

Gazi
**AKADEMİK
BAKİŞ**

Cilt 10 Sayı 20 Yaz 2017

ISSN 1307-9778

E-ISSN 1309-5137

Gazi
AKADEMİK BAKIŞ

Cilt: 10 • Sayı: 20 • Yaz 2017
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Akademik Bakış Yılıda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

Prof. Dr. Mustafa ALKAN

EDİTÖR YARDIMCILARI

Doç.Dr. Nejla GÜNAY

Yrd. Doç.Dr. Emre OZAN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Ahmet ELİBOL

YAZI KURULU

Ferdi GÖKBUĞA

M. Fatih BAŞ

Sinan TARİFÇİ

HABERLEŞME

Müge AKINBİNGÖL

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Üni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Üni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Gazi Üni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Gazi Üni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Teknoloji Enstitüsü

Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Üni.

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Üni.

Prof. Dr. Çağatay Özdemir • Gazi Üni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Üni.

Prof. Dr. Hale Şivgin • Gazi Üni.

Prof. Dr. Hülya K.Çengel • Gazi Üni.

Prof. Dr. Nuri Yavuz • Gazi Üni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol • Gazi Üni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Gazi Üni.

Doç. Dr. Aleksandr Sotniçenko • St. Petersburg Devlet Üni

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Üni.

Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran • Gazi Üni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Ahmet Güneş • Gazi Üni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Üni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov • Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Şükrü Hanioglu • Princeton Üni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Üni.

Prof. Dr. Kemal H. Karpat • Wisconsin Üni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Jacop Landau • Kudüs İbrani Üni.-Emekli

Prof. Dr. Yakup Mahmutov • Azerbaycan Millî İlimler Akademisi

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Üni.

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Üni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Üni.

Prof. Dr. Maria Pia Pedani • Venedik Ca' Foscari Üni.

Prof. Dr. Yusuf Sarınoy • TOBB ETÜ

Prof. Dr. Zafer Toprak • Boğaziçi Üni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Üni.

Prof. Dr. Dimitri Vasilyev • Rusya Bilimler Akademisi

Doç. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Tırnova Üni.

Doç. Dr. Ceenbek Alımbayev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üni.

Doç. Dr. Uğur Ünal • Devlet Arş. Gnl. Md.

Doç. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Üni.

Yrd. Doç. Dr. A. Fahimi Aydın • İnönü Üni.

Yrd. Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üni.

GENEL DAĞITIM / ABONELİK

Ankara Stratejik Araştırmalar Vakfı

Vakıflar Bankası

Gaziosmanpaşa Şubesi / Ankara

Hesap No: 00158 0072 8750 9151

IBAN TR2200 0150 0158 0072 8750 9151 • Fiyatı: 90 TL

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Gazi Akademik Bakış Dergisi

Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

Rektörlük Yerleşkesi, Araştırma Merkezleri Binası, No: 6 Teknikokullar / ANKARA

Tel : (312) 202 28 98 • 202 28 55 • Faks: (312) 202 28 97

E-Posta: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: http://www.gaziakademikbakis.com

GRAFİK TASARIM VE BASKI

Cem Yüksel • Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sitesi 1514. Sok. No: 28 Yenimahalle/Ankara

Tel:0312 395 25 80 Fax:0312 395 25 84 E-Posta:info@pelinofset.com.tr

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

10 Haziran 2017

Gazi
AKADEMIC VIEW

Volume: 10 • Number: 20 • Summer 2017
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Academic View is Published Twice a Year

OWNER

Prof. Hale ŞİVGİN

EDITORS

Prof. Hale ŞİVGİN

Prof. Mehmet Seyfettin EROL

Prof. Mustafa ALKAN

ASSISTANT EDITORS

Assoc. Prof. Nejla GÜNAY

Assist. Prof. Dr. Emre OZAN

DESK EDITOR

Dr. Ahmet ELİBOL

PUBLICATION BOARD

Ferdi GÖKBUĞA

M. Fatih BAŞ

Sinan TARIFCI

COMMUNICATION

Müge AKINBİNGÖL

EDITORIAL BOARD

Prof. Tayyar Arı • Uludağ Uni.

Prof. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Uni.

Prof. Haydar Çakmak • Gazi Uni.

Prof. İlhami Durmuş • Gazi Uni.

Prof. Edward Foster • Stevens Institute of Technology

Prof. Fuat Keyman • Sabancı Uni.

Prof. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Uni.

Prof. Hasan Köni • Kültür Uni.

Prof. Çağatay Özdemir • Gazi Uni.

Prof. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Uni.

Prof. Hale Şıvgın • Gazi Uni.

Prof. Nuri Yavuz • Gazi Uni.

Prof. Hülya K. Çengel • Gazi Uni.

Prof. Mehmet Seyfettin Erol • Gazi Uni.

Prof. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Mustafa Sitki Bilgin • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Mustafa Alkan • Gazi Uni.

Assoc. Prof. Aleksandr Sotniçenko • St. Petersburg State Uni.

ADVISORY BOARD

Prof. Ramazan Acun • Hacettepe Uni.

Prof. Cemalettin Taşkıran • Gazi Uni.

Prof. Gülden Ayman • İstanbul Uni.

Prof. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Uni.

Prof. Ahmet Güneş • Gazi Uni.

Prof. A. Hikmet Eroğlu • Ankara Uni.

Prof. Cengiz Hakov • Bulgarian Academy of Sciences

Prof. Şükrü Hanioglu • Princeton Uni.

Prof. Necdet Hayta • Gazi Uni.

Prof. Kemal H. Karpat • Wisconsin Uni.

Prof. Gökhan Koçer • Karadeniz Technical Uni.

Prof. Jacop Landau • The Hebrew Uni. of Jerusalem /
Emeritus

Prof. Yakup Mahmutov • Azerbaijan National Academy of
Sciences

Prof. Ali Akar • Muğla Uni.

Prof. Ziya Öniş • Koç Uni.

Prof. Neşe Özden • Ankara Uni.

Prof. Maria Pia Pedani • Venetian Ca' Foscari Uni.

Prof. Yusuf Sarınoy • TOBB ETÜ

Prof. Zafer Toprak • Boğaziçi Uni.

Prof. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Uni.

Prof. Dimitri Vasilyev • Russian Academy of Science

Assoc. Prof. Krassimira Mutafova • Veliko Turnova Uni.

Assoc. Prof. Ceenbek Alimbayev • Kyrgyz-Türkiye Manas Uni.

Assoc. Prof. Uğur Ünal • General Directorate of State Archives

Assoc. Prof. Ertan Gökmen • Celal Bayar Uni.

Assist. Prof. A. Fahimi Aydın • İnönü Uni

Assist. Prof. Elnur Ağayev • European University of Lefke

GENERAL DISTRIBUTION / SUBSCRIPTION

Foundation For Ankara Strategic Research

Vakıflar Bank

Gaziosmanpaşa Branch / Ankara

Account No: 00158 0072 8750 9151

IBAN TR2200 0150 0158 0072 8750 9151 • Fee: 90 TL

CORRESPONDANCE - COMMUNICATION

Journal of Gazi Academic View

Gazi University, Research and

Application Center for Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution

Main Campus, Research Centers Building, No: 6 Teknikokullar/ANKARA

Tel: 0 312 202 28 98 • 202 28 55 • Fax: 0 312 202 28 97

E-Mail: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: <http://www.gaziakademikbakis.com>

BOOK COVER, PAGE DESIGN and PUBLISHING HOUSE

Cem Yüksel • Pelin Ofset Tipografik San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sitesi 1514. Sok. No: 28 Yenimahalle/Ankara

Tel: 0312 395 25 80 Fax: 0312 395 25 84 E-mail: info@pelinofset.com.tr

PERIODICAL TYPE

International Peer Reviewed Local Periodical Journal

PUBLISHING DATE

10 June 2017

<p style="text-align: center;">YURTDIŞI TEMSİLCİLERİ</p> <p style="text-align: center;">Almanya</p> <p>Prof. Dr. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Amerika Birleşik Devletleri</p> <p>Prof. Dr. M. Hakan Yavuz • Utah Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Azerbaycan</p> <p>Doç. Dr. Tofiq Nəcəfli • A.A. Bakıhanov Azərbaycan Milli İlimler Akademisi</p> <p style="text-align: center;">Bulgaristan</p> <p>Doç. Dr. İbrahim Yalimof • Sofya İslam Enstitüsü</p> <p style="text-align: center;">İsrail</p> <p>Prof. Dr. Jacob Landau • Kudüs İbrani Üniversitesi-Emekli</p> <p style="text-align: center;">İtalya</p> <p>Dr. Vera Costantini • Venedik Ca' Foscari Üni.</p> <p style="text-align: center;">KKTC</p> <p>Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Kırgızistan</p> <p>Prof. Dr. Döletbek Saparaliyev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Rusya</p> <p>Doç. Dr. Aleksander Vasilyev • Rusya Bilimler Akademisi</p> <p style="text-align: center;">Suriye</p> <p>Prof. Dr. Mehmet Yuva • Şam Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Makedonya</p> <p>Prof. Dr. Numan Aruç • Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi</p>	<p style="text-align: center;">REPRESENTATIVES ABROAD</p> <p style="text-align: center;">Germany</p> <p>Prof. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Uni.</p> <p style="text-align: center;">United States of America</p> <p>Prof. M. Hakan Yavuz • The University of Utah</p> <p style="text-align: center;">Azerbaijan</p> <p>Assoc. Prof. Tofiq Nəcəfli • A.A. Bakıhanov Azerbaijan National Academy of Sciences</p> <p style="text-align: center;">Bulgaria</p> <p>Assoc. Prof. İbrahim Yalimof • Institute of Higher Islamic Studies</p> <p style="text-align: center;">Israel</p> <p>Prof. Jacob Landau • The Hebrew University of Jerusalem, Emeritus</p> <p style="text-align: center;">Italy</p> <p>Dr. Vera Costantini • Venetian Ca' Foscari Uni.</p> <p style="text-align: center;">Cyprus</p> <p>Dr. Elnur Ağayev • European University of Lefke</p> <p style="text-align: center;">Kyrgyzstan</p> <p>Prof. Döletbek Saparaliyev • Kyrgyzstan-Turkey Manas University</p> <p style="text-align: center;">Russia</p> <p>Assoc. Prof. Aleksander Vasilyev • Russian Academy of Sciences Oriental Institute</p> <p style="text-align: center;">Syria</p> <p>Prof. Mehmet Yuva • Damascus University</p> <p style="text-align: center;">Macedonia</p> <p>Prof. Numan Aruç • Macedonian Academy of Sciences & Arts</p>
<p>BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE</p>	

<p>Prof. Dr. İlhami Durmuş • Gazi Üni.</p> <p>Prof. Dr. Hale Şıvgın • Gazi Üni.</p> <p>Prof. Dr. Bige Sükan • Ankara Üni.</p> <p>Prof. Dr. Doğan Aydal • Ankara Üni.</p> <p>Prof. Dr. İbrahim Ethem Atnur • Atatürk Üni.</p> <p>Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Üni.</p> <p>Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan • Ankara Üni.</p> <p>Prof. Dr. Salim Koca • Gazi Üni.</p> <p>Prof. Dr. Esra Sankoyuncu Değerli • Dumlupınar Üni.</p> <p>Prof. Dr. Yusuf Sannay • TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üni.</p> <p>Prof. Dr. Mustafa Alkan • Gazi Üni.</p> <p>Prof. Dr. Nuri Yavuz • Gazi Üni.</p> <p>Prof. Dr. Funda Keskin Ata • Ankara Üni.</p> <p>Prof. Dr. Ayşe Kuşçu Dudu • Necmettin Erbakan Üni.</p> <p>Doç. Dr. Mehmet Güneş • Ufuk Üni.</p>	<p>Doç. Dr. Ertan Gökmen • Ankara Üni.</p> <p>Doç. Dr. M. Nail Alkan • Gazi Üni.</p> <p>Doç. Dr. Gültekin Yıldız • İstanbul Üni.</p> <p>Doç. Dr. Bilal Karabulut • Gazi Üni.</p> <p>Doç. Dr. Nejla Günay • Gazi Üni.</p> <p>Yrd. Doç. Dr. Sezgin Kaya • Uludağ Üni.</p> <p>Yrd. Doç. Dr. Demirhan Fahri Erdem • Gazi Üni.</p> <p>Yrd. Doç. Dr. Fahimi Aydın • İnönü Üni.</p> <p>Doç. Dr. Zafer Atar • Celal Bayar Üni.</p> <p>Yrd. Doç. Dr. Erdem Karaca • Bitlis Eren Üni.</p> <p>Yrd. Doç. Dr. Ceren Gürseler • Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.</p> <p>Yrd. Doç. Dr. Muharrem Ekşi • Kırklareli Üni.</p> <p>Yrd. Doç. Dr. Emre Ozan • Kırklareli Üni.</p> <p>Yrd. Doç. Dr. Erjada Progonati • Hitit Üni.</p> <p>Yrd. Doç. Dr. Nuri Korkmaz • Bursa Teknik Üni.</p>
--	---

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir

The articles and photos that has been sent to the journal for publication may not be returned even if they are not published.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their authors.

Editörden

Değerli “Gazi Akademik Bakış Dergisi” Okuyucuları,

Dergimiz 20. sayısına ulaştı. Bu sayımızda ilgiyle okuyacağınızı umduğumuz 13 makale yer almaktadır. Bu makalelerin 9’u tarih, 4’ü ise uluslararası ilişkiler alanındadır.

Prof. Dr. Salim Koca tarafından yazılan “Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?” isimli makale Haçlı Seferleri konusundaki ana noktaları vurgulamakta önemli tespitler yapmakta ve sonuçlara ulaşmaktadır. Ayrıca Haçlı Seferleri konusunda yapılan önemli çalışmaları da tanıtmaktadır. Prof. Dr. İlhami Durmuş tarafından yazılan “Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı” isimli makale halen tartışması yapılan Türk adının ilk defa kullanıldığı kaynakları belirtmektedir. Doç. Dr. Nejla Günay tarafından yazılan “Rusya’nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması” isimli makalede Rusya’nın Doğu Anadolu’da izlediği politika ve bölgede yaşayan Kürtlerin, Ermenilerin birbirleriyle ve Devletle ilişkileri incelenmiştir. Yrd. Doç. Dr. Nuri Korkmaz “Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu, Ortodoks Unsurları, Gelişimi ve Türklerin Ötekileştirilmesi” isimli makalesinde Bulgar milliyetçiliğinin doğuşu ile Türklerin ötekileştirilme sürecinin birbirine paralel olarak ilerlediğini belirtmiştir. Prof. Dr. Mustafa Eravcı tarafından yazılan “Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Cezayir-i Garp” isimli makale 300 yıl Osmanlı hakimiyetinde kalan Cezayir’in yerel yönetimi, asayişi, diplomasi ve askeri faaliyetleri gibi konuları mühimme defterlerine dayanarak inceleyen bir çalışmadır. Yrd. Doç. Dr. Sertan Akbaba tarafından yazılan “AB Sürecinde Türkiye’nin İnsan Hakları ve Milli Kimlik İkilemi” isimli makale Avrupa Birliği hedefi doğrultusunda Türkiye’nin insan hakları politikasını iyileştirme faaliyetlerinin bazı noktalarda Türk kimliği ve milliyetçiliği ile çatışması ve neden toplumsal barışın tesis edilemediği sorusunu tartışmaktadır. Doç. Dr. Fahri Türk ve Arş. Gör. Emirhan Kaya’nın birlikte kaleme aldıkları “Cumhuriyet Dönemi Türk-Alman İlişkilerinde Sıradışı Bir Aktör: Krupp Firması 1923-1990” isimli makale Krupp Firmasının 1923-1990 yıllarını kapsayan dönemde Türk siyasetinin gelişimine nasıl ve ne derecede katkı yaptığı incelenmiştir. Yrd. Doç. Dr. Nadir Yurtoğlu’nun çalışması “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Petrol Arama Politikaları (1923-1950)” ismini taşımaktadır. Bu makalede Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan başlayarak 1950’ye kadar olan 27 yıllık süreçte hükümetlerin petrol arama konusunda izledikleri politikaları ve bu politikaların ekonomiye olan katkıları incelenmiştir.

Prof. Dr. Serhan Oksay, Doç. Dr. Emre İşeri, Arş. Gör. Nihat Çelik tarafından yazılan makale “Küresel Fay Hatları ve Türkiye’nin Bölgesel Bütünleşme Politikaları: Siyasi Ekonomik Model Önerisi” ismini taşımaktadır. Bu makale Türkiye’nin çeşitli bölgeselleşme arayışlarındaki başarı ihtimallerini niteliksel olarak ölçebilmek ve hangi aşamalara kadar ulaşabileceğini öngörmeye çalışan ve çeşitli bölgeselleşme modellerini karşılaştırmalı olarak analiz eden bir makaledir. Sonuçta siyasi zemin olmadan Türkiye’nin hiçbir bölgeselleşme çabasında ileri aşamalara varamayacağı kanaati belirtilmektedir. Yrd. Doç. Dr. Evren Küçük tarafından hazırlanan “Türkiye Dış Politikası Araştırmalarında İsveç Arşivlerinin (Riksarkivet ve Krigsarkivet) Önemi” isimli makalede şimdiki kadar Türk Dış Politikası konularında yapılan araştırmalarda İsveç arşivlerinden yeteri kadar istifade edilemediğini halbuki 17. yüzyıldan itibaren Türk Dış Politikası konusunda İsveç arşivlerinde çok sayıda belge bulunduğunu, bunların önemini belirtmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Erdem Özlük’ün makalesi “Dengeleme mi Peşine Takılmak Mı? Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek” adını taşımaktadır. Bu çalışmada Devletlerin amaçlarına ulaşmak için kullandıkları stratejileri; Dengelemenin yansira “Peşine Takılmanın” da sıkça kullanılmaya başlanmasını devletlerin bu stratejilerden hangisini hangi gerekçelerle kullandıkları anlatılmaya çalışılmıştır. Yrd. Doç. Dr. Murat Fidan tarafından hazırlanan “Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya Devleti Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defteri (1862)” isimli makalede Osmanlı Devletinin eski iktisadi anlayışlarını yeni gelişen dünya konjonktürüne göre değiştirme girişiminde bulunması, 1862 tarihli gümrük tarife defteri latin harflerine çevrilerek incelenmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Hüsrev Tabak’ın İngilizce olarak hazırladığı “A History of “Who Speaks For Islam?”in Bosnia-Herzegovina: An Official Versus Popular Islam Debate” isimli makalede İslam’ın Yugoslavya’nın komünist döneminde ortaya çıkan halk İslamı ile resmi İslam tartışmalarının bugün Yugoslavya dağıldıktan ve Bosna Hersek kurulduktan sonra da devam ettiğini göstermektedir.

Akademisyenlerin öncelikli misyonlarından biri eğitim-öğretim hizmeti vermenin yanı sıra bilim üreterek insanlığın hizmetine sunmaktır. Akademisyenlerin bilimsel niteliğinin en somut göstergesi ise yaptıkları yayınlardır. Bilimsel çalışmaların yayına dönüşmesi geniş kitlelerle paylaşımı bilginin dağıtımını kolaylaştırır. Aslında üniversitelerin de asli görevi budur.

Dergimizin 20. sayısına bir başka deyişle 10. yılına ulaşmasının haklı gurur ve sevincini ve mutluluğunu yaşamaktayız. 2007 yılında yayın hayatına başlayan Gazi Akademik Bakış dergisi ilk sayısında “Dergimiz Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni yöneten ve gelecekle ilgili planlar yapan sorumlu mevkide olanlara da tarihten günümüze ve geleceğe bilimsel yaklaşımlarla ufuk açıcı nitelikte olmayı hedeflemektedir; Gazi Akademik Bakış Dergisi Türkiye ve bölge ülkeleri

ile bölge ile ilgilenen büyük güçlerin plan, proje ve hedefleri konusunda sıkıntı çekilen akademik literatür açığını kısmen de olsa kapatmayı, katkı yapmayı amaçlamaktadır. Bu konuda yerli yabancı akademisyenlerin katkılarını beklemekteyiz” diyerek hedeflerini ortaya koymuştu.

İşte bundan tam 10 yıl önce bu düşüncelerle yayım hayatına başlayan Gazi Akademik Bakış Dergisi bu anlamda hedeflerine ulaşmış bulunmaktadır. Bugün dergimiz tüm dünyada ve ülkemizde ilgili bilim çevrelerinde olduğu gibi devletimizin en üst kademeleri tarafından da ilgiyle takip edilmekte ve bilimsel manada yararlanılmaktadır.

Dergimiz yayım hayatına girmesinden çok kısa bir zaman sonra dünyanın en önemli indeksleri tarafından taranmaya başlanmış 2015'ten itibaren tüm dünyada en üst seviyede bilimsel yayınların tarandığı Thomson Reuters tarafından taranmaya başlamış ve dergide yayımlanan makaleler WEB of SCIENCE'da görünür hale gelmiştir.

Dergimiz 2007'den 2017'e kadar yaz ve kış olmak üzere 6 aylık periyotlarla yılda 2 defa yayınlanmaya devam etmiş ilk sayısından itibaren bilimsel niteliğini arttırarak devam ettirdiği gibi şekil ve standartlarını da hiç bozmamıştır.

Dergimizin bu seviyeye gelmesi çok az sayıda fakat her biri çok inançlı, azimli, kararlı, çalışkan ve iyi yetişmiş bir ekip tarafından başarılmıştır. Bu ekip herhangi bir maddi çıkar beklemeden hatta gerektiğinde maddi katkı yaparak 10 yıldır bu görevi ilk günkü heyecanı ile yürütmeye devam etmektedir. Makaleleri gönderdiğimiz hakem heyeti de büyük bir titizlikle makaleleri inceleyerek büyük katkı yapmışlardır. Kendilerine çok teşekkür ederiz.

Ülkemizde hatta dünyada 10 yıldır kesintisiz yayım hayatına devam eden, zamanında çıkan, atıf sayısını ve impact faktörünü sürekli arttıran dergi sayısı çok sınırlıdır. Bu bakımdan çok mutlu ve gururluyuz.

Dergimizin bu seviyeye gelmesinde başta siz değerli Gazi Akademik Bakış Dergisi okuyucularına, dergimize bin bir emekle hazırladıkları makaleleri gönderen yazarlarımıza, editörler heyetine, sorumlu yazı işleri müdürüne, yazı kuruluna, haberleşmeye, yayın kuruluna, danışma kuruluna, yurt dışı temsilcilikleri ve gönderdiğimiz makaleleri titizlikle inceleyen hakem heyetindeki çok değerli akademisyenlerimize en içten teşekkürlerimizi ve saygılarımızı sunar; nice 10 yıllara diyerek önümüzdeki sayılarda daha da iyi noktalarda sizlerin karşısında olmayı umuyoruz.

**Saygılarımızla
Editörler Heyeti**

Editorial

Dear readers of "Gazi Academic View",

Our journal has reached its 20th issue. This issue contains 13 articles, which we hope, you would find interesting. 9 of the articles are on history and 4 of them are on international relations.

Prof. Salim Koca's article, "How Can the Crusades Be Evaluated in Terms of their Causes and Effects?" gives an overall information about the Crusades while pinpointing important matters about them and reach equally important conclusions. It also gives information on Crusades bibliography. Prof. İlhami Durmus' article, "The First Appearance of the Word "Türk", Its Meaning and Its Pervasion" takes on a hotly debated subject, the earliest records of the name "Türk". Assoc. Prof. Nejla Gunay's article "Russian Policy on Ottoman Population and 1914 Uprisings in Bitlis" deals with the Russian policy towards Eastern Anatolia, the relationship between the Armenians and the Kurds and their relationship with the Ottoman government. Asst. Prof. Nuri Korkmaz's article "The Rise of Bulgarian Nationalism, Its Orthodox Component, Evolution and the Making of Turks as 'Others'" is a study on the parallelity between the birth of Bulgarian nationalism and alienation of Turks. Prof. Mustafa Eravci's article "Ottoman Cezayir-i Garp According to Muhimme Records" studies the local government, security, diplomacy and military of the Ottoman Cezayir-i Garp based on muhimme records. Asst. Prof. Sertan Akbaba's article "Turkey's Dilemma between Human Rights and National Identity in the EU Process" takes on the problem of the conflict between Turkish nationalism and Turkey's reforms in human rights policy on its way to EU. Assoc. Prof. Fahri Turk's and Res. Asst. Emirhan Kaya's article "An Unusual Actor in the Republican Era Turkish-German Relations: Krupp Company 1923-1990" deals with the impact of Krupp on development of Turkish politics between 1923 to 1990. Asst. Prof. Nadir Yurtoglu's article "Petroleum Exploration Policies in Turkey During The Republic Period (1923-1950)" studies the 27 years of petroleum exploration policies in Turkey, between the years 1923-1950 and how these policies reflected on economy.

"Global Fault Lines and Turkey's Regional Integration Policies: A Political-Economic Model Suggestion" by Prof. Serhan Oksay, Assoc. Prof. Emre Iseri and Res. Asst. Nihat Celik analyses Turkey's integration efforts with different regions and offers and objective evaluation of their success chances. It reaches

the conclusion that such efforts would fail without political groundwork. Asst. Prof. Evren Kucuk's "The Importance of Sweden Archives (Riksarkivet and Krigsarkivet) in Turkish Foreign Policy Researches" points Swedish archives as an important source for studies on Turkish foreign policy and states that those archives were not used enough by Turkish researchers.

Asst. Prof. Erdem Ozluk's article "Balancing vs. Bandwagoning?: Rethinking Foreign Policy Strategies" is a comparison between balancing and bandwagoning policies of states. The author tries to explain which of these two policies are followed by states and why they are followed. Asst. Prof. Murat Fidan's "The Customs Tariff Records About the Trade Between the Ottoman Empire and Germany (1862)" is a study of how Ottoman economic policies adapted to the ever changing international trade. It's based on the transcription of the tariff book of the year 1862. Asst. Prof. Husrev Tabak's "A History of "Who Speaks for Islam?" in Bosnia-Herzegovina: An Official Versus Popular Islam Debate" follows the debate of popular Islam and official Islam which started during the communist era and continues still.

Apart from teaching, one of the top priorities of the academics is conduct scholarly studies for the benefit of the people. The most concrete measure for academics' scholarly quality is their published studies. Publishing of the scholarly works ease the distribution of information to the masses. This is the main objective of universities.

We are happy and proud of publishing our 20th issue and reaching the 10-year anniversary of our journal. When we first started in 2007, we declared our vision as following: "Our journal aims to broaden the horizons of the people, who rule the Republic of Turkey and plan for its future, by a scholarly approach to the past, present and the future. Gazi Academic View aims to add to the already insufficient literature regarding Turkey, other countries in our region and the plans of the great powers about the region. We look forward to the contribution of domestic and international academics."

Gazi Academic View, which started 10 years ago with such aims, somewhat achieved its aims. Our journal is being followed and being benefitted of in Turkey, around the world and in the higher echelons of our government. A short time after our journal started to be published, it was included in important scientific indexes in the world. And in 2015, it was included in ESCI and WEB of SCIENCE by Thomson Reuters which currently indexes the top scientific publications. Our journal has been published biannually, in summer and in winter, since 2007. While increasing its scholarly quality, it hasn't changed its appearance and standards.

Our journal's successful development is owed to a small but a very confident, very determined and a very well educated team. Without any financial

interests, and sometimes even contributing financially themselves, our team still works with a never-fading enthusiasm for the last 10 years. Our reviewers, which we send the articles for evaluation, do a meticulous work. We are also grateful to them.

In Turkey or even in the world, there are very limited number of academic journals that's being published for 10 years without any interruptions or delay, with an increasing impact factor.

Because of our journal's success, we are grateful to you, the readers of Gazi Academic View, the authors who contribute with their articles which are all products of rigorous and hard work, our editors, our desk editör, our publication board, our communications staff, our editorial board, our advisory board, our representatives abroad and our reviewers who throughly review the articles that are sent to them. Finally, we hope to see many happy returns of 10th anniversaries and wish to see you again in our coming issues.

Sincerely
Editors

TARANAN INDEXLER VE VERİ TABANLARI
INDEXES & DATABASES

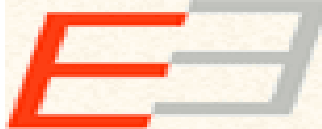
Gazi Akademik Bakış Dergisi ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS, TÜBİTAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS ve TÜBİTAK DERGİ PARK tarafından taranmaktadır.

Gazi Academic View indexed by ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS TUBITAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS and TUBITAK DERGİ PARK.

THOMSON REUTERS

Emerging Sources Citation Index
WEB OF SCIENCE™

Central and
Eastern European
Online Library

Provider of
EBSCOhost®

The
International
Medieval
Bibliography
(IMB)

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

Modern
Language
Association

MLA

TÜBİTAK

Serials Solutions

ULAKBİM

DergiPark
AKADEMİK

İçindekiler

Editörden

Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir? Salim KOCA	15
Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı İlhami DURMUŞ	37
Rusya'nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması Nejla GÜNAY	49
Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu, Ortodoks Unsurları, Gelişimi ve Türklerin Ötekileştirilmesi Nuri KORKMAZ	69
Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Cezayir-i Garp H. Mustafa ERAVCI	83
AB Sürecinde Türkiye'nin İnsan Hakları ve Milli Kimlik İkilemi Sertan AKBABA	95
Cumhuriyet Dönemi Türk-Alman İlişkilerinde Sıradışı Bir Aktör: Krupp Firması 1923- 1990 Fahri TÜRK-Emirhan KAYA	121
Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Politikaları (1923-1950) Nadir YURTOĞLU	145
Küresel Fay Hatları ve Türkiye'nin Bölgesel Bütünleşme Politikaları: Siyasi Ekonomik Model Önerisi Serhan OKSAY-Emre İŞERİ-Nihat ÇELİK	169
Türk Dış Politikası Araştırmalarında İsveç Arşivlerinin (RIKSARKIVET VE KRIGSARKI- VET) Önemi Evren KÜÇÜK	197
Dengeleme mi Peşine Takılmak mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek Erdem ÖZLÜK	221
Osmanlı İmparatorluğu İle Almanya Devleti Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defteri (1862) Murat FİDAN	265
Bosna Hersek'te 'İslam Adına Kim Konuşuyor?'un Tarihi: Bir Resmî İslam, Halk İslamı Tartışması Hüsrev TABAK	299
Gazi Akademik Bakış Dergisi Yayın İlkeleri	313

Contents

Editorial	
How Can the Crusades Be Evaluated in Terms of their Causes and Effects?	
Salim KOCA	15
The First Appearance of the Word "Türk", Its Meaning and Its Pervasion	
İlhami DURMUŞ	37
Russian Policy on Ottoman Population and 1914 Uprisings in Bitlis	
Nejla GÜNAY	49
The Rise of Bulgarian Nationalism, Its Orthodox Component, Evolution and the Making of Turks as "Others"	
Nuri KORKMAZ	69
Ottoman Cezayir-i Garp According to Muhimme Records	
H. Mustafa ERAVCI	83
Turkey's Dilemma between Human Rights and National Identity in the EU Process	
Sertan AKBABA	95
An Unusual Actor in the Republican Era Turkish-German Relations: Krupp Company 1923-1990	
Fahri TÜRK - Emirhan KAYA	121
Petroleum Exploration Policies in Turkey During The Republic Period (1923-1950)	
Nadir YURTOĞLU	145
Global Fault Lines and Turkey's Regional Integration Policies: A Political-Economic Model Suggestion	
Serhan OKSAY - Emre İŞERİ - Nihat ÇELİK	169
The Importance of Sweden Archives (Riksarkivet and Krigsarkivet) in Turkish Foreign Policy Researches	
Evren KÜÇÜK	197
Balancing vs. Bandwagoning?: Rethinking Foreign Policy Strategies	
Erdem ÖZLÜK	221
The Customs Tariff Records About the Trade Between the Ottoman Empire and Germany (1862)	
Murat FİDAN	265
A History of "Who Speaks for Islam?" in Bosnia-Herzegovina: An Official Versus Popular Islam Debate	
Hüsrev TABAK	299
Guideline of the Journal of Gazi Academic View	319

Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?*

How Can the Crusades Be Evaluated in Terms of their Causes and Effects?

Salim KOCA**

Öz

Karolenj Frank İmparatorluğunun 843 yılında çöküp dağılmasıyla Batı Avrupa'da büyük bir otorite boşluğu ve karışıklık meydana gelmiştir. Asırlarca "Teokratik Tarih Anlayışı"nın fikirleriyle beslenmiş olan papalar, bu durumdan yararlanmak istemişler, sahip oldukları Papalık makamını hükümdarlık organı hâline getirip dünya devleti kurma hevesine kapılmışlardır. Onlar, Batı Avrupa Hristiyan halkına Kudüs'ü hedef göstererek, kuvvetli bir ajitasyon ihtiva eden propaganda faaliyetine girişmişlerdir. Bu propagandalar, Papalığın istediği sonucu vermekte gecikmemiştir. Böylece papaların dünya devleti kurma gayeleri, Batının ekonomik sıkıntılar altında ezilmiş ve dinî heyecan içinde çalkalanan halk kütlelerinin cennete, dünya nimetlerine, toprağa, zenginliğe, refaha ve mutluluğa kavuşma arzuları ile birleşince, Batı Hristiyanlık dünyası 1095 yılında birden harekete geçivermiştir.

Batı Hristiyan dünyasının gözünde kutsal ülke olan Filistin üzerine 8 büyük Haçlı seferi düzenlenmiştir. Bunlardan ilk üç Haçlı Seferi, Anadolu'daki Türkiye Selçuklu Devletini hedef almıştır. Bu seferler; Türkiye Selçuklu Devleti, Bizans, Ermeniler, Batı Hristiyan dünyası, Hristiyan dini ve Papalık bakımından olduğu gibi, Müslüman Türk dünyası ile Hristiyan Batı dünyasının birbirini tanıması, Batı dünyasının dış dünyaya açılması, İslâm dünyasının buluş ve birikimlerinin Batıya taşınması ve Oryantalist faaliyetlerin başlaması gibi hususlarda da birçok gelişmeye yol açmıştır. Biz bu makalemizde sözünü ettiğimiz konularla ilgili sonuçları tespit ederek, meseleye mümkün olduğu kadar açıklık getirmeye çalışacağız. Burada şu kadarını söyleyelim ki, bu sırada Türkiye Selçuklu Devletinin başında bulunan Sultan I. Kılıç Arslan, Batı dünyasına karşı Türk tarihinin en mükemmel ve en başarılı vatan savunmasını yapmıştır. Daha önemlisi, o, bu emsalsiz vatan savunması ile özellikle Batı dünyasına Anadolu'nun bir Türk yurdu olduğu gerçeğini kabul ve tescil ettirmiştir. Nitekim Batı dünyası, II. Haçlı seferi sırasında (1147-1148), Türklerle dopdolu olarak gördüğü ve onların büyük bir gayretle savundukları Anadolu'yu, bundan böyle "Türkiye" (Turkhia, Turquia) adıyla anmaya başlamıştır. Miryokefalon zaferinden sonra Bizans da Batı dünyasının ortaya koymuş olduğu bu gerçeği, o da kabul ederek tabloyu tamamlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Sultan I. Kılıç Arslan, Vatan Savunması, Haçlı Orduları, Haçlı Devletleri.

* Makalenin Geliş Tarihi: 14.01.2017, Kabul Tarihi: 30.03.2017

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: skoca@gazi.edu.tr

Gazi

Akademik
Bakış

15

Cilt 10

Sayı 20

Yaz 2017

Abstract

A great authority gap and havoc occurred in Western Europe following the collapse and disintegration of the Carolingian Frankish Empire in 843. Being fed with the ideas of the "Theocratic Perception of History" for centuries, the popes intended to benefit this situation and desired to establish a world empire by transforming their office of Papacy into an instrument of sovereignty. They pointed Jerusalem as a target to the Christian population of Western Europe and got engaged in the usage of propaganda containing a powerful agitation. These propagandas soon came up with the results the Papacy wanted. On the other hand, being crushed under economic hardships and filled with religious enthusiasm, the masses of the West wished to obtain heaven, worldly possessions, land, wealth, prosperity and happiness. Thus, when the Pope's ambitions of establishing a world empire united with the desires of the masses, the world of Western Christendom suddenly went into action in the year 1095.

Eight great Crusades were launched on Palestine, the Holy Land in the eyes of the Western Christian world. The first three of these crusades targeted the Anatolian Seljuk Sultanate. These crusades resulted with numerous progress regarding the Anatolian Seljuk Sultanate, Byzantium, Armenians, Western Christian world, Christianity and Papacy. They also caused the Muslim Turkish world and the Christian Western world to know each other, and resulted with the opening of the West to the outside world, transmission of the inventions and accumulations of the Islamic world to the West and the beginning of Orientalist activities. In our paper, we will attempt to clarify the issue as much as we can by determining the results related with the topics we mentioned above. We can mention here that Sultan Kılıç Arslan I, the ruler of the Anatolian Seljuk Sultanate at that time, conducted the most perfect and successful homeland defense against the Western world in Turkish history. More significantly, with this unprecedented homeland defense, he has caused the Western world to accept and recognise the fact that Anatolia had become a Turkish land. Thus, as the Westerners saw during the Second Crusade (1147-1148) that Anatolia was already filled with the Turks who vigorously defended it, they started to call the land "Turkey" (Turkha, Turquia) afterwards. Following the Seljuk victory at Myriokephalon, Byzantium completed the picture by accepting this fact already put forth by the Western world.

Key Words: Byzantium, Sultan Kılıç Arslan I, Homeland Defense, Crusader Armies, Crusader States.

GİRİŞ

1096-1293 yılları arasında, Batı Avrupa'nın silahlı güçleri tarafından Filistin üzerine Papanın yönlendirmesi ile sekiz büyük Haçlı seferi planlanmıştır. Bu seferlerin ekseriyeti doğrudan ve dolaylı olarak Türk ve İslâm ülkelerini hedef alırken, bunlardan sadece ikisi, sefer esnasında hedef değiştirmiş; dördüncü Haçlı seferi Bizans, sekizinci Haçlı seferi de Tunus üzerine yapılmıştır.

Memleketimizde, Haçlı seferlerini araştırma konusu yapan ilk bilim insanları Prof. Dr. Işın Demirkent ve Prof. Dr. Osman Turan'dır. Işın Demirkent,

Görüş

Akademik
Bakış

16

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

bütün meslek hayatını Haçlı seferleri araştırmalarına hasretmiřtir¹. Osman Turan ise, Haçlı seferlerini müstakil değil, Türkiye Selçuklu tarihi çerçevesi içinde ele almıřtır². Haçlı seferlerini bölge tarihi açısında bir doktora tezi ile ilk araştırma konusu yapan kişi, Fransız bilim adamı Prof. Dr. Claude Cahen'dir³. Ayrıca Gazi ve İstanbul Üniversitelerinde de birinci ve ikinci Haçlı seferlerine dair birer doktora çalışması yapılmıřtır⁴.

Haçlı seferlerinin bütününe dair en geniş ve en sağlam araştırmayı İngiliz bilim adamı Prof. Dr. Steven Runciman yapmıştır. Runciman'ın eseri, Prof. Dr. Fikret Işiltan tarafından başarılı bir şekilde Türkçeye çevrilmiş olup üç cilt hâlinde T.T.K'nda yayımlanmıřtır⁵.

S. Runciman; V.V. Barthold, Paul Pelliot, Ed. Chavannes, Cl. Cahen ve B. Lewis gibi Türk'ün hakkını teslim eden Batının tarafsız tarihçileri arasında yer almıştır. Bu bakımdan onun, "Haçlı Seferleri Tarihi" (*A History of the Crusades*) adını taşıyan eseri, özel bir takdire ve ilgiye lâyıktır. Bu eser, sadece Türk tarihi için değil, dünya tarihi için de mükemmel ve güvenilir bir başvuru kitabı olma özelliği taşıır. Yazar, devrin bütün kaynaklarını tam ve eksiksiz olarak kullanmıştır diyebiliriz. Ayrıca o, retoriklerle (*belagat*) yaptığı tasvir sanatında da son derece başarılı ve etkili olmuştur.

Biz bu yazımızda, Haçlı seferlerinin sebep ve sonuçlarını tespit etmeye ve göstermeye çalışacağız. Burada özellikle belirtelim ki, Haçlı seferlerinin genel sebep ve sonuçları olduğu gibi, her seferin kendine özgü ve özel sebep ve sonuçları da bulunmaktadır. Biz, bu teşebbüs ile her iki hususta da bir deneme yapacağız.

A-) HAÇLI SEFERLERİNİN SEBEPLERİ

1-) Teokratik Tarih Anlayışı ve Papaların Amacı

Batı Avrupa, Karolenj Frank İmparatorluğunun parçalanmasıyla (843) hanedanların, kralların, prenslerin, duklerin, piskoposların ve hatta şehirlerin kendi aralarında hâkimiyet ve üstünlük için mücadele ettikleri bir saha hâline geldi. Bu mücadeleye Papalar da katıldı. Papaların amacı, Avrupa'daki bütün bu güçleri itaat altına alarak, hepsine üstünlüğünü kabul ettirmek ve Papalık makamını Hıristiyan Dünyasının en büyük hükümdarlık organı hâline getirmektir⁶.

1 Prof. Dr. Işın Demirkent ve çalışmalarına dair bilgi için bkz. Fahameddin Başar, "Prof. Dr. Işın Demirkent'in Hayatı ve Eserleri", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, s. 3-24; Ayrıca bkz. Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi, (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)*, haz. E. Altan, İstanbul 2007.

2 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.

3 Claude Cahen, *La Syrie du Nord a L'Epoque des Croisades (Haçlılar Zamanında Kuzey Suriye)*, Paris 1940.

4 Güray Kırpık, *Haçlılar (1095-1020), Basılmamış doktora tezi, Ankara 2005; Ebru Altan, İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara 2003.

5 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi, I-II-III*, Ankara 1986, 1987, 1992.

6 H. G., Wells, *Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul 1972, s. 197 vd.; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. M. Daş, İstanbul 2010, s. 72. Papanın resmî unvanı "Pontife Maximus" veya "Souverain Pontife", yani Roma sitesinin en büyük hükümdarı idi.

Gazi

Akademik
Bakış

17

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Papalarda dünya devleti kurma ve dünya hükümdarı olma düşüncesi, Karolenj İmparatorluğunun çökmesi ve dağılması sonucunda doğmuş ve gelişmiş bir düşünce değildir. Bu düşüncenin temeli, Hıristiyanlığın erken bir döneminde St. Augustinus'un (353-430) ortaya koyduğu Teokratik Tarih Anlayışına dayanmaktadır. Teokratik Tarih Anlayışına göre, Dünya tarihi Tanrı ile Şeytan arasındaki kavgedan ibarettir. Bu kavganın sonunda Tanrı gâlip gelecek ve "Tanrı Devleti" kurulacaktır. Bu devletin başına da Tanrı'yı temsilen Papalar geçecektir⁷. Anlaşılacağı üzere, Papaların dünya hükümdarı olma düşüncesini ve arzusunu Teokratik Tarih Anlayışı asırlarca beslemiştir. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Papaların hayal gücünü besleyen bilgi, Teokratik Tarih Anlayışı olmuştur. Onlar, dünya hükümdarı olma düşüncelerini gerçekleştirmek için de Haçlı seferlerini bir vasıta olarak kullanmışlardır.

Papaların ellerinde, amaçlarını gerçekleştirebilecekleri silâhlı güçleri yoktu. Buna karşılık, onların rahiplerden oluşan büyük bir propaganda orduları vardı. Papalar, bu propaganda ordusunu kullanarak, başta halk olmak üzere Batı Hıristiyan dünyasının bütün siyasî ve askerî güçlerini kendilerine bağlama ve onlara hükmetme gayreti içine girdiler⁸.

Batı Avrupa Hıristiyan dünyasında meydana gelen bu hâkimiyet ve üstünlük mücadelesinden en büyük zararı halk görmekteydi. Özellikle, merkezî idarenin kontrolünden çıkmış olan silâhlı ve savaşçı Frank ve Norman şövalye grupları, gittikçe saldırgan hâle gelmişlerdi. Bunlar, merkezî otoritenin çözülmesi ve çökmesiyle gözlerini dışarıdan içeriye çevirmişlerdi. İsteklerini kabul ettirmek için genellikle baskı ve şiddet kullanıyorlardı⁹. Hiç kimse bunlara karşı çıkmaya cesaret edemiyordu. Bu yüzden Batı Avrupa'nın her tarafını korku ve dehşet sarmış bulunuyordu. Artık Batı Avrupa ülkelerinde düzen, huzur ve güvenlik diye bir şey kalmamıştı. Daha da kötüsü, üretim durmuş, ekonomik hayat tamamen felç olmuştu. Açlık ve sefalet, toplumda gittikçe yayılmaya başlamıştı.

2-) Cluny Tarikatının Ajitasyon (Kışkırtma) Niteliğindeki Propagandaları

Papalık, Avrupa'nın her tarafını sarmış olan bu karışıklığı ve anarşiyi, önce barış çağrıları yapmak suretiyle önlemeye çalıştı. Fakat bu çağrılar, savaşçı unsurları pek etkilemedi. Tam bu sırada Cluny Tarikatının Kudüs sevgisini canlandırmaya çalışan ve din uğrunda savaşmayı teşvik eden fikirleri ön plâna çıkmaya başladı¹⁰. Bu defa Papalık, Cluny Tarikatının fikirlerini kullanarak, içe yönelik

7 Teokratik Tarih Anlayışı için bkz. Zeki Velidi Toğan, *Tarihte Usûl*, İstanbul 1980, s. 136; Tuncer Baykara, *Tarih Araştırmaları ve Yazma Metodu*, İzmir 1996, s. 130.

8 H. G., Wells, *Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul 1972, s. 197 vd.

9 Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler*, Ankara 2002, IV, s. 196.

10 "Cluny tarikatı", 910 yılında Kont Guillaume I. d'Aquitaine tarafından kurulmuştur. Papalık ile uyum içinde çalışan bu tarikat, Kudüs sevgisini işleyen ve Kudüs'e hac seyahatleri düzenleyen bir teşkilât olarak kendisini göstermiştir.

Görüş

Akademik
Bakış

18

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

saldırganlığı ve şiddeti, dış hedeflere kanalize etme yoluna gitti¹¹. Bunun için akla gelen en uygun yer, o zaman Türklerin elinde bulunan kutsal topraklar, yani Kudüs idi. Böylece, Papalık tarafından Müslüman Türkler hedef gösterildi. Bundan sonra başta Papalar olmak üzere bütün din adamları kuvvetli bir ajitasyona dayanan propaganda faaliyetine giriştiler. Onlar dinî motifleri etkili bir şekilde propagandanın malzemesi olarak kullandılar. Özellikle din adamlarının yaptıkları konuşmalarda sık sık Türklerin Hıristiyan hacılara yaptıkları sözde zulümlerden ve Hz. İsa'nın mezarının kâfirlerin (!) elinde bulunmasından duyulan utançtan dem vuruldu. Öldürülen Hz. İsa'nın ve Hıristiyanların öcünü alma duygusu tahrik ve teşvik edildi. Haçlı seferine katılmanın, günahların en iyi kefareti olacağı propagandası yapıldı. Kafalarda ve zihinlerde "sokaklarında süt ve bal akan Kudüs" hayali ve efsanesi yaratılmaya çalışıldı. Daha da önemlisi, bu propagandalarda, özellikle kontların, düklerin ve şövalyelerin hayallerini süsleyen ve onları cezbeden "Doğuda güç, hükümdarlık, şöret, servet ve toprak sahibi olma" fikri ve hayali işlendi¹².

Görüldüğü gibi, din adamlarının yaptıkları propagandalarda vaat ettikleri imkânlar ve avantajlar, halkın o zamanki ihtiyaç ve taleplerine uygundu. Bundan dolayı bu abartılmış ve hayalî vaatler, sivil ve asker kitleler arasında son derece etkili olmuştur. Başka bir deyişle din adamları, hitap ettikleri kitlelerin inançlarını, özlemlerini, ihtiyaçlarını, emellerini ve arzularını ustalıkla kıskırtmışlardır. Böylece onlar, Batı Avrupa'da boş ve heretik inançlara değer veren ve kolayca kendilerine inanan büyük bir kitle bulmuşlardır. Propagandalarında da özellikle dinî inançları, motifleri ve telkinleri birer vasıta olarak kullanmışlardır. Fakat onların asıl gayeleri dinî değil, politik idi. Öte yandan onların bu davaları, bütün Hıristiyanlarca benimsenmiş ve paylaşılmış ortak bir dava değildi.

3-) Katolik Kilisesinin Ortodoks Kilisesi Üzerinde Hâkimiyet Kurmak İstemesi

Haçlı Seferleri başlamadan önce, Hıristiyan dünyasında teslis doktrininin¹³ nazik bir noktası hususunda çıkan bir tartışma sonucunda, Hıristiyan kiliseleri

- 11 Bu kanalize olayı, özellikle suçluları ve canileri toplumun içinden uzaklaştırmak için akıllıca düşünülmüş bir tedbir idi. Papalara göre bunlar, Haçlı seferleri sırasında ya ortadan kalkacaklar ya da yaşayacakları acı tecrübelerden sonra iyi bir insan olarak Avrupa'da mensup oldukları topluluklara geri döneceklerdi.
- 12 Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler*, Ankara 2002, IV, s. 196 vd.; H. G., Wells, *Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul 1972, s. 204; Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara 1990, s. 31, 39, 40; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. A. Yaran, Ankara 1988, s. 42. Bütün bu propagandaların etkisiyle Batı dünyasını birden Kudüs sevgisi ve heyecanı sarmaya başlamıştır. Bunu, başka gelişmeler de takip etmiştir: Özellikle, XI. yüzyıl ve onu takip eden yüzyıllarda, Batı dünyasında, zenginliğin temelini toprak teşkil etmekteydi. Batı Avrupa'da toprak, soylular arasında paylaşılmış ve çok yoğun bir şekilde iskân edilmiş durumdaydı. Fakat, yeni nesillerden birçok açgözlü soylunun hem kendileri ve hem de oğulları için Batıda kâfi miktarda toprak kalmamıştı. Bunlar, Doğuda toprak sahibi olmak ve burada hâkimiyet tesis etmek için, Haçlı propagandalarının etkisiyle birden gözlerini Doğuya ve Doğunun zenginliklerine çevirmişlerdir.
- 13 Tanrı'nın üç unsurdan (*baba, oğul, kutsal ruh*) meydana geldiğini kabul eden inanç sistemi.

Gazi

Akademik
Bakış

19

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

1054 yılında Lâtin (*Katolik*) ve Grek (*Ortodoks*) kilisesi olmak üzere iki gruba ayrılmış (*schisma=ayrılık*) bulunuyordu. Her iki kilise de bu tarihten itibaren birbirinin amansız birer rakibi ve muarızı olmuştur¹⁴. Başında Papanın bulunduğu Latin kilisesi, Batı Hıristiyan Dünyasını Haçlı seferlerine hazırlarken, Grek kilisesine mensup Bizans imparatorları da Anadolu'da durduramadıkları Türklerin, yayılmalarına ve genişlemelerine karşı Papadan devamlı askerî yardım istiyorlardı. Papalar, bu yardım isteğini, Latin kilisesinin üstünlüğünü Grek kilisesine kabul ettirmek için ele geçirilmiş bir fırsat bilip kendi lehlerine değerlendirmeye başlamışlardır¹⁵.

4-) Bizans İmparatorlarının Türklere Karşı Papalıktan Yardım İstemeleri

Papadan yardım isteğinde bulunan ilk Bizans İmparatoru VII. Mikhael'dir. Malazgirt zaferinden hemen sonra başlayan Türk fetih hareketi karşısında âciz kalan Bizans İmparatoru Mikhael, 1074 yılında Papa Grégoire'a başvurarak, Türkleri Anadolu'dan atabilmek için Batı dünyasından yardımcı kuvvet olarak askerî birlikler gönderilmesini istedi. Buna karşılık, Papaya, mensup olduğu Ortodoks kilisesini Katolik kilisesiyle birleştirme vaadinde bulundu. Bunun üzerine Papa, Hıristiyan dünyasına hitap ederek, İstanbul surlarına dayanmış olan Türklere karşı acil Haçlı seferi çağrısında bulundu¹⁶. Bu çağrı ile o zaman bir Haçlı seferi gerçekleşmedi; ama bu çağrı, Hıristiyan Dünyasının dikkatini İslâm dünyasının üzerine çekmek bakımından son derece etkili oldu.

Papadan yardım isteği ikinci defa İmparator Aleksios tarafından 1091 yılında, Peçenek-Çağa Bey müttefik güçlerinin İstanbul'u ele geçirmek amacıyla Bizans'ı sıkıştırmaya başladıkları sırada yapıldı¹⁷. Haçlı seferi propagandalarının en yoğun zamanına denk gelen bu acil yardım isteği, Papanın Hıristiyan dünyasını harekete geçirebilmek için kullandığı en önemli bahanelerden biri oldu.

5-) Batı Avrupa'da Arka Arkaya Meydana Gelen Doğal Âfetler ve Salgın Hastalıklar

XII. yüzyılın son çeyreği içinde, Avrupa'da arka arkaya meydana gelen büyük doğal âfetler ve salgın hastalıklar da, Haçlı seferlerinin bir diğer gerekçesini ve

- 14 H. G., Wells, *Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul 1972, s. 198; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1986, I, s. 45.
- 15 H. G., Wells, *Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul 1972, s. 204; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. M. Daş, İstanbul 2010, s. 78.
- 16 H. G., Wells, *Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul 1972, s. 204; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 52 vd.; J. F. Michaud, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları (Emrû'l-Acib fi Tarihi Ehli's-Salib)*, çev. Ârifî Ahmed Paşa, Erhem Pertev Paşa, Ali Fuad Bey, haz. G. Kırpık, İstanbul 2009, s. 28 vd.
- 17 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 92; H. G., Wells, *Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul 1972, s. 197, 204; J. F. Michaud, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları (Emrû'l-Acib fi Tarihi Ehli's-Salib)*, çev. Ârifî Ahmed Paşa, Erhem Pertev Paşa, Ali Fuad Bey, haz. G. Kırpık, İstanbul 2009, s. 31 vd. Ermeniler de, Papanın destek ve himayesini kazanmak için aynı tarihlerde Roma'ya bir piskopos göndermişlerdir (Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1986, I, s. 156).

Görüş

Akademik
Bakış

20

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

sebebini oluşturdu. Zira Batı Avrupa halkı, Haçlı propagandalarının en yoğun olduğu dönemde arka arkaya kuraklık, sel baskını, salgın hastalık gibi büyük felâketler yaşamaktaydı¹⁸. Açlık, hastalık, sefalet ve anarşi toplumu perişan etmiş, canından bezdirmişti. İşte bu yüzden, kilisenin yaptığı propagandalar, kurtuluş arayan halk üzerinde son derece etkili olmuştur. Nitekim Bizans'ın ısrarlı yardım istekleri, Batının ekonomik sıkıntılar altında ezilmiş ve dinî heyecan içinde çalkalanan halk kütlelerinin cennete, dünya nimetlerine, toprağa, zenginliğe, refaha ve mutluluğa kavuşma gayesi ile birleşince, Batı Hıristiyan Dünyası birden harekete geçivermiştir¹⁹. Sadece Türk tarihini değil, bütün dünya tarihini derinden etkileyecek bu tarihî olay, bazı Batılı bilim adamları tarafından "İslâm dünyasının yayılmasına karşı Batı Hıristiyan dünyasının gecikmiş bir cevabı" olarak nitelendirilmiştir.

6-) Propagandanın Yarattığı Fırtına: Haçlı Öncüleri

Papa II. Urbanus'un 27 Kasım 1095 tarihinde Clérmont konsülünde yaptığı çağrısı, Haçlı seferlerini fiilen başlatmış oldu. Bu çağrıdan sonra Pierre l'Hermite adında bir keşiş²⁰, hemen harekete geçti; yalın ayak ve sırtında kıldan bir aba ile eşek üstünde, bütün Fransa'yı ve Almanya'yı dolaştı; etrafında 20 bin kişilik büyük bir kütle topladı. Geçtiği her yerden yeni katılımlarla bu kütlelerin sayısı ve gücü gittikçe arttı. Fakat bu kütle, bir ordu değildi. Zira bu kütlelerin ne teşkilâtı, ne teçhizatı, ne erzağı ve ne de komutanı vardı²¹. Daha da önemlisi bu kütlede bir ordunun disiplini ve anlayışı hiç yoktu. Deyim yerindeyse, bu kütle, tam bir çapulcu sürüsü idi. Dolayısıyla bu harekette, ne dinî kuralların ne de askerî disiplinin ve kuralların hâkim olduğunu düşünmek ve söylemek mümkündür.

Haçlı öncüleri, hiçbir ahlâkî kural tanımıyorlardı. Geçtikleri her yeri, hiçbir ayırım gözetmeksizin yağma ve tahrip ediyorlardı. Hiç kimseye aman vermiyorlar, merhamet göstermiyorlardı²². Batılı bir tarihçinin dediği gibi, bunlar âdetâ "akıldan ve insanlıktan mahrûm vahşî hayvanlar" gibiydiler. Başka bir Batılı tarihçiye göre, bu durum kısmen de olsa öteki Haçlı orduları için de geçerliydi²³.

18 Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler*, Ankara 2002, IV, s. 197.

19 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, Ankara 1986, s. 334.

20 Batı dünyasındaki Pierre l'Hermite tipi ile İslâm dünyasındaki "deccal" tipi arasında tam bir benzerlik bulunmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, İslâm dünyası bu tipi Batı dünyasından almış olmalıdır. Çünkü Pierre l'Hermite, "yalın ayak, sırtında kıldan bir aba ile eşek üzerinde bütün Fransa'yı ve Almanya'yı dolaşmış" Batı dünyasını Haçlı seferine hazırlamıştı. Deccal ise, hiç kuşkusuz uydurma olan hadislerde "Şam'da ortaya çıkacak ve bir eşek üzerinde pejmürde bir kıyafetle dolaşacak heretik (*sapık*) bir tip" olarak tasvir edilmiştir. Deccal'ın karşısına çıkacak olan müspet tip ise, Şia dünyasında "mehdi", Hıristiyanlık dünyasında ise "Mesih"tir.

21 H. G., Wells, *Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul 1972, s. 205.

22 Haçlı öncülerinin ilk hedefleri arasında Almanya ve İspanya Yahudileri ile yeni Hıristiyan olmuş Macarlar da bulunmaktaydı ki, onlar bu topluluklar arasında çok büyük katliam yapmışlardır.

23 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s. 99.*

Gazi

Akademik
Bakış

21

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Haçlı öncüleri, 1 Ağustos 1096 tarihinde İstanbul'a ulaştılar. Başta İmparator Aleksios olmak üzere bütün İstanbul halkı gördükleri manzara karşısında dehşet içinde kaldılar. Zira İmparator Aleksios, Batıdan ne bir Haçlı seferi istemiş ve ne de böyle bir seferi beklemişti. O, sadece Türklere karşı Batıdan askerî yardım talebinde bulunmuştu. Papalığın maksadı ise, Bizans'a yardım değildi; yardım görüntüsü altında Doğu Hıristiyan dünyası üzerinde hâkimiyet kurmaktı. Çünkü bu, Papalığın harekete geçirdiği kutsal bir savaş idi. Öte yandan, İmparator Aleksios ve Bizans halkı, haklı olarak, Haçlı öncüleri karşısında ülkelerinin yeni bir düşman istilâsına uğramış olduğu şeklinde bir düşünce ve duyguya kapıldılar. Nitekim, Haçlı öncülerinin tavır ve davranışları, onların bu duygu ve düşüncelerinde ne kadar haklı olduklarını doğrulamaktaydı²⁴.

1096 yılının sonuna doğru kontların, duklerin yönetiminde, çoğunluğu şövalyelerden oluşan asıl Haçlı orduları, gruplar hâlinde İstanbul'a gelmeye başladılar. Bunların başında Lorraine Dükü Godefroi de Bouillon ve kardeşi Baudouin, Toulouse Kontu Raymond, Fransa Kralının kardeşi Hugue de Vermandie, Flandr Kontu Robert ve Norman reisi Bohemund ve yeğeni Tankred gibi tanınmış Haçlı liderleri bulunuyordu. İmparator Aleksios, ilk karşılaşmada, Haçlı liderlerinin sefere çıkış gayelerinin Doğuda kendi devletlerini kurmak olduğunu hemen anlamıştı²⁵. Bunun için o, sahip olduğu avantajları kullanarak, Haçlı liderlerini kontrol altında tutmak istiyordu. Bu düşünce ile Haçlı liderlerinin her birine, batı âdetlerine uygun bir şekilde kendisine bağlılık (*vassallık*) yemini ettirdi. Yine onların her biriyle Türklere alınacak yerlerin kendisine bırakılması ve bunun karşılığında da kendilerine iâşe yardımı ile askerî destek verme hususunda birer antlaşma yaptı²⁶.

1097 yılının başlarında, Haçlı orduları, İmparatorun sağladığı gemilerle Anadolu yakasına geçtiler. Haçlı ordularının profesyonel asker sayısı 100 bin civarındaydı. Diğer gönüllü askerler ve aileleriyle birlikte bu sayı 600 bine ulaşmaktaydı²⁷. Öte yandan bu sefere Bizans ordusundan da bir birlik katılmıştı. Ayrıca, Bizans İmparatoru Aleksios, ordusu ile Anadolu yakasına geçmek suretiyle Haçlı ordusunun hareketini yakından takip etmeye başlamıştı.

- 24 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, Ankara 1986, s. 334 vd.; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler*, Ankara 2002, IV, s. 197 vd.
- 25 İmparatorun kızı Anna'ya göre, Haçlı liderlerinin gayesi, kutsal yerler üzerine sefer yapıyor görüntüsü altında İstanbul'u ve babasının tahtını ele geçirmektir. Bu tespitin, aşırı bir vehim ve abartılmış bir düşünce olmadığını IV. Haçlı seferi açıkça gösterecektir (Anna Konnena, *Alexiad*, (*Malazgirt Sonrası*), çev. B. Umar, İstanbul 1996, s. 313)
- 26 Anna Konnena, *Alexiad*, (*Malazgirt Sonrası*), çev. B. Umar, İstanbul 1996, s. 309, 317, 318, 322; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, çev. H. D. Andreasyan, Ankara 1987, s. 189. Haçlı liderleri arasında sadece Toulouse Kontu Raymond İmparatora bağlılık yemini etmemiştir. Buna rağmen, İmparatora verilen söze bağlı kalan tek Haçlı lideri Raymond olmuştur.
- 27 Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, çev. H. D. Andreasyan, Ankara 1987, s. 190; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1986, I, s. 263-267; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 100.

Haçlı ordusu bir başkomutana malik değildi. Her komutan, kendi birliğine komuta etmekteydi. Yine de bu ordu, kendi içinde bir bütünlük göstermekteydi. Bütün kararlar, Haçlı önderlerinin katıldığı bir mecliste ortak olarak alınmaktaydı²⁸. Bu kararlar da iş bölümü anlayışı içinde ve birlikte uygulanmaktaydı.

İlk Haçlı seferi, Türklerin vatan savunmasında ilk sınavları olmuştur: Türkiye Selçuklu Devletinin ikinci hükümdarı I. Kılıç Arslan (1092-1107), kardeş Dânişmendli beylerinden aldığı yardımla 1097 yılında Haçlı ordularına karşı İznik, Eskişehir ve Konya Ereğlisi olmak üzere üç yerde, üç büyük meydan savaşı vermiştir. Fakat o, bu savaşların hiçbirinde Haçlı ordularını durdurup imha edememiştir. Haçlı komutanları, Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablusşam gibi İslâm dünyasının en önemli şehirlerini birer birer ele geçirip bu yerlerde birer Haçlı devleti kurmuşlardır.

7-) Urfa'nın Düşüşü (1144) ve II. Haçlı Seferi

Musul-Halep Atabeyi 'İmâdeddîn Zengî, topraklarını ikiye bölen Urfa Haçlı Kontluğunu 1144 yılında ortadan kaldırarak, bölgenin en büyük siyasî gücü hâline geldi. Urfa Kontluğunun ortadan kaldırılması, başta Kudüs olmak üzere Antakya ve Trablusşam gibi Haçlı Devletlerinin varlığını büyük ölçüde tehlikeye soktu. Bunun üzerine Kudüs kraliçesi Melisende, Papa III. Eugenius'ya başvurarak, Batı Hıristiyan dünyasından yardım gönderilmesini istedi. Manevî gücünü artırmak için böyle durumları kendi lehine değerlendirmesini çok iyi bilen Papa, hemen harekete geçerek, başta Fransa Kralı VII. Louis olmak üzere bütün soyluları, yeni bir Haçlı seferi için göreve çağırdı²⁹.

İlk Haçlı seferinin üzerinden 40 yıl gibi uzun bir zaman geçmişti. Bu süre içinde Batının Kudüs'e olan ilgisi ve şevki büyük ölçüde tavsamış bulunuyordu. Yeni bir Haçlı seferi için bu ilgi ve şevkin yeniden canlandırılması gerekmektedir. Bilindiği gibi, I. Haçlı seferinde bu görevi Pierre l'Hermite adında bir papaz yapmıştı. Bu defa aynı görevi, Fransızların başrahibi olan Bernard üstlendi. Çok yetenekli ve etkili bir hatip olan Bernard, Fransa ve Almanya'nın belli başlı şehirlerini gezerek, hükümdarları, soyluları ve halkı yeni bir Haçlı seferine davet etti³⁰.

Bernard, uyandıracığı etkiyi düşünmüş olmalı ki, konuşmalarını hep Kudüs'ün kurtarılması üzerine yaptı. Hâlbuki, kurtarılması gereken yer, Kudüs değil, az önce 'İmâdeddîn Zengî tarafından düşürülmüş olan Urfa şehri idi.

28 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1986, I, s. 137.

29 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 182; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1987, II, s. 205 vd.

30 Fransa'nın başrahibi Bernard, yeni bir Haçlı seferi başlatılmak için halka şöyle hitap ediyordu: "Tanrının ne büyük inayeti ve ne paha biçilmez bir kurtuluş fırsatıdır ki, Tanrı, katilleri, ırz düşmanlarını, dolandırıcıları, yalancı şahitleri ve suç işlemişleri, masum kişiler gibi, kendi hizmetine çağırılmaktadır".

Gazi

Akademik
Bakış

23

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Fakat, propagandanın hedef kitlesi, Kudüs ve Urfa arasındaki farkı kavrayacak durumda değildi. Gerek Papanın gerekse başrahip Bernard'ın çalışmaları, kısa sürede olumlu sonuç verdi. Dindârlığı ile ünlü olan Fransa Kralı VII. Louis, ordusu ile sefere katılacağını bildirdi. Alman İmparatoru III. Konrad, başlangıçta sefere soğuk baktıysa da, sonunda o da bu işe razı oldu³¹. Avrupa'nın iki büyük hükümdarının aldığı bu karar, Batı dünyasında son derece etkili oldu; isteksiz gözükten duklerin, kontların, baronların ve şövalyelerin de bu sefere katılmalarını sağladı. Böylece, Batıda yeni bir fırtına bulutu toplanmaya başladı.

III. Konrad, 1147 yılının mayıs ayında ordusuyla Almanya'dan hareket etti. Alman Haçlı ordusunu, Fransa Kralı VII. Louis'nin ordusu takip etti. Alman Haçlı ordusunun sayısı 200 bin, Fransız Haçlı ordusunun sayısı ise 70 bin civarındaydı. Soyluların aileleri ve haç görevini yerine getirmek üzere katılan gönüllülerle birlikte her iki ordunun da sayısı, epeyce artmış bulunuyordu³².

Yeni Haçlı seferi, Türkiye Selçuklularında olduğu kadar Bizans İmparatorluğunda da endişe ile karşılandı. Batı dünyasının, Bizans'a karşı daha ilk Haçlı seferinde başlamış olan güvensizliği devam ediyordu. Bizanslılar da, açıkça olmasa bile Haçlılara derin bir kin duymaktaydılar. Türkiye Selçukluları ise, Haçlıların hedefleri arasında idi. Daha doğrusu Haçlı ordusu, Papalığın, başta Türkler olmak üzere İslâm dünyasına karşı harekete geçirmiş olduğu bir kuvvet idi. Nitekim bu durum, yani ortak tehlike, Selçuklu hükümdarı Sultan I. Mesud ile Bizans İmparatoru Manuel'i birbirine yaklaştırmaktaydı. Bu hususta ilk teşebbüs, Sultan Mesud'dan geldi. Sultan Mesud, Süleyman adında bir komutanını İstanbul'a gönderip, Ege bölgesindeki bazı yerler ile Akdeniz sahillerinde bulunan Brakena kalesini Bizans'a bırakmak üzere İmparator Manuel'den barış talebinde bulundu. Haçlıları bir düşman gibi tehlikeli gören İmparator, Mesud'un teklifini memnuniyetle kabul etti. Böylece, iki devlet arasında barış antlaşması imzalandı³³.

Burada hemen belirtelim ki, bu barış antlaşması, Batı dünyasına, başlanılması güç bir ihanet gibi görünmüştür³⁴. Bu yüzden Haçlı liderleri, Bizans ülkesinden geçerken İmparatora karşı daima soğuk ve tedbirli bir davranış içinde olmuşlardır.

31 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1987, II, s. 209-214.

32 Michel le Syrien, *Cronique de Michel le Syrien*, Fr. çev. J. B. Chabot, Paris 1905, III, s. 275; Alman ordusu 900 bin, Fransız ordusu 500 bin; Ebû'l-Ferec, *Ebû'l-Ferec Tarihi*, çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1950, II, s. 384; Alman ordusu 90 bin atlı, Fransız ordusu 50 bin atlı ve sayısız piyade; Ioannes Kinnamos, *Historia*, haz. I. Demirkent, Ankara 2001, s. 56; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 182; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1987, II, s. 215.

33 Ioannes Kinnamos, *Historia*, haz. I. Demirkent, Ankara 2001, s. 54; Michel le Syrien, *Cronique de Michel le Syrien*, Fr. çev. J. B. Chabot, Paris 1905, III, s. 275. Mesud, verdiği bu toprak tavizi ile Bizans'ın tarafsızlığını sağlayarak, karşısındaki düşmanın sayısını azaltmak istemiştir.

34 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1987, II, s. 220.

Görsel

Akademik
Bakış

24

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

8-) Kudüs'ün Düşüşü (1187) ve III. Haçlı Seferi (1189)

Selâhaddin Eyyubi'nin ünlü Hattîn seferi sırasında Kudüs Haçlı Krallığına son vererek (1187-1189), Saint-Jen Şövalyeleri ile Guy de Lusignan ailesini bölgeden atması³⁵, yeni bir Haçlı seferi için Batı dünyasını tekrar harekete geçirdi. Papanın çağrısı üzerine İngiliz ve Fransız Krallarıyla Alman İmparatoru bizzat sefere çıkacaklarını bildirdiler. Fakat, bu defa Haçlı hükümdarlarının hazırlanmaları üç yıl sürdü. Nihayet, Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa, 1189 yılının ilkbaharında ordusu ile yola koyuldu. Alman İmparatorunu Fransız ve İngiliz kralları takip ettiler. Kudüs'e gidebilmek için Haçlı hükümdarlarından İngiliz ve Fransız Kralları deniz yolunu kullanırken, Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa ise kara yolunu tercih etti. Bu duruma göre, Alman Haçlı ordusunun Kudüs'e gidebilmesi için Selçuklu ülkesinden geçmesi gerekmekteydi.

Bu sırada oğlu Kutbeddîn Melikşâh'ın tahakkümü altında olan Kılıç Arslan için, Alman İmparatoru ile anlaşmaktan başka çare yoktu. Bundan dolayı, Kılıç Arslan ve oğlu Melikşâh, Kudüs'e gitmek için Selçuklu ülkesini kullanmak durumunda olan Alman İmparatoruna birer elçi ile mektup gönderdiler. Friedrich Barbarossa, Selçuklu elçilerini Edirne'de kabul etti. Burada elçiler vasıtasıyla Kılıç Arslan ve İmparator arasında, Haçlı Alman ordusunun Anadolu'dan serbestçe geçmesi ve ihtiyaç maddelerinin kendi paralarıyla satın alınması hususunda bir antlaşma yapıldı³⁶. Aynı zamanda Bizans İmparatoru Manuel ile de bir antlaşma yapan Barbarossa, Bizans'tan sağladığı gemilerle ordusunu Çanakkale boğazı üzerinden Anadolu yakasına geçirdi. Büyük İskender'in doğu seferinde kullandığı yolu takip ederek, Alaşehir'e geldi. Burada ordusunu biraz dinlendiren İmparator, Mıryokefalon Savaşının yapıldığı Kûft Çayı Vadisinden geçip, Denizli'ye ulaştı. Haçlı ordusu, Kûft Çayı Vadisinden geçerken korkunç bir manzara ile karşılaştı. Zira, Mıryokefalon Savaşında ölenlerin kemikleri hâlâ küme küme yerlerinde duruyordu³⁷.

Haçlılar, Denizli'den itibaren sık sık Türkmen obalarına rast gelmekteydiler. Türkmen savaşçıları, devamlı Haçlı ordusunun yolu üzerinden dağlara çekilmek suretiyle herhangi bir olaya fırsat vermiyorlardı. Bu arada, Haçlı ordusuna canlı mal ve yiyecek satarak, gelir elde etmekteydiler. Haçlı ordusu Uluborlu'ya geldiği zaman bu durum birden değişti. Yorgun, bitkin ve aç durumda olan Haçlı ordusu, burada Türkmenlerin saldırısına uğradı. Türkmenler, savaş taktiklerinin bir gereği olarak burada Haçlı ordusu üzerine sürpriz bir baskın yapıp, ele geçirdikleri ganimetlerle birlikte birden ortadan kayboluver-

35 Bundan sonra Saint Jean Şövalyeleri Rodos'a, Guy de Lusignan ailesi de Kıbrıs'a yerleşmişlerdir. Saint ve Jean Şövalyeleri ve Lusignan hanedanı, Rodos ve Kıbrıs adaları Osmanlı Devleti tarafından alınincaya kadar bölgede korsan devlet olarak faaliyet göstermişlerdir.

36 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 221.

37 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1992, III, s. 13.

diler³⁸.

Haçlı ordusu, her an Türkmenlerin saldırı korkusu içinde yoluna devam ederek, Akşehir'e ulaştı. Fakat Haçlı ordusu, açlıktan ve susuzluktan neredeyse mahvolmak üzere idi. Ordugâhta ve civarda bulunan bütün yiyecek maddeleri tükenmişti. Yaşamak için için tek çıkar yolu vardı; o da yamyamlık yapmaktı. Alman askerlerinin bazıları, ölmek için ölmüş atlarının etlerini yiyorlar, bazıları bir dilim ekmeğin için dinlerini fedâ ediyorlardı³⁹.

Alman Haçlı ordusu, Akşehir'de başka bir sürpriz durumla daha karşılaştı. Burada, Selçuklu meliklerinden Kutbeddîn Melikşâh, Muhyiddîn Mesud ve muhtemelen Gıyâseddîn Keyhüsrev'in başında bulunduğu Selçuklu kuvvetleri, birden Haçlı ordusunun karşısına çıktı. Fakat Selçuklu kuvvetleri, Akşehir ovasında yapılan çarpışmada pek başarılı olamadılar; yeni bir mücadele hattı meydana getirmek üzere Konya'ya çekildiler⁴⁰.

Bu defa Haçlı ordusu Konya önlerine geldi. Alman İmparatoru Barbarossa, Konya'ya saldırmak niyetinde değildi. Fakat ordusu açlık, hastalık, yorgunluk ve malzeme eksikliği yüzünden perişan durumda idi. Daha doğrusu, Haçlı ordusunun bu şekilde yoluna devam etmesi mümkün gözüküyordu. Bundan dolayı İmparator, Konya üzerine saldırı emrini verdi. Böylece, Alman İmparatoru Sultan Kılıç Arslan'ı hem hazırlıklı olmadığı hem de arzu etmediği bir savaşa mecbur etmiş oldu. Selçuklu ordusu iki kısma ayrılmıştı. Bir kısmı şehri savunuyor, diğer kısmı da şehrin dışında Haçlı ordusu ile savaşıyordu. Sultan ve oğlu Melikşâh, savaşı Alâeddîn tepesinin yanındaki köşkten idare ediyorlardı. Hendekleri ve surları aşmak isteyen Haçlı ordusu, birkaç defa geri püskürtüldü. Fakat, sonunda hendekleri ve surları aşmış, şehre girmeyi başardı. Haçlı ordusu, Konya'daki çarşı ve dükkânları yağma ederek, büyük bir tahribatta bulundu. Haçlı ordusunun Konya'daki yağması beş gün sürdü. Öte yandan, hayatının en ağır darbesini yemiş olan Kılıç Arslan, İmparator'dan barış istemek zorunda kaldı. Şartlar düşünüldüğünde, Kılıç Arslan'ın başka çaresi de yoktu. İmparator, Selçuklu ülkesinden güvenlik içinde geçmesini sağlamak şartıyla Kılıç Arslan'ın barış teklifini kabul etti. Böylece Alman Haçlı ordusu, devletin merkezi Konya'ya bir hayli zarar verdikten sonra 20 kadar Selçuklu komutanının refakatinde yoluna devam etti⁴¹.

38 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, çev. A. Özeydin, İstanbul 1987, XII, s. 51; Ramazan Şeşen, "İmad al-din al-Kâtib al-İsfahânî'nin Eserindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *Selçuklu Araştırma Dergisi*, III, (1971), s. 348, 350, 353; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 222.

39 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 223.

40 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, çev. A. Özeydin, İstanbul 1987, XII, s. 52; Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi (889-1269)", çev. H. D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, 1/2, (1937), s. 215; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 223.

41 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, çev. A. Özeydin, İstanbul 1987, XII, s. 52; Ramazan Şeşen, "İmad al-din al-Kâtib al-İsfahânî'nin Eserindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *Selçuklu Araştırma Dergisi*, III, (1971), s. 351, 353; Michel le Syrien, *Cronique de Michel le Syrien*, Fr. çev. J. B. Chabot,

B-) HAÇLI SEFERLERİNİN SONUÇLARI

1-) Türkiye Selçuklu Devletinin Geleceği Bakımından Sonucu

Türkiye Selçuklu hükümdarı I. Kılıç Arslan, Haçlı istilâsına karşı Türk tarihinin en çetin ve en ağır vatan savunmasını yapmıştır. O, özellikle, Türklerin düzenli ordu savaşımdan gerillâ, gerillâ savaşımdan da düzenli ordu savaşıma geçmekteki kabiliyetleri sâyesinde Haçlı tehlikesini pek büyük zayıat vermeden atlatmış; fakat, başta başşehir İznik olmak üzere bütün sahilleri ve sahillere yakın yerleri Bizans'a ve Haçlılara kaptırarak⁴², İç Anadolu yaylasına çekilmek zorunda kalmıştır. Hâkimiyet sahası oldukça daralmış olan Türkiye Selçuklu Devleti de bir kara devleti hâline gelmiş ve dört taraftan sarılmıştır⁴³. Buna rağmen Kılıç Arslan, 1100 ve 1101 yıllarında olmak üzere arka arkaya gelen üç Haçlı ordusunu tamamen imha etmek suretiyle Anadolu'nun öyle kolayca geçilebilecek ve işgal edilebilecek bir ülke olmadığını Batı dünyasına açık bir şekilde göstermiştir⁴⁴.

Bilindiği gibi, Anadolu'da kurulan ilk Türk devletleri ve beylikleri, bu ülkede Türk varlığını henüz kökleştirip kuvvetlendiremeden Batı Hıristiyan dünyasının istilâ ve işgal tehdidi ve tehlikesi ile karşı karşıya gelmiştir. Burada hemen belirtelim ki, ülkesi istilâyâ ve işgale uğramış bir toplulukta vatan fikri ve bilincinin olup olmaması durumuna göre o topluluk farklı davranışlar gösterir. Eğer bir topluluk, kuvvetli bir vatan, özgürlük ve bağımsızlık fikrine ve bilincine sahipse, o topluluk istilâ karşısında şartlar ne olursa olsun sonuna kadar direnir ve mücadele eder. Eğer aynı toplulukta vatan fikri ve bilinci doğmamış ve gelişmemiş ise, o topluluk istilâ karşısında direnmez; ya istilâcıya boyun eğer ya da onun önünden kaçar. Başta Selçuklu ve Dânişmendli Beyleri olmak üzere Anadolu'daki bütün Türk beyleri, Haçlı ve Bizans istilâsı karşısında ne kaçmışlar ne de boyun eğmişlerdir; kuvvetli bir dayanışma ve işbirliği içinde mükemmel bir vatan savunması yaparak, kendilerinden sonraki nesillere örnek ve rehber olmuşlardır⁴⁵.

1116-1155 yılları arasında Türkiye Selçuklu Devletinin başında bulunan Sultan I. Mesud, 1146 yılında Bizans ordusunun, 1147 yılında da Haçlı

Paris 1905, III, s. 407; Ebû'l-Ferec, *Ebû'l-Ferec Tarihi*, çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1950, II, s. 454; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 223 vd.; Anonim *Selçuk-nâme, Anadolu Selçuklular Devleti Tarihi*, yay. ve çev. F. N. Uzluk, Ankara 1952, III, s. 26; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1992, III, s. 13. Sultan Kılıç Arslan, İmparatorun Konya'dan ayrılmasından sonra Selâhaddin Eyyubî'ye bir mektup yazarak, Haçlı ordusunu durduramadığını bildirip, bunun için kendisinden özür dilemiştir.

42 Anna Konnenâ, *Alexiad, (Malazgirt Sonrası)*, çev. B. Umar, İstanbul 1996, s. 336-339.

43 Bundan sonra Türkiye Selçuklu hükümdarları, daima devleti sarılmış olmaktan kurtarıp, sınırları doğal sınırlarına ulaştırma politikası güdeceklerdir.

44 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1987, II, s. 24.

45 Burada özellikle belirtmeliyiz ki, Selçuklu hükümdarları, vatan savunmasında Batı dünyasına karşı gösterdikleri başarıyı Moğol istilâsı karşısında gösterememişlerdir.

Gazi

Akademik
Bakış

27

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

ordularının tehdidi ile karşılaşmıştır. Gerek Bizans'ın, gerek Haçlıların hedefi, genç Türkiye Selçuklu Devletini yıkmak ve Anadolu'daki Türk varlığını ortadan kaldırmaktı. Sultan Mesud, Türk savaş taktiğini ustalıklı uygulayarak, önce Bizans ordusunu yıpratmış ve sonra bu orduyu başarısızlığa uğratarak, Konya önlerinden defetmiştir. Aynı şekilde, Alman Haçlı ordusunu Eskişehir'de imha edencesine bozguna uğratarak ve Fransız Haçlı ordusunu da büyük bir kuvvet olmaktan çıkacak kadar yıpratmak suretiyle hem Anadolu'yu hem de Ortadoğu İslam ülkelerini büyük bir tehdit ve tehlikeden kurtarmıştır. Kısaca söylemem gerekirse, Sultan I. Mesud, tıpkı babası Sultan I. Kılıç Arslan gibi Bizans'a ve Batı dünyasına karşı Türk tarihinin en mükemmel ve en başarılı vatan savunmasını yapmıştır. Daha önemlisi, o, bu emsalsiz vatan savunması ile özellikle Batı dünyasına Anadolu'nun bir Türk yurdu olduğu gerçeğini kabul ve tescil ettirmiştir. Nitekim Batı dünyası, II. Haçlı seferi sırasında Türklerle dopdolu olarak gördükleri ve onların büyük bir gayretle savundukları Anadolu'yu, bundan böyle "Türkiye" (*Turkhia, Turquia*) adıyla anmaya başlamıştır⁴⁶.

2-) Bizans İmparatorluğunun Anadolu Politikası Bakımından Sonucu

Bizans, Haçlılar sâyesinde Marmara, Ege, Akdeniz sahillerini ve Batı Anadolu'yu kurtararak, Anadolu'da tekrar güçlü hâle gelmiştir. Daha da önemlisi Bizans imparatoru Manuel, Anadolu siyasetinde başlıca rol oynamaya başlamıştır. Fakat o, Anadolu'yu tamamen geri almak ve Türkleri buradan geldikleri yere atmak şeklinde olan asıl amacına ulaşamamıştır. Öte yandan, ısrarla yardıma çağrılan Batı dünyasının, daha I. Haçlı seferi sona ermeden Bizans'ın gayesine hizmet etmeyeceği tamamen meydana çıkmıştır. Daha da kötüsü, bu ilk sefer sırasında Haçlıların işgalci ve sömürgeci bir düşünceye sahip oldukları anlaşılmıştır⁴⁷. Bu yüzden Bizans İmparatoru Aleksios, Batı dünyasına karşı olumsuz bir tavır içine girerek, Haçlı ordularının Bizans ülkesinden ve Anadolu'dan geçerken güç duruma düşmeleri ve başarısızlığa uğramaları için elinden gelen her şeyi yapmıştır⁴⁸.

3-) Haçlı Liderlerinin Askerî ve Siyasî Başarıları Bakımından Sonucu

Haçlılar, kutsal toprakları ele geçirme ve bu topraklar üzerinde hâkimiyet kurma gayelerine, bu ilk sefer sonucunda ulaştılar. 1098 yılında Urfa Kontluğu-

46 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 196; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 295, 355 vd.; Ayrıca bkz. İsmail Hamî Dânişmend, *Türklük Meseleleri*, İstanbul 1966, s. 119-124; Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, II, Trabzon 2000, s. 57.

47 Bilindiği gibi Batı Hıristiyan dünyası, Dördüncü Haçlı Seferi sırasında İstanbul ve çevresini işgal etmek ve burada bir Latin Devleti kurmak suretiyle işgalci ve istilâci tutumunu açık bir şekilde göstermiştir.

48 Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, çev. H. D. Andreasyan, Ankara 1987, s. 205, 215-219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, çev. A. Özyayın, İstanbul 1987, XII, s. 247 vd., 280; Cenâbî Mustafa Efendi, *el-'Aylemü z-Zâhir fi Ahvâli'l-Evâil ve l-Evâhir*, basılmamış yüksek lisans tezi, haz. M. Kesik, İstanbul 1994, s. 7.

nu (1098-1144), yine aynı yıl içinde Antakya Prinkepsliğini (1098-1268), 1099 yılında Kudüs Krallığını (1099-1187; 1187-1291), 1109 yılında da Trablusşam Kontluğunu (1109-1289) kurdular. Bunlardan Urfa Kontluğu 46 yıl sonra, yani 1144 yılında Musul-Halep Atabeyliği tarafından ortadan kaldırıldı. 1187 yılında da Eyyübî hükümdarı Sultan Selâhaddin tarafından da Kudüs'teki Haçlı hâkimiyetine son verildi. Bundan sonra Kudüs Haçlı Krallığı önce Sûr, sonra Akka şehrinde 1291 yılına kadar varlığını devam ettirdi. Başta Kudüs Krallığı olmak üzere diğer Haçlı devletleri, Batıdan aldıkları yardım ve desteklerle aşağı-yukarı 200 yıl bölgedeki hâkimiyetlerini ve varlıklarını sürdürdüler; bölgede sonu gelmez bir anarşinin ve huzursuzluğun temelini attılar.

4-) Hıristiyan Dininin Doğu ve Uzak Doğu Ülkelerinde Yayılması Bakımından Sonucu

Haçlıların bölgeye yerleşmeleri ile Hıristiyanlık dini, Orta Doğuda siyasî ve askerî bir güce sahip oldu. Bilindiği gibi, dinler, arkalarında bulunan siyasî ve askerî güçler sâyesinde yayılabilmektedir. Böylece, Hıristiyan misyonerler, bölgedeki Haçlıların siyasî ve askerî güçlerine dayanarak, dinlerini Uzak Doğu istikametinde yayma ve yerleştirme imkânı bulabilmişlerdir. Zaten Papalık da, Doğunun kılıçla değil, misyonerlik faaliyetleriyle fethedebileceği fikrindeydi. Nitekim Katolik misyonerler, ilk Haçlı devletleri kurulur kurulmaz inançlarını Doğu ve Uzak Doğu ülkelerinde yaymak için harekete geçmişlerdir.

5-) Papalığın Batı Hıristiyan Dünyasında İtibarını Yükseltmesi ve Düşürmesi Bakımından Sonucu

Haçlı seferinden başlangıçta en kârlı çıkan, hiç kuşkusuz, Batı dünyasını harekete geçirmiş olan Papalık olmuştur. Özellikle sefere katılma kararı veren dindar soylular, ellerindeki mal varlıklarını kiliselere bağışlamışlardır. Böylece Papalık, Batı dünyasının en zengin kurumu hâline gelmiştir. Diğer taraftan ilk Haçlı seferinin başarıyla sonuçlanması, Katolik kilisesinin gücünü ve itibarını birden artırmıştır. Fakat Katolik kilisesi, bu zenginliği, gücü ve itibarı doğru yönde ve yerde kullanamamıştır. Haçlı seferlerine katılmayanlara karşı yürüttüğü "pişmanlıktan arınma parası" ve "günahların parayla affı" gibi dini istismar eden faaliyetlerle itibarını düşürmeye başlamıştır. Bir süre sonra da, halkın gözünde güvenilirliğini ve saygınlığını tamamen yitirmiştir. Bu durum da, Batı dünyasında, Protestan kilisesinin kurulmasıyla sonuçlanan dinde reform hareketinin doğmasına yol açmıştır⁴⁹.

6-) Hıristiyan Batı Dünyası İle Müslüman Türk Dünyasının Birbirini Yakından Tanınması Bakımından Sonucu

Müslüman Türk dünyası ile Hıristiyan Batı dünyası ilk defa I. Haçlı seferinde karşı karşıya gelerek, birbirlerini tanıma fırsatı bulmuşlardır. Türkler, bu ilk

49 Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler*, Ankara 2002, IV, s. IV, 218.

Gazi

Akademik
Bakış

29

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

sefer sırasında çok iyi teçhiz edilmiş ve en az kendileri kadar iyi savaşan bir ordu ile karşılaşmışlardır. Bütün milletlerin önünde titrediği Türk okları, ilk defa bu karşılaşmada zırlara bürünmüş olan Haçlı ordusuna tesir etmemiştir. Öte yandan Haçlılar da, bu ilk karşılaşmada Türklerin savaş yeteneklerini ve kahramanlıklarını görüp takdir etmişlerdir. Bir Haçlı kroniğinde, bu takdirin ifadesi olarak "Türkler ve Franklar müstesna hiç kimsenin şövalye olamayacağı" iddiasında bulunulmuştur. Yine aynı kronikte, "Eğer Türkler Hıristiyan olsalardı, şüphesiz kudret, cesaret ve savaş ilminde hiç kimse onlarla eşit olamazdı" denmiştir⁵⁰.

İkinci Haçlı Seferi sırasında Türk ordusunun ortaya koyduğu şu erdemli davranış, her türlü takdirin ve övgünün üstündedir: Selçuklu ordusu, ikinci Haçlı Seferi sırasında Fransız Haçlı ordusunu, Denizli'den itibaren vurduğu darbelerle yıprata yıprata Antalya'ya kadar takip etmiştir. Burada son darbeyi vurmaya üzere harekete geçtiğinde korkunç bir manzara ile karşılaşmıştır: Haçlı askerleri, artık savaşamayacak kadar aç, hasta, yorgun, bitkin ve perişan bir vaziyetteydi. Haçlı ordusunun bu durumunu gören Türkler, merhamete gelerek, çarpışmaya birden son verdiler. Onlar bununla da kalmadılar; açları doyurdular; hastaları tedavi ettirdiler. Onlara para dağıtarak, insanî görevlerini yerine getirdiler. Bu durumdan son derece etkilenmiş olan üç bin Fransız genci, Rumların tecavüzünden kaçarak, Selçukluların himayesine sığındı ve hepsi birden Müslüman oldu. Sefere kralın papazı olarak katılmış olan Odo de Deuil, bu duruma âdeta isyan etmiştir. O, Türklerin bu yüksek insanî erdemleri karşısında duyduğu manevî ezikliği eserinde şu acı sözlerle dile getirmiştir: "Ey hainlikten daha zalim olan merhamet! Müslümanlar, Hıristiyanlara ekme vererek, onlardan dinlerini satın aldılar. Bununla birlikte Türkler, onları Müslüman yapmak için hiçbir zorlamada bulunmadılar"⁵¹. Bu sözler, hiç şüphesiz zayıf ve muhtacı koruyan, merhamet ve şefkat duygusu çok yüksek olan Türk insanındaki karakter ve ruh yapısının en güzel tasviridir. Dünya tarihi, belki bu kadar yüksek insanî bir davranışın ikinci bir örneğine tanıklık etmiş değildir.

Burada şu hükme varıyoruz: Batılı insan rakibini yenmişse veya zayıf görmüşse, ona hiçbir hayat hakkı tanımaz; üstelik onu daha da ezer. Hâlbuki yenilmiş düşmanı daha fazla ezmek, Türklerin egemenlik (hükümlerlik) ve insanlık anlayışıyla bağdaşmaz. Türk insanı, ancak rakibi güçlü olursa veya saldıırırsa, onunla savaşır. Rakibi yenilmişse, zayıf duruma düşmüşse, pes etmiş veya aman dilemişse, onu ezmek şöyle dursun, himaye eder; ona merhamet ve şefkat gösterir. Yukarıda belirtildiği gibi, bu davranışın somut bir örneğini Selçuklu Türkleri II. Haçlı seferinde sergilemişlerdir.

50 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 102 vd.; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. M. Daş, İstanbul 2010, s. 94.

51 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 185 vd.; Salim Koca, *Türkiye Selçuklular Tarihi, Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176)*, II, Çorum 2003, s. 141.

7-) Ermenilerin Geleceği Bakımından Sonucu

XI. yüzyılın başlarında Ermenilerin Doğu Anadolu'da Van, Ani, Lori ve Kars olmak üzere dört ayrı krallıkları bulunmaktaydı. Bizans, bunlardan Van ve Ani krallıklarını aynı yüzyılın birinci yarısı içinde ortadan kaldırarak, topraklarını ilhak etmiş, mallarına el koymuş, kendilerini de Orta Anadolu'ya (Sivas, Kayseri) zorunlu olarak göç ettirmiştir. Onun bu tavrının temelinde mezhep farklılığından kaynaklanan güvensizlik bulunmaktaydı. Zira Bizans, mezhep ideolojisine dayanan bir devlet idi. O, kendi mezhebini "Ortodoks" (doğru inanç, hak dini), diğer mezhepleri "Heteredoks" (sapık inanç, batıl inanç) olarak kabul etmekteydi. Hâkimiyeti altındaki farklı mezhepten olan topluluklara karşı da "ortodokslaştırma politikası" gütmekteydi. Dolayısıyla "Gregoryan" olan Ermeniler, Bizans'ın hedef tahtasındaydı. Onlar, ya ortodokslaşıp Rumlaşacaklar ya da Bizans tarafından imha edileceklerdi. Bizans, Ermenileri imha etme kararı alınca, onlar da kaçıp Toros Dağlarının müstahkem mevkillerine sığındılar⁵².

Haçlı orduları Antakya önelerine geldiklerinde, bütün yiyecekleri tüketmişti, kendileri de perişan bir vaziyette idiler⁵³. Toros dağlarının müstahkem mevkillerinde gizlenmekte olan Ermeni beyleri, bu durumu kendi lehlerine değerlendirecek, ellerindeki yiyeceklerin fazlasını Haçlı komutanlarına gönderip onları büyük bir sıkıntıdan ve tehlikeden kurtardılar. Rupen ailesinden Konstantin de, bu yardım karşılığında Haçlı liderlerinden "Baron" unvanını alarak, "Kilikya Ermeni Baronluğu"nun temelini attı (1098).

Ermeni Baronu II. Leon, Haçlı Seferleri sırasında Batı dünyasının kendilerine duyduğu ilgiden yararlanarak, unvanını "baronluktan krallığa" yükseltmek suretiyle Ermeni tarihi açısından önemli bir başarı elde etmiştir. Bu tarihî olay şu şekilde gerçekleşmiştir: Baron Leon, 1193 yılında kurduğu tuzakla Antakya Haçlı Prinçesi'ni III. Bohemund'u tutsak almış ve onu kendisini tâbi hâle getirmek suretiyle serbest bırakmıştır. Baron Leon, bu başarıdan aldığı cesaretle, Papa ve Alman İmparatoru VI. Heinrich'e ayrı ayrı başvurarak, kendisini krallık unvanı ile taçlandırmasını istemiştir. İmparator Heinrich, Doğu Hıristiyan dünyasında faaliyetlerini ve politikasını Ermeniler vasıtasıyla yürütebilmek için bu fırsatı kendi lehine değerlendirmiştir. Bunun için o, hemen Mainz Başpiskoposu başkanlığında Tarsus'a bir heyet göndermiştir. Bu heyet, Tarsus kilisesinde yaptığı bir törenle Leon'a krallık tacı giydirmiştir. Böylece, Ermeni Baronluğu, Alman İmparatorunun yüksek egemenliği altına girmek suretiyle Krallığa yükseltilmiştir (1198)⁵⁴.

52 Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, çev. H. D. Andreasyan, Ankara 1987, s. 157 vd.; Gundstabl Sempad, (Simpat); *Chronique de Roaume de la Petite-Armenie, Documents Armeniens, Recueil des Historiens des Croisades*, Fr. çev. Ed. Dulaurier, I, Paris 1869, s. 610; Vahram d'Edesse (Urfalı), *Documents Armeniens, I, RHC*, Fr. çev. Ed. Dulaurier, Paris 1869, s. 496 vd.; Rene Grouset, *Ermeni Tarihi*, İstanbul 2005, s. 605.

53 *Willermus Tyrensis, Haçlı Kroniği*, çev. E. Ayan, İstanbul 2016, s. 177 vd.

54 Gundstabl Sempad, (Simpat); *Chronique de Roaume de la Petite-Armenie, Documents Armeniens*,

Gazi

Akademik
Bakış

31

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

8-) Batı Dünyasının Dış Dünyaya Açılması Bakımından Sonucu

Haçlı seferleri, Batı insanının dış dünyaya açılmasında ve bunun doğal (*tabii*) sonucu olarak da dış dünyayı tanımada başlıca rol oynamıştır. Özellikle, I. Haçlı seferinden sonra Batı insanının gözü, Doğu ticaret yolları (*İpek Yolu, Kürk Yolu vs.*) ile doğu malları üzerine çevrilmiştir. Böylece, Avrupa'da, dış dünya ile ticaret yapan bir tüccar sınıfı oluşmaya başlamıştır. Bu durum da, Avrupa'da taşımacılık, gemicilik, bankacılık ve sigortacılık gibi iş alanlarının gelişmesini sağladığı gibi, coğrafya keşiflerinin de temel alt yapısını ve şartlarını hazırlamıştır.

9-) İslâm Dünyasının Bilim ve Buluşlarının Batıya Taşınması Bakımından Sonucu

İslâm dünyasının ilim, kültür, teknik ve ekonomi gibi alanlardaki buluş ve birikimlerinin Batıya taşınmasında, Haçlı seferleri başlıca vasıta olmuştur. Batı insanı, şekeri, portakalı, Doğunun şifalı bitkilerini, egzotik kokularını, ipekli ve pamuklu kumaşlarını, ipek halılarını, porselen ve cam eşyalarını hep Haçlı seferleri sırasında tanımıştır. Aynı şekilde, kale inşası, sivri kemer, yel değirmeni, pusula, usturlap, petrol ve zift gibi teknik âletler ve maddeler de Batıya Haçlı seferleri vasıtasıyla ulaşmıştır⁵⁵. Öte yandan, Haçlı seferleri, Batıya, sanata ve bilime canlılık veren yeni fikirler ve bilgiler getirmiştir.

10-) Batı Dünyasında Oryantalist Faaliyetlerin Doğması Bakımından Sonucu

Bir görüşe göre, "Oryantalizm" in de temeli Haçlı seferlerine dayanmaktadır. Bilindiği gibi, Oryantalizm, Doğulu milletlerin tarihini, dilini, inancını, coğraf-

Recueil des Historiens des Croisades, Fr. çev. Ed. Dulaurier, I, Paris 1869, s. 634 vd.; Süryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi (Michel le Syrien), 1946: 293; Vahram d'Edesse (Urfalı), *Documents Armeniens, I, RHC*, Fr. çev. Ed. Dulaurier, Paris 1869, s. 511 vd.; Hetum (Gorigos Senyörü), *Documents Armeniens, II, Recueil des Historiens des Croisades* Fr. çev. Ed. Dulaurier, Paris 1869, s. 479; Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara 1990, s. 55-61; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1992, III, s. 78 vd.; Mehmet Ersan, *Türkiye Selçukluların Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Doktora tezi, İzmir 1995, s. 106 vd. Hiçbir şeyi karşılıksız vermeyen Batı dünyası (*Papalık*), Ermeni Baronu II. Leon'a verdiği "kral" unvanı karşılığında ona şu görevleri yüklemiştir: "Siz Haçlı seferinin yerli şefisiniz. Bunun için sizi kral yaptık. Yanlış fikirlere sapmayın. Bu tacın asla sizin olduğunu zannetmeyin. Memleketinize verdiğimiz krallığın sizde millî bir gelenek olarak kalacağını düşünmeyin. Bu davranışın Ermeni toplumu ile ilgisi yoktur. Bu şekilde sizi ve halkınızı Haçlılar için, Haçlılar nezdinde görevlendirdik. Haçlılara yardım ediniz, onların öncüsü, kapıcısı olunuz!"

Ermeni kralları sadece Alman İmparatorunu değil, Türkiye Selçuklu sultanlarını da metbu hükümdar olarak tanımışlar, Köseadağ bozgununa kadar Türkiye Selçuklu Devletine vergi ödemişlerdir.

55 Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler*, Ankara 2002, IV, s. 219; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1992, III, s. 312-328; Will Durant, *İslâm Medeniyeti*, çev. O. Bahaeddin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul Tarihsiz, s. 36 vd.; Ahmet Refik Altınay, *Haçlılar*, haz. Güray Kırpık, İstanbul 2007, s. 115 vd.

Görüş

Akademik
Bakış

32

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

yasını, folklorunu, arkeolojisini, sanatını ve bütünüyle kültürünü araştıran bir ilimdir⁵⁶. Batı dünyası, özellikle I. Haçlı seferinden sonra Doğu'daki hâkimiyetini devam ettirebilmek ve yayabilmek için Doğulu milletleri yakından tanıma zorunluluğu hissetmiştir. Böylece, Batı insanı arasında Doğu'daki ülkelere ve milletlere karşı büyük bir ilgi ve merak doğmuştur. Bu ilgi ve merak, gittikçe artarak, XIX. yüzyılda, Batılı insanın Doğu ülkeleri üzerindeki Oryantalist faaliyetlerinde, büyük bir yoğunluk meydana getirmiştir.

KAYNAKLAR

- ALTINAY, Ahmet Refik, *Haçlılar*, Haz. G. Kırpık, İstanbul 2007.
- Anna Konkena, *Alexiad, (Malazgirt Sonrası)*, çev. B. Umar, İstanbul 1996.
- Anonim *Selçuk-nâme, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, III*, yay. ve çev. F. N. Uzluk, Ankara 1952.
- BAŞAR, Fahameddin, "Prof. Dr. Işın Demirkent'in Hayatı ve Eserleri", İstanbul 2008, s. 3-24, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008.
- BAYKARA, Tuncer, *Tarih Araştırmaları ve Yazma Metodu*, İzmir 1996.
- CLAUDE, Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. M. Daş, İstanbul 2010.
- Cenâbî Mustafa Edendi, *el-'Aylemü z-Zâhir fi Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir*, henüz basılmamış yüksek lisans tezi, haz. M. Kesik, İstanbul 1994.
- DÂNİŞMEND, İsmail Hami, *Türklük Meseleleri*, İstanbul 1966.
- DEMİRKENT, Işın; "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler; VI; Genel Türk Tarihi, IV*, 193-221; Ankara 2002, 651-668.
- DURANT, Will, *İslâm Medeniyeti*, çev. O. Bahaeddin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul Tarihsiz.
- Ebû'l-Ferec, *Ebû'l-Ferec Tarihi, I-II.*, çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1945-1950.
- ERSAN, Mehmet, *Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Doktora tezi, İzmir 1995.
- GORDLEVSKİ, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. A. Yaran, Ankara 1988.
- GROUSET, Rene, *Ermeni Tarihi*, İstanbul 2005.
- Hetum (Gorigos Senyörü), *Documents Armeniens, II*, Fr. çev. Ed. Dulaurier, *Recueil des Historiens des Croisades*, Paris 1869; *Hetum Vekayinâmesi*, TTK, ter./69.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, yay. C.J. Tornberg, Beyrut 1979; çev. A. Özaydın, XII, İstanbul 1987.
- KAŞGARLI, Mehlika Aktok, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara 1990.

56 Batı dünyası için "Oryantalizm", amacı siyasî olan ilmi bir faaliyettir. Daha doğrusu, Batı dünyasının bu faaliyetle güttükleri asıl amaç, başta İslâm ülkeleri olmak üzere bütün Doğu dünyası üzerine izleyecekleri politikalara ilmi altyapı hazırlamaktır. Bir bakıma bu faaliyeti, "sömürgeciliğin yeni keşif kolu" şeklinde nitelendirmek mümkündür (Bu konuda geniş bilgi edinmek için bkz. Edward Said, *Oryantalizm (Doğubilim)*, *Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, İstanbul, 1982).

Gazi

Akademik
Bakış

33

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

- Ioannes Kinnamos, *Historia*, haz. I. Demirkent, Ankara 2001.
- KOCA, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri, II*, Trabzon 2000.
- KOCA, Salim, *Türkiye Selçukluları Tarihi, Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176), II*, Çorum 2003.
- MİCHAUD, J. F., *Haçlı Seferlerinin İlginc Olayları (Emrûl-Acib fi Tarihi Ehli's-Salib)*, çev. Ârifî Ahmed Paşa, Erhem Pertev Paşa, Ali Fuad Bey, haz. G. Kırpık, İstanbul 2009.
- Michel le Syrien, *Cronique de Michel le Syrien, III.*, Fr. çev. J. B. Chabot, Paris 1905.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, Ankara 1986.
- RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi, I-II-III*, çev. F. Işıltan, Ankara 1986, 1987, 1992.
- SAİD, Edward; *Oryantalizm (Doğu Bilim), Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, İstanbul 1982.
- SEMPAD, Gundstabl (Sımpat), *Chronique de Roaume de la Petite-Armenie, Documents Armeniens, Recueil des Historiens des Croisades, I*, Fr. çev. Ed. Dulaurier, Paris 1869; *Başkumandan Sımpat (Sempad) Vekayinâmesi*, TTK, Ter/68, Ankara 1946.
- ŞEŞEN, Ramazan; "İmad al-din al-Kâtib al-İsfahânî'nin Eserindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *Selçuklu Araştırma Dergisi, III*, (1971), 249-369.
- TOÇAN, Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, İstanbul 1980.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, çev. H. D. Andreasyan, Ankara 1987.
- Vahram d'Edesse (Urfalı), *Documents Armeniens, I, RHC*, Fr. çev. Ed. Dulaurier, Paris 1869; *Urfalı Vahram Vekayinâmesi*, Ter./69.
- Vardan, "Türk Fütihat Tarihi (889-1269)", çev. H. D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi 1/2*, (1937), 159-244.
- WELLS, H. G., *Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul 1972.
- Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, çev. E. Ayan, İstanbul 2016.

Göz

Extended Abstract

A great authority gap and havoc occurred in Western Europe following the collapse and disintegration of the Carolingian Frankish Empire in 843. Being fed with the ideas of the "Theocratic Perception of History" for centuries, the popes intended to benefit this situation and desired to establish a world empire by transforming their office of Papacy into an instrument of sovereignty. They pointed Jerusalem as a target to the Christian population of Western Europe and got engaged in the usage of propaganda containing a powerful agitation. These propagandas soon came up with the results the Papacy wanted. On the other hand, being crushed under economic hardships and filled with religious enthusiasm, the masses of the West wished to obtain heaven, worldly possessions, land, wealth, prosperity and happiness. Thus, when the Pope's ambitions of establishing a world empire united with the desires of the masses, the world of Western Christendom suddenly went into action in the year 1095.

Eight great Crusades were launched on Palestine, the Holy Land in the eyes of the Western Christian world. The first three of these crusades targeted the Anatolian Seljuk Sultanate. These crusades resulted with numerous progress regarding the Anatolian Seljuk Sultanate, Byzantium, Armenians, Western Christian world, Christianity and Papacy. They also caused the Muslim Turkish world and the Christian Western world to know each other, and resulted with the opening of the West to the outside world, transmission of the inventions and accumulations of the Islamic world to the West and the beginning of Orientalist activities. In our paper, we will attempt to clarify the issue as much as we can by determining the results related with the topics we mentioned above. We can mention here that Sultan Kılıç Arslan I, the ruler of the Anatolian Seljuk Sultanate at that time, conducted the most perfect and successful homeland defense against the Western world in Turkish history. More significantly, with this unprecedented homeland defense, he has caused the Western world to accept and recognise the fact that Anatolia had become a Turkish land. Thus, as the Westerners saw during the Second Crusade (1147-1148) that Anatolia was already filled with the Turks who vigorously defended it, they started to call the land "Turkey" (Turkhia, Turquia) afterwards. Following the Seljuk victory at Myriokephalon, Byzantium completed the picture by accepting this fact already put forth by the Western world.

Gazi

Akademik
Bakış

35

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı*

The Appearance of the Word “Türk”, Its Meaning and Its Pervasion

İlhami DURMUŞ**

Öz

Türk adı ilk kez Gök Türk dönemine ait yazılı belgelerde ortaya çıkmaktadır. Bu döneme ait belgelerde Türk adına hem tek heceli hem de iki heceli Türük şeklinde rastlanılmaktadır. Bu ad sonra tek heceli hale dönüşerek, Türk halini almıştır. Çin kaynaklarında geçen Tu-kue adı Türk adı karşılığında kullanılmıştır. Türk adının Grek kaynaklarında geçen Thrak, Targita, Tyrkae, Hint kaynaklarında geçen Turukha, Turuşka, Ön Asya’da çivi yazılı metinlerdeki ülke adı Turki kelimesi ile Asurca çivi yazılı belgelerde geçen Turukku ve hatta Tevrat’taki Togharna ile bağı kurulmaya çalışılmıştır. Türk adının Türkçede “türemek” fiilinden çıktığı, “türe”, “töre” kelimesiyle bağlantılı olduğu ve “yaratılmış”, “yaratık” anlamında kullanıldığı ortaya konulmuş durumdadır. Bu anlamını Türk kültür çevresinde yoğun olarak görülen kurttan türeme anlayışı da doğrulamaktadır. Ayrıca arkeolojik boyutuyla kurdun emzirdiği çocuk tasvirleri de bu anlayışı desteklemektedir. Türk adı başlangıçta tekil ve çoğul olarak kullanılmıştır. Bu adın “sağlam”, “güçlü”, “kuvvetli” anlamları kazandığı da kabul edilmektedir. Türk adı günümüzde de şahıs adı olarak kullanıldığı gibi, millet adı olarak da kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Gök Türk, Oğuz, kurt, türemek.

Abstract

The word “Türk” had appeared in the written documents from the Kök- Türk period. In those documents the word was written either in one- syllabic form as “Türk” or in two- syllabic form as “Türük.” But in time the one-syllabic form has become popular. The word “Tu-kue” in the Chinese sources had been used to denote “Türk” and the words “Thrak”, “Targita” or “Tyrkae” in the Grek sources; the words “Turukka” or “Turuska” in the Indian sources; the word “Turki” as a country name in the pro-Asian cuneiform sources; the word “Turukku” in the Assyrian cuneiform sources and even with the word “Togharna” in the Old Testament. It has been put forth that the word “Türk” was produced from the verb “türemek” which means to reproduce and that it is connected with the words “türe” which means justice and “töre” which means ethical principles. It was used to mean “yaratılmış” (=created) and “yaratık” (=creature). The common belief of the ancient Turkish cultural environment that the Turks had descended from the wolf confirms the above mentioned meaning. Besides, the archeological description that a wolf lactating a human child also supports this meaning. At first the word “Türk” had been used both in singular and plural forms. It is thought that in time it gained the meanings such as “sound”, “powerful” and “strong”. Today the word “Türk” is used both to describe a person and nation.

Key Words: Türk, Kök-Türk, Oğuz, wolf, to reproduce.

GİRİŞ

Eski kavimlerin tarih ve kültürlerinin belirlenmesinde antropolojik, arkeolojik ve filolojik kaynaklardan yararlanılmaktadır. Türk tarih ve kültürünün ortaya

* Makalenin Geliş Tarihi: 01.03.2017, Kabul Tarihi: 30.03.2017

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

E- posta: ilhamidurmus@gmail.com

Gazi

Akademik
Bakış

37

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

çkarılmasında yazılı ve yazısız olarak da gruplandırabileceğimiz bu kaynaklar önemli bir yer tutmaktadır. Arkeolojik kaynaklar Türklerin tarih öncesi devirlerinin aydınlatılması için başlıca kaynaklardır. Yazılı kaynakların kullanılmaya başlaması ile arkeolojik kalıntı ve buluntular ikinci planda kalmaktadır. Ancak, Türk tarih ve kültürü araştırmalarında yazılı kaynakların yanında arkeolojik buluntulardan da yararlanmaktadır.

Türk tarih ve kültürü araştırmalarında Gök Türk dönemi özel bir yer tutmaktadır. Hem daha önceki dönemlerin aydınlatılması hem de sonraki dönemlerin aydınlatılmasında bir çıkış noktası olarak kabul görmektedir. Gök Türk dönemi Türklerin sosyal, siyasi, iktisadi, hukuki ve askeri yapılarının öğrenilmesinde olduğu gibi Türk adının ortaya çıkışı anlamı ve yayılışına ışık tutmak açısından da büyük önem taşımaktadır. Gök Türklere ait yazılı belgeler, arkeolojik kalıntılar ve bu kalıntılar arasında duvar resimleri ile taşlar üzerine yapılmış kabartmalar sayesinde Türk adı aydınlatılabilmektedir.

Türk Adının Ortaya Çıkışı

Türkler tarih öncesi devirlerden başlamak üzere çok geniş coğrafyalara yayılmak suretiyle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Tarihi kayıtlarla birlikte onlar çeşitli adlarla anılmışlardır. Ön Asya'da Sumer, Subar, Kut, Elam, Kas, Hurri, Hatti ve Urartu adları Türkler ya da Türk kültür çevresiyle bağlantılı kavim adları olarak oraya çıkmışlardır¹. Aynı şekilde Etrüsk,² Kimmer, Saka (İskit), Sirak, Hun ve Sabar adları da Türk kültür dairesi içinde yer almışlardır³. Türk adının kullanımından sonra da Bulgar, Türgiş, Uygur, Peçenek, Hazar, Oğuz, Karluk, Kimek, Kıpçak, Yakut (Saha/Saka) adları da aynı çerçevede değerlendirilebilir. Hatta eski dönemlerden günümüze Kazak, Kırgız, Uygur, Yakut (Saka) adları değişime uğramadan kullanılagelmiştir.

Yukarıda adları geçen kavimlerin bir kısmının dili ile Türkçe arasında bağlantı kurulmuş olmasına ve hatta önemli bir kısmının dilinin doğrudan Türkçe olmasına rağmen, kavim adı olarak Türk adının kullanılmadığı görülmektedir. Türk adına ilk kez Gök Türk dönemine ait milli kaynaklarda rastlanılmaktadır. Köl, Tigin, Bilge Kağan⁴, Bilge Tonyukuk⁵, Ongin⁶ ve Köl İç Çor⁷ yazıtlarında Türk adı yer almaktadır. Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında "Türük" şeklinde geçen ad çift heceli, Bilge Tonyukuk, Ongin ve Köl İç Çor yazıtlarında

- 1 İlhami Durmuş, "Milattan Önceki Dönemlerde Anadolu'da Türk Varlığı", *Uluslararası Askeri Tarih Dergisi*, 87, (2007), s. 3.
- 2 İlhami Durmuş, *a.g.m.*, s. 8.
- 3 İlhami Durmuş, "Sakalar ve Hunlar Döneminde Anadolu'da Türk Varlığı", *Eski Ön Asya Uygurlıklarından Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı*, Ankara, 2008, s. 84.
- 4 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1987, s. 22- 73.
- 5 Hüseyin Namık Orkun, *a.g.e.*, s. 99-121.
- 6 Hüseyin Namık Orkun, *a.g.e.*, s. 127-131.
- 7 Hüseyin Namık Orkun, *a.g.e.*, s. 135-140.

Gör

ise “Türk” şeklinde yazılmış olup, tek hecelidir. Bu durum da Türk adı Gök Türk döneminde hem “Türük” hem de “Türk” olmak üzere iki şekilde kullanılmaktaydı. Dolayısıyla milli kaynaklardan hareketle Türk, Türük adının kullanımı Gök Türk döneminden önce olmayıp, bu dönem dikkate alındığında bir “terminus ante quem”dir. Başka bir ifadeyle milli kaynaklarda Türk adı Gök Türk dönemi ile başlamakta ve sonraki zaman sürecinde kesintisiz devam etmektedir.

Türk tarih ve kültürü üzerine çalışan bilim adamları adı “T” ile başlayan kavimlerle Türkler ve “Türk” adı arasında bağlantı kurmaya çalışmışlardır. Öncelikle Çin kaynaklarında geçen “Tu-kue” adı üzerinde durulmuştur. Çinliler Türkler için “Tu-kue” adını kullanmışlardır. Bu adın çift heceli olmasından hareketle Türk’ün çoğulu olan “Türküt” adına karşılık gelebileceği ifade edilmektedir. Hatta eski Türkçe’de “t” ile bazı kelimelerin çoğul yapıldığı belirtilmektedir. Buna misal olarak oğlan kelimesinin çokluk şekli oğlit, tigin sözünün çokluk şekli tigit, Tarkan sözünün çokluk şekli olarak tarkat gösterilmektedir. Buna göre Türküt sözü bir çokluk şekli ise bunun teklik şeklinin Türkün olması gerektiği de belirtilmektedir. Bu durumda “Türk, “Türük” sözleri yanında “Türkün” ve çoğulu “Türküt” sözlerine de yer verilmiş olmaktadır⁸. Çince “Tu-Kue” adı Türkçe “Türküt” ya da “Türük adının karşılığı olarak kullanılmıştır. Çoğul ya da tekil olma durumu bir yana bu isim Türkçe “Türk” adına karşılık gelmekte olup, Türklerden Çinlilere geçmiştir. Türkçe belgelerde hem Türk hem de Türük adından söz edilirken “bodun” kelimesi ile birlikte kullanılmaları da Çin belgelerinde bu adın neden çoğul şekilde geçtiğini açıklar mahiyettedir.

Çinlilerin Türklerle uzun zaman diliminde sosyal, siyasi, hukuki, askeri ve kültürel bağlantıları olmuştur. Bu kapsamda Çin kaynaklarında Doğu Hunlarından Cong ve Tik adlı iki kavimden söz etmektedirler. Eski Çince’de “r” sesi olmadığı için Çinliler “r” li kelimeleri dillerinde telaffuz etiklerinde ya bu sesi atarlar veya bunun yerine “l” sesi koyarlardı⁹. Bu itibarla Çincedeki “Tik” sözünün Türkçe “Türk” sözünün karşılığı olabileceği ileri sürülmüş bulunmaktadır¹⁰.

Türk adının M.S. 6. yüzyılın ortasında Gök Türkler tarafından kurulmuş olan devlet (552-744) ile ortaya çıktığı kabul olunmaktadır. Bu itibarla Türk adı ilk olarak 542 yılında Çin kaynaklarında görünmektedir¹¹. Bilge Tonyukuk yazıtında 725, Köl Tigin yazıtında 732, Bilge Kağan yazıtında 735 yılında Türkçe olarak “Türk” adı geçmektedir¹². Türk adının başka kaynaklarda da geçtiği belirtilmiş, bilim adamları Grek kaynaklarında geçen Thrak, Targita, Tyrkae, Hint kaynaklarında geçen Turukha, Turuşka, Ön Asya’da çivi yazılı metinlerdeki ülke adı Turki kelimesi ile Asurca çivi yazılı belgelerde geçen Turukku ve hatta

8 Hüseyin Namık Orkun, *Türk Sözüünün Aslı*, Ankara, 2004, s. 14.

9 Hüseyin Namık Orkun, *a.g.e.*, s. 17.

10 Johann Jacob Maria De Groot, *Die Hunnen der Vorchristlichen Zeit*, Berlin-Leipzig, 1921, s. 5.

11 Liu Mau-Tsai, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken*, I, Wiesbaden, 1958, s. 28.

12 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, s. 22- 73, 99- 121.

Gazi

Akademik
Bakış

39

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Tevrat'taki Togharına adı ile "Türk" adının bağıni kurmaya çalışmışlardır¹³. Bu durumda Türk adının Türk ve Çin kaynakları dışında Akad, Asur, Hint ve Grek kaynaklarında aranmaya çalışıldığı da görülmektedir. Ancak kronolojik ve kültürel açıdan bir takip sırası verilememekte ve birbirlerinden bağımsız olarak ele alınan isimlerin Türk adı olabileceğinden öte başka bir görüş ortaya konulamamaktadır. Bu nedenle yeni belge ve bilgilere ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Türk Adının Anlamı

Tarihte "Türk" adına birçok manalar verilmiştir. Bu tür manalandırmalar Gök Türk dönemine kadar uzanmaktadır. Gök Türk dönemindeki Sui-Şu adlı Çin kaynağında Tu-kie sözünün Türk dilinde miğfer anlamına geldiği belirtilmektedir. Bu kaynağa göre, Türkler adlarını, Altay bölgesinde, eteklerinde oturdukları, miğfer biçiminde yükselen dağın şeklinden almışlardır¹⁴. Türk adı "miğfer" anlamında Farsça "targ" ve lehçelerinde "tulga", "tolga", "dugulga", "duluga", "dulga" sözleriyle de aynileştirilmiştir. Kendilerine tanınmış silah imalatçısı olmaları ve demir başlık ya da miğfer yaparak başlarında taşımalarından dolayı bu ismin verildiği ileri sürülmüştür. Hatta Türk topluluklarından Kara Kalpaklara "Kara Kalpak" adının siyah başlıklarından dolayı isim olarak verildiği gibi Türklerin de Demir Başlıklar ya da "Miğferler" ismi ile anıldıkları belirtilmiştir¹⁵.

İslam kaynaklarında Türkler için Yecüc-Mecüc seddinin arkasında "terk" edilmiş olduklarından bu adı aldıkları, belirtilmiştir. Nuh'un oğlu Yafes'e düşen arazi üzerinde "Türk diyarı" insan olmaksızın, "terk edilmiş" durumda bulunduğundan Türklerle bu adın verildiği kaydedilmiştir¹⁶.

11. yüzyıl da Kaşgarlı Mahmud İslam kaynaklarının etkisiyle "Türk adı için Nuh'un oğlunun adıdır. Tanrı tarafından bu ad Nuh'un oğlu Türk'ün oğullarına verilmiş bir addır" demektedir. Türk sözünün Nuh'un oğlunun adı olduğunda bir kişiyi bildirdiğini, oğullarının adı olduğunda çokluk ve yığını bildirdiğini ifade etmektedir. Burada "ad olarak Türk adını Ulu Tanrı vermiştir" denilmektedir¹⁷. Türk adının bir şahıs ve onun soyundan gelenler için kullanıldığı açık olmakla birlikte, ne anlama geldiği açıklanmamaktadır. Ancak Türk adının "olgunluk çağı" anlamına geldiği başka bir yerde belirtilmektedir¹⁸.

Türk kelimesini ilk defa ilmi açıklamasını H. Vambery yapmıştır. Buna göre, "Türk", Türkçede "türemek" fiilinden çıkmış olup, "türe", "töre" kelimesiy-

- 13 İbrahim Kafesoğlu, "Tarihte "Türk" Adı", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara, 1966, s. 307.
- 14 Otto Franke, *Beitraege aus Chinesischen Quellen zur Kenntnis der Türk Völker und Skythen Zentralasiens*, Berlin, 1904, s. 13.
- 15 Bernhard Munkacsi, "Die Bedeutung des Namens der Türken", *Körösi Csoma Archivum*, I, (1921-925), s. 60- 61.
- 16 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 316.
- 17 Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it-Türk*, I, Ankara, 1992, s. 350- 351.
- 18 Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, I, s. 353.

le bağlantılıdır ve “yaratılmış” “yaratık” anlamına gelmektedir¹⁹. Gerçektende Türkçede törü-mek / türemek fiili bulunmaktadır. Türk sözü törü-mek / türemek fiilinden çıkmış olup, törü-mek = türemek = törük = türük = türk şekline dönüşmüştür. Hatta belki de türemiş anlamında “türeyük” kelimesinden de başlayabiliriz. Bu kapsamda “türeyük” = “türük” = “türk” şeklinden de söz edebiliriz.

Türk kelimesi, “törü-mek” / “türe-mek” fiilinden çıkmış bir isim olduğuna ve bu fiille ilgili bir anlam taşıdığına göre, bu isim ile Gök Türklerin tarih sahnesine çıkışlarını anlatan Gök Türk Türeyiş Destanındaki olaylar arasında da bir bağ bulunmaktadır²⁰. Buna göre, Gök Türkler Hunların soylarından gelirler ve onların bir koludurlar. Onlar Aşına adlı bir aileden türemişlerdir. Gök Türklerin ilk ataları başlangıçta oturdukları topraklarında düşmanları tarafından kadın, erkek ve çocuk olmak üzere hepsi birden yok edilmişlerdi. Düşmanları yalnızca bir çocuğa acımışlar, onu öldürmemişlerdi. Bu çocuğun kol ve bacaklarını kesmişler, onu büyük bir bataklıktaki otların arasına atmışlardı. Bu sırada dişi bir kurt ortaya çıkmış, ona her gün et ve yiyecek getirmişti. Çocuk kendini toparladıktan sonra kurtla birlikte aile hayatı yaşamaya başlamış ve kurt çocuktan gebe kalmıştı. Türklerin eski düşmanları çocuğun hala yaşadığını duyunca, hem çocuğu ve hem de kurdu öldürmek istemişlerdi. Kutsal ruhlarla ilgisi olan kurt, düşmanların kendisini öldüreceği haberini almış ve düşmanların gelişlerinden önce kaçmıştı. Buradan kaçan kurt yüksekçe bir dağa gelmiş, dağın altında bulunan derin bir mağaraya girmişti. Bu mağaranın ortasında, büyük bir ova vardı. Bu ova, baştanbaşa ot ve çayırıklarla kaplı idi. Dört yanını, çok dik dağlarla çevrili idi. Kurt burada on tane erkek çocuk doğurdu. Zamanla bu on çocuk büyüdüler ve dışarıdan kızlar getirerek, onlarla evlendiler. Bunların her birinden de bir soy türedi. İşte Gök Türk devletinin kurucularının geldikleri Aşına ailesi de bu on boydan biridir²¹.

Türk kavimleri arasında önemli bir yeri olan ve Gök Türklerin soy etnik oluşumunda önemli bir yer tutan Vusunlarda da Vusun hükümdarının kurt tarafından beslenmesi kayda değerdir²². Bu durum Türk soylu topluluklarda bu anlayışın köklü bir geleneğinin varlığını göstermektedir. Vusunlardaki bu anlayış Gök Türklerdekine temel oluşturmuştur.

Gök Türk kağanın soyunun türeyiş efsanesi Türkistan’ın batısında Bun-keş’teki sarayın duvarlarında resmedilmiştir. Burada dişi kurt mucizevi yolculuğunun sonuna varmış, Turfan ilinin kuzeybatısındaki mağarada çocuklarını doğurmuş ve emzirmektedir. Bu levha dişi kurdun Remulus ve Romus’u emzir-diğini gösteren Roma ikonografisine benzetilmektedir²³.

19 Hermann Vambéry, *Die Primitive Cultur des Türko-Tatarischen Volkes*, Leipzig, 1879, s. 51.

20 Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, II, Ankara, 2003, s. 47.

21 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, Ankara, 1993, s. 20- 23.

22 İlhami Durmuş, “Vusunlar”, *Türkler*, I, Ankara, 2002, s. 786- 787.

23 Emel Esin, “Böri”, *Birinci Uluslar arası Milli Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 1989, s. 434.

Gazi

Akademik
Bakış

41

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Dişi kurdun emzirdiği çocuk tasvirlerine yazıtlar üzerinde de rastlanılmaktadır. Bugut yazıtlı taşının üst kısmında kurt tarafından emziren çocuk betimlenmiştir. Daha da önemlisi Köl Tigin yazıtının her iki yüzünde kurt tarafından emziren çocuk tasviri bulunmaktadır. Taşın üst kısmından belirli bir parça kırılmış durumdadır. Hem Türkçe yazılı geniş yüzde hem de Çince yazılı geniş yüzde kurt tarafından emziren çocuk tasvirleri dikkat çekmektedir. Her bir yüzde iki çocuk tasviri bulunmaktadır. Kurt stilize bir şekilde tasvir edilmiş, çocuklarda simetrik bir biçimde yerleştirilmiştir. Bilge Kağan yazıtının üst kısmı çok tahrip olduğundan böyle bir tasvirin olduğu ya da olmadığını söylemek zordur. Ancak Bilge Kağan Anıtlığı yapılmadan Köl Tigin Anıtlığı yapılmıştı. Böylece Bilge Kağan Anıtlığına Köl Tigin Anıtlığı bir model oluşturmuştu. Köl Tigin yazıtlı taşı ve diğer duvar resimlerine Bugut yazıtlı taşı üzerindeki tasvirin bir model oluşturduğunu söyleyebiliriz²⁴.

Kurt tarafından emziren çocuk tasvirleri kurttan türeyiş anlayışına da uygun düşmektedir. Türk kültür çevresinde kurttan türeme izlerine çok rastlanmaktadır. Çin kaynaklarında dahi Gök Türklerin dişi kurttan türemiş olduğu belirtilmektedir²⁵. Ayrıca kurdun Türk efsanelerinde merkezi bir rol oynadığı görülmektedir. Gök Türk hükümdar sülalesi olan Aşina ailesinin atası dişi bir kurt idi. 6- 7. yüzyıllarda Türk halk çevresinde kurt-ata inancı çok yaygındı. Bunun için taşlar ve madeni levhalar üzerine kurdu tasvir eden kabartmalar yapılıyor ve Gök Türk kağanları, atalarının hatırasına hürmeten otağlarının önüne kurt başlı tuğ dikiyorlardı. Kurt başlı sancak kağanlık alameti olmuştu²⁶.

Milli kaynaklarda geçen “Türük” / “Türk” adının “türeme”, “türeyiş”, “doğuş”, “yaratılış”, ile ilgili olduğunu, Çin kaynaklarında verilen bilgiler desteklediği gibi, Türk kültür çevresinde ortaya çıkan türeyiş destanları, türeyişle ilgili duvar resimleri ve taşlar üzerine yapılan kabartmalı tasvirler itiraza yer bırakmayacak şekilde doğrulamaktadırlar. Dolayısıyla Türk, “türemiş”, “türetilmiş”, “türeyük”, “doğmuş”, “yaratık”, “insan” vb. anlamları almış bulunmaktadır. Zamanla Türk adının gelişerek yeni anlamlar kazanmaya başladığı da görülmektedir. Uygur metinlerinde “Türk” kelimesinin “kuvvet-li” “güç-lü” anlamına geldiği belirtilmektedir. Eski Türklerde kuvvet, cesaret, fazilet, sağlamlık ifade eden kelimelerin kavim, boy, oymak adları olarak kullanılmasının yaygın bir adet olduğu ortaya konulmaktadır. Burada belirtildiğine göre, Peçenek oymaklarından birinin adı Kangar (Kahraman), diğer birinin adı erdem (fazilet) idi. Oğuzlardan Kayı boyunun adı “güçlü, kuvvetli”, Salur boyunun adı “savaşçı”, Şor Türklerinden Karan oymağının adı “cesur, kahraman” manalarına geliyordu. Oğuzlardan Kınık boyunun adı da “kuvvetli, sağlam” anlamında idi. Burada adı geçen boylardaki “güç, kahramanlık, kuvvet” Türk adında da “güç” olarak

24 İlhami Durmuş, “Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Köl Tigin – Bilge Kağan Anıtlıkları ve Bu Anıtlıklardaki Türk Kültür Unsurları”, *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1 (2007), s. 48- 49.

25 Wolfram Eberhard, *Çinin Şimal Komşuları*, Ankara, 1996, s. 86.

26 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1989, s. 316- 317.

bulunmaktadır. Bu ad bir boy adı iken, sonra millet adı olmuş ve günümüzde bütün Türk dünyasına işaret etmektedir²⁷.

Türk Adının Yayılışı

Türk adının Gök Türk dönemi kaynaklarında “Türk” ve “Türük” şeklinde kullanıldığını belirtmişti. Yazıtlarda Türk adı “Türk Bilge Kağanı” adında görüldüğü üzere, bir şahısla kullanılıp teklik ifade ettiği gibi, “Türk bodunu” şeklinde kullanılmak suretiyle çoklukta ifade etmektedir. Hatta bu ad yalnız Türk bodunu, yani Türk Milleti adıyla da sınırlı kalmamıştır. Diğer Türkçe konuşan boylar için Gök Türk döneminde “Türk” adı kullanılmasına rağmen, onların Türk oldukları belirtilmiştir. Bu husus yazıtlarda şu şekilde geçmektedir. “Türgiş kağanı Türküm, Milletim idi”.²⁸ “Basmıl İduk Kut soyundan olan kavim idi”²⁹. “Dokuz oğuz benim milletim idi”³⁰. Ayrıca, “Otuz Tatar.....Dokuz Oğuz beyleri, milleti”³¹ ve “Türk, Oğuz beyleri, milleti işitin”³² sözleriyle kitabı da Türk adı altında belirtilen kavimleri göstermek bakımından önem taşımaktadır. “On Ok kavmi eziyet gördü”³³ ifadesinde bir mensubiyet şuuru içinde söylenmiş görünmektedir. “Türk Sir milletinin yerinde boy kalmadı”³⁴ ve Türk Bilge Kağanı Türk Sir Milletini, oğuz milletini besleyip duruyor”³⁵ ifadeleri de Sirlerin varlığını ortaya koyuyor. Sirlerin Siraklar olduğu ve Türklükleri de anlaşılıyor³⁶. Bu bilgilerden Gök Türk döneminde Türgiş, Basmıl, Dokuz Oğuz, Otuz Tatar, On Ok, Oğuz ve Sirlerin Türk oldukları ve Türk adının çeşitli boyları kapsayarak geliştiği dikkati çekmektedir³⁷.

Türk adının çeşitli boyları içine alarak genişlemesi ile boyların özelliklerini gösteren sıfatlar da Türk adı altında toplanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Kaşgarlı Mahmud Türklerin hasletlerinden söz etmektedir. Bunlar güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyükleri ağırlamak, sözünü yerine getirmek, sadelik, öğünmemek, mertlik gibi övülmeye değer, sayısız iyilikler şeklinde sıralanmaktadır³⁸. Böylece Oğuz boylarının sağlam, çevik, güçlü, iyi, yiğit, zengin, alçak gönüllü ve adaletli vb. özellikleri Türk adı altında görülmektedir³⁹.

27 Gyula Nemeth, “Der Volksname Türk,” *Körös Csoma-Archivum*, II/4, (1927), s. 275- 281.

28 Bilge Kağan, doğu, 16.

29 Bilge Kağan, doğu, 25.

30 Bilge Kağan, doğu, 30.

31 Köl Tigin, Güney, I.

32 Köl Tigin, Güney, 22.

33 Köl Tigin, Güney, 19.

34 Bilge Tonyukuk, I, Batı, 4.

35 Bilge Tonyukuk, II, Kuzey, 4.

36 İlhami Durmuş, “Siraklar”, *Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I/2, (1997), s. 10- 11.

37 Gök Türk döneminde yazıtlarda geçen kavimlerden Türkçe konuşan ve Türklerle akraba başka kavimler de bulunmaktadır. Bunlar uzak geçmişte Türk olarak belirtilenlerden ayrıldıklarından Bilge Kağan tarafından Türk adı altında zikredilmemiş olabilir.

38 Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, I, s. 352.

39 Faruk Sumer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1999, s. 230.

Gazi

Akademik
Bakış

43

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Türk adı Türklerin geniş coğrafyalara yayılmaları ile birlikte daha da yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Gök Türk devletinin yapılanmasında yer alan Oğuzlar “Türk” adını korumuşlardır. Onlar Rus yıllıklarında “Türk”, “Torki”, yani Türk adıyla anılmışlardır. Orta Asya Türk ülkelerinden çeşitli tarihlerde İslam ülkelerine gelenlerde Arap kaynaklarında “Atrak” (Müfredi, “Türk”) diye anılmışlardır⁴⁰.

10. yüzyıldan itibaren “Türk” adının yanında “Türkmen” adı da kullanılmıştır. Bu ad için Kaşgarlı Mahmud şu açıklamayı yapmaktadır: “Sen kimsin” anlamına olan “kim sen” denir; buna “Türkmen” diye cevap verilir, “ben Türküm” demektir⁴¹. Dolayısıyla bu isim Kaşgarlı Mahmud’un açıklamasından da anlaşılacağı üzere tekil olarak kullanılmıştır. Tıpkı Türk adında olduğu gibi, hem tekil hem de çoğul olarak kullanılmaya başlanmıştır.

“Türk” adının yanında “Türkmen” adının kullanımıyla birlikte Oğuzlara “Müslüman Türk” anlamında “Türkmen” denilmeye başlanmıştır⁴². Türkmen adı zamanla daha da yaygınlık kazanarak, 13. yüzyıldan itibaren Oğuz adının yerini almıştır⁴³. Türkiye Selçukluları devrinde Türk ve Türk toplulukları için hem “Türk”, hem de “Türkmen” adı kullanılmıştır. Yerleşikler için “Türk”, konar - göçer hayat yaşayanlar için “Türkmen” adı ön plana çıkmıştır. Osmanlı döneminde de Selçuklu döneminde olduğu gibi, “Türk” yerleşik ve şehirli “Türkmen” ise şehirli olmayan, konar-göçer hayatın temsilcisi idi⁴⁴.

Türk adıyla ilgi coğrafi terimler de kullanılmıştır. Türkiye adı buralardan biridir. Bu ad Orta çağlarda çok geniş sahaları göstermekte idi. 6. yüzyılda Orta Asya için kullanılan Türkiye tabiri, 9- 10. yüzyıllarda Volga’dan Orta Avrupa’ya kadar uzanan Hazar ve Macar ülkeleri için kullanılmıştır. 12. yüzyıldan itibaren de Anadolu’nun adı olmuştur⁴⁵. Günümüzde “Türk” / Türkmen adıyla ilgili “Türkistan, Türkiye (Türk ülkesi) ve Türkmenistan (Türkmen ülkesi) adları görülmektedir.

Sonuç

Türk adının aydınlatılması milli kaynaklar sayesinde olmaktadır. Bu nedenle Gök Türk dönemi kaynak ve buluntuları ön plana çıkmaktadır. Milli kaynaklar arasında yazılı belgeler, destanlar, arkeolojik boyutu ile duvar resimleri ve kabartmalar Türk adının ortaya çıkışı, başlangıçta ve sonradan aldığı anlam ile yayılışı hakkında kayda değer bilgiler vermektedir. Bu belge ve buluntular bir-

40 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 318.

41 Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, I, s. 353.

42 Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 79.

43 Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.79.

44 Salim Koca, *a.g.e.*, s. 53.

45 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*; s. 319.

likte değerlendirildiklerinde Türk'ün ne demek olduğu ve yayılma sahası daha da belirgin hale gelebilmektedir.

Türk sözüne milli kaynaklarda ilk defa Gök Türk yazıtlarında rastlanılmaktadır. Bu sözün Türkçe törü-mek / türe-mek fiiliyle bağlantısı ortaya çıkmış bulunmaktadır. Fiilin kökü olan "törü" kelimesinden Türk adı ortaya çıkmıştır. Bu söz gelişerek Törük = Türük = Türk şekline dönüşmüştür. Türk kelimesinin karşılığı "türetilmiş, türeyük, yaratılmış, yaratık, doğmuş, insan" anlamlarındadır. Bu sözün "güç, güçlü, kuvvet, kuvvetli" anlamlarına geldiği de anlaşılmaktadır.

Türk sözünün ad olarak kullanılmasını Türk türeyiş destanları da desteklemektedir. Düşmanları tarafından yok edilen bir soydan kalan tek bir erkek çocuğun kurt tarafından sahiplenilmesi, kurtla bir araya gelmesi, çocuklarının olması ve neslinin çoğalması bir "türeme", "türeyiş" in tarihi temellerini ortaya koymaktadır. Türk adının ortaya çıkışını ve anlamını belirgin hale getirmektedir.

Türk sözünün anlamının ortaya konulmasına duvar resimleri ve kaya kabartmaları üzerindeki türeyiş sahneleri de katkı sağlamaktadır. Çünkü bu tasvirlerde dişi kurdun çocuk emzirme sahneleri görülmektedir. Özellikle Köl Tigin bengu (ebedi, ölümsüz) taşının iki geniş yüzünün alınlık kısmında bu sahne canlandırılmıştır. Her bir yüzde karşılıklı iki çocuk bir kurt tarafından emzirilmektedir. Bilge Kağan bengu taşında da bu sahnenin işlendiği zorda olsa izlenebilmektedir. Gök Türk devletinin "devlet taşları" üzerinde bu sahnelerin işlenmiş olması Türk adının "türeme", "türeyiş"le ilgili olduğuna şüphe bırakmamaktadır.

Türk adı Gök Türk döneminden günümüze kadar hem şahıs adı olarak hem de millet adı olarak kullanılmış olup, bundan böyle de kullanılmaya devam etmektedir. Bu ad her bir fert için "Türk" şeklinde kullanıldığı gibi doğrudan ad ve soyad olarak yalnız ya da birleşik isim halinde kullanılmaktadır. Bu kapsamda Türk, Atatürk, Efetürk, Cantürk, Şentürk, Öztürk, Kocatürk, Arıtürk, Soy Türk, Acartürk, Çeviktürk, Türkbey, Türksoy, Türkcan, Türkkkan, Türkmen, vb. sayılabilir. Türk adı hem ülke hem de daha sınırlı alanları belirtmek üzere de kullanılmış ve kullanılmaktadır. Bu çerçevede Türkistan, Türkmenistan, Türkiye, Türk Yurdu, Türk İli, Türk Obası, Türk Bükü, vb. sayılabilir.

Türk adı değişik coğrafyalarda yaşayan toplulukları belirtmek için de kullanılmaktadır. Bu çerçevede Kıbrıs Türkleri, Suriye Türkleri, Irak Türkleri / Türkmenleri, İran Türkleri, Azerbaycan Türkleri, Yunanistan Türkleri, Bulgaristan Türkleri, Kırım Türkleri, Kazan Türkleri, Yakut Türkleri, Altay Türkleri vb. sayılabilir. Hatta yakın geçmişte çeşitli ülkelere göç edenler için Almanya Türkleri, Fransa Türkleri, Belçika Türkleri, Hollanda Türkleri, Avustralya Türkleri, Japonya Türkleri, Amerika Türkleri vb. tabirler de kaynaklara girmiş bulunmaktadır.

Türk adı Gök Türk döneminde çeşitli boyları bünyesinde barındırmasına ve doğrudan Türk adı taşımayan çeşitli boyları da kapsamına rağmen, günün-

Gazi

Akademik
Bakış

45

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

müzde Türkiye merkez olmak üzere Dünya üzerinde bir çok topluluk ve devleti içine alan bir kavram olmuş, dünyanın dört bir tarafına yayılmış, milyonlarca nüfusu ifade eden bir söz haline gelmiştir.

Türk sözü şahıs, boy, millet, arazi, ülke adı olarak uzun zaman diliminde çok geniş coğrafyalarda kullanılmış ve kullanılmaktadır. Türk sözünün altında dürüstlük, ahde vefa, misafirperverlik, iyilik, adalet, doğruluk, merhamet, azimlilik, kararlılık gibi hasletler Türk milletinin hasletleri olarak ortaya çıkmıştır.

KAYNAKLAR

DE GROOT, Johann Jacob Maria; *Die Hunnen der Vorchristlichen Zeit*, Walter de Gruyter, Berlin-Leipzig, 1921.

DURMUŞ, İlhami; "Siraklar", *Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I/2, (1997), s.1- 12.

DURMUŞ, İlhami; "Vusunlar", *Türkler*, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.782- 788.

DURMUŞ, İlhami, "Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Köl Tigin-Bilge Kağan Anıtlıkları ve Bu Anıtlıklardaki Türk Kültür Unsurları", *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 87, (2007), s.1- 16.

DURMUŞ, İlhami; "Sakalar ve Hunlar Döneminde Anadolu'da Türk Varlığı", *Eski Ön Asya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s.83- 99.

EBERHARD, Wolfram; *Çinin Şimal Komşuları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

ESİN, Emel; "Böri", *Birinci Uluslar arası Milli Türkoloji Kongresi*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1980, s.419- 451.

KAFESOĞLU, İbrahim; "Tarihte "Türk" adı", *Reşid Rahmetli Arat İçin*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s.306- 319.

KAFESOĞLU, İbrahim; *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989.

KAŞGARLI MAHMUD; *Divanü Lugat-it Türk*, (Çev. Besim ATALAY), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

KOCA, Salim; *Türk Kültürünün Temelleri*, II, Odes Ltd. Şti. Kültür Yayınları, Ankara, 2003.

LİU MAU-TSAİ; *Die Chinesischen Nachrichten der Ost-Türken*, I, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1958.

MUNKACSI, Berhhard. "Die Bedeutung des Nomens der Türken", *Körösi Csoma archivum*, I, (1921- 1925), s. 59-63.

NEMETH, Gyula; "Der Volksname Türk", *Körösi Csoma Archivum*, II/4, (1927), s. 275- 281.

ORKUN, Hüseyin Namık; *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

ORKUN, Hüseyin Namık; *Türk Sözüünün Aslı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

ÖGEL, Bahaeddin; *Türk Mitolojisi*, I., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Göz

Akademik
Bakış

46

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

SÜMER, Faruk; *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.
VAMBERY, Hermann; *Die Primitive Cultur des Türko-Tatarischen Volkes*, F.A. Brockhaus, Leipzig, 1879.

Extended Abstract

The word "Türk" had first appeared in the written documents from the Kök-Türk period. In those documents the word was written either in one-syllabic form as "Türk" or in two-syllabic form as "Türük." But in time the one-syllabic form has become popular. The word "Tu-kue" in the Chinese sources had been used to denote "Türk" and the words "Thrak", "Targita" or "Tyrkae" in the Grek sources; the words "Turukka" or "Turuska" in the Indian sources; the word "Turki" as a country name in the pro-Asian cuneiform sources; the word "Turukku" in the Assyrian cuneiform sources and even with the word "Togharna" in the Old Testament. It has been put forth that the word "Türk" was produced from the verb "türemek" which means to reproduce and that it is connected with the words "türe" which means justice and "töre" which means ethical principles. It was used to mean "yaratılmış" (=created) and "yaratık" (=creature). The common belief of the ancient Turkish cultural environment that the Turks had descended from the wolf confirms the above mentioned meaning. Besides, the archeological description that a wolf lactating a human child also supports this meaning. At first the word "Türk" had been used both in singular and plural forms. It is thought that in time it gained the meanings such as "sound", "powerful" and "strong". Today the word "Türk" is used both to describe a person and nation.

Throughout history, many different meanings has been attributed to "Türk". Earliest interpretations of the name goes back to Gok Turk era. Sui-shu, which was a Chinese primary source from the era, indicates that the word Tu-kue means helmet in Turkish. According to this source, Turks were named as such because of the helmet shaped Altay Mountains, where they live. In Islamic sources, Turks were named as such because they were abandoned behind the wall that holds the Gog and Megog. In the 11th Century, Mahmud al-Kashgari wrote that Turk was the name of one of the sons of Noah. Turk's sons were named after him. This name was given by the God himself. He doesn't explain the meaning of the word, "Turk" but in a different writing he refers to is as the "age of maturity."

Gazi

Akademik
Bakış

47

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Rusya'nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması*

Russian Policy on Ottoman Population and 1914 Uprisings in Bitlis

Nejla GÜNAY**

Öz

Rusya, İngiltere ve Almanya başta olmak üzere Büyük Devletlerin yakın ilgi gösterdiği Ermeniler ve Kürtler Kafkasya, İran ve Osmanlı topraklarında yaşamaktaydı. Farklı din ve kültüre mensup bu unsurların yaşam tarzı da çok farklıydı. Ermenilerle Kürtler kendi içyapılarında da bütünlük göstermiyordu. Her iki unsuru bölen en önemli konu aralarında mezhep birliği bulunmamasıydı. Kürtler Müslümandı ama Şii ve Sünni olmak üzere iki farklı mezhebe mensup olmaları onları bölüyordu. Ermeniler ise misyonerlik faaliyetlerinden en çok etkilenen toplumdu ve bunun sonucunda etkisinde kaldıkları misyonerlerin mezhebini ve hatta siyasetlerini kabul etmişlerdi. Ermenilerin kendi aralarında politik bölünmeler de vardı. Bu durum her iki unsurun Büyük Devletler tarafından yönlendirilmesini kolaylaştırmaktaydı.

Doğu Anadolu topraklarını işgal etme planları yapan Rusya, Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Ermenilerle Kürtleri kendi yanına çekmek için çeşitli politikalar izledi. Ruslar bu politika çerçevesinde bazı Kürt aşiret liderlerini danışman olarak kullandı. Bazı aşiretlerin Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma politikalarından rahatsızlık duymasını daha da körükleyerek onları kendi devletlerine muhalif hâle getirdi. Dolayısıyla Kürt aşiretlerinden bazıları Rusların ilgisine kayıtsız kalmayarak onlarla Osmanlı Devleti'ne karşı işbirliği yaptılar. Rusya bir taraftan da Ermeni davasını sahiplendi.

Bu makalede Rusya'nın Doğu Anadolu'da özellikle Bitlis'te izlediği politikanın sonuçlarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Makalede ayrıca Kürtlerle Ermenilerin birbirleriyle ve devletle ilişkilerinin nasıl olduğu ile 1913 ve 1914 yıllarında çıkan "Bitlis Ayaklanması" araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeniler, Kürtler, Osmanlı Devleti, Rusya, Bitlis Ayaklanması

Abstract

Armenians and Kurds who had a lot of interest from the great powers such as Russia, England and Germany were living in the Caucasus, Iran and the Ottoman Empire. These elements who had different religions and cultures also differed in daily life style. Armenians and the Kurds did not show any integrity amongst themselves. The most important thing that divided these nations was the fact that they had no common sect. Kurds were Muslims, but they were part of both Sunni and Shia sects; so they were divided. Armenians; however, were the people who were affected the most by the missionaries; so they accepted their religious views and even their policies. There were also policy clashes between the Armenians themselves. This fact made the guidance of these two nations by the great powers much easier.

Russia, who made plans to invade Eastern Anatolia, imposed some policies in order to take the Ottoman Armenians and Kurds by their side. They used some Kurdish tribe leaders as consultants for that purpose. They made use of the fact that some tribes did not particularly like the westernization policies of the Ottoman Empire and turned those tribes into rebels. Therefore, some Kurdish tribes were

* Makalenin Geliş Tarihi: 17.01.2017, Kabul Tarihi: 30.03.2017

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitim Bölümü Öğretim Üyesi, E-Posta: ngunay@gazi.edu.tr

affected by the affection they got from Russia and cooperated with them against the Ottoman Empire. Russia also acquired the Armenian cause.

In this study, it is aimed at revealing the policies that Russia followed in Eastern Anatolia, especially in Bitlis. We will also look at how the relations were between the Kurds and the Armenians amongst each other and how their relations were with the state as well as the uprisings in Bitlis that took place in 1913 and 1914.

Key Words: Armenians, Kurds, Ottoman Empire, Russia, Bitlis Rebellion

GİRİŞ

Bitlis Vilayetinde, XX. yüzyılın başlarında 13 kaza, 30 nahiye ve 2107 köy bulunmaktaydı. Vilayette 1881/82-1893 sayımında 276998; 1906-1907 sayımında 297660 ve 437479 kişilik bir nüfus bulunduğu tespit edilmiştir. Bitlis Vilayeti'nde Müslümanlar ve gayrimüslimler bir arada yaşamaktaydı. Ermeni, Süryani, Kaldani gibi Hristiyanlar Bitlis nüfusunun Müslümanlar dışındaki diğer unsurlarıydı ve burada hiç Rum nüfus bulunmamaktaydı. Müslüman ve gayrimüslim nüfusun birbirine oranı şu şekildeydi: 1881/82-1893 sayımında 167054 Müslüman, 101138 gayrimüslim nüfus sayılmıştı. Bu Müslümanların %79.7, gayrimüslimlerin %18.09 oranında olduğunu göstermektedir. 1906-1907 sayımında 197906 olan Müslüman nüfusun %66.48 ile bir önceki sayıya göre gerilediği görülmektedir. Gayrimüslimlerin ise 90219 olarak tespit edilen nüfusunun bir önceki sayıya göre azaldığı, ancak %30.41 ile oransal açıdan artış gösterdiği görülmektedir. 1914 nüfus sayımında ise Müslümanların sayısı 309999 ile vilayet genelinin %70.86'sını oluşturmaktadır. Gayrimüslimler ise 114.704 kişi ile bir önceki sayıya göre artış göstermiştir. Gayrimüslim nüfus artış göstermiş olmasına rağmen genel nüfus içerisinde bir önceki sayıya göre yaklaşık %5 azalmıştır.¹ Önemli boyutlarda olmayan bu farklılar salgın hastalıklar, göç gibi nedenlerle olabilir. Ayrıca Mamuretülaziz ve Diyarbakır vilayetleriyle Bitlis arasındaki sınır net olarak belli değildir. Bu sınırlar da görülen değişiklikler nüfusa yansiyabilmiştir.²

Elimizde tarihi belli olmayan ancak Sultan II. Abdülhamit döneminde yapılan ki ayrı nüfus istatistiğinin sonuçları da bulunmaktadır. Bu nüfus sayımında vilayetin kaza ve nahiyelerinin nüfus yapısına ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Buna göre vilayetin nüfusunu cinsiyet ve inanç açısından değerlendirmek mümkündür:

Bitlis'in Nüfus Yapısı³

	Müslim	Ermeni	Ortodoks	Katolik	Protestan	Yekûn
Nakli yekun vilayet-i Erzurum	88300	11800	1100	1850	1850	104900

1 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş, İstanbul 2010, s. 274-275, 352, 366-368.

2 Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, çev. Bilge Umar, İnkılâp, İstanbul 1998, s. 33.

3 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (BOA), *Yıldız Esas Evrakı* (Y.E.E); 33/6.

Nefs-i Bitlis	3000	1500			300	4800
Bitlis etraf ve nevahisi	4500	500				5000
Mutki aşair-i mütebeddi'si****	3000					3000
Bulanık Kazası	3000	2000				5000
Varto Kazası	3500	100				3600
Muş ve nevahisi	4500	2500				7000
Ahlat Kazası ve ma- aşair-i mütebeddi'si	2500	1000				3500
Muş dağlarında bulunan aşair-i gayrı mütebeddi'si	2000					2000
Yekun	114300	19400	1100	1850	2150	138800

Bitlis Vilayeti⁴

Bitlis Vilayeti	Yekûn		Yerli		Yabancı		Yekûn
	Zükur	İnas	Zükur	İnas	Zükur	İnas	
İslam	93731	73343	92755	72722	976	601	167051
Ermeni	55777	45581	55631	45527	146	54	101358
Protestan	862	636	862	636			1498
Süryani	1130	851	1130	851			
Katolik	2777	2171	2777	2171			5548
Kıptî gayrimüslim	89	70	89	70			159
Yekûn	104366	122632	153244	121977	1122	655	476998

Bu nüfus istatistiklerinden, Bitlis'te Müslümanların Ermenilerden çok daha fazla olduğu, Müslüman aşiretlerin Bitlis şehir merkeziyle taşrada yaşadıkları görülmektedir. Ermenilerin hiçbir yerde çoğunluk teşkil etmedikleri, sadece Bulanık ve Muş'ta yarıdan biraz fazla bir nüfus oranında oldukları tespit edilmektedir. Öte yandan kadın nüfusun erkeklerden daha çok olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, erkeklerin 1909 sonrasında askere gitmeleriyle alakalı olabileceği gibi çalışmak amacıyla başka bölgelere gitmiş olabilecekleri ihtimalini de akla getirmektedir.

4 BOA. Y.E.E; 33/50.

Gazi

Akademik
Bakış

51

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Bu çalışmada Rusya'nın, Doğu Anadolu Bölgesi'ni ele geçirme planları doğrultusunda izlediği politikanın Bitlis'teki yansımaları ele alınacaktır.

Rusya'nın Bölgede ve Bitlis'te İzlediği Politika

Ermeniler, özellikle XIX. yüzyılda misyonerlik çalışmalarına maruz kaldılar. Katolik ve Protestan misyonerler Ermenilere kendi mezheplerini kabul ettirmek için çok cazip imkânlar sundu. Bu, Ermenilere ana dilleriyle milli bilinçlerini yeniden kazandırdı. Misyonerler, açtıkları bütün okullarda ders programlarını bu amaca yönelik olarak hazırladılar. Misyonerler, Ermenilerin bağımsız olması gerektiğine inandıkları için bu halkla ilgili her türlü gelişmeyi dünya kamuoyuna çarpıtarak aktardılar. Osmanlı Devleti'nde, değişik bölgelerde görev yapan tüm misyonerler birbirleriyle sıkı işbirliği içinde çalışıyorlardı. Ermenilere kiliselerde bağımsız devlet kurmalarını öğütleyen vaazlar veriyorlardı. Osmanlı topraklarında açtıkları müesseselerde propaganda yapıyor ve Hıristiyan gençlere, kendi devletlerinin işlettiği mali ve ticari müesseselerle Amerika ve Avrupa ülkelerinde iş buluyorlardı. İş bulma umudunda olan Ermeniler mezhepleriyle beraber uyruklarını da değiştiriyor ve başka ülke vatandaşlığına geçiyordu. Bütün bunlar hem Ermenilerin devlete bağlılığını zayıflatıyor hem de onların kendi içinde parçalanmasına sebep oluyordu.⁵

Büyük Devletler, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askerî gücünü kaybetmesine paralel olarak bu devletle imzaladıkları her anlaşmada birçok taviz elde etmişlerdi. Öte yandan bazı devletlere kendi uygun gördükleri yerlerde konsolosluk açma hakkı verilmişti. Bu onların kısa sürede Balkanlarda ve Anadolu'da çok geniş bir konsolosluk ağı kurmasıyla sonuçlanmıştı. 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile Rusya, Balkanlarda olduğu gibi Doğu Anadolu'da da rahat hareket etme imkânı buldu. Özellikle Rusya'ya konsolosluk açma hakkı verilmesi Rusya'ya Akdeniz'e inmek için yeni bir yol elde etme fırsatı sunmaktaydı. Bu durum İngiltere ile Rusya arasındaki rekabeti kızıştırdı. Konsolosların görevi kendi vatandaşlarıyla ülkeleri arasındaki irtibatı sağlamaktı. Ancak onlar bunun dışına çıkarak Hıristiyan Osmanlı vatandaşlarıyla daha çok ilgilendiler. Konsoloslar hedeflerindeki halklara, her konuda desteklendiklerini hissettirip bağımsızlık fikri verdiler. Bunu zaman zaman bazı Müslüman unsurlar üzerinde de denediler. Özellikle İngiltere ve Rusya tarafından Doğu Anadolu 'da kurulan konsolosluk ağı, burada yaşayan Ermenilerle bazı Kürt aşiretlerini hedef kitle olarak belirledi ve onlar üzerinde çeşitli çalışmalar yaptı. Bu konsolosların genellikle asker kökenli kişiler arasından seçildiği görülmektedir.⁶

II. Abdülhamit döneminde Kürt aşiretlerinin çoğu padişaha sadıktı. Sayıları az olmakla beraber muhalif Kürtler de vardı. Bedirhanların başını çektiği

5 Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyancıları*, IQ yayınları, İstanbul 2007, s. 335.

6 Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 9.

Görüş

Kürt muhalefet, önce Avrupa'da daha sonra Kahire'de çıkardıkları "Kürdistan" gazetesi aracılığıyla II. Abdülhamit'in politikalarını eleştirdi. İttihatçılarla iyi ilişkiler kurdu ve hatta Ermenilerle ilişkilerin düzeltilmesi gerektiği çağrısında bulundu.⁷ Ancak bu genel bir hareket olmaktan çok uzaktı ve bazı Kürt aydınlarının Padişaha muhalefetinin bir sonucuuydu. Kürt aşiretleri; kendi aralarındaki görüş ayrılıkları, yabancı devletlerin kışkırtmaları, hükümet politikalarından duyulan rahatsızlıklar ve politik çekişmeler nedeniyle bölünmüş bir durumdaydı. Muhafif Kürt aşiretleri, II. Meşrutiyet'in ilân edilmesinden sonra da muhalif ve isyankâr tutumlarını değiştirmeyip "Ruslar yakında gelirse biz bu yeteneksiz, zayıf ve ahlaksız hükümetten bir an önce kurtulacağız." diyerek Rusya'nın yanında hareket etti. Kürt gençlerinin eğitim almak üzere Rusya'ya gönderilmesi, Hoy'da bir Kürt okulu açılması muhalif Kürtlerin Ruslarla yakın ilişkilerinin bir sonucuuydu.⁸ Öte yandan Rusya'nın Urumiye Konsolosu'nun, Hoy ve Salmas'ta asayiş bozmaya yönelik çalışmaları⁹ Osmanlı Devleti'ndeki sükûneti de tehdit eder nitelikteydi. Rusya'nın bu çalışmaları sadece Osmanlı topraklarında değil Kafkasya'nın tamamında kargaşa çıkarmaya yönelikti.

Trablusgarp Savaşı'ndan sonra Ermeni ıslahatı konusu tekrar gündeme getirildi. Buna bağlı olarak II. Abdülhamit döneminde ortaya atılan bazı konular yeniden tartışmaya açıldı ve Kürt aşiretlerin Ermenilere baskısı, gasp ve cinayet, kız kaçırma, tecavüz, adaletin istismarı, zorla din değiştirme gibi birçok iddia gündeme taşındı. Bu durumu kullanmak isteyen Rusya, Kürt konusuyula daha aktif olarak ilgilenmeye başladı. Çünkü Kürtler bir Ermeni otonomisinden çekiniyorlardı. Kürtler böyle bir tehlikeye karşı kendilerince Abdürrezzak Bedirhan önderliğinde tedbirler almışlardı. Buna göre; Şeyh Taha Başkale'ye, Abdürrezzak Bohtan'a, Simko (İsmail Ağa) Saray'a ve Said Bey de Erçek'e saldıracak ve buraları kendi kontrolleri altına alacaklardı. Öte yandan Hoy'daki Rus Konsolosu, İran'daki Kürtleri Osmanlı'daki Kürtlerle birleştirerek onları otonomi kurmaları konusunda cesaretlendirmektedir.¹⁰

Haydaranlı Aşireti lideri Kör Hüseyin başta olmak üzere bir kısım aşiret liderleri İttihat Terakki'nin bazı uygulamalarından rahatsızlık duydukları için Rusya'ya yaklaşmışlardı. Hamidiye Alayları içerisinde önemli bir konumda olan Kör Hüseyin, hükümetin bu alaylarla ilgili düzenleme yapmak istemesine tepki göstererek yanına hatırı sayılır sayıda silahlı güç alarak İran topraklarına geçmişti. Kör Hüseyin burada daha da ileri giderek Rusya'nın Kafkasya Genel Valisi'ne bütün Kürtleri Rusya'ya bağlama teklifinde bulunmuştu. Ruslar ise

7 Celile Celil vd, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, çev. M. Aras, Peri Yayınları, İstanbul 1998, s. 48.

8 Aynı yer, s. 79-80.

9 Ermeni komiteleri öteden beri Hoy, Salmas, Urumiye ve Tebriz arasında faaliyette bulunmakta, Osmanlı topraklarındaki eylemlerini Van ve Hakkâri'den sızarak gerçekleştirmekte ve Müslümanları öldürmekteydi. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin*, s. 279-280.

10 Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve*, s. 300.

Gazi

Akademik
Bakış

53

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

daha çok Bedirhanlı Aşireti Reisi Abdürrezzak ile iş tutmayı kararlaştırmıştı. Abdürrezzak çok itibarlı bir aileye mensup eğitilmiş bir kişiydi ve yüzyılın başında Osmanlı Hariciyesi adına St. Petersburg'ta görevlendirildiği için Rus kültürüne aşina idi. Rus kültürüne hayranlık duyan Abdürrezzak, bu kültür Kürtler arasında yayılacak olursa Kürtlerin geri kalmışlıktan kurtulabileceği fikrine kapılarak Ruslara yakınlaşmıştı. Ancak bu yakınlaşmada siyasi sebepler olduğu da açıktır. Abdürrezzak, 1910 yılında İttihat ve Terakki'nin genel af çıkarmasıyla hapsede olduğu Trablusgarp'tan Anadolu'ya dönmüş ve Van'a ulaştıktan sonra buradaki Rusya Konsolosu Sergey Olferyev ile irtibat kurarak "özerk bir Kürdistan'ı nasıl tesis edebileceğini" sormuştu. Ardından daha 1910 Ağustosunda doğu illerinde etnik açıdan tanımlanmış bir "Kürdistan" beyliği veya eyaleti fikriyle beraber "Rus hâkimiyetinin ulviliğini" anlatan risaleler dağıtmaya başlamıştı. Eylül ayında da tabiiyet için Rusya'ya başvurmuş ve onun bu isteği Rus yetkilileri tarafından kabul edilmişti. Rusya'nın desteğinden yararlanmak isteyen Kürt aşiret reisleri arasında Simko İsmail Ağa ve Şeyh Seyyid Ali de bulunmaktaydı. Bu kişiler Trablusgarp Savaşı sırasında Siirt, Van ve Bitlis bölgelerinde isyan çıkarıp " Bu topraklar bizim." iddiasında bulunmuşlardı.¹¹

Kürtlerle Ermeniler, Trablusgarp ve Balkan savaşlarından sonra Osmanlı Devleti'nin zor duruma düşmesini fırsata çevirmek istedi. Bu durum Doğu Anadolu'da karışıklıkların artmasına zemin hazırladı. Öte yandan Rusya'nın yanı sıra İngiltere, Fransa ve Almanya'nın bölgeye ilgisinin artmasına sebep oldu. Rusya, bu kargaşadan faydalanıp Doğu Anadolu Bölgesi'ni ele geçirmeye yönelik planlarını devreye soktu. Rusya, ilk olarak Ermeni reformları konusunu öne sürdü. Diğer taraftan da Kürt ayrılıkçı hareketinin artması için çaba harcadı. Dışişleri Bakanı Sazonov, 28 Kasım 1912'de bir yönergeyle, Doğu Anadolu bölgesinde görev yapan Rus konsoloslarını, dağınık bir görüntü sergileyen Kürt aşiretlerini sıkışık durumdaki Osmanlılara karşı birleştirerek Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmek ve Kürtler arasında Rusya'nın itibarının artırılmasını sağlamakla görevlendirdi.¹² Rusya, bu amaca ulaşmak için Kürtleri silahlandırdı. Rusya, planın ikinci aşaması olarak Kürt-Ermeni gerginliğini tırmandırmaya çalıştı. Buna göre Kürtler Ermenilere saldıracak, Rusya da Ermenilerin kurtarıcısı olarak devreye girecekti. Rusya, bu planını devreye sokmak için kendi toprakları dışında İran üzerinden de Osmanlı topraklarına silah ve eylemci soktu. Bunun için de İran'daki bazı Şii aşiret reisleriyle Osmanlı vatandaşı bazı Kürt aşiret reislerini kullandı. Buna göre Rusya, İran'da işbirliği yaptığı aşiretlere silah veriyor, onlar da bu silahları Ermenilere satarak büyük paralar kazanıyorlardı. Bu sistem Anadolu'da da Kürt aşiretleriyle işletiliyordu.¹³

11 Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı Rus Çatışması 1908-1918*, çev. Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s. 64-65.

12 Şaşmaz, İngiliz Konsolosları ve, s. 300.

13 Ayrıntılı bilgi için bkz. Van'daki Rusya İmparatorluğu Konsolos Yardımcısı S. P. Olferyev'in

Görüş

1911 yılında arazi anlaşmazlıklarının çözümünde izlenen yol nedeniyle¹⁴ Kürtlerle Osmanlı hükümeti arasındaki ilişkiler gerilince Rusya devreye girdi ve Kürtler Rusları kurtarıcı olarak görmeye başladı.¹⁵ Bu, Van ve Bitlis'te Kürt baskılarının artmasına, anarşi ve terör olaylarına sebep oldu. Bitlis vilayetinde Rus propagandası bilhassa buradaki Rus konsolosluğunun çalışmalarıyla yılın sonlarına doğru iyice arttı.¹⁶

Rusya'nın Kürt aşiretleriyle Ermenileri ayrı ayrı kışkırtması sonucunda Doğu Anadolu'da bu iki unsur arasında karışıklıklar arttı. İslahat projesinde göçebe Kürtlerin yerleşik hayata geçirileceği ve Kürtlerin, Hıristiyan bir devletin hâkimiyetine verileceği söylentisi bu karışıklıkların en önemli sebebiydi.¹⁷ Rusya 1912'den beri, Doğu Anadolu'da hâkimiyet kurabilmek için karışıklıkları körüklemek amacıyla Kürt aşiretlerine bol miktarda para ve silah dağıtmaktaydı. Para ve silah desteği bulan Kürtler, Kürdistan ve Kürt milliyetçiliğiyle ilgili konuları işlemeye başladılar. Tiflis komutanlığı da bu işe el atarak Kürtleri hükümete karşı tahrik etmek üzere göçer aşiret mensubu kılığına girmiş dört Rus subayını Osmanlı sınırının ötesine gönderdi. Anadolu'ya gelen Rus subaylar konsolosluklarının desteğiyle Kürt aşiretleri içinde çalışmaya başladılar. Kürt milliyetçiliği konusunun işlenmesi Kürt elitlerinin Rusya'ya sempati duymalarına sebep oldu.¹⁸ Çoğu kez birbirine düşman aşiretleri birleştirmenin o kadar da kolay bir iş olmadığına anlaşılmasına karşın birçok Kürt aşiret reisi Türklerin sonunun geldiği inancıyla Rus girişimlerine olumlu karşılık verdi. Urumiyedeki Şeyh Tacî Aralık 1912'de Çarlık Rusya'sına bağlılık yemini etti. Kuzey Mezopotamya'daki Şeyh Mahmut, Şubat 1913'te kendisine bağlı Kürtlerle birlikte Rusya'nın hizmetine girdi. Bedirhan sülalesine mensup bir Kürt olan ve St. Petersburg'da Osmanlı diplomatı olarak görev yapan Abdürrezzak Bey, Mart ayı başlarında Bitlis'teki Rus konsolosluğuna bağlılığını bildirdi. Altta kalmak

Kafkasya Askerî Bölge Karargâhı'na Gönderdiği 18 Mart 1913 Tarihli Rapor. Rusya Askerî Tarih Devlet Arşivi, Fond 1300, Liste 1, Dosya 1411, Yaprak 31-35, 37, 43'den naklen *Türkiye'de Ermeni Meselesi* (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), haz. Mihail Bashanov, çev. İlyas Kemaloğlu (Kamalov), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, belge 52, s.257-258.

- 14 Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nejla Günay, *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.219, 221, vd.
- 15 Michael A. Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle For Eastern Anatolia and the Caucaus, 1908-1918: Identity, Ideology and the Geopolitics of World Order", *A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy*, Recommended for Acceptance by the Department of Near Eastern Studies, November 2003, p. 110-112.
- 16 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılâp, 4. Baskı, İstanbul 1998, s. 50-55.
- 17 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey*, The University of Utah, Salt Lake City 2005, p. 37.
- 18 Reynolds, *The Ottoman-Russian*, p. 116-117.

Gazi

Akademik
Bakış

55

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

istemeyen Şeyh Mahmut, aynı anda daha ileriye giderek Musul'daki Rus Konsolos yardımcısı N.M. Kirsanov'a yanındaki Kürtlerin Türk hükümetine karşı silahlı bir ayaklanmayı da kapsamak üzere Rusya'ya isteyebileceği her türlü yardımda bulunmaya hazır olduğunu bildirerek çarpışmalara 50 bin adam sürebileceğini taahhüt etti. Bu durumdan çok etkilenen Kirsanov, Petersburg'a, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında çıkması muhtemel bir savaşta ciddi bir Kürt ayaklanmasının iki Osmanlı kolordusunu tamamen kilitleyebileceğini bildirdi. Taşnakların merkezi olan Van vilayeti başta olmak üzere Osmanlı'nın Doğu bölgesindeki Ermenilerin çoğu Rus dostluğuna kapılmış durumdaydı. Üstelik Taşnaklar İran güzergâhını kullanarak Osmanlı Devleti'ne kaçak yollarla silah sokmakta ve bu silahlar Ermeni tüccarlar tarafından depolanmaktaydı.¹⁹

Bitlis'te Müslümanlarla Ermeniler

Bitlis, Ermenilerin toplumdaki diğer unsurlarla ilişkileri ve hükümetle münasebetleri açısından göze batan vilayetlerdendi ve Ermeni Patrikhanesi'nin Anadolu Ermenilerinin durumlarının ne kadar kötü olduğu konusunda en çok şikâyet ettiği yerlerden biriydi. Ermeni Patrikhanesi, sürekli olarak Bitlis'i gündeme getirerek hükümet nezdinde girişimde bulunmakta ve çok sayıda takrir vermekteydi. Bunun en önemli sebebi burada Ermenilerle Kürtlerin bir arada yaşamasıydı. Patrikhane vilayette yaşayan Ermenilerin mezalime uğradığından bahsedip şikâyet etmekteydi. Ancak bu şikâyetlerle ilgili araştırma yapan hükümet, bambaşka bilgilere ulaşmıştı. Buna göre; Bitlis Valisi, Ermeni murahhasasının bazı karışıklıklara sebep olduğunu, olaylar hakkında hükümeti bilgilendirmeyip çözüm konusunda da yardımcı olmadığını ifade etti. Vali, murahhasanın yerel makamların duruma el koymasına fırsat vermeden konuyu hemen Patrikhane'ye iletmesini belirtti. Bu durum murahhasaların kanun ve nizama aykırı davranışlarda bulunmasının gündeme gelmesine yol açtı ve Patrikhane'den bu hususta tedbir alması istendi.²⁰ Bitlis'teki olaylardan birkaç gün önce Patrikhane'ye, bu tespiti doğrulayan bir bilgi geldi. Buna göre; Bitlis Ermeni Murahhasahanesi Meclis-i Umumisi azasından Serkiz Kendiryan, M. Karaoğlanyan Artin ve Bakkalyan Patrikhane'ye bir telgraf çekip murahhasa Rahip Suren Efendi'nin bölgeden gönderilmesini, murahhasa idaresinin Papaz Mus Efendi'ye verilmesini tavsiye ettiler. Bunun gerekçesi olarak Suren Efendi'nin bölge halkı arasına nifak soktuğunu belirterek onun yanlış davranışları yüzünden ahali arasındaki kin, nefret ve anlaşmazlığın daha da artabileceği uyarısında bulundular.²¹

Rahip Suren Efendi hakkında daha önce de çeşitli sebeplerle şikâyetler yapılmış, bu Adliye ve Mezahip Nezareti tarafından Ermeni Patrikhanesi'ne ile-

- 19 Sean McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 183-185.
 20 *Tasvir-i Efkâr*, No: 778, 5 Haziran 1913, s.2.
 21 *Tanin*, No: 1893 (sehven 1892), 1 Nisan 1914, s.3.

tilerek tedbir alınması istenmişti. Murahhasaların bölgedeki durumun nezaketini dikkate alması, kanuna aykırı davranışlar sergilememesi ve sorumsuzca hareket eden murahhasalar hakkında işlem yapılması arzusu iletilmişti. Adliye ve Mezahip Nezareti bu konuyla ilgili yazısında somut deliller ortaya koyarak Muş ve Siirt murahhasalarının Patrikhaneye çektikleri telgraflarla olayları kışkırttıkları, Muş murahhasasının politik işlerle uğraşıp Rus Konsolosu ile görüşmeler yaptığı ifade edildi. Bitlis murahhasasının da telgraflarında hükümete karşı münasebetsiz bir dil kullandığına dikkat çekilerek Muş ve Siirt murahhasalarının azlini, Bitlis murahhasasının da buradan kaldırılmasını istemişti.²²

Hükümetin uyarılarına rağmen bu konudaki sıkıntılar devam etti ve bazı murahhasaların buldukları bölgede iç barışı olumsuz etkileyecek davranışlar sergilemesinin etkisiyle Bitlis Vilayeti'ne bağlı Muş Mutasarrıflığı'nda çeşitli silahlar yakalandı.²³ Bununla bağlantılı olarak Ermeni murahhasa vekili Rahip Sahak Efendi tutuklandı. Olay, Pozantion, Azadamart gibi Ermenice yayın yapan gazetelerde geniş yer buldu. Bu gazeteler olayı, manastıra silahlı adamlar geldiği, bu adamların yanlarındaki silahları buraya bıraktığı, yapılan aramalarda ele geçirilen silahların da bunlar olduğu şeklinde işledi.²⁴ Rahibin tutuklanması da Patrikhane'nin tepkisine sebep oldu. Patrikhane, Adliye ve Mezahip Nezareti'ne olayın meydana geldiği 17 Kasım 1913 tarihinden itibaren kısa aralıklarla çeşitli takrirler vermek suretiyle manastır ve murahhasahenenin aranıp rahibin gözaltına alınması ve murahhasahane evrakına el konmasının kanuna aykırı olduğunu vurgulayarak rahibin serbest bırakılmasını istedi. Patrikhane 29 Kasım'da verdiği takirde; mahalli birimlerin kanun dışı davrandıklarını, silahların manastıra görevlilerin bilgisi olmadan dışarıdan zorla sokulduğunu, herkesin evinde silah bulunduğunu, manastırdakilerin de nefsi müdafaa için silah bulundurduğu farzedilse bile buna siyasi bir renk vermenin doğru olmadığını, el konulan evrakın tercüme edilerek Bitlis'e nakledilmesinin istibdat devrini hatırlattığını, rahibin derhal serbest bırakılmasını ve tarafgir davranan kaymakam hakkında inceleme yapılmasını talep etti.²⁵ Bulanık Murahhasalığı'nın, Patrikhaneye verdiği rapor konuyu çok daha farklı bir boyuta taşıdı. Bu rapora göre; silah kaçakçısı Hınıslı Dikran adlı kişi gece yarısı manastıra zorla girmiş ve silahları o esnada manastıra gizlice sokmuştur. Olayların bu noktaya gelmesine Bulanık'ın eski kaymakamı Hüseyin Efendi'nin ahali arasında karışıklık çıkarma niyeti taşıması ve ihtilal komitelerine karşı izlediği politika sebep olmuştur. Bundan sonra Patrikhane bir Ermeni kızın Kürt gence kaçması gibi başka konuları da gündeme getirerek kaymakamın bölgeden uzaklaştırılması

22 *Tasvir-i Efkâr*, No: 812, 11 Temmuz 1913, s.4.

23 BOA. *Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti Emniyet Kalemi Belgeleri* DH. EUM. EMN; 72/31, lef 1, 1332 6 21.

24 *Tasvir-i Efkâr*, No: 923-124, 27 Teşrinisani 1913, s.2.

25 BOA. DH. EUM. EMN; 72/31, lef 7, 1332 6 21.

Gazi

Akademik
Bakış

57

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

için kampanya başlattı. Bitlis Valisi Mazhar Bey, Ermenilerin kaymakama kin tuttuklarını, kaymakamın Ermeni kızın yaşı küçük olduğu için ihtida talebini reddedip onu ailesine teslim ettiğini, Ermenilerin intikam almak için bu şekilde davrandıklarını ifade ederek kaymakamın terfi almayı hak edecek kadar önemli bir başarıya imza attığını bildirdi.²⁶ Rahip, Dâhiliye Nezareti'nin emriyle ocak ayı başlarında serbest bırakıldıysa da bölgede huzursuzluk bundan sonra da devam etti. Patrikhane de bu olay nedeniyle mahalli yetkililere ceza verilmesi hususunu gündemde tutmaya çalıştı.²⁷

Bağımsızlık isteyen Kürt aşiretleri bir Kürt devleti kurabilmek için Avrupa'nın desteğini almak gerektiğini, bunun için de Ermenilerle iyi geçinmeleri gerektiğini anladı. Bundan sonra aşiretlerle Ermeniler arasında uzun süreli olmayan ittifak anlaşmaları yapıldı. Tasvir-i Efkâr'ın özel muhabirinin araştırmalarına göre bölgedeki Kürt hareketini yönlendiren üç önemli isim vardı ve üçü de Hizan kazasının nüfuzlu şeyhlerindendi. Bu isimler Gayda Tekkesi Şeyhi Şahabettin, aynı tekkenin idaresiyle ilgilenen Şeyh Şahabettin'in amcasının oğlu Seyyid Ali ve şeyhin halifesi Molla Selim'dir. Bölge halkı üzerinde çok büyük otoritesi olan bu isimlerin aynı zamanda Van taraflarında etkili olan ve İran sınırında siyasi etkinliğiyle bilinen Seyyid Taha ile de irtibatları vardı. Bu isimler hükümete muhalif davranışlarıyla öne çıkmaktaydı ve hareketlerinden yetkililer haberdardı. Bu nedenle hükümet, olaylar çıkmasından yaklaşık 20 gün önce Bitlis muteberanından bir heyet kurup uygunsuz davranışlar sergileyen Hizanlı şeyhlere göndererek onlara nasihat etmelerini istedi. Bu nasihat etkili oldu ve Molla Selim Bitlis'e gelmeyi kabul etti. Fakat daha sonra teslim olmaktan vazgeçerek Bitlis'ten ayrıldı. Hükümet, bundan sonra Molla Selim'in isyan hazırlığına girdiğini öğrendi.²⁸

Hizan'da oturan aşiret reisi Şeyh Seyyid Ali, Balkan Savaşları'nın yenilgiyle sonuçlanmasının hemen ardından, daha önce kendisiyle görüşerek Ermeni-Kürt ittifakının her iki halkın çıkarına olduğu konusunda ikna çalışmaları yapan Van ve Muş'taki Taşnak liderleriyle görüşme talebinde bulundu. Bunda Rusya ve İngiltere'nin kendisine çeşitli vaatlerde bulunmasının da etkisi vardı. Daha sonra Şeyh Seyyid Ali'nin adamlarından Melikanlı Molla Selim 1913'te Muş'taki Taşnak liderleriyle anlaşta. Anlaşmaya göre; "Bu ülke Kürtlere ve Ermenilere aittir, ülkenin geniş özerkliğe sahip olması şarttır ve ülkeyi Kürtler ve Ermeniler birlikte idare etmelidir."²⁹

26 Günay, İttihat Terakki ve Ermeniler, s. 347.

27 *Tasvir-i Efkâr*, No: 926-127, 30 Teşrinisani 1913, s.3.

28 *Tanin*, No: 1913, 21 Nisan 1914, s.1.

29 Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, çev. Bedros Zartaryan&Memo Yetkin, Med Yayınları, İstanbul 1992, s.232-233. Osmanlı istihbarat birimlerinin bu gizli görüşme ve anlaşmayı haber aldığı konusunda bkz. Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, Ötüken, İstanbul 2005, s.214.

Görüş

Bitlis Ayaklanması

Kürtlerle Ermeniler arasında anlaşmaya varılması her iki unsura da bazı çıkarlar sağlamaktaydı. Böylece Ermeniler ıslahat programının uygulanabilirliğini garanti altına alıyor, Kürtler de Ermenilerle birlikte hareket etmekle Büyük Devletlerin desteğini almayı başarmış oluyordu. Buna rağmen bazı Kürt aşiretleri, 1913 yılı boyunca Osmanlı birliklerini ve Hıristiyanları hedef alan saldırılarda bulundu.³⁰ Bu saldırılar aynı yılın sonbahar aylarında daha da yoğunlaştı. Bunda 1913 yılının ikinci yarısında yoğunlaşan Ermeni ıslahatı ile ilgili görüşmelerin etkisi olduğu düşünülebilir. Çünkü Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 9 Şubat 1914'te imzalanan Yeniköy Antlaşması içerisinde Ermeni ifadesi geçmemekle beraber Ermeni unsura geniş ayrıcalıklar tanıyan bir antlaşmaydı.³¹ Bu durum Kürtlerin konumunu belirsiz hâle getirmekteydi. Kürt aşiretlerinin önemli bir kısmı hükümetin seküler yönetim anlayışından da memnun değildi. Öte yandan II. Abdülhamit döneminde gördükleri itibar da azalmıştı.³²

Büyük bir Kürt ayaklanması çıkarılması için hazırlıklar yapıldığı aşikârdı. Hükümet, Mart ayı başlarında bölgede neler olduğunu tespit edebilmek amacıyla bir komiseri özel bir görevle Bitlis'e gönderdi. Komiser; Gevaş, Farcigan ve Hizan dolaylarını köy köy gezdikten sonra bölgede irticanın hâkim olduğunu, Kürtçe yapılan propagandada şu konuların işlendiğini belirledi: "Kur'an'ın Türkçeye tercüme edildiği, Vilayât-ı Şarkıyye'nin Rusya'ya verileceği, Arapların da Kürtlerle birlikte hareket edeceği ve şeriatı getirmekten başka çare olmadığı." Bu propagandanın etkili olduğu kısa süre sonra anlaşıldı.³³ Vali Tahsin Bey, durumu hükümete arz ettikten sonra bölgedeki askerî tedbirlerin artırılıp Barzan aşiretine karşı daha önce başlatılan harekâtın bir an evvel sonlandırılarak diğer aşiretlerle Simek'te toplanan asilerin irtibat kurmasına meydan verilmemesinin icap ettiğini bildirdi.³⁴

20 Mart 1914'te Van Valisi Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafla bölgede silahlı çatışmalar yaşandığını bildirdi. Vali, Hizan taraflarında durumun iyi olmadığını, belirterek Hizan-Gevaş arasında ahalisi sırf Ermeni olan bir mıntıkada bulunan Safra Tepesi jandarma karakoluna yakın bir mahalde çok miktarda silah atıldığını, silah atanların Hizan'a doğru kaçtıklarını, Gevaş takviye edildiğinden buraya bir saldırı beklenmediğini, ama Erzincan'da bulunan kuvvetler-

30 *Tasvir-i Efkâr*, No: 928-129, 1 Kanunuevvel 1913, s.2.

31 Bu antlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Günay, *İttihat Terakki ve Ermeniler*, s. 447-450.

32 Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bir Rus Komplosu: Şeyh Selim Ayaklanması", *Türk Kültürü*, 30/350, (Haziran/1992), s. 363.

33 Bu karışıklıkların altında yatan esas sebebin Ermenilerle ilgili ıslahatların uygulanmasını engellemek olduğu görüşü için bkz. *Tasvir-i Efkâr*, No: 1038, 4 Nisan 1914, s.1; *Tanin*, No: 1895, 3 Nisan 1914, s.1.

34 BOA. *Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi* (DH. ŞFR); 422/72, 1330 Mart 17.

Gazi

Akademik
Bakış

59

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

den bir kısmının bir an evvel Bitlis'e nakledilmesi gerektiğini bildirdi.³⁵Valinin destek kuvvet istemesi üzerine Midyat'ta çıkan başka bir ayaklanmayı bastırmak üzere daha önce bölgeye sevk edilmiş olan 101. Mitralyöz Bölüğü'nün Bitlis'te alıkonması uygun görüldü. Buna ilaveten 102. Alay'ın Muş'aki 2. Taburundan 95, 100. Alayın 2. Taburundan 25 kişi olmak üzere toplam 120 erlik bir müfreze le bir cebel takımı Bitlis'e nakledildi. Ayrıca Van'dan 150 mevcutlu bir Nişancı Taburu da Bitlis'e gitmek üzere yola çıkarıldı.³⁶

Panper gazetesine 24 Mart'ta çekilen bir telgraf bölgedeki durumu ortaya koymaktaydı. Buna göre; Müslümanlar ve Ermeniler dükkânlarındaki mallarını evlerine nakletmek suretiyle çıkması muhtemel karışıklıklardan doğacak zararı en aza indirmeye çalışmışlardı. Seyyid Ali'nin halefi olarak tanınan Molla Selim, 300 kadar silahlı adamıyla birlikte Hayda denilen ziyaretgâha gidip geldikçe bu sayı daha da arttı. Kürt planlarına ilişkin somut istihbarat toplamış olan Osmanlı yetkilileri Yüzbaşı Kahraman Beyi, 40-50 jandarma ile bölgeye göndererek Molla Selim'i Hizan'daki ziyaretgâhta 8 Mart 1914'te yakaladı. Ancak birkaç saat sonra Molla'nın Bitlis'e nakledildiği sırada, 200 Kürt'ten oluşan bir silahlı kuvvet onu kurtardı.³⁷ Bu durum hükümetin isyan çıkacağı yönündeki saptamasını kanıtlar nitelikteydi. Molla Selim, Bitlis'e iki saatlik at yolculuğu mesafesinde olan Kumiç'te kuvvetleriyle bir araya gelince İttihat ve Terakki hükümetine karşı genel bir Kürt isyanını ilan etti. Şeriatı geri getirme amacı taşıyan isyanda yeni konan ağnam vergisinin yol açtığı şikâyetlerin de payı vardı. Molla Selim'den daha nüfuzlu Şeyh Şahabettin'in de mollaya destek vermesi ve Seyyid Ali'nin de katılımıyla iki gün içinde yaklaşık 300 Kürt aşiret reisi isyana katılarak Bitlis'e saldırmaya hazır sekiz bin silahlı adamdan oluşan bir kuvvet topladı. Çünkü bir süredir cami duvarlarına yaftalar asılarak bütün Kürtlerin silahlanması isteniyor, buna karşı çıkanların öldürüleceği ilan ediliyordu.³⁸ Molla Selim'in başlattığı isyan hareketinin ıslahatlara karşı çıkmasından dolayı olduğu yönünde yaygın bir kanaat vardı.³⁹Hükümet, kısa sürede bölgedeki askerî yığınağı artırdı. Ancak Kürt aşiretlerinden bir kısmının da Molla Selim'e katılması bölgede durumu daha nazik hâle getirdi.⁴⁰

Molla Selim önderliğindeki asiler 1 Nisan 1914 Çarşamba akşamı Bitlis'in kenar mahallelerine saldırdılar. Asilere küçük bir müfreze ile karşılık verildi. Bu sırada bir kilisenin top atışları sebebiyle tahrip edildiği, eşkiyanın ertesi sabah Şerif Tepesi'nde toplanması üzerine taarruza geçildiği ve tüm te-

35 BOA. DH. ŞFR; 421/122, 1330 Ma 9.

36 Balcıoğlu, *Birinci Dünya Savaşı*, s. 364.

37 *Tasvir-i Efkâr*, No: 1042, 8 Nisan 1914, s.2; krş *Tanin*, No: 1913, 21 Nisan 1914, s.2.

38 McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda*, s. 187.

39 *Tasvir-i Efkâr*, No: 1038, 4 Nisan 1914, s.1.

40 BOA. DH. ŞFR; 421/122, 1330 Ma 9.

pelerin ele geçirildiği haber alındı. Bu olanlar Ermenilerin korkup dükkânlarını kapatmasına sebep oldu. Vali onlara, güvenliklerinin sağlanacağı konusunda teminat verdi. Kürt eşkiyanın şehir çevresindeki manastırlara girmeye çalışması üzerine oralara asker sevk edildi. Vali, isyanı bir an evvel sonlandırmak için asilerin ne istediğini sordu. Ancak aldığı cevaplar yerine getirilmesi mümkün olmayan bazı talepleri kapsamaktaydı. Molla Selim, köylerde bulunan Ermenilerin kendilerine mukavemet etmesi hâlinde durumun güçleşeceğini bildiğinden Bitlis Murahhasasına bir mektup yazarak Ermenilere zarar vermeyeceğini bildirdi.⁴¹ Mektup murahhasahane meclisinde okunduysa da cevap yazılmadı.⁴²

Azadamart gazetesi, isyanı bir irtica hareketi olarak nitelendirerek sayı 2000 civarında olan Kürt asilerin ele geçirilmesi için bölgeye Van, Muş ve Trabzon'dan kuvvet sevk edildiğini, Bitlis Valiliği'nin de nefsi müdafaa için Müslüman ve Ermenilere silah dağıttığını yazdı. Panper gazetesi ise Müslümanlarla Ermenilerin isyanın bastırılması hususunda hükümete destek verdiklerini ve Ermeniler açısından endişelenecek bir durum bulunmadığını okuyucularına duyurdu.⁴³ İstanbul Ermeni Patriği de Bitlis'teki olayların Ermenileri hedef almadığını, irticai bir nitelik taşıdığını bildirerek bölgedeki Ermenilerin endişeye kapılmalarına gerek olmadığını belirtti.⁴⁴

Molla Selim'in Hıristiyanlara zarar verilmeyeceğini açıklamasına karşın Ermenilerin çoğu, geçmişte yaşananlardan dolayı ona inanmaya yanaşmadılar. Ayrıca mollanın hareketinin ıslahatların uygulanmasını zora sokacağını düşünüyorlardı. Bitlis'teki Ermeni liderler şeriatın dem vuran, kana susamış mollaya karşı "meşrutiyeti savunmak" için hükümetten kendilerine silah verilmesini istedi.⁴⁵ Patrik Zaven Efendi, İstanbul gazetesine olayla ilgili bir mülakat verdi. Mülakatta hükümetin bu irticai hareketi bastırmak için her türlü tedbiri alıp bölgeye çevre illerden asker sevk ettiğinden bahsetti. Patrik, Bitlis Murahhasası Suren Efendi'den aldığı iki telgraftan da söz etti. Bunlardan birincisinde, Kürtlerin işgaline uğrama ihtimaline karşı şehrin girişindeki iki manastırın asker tarafından işgal edildiğinden bahsedilmektedir. İkincisi ise isyana katılan Kürtlerin sayısının hissedilir bir şekilde arttığı ile ilgilidir. Patrik Efendi, isyanın elebaşlarından Molla Selim'in Bitlis Murahhasasına bir mektup yazdığını ve mektupta, Ermenilerin Kürt asilerin köylerine girmesi durumunda mukavemet

41 Molla Selim'in Bitlis Murahhası'na gönderdiği 15 Mart 1914 tarihli mektup için bkz. BOA. DH. ŞFR: 421/6, 1330 Ma 21. Ayrıca krş. *Tanin*, No: 1896, 4 Nisan 1914, s.1; *Tasvir-i Efkâr*, No: 1038, 4 Nisan 1914, s.2.

42 *Tasvir-i Efkâr*, No: 1039, 5 Nisan 1914, s.2.

43 Panper gazetesinden alıntılanan haber için bkz. *Tasvir-i Efkâr*, No: 1038, 4 Nisan 1914, s.2.

44 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt II, kısım III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s.189.

45 McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda*, s. 187.

Gaz

Akademik
Bakış

61

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

etmemelerini istediğini söylemiştir.⁴⁶

Bitlis'te durumun vahamet ve ehemmiyet kesp etmesi üzerine Harbiye Nazırı Enver Paşa, 9. Kolordu'ya derhal Bitlis'in yardımına koşulmasını ve az kan dökülmek üzere isyanın izalesini emretti. Bu emir üzerine Elazığ'daki Nizamiye Taburu, bir Mitralyöz bölüğü ile Erciş'teki Süvari Alayı'ndan bazı bölüklerin de Bitlis'e sevki kararlaştırıldı.⁴⁷ Öte yandan Azadamart gazetesine 5 Nisan'da çekilen bir telgrafta bildirildiğine göre, Kürtlerin şehre saldırması üzerine Bitlis Valisi, Ermenilere kendilerini korumaları için 150 silah dağıttı.⁴⁸ Azadamart'a göre Ermeni fedailerini de askerle birlikte Kürt asilere karşı koydu. Bunlardan üç kişi çatışmalar sırasında hayatını kaybetti.⁴⁹ Bitlis Valisi'nin Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafa göre; Bitlis'te Çarşamba günü başlayan olaylar Cuma öğle üzeri tamamen sonlandırıldı. Bitlis'te Nadik ve Kızılmescit mahallelerine girerek büyük korku yaratan asilerin tedip edilmesinden sonra asilerin çoğu öldürüldü veya kaçtı. Molla Selim ise yanındaki 13 kişiyle birlikte Rusya Konsolosluğu'na sığındı. Bunlardan 10 kişi buradan firara yeltendikleri sırada yakalandı. Bitlis'teki çatışmalar esnasında ikisi Hıristiyan olmak üzere 22 kişi yaralandı. Müslümanlardan biri kadın diğeri erkek olmak üzere iki kişi ölmüştür. Askerden iki şehit, 11 yaralı; jandarmadan iki şehit ve bir yaralı vardır. Ayrıca 42 kişi tutuklanmıştır. İki gün süren çatışmalar sırasında asilerden 150'sinin öldüğü veya yaralandığı belirlenmiştir. Daha sonra askerî makamların yazışmalarından olaylarda biri subay olmak üzere sekiz askerinin şehit düştüğü ve 13 askerinin de yaralandığı anlaşılmaktadır.⁵⁰

Hükümet, Rusya'dan molların iadesini talep etti ve ayrıca buradan çıkıp kaçmaması için gerekli noktalara asker konuşlandırıldı. Seyyid Ali ve oğlu Hizan'da yakalandı.⁵¹ Hizan'a bağlı Karasu Köyü'nde saklanan Şeyh Şahabettin ve yanındakiler birliklerin geldiğini anlayınca buradan telgraf tellerini kesmek suretiyle kaçtılar.⁵² Bitlis'ten kaçan asiler, şehrin doğusunda, Van Gölü'nün

Görüş

Akademik
Bakış
62
Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

46 *Tanin*, No: 1897, 5 Nisan 1914, s.1.

47 Balcıoğlu, *Birinci Dünya Savaşı*, s. 364.

48 *Tasvir-i Efkâr*, No: 1042, 7 Nisan 1914, s.1. Hükümetin Ermenilere silah vermediği ve onları Rus Konsolosluk binasına sığınmaya mecbur bıraktığı dolayısıyla Rusya'ya yaklaşmalarına sebep olduğu görüşü için bkz. McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda*, s. 188. Ayrıca Ermeni köylülerine kendilerini savunmaları için daha önce de silah dağıtıldığı hakkında bkz. Van'daki Rusya İmparatorluğu Konsolos Yardımcısı S. P. Olferyev'in Kafkasya Askerî Bölge Karargâhına Gönderdiği 15 Ocak 1911 Tarihli Rapor. Rusya Askerî Tarih Devlet Arşivi, Fond 1300, Liste 1, Dosya 1366, Yaprak 29-32'den *Türkiye'de Ermeni Meselesi*, belge 39, s.216.

49 *Tasvir-i Efkâr*, No: 1042, 8 Nisan 1914, s.4.

50 Balcıoğlu, *Birinci Dünya Savaşı*, s. 364.

51 *Tanin*, No: 1911, 19 Nisan 1914, s.2.

52 Balcıoğlu, *Birinci Dünya Savaşı*, s. 365.

güneybatısında bulunan Semik nahiyesine geçtiler. Bunun üzerine Muş'tan bölgeye sevk edilen İhsan Paşa, Semik'e hareket etti. Van'dan gelen Miralay İbrahim Bey de İhsan Paşa'ya yardım etmek üzere bölgeye yönlendirildi.⁵³ Bitlis Valisi Mustafa Abdülhaluk Bey, isyanın başlamasından hemen sonra Bitlis ve çevresinde haberleşme ağı oluşturarak isyanın kesin olarak sonlandırılması için çaba harcadı. Haberleşmeyi koordine eden Genç sancağı mebusu Mehmet Emin Efendi'nin pederi, her tarafla haberleşmiş ve isyanın sadece Hizan kazasında devam ettiğini tespit etmiştir. Hükümet üyeleri de Talat Bey tarafından bilgilendirilmiş ve isyanın diğer bölgelere sıçramaması için gerekli tedbirler alınmıştır.⁵⁴

Bitlis'te başlatılan isyan hareketine Kürt aşiretlerinin çoğu ve Ermeniler destek vermedi. İsyandan sonra bazı Kürt aşiretleri Dâhiliye Nezareti'ne telgraflar göndererek Kürtlerin sadakatinden bahsedip asileri kınadılar.⁵⁵ Bir Ermeni gazetesi de gericilere karşı kenti savunmak üzere Osmanlı yönetiminin kendilerine güvenmesini övdü. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından bu tip olayların bir daha yaşanmaması için tedbirler alındı. Mayıs ayı başında 11 kişi suçlu bulunarak idam edildi.⁵⁶

Ayaklanmayı Molla Selim çıkarsa da gerçekte bu isyanın arkasında Bedirhanlar vardı. Abdürrezzak Bedirhan, Rus hükümetinin Kürt aşiretlerine yaptığı yardımları koordine etmekte ve bölgede Kürt-Ermeni ittifakı kurmaya çalışmaktaydı.⁵⁷ Azadamart gazetesinin özel muhabirinin bölgeden bildirdiğine göre Abdürrezzak Bedirhan, isyan sırasında kendi adamlarıyla birlikte İran'a geçmişti.⁵⁸ Ermenice gazetelerin de teyit ettiği bir habere göre Seyyid Ali ve altı adamı yakalandı.⁵⁹ İsyanda önemli rol oynayan Şeyh Şahabettin de bir süre kaçmasının ardından Rusya sınırında ele geçirildi.⁶⁰ Bitlis'ten Ermeni

53 *Tanin*, No: 1902, 10 Nisan 1914, s.1.

54 *Tasvir-i Efkâr*, No: 1040, 6 Nisan 1914, s.1-2, 4.

55 *Tasvir-i Efkâr*, No: 1040, 6 Nisan 1914, s.2; *Tasvir-i Efkâr*, No: 1041, 6 Nisan 1914, s.2; *Tanin*, No: 1905, 13 Nisan 1914, s.1.

56 Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.77. Doğu Anadolu'da Rus kıskırtmalarının olumsuz sonuçlarının engellenmesi için Osmanlı hükümetinin aldığı önlemler ve Bitlis ayaklanmasının detayları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydoğan, *İhtihat ve Terakki'nin Doğu*, s.199-222.

57 Reynolds, *The Ottoman-Russian*, s. 131-132. Rusya'nın Kürt aşiretlerine yaptığı yardımlar ve bölgedeki faaliyetlerinin ayrıntıları için bkz. İsrail Kurtcephe&Suat Akgül, "Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sayı 6, yıl 1995, s. 249-256.

58 *Tanin*, No: 1897, 5 Nisan 1914, s.2.

59 *Tasvir-i Efkâr*, No:1050, 16 Nisan 1914, s.2.

60 *Tasvir-i Efkâr*, No:1062, 28 Nisan 1914, s.4.

Patrikhanesi'ne çekilen bir telgrafta; Bitlis ve çevresinde uygunsuzluklardan eser kalmadığı, asayişin yerinde olduğu, firarî eşkiyadan Mehmet'in Osmanlı askerlerinin sıkı takibatı sonucunda şehre gelip teslim olduğu ve Rusya Sefareti 'ne sığınan Molla Selim'in dört adamının da sefarethane dışına çıkarak teslim olduğu bildirildi.⁶¹

Taşnaklar, ayaklanmanın bastırılması için bölgede Ermeni gönüllü birlikler oluşturularak Kürtlere karşı kullanılmasını Osmanlı ordusunun gazabını çekmemek için kabullenildiklerini iddia etse de sonuçta Kürt İsyanı Ermenilerin desteğiyle bastırıldı.⁶²

Olaylardan sonra Bitlis'te Divân-ı Harbi Örfî kurularak yakalanan 122 kişinin yargılanmasına başlandı. Yargılamalar sonucunda elebaşı 12 kişi idam cezasına çarptırıldı. İdam cezasına çarptırılanların infazı 7 Mayıs günü gerçekleştirildi. Bu isimler arasında Şeyh Şahabettin ve Seyyid Ali de vardı. Bazı kişiler için sürgüne gönderilme kararı alınırken bazıları da tahliye edildi. Rusya Konsolosluğu'nda bulunan Molla Selim ve arkadaşları da gıyaben idam cezasına çarptırıldı. Olaylarla ilgili oldukları tespit edilen Bitlis eski mebusu Sadullah, Şeyh Nasreddin, Semikli Sadık, Nasrullah ve Cibranlı Cümdî Ağa'nın aileleriyle birlikte Taif'te iskânı kararlaştırıldı. Ancak Divan-ı Harb'in bu kararına daha sonra müdahale edildi ve sürgünlerin Medine'de ikamet etmeleri uygun bulundu. Rus Konsolosluğu'na sığınan kişiler Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Rusya tarafından iade edildi. Haklarında idam kararı verilen mahkûmların infazı gerçekleştirilirken hapis cezasına çarptırılanlar daha sonra affedildi.⁶³ Affedilenler arasında Molla Selim de bulunmaktadır.⁶⁴ Asilerin idam edilmesi hükümete muhalif Kürt aşiretlerinin hoşuna gitmedi. Rusya bu durumu kullanmak için Hoy Konsolosu'nu görevlendirdi. Konsolos Çirkov, muhalif Kürtleri Abdürrezzak liderliğinde toplayıp Osmanlı Devleti'ne karşı kullandı. Abdürrezzak, Rusya tarafından Kürt aşiretlerinin lideri ilan edildi. Rusya kendisinden genel bir Kürt ayaklanması çıkarmasını beklemekteydi.⁶⁵ Bu birleşmeyi sağlamak için Bitlis Olayları kullanıldı. Hatta asilerin suçsuz yere idam edildikleri propagandası yapıldı. Bu konuda Bazı aşiretler, Bitlis Vakası sebebiyle idam edilen asilerin suçsuz olduklarını iddia ederek konuyu Avrupa mahkemelerine götürmeyi kararlaştırmışlardır.⁶⁶

61 *Tasvir-i Efkâr*, No:1214, 30 Eylül 1914, s.3.

62 Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri*, s.235. Ayrıca Kürt aşırılıklarına karşı 1913'te de Ermeni fedailerinin Osmanlı askerleriyle işbirliği yaptığı hususu için bkz. McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda*, s.185.

63 Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu*, s.221–222.

64 Bülent Cırık, İkinci Meşrutiyet Döneminde Bitlis Sancağı (1908-1914), *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Sakarya 2015, s. 402.

65 BOA. *Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Belgeleri* (A. JMKT.MHM). 743/18, 1331 R 27 (5 Nisan 1913).

66 Nejla Günay, "Russia's Relations with Armenian and Kurdish Tribes in Ottoman and Iranian

Sonuç

Vilayat-ı Şarkıyye de denen Osmanlı Devleti'nin Doğu vilayetlerinde Müslümanlarla gayrimüslimler bir arada yaşamaktaydı. Bölge sakinlerinden Kürtlerle Ermeniler arasında çeşitli sebeplerden kaynaklanan ve çatışmaya varan anlaşmazlıklar bulunmaktaydı. Bu unsurlar kendi içlerinde de çeşitli sebeplerle bütünlük göstermiyordu. Kürtlerden bir kısmı hükümete muhalifti. Ermeniler kendi devletlerini kurma çabası içindeydi. Bu durum bölgede yayılmak isteyen Rusya'nın Kürt ve Ermeni unsurları hem hükümete hem de birbirlerine karşı kıskırtmasına zemin hazırladı. Rusya Doğu Anadolu'da izlediği politika ile hem Doğu'da yaşayan vatandaşların devlete bağlılığını zayıflattı hem de halkların kendi iç huzurunu bozdu.

1914 yılında imzalanan Yeniköy Antlaşması Ermenileri Kürtler karşısında daha ayrıcalıklı hâle getirdi. Hükümetin şeriattan uzaklaştığını düşünen Kürt aşiretlerinden bazıları Rusya'nın desteğini arkalarına alarak Nisan 1914'te Bitlis'te ayaklandı. Bu ayaklanma sırasında asiler Ermenilerin kendilerine destek vermesini istediler. Ancak Yeniköy Antlaşması'nın kendilerine verdiği avantajı kaybetmek istemeyen Ermeniler hükümetin yanında yer almayı tercih ettiler. Hükümet Ermenilere silah dağıttı ve ayaklanma bu şekilde bastırıldı. Hükümet Ermenilerin kendilerine destek vermesinden dolayı memnun oldu. Ermeniler de hükümetin kendilerine güvenmesini mutlulukla karşıladı.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BOA. *Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Belgeleri* (A.)MKT.MHM). 743/18, 1331 R 27 (5 Nisan 1913).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Esas Evrakı* (Y.E.E); 33/6.

BOA. Y.E.E; 33/50.

BOA. *Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti Emniyet Kalemî Belgeleri* DH. EUM. EMN; 72/31, lef 1, 1332 6 21.

BOA. *Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî* (DH. ŞFR); BOA. DH. ŞFR; 421/6, 1330 Ma 21.

BOA. DH. ŞFR; 421/122, 1330 Ma 9.

422/72, 1330 Mart 17.

Sürelî Yayınlar

Tasvir-i Efkâr

Tanin

Territories", Turkish-Russian Academics a Historical Study on the Caucasus, AVİM, Ankara 2016, p. 121-122.

Araştırma ve Tetkik Eserler

AHMAD, Feroz; *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

AYDOĞAN, Erdal; *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, Ötüken, İstanbul 2005.

BALCIOĞLU, Mustafa; "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bir Rus Komplosu: Şeyh Selim Ayaklanması", *Türk Kültürü*, 30/350, (Haziran/1992), ss. 362-365.

BAYUR, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılâbı Tarihi*, cilt II, kısım III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

CELİL, Celile vd; *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, çev. M. Aras, Peri Yayınları, İstanbul 1998.

CIRIK, Bülent; İkinci Meşrutiyet Döneminde Bitlis Sancağı (1908-1914), *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Sakarya 2015.

GÜNAY, Nejla; "Russia's Relations with Armenian and Kurdish Tribes in Ottoman and Iranian Territories", *Turkish-Russian Academics a Historical Study on the Caucasus*, AVİM, Ankara 2016, ss. 111-129.

GÜNAY, Nejla; *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*, IQ Yayınları, İstanbul 2007.

GÜNAY, Nejla; *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

KARPAT, Kemal; *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş, İstanbul 2010.

KURTCEPHE, İsrail&AKGÜL, Suat; "Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sayı 6, yıl 1995, ss. 249-256.

LEWY, Guenter; *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey*, The University of Utah, Salt Lake City 2005.

McCARTHY, Justin; *Müslümanlar ve Azınlıklar*, çev. Bilge Umar, İnkılâp, İstanbul 1998.

McCARTHY, Justin; *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılâp, 4. Baskı, İstanbul 1998.

McMEEKIN, Sean; *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

REYNOLDS, Michael A.; "The Ottoman-Russian Struggle For Eastern Anatolia and the Caucaus, 1908-1918: Identity, Ideology and the Geopolitics of World Order", *A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy*, Recommended for Acceptance by the Department of Near Eastern Studies, November 2003.

REYNOLDS, Michael A.; *İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı Rus Çatışması 1908-1918*, çev. Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.

SASUNI, Garo; *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, çev. Bedros Zartaryan&Memo Yetkin, Med Yayınları, İstanbul 1992.

Gör

ŞAŞMAZ, Musa; *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

TÜRKİYE'DE ERMENİ MESELESİ (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri); haz. Mihail Bashanov, çev. İlyas Kemaloğlu (Kamalov), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Extended Abstract

Armenians and Kurds who had a lot of interest from the great powers such as Russia, England and Germany were living in the Caucasus, Iran and the Ottoman Empire. These elements who had different religions and cultures also differed in daily life style. Armenians and the Kurds did not show any integrity amongst themselves. The most important thing that divided these nations was the fact that they had no common sect. Kurds were Muslims, but they were part of both Sunni and Shia sects; so they were divided. Armenians; however, were the people who were affected the most by the missionaries; so they accepted their religious views and even their policies. There were also policy clashes between the Armenians themselves. This fact made the guidance of these two nations by the great powers much easier.

Russia, who made plans to invade Eastern Anatolia, imposed some policies in order to take the Ottoman Armenians and Kurds by their side. They used some Kurdish tribe leaders as consultants for that purpose. They made use of the fact that some tribes did not particularly like the westernization policies of the Ottoman Empire and turned those tribes into rebels. Therefore, some Kurdish tribes were affected by the affection they got from Russia and cooperated with them against the Ottoman Empire. Russia also acquired the Armenian cause.

As a result of the provocations by Russia on the Kurdish tribes and the Armenians, the clashes between these two elements peaked. Bitlis was one of the cities where those clashes were at an extreme level. The Armenian Patriarchy was complaining to the Ottoman government about the fact that the Armenians were under pressure and was mainly talking about the events of Bitlis. According to the Ottoman government; however, the ordeals in Bitlis was not as severe as the Patriarchy claimed. Moreover, the Armeanian priest in Bitlis was informing the Patriarchy directly without notifying the armed forces, which limited the efficiency of the government in the region. Another fact that is noticed about Bitlis was that some Kurdish tribes did not really adopt the constitution and were uncomfortable with some of the actions that the government took. Some tribes were openly making propogandas pro Islamic State. This was causing fear amongst the Armenians. Some people such as Molla Selim, Sheik Shahabettin and Seyyid Ali tried to build alliances with the Ar-

Gazi

Akademik
Bakış

67

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

menians when they revolted against the State with the demands for an Islamic State; however, the Armenians rejected it thinking that they would be left in a very inconvenient situation in the event of a successful riot.

In this study, it is aimed at revealing the policies that Russia followed in Eastern Anatolia, especially in Bitlis. We will also look at how the relations were between the Kurds and the Armenians amongst each other and how their relations were with the state as well as the uprisings in Bitlis that took place in 1913 and 1914.

Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu, Ortodoks Unsurları, Gelişimi ve Türklerin Ötekileştirilmesi*

The Rise of Bulgarian Nationalism, Its Orthodox Component, Evolution and the Making of Turks as “Others”

Nuri KORKMAZ**

Öz

Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki toprakları milliyetçilik akımının ilk hedefi olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası küçük bir prenslik olarak kurulması kararlaştırılan Bulgaristan, zamanla Osmanlı'nın Balkanlar'daki varlığını tehdit eder duruma gelmiştir. Modern Bulgar milliyetçiliğinin oluşum süreci ve bu sürecin öncelikleri Bulgarların Türklerle olan ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiş ve asırlardır birlikte barış içinde yaşayan toplumlar milliyetçiliğin ortaya çıkmasıyla kendilerini savaşların içinde bulmuşlardır. Bulgar milliyetçiliğinin doğuşu ve gelişimi ötekileştirmenin başarılı olması ile paralel bir yön izlemiştir. Milliyetçiliği sadece güncel bir olgu olmaktan çok tarihsel bir gelişim evresi içinde inceleyen bu çalışma, Bulgar milli bilincinin oluşumu sırasında Türklerin ve diğer unsurların ne şekilde yabancılaştırıldığını ve yeni sınırların hangi yöntemle oluşturulduğunu ele almaktadır. Bu bağlamda dil, din ve kültür gibi etkenlerin varlığı ve fiziki sınırların yaratılması süreci incelenerek Bulgaristan'daki Türklerin ne şekilde ötekileştirilip dışlandıkları tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bulgar milliyetçiliği, milliyetçilik, Balkanlar, Ortodoks Kilisesi

Abstract

Being a multi-ethnic Empire turned Ottoman territories in the Balkans a target of nationalism. After being established as a small Principality as a result of the 1877-1878 Russo-Turkish War, Bulgaria, became a threat to the Ottoman presence in the Balkans. The creation process of Modern Bulgarian nationalism and its priorities, affected negatively relations between Bulgarians and Turks, and two communities that were having centuries long peaceful co-existence found themselves among conflicts and wars. The rise and progress of Bulgarian nationalism followed parallel path with the success of the process “creating the other”. By studying Bulgarian nationalism historically and not seeing it only as a contemporary phenomenon, this work examines the way how new national borders were created in Bulgaria and to which extent the Turks were made as others during Bulgarian national resurgence. Focusing on different markers of identity such as language, religion and culture gives the possibility to understand how the Turks were excluded from the nation building process in Bulgaria.

Key Words: Bulgarian nationalism, nationalism, Balkans, Ottoman Empire, Orthodox Church

* Makalenin Geliş Tarihi: 07.03.2016, Kabul Tarihi: 18.05.2016

** Yrd. Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: nuritahir@yahoo.com

Not: Bu araştırmanın bir kısmı TÜBİTAK 2219 Doktora Sonrası Yurtdışı Araştırma Bursu kapsamında finanse edilen Center for Russian, East European and Eurasian Studies, The University of Texas at Austin'deki araştırmaların sonucu ortaya çıkmıştır.

GİRİŞ

19. yüzyıl Batı'da 'uzun asır' olarak değerlendirilmiştir. Milliyetçilik duygusunun farklı imparatorluklara yayılması yeni devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti de çok kültürlü ve çok uluslu bir yapıya sahip olduğu için milliyetçilik akımlarından en fazla etkilenen imparatorluk olmuştur. Batı'da oluşturulup imparatorluk dahilindeki milletlere aşılana milliyetçilik duygusu Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına yol açmıştır. Balkan ülkelerindeki milliyetçilik hareketleri yukarıdan aşağıya doğru bir yön izlediği için, eğitilmiş ve entelektüel kişiler kilise etrafında örgütlenerek bağımsızlık hareketlerinin öncüleri olmuşlardır. Bu nedenle buradaki ülkeleri bağımsızlık yönünde cesaretlendirmeye çalışan Avrupa Devletleri ve Rusya'nın ilk teması Ortodoks kilisesi ile olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu içindeki azınlıkları koruma bahanesiyle sık sık Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale eden Rusya, bir taraftan da azınlık mensuplarının temsilcilerini isyana teşvik ederek devlet içerisindeki karışıklıklardan yararlanmak istemiştir.

Fransız İhtilali ile birlikte Balkanlar'a da yayılan milliyetçilik akımı Osmanlı Devleti'nin yapısını çok güçlü bir şekilde etkilemiştir. Bunun en önemli kanıtı da Bulgaristan'daki milliyetçilik hareketleri olmuştur. 1877-1878 Osman-Rus Savaşı'na kadar geçen süreçte, gerek Avrupa'da gerekse İstanbul'da faaliyetlerini sürdüren Bulgar milliyetçileri, savaş ve çatışmaları kullanarak, etnik Bulgarlar arasında ulus bilincini uyandırmaya çalışmışlardır. Bu sırada yazılı materyalleri ve kendilerine ait olan tarihi tezleri yayarak köylü halk arasında Bulgar kimliğinin oluşmasını sağlamışlardır.

Bulgar milli bilincinin oluşması sürecinin en önemli özelliği de "farklılık" ve "özgün olma" vurgularının Bulgar tarihine yapılan referanslarla sağlanmış olmasıdır. Bağımsızlık ilan etmek istedikleri Osmanlı Devleti'ne karşı Türkleri ve Türk kimliğini ötekileştirerek Bulgar milliyetçiliğinin temelleri atılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte Balkanlar'daki Türkler ilk defa azınlık statüsüne girmişlerdir. Bulgaristan'ın sınırlarının belirlenmesiyle ülkedeki nüfusun yarısına yakınının Türklerden oluşması Ruslar tarafından sakıncalı bulunmuştur. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında dahi Türk köylerini boşaltarak Türkleri Anadolu'ya göçe zorlayan Ruslar, yeni Bulgar yönetiminin de Türklerle yönelik politikasında belirleyici bir rol oynamışlardır. Sadece ülkedeki Türklerle yönelik bir ötekileştirmeden ibaret olmayan bu politikanın diğer bir boyutu da Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde Bulgaristan'ın takip etmesi gereken yolu belirlemiş olmasıdır. Bu çerçevede gerek Bulgar hükümetleri gerekse Bulgar tarihçilerinin benimsediği görüş Bulgaristan'daki Osmanlı varlığının "kölelik dönemi" veya "Türk boyunduruğu" olarak resmi tezde yer alması olmuştur.

Önceleri Osmanlı Devleti daha sonra da Türkiye ile Bulgaristan'daki Müslüman Türk azınlığın haklarını korumak üzere imzalanan antlaşmalar Bul-

Görüş

gar yönetimi tarafından sürekli ihlal edilmiş ve ülkedeki Türkler göçe zorlanmış veya asimile edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın konusu, Bulgaristan'daki Türk azınlığa yapılan muameleden ziyade Bulgar milliyetçiliğinin yaşadığı değişim evrelerinde Türkler ve Türkiye'ye karşı kendini ne şekilde tanımlamaya çalışması ile ilgilidir. Bu nedenle, Bulgaristan'ın kuruluşunu hazırlayan gelişmeler, bu alanda önemli olan aktörler değerlendirilerek Bulgar milliyetçiliği analiz edilmeye çalışılmıştır.

Milliyetçilik ve Balkanlar'a Gelişi

Milliyetçilik ve milletler bir grubun belirli bir dil, din veya kültür ile kendini tanımlaması sonucu oluşmuşlardır. Bu tarz sınırların ve aidiyet duygularının oluşmadığı yerlerde ise çok uluslu imparatorlukların yıkılmalarını sağlamak amacıyla soyut sınırların oluşması için çalışmalar yürütülmüştür. Fransız Devrimi, Avrupa'ya barışı getirebilecek bir proje olarak görüldüğü için umutla karşılanmıştır. Fakat 19. yy., halkın yönetimi olarak benimsenen milliyetçiliğin "liberal hümanizmden katı bir ötekileştirmeye" dönüşmesine sahne olmuştur.¹ Bu ötekileştirmenin Balkanlar'daki uygulaması ise yeni ulus devletlerin ortaya çıkışı ve sınırlarını genişletmeye yönelik irredantist çalışmalar olmuştur. Böylece Avrupa'ya yayılan yeni milliyetçilik anlayışı ve ulusal kimlikler, gerçek milliyetçilik anlayışından uzak olmakla birlikte bu akımı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmışlardır.² Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmaya çalışan Bulgaristan için çıkarılan isyanlar ve savaşlar, Bulgar dili ve tarihinin öğretilmesi de gerekli olan kutuplaşmayı sağlayabilecek araçlar olarak kabul edilmiştir. Bu faaliyetler bir taraftan da Bulgar milletinin özgün bir ulus olarak varlığını sürdürme mücadelesi olarak gösterilmiştir. Başlangıçta demokratik bir akım olarak var olan milliyetçilik, "etnik milliyetçilik" yapısına büründüğü zaman, çevresine hayali duvarlar örerek diğer uluslardan ayrılmaya ve bağımsız olmaya çabalamıştır.³ Sonuç olarak dil ve kültür gibi farklı geleneklere bağlılığın somut yapısı olarak görülen milliyetçilik, belirli bir toprağa bağlılık unsuru da eklenince daha da dışlayıcı bir oluşum halini almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu devletlerde milliyetçilik akımı daha çok "etnik milliyetçilik" halini almıştır. Liberal teorinin bir ürünü olarak görülen milliyetçilik, belirli bir gruba sadakat, kan bağı ile bağlı olma ve ortak bir gelecek oluşturmak için çalışma amacı olarak algılanmıştır.⁴ Sürecin bir sonraki aşaması da romantizm akımının etkisiyle spesifik bir coğrafi bölgeye

1 Hans Kohn (a), *Nationalism: Its Meaning and History*, Robert E. Krieger Publishing Company, Malabar, 1982, s. 50.

2 Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Harvard University Press, Cambridge, 1993, s. 14.

3 Hans Kohn (a), aynı yer.

4 Hans Kohn (a), aynı yer.

Gazi

Akademik
Bakış

71

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

yani toprağa bağıllık ilkesinin canlandırılması olmuştur. Bu aşamada da farklı ulusların ortaya çıkarılmaya çalışıldığı Balkan yarımadasında, bu ulusların Orta Çağ'da var olan en geniş sınırlarının o dönemde yeniden canlandırılmaya çalışılması bu bölgeyi bir çatışma alanına çevirmiştir.⁵ Bağımsız olan devletler bir de topraklarını genişletme mücadelesi içerisine girmişlerdir. İrredantist çalışmaların kaynağı olarak görülen etnik milliyetçiliğin Balkanlar'daki tezahürü, sınır ötesinde yaşayan soydaşların bulunduğu toprakları yeni kurulan ulus devletlerin sınırları içine dahil etme şeklinde olmuştur.⁶ Bu nedenle Balkan yarımadasında yaşayan toplumlardan çok dışarıdan gelen müdahalelerin etkisi büyük olmuştur. Bir taraftan Alman milliyetçiliği gölgesinde gelen romantizm akımı diğer taraftan da Rusya'nın Balkanlar'da yaymaya çalıştığı Panslavizm duygusu Balkanlar'daki yeni kurulan ülkeleri amaçlarını gerçekleştirme konusunda farklı müttefikler aramaya teşvik etmiştir.⁷ Dışarıdan gelen müdahalelerin de etkisiyle, ortak bir dil, kültür ve din çatısı altında toplanan gruplar, Balkanlar'da milliyetçilik ve etnisitenin aynı şeyler olduğuna inanmışlardır.

Bulgaristan'ın Temellerinin Atılması

Yunanlar'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlık ilan eden ilk devlet olması ve bu süreçte izlediği yol Balkanlar'daki diğer gruplara da örnek teşkil etmiştir. Yunanistan'ın bağımsızlığı sırasında özellikle dini alandaki yapılanma süreci Bulgaristan tarafından örnek alınmıştır. İstanbul'daki Patrikhane tarihi ve ayinlerde kullandığı dil Yunanca olduğu için Rumlar tarafından ulusal bir miras olarak görülmüştür.⁸ Fakat buna rağmen Yunan Ortodoks Kilisesi İstanbul'daki Patrikhane'den ayrılan ilk ulusal kilise olmuştur. Bulgar milliyetçiliğinin gelişimi döneminde, Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin Patrikhane'den ayrılmaya çalışması Bulgarların Patrikhane tarafından ayrılıkçı olarak nitelenmesine yol açmıştır.

Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığı Yunanistan'ına kine benzer bir stratejiyle oluşmuştur. Fakat Yunanistan'ın daha önce bu süreci tamamlamasının nedeni, Yunan tüccarlarının Batı ile olan ilişkileri ve Yunan aydınlarının bağımsızlığı desteklemesidir.⁹ Yunan aydınlar Avrupa'dan almış oldukları milliyetçilik idealini kendi ülkelerinde uygulamaya çalışmışlardır. Bu nedenle bağımsızlığın ilk yıllarında kontrolün laiklerin elinde mi yoksa dindar

5 Örneğin 1912-1913 Birinci ve İkinci Balkan Savaşı bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Birinci Balkan Savaşı'nda Balkan ülkeleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak elde etmek için savaşırken, İkinci Balkan Savaşı'nı elde edilen bu topraklar üzerindeki farklı devletlerin istekleri nedeniyle çıkarmışlardır ve kendi aralarında paylaşma konusunda sorun yaşamışlardır.

6 Mitja Zagar, "Ethnic Relations, Nationalism and Minority Nationalism in South-Eastern Europe", Michael Keating-John McGarry, der., *Minority Nationalism and the Changing International Order*, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 330.

7 Liah Greenfeld, a.g.e., s. 15.

8 Hans Kohn (b), *The Idea of Nationalism: A Study of Its Origins and Background*, The MacMillan Company, New York, 1946, s. 535.

9 Paschalis Kitromilides, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy, Variorum*, Vermont, 1994, s. 193.

kesimin elinde mi olacağı çekişmesi yaşanmıştır.

Bulgarlar arasında da Bulgar kültürünü geliştirmenin yanında bağımsız bir Bulgar kilisesinin kurulması için çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Fakat Bulgarlara ait milli bir kilise kurulmadan önce bu milletin oluşturulması için çalışılmıştır. Bulgar entelektüeller, Balgarca'nın kullanımının özendirilmesi ve Bulgar kültürünün Yunan kültüründen farklı olan yönlerinin baskın hale getirilmesi için çalışmışlardır.¹⁰ Günlük hayatlarında ticari öneminden dolayı Yunancayı kullanan Bulgarlar, kilise ayinlerinde de Yunancayı kullanmak zorunda oldukları için Bulgarca önemini yitirmiştir. Bu nedenle Bulgar tarihinin sürekliliğini ve kesilmeden devam ettiğini kanıtlamaya çalışan aydınlar, öncelikle dil ve tarih eğitimiyle işe başlamışlardır.¹¹ Çalışmanın temellerini atanlar ve felsefi arka planını hazırlayanlar kilise mensupları olmalarına rağmen Ortodoks Patrikhanesine olan şüpheleri nedeniyle çalışmalarını oradan uzakta gerçekleştirmişlerdir.

Modern Bulgar milliyetçiliğinin mimarı Aziz Paisii Hilendarski'nin eseri İstoriya Slavyanobalgarska (Slav-Bulgar Tarihi) Bulgar tarihinin baş eseri olarak kabul edilmektedir. 1765 yılında ilk basımı gerçekleştirilen bu eser Bulgarlar arasında milli duyguların oluşmasını sağlamıştır. Paisii'nin eserinde Bulgar tarihi farklı örneklerle yüceltilerek Bulgarlara geçmişlerinin ne kadar da görkemli olduğu hatırlatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, eserde günlük hayatlarında, ibadetlerinde ve ticarete Yunancayı kullanan ve Bulgarca konuşmaktan imtina eden Bulgarlara da eleştiriler yöneltmiştir. Bulgar dilinin ve kültürünün ne kadar zengin olduğu vurgulanmaya çalışılarak Bulgarların kendilerini ifade etmede kültürlerinden ve dillerinden utanmamaları gerektiği belirtilmiştir.¹² Öncelikli amacı bir kimlik yaratma ve onun çizgilerini belirginleştirme olan bu tavsiyelerden sonra Paisii eserinde Bulgarlar için bir de "öteki" olabilecek iki millete atıfta bulunmuştur. O dönem bağımsız bir Bulgar Kilisesi'nin kurulması için mücadele verdikleri Yunanlar birinci sırayı almışlardır. Bulgarların Yunan milletinin baskısı altında ezildiğinden şikayetçi olan Paisii¹³, Bulgarca ayinler yapılması için Ortodoks kilisesine karşı baskı yapmaya çalışmıştır. Asırlar önce Balkan Yarımadası'nda Bulgarlarla Yunanlar arasındaki savaş ve mücadeleden de bahseden Hilendarski, bu iki millet arasındaki ayrışmanın tarihselliğine de vurgu yapmıştır.

Paisii'nin eserinin bir diğer özelliği de Türklerin bu eserde eleştirilmiş olmasıdır. Bulgarların Türk yönetimi altında baskı gördüğünü ve Türklerin Bulgarları kitlesel bir asimilasyona tabi tuttuğunu savunan Paisii, Osmanlı yöne-

10 Gabriela Petkova-Campbell, "Nineteenth-century Bulgarian Private Collections", *Journal of the History of Collections*, Vol. 22, No. 2, s. 246.

11 Alex Toshkov, "On the Inadequacy of the Ethnic/Civic Autonomy: The Language Politics of Bulgarian Nationalism", *Nationalities Papers*, Vol. 37, No. 3, s. 281.

12 Paisii Hilendarski, *İstoriya Slavyano-Balgarska*, Balgarski Pisatel, Sofia, 1972, s. 42.

13 Paisii Hilendarski, a.g.e., s. 46.

Gazi

Akademik
Bakış

73

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

timini kölelik olarak görmüştür.¹⁴ O dönemde gerek İstanbul'da gerekse İmparatorluğun diğer şehirlerinde önemli pozisyonlarda yer alan Bulgar kökenli yöneticilerin varlığından hiç bahsedilmemiştir.

Bulgarların milli kimlik oluşumunun diğer bir boyutu da gazete ve dergi basma yoluyla yapılan edebi faaliyetler olmuştur. İstanbul'da bulunan Amerikan misyonerlerinin de yardımıyla önce İncil Bulgarca'ya tercüme edilmiştir. Daha sonra da çeşitli gazete ve dergilerin basımı yapılarak Bulgarca'nın ve Bulgar kültürünün teşvik edilmesine yönelik bir dizi çalışma gerçekleştirilmiştir.¹⁵ İstanbul'da basılan gazete ve dergiler Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan diğer Bulgarlara da abonelikler yoluyla dağıtılmış ve Bulgarların ulusal bilincinin artırılması amaçlanmıştır. Üstelik bu tür yayınlar vasıtasıyla Bulgarlar arasında var olan Türk taraftarı Bulgarlar da kötü bir biçimde eleştirilmiştir.¹⁶ Osmanlı Devleti'nin kendilerine tanıdığı özgürlüklerden istifade eden Bulgar aydınlar, Türklere karşı karalama kampanyası başlatmışlardır. Yine de yazılı basının en önemli katkısı bağımsız bir Bulgar Kilisesi'nin kurulması sürecinin başarıya ulaşması olmuştur.

Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin Kurulması

Ortodokslar Batı'da Doğu Hristiyanları olarak adlandırılmıştır. Bulgarlar da Doğu Hristiyanlarının bir grubu olarak İstanbul'daki Patrikhane bünyesine dahil edilmişlerdir. Sadece idari açıdan Padişaha bağlı olan Hristiyanlar evlenme, boşanma ve miras gibi konuları kilise aracılığıyla halletmişlerdir. Bulgarların kendi kiliselerini kurma çabaları 1820'lerde başlamıştır. Sofya'nın kuzeyindeki Vratsa bölgesinde yaşayan halk kendilerine gönderilen Yunan rahibin kötü muamelesinden şikayet ederek ayaklanmıştır. Yunanistan'ın bağımsızlığıyla birlikte etki alanını genişletmeye çalışan Yunan rahipler diğer bölgelerdeki Yunan olmayan halka baskı yaparak onları asimile etmeye çalışmışlardır. Bu bölgelerdeki halkın ayaklanması da Bulgarların bağımsız bir kilise kurma isteğini pekiştirmiştir. Bu ayaklanmalar halk arasında Yunanlara karşı bir hoşnutsuzluk meydana getirmiştir. Yunan rahipleri atayan İstanbul'daki Patrikhane'nin de Osmanlı Padişahı ile olan yakınlığı nedeniyle, Bulgarların gördüğü bu kötü muameleden Türkler de sorumlu tutulmuştur. Bulgar aydınlarının faaliyetlerini aşırı milliyetçi bulan İstanbul'daki Amerikan misyonerleri bu süreçte kendilerini yalnız bırakmışlardır. Bulgarlar kendi kiliselerini kurmak için çabalarken, Amerikan misyonerleri de Osmanlı topraklarında Protestan inancını yaymaya çalışmışlardır.¹⁷

28 Şubat 1870'de Padişah'ın yayınladığı bir Fermanla Bulgar Ekzarhlığı'nın kurulduğu hem Yunanlara hem de Bulgarlara bildirilmiştir. Şüp-

14 Paisii Hilendarski, a.g.e., s. 142, 146.

15 Assen Nicoloff, *The Bulgarian Resurgence*, Cleveland, Ohio, 1987, s. 33.

16 Aynı yer.

17 Assen Nicoloff, a.g.e., s. 49.

hesiz Ferman Yunanlar arasında ve özellikle de Patrikhane tarafından büyük bir hoşnutsuzlukla karşılanmıştır.¹⁸ Yunan Ortodoks Kilisesi'nin hoşnutsuzluğu Trakya ve diğer bölgelerdeki olası Bulgar-Yunan çekişmesinin dini altyapısının hazırlanmış olmasından kaynaklanırken, Patrikhane de Bulgarların kontrolünün elinden gitmesi nedeniyle buna tepki göstermiştir. Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlığı, Balkanlar'daki Bulgar-Yunan çekişmesini yoğun bir Türk nüfusunun yaşadığı Trakya ve Makedonya gibi bölgelere çekmiştir. Henüz bağımsız bir ülke olmamasına rağmen Bulgar Ekzarhlığı, Makedonya ve Trakya'daki bazı bölgelere papazlar atamaya başlamıştır. Durumdan memnun olmayan İstanbul'daki Patrikhane de Osmanlı Padişahı ile temasa geçerek bazı papazların görevden uzaklaştırılmasını sağlamıştır. Osmanlı içerisindeki dini ve etnik unsurların sınırlarının belirlendiği bu dönemde meydana gelen gelişmeler Türklerin bölgedeki hareket alanını giderek daraltmıştır. Rusların Slav kardeşliği politikasından etkilenen Bulgar Ortodoks Kilisesi Rusya'nın Balkanlar'daki nüfuzunun en büyük destekçisi olmuştur.¹⁹ Rusları Slav kardeşleri olarak gören Bulgar Ortodoks Kilisesi mensupları doğal bir müttefik ilişkisinin oluşmasını sağlamışlardır.

Bulgaristan'ın Bağımsızlığının İlan Edilmesi

Bulgar Ortodoks Kilisesi ve Bulgar aydınları arasında Bulgaristan'ın bağımsızlığını hazırlamak amacıyla ciddi bir çalışma başlatılmıştır. Batı'nın Osmanlı topraklarında olan bitene yönelik tepkisini çekmek amacıyla bir dizi isyan hazırlıkları yapılmıştır. Bu isyanların en önemlisi de 1876 yılında gerçekleştirilen Nisan ayaklanması olmuştur. Bu ayaklanmanın bir diğer özelliği de, siyasi konjonktür ışığında günümüze kadar farklı şekillerde yorumlanarak Türklerin ötekileştirilmesi sürecinde kullanılmış olmasıdır. Bulgarlar tarafından oluşturulan bölgesel devrim komiteleri farklı bölgelerde isyanlar çıkarmaya başlamışlardır. Bunlardan en önemlileri Batak ve Panagyurishte'de çıkarılan isyanlar olmuştur. Batak isyanının tetikleyicisi Petar Goranov isimli komitacıdır. Batak Rodop Dağları'nın kuzeyinde yer alan stratejik bir geçiş yolu olarak kabul edildiği için bu bölgeye öncelik verilmiştir.²⁰ Fakat burada başlatılan ayaklanmanın Osmanlı güçlerince bastırılması Bulgar Devrim Komitelerinin bağımsızlık umutlarını sona erdirmiştir. Benzer bir hezimet Panagyurishte'de de yaşayan Bulgarlar, olayın Batı medyasında duyurulması için çaba sarf etmişlerdir. İsyân sırasında yakın köylerde yaşayan Müslüman Pomaklar da Bulgar komitacılara saldırmışlardır. Her iki taraf arasında yaşanan çatışmalar neticesinde gerek Müslümanlardan gerekse Hristiyanlardan bir çok kişi katledilmiştir. İsyânların başıbo-

18 Assen Nicoloff, a.g.e., s. 54.

19 Spas T. Raikin, "The Bulgarian Orthodox Church", Pedro Ramet, der., *Eastern Christianity and Politics in the Twentieth Century*, Duke University Press, Durham, 1949, s. 166.

20 Tetsuya Sahara, "Two Different Images: Bulgarian and English Sources on the Batak Massacre", M. Hakan Yavuz-Peter Sluglett, der., *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, The University of Utah Press, Salt Lake, 2011, s. 484.

Gazi

Akademik
Bakış

75

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

zuklar vasıtasıyla bastırılmış olması da Hristiyan kurbanlara Batı'da sempati oluşmasına yol açmıştır.²¹ Fakat tarihi açıdan Batak isyanı Bulgar aydınları tarafından Müslüman Türk kurbanlar göz ardı edilerek Osmanlı ordusunun gerçekleştirdiği bir katliam olarak tanımlanmış ve Bulgar tarih ders kitaplarına da bu versiyonu ile girmiştir.

Bu olaylar, uzun zamandır Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmak için hazırlıklar yapan Rusya'yı harekete geçirmiştir. Romanya'da faaliyetlerini sürdüren Ruslar, Romanya ve diğer çevre ülkelerden gönüllü asker toplamaya başlamışlardır. Rusların Tuna boylarındaki askeri varlığı 185.000'i bulmuş ve bu ordu 50.000 Romen asker ve 7500 kadar Bulgar gönüllü ile takviye edilmiştir.²² Aslında burada savaşın sebebi ve sonucuna bakmadan ordudaki toplam Bulgar sayısına bakmak bile savaşın kimin savaşı olduğunu net bir şekilde göstermiştir. Savaşın kaybedeni de Osmanlı İmparatorluğu olduğu için Rusların ağır koşullarını içeren Ayastefanos/Yeşilköy Antlaşmasını kabul etmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı topraklarındaki azınlıklara kötü muamele yapıldığını bahane ederek savaşı başlatan Rusya, savaş sonrası kurmak istediği büyük Bulgaristan'ın nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan Müslüman Türklerin haklarını garanti altına alacak hiçbir hükme bu antlaşmada yer vermemiştir. Ayastefanos Antlaşması'nın Bulgaristan'daki etnik ve dini yapıyı göz ardı eden hükümleri büyük Bulgaristan'ı kurma amacına hizmet etmek için hazırlanmıştır.²³ Balkan yarımadasında Rus yanlısı büyük bir devletin kurulmasını kendi çıkarları için ters gören Avrupa ülkeleri de azınlık haklarını bahane ederek Berlin Konferansı'nı organize etmişler ve burada kurulacak Bulgaristan'ın sınırlarını daraltmaya çalışmışlardır. Neticede Berlin Antlaşması'nın imzalanmasıyla, Türklere verilecek azınlık haklarının da ilave edilmesi sonucu sınırları daraltılmış bir Bulgar Prensiği kurulmuştur.²⁴

Bulgar Milliyetçiliğinin Yayılması ve Doğu-Batı Sentezinin Benimsenmesi

Bulgaristan'daki Rus işgali Bulgar Prensiği'nin kurulmasından sonra da devam etmiştir. Savaş sonrası Bulgaristan'daki Rus varlığının esas amacı Rus yanlılarının iktidarda kalmalarını sağlamak olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'na ve Türklere karşı biraz sempati besleyenler önemli görevlere getirilmemişlerdir. Savaş sırasında dahi Türkleri yaşadıkları yerlerden göç etmeye zorlayan Rus askerleri, bunu savaş sonrası dönemde de uygulamışlardır.²⁵ Bulgar Prensi-

21 Tetsuya Sahara, a.g.m., s. 493.

22 Assen Nicoloff, a.g.e., s. 181.

23 Ali Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, Hurst & Co, London, 1997, s. 5.

24 Mary Neuburger (a), *The Orient Within Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, Cornell University Press, Ithaca, 2011, s. 34.

25 Rupert Furneaux, *Tuna Nehri Akşamı Diyör: Plevne Savunması Tanıklarının Kaleminden* (Çev. Şeniz Türkömer-Derin Türkömer), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 233.

Göz

Akademik
Bakış

76

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

ği sınırları içindeki faaliyet alanlarını genişleten Ruslar, etnik temizlik yaparak burayı Türklerden arındırmaya ve Bulgaristan'ın Doğu Rumeli Vilayeti ile birleşmesini sağlamaya çalışmışlardır. Bu aşamada Türklerden boşalan şehir ve köylere Bulgarlar yerleştirilmiş ve hatta Türk tüccarların iş yerleri Bulgarlara verilmiştir.²⁶ Sonuç olarak, Bulgaristan'ın bağımsızlığı Bulgarların bir mücadelesi olmaktan çok 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası bu toprakların Ruslar tarafından işgal edilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu nedenle zaferlerinin kalıcılığından emin olmak isteyen Ruslar, Bulgar Prensiği'nin kurulmasından sonra bile buradaki varlıklarını devam ettirmişlerdir.

1885 yılında yapılan tek taraflı bir işlem sonucu Bulgar Prensiği ve Doğu Rumeli vilayetlerinin birleştiği açıklanmıştır. Bu birleşme hareketi ile büyük bir Türk nüfusu Bulgar yönetimi altına girmiştir. İdari açıdan sahip oldukları bölgesel otonomi ile Türkler, Sofya'daki başmüftülük aracılığıyla birçok konuyu halletme olanağı bulmuşlardır. Nisan 1879'da kabul edilen Tırnova Anayasası Türklerle "Müslüman" azınlıklar olarak bir çok hak tanımıştır. Fakat zamanla Bulgar yöneticiler bu hakları farklı sebeplerle görmezden gelmişlerdir. Ruslar tarafından desteklenen bir çok edebiyat eseri başta İvan Vazov gibi yazarlar tarafından ele alınmış ve Osmanlı dönemi Bulgarlar için köleliğin hüküm sürdüğü karanlık bir çağ olarak değerlendirilmiştir. İvan Vazov'un kaleme aldığı "Pod İgoto (Esaret Altında)" isimli romanı, Osmanlı döneminde yaşananları çarpıtarak Bulgaristan'ın beş asır boyunca kölelik altında olduğunu savunmuştur.²⁷ Bu dönemde üretilen edebi eserler ve Bulgarların kültürel hayatı Ruslar öncülüğünde Türk karşıtı bir hal almış ve Türk olan herşeyin kötü ve geri kalmış, Rus veya Batılı olan herşeyin de iyi olduğu fikri aşılana çalışılmıştır. Dolayısıyla Bulgarın Türk karşıtlığının diğer bir boyutu da Ruslardan miras alınmıştır.

Avrupa'nın tüm bunlara sessiz kalmasının nedeni ise yaratılmak istenen Doğu-Batı ayrışmasının fiziki yönünün yeni sınırlar vasıtasıyla gerçekleştirilmesi beklentisinin doğmasıdır.²⁸ Batı'nın benimsediği Türkleri Avrupa'dan atma fikrinin ilk kullanılan unsurları Osmanlı sınırları içindeki gayrimüslim azınlıklar olmuştur. Türk ve Müslüman olan herşeyin geri kalmışlığı simgelediği düşüncesi yayılarak Yunan, Bulgar ve Sırp tarihi yüceltmeye çalışılmıştır. Dahası göçe zorlanan Türklerin durumu görmezden gelinerek Balkan ülkelerinin yayılmacı politikaları teşvik edilmiştir. Çıkan isyanlar yeni bağımsız olan ülkelerin

26 Mary Neuberger (b), *Balkan Smoke: Tobacco and the Making of Modern Bulgaria*, Cornell University Press, Ithaca, 2013, s. 33-34.

27 İvan Vazov Bulgar Milli Uyanış Süreci'nin en önde gelen yazarlarından birisi olmuş ve Modern Bulgar Edebiyatı'nın kurucusu olarak kabul edilmiştir. Eserleri okullarda okutulmuş ve romanları tiyatro ve filme dönüştürülerek büyük kitlelere ulaşmasına özen gösterilmiştir. Pod İgoto (Esaret Altında) isimli romanı bugün dahi tarih ve Bulgar dili ve edebiyatı derslerinde okutulmakta ve Bulgarlara olaylar farklı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu eserin İngilizce basımı 1912 yılında Londra merkezli bir yayınevi tarafından gerçekleştirilmiştir. Kitabın İngilizce pdf versiyonuna şu linkten ulaşabilirsiniz: <https://ia700402.us.archive.org/35/items/underyokeromance00vazorich/underyokeromance00vazorich.pdf>

28 Mary Neuberger (a), a.g.e., s. 37.

Gazi

Akademik
Bakış

77

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

irredantist amaçlarına hizmet etmiş olsa da, Türkler "barbarlıkla" suçlanmıştır. Bağımsızlığını yeni kazanmış olan Balkan ülkeleri de Batı ülkeleri tarafından "barbar Türkleri" Avrupa medeniyetinden uzak tutma misyonu verilmiş birer kurtarıcı olarak görülmüştür. Gerek basın gerekse kültürel etkinlikler vasıtasıyla bu imajın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlık elde eden bütün Balkan ülkelerinin sosyal hayatına işlenmesi için çalışılmıştır. Bu sürecin mimarları da Balkan ülkelerindeki isyan hareketlerini organize eden ve Avrupa'da eğitim alan aydınlar olmuştur.

1912-1913 Balkan Savaşları ve Bulgaristan'ın Sınırlarının Genişlemesi

1878'den sonra Osmanlı'nın Balkanlar'daki kontrolü iyice zayıflamıştır. Sırp, Yunan ve Bulgar çeteleri Makedonya ve Trakya'daki Türk köylerini basarak buradaki halkı göçe zorlamışlardır.²⁹ Topraklarını Ege ve Akdeniz'e çıkış imkanı verecek şekilde genişletmek isteyen Bulgaristan, bu bölgelerde yaşayan Müslümanlardan kurtulmaya çalışırken Hristiyanları da Bulgarca eğitim ve Bulgar Ortodoks Kilisesi aracılığıyla asimile etmek istemiştir. Bu nedenle bölgedeki Yunan-Bulgar çekişmesinden en fazla zarar görenler yine bölgede yaşayan masum halk olmuştur.

1912-1913 Balkan Savaşlarına giden süreçte bir haritalar yarışı başlamıştır. Bulgaristan ve Yunanistan kendi irredantist tezlerini destekleyen nitelikteki etnik haritaları yaymaya başlamışlardır. Bulgarlar için yayılma alanında öncelik Rodop Dağlarının güneyi ve Edirne'nin önemi nedeniyle Doğu Trakya olmuştur. Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan tarafından oluşturulan Balkan koalisyon güçleri, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açma gerekçelerini "Osmanlı sınırları içindeki soydaşlarını kölelikten kurtarmak" olarak açıklamışlardır.³⁰ İşgal etmek istedikleri bölgedeki etnik yapıyı görmezden gelerek tek taraflı bir şekilde, stratejik çıkarlarına uyan bir harita yaratmaya çalışan Balkan ülkeleri, savaşı bir etnik temizlik aracı olarak kullanmışlardır. İşgal edilen yerlerdeki Türk nüfusun katledilmesine tepki gösteren Avrupa ülkeleri³¹ Koalisyon güçlerine hiçbir yaptırım uygulamamışlardır. Birinci Balkan Savaşı'nın devam ettiği günlerde yeni ele geçirilen topraklardaki Müslüman ahali de Bulgarlar tarafından asimile edilmeye çalışılmıştır. Müslüman olan fakat Bulgarca'nın farklı bir şivesini konuşan Pomaklar Bulgarların yeni işgal ettikleri bölgelerde kalıcı olma emellerinin ilk kurbanı olmuşlardır. Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin gönderdiği papazlar Uzundere (Nedelino), Gümülcine ve çevresindeki yerleşim yerlerinde bulunan 200.000'e yakın Pomak kökenli Müslümanı zorla vaftiz ederek Hristiyanlaştırmıştır.³² Pomaklar aynı zamanda Bulgarca ad ve soyadı almak zorunda bırakılmışlardır. Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin buradaki politikası Bulgaristan'ın yayılcı emellerine hizmet etmiştir. Kilise ile devlet arasındaki

29 Mary Neuburger (b), a.g.e., s. 59.

30 Mary Neuburger (b), a.g.e., s. 69-70.

31 Aynı yer.

32 Mary Neuburger (a), a.g.e., s. 41.

mücadelenin bir tezahürü olarak ortaya çıkan bu hareketin nihai hedefi ordu tarafından işgal edilen toprakların kalıcı olarak Bulgarlaştırılması olmuştur. Bulgar Prensliği tarafından 1880, 1885 ve 1888'de gerçekleştirilen nüfus sayımlarında Pomaklar Türk olarak kayıt edilmiştir. Fakat 1905'ten itibaren nüfus sayımlarında "Pomak" terimi kullanılmaya başlanmıştır.³³ 1912'deki vaftiz etme ile birlikte de Pomaklar Bulgar yönetimi tarafından Bulgar olarak anılmışlardır.

Tırnova Anayasası'yla Bulgaristan'ın resmi dini olarak kabul edilen Ortodoksluk Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin tekeline bırakılmıştır.³⁴ Kilise mensupları da çeşitli bahaneler yaratarak görev ve yetki alanlarını arttırmak istemişlerdir. Bulgar tarihinde, Pomaklar 500 yıllık Osmanlı egemenliği boyunca zorla dini değiştirilen bir grup olarak kabul edilmiştir. Paisii'nin eserinde Osmanlı döneminde Bulgar halka yönelik zorunlu Müslümanlaştırma eylemlerinden bahsedilmiştir. Diğer tarihçiler tarafından tam olarak doğrulanmayan bu iddialar Bulgar milliyetçileri arasında gerçekleştirmek istedikleri baskıcı politikaları meşrulaştırmak amacıyla kabul görmüştür.³⁵ Bu nedenle Pomakların vaftiz edilmesi için geçerli bir gerekçe arayan Bulgar Ortodoks Kilisesi, buralardaki halka "Bulgar kimliklerini iade ettiklerini" iddia ederek onları özgürleştirdikleri fikrini yaymaya çalışmıştır.

Zorunlu vaftiz ayinlerinden şikayetçi olan Pomaklar Filibe'deki (Plovdiv) Müftü'ye durumu bildirmişlerdir.³⁶ Şikayetlerin bir kısmı da Bulgaristan'daki Türk temsilcilere iletilmiştir. II. Balkan Savaşı'nın patlak verdiği bir zamanda olası bir Türk müdahalesinden çekinen Bulgaristan, zorunlu vaftiz olaylarını Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin tek taraflı gerçekleştirdiği bir işlem olarak tanımlamıştır. Pomaklar tekrar Müslüman olmuş ve kendilerine Türk isimleri iade edilmiştir. Zorunlu vaftiz politikası bu şekilde sona erdirilmiş olsa da, bu sürecin sonunda Pomaklar Bulgar Hükümetleri tarafından "Balgaro Mohamedani" yani "Müslüman Bulgarlar" olarak tanınmaya başlamışlardır. II. Balkan Savaşı sonrası Bulgaristan'la Osmanlı İmparatorluğu arasında İstanbul Antlaşması imzalanmış ve daha önce ülkedeki Müslümanlara sağlanan haklar garanti altına alınarak Bulgaristan sınırlarının genişlemesi neticesinde orada kalan Müslümanların Bulgar vatandaşı olmaları kabul edilmiştir. Fakat daha sonra Bulgaristan'la imzalanan belgelerde doğrudan Türk kelimesi yerine Müslüman tabirinin kullanılmasını Bulgar yöneticiler farklı bir biçimde yorumlayarak ülkede Türk varlığını inkar etmeye çalışmışlardır.

33 Mariya Todorova (a), "Conversion to Islam as a Trope in Bulgarian Historiography: Fiction and Film", Maria Todorova, der., *Balkan Identities: Nation and Memory*, New York University Press, New York, 2004, s. 133.

34 Tırnova Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: <http://books.openedition.org/ceup/1980> (Erişim: 28 Ekim 2015).

35 Maria Todorova (b), *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, Oxford, 1997, s. 163.

36 Velichko Georgiev – Stayko Trifonov, *Pokrastvaneto na Balgarite Mohamedani, 1912-1913 Dokumenti*, Akademichno Izdatelstvo Marin Drinov, Sofia, 1995, s. 21.

Gazi

Akademik
Bakış

79

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Sonuç

Milliyetçiliğin ortaya çıkması ve Avrupa'daki hızlı yayılışı Balkanlar'ı da etkisi altına almıştır. Etnik kutuplaşmaların oluşması çok uluslu imparatorlukların dağılma sürecine girmesine yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma süreci de Batılı ülkelerin Osmanlı topraklarındaki gayrimüslimleri etkileri altına almalarıyla hız kazanmıştır. Bununla birlikte bir de büyük güçlerin bu bölünmeden stratejik çıkarlar elde edecek olması çeşitli ittifakların oluşmasına yol açmıştır.

Osmanlı yönetimi altında Hristiyan milleti olarak varlığını sürdüren Bulgarlar ulus bilincinin oluşması sürecine Bulgar dilinin ve tarihinin öğretimi ile başlamışlardır. Bulgar tarihinin yeniden icat edilmesi ve tarihi tezlerin milli bakış açısıyla yorumlanması, bazı gerçeklerin çarpıtılmasına yol açmıştır. Bulgarların kendilerini özgün bir millet olarak kanıtlama istekleri asırlardır birlikte yaşadıkları diğer milletleri ötekileştirmiştir. "Ben" ve "öteki" olgusundan yola çıkarak Türkler kötü olan "öteki" ve Bulgarlar iyi olan "ben"i temsil etmiştir. Batı'dan ödünç alınan ve oryantalist bir çizgi izleyen kavramlar yoluyla Bulgarlar kendilerini Batı'nın bir parçası olarak görmüşler, Osmanlı değerlerini ve Bulgaristan'daki Türk varlığını geri kalmışlığın sembolü olarak kabul etmişlerdir.

Milli kimliğin oluşumu sırasında sadece dil ve tarih değil aynı zamanda din olgusu da önemli bir yere sahip olmuştur. Ruhani açıdan Yunan papazlara bağlı olmak istemeyen Bulgarlar kendi ulusal kiliselerini oluşturmuşlardır. Fakat buradaki oluşum dini olmaktan çok milli bir simge halini almıştır. Bulgarların Ortodoks olmaları, Balkan yarımadasında siyasi çıkarlarını gerçekleştirmek isteyen Ruslar tarafından bir fırsat olarak görülmüştür. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucu kurulan Bulgaristan, Türkleri sürekli olarak göçe zorlamıştır. Bu zorunlu göçler Bulgaristan'ın sınırları genişledikçe devam etmiştir. Göçün sürdürülebilir bir politika olmadığı zamanlarda da Pomaklara karşı gerçekleştirilen asimilasyon gibi alternatif uygulamalar tercih edilmiştir. Bulgar dili ve tarihi eğitimiyle başlayan milli kimlik inşa süreci, çatışmalar ve şiddet yoluyla kitlesel bir kutuplaşmaya yol açmış ve asırlardır birlikte yaşayan toplumların oluşturduğu çok kültürlü yapının yıkılmasıyla sona ermiştir. Balkanlar'daki Türk varlığının en önemli merkezi olan Bulgaristan, sınırlarının genişlemesi ile buralarda yaşayan Türkleri kademeli bir şekilde Anadolu'ya göndermiştir. İkili ve uluslararası antlaşmalarla Türklere tanınan azınlık hakları farklı gerekçelerle ya uygulanmamış ya da uygulama biçimi değiştirilmiştir. Durumdan memnun olmayan Türkler de anavatan olarak gördükleri Türkiye'ye göç etmeye çalışmışlardır. Günümüzde Bulgaristan'daki Türk nüfusu Balkan ülkeleri arasındaki kalabalık Türk nüfusunu oluşturmaktadır. Eskiye oranla Türkiye ile iletişim kurmakta sorun yaşamayan Türkler, sosyal ve kültürel açıdan sürekli Türkiye ile işbirliği yoluna giderek, Bulgaristan'daki günlük hayattan kopmadan kendi varlıklarını devam ettirme çabası içinde olmuşlardır.

Göç

KAYNAKLAR

- EMINOV Ali, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, Hurst & Co, London, 1997.
- FERNEAUX Rupert, *Tuna Nehri Akşam Diyor: Plevne Savunması Tanıklarının Kaleminden* (Çev. Şeniz Türkömer-Derin Türkömer), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- GEORGIEV Velichko – TRIFONOV Stayko, *Pokrastvaneto na Balgarite Mohamedani, 1912-1913 Dokümenti*, Akademichno İzdatelstvo Marin Drinov, Sofia, 1995.
- GREENFELD Liah, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Harvard University Press, Cambridge, 1993.
- HİLENDARSKİ Paisii, *İstoriya Slavyano-Balgarska*, Balgarski Pisatel, Sofia, 1972.
- KITROMILIDES Paschalis, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy, Variorum*, Vermont, 1994.
- KOHN Hans (a), *Nationalism: Its Meaning and History*, Robert E. Krieger Publishing Company, Malabar, 1982.
- KOHN Hans (b), *The Idea of Nationalism: A Study of Its Origins and Background*, The MacMillan Company, New York, 1946.
- NEUBURGER Mary (a), *The Orient Within Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, Cornell University Press, Ithaca, 2011.
- NEUBURGER Mary (b), *Balkan Smoke: Tobacco and the Making of Modern Bulgaria*, Cornell University Press, Ithaca, 2013.
- NICOLOFF Assen, *The Bulgarian Resurgence*, Cleveland, Ohio, 1987.
- PETKOVA CAMPBELL Gabriela, "Nineteenth-century Bulgarian Private Collections", *Journal of the History of Collections*, Vol. 22, No. 2, s. 245-255.
- RAIKIN Spas T., "The Bulgarian Orthodox Church", Pedro Ramet, der., *Eastern Christianity and Politics in the Twentieth Century*, Duke University Press, Durham, 1949, s. 160-182.
- SAHARA Tetsuya, "Two Different Images: Bulgarian and English Sources on the Batak Massacre", M. Hakan Yavuz-Peter Sluglett, der., *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, The University of Utah Press, Salt Lake, 2011, s. 479-510.
- TODOROVA Maria (a), "Conversion to Islam as a Trope in Bulgarian Historiography: Fiction and Film", Maria Todorova, der., *Balkan Identities: Nation and Memory*, New York University Press, New York, 2004, s. 129-156.
- TODOROVA Maria (b), *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, Oxford, 1997.
- TOSHKOV Alex, "On the Inadequacy of the Ethnic/Civic Autonomy: The Language Politics of Bulgarian Nationalism", *Nationalities Papers*, Vol. 37, No. 3, s. 277-298.
- ZAGAR Mitja, "Ethnic Relations, Nationalism and Minority Nationalism in South-Eastern Europe", Michael Keating-John McGarry, der., *Minority Nationalism and the Changing International Order*, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 325-341.

Extended Abstract

The long nineteenth century marked an unprecedented flow of aggression in the Balkans. Nationalism emerged in France as a democratic movement against the king aimed to set up a new state structure and governance style. Being governed as millets and divided according to their religious beliefs, Ottoman subjects were among the targets of this new idea called nationalism. The diverse structure of the population in the Balkans and its multi ethnic character became widely affected by this idea. Violence that broke out claimed the lives of many people and also displaced millions. Embedded with romanticism, expansionist policies of Balkan states did not only displace people whom they saw as others but also showed their will to create borders which were not congruent with the ethnic background of the people settled there. Eventually, minorities became victims of these policies. Bulgaria as one of the countries claimed its independence from the Ottoman Empire had a different agenda for its Turkish minority. Nevertheless, before excluding the others, Bulgarian intelligentsia tried to gather elements which would help to strengthen Bulgarian national identity and lead the way for its revival. The idea of nation was glorified through history and literature while orthodoxy was adopted as spiritual source of unification for the Bulgarians.

Being a multi-ethnic Empire turned Ottoman territories in the Balkans a target of nationalism. After being established as a small Principality as a result of the 1877-1878 Russo-Turkish War, Bulgaria, became a threat to the Ottoman presence in the Balkans. The creation process of Modern Bulgarian nationalism and its priorities, affected negatively relations between Bulgarians and Turks, and two communities that were having centuries long peaceful co-existence found themselves among conflicts and wars. The rise and progress of Bulgarian nationalism followed parallel path with the success of the process "creating the other". By studying Bulgarian nationalism historically and not seeing it only as a contemporary phenomenon, this work examines the way how new national borders were created in Bulgaria and to which extent the Turks were made as others during Bulgarian national resurgence. Focusing on different markers of identity such as language, religion and culture gives the possibility to understand how the Turks were excluded from the nation building process in Bulgaria.

The notion of Eastern society was once again attributed on Turks while Bulgarians were imagined as a nation with a deep history in the Balkans. Going deep into the written works of prominent Bulgarian authors makes it clear that, the Ottoman presence in the Balkans is depicted as a period of oppression for the nation and was briefly described as slavery for the Bulgarians. This work analyzes how Bulgarian revival was organized and which consequences it had on the Turks and other Muslim minorities in the country.

Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Cezayir-i Garp*

Ottoman Cezayir-i Garp According to Muhimme Records

H.Mustafa ERAVCI**

Öz

Garb ocaklarının en önemli parçasını Cezayir bölgesi oluşturup, XVI. Asrın başından XIX. asrın ilk çeyreğine kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Osmanlı devletine bağlı salyaneli eyaletlerinden biri olan Cezayir'in Osmanlı hâkimiyetindeki bu üç asırlık süreci çeşitli nedenlere bağlı olarak birçok bilinmez beraberinde taşımaktadır. İşte bu çalışmada Mühimme defterlerine yansıyan belgeler ışığında Osmanlı dönemi Cezayir'inin yerel yönetim, asayiş, diplomasi ve askeri faaliyetleri ile ilgili konular aydınlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Cezayir, Avrupa,

Abstract:

Algeria is important part of The North African states (Garb Ocakları) Which has been under the dominion of Ottoman from the beginning of XVI th century to the first quarter of XIX th. Century. One of provincial government of Ottoman State is Algeria, has special status as vassal (salyane),. the history of Ottoman Algeria has un known because of several reasons. In this study under the the ligate of Mühimme Defters, the history of ottoman Algeria belong to regional management, security, diplomacy and army ect. Topics will be illustrated.

Keywords: Ottomans, Algeria, Europe, Mühimme, Garp Ocakları

XVI. yüzyılın başından itibaren İfrikiye ve Mağrib'de İspanya ile Osmanlı arasındaki nüfuz mücadelesi ile Osmanlıların Batı Kuzey Afrika ile Akdeniz hâkimiyet stratejisi şekillenmeye başlamıştır. İlk olarak 1516'da Oruç Reis ve Hızır Reis (Barbaros Hayreddin Paşa) komutasındaki Türk ordusu Cezayir'e girerek buradan İspanyolları çıkarttılar. 1551'de Turgut Reis ile Trablusgarp, 1574'te de Koca Sinan Paşa ile Kılıç (Uluç) Ali Paşa komutasında Tunus alınarak Afrika'nın bütün kuzey sahillerin de Osmanlı hâkimiyetinin sağlanması ile Akdeniz Türk denizi haline gelmiştir.¹ İşte bu çalışmada 41 Mühimme Defteri taranmış olup, bunlar içerisinde konumuzla alakalı 20 Mühimme Defteri bulunup 139 hükme rastlanmıştır.² Bazı defterlerde ise garp ocakları ile ilgili hiçbir hükme rastlan-

* Makalenin Geliş Tarihi:10.10.2016, Kabul Tarihi: 30.03.2017.

** Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü
E-posta: hmeravci@hotmail.com

1 Atilla Çetin, "Garp Ocakları", *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 382-383.

2 BOA, MD, nr. 3; BOA, MD, nr. 6; BOA, MD, nr. 7; BOA, MD, nr. 9; BOA, MD, nr. 10; BOA, MD, nr. 10/1; BOA, MD, nr. 10/2; BOA, MD, nr. 12; BOA, MD, nr. 22; BOA, MD, nr. 32; BOA, MD, nr. 34/1; BOA, MD, nr. 34/2; BOA, MD, nr. 39; BOA, MD, nr. 43; BOA, MD, nr. 69; BOA, MD, nr. 82; BOA, MD, nr. 85; BOA, MD, nr. 88; BOA, MD, nr. 93; BOA, MD, nr. 95; BOA, MD, nr. 101

mamıştır. İncelemiş olduğumuz defterlerde tespit edilen hükümler genellikle Trablusgarp, Tunus ve Cezayir garp ocaklarına ait olup, muhteva bakımından sınıflandıracak olursak; Garp Ocaklarının İdari Yapısı ve Yerel Yöneticilerin Durumu (Görevden Alınma, Atama ve Tasarruf Değişimleri), Korsanlık ve Eşkiyalık, Asayiş, Diplomatik İlişkiler, Savaş ve Orduyla ilgili çeşitli konularda alınan kararlardan oluşmaktadır.

XVI ve XX. yüzyıllar arasında Osmanlı Devlet'i Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'dan oluşan bu üç eyalete "garp ocakları"³ adı verilmiştir. Batılı kaynaklarda ise; bu yerlere "nibayet, emaret, cumhuriyet, krallık, barbar devletler, barbar naiplikler" gibi anlamlara gelen "regence, regency, barbary regencies, states of barbary, etats barbaresgues, regence de tunisle, regencede tripoli, royaume d'Alger gibi isimler kullanılmıştır. Daha sonraki süreçte üç kıtaya hâkim olan Osmanlı Devleti Avrupa'ya açılışında önemli bir üst bölgesi olan garp ocaklarını kullanarak Akdeniz'deki Hristiyan Avrupa devletleriyle siyasi, ticari ve dini rekabetlerinde önemli bir üste sahip olmuştur. Ayrıca garp ocakları Osmanlı Devleti'nin Batı Akdeniz'deki hâkimiyetinde de önemli bir yer tutmuştur.⁴

Garp ocakları veya Mağrib Ocakları adıyla bilinen Cezayir, Trablusgarp ve Tunus Osmanlı egemenliğine girdikten sonra ilk olarak müşterek yönetilmişlerdir. Ancak daha sonraki dönemlerde ayrı ayrı yönetim tarzları oluşturularak klasik Osmanlı eyalet teşkilatı kurulmuştur. Salyaneli eyalet olarak doğrudan merkeze bağlı olan garp ocakları, daimi bir savaş bölgesi olan " Darü'l harb" bölgesinde bulunan deniz aşırı eyaletlere yeniçeri askeri ve mühimmat (gemi, savaş malzemesi, kereste, yelken, zift vb.)⁵ gönderiminde önemli bir üst

3 Kuzey Afrika'da XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin yüksek egemenliğindeki Cezayir, Tunus, Trablusgarp eyaletlerine verilen müşterek addır. Ayrıca Garp ocakları için bkz: Atilla Çetin, "Garp Ocaklarında Türk Varlığı", *Türkler IX*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.926-935; İdris Bostan, "Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleri ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1580-1624)", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.4, İstanbul 1994, s.59-86; Atilla Çetin, "Garp Ocakları", *DİA*, XIII, İstanbul 1996,s.382-386; K. Kreiser, "Garp Ocakları", *TA*, XVII, (1969), s.157-158; Orhan Koloğlu, "Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları", *Tarih ve Toplum*, S.32, (1986), s.25-30; İbrahim Güler, " Denizli'nin XVIII. yüzyılda (Osmanlı Devletinin) Kuzey Afrika'daki Garp Ocakları ile İlişkileri", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, 6-8 Eylül, 2006, C.I, Denizli 2007, s.200-2006; Seydi Vakkas Toprak, "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları", *Türkiyat Mecmuası*, XXII, Bahar 2012; Nejdet Gök, "Osmanlı- Amerika İlişkilerinin Başlamasında Kuzey Afrika Ülkeleri'nin (Garp Ocakları) Etkileri ve İlk Anlaşmaların Diplomatik Açından Tahlihi", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2014, Sayı 11, s. 211-240; Brahim Bavazi, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Garb Ocaklarının Avrupa Ülkeleri ile Siyasi ve Ticari İlişkileri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002; Hale Şıvgın Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, Ankara, 2006, s. 1.

4 Atilla Çetin, a.g.m, s. 382-383.

5 XVI-XVII yüzyıllarda bu bölgelerden sevk edilen Gemi, savaş malzemesi, kereste, barut, yelken, zift vb. için bkz. BOA, MD, nr. 3, hk. 456; BOA, MD, nr. 6, hk.950; BOA, MD, nr. 6, hk. 1035; BOA, MD, nr. 6, hk. 1184; BOA, MD, nr. 10, s.222, hk.338; BOA, MD, nr. 12, hk.10; BOA, MD, nr. 12, hk. 405; BOA, MD, nr. 22, hk.98; BOA, MD, nr. 22, hk.99; BOA, MD, nr. 22, hk. 103; BOA,

Garp

Akademik
Bakış

84

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

bölgesi idi. İdari ve askeri otoritenin temsilcisi olan beylerbeyinin icra gücü önceleri merkezden gönderilen askerlerle sağlanırken, daha sonraki dönemlerde Anadolu'nun muhtelif yerlerinden, adalardan ve az sayıda da olsa Rumeli'den devşirilip gönderilen Türk askerleriyle sağlanmıştır.⁶

Yine garp ocaklarındaki askerlerin kendi meselelerini ve çıkarlarını korumak amacıyla kurdukları Paşa Divanı, "Ağa" veya "Yeniçeri Divanları" birer danışma meclisi niteliğindeydi. Ayrıca Paşa Kapısı denilen yer, eyalet beylerbeyinin resmi konağıydı. Bunlar dışında hazineci, mühürdar, başağa, yalı vekilharcı, tersane emini vb. gibi birçok idari, mali ve bahri görevliler de garp ocaklarında yer almaktaydı. Birer deniz devleti olan garp ocaklarında "reis taifesi" de önemli bir yer tutmaktaydı. Bunlar uzun sahillerin korunması ve deniz savaşlarında görevli olan üst düzey komutanlardı. Ancak daha sonraki dönemlerde başta yeniçeriler olmakla beraber reis taifesi ve levendler klasik Beylerbeyilik sistemine son vererek başta "Dayılık"⁷ yönetimi olmak üzere birçok yeni yönetim sistemleri oluşturmuşlardır.⁸

a-Osmanlı Döneminde Cezayir-i Garp Ocaklarının İdari Yapısı ve Yerel Yöneticilerin Durumu (Görevden Alınma, Atama ve Tasarruf Değişimleri)

Garp ocaklarının en önemlisi ve ünlüsü "Cezayir-i Garp" veya "Sultan Cezayir" olarak da anılan Cezayir idi.⁹ Ege ve Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerinde bulunan, Barbaros kardeşlerin (Oruç ve Hızır reisler), Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı himayesine girmeleriyle, Cezayir'de Osmanlı hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. 1516'da Cezayir'den gelen bir heyetin İspanyollar'a karşı kendilerinden yardım istemeleri üzerine Cezayir şehri ve onun batısındaki Şerşel'i ele geçirdiler. Arkasından 1519'da Yavuz Sultan Selim'in "Hayreddin" lakabıyla andığı Hızır Reis'i Cezayir hâkimi olarak ataması, yeniçeri ve topçulardan oluşan 2000 kişilik yardımcı birlik, savaş malzemeleri ve gemi levazımata göndermesiyle, Cezayir'de Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır. Böylece hutbe padişah adına okunmuştur. 1534 yılında ise; Hayreddin Paşa'ya padişah tarafından, Cezayir Beylerbeyi payesi verilerek, Hayreddin Paşa Osmanlı donanmasının başına getirilmiştir.¹⁰

Cezayir garp ocağı üç asır Türk hâkimiyetinde kaldığı dönemde dört farklı yönetim şekliyle yönetilmiştir. Bunlar; Beylerbeyiler Devri (1518- 1587);

MD, nr. 22, hk. 104; BOA, MD, nr. 34, hk. 441; BOA, MD, nr.34/2, hk. 238 vb..

- 6 Atilla Çetin, "Garp Ocaklarında Türk Varlığı", *Türkler*, IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 926-927.
- 7 Dayılar için bkz. Mehmed Maksudoğlu, "Dayı", *DİA*, IX, İstanbul 1996, s.54; Mehmet Maksudoğlu, "Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/1, s.189-219; Mehmet Maksudoğlu, "Tunus'ta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV, Ankara 1967, s. 173-186.
- 8 Atilla Çetin, a.g.m, s.927.
- 9 Atilla Çetin, a.g.m, s.927
- 10 Kemal Kahraman, "Cezayir", *DİA*, VII, İstanbul 1996, s.486; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, Ankara 1994, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.366.

Garp

Akademik
Bakış

85

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Paşalar Devri (1587-1659); Ağalar Devri (1659-1671); Dayılar Devri (1671-1830) olmaktadır.¹¹ Türk hâkimiyetindeki Cezayir, Kuzey Afrika'da garp ocakları adı verilen bir sistemin parçasıydı. Nüfusu 15- 20000'i geçmeyen askeri bir aristok-rasiye sahip olan bu ocağın askeri yapısının bir kısmını Aydın, İzmir, Manisa, Muğla gibi Batı Anadolu yörelerinden toprağını çeşitli sebeplerle terk eden ve çiftbozan yapan köylü sınıfından gemiciler, Anadolu kıyılarından devşirilen Türk çocukları, esir vb. kişiler oluşturmaktaydı. Bunlar askeri ocaklarda disiplinli bir şekilde yetiştirilirdi. Yetenekli olanlar en üst düzey makamlara dahi çıkabilirlerdi.¹²

Garp ocakları genel olarak yarı bağımsız bir yönetime sahipti. Merkezden gönderilen beylerbeyi ya da vali padişaha tabi olmakla beraber bağımsız hareket edebiliyorlardı. Garp ocakları içinde en güç kontrol edileni Cezayir'di. Burada hükümetin ve valilerin hükmü askerlere geçmiyordu. Bu durum beylerbeyi Dönemi'nde (1518-1587) bir nebze de olsa bastırıldı. Özellikle Barbaros'un üvey oğlu Hasan Paşa (1544-1552) döneminde kurulan otorite beylerbeyi döneminin son valisi olan Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa zamanında (1568- 1587) daha da artırıldı. Bu dönemde İstanbul- Cezayir arasındaki bağlar oldukça güçlendirilse de sonraları tekrar bozulmuştur.¹³

Bu durum karşısında padişah Afrika'da kendilerini temsil etmek üzere 3 seneliğine paşalar göndermeye başladı. Böylece 1587'de Cezayir'de Paşalar Devri başladı. Ancak gönderilen paşalar zamanla servet toplamaya başladılar ve otoriteyi tanımadılar. Bu vaziyet ise korsanlık faaliyetlerinin artmasına sebep oldu. Valilerin görevi ise; sadece bir takım protokolleri yerine getirmek ve sarayda oturmaktan ibaret kaldı. Ancak XVII. asrın ortalarında vuku bulan bir askeri isyan ağaları iktidara getirdi ve "Ağalar Devri" başladı. Ağalar devri bir karışıklık ve anarşi devri oldu; Ağalardan hiçbiri rahat döşeginde ölmediler. Ağalar devrinden sonra Tunus'ta başlayan "Dayılık Devri"nin Cezayir'e sıçramasıyla Cezayir'de dayılık devri (1659-1671) başladı. Artık Osmanlı hükümrânlığı, yeni dayılara hil'at ve ferman göndermekten ibaret kalmıştır.¹⁴

Bu arada dayılar yapmış oldukları korsanlık faaliyetleri ile Cezayirli'leri zengin etmişlerdir. Ancak daha sonraları büyük Avrupa Devletleri'nin devriye gemileri ve bahri nümâyişleri nedeniyle korsanlık artık hazineyi besleyemez duruma gelmiştir. Dayılar da yerli ahaliden ağır vergiler almaya başladılar. Ve gittikçe artan vergiler neticesinde halk Yahudiler'den yardım istemeye mecbur olmuştur. XVIII. asrın sonunda Naphtali Busnach'ın ve "Yahudiler kralı" Joseph

11 G. Yver, "Cezayir", *İA*, Cilt III, İstanbul 1977, Milli Eğitim Basımevi, s.137.

12 Kemal Kahraman, a.g.m, s.487.

13 Kemal Kahraman, a.g.m, s.487.

14 G. Yver, a.g.m, s.137-138; Kemal Kahraman, a.g.m, s.487.

Bacri'nin nail oldukları bir hareketle 1805'te kanlı bir isyan başlamış, bu isyan sonucunda güçleri azalan dayılar gittikçe zayıflama yoluna girmişlerdir.¹⁵

Gün geçtikçe askeri gücü azalan Cezayir garp ocağında dayılar keyfe göre nasb ve azl ediliyordu. 1671 yılından 1830 yılına kadar arka arkaya gelen 28 dayıdan 14'ü katledilmişti.¹⁶ Cezayir'in bu zayıf durumu, Osmanlı Devleti'nin 1828-1829'da Osmanlı- Rus savaşını kaybetmesi ve Yunan İsyanı¹⁷ neticesinde İngiltere ile Rusya'nın müttefik olmaları gibi sebepler neticesinde Fransa, Cezayir'i ele geçirmek için harekete geçti. Çünkü Fransa açık denizlerde İngiltere'ye karşı kaybettiği gücünü burada kazanmak istiyordu. Cezayir'i ele geçirirse Batı Akdeniz'de sömürge elde edecek ve İngiltere karşısında Akdeniz'deki üstünlüğü ele geçirerek Akdeniz ticaretinden büyük bir pay alacaktı. Bu ortamda Cezayir dayısı olan İzmirli Hüseyin Paşa Fransa'nın bu emeline adeta bir ortam hazırladı. Direktuva dönemi Fransız hükümeti, Bacri ve Bunsak adlı iki Cezayirli Yahudi tüccardan 5 milyon frank borç para ve bir miktar hububat almış, Fransa ise krallık idaresine geçince bu borcu ödemek istememiştir. Bunun üzerine Dayı Hüseyin Paşa bu borç karşılığında bazı Fransız gemilerine el koydu. Bu gerginlik gittikçe arttı. Fransa 1830 yılında Cezayir'i kuşattı ve Cezayir Osmanlı Devleti'nin elinden çıktı.¹⁸

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki önemli bir üst bölgesi olan garp ocaklarının idari yapısı imparatorluğun diğer eyaletlerine nazaran farklı olmuştur. Genellikle salyaneli¹⁹ ve müstesna eyaletler olarak yönetilen garp ocaklarının vergi yükümlülükleri de diğer eyaletlerden farklı olmaktadır. Bu farklılıklar; Coğrafi bakımdan merkeze uzak olmaları, özel şartları, halkın kısmen göçebe ve aşiretler halinde olması, mezhep farklılıkları, Hıristiyan ülkelerle savaş durumu vb. sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı padişahının hâkimiyeti garp ocaklarında her zaman geçerli idi ve sultan aynı zamanda halife olarak bütün Müslümanlar nezdinde itibar sahibiydi.²⁰ Buralarda hutbe Osmanlı sultanı adına okunurdu.²¹ Beylerbeyi veya paşalar daha sonra da dayılar

15 G. Yver, a.g.m, s.138.

16 G. Yver, a.g.m, s.138.

17 Ayrıca Yunan isyanı için bkz. Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.76-80.

18 Kemal Kahraman, a.g.m, s. 488-489; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, Ankara 1994, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 362-390.

19 Salyâneli Eyalet: Salyâne yani hasılatı yıllık olarak verilen eyaletlerdir. Bunlara müstesna eyalet, havas-ı vüzerada denilirdi. Bir yıllık gelirden mahalli memurlar (Beylerbeyi, Sancakbeyi vb..) ile memleketin inzibatını temin eden askerlerin maaşları verildikten sonra kalanı merkezi hükümete gönderilen eyaletlerdir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: III, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s.111-112.

20 Atilla Çetin, "Garp Ocakları", *DİA*, s.383-384.

21 BOA, MD, nr. 3 hk.565; Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali'ye: Fas fethinde hizmeti olan Ramazan Paşa'ya ve hutbeyi Osmanlı adına okutan Fas hâkimi Abdülmelik'e gönderilen hilatın kendilerine ulaştırılması hakkında (13 Ra 984.)

sadece bu eyaletlerin yöneticileri değil aynı zamanda oralarda sultanın temsilcileri idiler. Beylerbeyi veya dayılar sivil ve askeri yöneticinin başıydı.²² Garp ocaklarının yöneticileri olan beylerbeyleri genellikle merkezden fermanla tayin edilirdi. Görev süreleri bittiğinde veya uzatıldığında başka bir yere tayin edildiğinde, merkezden tekrar ferman gönderilirdi.²³ Garp ocaklarının en üst düzey yöneticileri olan Beylerbeyi bölgenin asayiş, huzur ve güvenliğinden sorumlu olmaktadır. Beylerbeyleri, ona yardım eden diğer beylerin bölgede göstermiş oldukları başarılarından dolayı merkez tarafından takdir edilip ödüllendirilirken²⁴ herhangi bir hatası, ihmalkârlığı veya görevi suiistimal ettiği ve emrindeki kişilerin suiistimal yaptıkları görüldüğünde de derhal uyarılırdı.²⁵

Beylerbeyinin yanında idari işlerin yürütüldüğü divan adı verilen eyalet meclisleri de bulunmaktaydı. Eyalet meclislerinin kendi üyeleri arasından seçtikleri başkana ise “dayı” denilirdi. Yine bu eyaletlerin güvenliğini sağlamak üzere görevlendirilen Yeniçeri Ağası ve reis taifesi de idari yapıda yer alan kişilerdi.²⁶

Ocakların idaresinde paşa divanı, yeniçeri ağasının başkanlığında ağa veya yeniçeri divanı önemli görevler yapardı. Öte yandan çeşitli esnaf teşekkülleri ve onların eminleri de bulunmaktaydı.²⁷ Zamanla garp ocaklarında beylerbeyi idaresi zayıflamaya başladı. Bunun sebebi Beylerbeyilerin kısa müddetlerle sık sık değiştirilmiş olması ve yeni tayin olunan Beylerbeyilerin duruma gereği gibi hâkim olamamalarından kaynaklanmaktaydı. Bu durum yeniçerilerin kendilerine doğrudan doğruya bağlı bulunduğu başbuğların yani bölükbaşlarının nüfuzunun artmasına neden oldu. Böylece garp ocaklarındaki idari yapının beylerbeyinden dayılara geçişinin ilk harekâtı Tunus garp ocağında ortaya çıktı. Tunus'ta başlayan “dayılık” idaresi daha sonraki süreçte Cezayir'e sıçramıştır. Tunus'ta olduğu gibi Cezayir'de de denizciler duruma hâkim olarak 1671 yılında başlayıp 1830 yılına kadar sürecek olan “dayılık devrini” başlattılar. İlk başta meclis tarafından hayat boyunca atanan dayılar daha sonraki süreçte ocak içinden seçilmeye başlandılar. Dayılar geniş yetkilere sahipti. Kendilerine ordu, donanma, vergi, asayiş, adliye, işlerinde yardımcı olmak şartıyla 5 üyeden oluşan bir dayı divanı verilmişti. Divana “divan-ı guzat” da denilirdi.

22 Atilla Çetin, a.g.m, s.384

23 BOA, MD, nr. 7, hk.7, 1613; Cezayir Beylerbeyisine ve Kapudan Paşaya hüküm ki: Rodos Beyi olub Trablusgarb Beylerbeyine tayin edilen Yahya Bey'in bir an önce görevinin başına geçmesi; BOA, MD, nr. 7, hk.1614: Cezayir Beylerbeyisine hüküm ki: Cezayir-i Garp Beylerbeyiliğine tayin olunan Trablus Beylerbeyi Ali Bey'in acilen Cezayir'e gönderilmesi ile ilgili hüküm.

24 BOA, MD, nr. 3, hk. 536; BOA, MD, nr. 3, hk. 565; BOA, MD, nr.12, hk. 1088.

25 Cezayir Garb beylerbeyisine hükümki; Cezayir-i Garbda sancak tevcih oluan beylerin devlete vermesi gereken berat resimleriyle miraların çavuş ve kapuculara vermeleri gereken resimlerin toplanıp ayrı keselere konularak gönderilmesi; BOA, MD, nr. 12, hk. 1034; BOA, MD, nr. 22, hk. 163; BOA, MD, nr. 34, hk. 361; BOA, MD, nr. 39, hk. 68; BOA, MD, nr. 39, hk. 70; BOA, MD, nr. 39, hk. 192; BOA, MD, nr. 43, hk. 57; BOA, MD, nr. 93, hk. 242

26 Mehmed Maksudoğlu, “Dayı”, *DİA*, IX, İstanbul 1996, s.54.

27 Atilla Çetin, “Garp Ocakları”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s.383-384.

Divan üyeleri, mali işlere bakan hazineci, ordu kumandanı olan ordugâh ağası, denizcilik işlerinden sorumlu vekilharç, beytûmalci ve vergi tahsiline memur “hocatü'l- havl” den oluşmaktaydı. Divan kâtipliklerini dört divan hocası yapmaktaydı. Şer’i mahkemeler ise; biri Hanefi, diğeri Maliki mezhebine mensup iki müftü tarafından yürütülmekteydi. Dayılar “solak” adı verilen muhafızlar tarafından korunurdu ve Cezayir’de Cenine Sarayı’nda otururdu. Dayıların memuriyet aidatı, konsolos ve sancak beyi aidatı, hediyeler, müsadere ve para cezaları, esir ticareti ve korsanlardan alınan hisseler gibi önemli gelir kaynakları vardı. Azl edilen veya öldürülen dayının malına el konurdu.²⁸

b-Cezayir-i Garp’da Asayiş

Garp ocaklarında yaygın olarak görülen konulardan biri de asayiş meselesiydi. Merkezden uzakta salyaneli olarak yönetilen garp ocaklarında zaman dâhilinde halk içinde bir takım olumsuzluklar yaşanmaya başlanmış ve bunların boyutları artınca da merkez tarafından konuyla alakalı hükümler gönderilmiştir.²⁹³⁰

Yine merkez tarafından zamanla memleketin korunması, halkın emniyet ve refahının sağlanması amacıyla bazı zaman aralıklarında Cezayir Beylerbeyiliğine hüküm gönderilmiştir.³¹ Mesela; Cezayir beylerbeyisine ve Molova kadısına gönderilen hüküm dâhilinde Molova’da kayıp ve telef olan çeşitli aletlerden kimin sorumlu olduğunun araştırılıp merkeze bildirilmesi istenmiştir.³² Yine Cezayir beylerbeyisine Limni kadısı ve Ballu Kasrı dizdarına gönderilen hükümde ise Hisar-eri Murat’ın oğlu Memi’nin halka zulm ettiği konusundaki şikâyetler üzerine konunun araştırılıp zulmü varsa gerekli şekilde cezalandırılması istenmiştir.³³ Cezayir beylerbeyine gönderilen bir başka hükümde ise, Bergama, Ayazmand ve Midilli’de kadı iken iltizamla Midilli nazırı olan Gaban oğlu Mehmed’in halka yaptığı zulüm ve eziyetten dolayı teftiş edilmesi söylenmiştir.³⁴ Bazen de bölgede devletin askeri temsilcisi olan Yeniçerilerin de kimi zaman halka bir takım zorbalıklar yaptıkları belgelerde görülmektedir.³⁵

c-Askeri ve Ordu ile İlgili Gönderilen Hükümler

XVI ve XVIII. yüzyıllarda Garp Ocaklarına gönderilen hükümler içerisinde nite-lik ve nicelik bakımından önemli bir yer tutan hüküm ise askeri ve ordu ile ilgili olanlardır. Bu hükümler muhteva bakımından bölgenin ihtiyacı olan asker ve savaş malzemelerinin tedariki, bölgedeki askerlerin yürüyüş düzeni, bölgeye tayin edilen askerlerin istihdam edilmeleri, tımar ve zeamet arzlarının yapıl-mamaları vb. gibi birçok konulardaki hükümleri içermektedir.

28 Kemal Kahraman, “Cezayir”, *DİA*, Cilt VII, İstanbul 1993, s.487.

29 BOA, MD, nr. 6, hk.76.

30 BOA, MD, nr. 6, hk. 212; BOA, MD, nr.6, hk.389.

31 BOA, MD, nr. 10, hk.266.

32 BOA, MD, nr. 34, hk. 405.

33 BOA, MD, nr. 34, hk. 378.

34 BOA, MD, nr. 34, hk. 289.

35 BOA, MD, nr. 34, hk. 237.

Garp

Akademik
Bakış

89

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Örneğin 1576 yılında Cezayir garp beylerbeyine gönderilen hükümde ise; havas-ı hümayundan kimseye tımar ve zeamet verilmemesi belirtilmiştir.³⁶ Gönderilen hükümlerden bazıları ise; garp ocaklarındaki kalelere asker temini ve bu bölgedeki bazı kalelerin fethi esnasında yapılması gereken yardımları içermektedir. Mesela, Cezayir beylerbeyine ve Lapseki kadısına gönderilen hükümde, Sultaniye Kalesi'ne cebeci, yaycı ve okçu olarak tayin olunanların top hizmetinde istihdam edilmeleri istenmiştir.³⁷ Ayrıca Tunus beylerbeyine gönderilen bir hükümde de Mafsa Kalesi'nin ele geçirilmesi sürecinde Trablus beylerbeyine yardım edilmesi istenmektedir.³⁸

Yine Trablusgarp beylerbeyisine gönderilen bir diğer hükümde ise deraya açılacak olan Cezayir beylerbeyi Kaptan-ı Ali Paşa'dan gelecek haber dâhilinde ellerindeki gemi ve askerlerle yanlarında olmaları söylenmiştir.³⁹ Mühimme defterlerindeki bu hükümlerin yanı sıra bölgede lazım gelen kalelerin tedarik ve inşası, ayrıca kale içindeki askerlerin durumu konusunda da hükümler gönderilmiştir. Konuyla alakalı Mizistre beyine gönderilen hükümde Cezayir Beylerbeyi Ali Paşa geldiğinde onunla beraber bir kale inşa etmeleri ve kalenin muhafazası içinde yüz elli hisar erinin görevlendirilmesi⁴⁰ belirtilmiş ve arkasından gönderilen bir diğer hükümde ise Cezayir Beylerbeyi Kaptan Paşa emrinde, deniz seferi için hazırlıklı olmaları istenmiştir.⁴¹ Yine bölgedeki kaleler hakkında gönderilen diğer hükümler ise; kalelerde görevli askerlerin görevlerini tam bir şekilde yapmaları ve bu konuda asla taviz vermemelerini içeren uyarıcı mahiyetteki hükümlerdir.

Bu konuyla ilgili Cezayir Beylerbeyine gönderilen hükümde Kilitbahır Kalesi'nde görevli olan askerlerin nöbetlerini kendileri tutmayıp yerlerine başkalarını gönderdikleri tespit edilmiş ve bu konuda komutanlarına gerekli tembihlerin yapılması istenmiştir.⁴² Yine Cezayir Beylerbeyine gönderilen bir başka hükümde ise; Yemen Adası'ndaki kale muhafızlarının kalede oturmayıp kendi hallerinde gezdikleri bildirilmiş bunun üzerine yoklama yapıp olmayanların da gediklerinin alınarak başkalarına verilmesi söylenmiştir.⁴³

Bununla birlikte Osmanlı Devlet'i daimi bir savaş bölgesi olan "Darü'l harp" bölgesinde bulunan bu denizaşırı eyaletlere yeniçeri askeri ve mühimmat (gemi, savaş malzemesi, kereste, yelken peksimet zift vb.) göndermekteydi.⁴⁴ Bu konuyla ilgili olan hükümlerden bazıları ise şunlardır; Vezir Mustafa

36 BOA, MD, nr.3, hk.866.

37 BOA, MD, nr.3, hk. 456.

38 BOA, MD, nr.3, hk.858.

39 BOA, MD, nr.7, hk. 1436; BOA, MD, nr.7, hk. 1472.

40 BOA, MD, nr.34, hk.441.

41 BOA, MD, nr.34/2, hk.8.

42 BOA, MD, nr.34/2, hk.164.

43 BOA, MD, nr.34/2, hk. 209.

44 Atilla Çetin, "Garp Ocaklarında Türk Varlığı", *Türkler*, IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 926.

Garp

Paşa'ya gönderilen hükümde, Cezayir-i Garp Beylerbeyi Turgut'a, derya seferinden sonra kalan baruttan 200 kantar verilmesi istenirken⁴⁵ Akdeniz yalısındaki kadılardan da Mağrib Trablusu Beylerbeyine bedeli karşılığında peksimet verilmesi istenmiştir.⁴⁶ Mağrib Trablusu beylerbeyisine gönderilen bir diğer hükümde ise halkın refah ve huzurunun sağlanması, sınır boylarından alınan haberlerin merkeze gönderilmesi, Preveze ve İnebahtı için gerekli olan kerestenin gönderilmesi söylenmiştir.⁴⁷

Osmanlı Devleti'nde önemli bir üst bölgesi olan garp ocakları ayrıca imparatorluğun Avrupa'ya açılan kapılarını oluşturmaktaydı. Bunun için Osmanlı Devlet'i bu bölgelere gereken önemi fazlasıyla vermektedir. Özellikle askeri alanda bölgedeki garp ocaklarının güçlerini kullanma konularında birbirleriyle irtibat halinde olmalarını sağlamak amacıyla payitahta büyük bir görev düşmüştür. Adeta birer kordine merkezi gibi çalışan imparatorluk XVI. ve XVIII. yüzyıllarda bölgede vuku bulan deniz savaşlarında Osmanlı Devleti'nin galip gelmesinde (garp ocakları) önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle bu yüzyıl dilimi dâhilinde bölgeye gönderilen hükümler bunun en güzel örnekleridir. Örneğin; Vezir Pertev Paşa'ya gönderilen hüküm dâhilinde; Cezayir Garp Ocağı beylerbeyisi Ali Paşa'nın yanındaki gemileriyle hazır olduğunu bildirmiş olmakla birlikte Pertev Paşa'dan donanmanın nerede, nasıl olduğu, Kıbrıs'tan gelecek gemilerin gelip gelmediği ve düşmanın durumu hakkında bilgi istenmiştir. Ayrıca Mağrib Trablus Beylerbeyi Cafer Paşa'nın da Kayrevan, Marastır ve Susan tarafından hazır olduğunu söyleyerek payitaht adeta birer kordine merkezi gibi görev üstlenmiştir.⁴⁸ Garp ocaklarının deniz savaşlarında kordineli bir şekilde birbirlerine yardım etmeleri ve zaferle taçlandırmaları imparatorluğun gözünden kaçmamış beylerbeyleri padişah tarafından mükâfatlandırmıştır.⁴⁹

d- Cezayir-i Garp Yöneticilerinin Avrupa devletleri ile Diplomatik İlişkileri

Cezayir Garp Ocakları ile diplomatik ilişkiler genellikle Akdeniz coğrafyasında gemileriyle ticaret yapan, Fransız, Portekiz, İspanyol devletleri arasında yaşanmıştır. XVI. yüzyıl sonlarında garp ocaklarında, Batı Akdeniz'de ve Atlas Okyanusu'nda korsanlık hareketlerinin artmasıyla birlikte, İngiltere, Fransa ve Venedik gibi devletlere ait büyük tüccar gemiler zor anlar yaşamıştır. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nden yardım alınarak ticaret gemilerini korumaları istenmiştir.⁵⁰ Bu konudaki ilk diplomatik ilişkiler ise Fransa ile yaşanmıştır. İngiltere ise düşmanları olan İspanyollar'a karşı kendi ülkelerine yardımcı

45 BOA, MD, nr.6, hk. 950.

46 BOA, MD, nr.6, hk. 1184.

47 BOA, MD, nr.22, hk. 98.

48 BOA, MD, nr.12, hk. 518.

49 BOA, MD, nr.12, hk.1088; Cezayir-i garp Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'nın kaptan paşalığına getirilmesi gibi.

50 İdris Bostan, "Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleri ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1580-1624)", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 4, İstanbul 1994, s. 59-60.

Garp

Akademik
Bakış

91

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

olacak tek devletin Osmanlı İmparatorluğu olduğunu düşünmekteydi. Ayrıca Kuzey Afrika sahillerindeki garp ocaklarından dolayı ticaret yapmayı devam ettirmektedir. Çünkü bu coğrafyadaki yapılan ticaret çok karlıydı. Bu yüzden de buraları terk edemiyorlardı. İngiliz tüccarları garp ocaklarına çeşitli kurşun, barut ve baharat satıyor, karşılığında da limon, portakal vb. ürünler alıyorlardı.⁵¹ Keza diğer devletler de aynı durumda olmalarından dolayı Osmanlı Devlet'i ile iyi ilişkiler kurarak ticaret güvenliği konusunda destek beklemişlerdir. Mesela Trablusgarp beylerbeyine gönderilen hükümde Venedik balyosunun işlerine karışılmaması belirtilmiş ve karışanların da uzaklaştırılması istenmiştir.⁵² Bu devletlerin Osmanlı ile olan iyi ilişkileri kimi zaman ise kötüye gitmiştir. Hatta bu devletlerden bazıları birlik olarak Osmanlı Devleti himayesindeki garp ocaklarına saldırmışlardır. Örneğin; Cezayir beylerbeyine gönderilen bir hükümde şunlar belirtilmektedir; Düşman tarafından gelen casuslarla düşmanın birlik içinde olduğunu, büyük bir donanma oluşturma çabasına girdiğini, Papa ile İspanya ve Portekiz krallarının birlik olup Venediklere destek verdikleri bildirilmiştir. Bu durum karşısında Cezayir Beylerbeyi ile Kıbrıs'a gönderilen gemilerin gerekli silah ve mühimmatla deryaya açılıp düşman gemilerinin geçmesinin önlenmesi istenmiştir.⁵³ Tüm bu bilgiler çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin garp ocakları üzerinden Akdeniz'deki hâkimiyeti diğer devletlerle olan ilişkileri kimi zaman ticari kaygılarla iyi niyetli olurken kimi zaman da Osmanlı Devleti'nin buradaki varlığını yok etmeye yönelik olmuştur.

Osmanlı Devleti için XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar Akdeniz'deki önemli bir hâkimiyet göstergesi olan Garp Ocakları (Tunus, Cezayir, Trablusgarp eyaleti), İmparatorluğun bu bölgeden Avrupa'ya açılışında önemli bir üst bölgesiydi. Ayrıca ileri bir karakol özelliğini içinde bulunduran bu üç eyalet gerek ekonomik bakımdan gerekse askeri bakımdan Avrupa'nın birçok devleti ile iyi ilişkiler kurulmasına vesile olmuştur. Bazen de Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyeti yok edilmek istenmişti. Mühimme defterlerinde geçen bazı hükümlere göre Avrupalı (İngiliz, Portekiz, İspanyol, Venedik, Fransa) devletlerin Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki hâkimiyetini sonlandırıp buradaki ticaret ağlarını ele geçirmek için bazen güçlerini birleştirdikleri görülmektedir. Bu konuda İspanya Portekiz ve Venedik'in yapmış olduğu işbirliğinin ana gayesi Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki hâkimiyetinin göstergesi olan garp ocaklarını ele geçirecek buradaki ticaret ağlarının tamamına hâkim olmak isteğidir, lakin mühimme defterlerinde hükümler bu devletlerin emeline ulaşamadığını göstermektedir.⁵⁴

Garp Ocakları imparatorluğun hazinesine de önemli katkılar sunmaktaydı. Özellikle belli zamanlarda Garp Ocaklarından gönderilen yıllık gelir ve

51 İdris Bostan, a.g.m, s. 65-68.

52 BOA, MD, nr. 7, hk. 2341.

53 BOA, MD, nr.12, hk.211; BOA, MD, nr. 12, hk.394.

54 BOA, MD, nr. 7, hk.1834; BOA, MD, nr. 9, hk.256; BOA, MD, nr.12, hk.211; BOA, MD, nr.12, hk. 394.

hediyeler bunun en güzel örnekleriydi. Ayrıca Akdeniz’de önceleri hüküm süren Malta korsanlarının faaliyetlerini de minimize etmişlerdi. Böylece Osmanlı Devleti’ne üç kıta olma özelliği veren garp ocakları (Cezayir, Tunus, Trablusgarp) imparatorluğun Asya ve Avrupa’daki varlığından sonra önemli bir hâkimiyetinin de Kuzey Afrika’da oluşmasını sağlamıştı.

SONUÇ

1516’da Cezayir’in Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle İmparatorluğun Kuzey Afrika batı ucundaki ilk hâkimiyeti sağlanmıştır. İlk zamanlarda Cezayir-i garp merkezden atanan Beylerbeyilikleri tarafından yönetilirken zaman dâhilinde idari yönetim, paşalara, ağalara ve daha sonraki süreçte de bölgede askeri gücü ellerinde bulunduran dayıların eline geçmiştir. Cezayir uzak eyaletlerden olmasına rağmen Osmanlı Devleti’i bu bölgedeki yerel sıkıntıları kısa sürede çözmüştür.

Osmanlı Devleti’nin Akdeniz’deki önemli bir üstü ve İmparatorluğun Avrupa’ya açılışında da ileri bir karakol olma özelliği gösteren Cezayir-i garp sayesinde payitaht Avrupa devletleri ile yakın ilişki içine girmiştir. Özellikle bu bölgede aktif ticaret sürdüren devletlerin (Portekiz, İspanya, Venedik, Fransa, İngiltere vb.) korsanlara karşı Osmanlı Devleti’nden yardım ve güvenlik istemeleri devletlerarasındaki diplomatik ilişkileri güçlendirmiştir. Bölgenin önemli bir geçim kaynağı olan korsanlık faaliyetleri ilk zamanlarda Malta korsanlarının kontrolü altındayken, Osmanlı Devleti’nin bölge coğrafyasına hâkim olmasıyla, garp ocaklarının kontrol altına geçmesi, Osmanlı Devleti’nin diplomatik ilişkilerini güçlendirmesinin temel sebebiydi.

KAYNAKÇA

ARŞİV VESİKALARI

BOA, MD, nr. 3; BOA, MD, nr. 6; BOA, MD, nr. 7; BOA, MD, nr. 9; BOA, MD, nr. 10; BOA, MD, nr. 10/1; BOA, MD, nr. 10/2; BOA, MD, nr. 12; BOA, MD, nr. 22; BOA, MD, nr. 32; BOA, MD, nr. 34/1; BOA, MD, nr. 34/2; BOA, MD, nr. 39; BOA, MD, nr. 43; BOA, MD, nr. 69; BOA, MD, nr. 82; BOA, MD, nr. 85; BOA, MD, nr. 88; BOA, MD, nr. 93; BOA, MD, nr. 95; BOA, MD, nr. 101

ARAŞTIRMA ESERLER

BOSTAN, İdris, “Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleri ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1580-1624)”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 4, İstanbul 1994

ÇETİN, Atilla, “Garp Ocakları”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996.

ÇETİN, Atilla, “Garp Ocaklarında Türk Varlığı”, *Türkler*, IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

GÖK, Nejdet, “Osmanlı- Amerika İlişkilerinin Başlamasında Kuzey Afrika Ülkeleri (Garp Ocakları) nin Etkileri ve İlk Anlaşmaların Demokratik Açından Tahlili”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2014, Sayı 11.

Garp

Akademik
Bakış

93

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

GÜRKAN, Emrah Safa, "Batı Akdeniz'de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi", Kebikeç: *İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalar Dergisi*, s.33 (2012)

KAHRAMAN, Kemal, "Cezayir", *DİA*, VII, İstanbul 1996.

KAVAS, Ahmet, " Afrika'da Türklerin Hâkimiyeti ve Kurdukları Devletler", *Türkler*, C. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

KUZUCU, Serhat, "XVIII. yüzyılda Uluslararası Bir Sorun Olarak Garp Ocaklarının Akdeniz'deki Korsanlık Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 17, Kış 2015

MAKSUDOĞLU, Mehmed, "Dayı", *DİA*, IX, İstanbul 1996.

ŞİVGİN Hale, Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, Ankara 2006, s. 1.

TOPRAK, Seydi Vakkas, " Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları", *Türkiyat Mecmuası*, C.23/Bahar 2013.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

YUER, G. "Cezayir", *İA*, Cilt III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.

Extended Abstract

Algeria is an important part of The North African states (Garb Ocakları), which has been under the dominion of Ottoman Empire from the beginning of XVIth century to the first quarter of XIXth. century. One of provincial governments of Ottoman Empire is Algeria, which had special status as a vassal (salyane), In the Ottoman Algeria, four different eras of rule was observed. These are as follows:

1-Beylerbeyis age (1518-1578)

2-Paşas age (1578-1659)

3-Agas age (1659-1671)

4-Dayıs (1671-1830)

During those eras, different security policies were applied. Because of its geopolitical position Ottoman Algeria had a contingence of military units stationed in its borders. Those units had been kept in this region for emergency. Geopolitically, Algeria has position in the western end of the Ottoman Empire. It played an important role on the diplomacy route between Europe and Ottoman Empire. From this analysis, it can be seen that the history of Ottoman Algeria has unknown because of several reasons. In this study under the light of Mühimme Defters, the history of Ottoman Algeria belong to' regional management, security, diplomacy and army ect. topics will be illustrated.

Gazi

AB Sürecinde Türkiye'nin İnsan Hakları ve Milli Kimlik İkilemi*

Turkey's Dilemma between Human Rights and National Identity in the EU Process

Sertan AKBABA**

Öz

Dünya genelinde insan hakları politikaları alanında yaşanan hararetli tartışmalar, özellikle post-Helsinki döneminde Türkiye'de de kamuoyunu çokça meşgul etmektedir. Tartışmaların merkezinde insan haklarını geliştirme ve genişletme çabası yatmaktadır. Ne var ki Avrupa Birliği (AB) hedefi doğrultusunda Türkiye'nin insan hakları politikasını iyileştirme faaliyetleri bir bakıma Türk kimliği ve milliyetçiliği ile sınılanması anlamına gelmektedir. Zira Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuruluşundan itibaren sarmalayan baskın milliyetçi algı AB değerleri ve insan hakları ile çatışır durumdadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de insan hakları mevzuatının geliştirilmesine paralel olarak neden toplumsal barışın tesis edilemediği sorusunu tartışmaktır. Türkiye'de AB adaylık süreci ile başlayan, reform paketleri, anayasal değişiklikler ve demokratikleşme süreciyle devam eden dönüşümün günümüzde yaşandığı ve hatta durduğu görülmektedir. Bu durumun önemli sebeplerinden biri, Rawls'un adalet kuramında ortaya koyduğu örtüşen uzlaşma prensibinin yoksunluğudur. Bu yüzden, iyi niyetle başlatılan girişimler farklılıkların farkındalığı kertesinde kalmakta, 'tanıma' yönünde gerçekçi adımlar atılmamaktadır. Bu çalışma, toplumun tüm fertlerini kucaklayan bir vatandaşlık modeli tesis edilmediği sürece söz konusu girişimlerin sonuç vermeyeceğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Adalet Teorisi, AB, İnsan Hakları, Kimlik Siyaseti, Milliyetçilik

Abstract

Fervent debates on human rights policies around the world have occupied the public opinion in Turkey especially in the post-Helsinki period. In the center of the debate lies the efforts to develop and expand human rights. However, Turkey's efforts to improve its human rights policies in line with its EU membership goal also means Turkey's trial with Turkish identity and Turkish nationalism. For the dominant nationalist perception, which has encapsulated the Turkish Republic since its establishment, is clashing with the EU values and human rights. The aim of this study is to discuss why social peace has not been established despite the improvements made via human rights legislation. It is observed that Turkey's transformation that started with its EU candidacy and continued with the reform packages, constitutional amendments and democratization process has now slowed down or even has come to a halt. One of the primary reasons of this final situation is the lack of 'overlapping consensus' introduced by Rawls in his theory of justice. As a result, initiatives with good intentions reach the level of awareness of differences but not cause realistic steps to be taken for 'recognition'. This study argues that, unless a citizenship model embracing all members of society is established, the cited initiatives will not result in lasting solutions.

Key Words: A Theory of Justice, EU, Human Rights, Identity Politics, Nationalism.

* Makale Geliş Tarihi: 18.04.2016, Kabul Tarihi: 30.03.2017

** Yrd. Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, İ.İ.B.F, Uluslararası İlişkiler Bölümü
E-mail: sertan.akbaba@ahievran.edu.tr

Görüş

Akademik Bakış

95

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

GİRİŞ

2000'ler ile beraber dünyada insan hak ve özgürlükleri alanında bir takım duraksamalar olduğu görülmektedir. 11 Eylül'ün yaratmış olduğu kırılma özellikle insan hakları alanında bir takım değişimleri ve hatta zaman zaman bir takım sınırlamaları beraberinde getirmiştir. Kırılmanın merkezinde yatan sebeplerden birinin, insan haklarının milli kimlik politikalarıyla çatışması olduğu söylenebilir. Özellikle soğuk savaş sonrası, alt-kimliklerin önem kazanıp ulusal aidiyetlerin sorgulandığı bir dönemde Türk kamuoyunda da benzer tartışmalar yaşanır olmuştur. Alt-üst kimlik tartışması içinde 'Türkiyelilik' 'Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı' gibi kavramlar ileri sürülmüş, vatandaşlık modelinin kapsayıcı olması ve yeniden değerlendirmeye alınması gündeme gelmiştir. Türkiye'nin AB hedefi doğrultusunda önem kazanan çoğulcu demokrasi, çok kültürlülük, azınlıklar, toplumsal cinsiyet gibi temel meseleler üzerinde tartışmalar yapılmakta olup tüm bu tartışmalarının kesişim noktasını *insan hakları* oluşturmaktadır. Modern toplumların homojen bütünler olmadığı ve ulus içinde yaşayan farklı etnik, kültürel, dinsel grupların varlığı tartışma götürmez bir gerçektir. 1990'lar sonrası dünya konjonktürü alt-kimliklerin daha görünür olmasını ve tanınmaya yönelik isteklerin fazlaca işitilmesini sağlamıştır. Bu süreç tanınma ve vatandaşlık bağı üzerinden eşit haklara sahip olma gayreti biçiminde ifade edilebilir.

Nihai hedefte ise farklı kimliklerin çeşitliliğini ortaya çıkarma ve vatandaşlık bağı üzerinden daha kapsayıcı bir Anayasal kimliğe ulaşma arzusu bulunmaktadır. Zira insan kimliğini ve beraberinde insan haklarını korumanın en önemli yolu bunları Anayasal güvence altına almaktır. Bu bağlamda Rawls, haklar yüzyılı olarak nitelediği çağımızda "insan haklarını korumanın, bir rejimin meşruiyetinin gerekli şartıdır"¹ demektedir. Çalışmada adalet kuramına yer vermemizin sebebi, söz konusu kuramın, Türkiye'nin hem AB hedefini hem de insan hakları politikasını yönetememesi konusunda teorik altyapıya dair ipuçları sunmasıdır. Bu noktada, kuramın ileri sürdüğü "iyinin karşısında doğrunun önceliği" (Priority of Rights), "Orijinal Pozisyon" (Original Position), ve "Bilgisizlik Peçesi" (Veil of Ignorance) kavramlarına çalışmamızda yer verilmiş ve Türkiye'de haklar bağlamında 'onaylanma' ve fakat 'tanınmama'² sorunu tartışmaya açılmıştır. Rawls'un adalet kuramı çalışmamızda yer verdiğimiz bilgilerle sınırlı olmayıp çok daha geniş bir alana yayılmaktadır. Ne var ki, bu çalışmada kuramın özellikle insan haklarını ele alışı ve uzlaşma kültürüne zemin teşkil edişi üzerinde durulacaktır.

1 John Rawls, "The Law of Peoples", (Haz.) Stephen Shute & Susan Hurley, *On Human Rights*, Basic Books, NY 1993, s. 71.

2 Kimlik ve Tanınma siyaseti üzerine literatürde zengin bir tartışma mevcuttur. Bazı eserler için bkz. Charles Taylor "Tanınma Politikası", Amy Gutman (haz.) *Çokkültürlülük: Tanınma Politikası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014. Jürgen Habermas, *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*, (Çev. İlknur Akla), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002. Gerd Baumann, *Çokkültürlülük Bilmececi Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*, (Çev. Işıl Demirakın), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006. S. Sassen "Towards Post-National and Denationalized Citizenship" E. Işın ve B. Turner (haz.) *Handbook of Citizenship Studies*, Thousand Oaks, London 2003b.

Çalışmada ortaya koymayı hedeflediğimiz şey, AB'nin insan hakları bo-yutunun birliğe aday ülkelerden biri olan Türkiye'yi nasıl etkilediğini ve adaylık sürecinde Türkiye'nin insan hakları karnesinin ne durumda olduğunu Türki-ye'deki milli kimlik algısı bağlamında sorgulamaktır. AB tarafından sıklıkla tek-rarlanan, aday ülkelerin yalnız hukuki ve ekonomik yükümlülükleri sağlama-sının yeterli olmayacağı, aynı zamanda onlara sosyal ve siyasal hayat içinde işlerlik kazandırmak gerektiği ilkesi dikkate değerdir. Bu ilke ise yine AB'nin çokça telaffuz ettiği demokratik siyasal hayatın tam işlerliği prensibini gerekli kılmaktadır. Türkiye AB hedeflerini ortaya koyduğu 2001 yılı Ulusal Programın-da³ bu yükümlülüklerini açıkça beyan etmiştir. AB'nin, Türkiye'nin demokratikleşme sürecine ve insan hakları alanında atılan adımlara yaptığı katkılar yadsı-namaz. Demokrasinin varlığı için birinci kuşak haklar (seçme ve seçilme hakkı, ifade, din, vicdan hürriyeti vb.), demokratik hayatın işlerliği ve toplumsal uzlaş-ı içinse ikinci kuşak haklar (kültürel haklar, çalışma hakkı vb.) hayati derecede önemlidir. Türkiye'de 2002 yılında başlatılan reform süreci demokratikleşme süreciyle devam etmiştir. Ne var ki bu süreçlerin başlangıçta ortaya konan he-defleri karşılayamadığı açıktır. Bunun temel iki sebebi üzerinde durulabilir. Bi-rincisi, süreçlerin birinci kuşak haklar temelinde ele alınması ve en az birinci kuşak haklar kadar elzem olan ikinci kuşak haklara yeterince odaklanılmama-sıdır. İkinci sebep ise demokratikleşme sürecinde toplumun belli bir kesimine tanınan hakların sırf iyi niyet göstergesi gibi ortaya konması ve zaman zaman bir takım pazarlıklara konu edilmesidir. Oysa, Rawls'un ifadesiyle, "Adaletin sağlamış olduğu haklar siyasi pazarlığa veya toplumsal çıkar hesaplarına bağlı değildir. ... Bir adaletsizliğe ancak ve ancak daha büyük bir adaletsizlikten ka-çınmak için müsamaha gösterilebilir."⁴ Türkiye'nin karşılaştığı sorunların üs-tesinden gelememe nedeni, hukuki mevzuatı belirli standartlara ulaştırırken, toplumsal tabanda bireyler ve gruplar arasında toplumsal uyum ve huzuru te-min etmekte başarılı olamayıdır.

Söz konusu başarısızlığın temelinde 'güvensizlik' kaygısı yatmaktadır. Şöyle ki, Türkiye'de kimlik olgusuna değinildiği vakit konu ister istemez 'Kürt kimliği', 'etnik/ayrılıkçı milliyetçilik' 'Kürt Sorunu', 'Güney Doğu Anadolu So-runu' gibi başlıklara dönüşmektedir. Oysa kimlik olgusu çok daha geniş bir yelpazede toplumsal cinsiyet, azınlıklar, göçmenler gibi farklı boyutları ile ele alınmalıdır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin AB adaylığının, özellikle insan hakları açısından ulusal kimlik algısını ne ölçüde ve nasıl etkilediğini araştır-

3 Ulusal Program'ın giriş bölümünde Türkiye, AB hedefini şu şekilde ortaya koymuştur: "... başta insan hakları ve demokrasi alanlarında olmak üzere, Avrupa Birliği müktesebatı niteli-ğindeki evrensel normlar ile Avrupa Birliği ülkelerinin uygulamalarına daha fazla uyum sağ-lamak amacıyla, gerekli tüm uluslararası sözleşmelere taraf olacak ve bunların etkin şekilde uygulamasını sağlayacak tedbirleri alacaktır". Türkiye 2001 Yılı Ulusal Programı, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=195=1>

4 John Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford University Press, Oxford 1985 s. 3-4.

Gazi

Akademik
Bakış

97

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

maktır. Kimlik ile insan hakları arasındaki ilişkinin temel noktası vatandaşlıktır. Rawls'un vurguladığı üzere, "Devlet eşit yurttaşlardan oluşan bir yapıdır"⁵ ve kamu adına önemli olan, farklılıkların çatışmaya dönüşmediği ya da dönüştürülmediği, karşılıklı güven ve sadakatin tesis edildiği bir ortamın varlığıdır. Dolayısıyla, kamu adına iyi ve faydalı olan, devletin ideolojik kalıpları içinde değil, vatandaşların ortak tutum ve anlayış paydasında geliştirecekleri 'paylaşılan iyilik' içinde aranmalıdır.

Modern toplum anlayışının en önemli özelliği toplumların içinde barındırdıkları farklılıkların hukuksal zeminde benimsemesi ve karşılıklı saygı erdemi-ne konu kılmasıdır. Sosyal ve siyasal alanda farklı düşüncelerin serbestliği tek bir görüş veya ideolojinin tahakkümü altında ezilmedikleri sürece mümkündür. Bu sebeptendir ki sosyal ve siyasal hayatın tek bir anlayış (ideoloji) doğrultusunda düzenlenmesi demokratik bakımdan makul ve kabul edilebilir olamaz. Modern ulus-devlet kurgusu içinde, Türkiye'de farklı görüş ve isteklere karşı daima mesafeli duran milliyetçi ideoloji zaman zaman insan hakları ile çatışma içine girmiş ve girmektedir. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan 1990'ların sonuna kadar seküler ve tek (mono) etnikli bir milliyetçilik hüküm sürmüştür. Fakat 1990'ların sonu ile birlikte ivme kazanan Türkiye-AB ilişkileri hem siyasal hem toplumsal hayatta dominant olan bu milliyetçiliği yavaşça dönüştürmeye başlamıştır. Yaşanan dönüşüm Türkiye'nin taahhüt ettiği demokratik adımları hayata geçirmesiyle somutluk kazanmaya başlamıştır. Esasen konunun merkezindeki 'ulus' kavramının kendisi de bir sürekliliğe işaret etmektedir ve bu süreklilik zamana bağlı sosyal ve siyasal gelişmelere paralel biçimde daha kapsayıcı olmakla sağlanabilir. Başka bir deyişle, ulusun daimiliğini sağlamanın yolu, toplumsal uzlaşının anahtarı ve hatta bir yansıması olan güçlü bir anayasa ve ortak kamusal akıldır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının önemli bir bölümü bu sebeple sorgulanmaktadır. Türkiye de insan hakları normları ile kimlik siyaseti arasında bir bocalama yaşanmaktadır. Yaşanan bocalamaya ise AB üyeliği gereği yapılan düzenlemeler ışık tutmaktadır. Bu sebeple, çalışmada 2001-2013 yılları arasında yapılan AB Uyum Yasa Paketleri, Anayasa Paketleri ve Demokratikleşme Paketine üzerinden bir okumaya gidilmiştir. Yürütülen süreç mevzuat açısından birçok gelişimi beraberinde getirirse de, özünde eşitlikçi bir anlayış olmadığı sürece toplumsal boyutta arzulan hedefe ulaşma şansı azdır. Bu noktada vatandaşlık olgusu üzerinde durulmalı, zira Türkiye'de büyük ölçüde gözden kaçırılan husus, vatandaşlık temelinde toplumun farklı kesimlerini kucaklayacak ve kapsayacak bir siyasal tartışmanın eksikliğidir. Bu çalışma, Rawls'un önemle vurguladığı 'örtüşen uzlaşma'nın eksikliğini vurgulamakta, Türkiye'nin AB yasalarını ödünç alarak veya kendine adapte ederek hem siyasal hem sosyal hayatı arzu edilen kıvama getirebileceği yanılığını ortaya koymaya çalışmaktadır.

5 Rawls, a.g.e., 1985, s.212.

Görüş

Rawls'un 'Adalet Kuramı' ve İnsan Hakları

İnsan haklarının uluslararası boyutta ele alınması, savaş sonrası Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında düzenlenen ve 1948 yılında kabul edilen Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi ile başlamıştır. Sözleşme, insan haklarının önemi ve geliştirilmesine yönelik çabaların artması gerektiği vurgusuyla başlamaktadır. Fakat son tahlilde bildirge bağlayıcı olmaması sebebiyle yetersiz görülmektedir. Bu yetersizlik Avrupa devletlerini insan hak ve hukukunu düzenleyecek ve karşılayacak şekilde konuyu yeniden ele almaya itmiştir. Avrupa Konseyi (AK) çatısı altında ortaya konan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ile bireyin haklarını düzenleyen ve bu hakların korunmasına dair oluşturulan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) AK üye devletleri için bağlayıcı nitelikte bir antlaşma olarak 1950 tarihinde kabul edilmiştir. AK çatısı altında gelişen AİHS yine kıta için önem arz eden bir başka uluslararası kuruluş için de esin kaynağı olmuştur. Zamanla yürütülen çalışmalar neticesinde günümüz AB projesinin de insan haklarını koruma ve geliştirme gayesi içinde olduğu görülmektedir. İnsan hakları konusunda yakın geçmişte önemli adımlar atan ve bir takım standartlar ortaya koyan AB, Avrupalılaştırma olarak da bilinen bu politikalarını sadece tam üyeler için değil aday ve potansiyel aday ülkeler için de geçerli kılma arzusundadır. Bu durum ise hedef ülkelerde değişim ve dönüşüme paralel olarak sık sık milli kimliği korumaya yönelik milliyetçi siyaset, hareketler, söylemler ile karşı karşıya kalmaktadır. Beraberinde, siyasal zeminde eşitlik (egalitarian) ilkesi veya Rawls'un tabiriyle 'kapsayıcı doktrinler' görüşü, toplulukçuluk (communitarianism) anlayışı ile mücadele içine itilmektedir. Hans Kohn tarafından geliştirilen "rasyonel batı" ile "duygusal doğu" milliyetçiliği sınıflaması⁶ geçerliliğini bugün hala korumakta olup insan hakları ve özellikle azınlıklar konusunda önemini sürdürmektedir. Batı ile özellikle AB sürecinde yakınlık içine giren Türkiye'nin, insan hakları alanında çok önemli ödevleri yerine getirmesi beklenmektedir. Fakat bu ödevleri yerine getirirken Türkiye'de milli kimliğe dair bir takım hassasiyetler gündeme gelmektedir. Avrupa'nın yayma arzusunda olduğu, liberal, demokratik, hoşgörülü 'batı' milliyetçiliği bireysel haklar üzerinden inşa edilmiştir ve bu eksenle zaman zaman Türkiye'de özellikle mevzuat değişikliklerine sebebiyet vermektedir. Günümüz çalışmalarında sorgulanan husus ise, yaşanan değişime rağmen süregelen Türk milliyetçiliğinin ne derece Batılı "liberal milliyetçilik" tanımına uyduğudur.

6 Hans Kohn tarafından geliştirilen Batı/Doğu milliyetçilik sınıflaması, iki ulus modelini ortaya koyar. Birinci grup içinde toprak ve vatandaşlık esasına dayalı olan sivil/cumhuriyetçi/liberal bir milliyetçilik anlayışı ki bu anlayış içerisinde bireylerin etnisite, din, dil gibi farklı aidiyetlerine bakılmaksızın eşit hak ve özgürlüklerden yararlanan eşit vatandaşlık okuması vardır. İkinci grup içinde ise etnik köken, soy, dil, din gibi unsurların temel referans alındığı etnik, kültürel millet anlayışı vardır. Bu okumanın içinde belirtilen öğelere sahip olmayanlar ulus kavramının dışında tutulur. Dolayısıyla Batı sınıflaması kapsayıcı bir özellik arz ederken Doğu sınıflaması dışlayıcı bir eğilim sergilemektedir. Hans Kohn, "Western and Eastern Nationalisms", in *Nationalism* (Haz.) John Hutchinson and Anthony D. Smith, Oxford University Press, Oxford 1994, s.162-5.

Gazi

Akademik
Bakış

99

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Toplumların içinde farklılıkların kaynağı niteliğinde olan ve toplumların farklı kesimlerinin hem kendi hem de çevrelerine olan bakışlarını belirleyen veya etkileyen kapsayıcı doktrinler vardır. Rawls *adalet kuramında* ve daha sonra kaleme aldığı *Siyasal Liberalizm* eserinde demokratik hayatın işlemesi için birbirinden farklı (ve hatta birbirine zıt) doktrinlerce benimsenebilen *örtüşen uzlaşmanın* imkanını sorgulamaktadır. Anayasadan başlayarak tüm yasal mevzuat, siyasal hayat ve kurumlar üzerinde bu prensip titizlikle uygulanmalıdır, görüşünü savunmaktadır. Rawls'un adalet kuramının özünde yatan fikir, toplum içinde yer alan kapsayıcı doktrinlerden hiç birinin örtüşen uzlaşmanın kaynağı niteliğinde olmaması, doğrudan ya da dolaylı referans alınmaması ilkesidir. Örtüşen uzlaşmanın temelinde ne var, sorusunun yanıtı, ne günün koşullarına göre şekil alan bir mutabakat ne de belirli bir doktrininin güdümünde varılan bir anlaşmadır. Temelinde, toplumun farklı kesimlerinin çıkarları değil, tarafların özgürce desteklediği ortak uzlaşma prensibi yatmaktadır.⁷ Modern ulus düşüncesi içinde Rawls'un adalet anlayışı liberal milliyetçiliğe gönderme yapmaktadır. Liberal milliyetçilik Smith'in belirttiği üzere farklı etnik kökenlerin siyasi egemenlik doktrini ile bağlanmasıyla ulus kavramının gerçekleşmesini belirtmekte ve sivil (civic) bir ulus anlayışına işaret etmektedir. Etnik, dilsel, dinsel aidiyeti ne olursa olsun, bireylerin vatandaşlık bağı üzerinden bir toplum oluşturduğu kabul edilir.⁸ Özünde, Rawls'un belirttiği gibi, çoğulcu olan ve etnisite yerine vatandaşlığı merkeze alan bir görüştür.

Rawls 'çoğulculuk' ile süreç içinde yakalanması hedeflenen istikrarı önemle vurgular. Rawls'un hedefindeki düzen, eşit ve özgür vatandaşlar arasında işbirliğini amaç edinen siyasi bir adalet anlayışına dayanır. Peki bu anlayış nasıl tesis edilmelidir? Öncelikle toplumda bireylerin büyük çoğunluğunun uzlaşma eğilimi içinde olmaları ve adalet kurallarının kabulü yönünde istenç göstermeleri gerekir. Bu noktada Rawls tarafsızlık ve evrensellik çerçevesi içinde doğrunun iyi karşısında öncelikli olduğu üzerinde durmakta ve orijinal pozisyon olarak isimlendirdiği bir başlangıç durumuna işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle, hakkaniyete uygun işbirliğinin altını çizmektedir. Burada amaç siyasal iktidarı kutsamak değil, tarafların kendi amaçlarını gerçekleştirmek için özgürlüklerini ve öz saygılarını garanti altına almalarını sağlayacak bir işbirliği çerçevesi belirlemektir.⁹ Orijinal pozisyonun ilk aşaması bilgisizlik peçesidir. Bu peçe tarafların objektif olmasını garanti edecek araçlardan biridir ve eksikliği durumunda taraflar her türlü önyargı ve irrasyonel arzuya maruz kalabilmektedir. Böyle bir durumda süreç amacının dışına çıkmakta ve yönetilememektedir.¹⁰

7 John Rawls, "Justice as Fairness: Political Not Metaphysical", in *Collected Papers* (Haz.) E. Samuel Freeman, Harvard University Press, Cambridge 1999, s.390-2.

8 Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism*, Routledge, London 1998, s.193-5.

9 Rawls, a.g.e., 1985, s.17.

10 Rawls, a.g.e., 1985, s.137.

Yaz

Akademik
Bakış

100

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Rawls bu noktada demokratik toplumun üç temel özellik üzerinde yükselmesi gerektiğini belirtir. Birincisi, farklı dini, ahlaki, siyasi ve felsefi anlayışların varlığı, dahası çoğulculuk¹¹ olarak ifade edilen çeşitliliğin mevcudiyetidir. İkinci özellik, toplumlarda birden fazla kapsayıcı ve makul doktrinlerin bir arada yaşaması, tek bir doktrin tüm kamuya dayatılmamasıdır. Son özellik ise demokrasinin sürekliliği açısından bireylerin benimsedikleri doktrinler üzerinde bir siyasal adalet anlayışının kurumsallaşmasıdır. Bu noktada üzerinde mutabık olunacak adalet anlayışı Rawls'un ortaya koyduğu 'örtüşen uzlaşma' kavramıdır. Kamu adına *iyi olan* devletin belirli bir görüş ekseninde belirlediği kurallar değil, toplumun ortak uzlaşısı neticesinde ortaya çıkan değerlerdir.¹²

Örtüşen uzlaşma, toplumdaki grupların bir takım çıkarları üzerinde yükselen bir uzlaşma değil, birbirine karşıt olan anlayışların karşılıklı olarak tanıdığı ve hatta desteklediği bir ortak iyi zeminidir. Bu süreçte önemli olan noktalardan birincisi devletin tarafsızlığını koruması ve makul kapsayıcı doktrinlerden birini diğerine tercih etmemesidir. İkinci husus ise Rawls siyasal adalet anlayışını farklı makul doktrinlerin birbirine eklenilebildiği bir mekanizma olarak sunmaktadır.¹³ Ne var ki, hiçbir toplum içinde barındırdığı tüm yaşam biçimlerini ya da dünya görüşlerini aynı ölçüde destekleyemez. Burada önemli olan durum makul doktrinler süzgecinden geçen görüşlerin tartışılmasıdır. Makul olandan kasıt ise rasyonel ve hakkaniyet prensiplerine uygun olan görüşlerin toplumun diğer kesimleri ya da diğer makul doktrinler tarafından hoşgörü içinde uzlaşılabilir kabul edilmesidir.

"... makul olma kamusal aklın demokratik vatandaşlık idealinin önemli bir ögesidir. Kamusal akıl düşüncesi demokratik vatandaşlık anlayışından doğmaktadır. Bu tür bir vatandaşlık iki özelliğe sahiptir. Birinci özellik bu vatandaşlığın doğumla kazanılıp ölümle kaybedilmesidir. İkincisi ise siyasal gücün kullanımında tüm vatandaşlar özgür ve eşit olarak kabul edilmektedir. Böyle bir toplumsal ilişkide istikrar makul çoğulculuk ile sağlanabilir."¹⁴

Adalet kuramının devlet anlayışına göre, toplumu oluşturan bireyler başlangıç durumunda eşit ve özgür olup, devlet adını verdiğimiz siyasal örgütlenme ile birlikte bu eşitlik ve özgürlüğün bir takım haklar üzerinden garanti altına alınması beklenmektedir. Devlet tektipleştirici, baskıcı, yok sayan, asimile eden politikalar geliştirmek yerine, farklı anlayışları, beklentileri ve görüşleri

11 Rawls'un çoğulculuk anlayışı geliştirdiği makul çoğulculuk (reasonable pluralism) üzerinden ele alınmaktadır. Toplumlarda her anlayışın bu doğrultuda ele alınmaması gerektiğini belirten Rawls, siyasal adalet anlayışına uygun ve uyum içinde olan, bir başka deyişle, eşit ve özgürlük anlayışının herkes için geçerli olduğu liberal değerler üzerinde yükselen anlayışların makul çoğulculuk içinde değerlendirilmesini ortaya koymaktadır. Bkz. Mehmet Kocaoğlu, *John Rawls Adalet Teorisi ve Temel Kavramlar*, İmaj Yayınevi, Ankara 2015, s. 93-6.

12 John Rawls, *Siyasal Liberalizm* (Çev.) Mehmet Fevzi Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s.469-71.

13 Rawls, *a.g.e.*, 2007, s. 470-1.

14 Kocaoğlu, *a.g.e.*, 2015, s.104.

Gazi

Akademik
Bakış

101

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

destekleyerek onları fırsat eşitliği temelinde hayata geçirmelidir. Bu anlayış içerisinde insan hak ve özgürlükleri toplum çapında önem kazanır. 1990'lar sonrası Türkiye'sinde kesintisiz tartışılan durum budur. Devletin tarafsızlık ilkesi içinde öncülük etmesi gereken insan hak ve özgürlüklerinin yukarıda sözü edilen kapsayıcı doktrinlerden birinin gölgesinde ele alındığı, bu sebeple nihai hedefe ulaşmada sıkıntıların yaşandığı görülmektedir. Dolayısıyla devletin bireyi nasıl tanımladığından çok, bireyin kendini ne ölçüde ve nasıl tanımladığı ve dahası bunu nasıl ifade ettiği hususu önemlidir.

Bu noktada izlenmesi gereken yol, birinci aşamada, anayasal uzlaşya (*Constitutional Consensus*) varılmasıdır. Varılan bu uzlaşya dar kapsamda ele alınmamalıdır. Rawls toplumsal yaşama dair tüm boyutların burada ele alınmayacağını belirtir.¹⁵ Dolayısıyla varılacak anayasal uzlaşya tek başına yeterli olmamaktadır. Birinci aşama kadar önemli olan ikinci aşama ise toplumsal bilinç ve farkındalığın yaratılmasıdır. Kamusal olarak nitelendirilen bu süreç, çalışmamızda değinilmek istenen esas husustur toplumun eşit şartlar altında bulunduğu anayasal uzlaşyanın toplumsal hayatta yarattığı veya yaratacağı eşitliğin izdüşümü. Türkiye bu noktada yetersiz kalmakta, yasama süreci ile yakalanan ivme toplumsal hayata taşınmamaktadır. Rawls'un kamusal olarak ifade ettiği şey, kamusal akıl ve beraberinde ortaya çıkan kamusal kültürdür. Bu kamusal akıl ise müzakere ve tartışmaların adil bir zeminde sürdürülmesini temin eder. Dahası, Rawls'un önemle vurguladığı üzere, kamusal (siyasal) akıl ve kültür toplumsal kültürden farklıdır. Hedefinde, siyasal ya da toplumsal olayların doğrudan çözüme kavuşturulması değil, müzakereye açılması vardır. Aşağıda örnekleriyle tartışılacağı üzere, Türkiye'de insan hakları boyutunda gözden kaçırılan husus budur. İnsan haklarını iyileştirme adına toplumun farklı kesimlerinin ortaya koydukları çözümlerin "en iyi" olduğunu düşünmesi müzakere sürecini gölgelemekte ve sonuca gitmeyi engellemektedir. İkinci husus ise, kamusal kültürün, çoğu zaman toplumsal bir takım kültürel motiflerle girift hale gelmesidir. Örneğin, Keyman'ın önemle vurguladığı üzere, Türkiye'de demokratikleşme sürecinde duygusal bir takım kavramlar ('kardeşlik', 'birlik', 'sevgi' vb.) kamusal kültürün önüne geçmektedir.¹⁶ Dolayısıyla kamusal kültür adına daha nesnel ve kapsayıcı olması beklenen siyasal süreç gerçek anlamda işletilememektedir.

İnsan Hakları ve AB

AB'nin yaratmak istediği ve Immanuel Kant'ın yüzyıllar önce ortaya koyduğu *daimi barış* projesi, AB'nin ana fikrini ortaya koyar niteliktedir. Savaş sonrası yıkıma uğrayan Avrupa kıtasında barışın tesisini ve Avrupa insanının daha müreffeh ve güvenli bir ortamda yaşam sürmesini amaçlamaktadır. AB insan hak-

15 John Rawls, *Political Liberalism*, Columbia University Press, NY 2005, s. 158.

16 E. Fuat Keyman, "Türkiye'de Çokkültürlü Anayasal Vatandaşlık", Ayşe Kadioğlu (Haz.) *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara*, Metis Yayınları, İstanbul 2012, s.241.

ları alanında ilk somut adımlarını Maastricht Antlaşması ile atmış ve zaman içinde kurucu antlaşmalarla İnsan Hakları Çerçeve Politikasını benimsemiştir. Söz konusu politika birliğe üye devletlerin yanı sıra birlik ile siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler içinde olan üçüncü taraflar için de son derece önemlidir. Bugün Türkiye kamuoyunda tartışılan birçok konunun AB üyeliği ile yakından ilintili olduğu inkâr edilemez. Bu çalışmada ele alınan insan hakları ve kimlik tartışması da sadece aday ülke Türkiye'de değil, tüm Avrupa'da "çok-kültürlü vatandaşlık"¹⁷, "ulustan arındırılmış vatandaşlık"¹⁸, "post-ulusal vatandaşlık"¹⁹, "anayasal vatandaşlık"²⁰ gibi farklı kavramlar üzerinden hararetle tartışılmaktadır. Zira AB'nin kendisi de son kertede Avrupa insanını ya da günümüz tabiri ile AB vatandaşını yaratma projesidir. Habermas tarafından dile getirilen müzakere demokrasisinin (deliberative democracy) hedefi de Avrupa sahanında bir kamusal alan yaratmak ve insan hakları çerçevesinde Avrupa vatandaşlığını tesis etmektir. Dolayısıyla, Türkiye'de ulusal çapta tartışılan bu konu Avrupa'da bir başka düzlemde (ulus-üstü) eşzamanlı olarak tartışılmaktadır.

Batıda hâkim görüşlerden biri, topluluk (ulus) vurgulu vatandaşlıktan insan hakları odaklı vatandaşlık anlayışına geçmektir.²¹ AB bütünleşme süreci içinde insan hakları bağlamında atılan ilk somut adım günümüz AB'sini kuran Maastricht Antlaşmasıdır. Antlaşmanın 6. maddesi²² AİHS'ye atfen insan haklarının birlik hukukunun genel ilkelerinin bir parçası olduğunu beyan etmiştir. Ne var ki antlaşma AİHS'ye yapılan gönderme dışında insan haklarına dair somut maddelerden yoksundur. Bu gelişmeyi takiben, birliğe gelecekte üye olacak ülkeler için, 1993 tarihinde yapılan Kopenhag Zirvesi'nde 'Kopenhag Kriterleri' belirlenmiştir. Bu kriterlerden siyasi olanın analizi yapılacak olursa, "demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan hakları ve azınlık haklarını güvence

17 Will Kymlicka & W. Norman, "Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory", R.Beiner, *Theorizing Citizenship*, State University of NY Press, Albany 1995.

18 S.Sassen, "Globalization of Denationalization?", *Review of International Political Economy*, Vol.10, No:1, 2003:1-22.

19 Yasemin Nuhoğlu Soysal, *Limits of Citizenship Migrants and Postnational Membership in Europe*, The University of Chicago Press, Chicago 1994.

20 J. Habermas, "Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe", *Praxis International* 12, s.1-19.

21 Bu konuda ayrıntılı bir tartışma için bkz. Jürgen Habermas, *The Postnational Constellation, Political Essays*, (Haz.) Max Pensky, MIT Press, Cambridge, 2001. Benzer bir tartışma için bkz. Jan-Werner Müller, *Anayasal Yurtseverlik*, Dost kitabevi, Ankara 2012.

22 Maastricht Antlaşması Madde 6. "Birlik insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasına ilişkin Avrupa Sözleşmesine katılır. Bu katılım, Birliğin Antlaşmalar'da belirtilen yetkilerinde değişikliğe yol açmaz. İnsan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasına ilişkin Avrupa Sözleşmesi tarafından güvence altına alınan ve üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan temel haklar, Birlik hukukunun genel ilkelerinin parçasıdır. T.C. Başbakanlık, AB Genel Sekreterliği, "Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliğinin İşleyişi Hakkında Antlaşma", Ankara, 2011, s. 5. <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>

Gazi

Akademik
Bakış

103

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

altına alan kurumsal altyapıyı oluşturma zorunluluğu”²³ prensibinin getirildiği görülür. Bu kriterden anlaşılacağı üzere insan hakları konusu demokratik yaşam için olmazsa olmaz nitelikte bulunduğu vurgusu yapılmakta, fakat bu ilkelerin yerine getirilmesi yeterli görülmeyip aynı zamanda kesintisiz olarak uygulanıyor olması gerekmektedir. Bundan kasıt, siyasal hayatta çok partili demokratik sistemin varlığı, hukukun üstünlüğü, başta azınlıklar olmak üzere farklı kimliklere ve kültürlere saygıdır.

AB içinde Maastricht Antlaşmasıyla insan haklarına yapılan vurgu sonraki antlaşmalara da kaynak oluşturmuştur. Bunlardan ilki 1999 tarihli Amsterdam Antlaşmasıdır. Antlaşmanın 136. maddesi, üye devletlerin, 1961 tarihli Avrupa Sosyal Şartı ve 1989 tarihli İşçilerin Temel Sosyal Haklarına İlişkin Topluluk Şartı’nda belirtilen temel sosyal haklara bağlılığını ve onları geliştirmeye yönelik göstermeleri gereken çabayı belirtmektedir.²⁴ Amsterdam Antlaşması Madde 7 içinde özgürlük, demokrasi, hukuk devleti, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gibi ilkeler gelecekte Birliğe üye olmak isteyen devletlere ön koşul olarak sunulmaktadır.²⁵ Kopenhag Kriterleri olarak bilinen prensipler doğrudan kurucu antlaşmalar içine dâhil edilerek üye olmak isteyen devletlerin insan haklarına dair hususlara tam riayet etmeleri istenmektedir. Amsterdam Antlaşması Madde 7 bir başka önemli yeniliği getirmiştir: Özgürlük, demokrasi, insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü gibi Birliğin temel prensiplerini ciddi ve sürekli biçimde ihlal eden üye devletlere karşı bir yaptırım mekanizması ortaya konmuştur. Nice Antlaşmasına (2003) bakıldığında, önceki kurucu antlaşmalar gibi çok geniş kapsamlı olmasa da, insan hakları alanında Amsterdam Antlaşmasında yer alan bir iki hususa dair değişiklik getirdiği görülmektedir. Bunlardan ilki, üye devletlerden herhangi birinde ciddi insan hakları ihlali olması durumunda uygulamaya konacak önleme mekanizmasına dairdir. Güdülen amaç, ciddi bir ihlal durumunda söz konusu üye ülke ile doğrudan irtibata geçilerek sorunun çözülmesidir. Ayrıca bağımsız kişilerden oluşan bir komisyonun ihlalin içeriğine yönelik bir rapor hazırlanması öngörülmektedir.²⁶

Nice Antlaşmasını takiben, Avrupa için bir anayasa yapılması kararlaştırılmış ve bu yönde çalışmalar başlatılmıştır. Çalışmalar nihayetinde 2004 yılında bir anayasa taslağı ortaya çıkmış olmasına rağmen üye devletlerden Fransa ve Hollanda’da yapılan referandumlar sonucunda her iki ülkenin halkları ‘hayır’

- 23 European Council in Copenhagen, Conclusions of the Presidency, 180/93, Copenhagen, 21-22 June 1993, s.12. http://www.ab.gov.tr/files/_files/Zirve_Bildirileri/co_en_1993.pdf
- 24 T.C. Başbakanlık, AB Genel Sekreterliği, “Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliğinin İşleyişi Hakkında Antlaşma”, Ankara, 2011, s. 62. <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>
- 25 Amsterdam Antlaşması ile Eklenen Protokoller, B. Avrupa Birliği Antlaşması’na ve Avrupa Topluluğu’nu Kuran Antlaşma’ya Ek Protokoller, Bölüm III, Madde 7, s. 134. İKV <http://www.ikv.org.tr/images/files/A6-tr.pdf>
- 26 Avrupa Birliği Antlaşması, Avrupa Topluluklarını Kuran Antlaşmalar ve ilgili Bazı Kararları Değiştiren Nice Antlaşması, Kısım I, Madde 7, s. 1. İKV, [http://www.ikv.org.tr/images/files/A7-tr\(1\).pdf](http://www.ikv.org.tr/images/files/A7-tr(1).pdf)

diyerek taslağı reddetmişlerdir. Bunun sonucunda Anayasal Antlaşma kabul edilmemiştir. Hâlbuki anayasa taslağı insan hakları adına çok önemli bir gelişmeyi içermekteydi. Bu gelişme, taslağın ikinci bölümünü oluşturan AB Temel Haklar Şartıdır. Avrupa Anayasası projesi hayata geçmeyince üye devletler bir reform antlaşması üzerinde uzlaşmaya varmış ve böylece Lizbon Antlaşması 2009 yılında yürürlüğe girmiştir. Önceki anayasa taslağına ait Temel Haklar Şartı metne dahil edilmiş, Lizbon Antlaşmasına ekli bir protokolda düzenlenmiştir.²⁷

Temel Haklar Şartının antlaşmanın ekler bölümünde yer alması, onun bağlayıcı olmadığı anlamını taşımamaktadır. Antlaşmada Şartın üye devletler üzerinde bağlayıcı bulunduğu ve üye devletlerin Temel Haklar Şartında yer verilen haklara saygı göstermekle yükümlü olduğu bilhassa ifade edilmiştir. Bu hususun tek istisnası, Birleşik Krallık, Polonya ve Çek Cumhuriyetine tanınan muafiyetler olmuştur. Anılan ülkelerin muafiyet talepleri antlaşmaya ekli protokoller üzerinden sağlanmıştır.²⁸ Yukarıda kısa tarihçesine değindiğimiz AB'nin insan hakları politikası ve ortaya koyduğu gelişmeler, aday ülkeler için de önemli yükümlülükler getirmektedir. Bu doğrultuda Türkiye, insan hakları politikasını AB standartlarına taşımak amacıyla, AB uyum paketleri başta olmak üzere birçok adım atmıştır. Aşağıda, söz konusu adımların, başta demokratikleşme hareketi olmak üzere, toplumsal hayatta nasıl bir değişime sebep olduğu tartışılmaktadır.

AB Uyum Yasaları ve Değişen Kimlik Algısı

Türkiye'de insan haklarına dair yaşanan sorunlar, bu sorunların çözümüne yönelik yapılan müdahaleler ve insan hakları politikasının önem kazanması, esasen, Türkiye'nin uluslararası düzeyde üyesi olduğu örgütler yahut taraf olduğu sözleşmeler üzerinden takip edilebilir. Türkiye'nin insan haklarına dair uluslararası standartlara ulaşma arzusu, Avrupa ve kıtanın taşıdığı değerlerle bütünleşme fikri ile yakından alakalıdır. Benzer biçimde, insan haklarına dair yaşanan gelişmeler hem AK üyeliği hem de AB adaylığı ile yakındır ilintilidir. Bu yüzden Türkiye'nin insan haklarına yönelik çalışmaları, Avrupa'nın bir parçası olma isteği itibarıyla yoğun olarak Avrupa boyutunda ele alınmaktadır.

Hâlihazırda Türkiye-AB ilişkilerinin yeniden gerildiği ve müzakerelerin durma noktasına geldiğini görmekteyiz. Bu durum, Türkiye'nin AB hedefini öncelikleri arasından çıkardığını göstermektedir. Ne var ki, tarihsel süreçte Türkiye'nin AB yolculuğunun farklı siyasi sebeplerden ötürü zaman zaman inişler ve çıkışlar gösterdiği bilinmektedir. AB'nin bir parçası olma fikri 1959 yılında Türkiye'nin AET'ye ortaklık başvurusu yapmasıyla somut bir ideale büründü. İlişkilerin derinleşmesi, ortaklık başvurusunu takiben 1963 yılında im-

27 Official Journal of the European Union, Treaty of Lisbon, Amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, 2007/C 306, http://publications.europa.eu/resource/cellar/688a7a98-3110-4ffe-a6b3-8972d8445325.0007.01/DOC_19

28 İbid.

Gazi

Akademik
Bakış

105

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

zalan ve 1964 yılında yürürlüğe giren Ankara Antlaşması ile başlamıştır. 1999 yılında Helsinki Zirvesinde ise Türkiye'ye adaylık statüsü verilmiştir. Esasen mevzuatın AB'ye uyumlaştırılması çalışmaları bu tarihten sonra hız kazanmıştır. 1993 tarihli Kopenhag Kriterleri, adaylık tanınan ülkeyle müzakerelerin başlaması için bir önkoşul niteliği taşımaktadır. AB 2000 senesinde Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesini açıklamış ve belge içinde Türkiye'nin yerine getirmesi beklenen hedefler kısa (2001'e kadar) ve orta vadeli (2004'e kadar) olarak belirlenmiştir. Buna karşılık Türkiye tarafı Ulusal Programını açıklamış, kısa ve orta vadede gerçekleştireceği yükümlülükleri belirlemiştir. Bu süreçte Türkiye yükümlülüğünü yerine getirmek amacıyla 'AB Uyum Yasa Paketleri' adı altında peşi sıra mevzuat düzenlemelerine gitmiştir.²⁹ Aşağıda örnekleriyle ele alınacak olan uyum yasa paketleri bir zamanlar Türk toplumu tarafından tabu olarak görülen ve tartışılması dahi uygun bulunmayan bir takım hususları (üst-kimlik eleştirisi, etnik kimlik vurgusu vb.) tartışmaya açması bakımından önemli olsa bile, demokrasinin işler kılınması bakımından büyük adımlar olarak görülmemelidir. Zira üst-kimliği sorgulayabilmek veya konuya eleştirel yaklaşabilmek duru bir tartışma ortamının varlığını gerekli kılmaktadır. Önemli olan sadece eleştirel olmak değil, ulaşılmak istenen hedefler doğrultusunda ortaya somut projeler koymaktır-toplumun tüm katmanlarını kapsayıcı, ortak paydalar üzerinde inşa edilecek projeler. Kamuoyunda, Rawls'un belirttiği üzere, ulaşılmak istenen hedeflere yönelik iyi niyet çabaları somut olarak ortaya konmalıdır. Türkiye'de bu konuda tartışmalar eksik kalmakta, tabana yayılmamakta, devletin ilgili kurumlarının yaptığı mevzuat değişikliklerinin ötesine geçilememektedir.

Türkiye, AB ile uyumlaştırmaya çalıştığı insan hakları mevzuatını, çıkarmış olduğu 'AB Uyum Yasa Paketleri' ya da 'reform paketleri' adıyla ana-bileceğimiz yasalar ve anayasal düzenlemelerle sağlamaya çalışmaktadır. Bu kapsamda 2002–2004 yılları arasında dokuz Uyum Paketi, 2001, 2004 ve 2010 yıllarında kapsamlı anayasa değişiklikleri paketi, dört geniş içerikli yargı reformu paketi ve son olarak 2013 yılında ortaya konan demokratikleşme paketi sayılabilir.³⁰ Uyum paketlerinin içeriği, Türk Ceza Kanunu'ndan (TCK), Basın Kanunu'na, Türk Medeni Kanunu'ndan Terörle Mücadele Kanunu'na, Dernekler Kanunu'ndan T.C. Anayasası'na kadar birçok farklı alanla ilgilidir.³¹

Türk mevzuatını AB yasaları ve normları ile uyumlu kılma çabaları, 1999 yılında tanınan adaylık statüsünü takiben Türkiye tarafından 2001 yılında açıklanan ve ortaya konan Ulusal Programa paralel biçimde, 2002 yılında birinci uyum paketi ile başlamış ve 2004 yılında sekizinci uyum paketiyle sona ermiş-

29 A. Çelebi, *Avrupa: Halkların Siyasal Birliği*. Metis Yayınları, İstanbul 2002, s.149–150.

30 T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye İlerleme Raporu 2013", http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf

31 T.C. Başbakanlık AB Genel Sekreterliği, "Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri" 2007, s.7-9 <http://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf>

tir.³² Bu yasaların içeriği çok farklı olsa da, bu çalışma kimlik bağlamında insan haklarını konu aldığından, çoğulculuk ve çok-kültürlülük alanındaki düzenlemelere ve yaşanan gelişmelere ağırlık verilmiştir.

Uyum Yasa Paketleri

AB normlarına uyum sürecinde 2002 yılında Birinci Uyum Yasa Paketi ve onu takiben İkinci ve Üçüncü Uyum Yasa Paketleri yürürlüğe girmiştir. Birinci uyum paketinde düşünce ve ifade özgürlüğü alanını genişletmek adına farklı kanunlarda yeni düzenlemelere ve değişikliklere gidilmiştir. Bunlardan biri, insanı aşağılayıcı, insan onur ve haysiyetini kırıcı ya da zedeleyici ifadelerin yasaklanmasıdır. Bu düzenlemeyle, insanın kimliğine yönelik herhangi bir aşağılama veya hor görücü ifadeye bulunmanın önüne geçilmiş, kimliğinden ötürü hiç kimsenin manevi zarara uğramaması adına önemli bir adım atılmıştır. Yasayla kişinin sahip olduğu kimlik koruma altına alınmakta, devletin herkese eşit mesafede durduğunun altı çizilmektedir. Zira insan haklarının esasen yegâne amacı bireyi içinde yaşadığı toplumda ve devlette her türlü risk ve tehlikeye karşı korumaktır. Türkiye’de milliyetçilik ve millî algı Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren iki kavram ekseninde tartışılmaktadır; ilki etnik vurgulu ‘Türklük’³³ kavramı, diğeri ise ‘Sünnî Müslümanlık’ kavramıdır. Ulusal aidiyetin bu kav-

32 AB Uyum Paketleri 19 Şubat 2002 tarihinde yürürlüğe giren Birinci Uyum Yasası (4744 Sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun) ile başlamakta sırasıyla 9 Nisan 2002 tarihinde yürürlüğe giren İkinci Uyum Yasası (4748 Sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun), 9 Ağustos 2002 tarihinde yürürlüğe giren Üçüncü Uyum Yasası (4771 Sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun), 11 Ocak 2003 tarihinde yürürlüğe giren Dördüncü Uyum Yasası (4778 Sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun), 4 Şubat 2003 tarihinde yürürlüğe giren Beşinci Uyum Yasası (4793 Sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun), 19 Temmuz 2003 tarihinde yürürlüğe giren Altıncı Uyum Yasası (4928 Sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun), 7 Ağustos 2003 tarihinde yürürlüğe giren Yedinci Uyum Yasası (4963 Sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun), 22 Mayıs 2004 tarihinde yürürlüğe giren Sekizinci Uyum Yasası (5170 Sayılı T.C Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun), 21 Temmuz 2004 tarihinde yürürlüğe giren Dokuzuncu Uyum Yasası (5218 Sayılı Ölüm Cezasının Kaldırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun). Bu çalışmada Uyum Yasalarını ayrıntısıyla ele almanın mümkün olmadığını bu sebeple Uyum Yasalarıyla genel olarak sağlanan gelişmeler üzerinde durulacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Türkiye’de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*, Ankara 2007.

33 Bu çalışma’ da millî kimlik algısı, tek (mono) etnikli bir rejime gönderme yapmaktadır. Türklük pekiştirmesi etnik vurgulu temelde ele alınmaktadır. Türkiye’deki etnisite rejimine dair tartışmalar iki ana eksen etrafında yapılmaktadır. Birinci görüş rejimin tek etnikli olması üzerinden ele alınmaktadır. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Soner Çağaptay, *İslam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?*, Routledge, London, 2006. Ayşe Kadioğlu, *Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türkiye Örneği*, (Haz. Ayşe Kadioğlu) *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara*, Metis Yayınları, İstanbul, 2008. Diğer görüş ise rejimin hiçbir etnisiteye gönderme yapmadığı ve dolayısıyla gayri etnikli olma noktasında yürütülmektedir. Bkz. Şener Aktürk, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek Etnikli, Çok Etnikli ve Gayri Etnik Rejimler”, *Doğu Batı Düşünce Gergisi*, Sayı 38, 2006:23–53.

ramlar etrafında şekillenmesi, bu kavramların dışında kalan veya onları benimsemeyen bireylerin zaman zaman ötekileştirilmesine ve böylece dışlanmışlık hislerine yol açmıştır. Bu itibarla, yukarıda anılan düzenleme kısa vadede olumlu bulunabilir, fakat uzun vadede, kapsayıcı vatandaşlık anlayışı ile pekiştirilmediği sürece eksik kalacağı söylenebilir. Vatandaşlık modelinin kapsamını genişletmek ise insan hakları çerçevesinde ele alınmasını gerektirmektedir.

İkinci Uyum Yasa paketinin içeriğine bakıldığında yine ifade özgürlüğüne, örgütlenme özgürlüğüne ve barışçıl toplanma haklarına dair güçlendirmeler yapıldığı görülmektedir. İfade ve fikir özgürlüğünün bu noktada çok önemli bir yer teşkil ettiğini belirtmek gerek. Demokratik hayatın içinde kişilerin kendilerini özgürce ifade edebilmeleri önemlidir. Zira bireyler farklı kimlik ve aidiyetleri hakkında – etnik, dinsel, cinsel, kültürel–her şeyi özgürce dile getirebildikleri ölçüde gerçekten var olurlar. Maalouf'un dediği gibi, "İnsanın kimliği başına buyruk aidiyetlerin birbirine eklenmeleri demek değildir, kimlik bir yamalı bohça değildir, gergin bir tuval üzerine çizilen bir desendir; tek bir aidiyete dokunulmaya görsün, sarsılan bütün bir kişilik olacaktır."³⁴ Özellikle 1990'ların sonundan itibaren bireylerin etnik, kültürel ve dinsel kimliklerini açıkça dile getirebilmelerine imkân verilmesi, dahası 'Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı' ve 'Türkiyelilik'³⁵ gibi kavramların günümüzde tartışılıyor olması önemli gelişmeler olarak nitelenebilir. Ne var ki tartışmaların Türkiye kamuoyunda yetersiz kalması istenilen hedefe ulaşamamayı beraberinde getirmektedir. Bunun başlıca sebebi hak ve özgürlükler bağlamında yasama faaliyetleri içinde yakalanan uzlaşmaya paralel olarak güçlü bir toplumsal bilincin geliştirilememiş olmasıdır. Burada önemli olan uzlaşmacı bakış açısının oluşturulmasıdır ve irdelenmesi gereken de esasen budur. Şüphesiz hiçbir uzlaşmış kural ve hatta anayasal uzlaşma bile tüm korkuları, önyargıları, kin ve nefreti doğrudan ortadan kaldırmaya, arzulan toplumsal değişimi sağlamaya yetmez. Bu süreçte yapılması gereken bireyde, kişiliğinin (bileşik kimliğinin) farklı aidiyetlerini yaşamaya için uygun ortam ve fırsatların sağlanmasıdır. Karşılıklık (reciprocity) kavramı bu süreçte önemlidir. Kuçuradi'nin ortaya koyduğu üzere, 'İnsan olmak, yani belirli olanaklara ya da yeteneklere sahip bir tür olmak, bu türden olan her bireyin öbür bireylere belirli bir şekilde muamele etmesini ve öbür bireylerin de ona belirli bir şekilde muamele etmesini gerektirir.'³⁶ Buna göre, bireyler farklı kimliklere, aidiyetlere ve hassasiyetlere sahiptir ve bunlara ne kadar saygı gösterildiğini hissederse etkileşim içinde olduğu diğer kimliklere ve kültürlere o ölçüde yakınlık gösterir ve saygı duyar. Aksine, küçümseme, hor görme, alay etme ve aşağılama gibi tutum ve davranışlar ise aslında güya kimliğimizi koruduğumu sandığımız bir zırhı -milliyetçiliği- açığa vurmaktadır.

34 Amin Maalouf, *Ölümçül Kimlikler*, (Çev. Aysel Bora) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s.27.

35 Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.116.

36 İonna Kuçuradi, *The Idea and the Documents of Human Rights*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.80–1.

Görüş

AB uyum yasalarının getirdiği bir başka yenilik, Radyo ve Televizyon Kuruluşları Kanununda yer verilen, özellikle farklı dil ve lehçelerin kullanımına yönelik yayın ve öğretim yapma hakkıdır. Eşzamanlı olarak Yabancı Dilde Eğitim ve Öğretim Yasası içinde bir takım değişikliklere gidilmiş ve farklı dillerde eğitimin önünün açılması sağlanmıştır. Dilin bireyin kimliği ve kültürü üzerindeki önemi, onun hem taşıyıcısı hem de aynası olmasından ileri gelmektedir. Çok kültürlülük politikaları içinde etnik ve kültürel çeşitliliği geliştirmenin en önemli ayağı çok dilliliğin sağlanmasıdır. Avrupa'da çok dilli eğitim programlarındaki artış, kıta ile entegre olmaya çalışan Türkiye'de de yansıma bulmuş ve yukarıda belirtilen mevzuat değişikliklerine gidilmiştir. Maalouf'un ifade ettiği, "Dil kültürel kimliğin eksenidir, dilde çeşitlilik ise bütün çeşitliklerin eksenidir,"³⁷ görüşü açısından bakılacak olursa, yapılan düzenlemeler sadece kültürel gelişmenin değil, aynı zamanda demokratik gelişmenin de anahtarı konumundadır. Bu yöndeki yasama faaliyetlerinin ve diğerlerinin tek amacı 'ulusal' eşitlik prensibini güçlendirmek ve ayırım gözetmeden tüm kimliklerin siyasal ve sosyal alanda yer alabilmelerini mümkün kılmaktır. Ne var ki, Rawls'un adalet kuramında belirttiği üzere, meşruiyetlerin sağlandığı sağlam bir zeminin oluşturulması halen göz ardı edilmektedir. Rawls'un (2007) "özgür ve eşit vatandaşlık; siyasal iktidarın meşruluğu, örtüşen uzlaşma, karşılıklı saygı ve kamusal aklın doğru anlaşılmasıyla gerçekleşir"³⁸ görüşü dikkate değerdir. Zira yapılan düzenlemeler yine üst-kimliği pekiştirmeye hizmet etmektedir. Radyo ve Televizyon Kuruluşları Kanununda yer alan 'farklı dil ve lehçeler' ibaresi ya da Yabancı Dilde Eğitim ve Öğretim Yasası içinde yer alan 'yabancı diller' ibaresi dolaylı olarak Türkçenin yegâne anadil olduğunu ifade etmektedir.

Türkiye'de çıkarılan AB uyum yasa paketleri 2002 yılında olduğu gibi 2003 yılında da ivme kazanarak devam etmiştir. Dördüncü uyum paketi içinde cemaat vakıflarının mal edinmesi hususu sadeleştirilmiş, Dilekçe Hakkı Kanununda yapılan değişikliklerle dilekçelere cevap verilmesi 'otuz günlük' süre şartı ile sınırlandırılmıştır. Yine aynı kanun kapsamında Türkiye'de ikamet eden yabancıların da dilekçe hakkının geliştirilmesi yönünde hükümler kabul edilmiştir. Dördüncü Uyum Paketinin yürürlüğe girmesi ile Türkiye'nin en çok eleştiri aldığı siyasi parti kapatma süreci zorlaştırılmıştır; kapatma yerine devlet yardımlarından kısmen veya tamamen mahrum bırakma prensibi benimsenmiştir. Ayrıca daha önceki paketler içinde yer alan ifade özgürlüğünün genişletilmesine yönelik Basın Kanunu 15. Maddesi değiştirilmiş, basın ve yayın kuruluşlarının, demokratik toplum içindeki işlevlerini yerine getirebilmesi açısından, haber kaynaklarını açıklamaya zorlanamayacağı hükmü getirilmiştir.³⁹ Altıncı Uyum Paketi'nin getirdiği en önemli düzenlemelerden bir tanesi Terörle Mücadele Kanununda yapılan değişikliktir. Kanun "terör suçunun oluşmasında

37 Maalouf, a.g.e., 2016, s.109.

38 Rawls, a.g.e., 2007, s.25.

39 T.C. Başbakanlık AB Genel Sekreterliği, a.g.e., 2007, s.14.

Gazi

Akademik
Bakış

109

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

şiddet ve cebir” şartını getirmekte, ayrıca “suç teşkil eden eylemlerin” terör suçunu oluşturacağı hükmünü benimsemektedir.⁴⁰ Burada altı çizilmesi gereken değişim, bireylerin kimlikleri adına talep ettikleri hakların yasadışı bir takım faaliyetlere hizmet ettiği yönündeki görüşün kırılması ve söz konusu talep yüzünden bireylerin yargılanmasının önüne geçilmiş olmasıdır. Türkiye’de 1950’lerden itibaren bir takım siyasal söylemlerden ötürü sayısız insanın mahkûmiyet aldığı malumdur. Bireysel mahkûmiyetlerin sadece mahkum bireyde değil, aynı söylemleri paylaşan kitlelerde de travma etkisi yarattığı bir gerçektir. Bu bakımdan toplumsal travmanın önüne geçmek adına farklı düşünce ve ifadeler için meşru zemin sağlanması elzemdir. Bir başka düzenleme Nüfus Kanununda yapılmış, isim koyma hususunda, farklı kültürlere sahip kişilerin aile ve özel hayatlarına ilişkin özgürlük alanını genişletilmiştir. Yedinci Uyum Paketi kapsamında çıkarılan Terörle Mücadele Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile “şiddete teşvik” ibaresi terör suçu kapsamında maddeye eklenmiştir.⁴¹ Bu değişiklik ile birlikte kimliği ya da kültürü adına bir takım hak talebinde bulunan grupların terör suçlamasına maruz kalmasının önüne geçilmiştir. Aynı doğrultuda, kişilerin fikir, kanaat ve düşüncelerini özgürce yaymasına elverecek etkinlikler lehine, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanununa “suç işleneceği tehlikesinin açık ve yakın şekilde ortaya çıkması” ibaresi eklenmiştir. Bahsi geçen tehlikeye yönelik herhangi bir emare taşımayan toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin kısıtlanması veya ertelenmesi yasaklanmıştır.⁴² Düzenleme, kitlelerin milliyetçi duygularını körükleyen hoşgörüsüzlüğü bertaraf etmek ve pejoratif etiketlemeyi (örnek: ‘öteki’, ‘muhalif’, ‘marjinal’, ‘düşman’ vb.) engellemek adına önemli bir adım niteliğindedir. Yine ifade özgürlüğü alanında önemli bir adım olarak, farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesine yönelik kurs açma imkânı 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu kapsamında serbest hale getirilmiştir. AB Uyum Yasası Paketleri içinde sekizinci uyum yasası paketi ile idam cezası her koşulda kaldırılmış ve gerekli anayasal düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemeler kişinin en temel haklarından biri olan yaşama hakkının Avrupa normları düzeyinde tanınması açısından çok önemlidir. Yukarıda örnekleri sunulan (ve fakat bu örneklerle sınırlı olmayan) AB Uyum Yasa Paketleri ile Türkiye AB’ye taahhüt ettiği kısa ve orta vadeli programını büyük ölçüde tamamlamış ve 17 Aralık 2004 tarihinde yapılan AB Zirvesinde Türkiye’nin Kopenhag Siyasi Kriterlerini tatmin edici düzeyde yerine getirdiği vurgulanmış ve akabinde katılım müzakerelerinin 3 Ekim 2005’te başlamasına karar vermiştir.

Görüş

Akademik
Bakış

110

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

40 T.C. Resmi Gazete, Terörle Mücadele Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No: 5532, Sayı 26232, 18 Temmuz 2006, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/07/20060718.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/07/20060718.htm>

41 T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, a.g.e., 2007, s. 18.

42 T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, a.g.e., 2007, s. 19-20.

Anayasal Değişiklikler

AB uyum süreci içinde T.C. Anayasasında da bir takım değişikliklere gidilmiş ve dahası günümüzde yeni anayasa tartışmaları gündeme gelmiştir. AB Uyum Yasa Paketleri ile yapılan düzenlemelerin T.C. Anayasası ile paralellik arz etmesi açısından anayasamızda uyumlaştırma düzenlemeleri yapılmıştır. Bu kapsamda 2001, 2004 ve 2010 yıllarında yeni düzenlemeler getirilmiştir. Anayasa'da 2001 senesinde yapılan değişiklikler⁴³ bunların en kapsamlısıdır. Temel hak ve hürriyetler içinde önemli bir konuma sahip olan düşünce ve ifade özgürlüğü, anayasamızın 13. maddesi ile yeniden düzenlenmiştir. Yapılan düzenleme ile düşünce ve ifade hürriyeti genel sınırlandırmalardan arındırılmış, sadece anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve kanunla sınırlanabilen yeni bir hürriyet anlayışı benimsenmiştir.

Anayasamızın, eylem ve yorum yoluyla hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmasının önlenmesine yönelik 14. maddesi yeniden düzenlenmiştir. Anayasanın 19. maddesi de yakalama ve tutukluluk sürelerinin AİHS ile uyumlu hale getirilmesi adına yeniden düzenlenmiştir. Özel hayatın gizliliğini düzenleyen 20. madde ile toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı ve sınırlarını düzenleyen 34. madde AİHS ile uyumlu hale getirilmiştir. Anayasamızın 23. maddesi ile düzenlenen seyahat hürriyeti konusunda, vatandaşların yurt dışına çıkma hürriyetinin ülkenin ekonomik durumuna bağlı olması kaydı kaldırılmıştır. 26. maddede yapılan düzenlemede günlük hayatta farklı dil ve lehçelerin kullanılmasına yönelik bir kısıtlama olmadığı belirtilmiş, 28. maddede yapılan düzenlemede ise "kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayın yapılamayacağına ilişkin ikinci fıkra" metinden çıkartılmıştır. Bu düzenlemeler AB'nin sıklıkla vurguladığı ifade hürriyeti adına önemli bir adım olarak nitelenebilir. Bireyin kimliğinin taşıyıcısı olan dilin serbestçe kullanılabilmesine yönelik önemli bir sürecin başlangıcı sayılabilir. 2004 yılında Anayasa paketi içinde Anayasanın 10. maddesinde kadın-erkek eşitliği hususunda düzenleme yapılmış, kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğu, devletin kadınların ve erkeklerin her alanda eşit haklardan yararlanması için tüm önlemleri alması gerektiği kabul edilmiştir. Anayasanın 15. maddesinin 2. fıkrasında yer alan "ölüm cezalarının infazı" ibaresi maddeden çıkarılmıştır. Bu madde ile bağlantılı 17. Madde'nin 4. fıkrası içinde yer alan "mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesi hali..." ibaresi metinden çıkarılmış, yine 38. maddenin 9. fıkrası metinden çıkartılmış, 10. fıkrası ise "ölüm cezası ve genel müsadere

43 2001 Anayasa Paketi ile metnin başlangıç bölümü de dâhil olmak üzere Anayasanın 13, 14, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 31, 33, 34, 36, 38, 40, 41, 46, 49, 51, 55, 65, 66, 67, 69, 74, 86, 87, 89, 94, 100, 118, 149 maddelerinde değişikliklere gidilmiştir. Bkz. T.C. Resmi Gazete, Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, Kanun No. 4708, Sayı 24556, 3 Ekim 2001, [http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm](http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm)

Gazi

Akademik
Bakış

111

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

cezası verilmez” şeklinde değiştirilmiştir. 87. maddede yer alan “mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine” ibaresi de metinden çıkarılmıştır.

AB yasalarına uyumlaştırma süreci 2010 yılında 26 maddelik anayasal değişiklikler paketi ile devam etmiştir. Önceki anayasa paketlerinin aksine, 2010 yılında yapılan değişiklikler TBMM tarafından kabul edildikten sonra referanduma sunulmuş ve halkın %57.88’lik kısmının evet oyu ile yasalasmıştır. Değişiklikler paketi içinde Anayasanın 10. maddesinin 2. fıkrasına “çocuklar, yaşlılar, özürllüer, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz” şeklinde ilave yapılmıştır. Bu düzenleme ile çocuklara, yaşlılara, özürllüere, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gazilere pozitif ayrımcılık getirilmesi amaçlanmaktadır. Anayasanın 20. maddesi ile bireyin kişisel verilerinin korunmasına dair kanun yeniden düzenlenmiştir. Anayasanın 23. maddesinin beşinci fıkrası ise “yurtdışına çıkma hürriyeti, ancak suç soruşturması veya kovuşturması sebebiyle hâkim kararına bağılı olarak sınırlandırılabilir” şeklinde değiştirilmiştir. Anayasanın 41. maddesi çocuk haklarına dair düzenlemeler getirmiş ve devletin çocukları koruma ve kollama görevlerini düzenlemiştir.⁴⁴ Yukarıda anılan anayasa değişiklikleri hem Türk kamuoyunda hem de Avrupa’da olumlu karşılanmış olsa da, toplumun farklı kesimleri tarafından tartışılan “anayasal vatandaşlık” konusunda herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Dolayısıyla toplumsal uzlaşının ana prensibi olan özgür ve eşit vatandaşlık anlayışı bu noktada eksik kalmaktadır.

Demokratikleşme Paketi

Türkiye 2002 yılı ile ivme kazandırdığı demokratikleşme sürecine 2013 yılında ismi demokratikleşme paketi olarak açıklanan yeni bir açılım süreci katmıştır. Başlangıçta büyük beklentiler yaratan ve toplumsal uyumu tesis edeceğine inanılan bu girişim nihai amacına ulaşamamıştır. Günümüzde rafa kaldırılan demokratik açılım yerini tekrar çatışma ortamına bırakmıştır. Esasen başlangıçta demokratikleşme paketi olarak anılan süreç, zamanla ‘Kürt açılımı’ veya ‘Güneydoğu paketi’ gibi farklı isimlerle anılır olmuştur. Bu isimlendirme bile esasen hem siyasal hem de toplumsal boyutta sürece nasıl yaklaşıldığını ortaya koymaktadır. Zira söz konusu isimlendirme ile demokratikleşme paketi dar bir çerçeveye oturtulmuş ve toplumun belirli bir bölümünün istekleri üzerine bina edilmiştir. Zamanın Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün, “İster terör, ister Güneydoğu, ister Kürt meselesi olarak ifade edilsin, bu Türkiye’nin birinci meselesidir. Mutlaka halledilmeli, fırsat kaçırılmamalıdır.”⁴⁵ şeklindeki beyanati,

44 T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, “Türkiye İlerleme Raporu 2013”, s.3. http://www.ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf

45 Human Rights Watch, “Protestoyu Terör Suçu Saymak”, Kasım 2010, s.11, <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/turkey1110tuwebwcover.pdf>

bahsi geçen bakış açısını özetler mahiyettedir. 2009 yılında, yukarıda belirtilen uyum yasa paketlerinden başka, siyasal ve toplumsal düzeyde gelişen olumlu atmosfer, Türkiye'de yaşayan herkesin eşitlik anlayışı içinde hak ve özgürlüklerinin iyileştirileceği yönündeki inancı güçlendirmiştir. Yine aynı dönemlerde, demokratikleşme sürecinin yürütücü isimlerinden dönemin içişleri bakanı Beşir Atalay, "Vatandaşlarımızın demokratik haklarının genişletilmesi ve pekiştirilmesi, nerede yaşarsa yaşasın her vatandaşımızın kendisini devletin eşit ve hür ferdi olarak hissetmesini sağlamakla mümkündür,"⁴⁶ demek suretiyle kamunun bu yöndeki görevinin altını çizmiştir. Bu vurgu, Rawls tarafından ileri sürülen kuramın özünü oluşturmaktadır. Fakat devletin toplumda yaşanan bir takım anlaşmazlıkların veya gerilimlerin önüne geçememesi, bu yönde yürütülen siyaseti etkisiz kılmaktadır. Bu sorunun sebebi ise Türkiye'de bireyin devlet tarafından bir nesne olarak değerlendirilmesi, vatandaşlık hak ve ödevleri bağlamında aktif olarak siyasete katılması gereken bir özne olarak görülmemesidir. Dolayısıyla yapılan mevzuat değişikliklerinin birçoğu bireyin toplumsal ilişkileri üzerinde ciddi bir etkiye sebep olmamaktadır. Burada üstünde durulması gereken şey 'kamusal akıl' olmalıdır. Siyasal ve toplumsal alanda görüş birliğini yakalamanın temelinde bireysel akıl veya ideolojik siyasal akıl değil, herkesi kucaklayacak bir kamusal akıl yatmaktadır. Aşağıda mevzuat değişikliklerine dair verilen örneklerde görüleceği üzere, özellikle insan hakları alanında ciddi adımlar atılmasına rağmen, genel olarak beklentilerin karşılanmadığı açıktır. Bu durumun en temel sebebi, yapılan düzenlemelerin AB'yi tatmin edecek düzeyde ve kısa vadeli olarak planlanmasıdır. Oysa yapılması gereken en başta eşit vatandaşlık anlayışını yerleştirmek olmalıdır. Maalouf'un, "Başkalarını çoğu zaman en dar aidiyetleri içine sıkıştıran bizim bakışımız ve onları özgür kılacak da gene bizim bakışımızdır."⁴⁷ ifadesi bu noktada manidar durmaktadır. Oysa AB normları ve bu normlara yaklaşma arzusu ancak 'kamusal aklın' işler kılınmasına yönelik bir ilk adım sayılmalı, tarafların bu zihniyetle çaba göstermesi sağlanmalıdır. Örneğin, AB normlarına uyumlaştırma adına, yönetimde şeffaflık ve açıklık anlayışı gereği, vatandaşların bilgiye ulaşmalarının kolaylaştırılması için 09.10.2003 tarihli ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Yasası düzenlenmiştir. 28 Eylül 2006 tarihli ve 5548 Sayılı Kanun ile Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) kurumunun kurulması için altyapı oluşturulmuştur. Kamu Denetçiliği Kurumu 29 Haziran 2012 tarihli ve 6328 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile kurulmuştur.⁴⁸ AB ile bütünleşme açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. İnsan haklarına dair bir başka kurumsal gelişme ise 21.02.2012 tarihli ve 6332 Sayılı Kanunla Türkiye İnsan Hakları Kurumunun

46 Human Rights Watch, a.g.d., s.11.

47 Maalouf, a.g.e., 2016, s.24.

48 T.C. Resmi Gazete, Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, Kanun No. 6328, Sayı: 28338, 14 Haziran 2012, [http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120630.htm](http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120630.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120630.htm)

Gazi

Akademik
Bakış

113

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

kurulmuş olmasıdır.⁴⁹ Temel amacı insan haklarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi olan kurum ön çalışmalarını tamamlayarak 2013 itibarıyla faaliyete geçmiştir. Tüm bu iyileştirmeler insan hakları alanında önemli gelişmelerdir. Lakin tarafların eşit şartlarda müzakere edemediği bir durumda, yapılan düzenlemeler, bir tarafın dilenirken diğer tarafın dayatması suretinde gerçekleşiyorsa, nihai kerte de toplumsal barışa hizmet etmeyecektir.

1961 tarihli ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Kanununun 58. maddesinin ikinci fıkrası, "Siyasi partiler ve adaylar tarafından yapılacak her türlü propaganda, Türkçenin yanı sıra farklı dil ve lehçelerde de yapılabilir,"⁵⁰ şeklinde yeniden düzenlenmiştir. 2820 sayılı Kanununun EK.1'inci maddesinin dört ve beşinci fıkraları ise, "Milletvekili genel seçimlerinde toplam geçerli oyların %3'ünden fazlasını alan siyasi partilere de devlet yardımı yapılır,"⁵¹ ibaresinin eklenmesiyle değiştirilmiştir. Yapılan bu düzenlemeler, AB'nin sıklıkla vurguladığı, demokrasinin daha geniş katılımı yaşatılması ve farklı siyasi görüşlere imkânlar verecek şekilde toplumun farklı kesimlerinin kucaklanması amacına hizmet eder mahiyettedir. Burada demokrasilerin vazgeçilmez unsurları olan siyasal partilere kamu ödeneğinin genişletilmesi siyasal tanınma ve temsil açısından önemli bir gelişmedir. AB'nin önemle üstünde durduğu bir başka husus ise ayrımcı tutum ve davranışlarının nefret suçu kapsamında yasaklanmış olmasıdır. Demokratikleşme paketi içinde söz konusu düzenleme, 5237 sayılı Kanununun 122. maddesinde yer almıştır. Hiç kimsenin dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığı sebebiyle ayrımcılığa tâbi tutulamayacağı açıkça belirtilmekte ve ayrımcılığa konu olan davranışların bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılması öngörülmektedir.⁵² Demokratikleşme paketi içinde 5237 sayılı Kanununun 113. maddesi başlığı ile birlikte yeniden düzenlenmiş ve hiç kimsenin dini inancı, düşünce ve kanaatlerinden veya yaşam tarzına ilişkin tercihlerinden ötürü kamu hizmetlerinden mahrum edilemeyeceği belirtilmiştir.⁵³

2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun 6, 7, 11, 12, 23 ve 24. maddeleri değiştirilmiş, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin daha özgürce yapılabilmesinin önü açılmıştır. Bireylerin hak taleplerini çeşitli platformlarda

Görüş

Akademik
Bakış

114

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

- 49 T.C. Resmi Gazete, Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanunu, Kanun No. 6232, Sayı: 28339, 30 Haziran 2012, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120630.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120630.htm>
- 50 T.C. Resmi Gazete, Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No. 6529, Sayı: 28940, 02 Mart 2014, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140313.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140313.htm>
- 51 T.C. Resmi Gazete, a.g.d.
- 52 T.C. Resmi Gazete, Türk Ceza Kanunu, Kanun No. 5237, Sayı 25611, 26 Eylül 2004, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/10/20041012.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/10/20041012.htm>
- 53 T.C. Resmi Gazete, a.g.d.

özgürce dile getirmeleri, hem sosyal hem siyasal alanlarda aktif olarak yer almalarının ön koşuludur. Ayrıca barışçıl toplanma ve gösteri yapabilme hakkı çerçevesinde, bir takım simge, dil veya kültürel pratiklerin kullanabilmesi sağlanmıştır. Bu bağlamda paket içinde yer alan bir başka düzenleme 14.10.1983 tarihli ve 2923 sayılı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanununun 2. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendine yapılan ekleme olup, "Özel Öğretim Kurumları Kanunu hükümlerine uygun olmak şartıyla Türk Vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerle eğitim ve öğretim yapmak amacıyla özel okul açabilir,"⁵⁴ hükmünü getirmektedir. Eğitim alanında yapılan diğer değişiklikler ise Millî Güvenlik Bilgisi dersinin eğitim-öğretim müfredatından çıkarılması ve seçmeli Kürtçe, Lazca, Abazaca, Adıgece, Kurmançî gibi dillerin 'Yaşayan Diller ve Lehçeler' dersi içinde okutulmasıdır.⁵⁵ Yukarıda değinildiği üzere Rawls adalet kuramında eğitim konusuna bilhassa önem vermekte ve her bireyin eğitim imkânlarından eşitçe yararlanmasını devletin ödevi olarak nitelendirmektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta şu ki, demokratik değerlerin sürekli hale getirilmesi ancak herkese eşit imkânlar sunan bir eğitim sisteminin sürekliliği ile sağlanabilir. Zira eğitim hakkı öncelikli temel haklar arasında yer almaktadır. Eğitimin diğer bir önemi ise, yukarıda anılan birçok hakkın gerçekleşmesinin en büyük aracı konumunda bulunmasıdır.⁵⁶

Türkiye'deki tartışmalarda eksik olan husus, karşılıklı anlayış ve eşitlik temelinde makul istençler noktasındadır. Günümüzün yeni anayasa ihtiyacı tartışmalarında da benzer bir durum gözlenmekte, taraflar uzlaşma anlayışından uzaklaşıp daha başlangıçta kimlik okuması yapmakta, sürece tarafgirce yaklaşmaktadır. AB'nin sıklıkla dile getirdiği, "siyasi görünüm bölünmüşlük arz etmeye devam etmektedir"⁵⁷ eleştirisi bu noktada önemlidir.

Sonuç

Türkiye'de millî-kimlik siyaseti hem siyasal hem toplumsal hayatta ciddi sınırlara sebep olmaktadır. 1990'lara kadar Türkiye'de ulus-devlet ideolojisinin gölgesinde ayrımcı dil ve söylemlerin hüküm sürdüğü bir evreden sonra, günümüzde farklı grupların ve toplulukların bir takım ihtiyaçlarının karşılanması

54 T. C. Resmi Gazete, Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No. 6529, Sayı: 28940, 02 Mart 2014, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140313.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140313.htm>

55 Nurcan Kaya, "Türkiye'de Eğitim Sisteminde Renk, Etnik Köken, Dil, Din ve İnanç Temelli Ayrımcılık", Tarih Vakfı, Uluslararası Azınlık Hakları Grubu, İstanbul, 2015, s.21.

56 T. Tarhanlı, "Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi: İnsan Hakları Hukuku Açısından Genel Bir Değerlendirme", Tüzün, G. (Ed.) *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları II*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2009, s.33.

57 T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, "Türkiye İlerleme Raporu 2015", s.3, http://www.ab.gov.tr/files/000_files/2015/11/2015_turkiye_raporu.pdf

Gaz

Akademik
Bakış

115

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

gerektiği fikri devlet nezdinde kabul görmektedir. Bu farkındalığın altında yatan itici güç kuşkusuz Türkiye'nin AB'ye tam üyelik arzudur. 1990'ların sonu itibarıyla ivme kazanan Türkiye-AB ilişkileri Türkiye'de siyasal ve sosyal hayatta büyük adımlar atılmasına önyak olmuştur. Çalışmada özetlendiği üzere birçok mevzuat değişikliğine gidilmiş, asimilasyoncu, yok sayan, aşağılama eğilimli politikalar terkedilmiş, farklılıklara yer verme eğilimi artmıştır. Ne var ki devletin yürüttüğü politikaların toplum katında arzu edilen karşılığı bulduğu söylenemez. Bunun en temel sebebi tanınma prensibinin eksikliğidir. İyi niyetle başlanan 'açılım' süreçlerini en başta gölgeleyen bu tanımama yok-sunludur ve günümüzde toplumsal barışın yerini yeniden çatışma ortamına bırakması bunun en somut kanıtı niteliğindedir.

Türkiye'de insan haklarını bir takım milli ve kültürel değerlerin gölgesinden çıkartamama, dolayısıyla kapsayıcı olma noktasında evrensel değerlerle harmanlayamama eksikliği mevcuttur. Bu sebeple toplumsal algı ve bilinçlenme gelişmemekte ve etnik (yerel) boyut içinde sıkışmaya devam etmektedir. Demokratikleşme süreci içerisinde atılan bu adımların şüphesiz önemi büyüktür. Fakat yapılan mevzuat değişikliklerine paralel toplumsal barışın tesisi gerçekleşmemekte, yasal gelişmeler pratik hayata yansıtılmamaktadır. Bunun en belirgin sebebi ise uzlaşma kültürünün toplumsal zemin bulamaması, toplumu oluşturan farklı kesimlerin birbirlerini kimliklerinden arındırılmış biçimde anlamaya yanaşmamasıdır. Nihai olarak, Rawls'un eşit vatandaşlık anlayışının ve 'örtüşen uzlaşma' tezinin, kimliklerden bağımsız, toplumsal işbirliğine dönük ve kapsayıcı olması üzerine düşünülmalıdır.

Kaynaklar

- AKTÜRK, Şener. "Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı38, 2006:23-53.
- BAUMANN, Gerd. *Çokkültürlülük Bilmecesi Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*, (Çev. Işıl Demirakın), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.
- CAĞAPTAY, Soner. *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?*, Routledge, NY 2006.
- ÇELEBİ, A. *Avrupa: Halkların Siyasal Birliği*. Metis Yayınları, İstanbul 2002.
- EUROPEAN COUNCIL, Presidency Conclusions, Declaration on Human Rights, Annex V. Lüksembourg 28-29 June 1991.
- file:///C:/Users/asus/Downloads/1991_june_-_luxembourg__eng_.pdf
- HABERMAS, Jürgen. *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*, (Çev. İlknur Akla), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- HABERMAS, J. "Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe", *Praxis International* 12, 1992:1-19.
- HUMAN RIGHTS WATCH, "Protestoyu Terör Suçu Saymak", Kasım 2010, <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/turkey1110tuwebwcover.pdf>

İKV, Amsterdam Antlaşması ile Eklenen Protokoller, B. Avrupa Birliği Antlaşması'na ve Avrupa Topluluğu'nu Kuran Antlaşma'ya Ek Protokoller <http://www.ikv.org.tr/images/files/A6-tr.pdf>

İKV, Avrupa Birliği Antlaşması, Avrupa Topluluklarını Kuran Antlaşmalar ve ilgili Bazı Kararları Değiştiren Nice Antlaşması, İKV, [http://www.ikv.org.tr/images/files/A7-tr\(1\).pdf](http://www.ikv.org.tr/images/files/A7-tr(1).pdf)

KADIOĞLU, Ayşe. "Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türkiye Örneği", Ayşe Kadioğlu (Haz.), *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara*, Metis Yayınları, İstanbul 2008.

KAYA, Nurcan. "Türkiye'de Eğitim Sisteminde Renk, Etnik Koken, Dil, Din ve İnanç Temelli Ayrımcılık", Tarih Vakfı, Uluslararası Azınlık Hakları Grubu, İstanbul 2015.

KEYMAN, E. Fuat. "Türkiye'de Çokkültürlü Anayasal Vatandaşlık", Ayşe Kadioğlu (Haz.), *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara*, Metis Yayınları, İstanbul 2008.

KOÇAOĞLU, Mehmet. *John Rawls Adalet Teorisi ve Temel Kavramlar*, İmaj Yayınevi, Ankara 2015.

KOHN, Hans. "Western and Eastern Nationalisms", John Hutchinson & Anthony D. Smith (Haz.), *Nationalism* Oxford University Press, Oxford 1994.

KUÇURADI, İonna. *The Idea and the Documents of Human Rights*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

KYMLICKA, Will & W. Norman, "Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory", (Haz.) R.Beiner, *Theorizing Citizenship*, State University of NY Press, Albany 1995.

MAALOUF, Amin. *Ölümcül Kimlikler*, (Çev. Aysel Bora) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

ORAN, Baskın. *Türkiye'de Azınlıklar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

RAWLS, John. *Siyasal Liberalizm* (Çev. Mehmet Fevzi Bilgin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

RAWLS, John. "Justice as Fairness: Political Not Metaphysical", (Haz.) E. Samuel Freeman, *Collected Papers*, Harvard University Press, Cambridge 1999.

RAWLS, John. "The Law of Peoples", (Haz.) Stephen Shute & Susan Hurley, *On Human Rights*, Basic Books, NY 1993.

RAWLS, John. *A Theory of Justice*, Oxford University Press, Oxford 1985.

SASSEN, Saskia. "Towards Post-National and Denationalized Citizenship" E.İşin ve B.Turner (Haz.) *Handbook of Citizenship Studies*, Thousand Oaks, Londra 2003b.

SASSEN, Saskia. "Globalization of Denationalization?", *Review of International Political Economy*, Vol.10, No:1, 2003a:1-22.

SMITH, Anthony D. *Nationalism and Modernism*, Routledge, London 1998.

Gaz

Akademik
Bakış

117

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

SOYSAL, Yasemin Nuhoğlu. *Limits of Citizenship Migrants and Postnational Membership in Europe*, The University of Chicago Press, Chicago 1994.

TARHANLI, T. "Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi: İnsan Hakları Hukuku Açısından Genel Bir Değerlendirme", (Haz.) G. Tüzün, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları II*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2009.

TAYLOR, Charles. (2014) "Tanınma Politikası", Amy Gutman (haz.)

Çokkültürcülük: Tanınma Politikası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye İlerleme Raporu 2013", http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, "Türkiye İlerleme Raporu 2015", s.3, http://www.ab.gov.tr/files/000files/2015/11/2015_turkiye_raporu.pdf

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, "Türkiye İlerleme Raporu 2015", s. 9, http://www.ab.gov.tr/files/000files/2015/11/2015_turkiye_raporu.pdf

T.C. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, "Türkiye 2001 Yılı Ulusal Programı", <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=195=1>

T.C. Başbakanlık AB Genel Sekreterliği, "Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri" 2007, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf>

T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Türkiye'de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*, Ankara 2007.

T.C. Başbakanlık, AB Genel Sekreterliği, Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliğinin İşleyişi Hakkında Antlaşma, Ankara, 2011, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>

T.C. Resmi Gazete, Terörle Mücadele Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No: 5532, Sayı 26232, 18 Temmuz 2006, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/07/20060718.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/07/20060718.htm>

T.C. Resmi Gazete, Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, Kanun No. 6328, Sayı: 28338, 14 Haziran 2012, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120630.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120630.htm>

T.C. Resmi Gazete, Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanunu, Kanun No. 6232, Sayı: 28339, 30 Haziran 2012, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120630.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120630.htm>

T.C. Resmi Gazete, Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No. 6529, Sayı: 28940, 02 Mart 2014, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140313.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140313.htm>

Görüş

Akademik
Bakış

118

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

T.C. Resmi Gazete, Türk Ceza Kanunu, Kanun No. 5237, Sayı: 25611, 26 Eylül 2004, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/10/20041012.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/10/20041012.htm>

T.C. Resmi Gazete, Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No. 6529, Sayı: 28940, 02 Mart 2014, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140313.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140313.htm>

T.C. Resmi Gazete, Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, Kanun No. 4708, Sayı: 24556, 3 Ekim 2001, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm>

Extended Abstract

Turkey's ambition to attain international standards of human rights is closely related to the idea of integration with the west and its values. One of these is the EU accession process which has an undeniable role in Turkey's steps towards meeting criteria in human rights accords. However, Turkey's efforts to improve its human rights policies in line with its EU membership goal also means Turkey's trial with Turkish identity and Turkish nationalism. Due to its obligations arising from EU candidacy, the country has put forward a great amount of legislation. Although currently in a standstill, Turkey has harmonized its laws on human rights with the EU standards by legislations called the EU Adjustment Law Packages or the Reform Packages. Among these are the 9 Adjustment Packages enacted in 2002-2004, the comprehensive constitutional amendment packages enacted in 2001, 2004, 2010, four comprehensive legal reform packages, and finally, the democratization package introduced in 2013. The adjustment laws relate to many areas, from the Turkish Criminal Law to the Press Law, from the Civil Law to the Anti-Terror Law, from the Associations Law to the Turkish Constitution.

However, current developments have shown the failure of the process, which has currently come to a deadlock. Behind this, as emphasized in this study, lies two important issues. First, the process is handled with a narrow focus on first generation rights. As strengthening democratic principles is not solely based on universal suffrage but also the right to freedom of religion, education in different languages etc. As a result protection of the rights also requires protection of culture, which comes along only with a democratic decision-making mechanism. That is why, the study debates this confrontation alongside The Theory of Justice introduced by Rawls. Rawls emphasizes the need of an understanding of equal citizenship built on mutual respect and

Gazi

Akademik
Bakış

119

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

reciprocity with a public reasoning. This brings the subject to the second issue which requires negotiation among the parties, not bargaining. However in Turkey the rights granted are mostly towards certain segments of the society forwarded with good intentions however subject to some bargaining. Political and cultural participation is significant for the compatibility of a society which must rest on treatment of equality, not imposing uniformity via legitimizing the dominant culture while subordinating others. In Turkey, the idea of meeting different expectations of different groups and communities at state level has matured. The driving force behind this matureness is the countries EU bid. A great some of legislation has been put forward in establishing peaceful settlements. However, as addressed in this study the process is sustained via bargaining, rather than negotiation, which does not satisfy parties at certain level and scope. Nonetheless, the government's inability of preventing the re-occurring social disagreements or even tensions deactivates the cited policies. The reason of this problem is that, in Turkey, citizens are viewed as objects instead of subjects that would actively participate in politics for their rights and duties. This is why many of the enacted regulations do not result in serious impacts on social relationships of individuals. The 'public reason' should be emphasized at this point. Achieving a social consensus demands essentially the establishment of the public reason, not the individual or political reason.

It is evident that both the political and social landscape still remains occupied by a mainstream culture in Turkey. The problem arises from the lack of integrating the civil society within this process. The inclusion of different segments requires to be represented via different parts of the civil society or otherwise the consensus reached at political level does not meet or touch the grassroots. No matter how much improvements are made due to legislative acts, which a great amount of examples have been given in this study, it is at utmost important to make them visible through realization, information and embracement by different groups in the society. This can be achieved by a citizenship model embracing all members of the society.

Görüş

Akademik
Bakış

120

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Cumhuriyet Dönemi Türk-Alman İlişkilerinde Sıradışı Bir Aktör: Krupp Firması 1923-1990*

An Unusual Actor in the Republican Era Turkish-German Relations: Krupp Company 1923-1990

Fahri TÜRK** -Emirhan KAYA***

Öz

Krupp Firması, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle silah ticareti alanındaki faaliyetleri neticesinde Türk-Alman ilişkilerinde önemli bir aktör olarak ön plana çıkmıştır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise söz konusu firmanın Türkiye’de birçok farklı sektör ve sanayi kolunda etkin olması dikkatlerin sivil alanlardaki faaliyetlerine yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Krupp Firmasının Türkiye’ye yaptığı yatırımlar ve sanayi malzemeleri ihracatı sayesinde Türk sanayisinin gelişimine önemli katkılarda bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Krupp Firmasının 1923-1990 yıllarını kapsayan dönemde Türk sanayisinin gelişimine nasıl ve ne derece katkıda bulunduğu gözler önüne serilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede, Krupp Firmasının söz konusu dönemde Türkiye’de demiryolu yapımı, krom ticareti, madencilik, gemi yapımı, demir-çelik sanayisi ve turizm gibi birçok alanda yaptığı yatırımların yanı sıra Krupp yetkilileri ve Türk devlet adamlarının karşılıklı ziyaretleri mercek altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Alman İlişkileri, Krupp Firması, Sanayileşme, Yatırım

Abstract

Krupp company emerged as an important actor regarding Turkish-German relations as a result of its activities particularly in the field of arms trade after the second half of the 19th century. The company’s effectiveness in various sectors and industrial branches in the Republican era drew attention to its activities in civilian areas. Thus, it emerged as a fact that Krupp’s investments and export of industrial materials contributed to the development of Turkish industry. Accordingly, this study aims to demonstrate how and to what extent Krupp contributed to the development of Turkish industry from 1923 to 1990. Within this respect, the firm’s investments in the fields such as railway construction, chrome trade, ship-building, mining, iron and steel industry and tourism as well as the mutual visits of company officials and Turkish statesmen were examined in this study.

Key Words: Turkish-German Relations, Krupp Company, Industrialization, Investment

GİRİŞ

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren silah ticaretiyle ilgili faaliyetleri sayesinde Türk-Alman ilişkilerinde önemli bir aktör olarak rol alan Krupp Firması, 1923 yılı sonrasında da özellikle sivil alanlardaki etkinliği ile “iki yeni cumhuriyet” arasındaki ilişkilerde etkili olmaya devam etmiştir. Bu bağlamda Krupp Firmasının Cumhuriyet döneminde Türkiye’deki faaliyetleri incelendiğinde farklı sektör ve sanayi kollarında yapılan yatırımlar ön plana çıkmaktadır. Firma

* Makalenin Geliş Tarihi: 04.08.2016, Kabul Tarihi: 30.03.2017

** Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Edirne/TÜRKİYE, fahriturk11@gmail.com

*** Arş. Gör., Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Edirne/TÜRKİYE, emirhankaya@trakya.edu.tr

bu çerçevede demiryolu yapımından madencilığe kadar birçok alanda faaliyet gösterirken, Türkiye'ye sevk ettiği sanayi makineleri ve malzemeleriyle Türk sanayisinin gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada Krupp Firmasının 1923-1990 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'de sivil alandaki faaliyetleri incelenmektedir. Her ne kadar söz konusu firma 1933 yılından sonra Türkiye ile tekrar silah ticaretine girmiş olsa da bu çalışma daha çok sivil alandaki faaliyetler üzerine yoğunlaşacaktır. Bu çalışmada cevap aranacak soru, Krupp Firmasının ne dereceye kadar Türk sanayileşmesine katkıda bulunduğu şeklindedir? Bu soruya cevap verebilmek için izlenen yol haritası aşağıda tarif edildiği şekilde olacaktır: İlk Krupp Firması ve Türkiye arasındaki ilişkilerin net bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilmek için Osmanlı döneminde Essen'in İstanbul ile geliştirdiği silah ticareti merkezli ilişkiler ortaya konulacaktır. Bu retrospektif temelde Krupp Firması ve Türkiye arasındaki ilişkilerin 1923'ten sonra başlamadığı dolayısıyla Cumhuriyet döneminde yeni bir keyfiyet kazandığı görülecektir. Ardından, Krupp Firmasının söz konusu dönemde Türkiye'nin sanayileşmesine verdiği önem vurgulanacak ve bu yönde gerçekleştirdiği faaliyetler; öncelikle silah ticareti alanında ardından demiryolu yatırımları, demir çelik, madencilik, gemi yapımı ve diğer yatırım alanlarında ortaya konulacaktır. Son olarak hem Krupp yetkililerinin hem de Türk devlet adamlarının yapmış oldukları karşılıklı ziyaretler ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Böylece Krupp Firması ve Türkiye arasında gerçekleştirilen dostane ikili ilişkilerin Türkiye'nin sanayi alanındaki gelişimine nasıl katkıda bulunduğu gözler önüne serilecektir.

Mevcut yazında Cumhuriyet dönemi Türk-Alman ilişkileri çerçevesinde Krupp Firmasının Türkiye ile sivil alanda geliştirdiği ilişkiler üzerine herhangi bilimsel bir eser olmadığından söz konusu bu çalışma alandaki mevcut boşluğu dolduracak özgün bir araştırmadır. Esas itibarıyla Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Krupp Firması Tarih Arşivi, Cumhuriyet Gazetesi ve Milliyet Gazetesine ait arşivler ile Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğüne ait "Ayın Tarihi" isimli birincil kaynaklardan elde edilen verilere dayanan bu arşiv çalışmasında niteliksel içerik çözümlemesi yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca birçok Türk sanayi kuruluşları ile mühendislik odalarının çevrimiçi sitelerinden yararlanılmıştır.

Bu çalışmada iki farklı Alman para birimi kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi 1918-1945 döneminde kullanılan Reichsmark ((RM) "İmparatorluk Markı") adı verilen para birimidir. Diğeri ise 1949-2002 yılları arasında tedavülde kalmış olan Deutsche Mark ((DM) "Alman Markı") denen para birimidir.

Krupp Firması ve Türkiye

Türkiye ve Almanya arasındaki silah ticaretinin uzun bir geçmişi vardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Krupp Firması ile Osmanlı Devleti arasında silah ve

mühimmat alış-verişi alanında kurulan ilişkiler özellikle II. Abdülhamit zamanında dal budak sarmıştır. Söz konusu firma ile ilişkiler 1860 yılında Aristarki Bey (Gregory Aristarchis) tarafından tesis edilmiştir. Bundan bir yıl sonra ise numunelik bir top gönderilmiştir. Sonuçta Türkiye bu firmaya ilk top siparişini 1863 yılında 48 adet sahra topu ismarlayarak gerçekleştirmiştir. Bu şekilde Türkiye ve Krupp Firması arasında kurulan ilişkiler on yıllar boyunca ciddi anlamda kesintiye uğramadan devam etmiştir.¹

Osmanlı döneminde Krupp Firması Türkiye'ye esas itibarıyla silah ve mühimmat ihracı gerçekleştirirken, söz konusu firma Almanya'nın 1920 yılında imzaladığı Versay Anlaşması gereğince silah üretiminden men edilmiş olmasından dolayı 1923 sonrası dönemde Türkiye ile ilişkilerinde sivil ticaret malzemelerinin satışına öncelik vermek zorunda kalmıştır. Her ne kadar 1933-1945 döneminde Krupp Firması Türkiye'ye bazı silah ve mühimmat ile denizaltılar gibi büyük çaplı sanayi malları sevk etmişse de Cumhuriyet döneminde Türkiye ile söz konusu firma arasındaki ilişkilerin bel kemiğini bu ülkenin sanayileşme çabaları çerçevesinde sivil alanda yapılan işbirliği oluşturmuştur. Krupp Firması hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde bu ülkeye silah sevkiyatında bulunmuş hatta ticari ilişkiler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tam anlamıyla demir-çelik ürünleri ve tesisleri gibi sivil malzemelerin ve tezgâhların ihracına yoğunlaşmıştır.

Yukarıda vurgulandığı üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Krupp Firması Türkiye'ye bu kez askeri olmayan sanayi ürünleri ihraç etmeye başlamıştır. Bu bağlamda hiç kuşkusuz söz konusu firmanın Türkiye'de açmış olduğu temsilciliklere büyük görevler düşmüştür.² Krupp Firmasının Türkiye temsilciliğini 1924 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren G. Dielman Firması üstlenmiştir. 1936 yılında bu temsilcilik görevi İstanbul ve Ankara'da şubeleri bulunan Süha Fazlı Orak Ticaret ve Sanayi Evi ve Berlin'de faaliyet gösteren Orient Dışsatım ve Ticaret Anonim Şirketine (Orientexport-Handels-GmbH) tevdi edilmiştir. 1942 yılında ise bu görev, Ankara'da bulunan Üç Halka Firması tarafından üstlenilmiştir.³ Esasında Türkiye'de sürekli bir temsilciliğin bulundurulması bu ülkeye verilen önemin de bir göstergesi idi.

- 1 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Fahri Türk, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914*, Krupp Firması, Mauser Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları, IQ Yayınları, İstanbul 2012, s. 226.
- 2 Krupp Firması Osmanlı döneminde de Türkiye ile ilişkilerine atfettiği önemden dolayı 1869'da Otto Dingler adlı şahsı Türkiye temsilciliğinin başına getirmiştir. 1889 yılında bu temsilcilik görevi August Huber'e verilmiştir. İstanbul'da Huber Frerés olarak ünlenen bu temsilcilik 1914 yılına kadar varlığını idame ettirmiştir. Frerés'in İstanbul Boğazı'nda 64.000 metrekarelik bir alan üzerine yaptırmış olduğu villa günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'nın yazlık rezidansı olarak kullanılmaktadır (Bu konuda daha ayrıntılı olarak bkz. Türk, *a.g.e.*, s. 233).
- 3 Daten über die Beziehungen der Firma Krupp zur Türkei, Anlage: Bl. I.6, Historischer Archive der Firma Krupp, Türkei D22.

Gazi

Akademik
Bakış

123

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Türkiye'ye 1923-1939 döneminde daha çok demiryolu malzemeleri ihraç eden ve Batı Anadolu'daki madenleri işleten Krupp Firması İkinci Dünya Savaşı döneminde bu ülkeye silah ve mühimmat satışı da gerçekleştirmiştir. Söz konusu dönemdeki bu ticari ilişkiler askeri alanla sınırlı kalmamış, sivil alan da bundan nasibini almıştır. Bu bağlamda bir örnek vermek gerekirse, Türkiye Temmuz 1943-Temmuz 1944 tarihleri arasında Krupp Firmasından toplam değeri 4.617.553 RM olan sivil malzeme alımına gitmiştir.⁴ Krupp Firmasının Türkiye ile ilişkileri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kesilmemiş, aşağıda ayrıntılı olarak görüleceği gibi bilâkis Adnan Menderes'in 1954 yılında Essen'e yapmış olduğu ziyaretle zirveye çıkmıştır.⁵ Krupp Firması sadece doğrudan kendisinin üstlenmiş olduğu projelerden değil diğer Alman firmalarının Türkiye ile yapmış oldukları ticaretten de kâr elde etmiştir. Örneğin, Enerji Birliği Anonim Şirketi (Kraftwerk Union GmbH) Bursa yakınlarında Tunçbilek Santralini kurduktan sonra iri kıyım kömür kütlelerinin kesilebilmesi için Krupp Firmasından büyük çekimler sipariş vermiştir.⁶ Söz konusu firma bundan başka diğer Alman firmaları olan Alfred Palucca ve Röchling'in Kütahya bölgesinde çıkarmış olduğu yıllık krom üretiminin yarısını almıştır.⁷

Krupp Firmasının Türkiye'nin sanayileşmesinde oynadığı rol zamanın Sanayi Bakanı Celal Bayar ve firma yetkilileri arasında geçen görüşmelerden de anlaşılmaktadır. Krupp Firmasının bildirdiğine göre, 1932 yılında Bayar, Türkiye'nin sanayileşme programı çerçevesinde yapılması planlanan maden işletmesi için gerekli ön araştırmaların hayata geçirilmesini Krupp yetkililerinden istemiştir. Krupp temsilcileri ayrıca Türkiye'deki maden ve kömür yatakları ile ilgili gerekli fizibilite çalışmalarının yaptırıldığını vurgulamışlardır. Hatta madenlerden sorumlu Dr. Böhne bu çalışmaları yürütmek için Ocak 1933'ten itibaren birkaç ay Türkiye'de kalmıştır. Krupp Firması Alman makamlarından bu iş için gerekli olan devlet garantisinin kendi işletmesine verilmesini rica etmiştir.⁸ Kaynak: Historischer Archive der Firma Krupp, Türki, D.22, Ruhrnachrichten, 1. Juni 1957, HA Krupp FAH V H 5, Ruhrnachrichten, 19 August 1967, HA Krupp D.22.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Krupp Firması çeşitli konsorsiyumlarda yer almak suretiyle de Türkiye'nin sanayileşmesine katkıda bulunmaya çalışmıştır. Örneğin, Krupp Firması 1932'de Türkiye'ye 200 milyon RM tutarında kredi teklif eden konsorsiyumun ortaklarından birisi konumundaydı. Konsorsiyum ortakları arasında bu firmanın haricinde; Vereinigte Stahlwerke, AEG, Siemens, Julius Berger ve Otto Wolf gibi dev şirketler yer almaktaydı. Türkiye bu krediyi

4 WAZ, 1 Ekim 1958, HA Krupp, E II 22 h.

5 Krupp D 22 ve WA XVIz 125 ve Krupp'sche Mitteilungen, Yıl 38, No.4, Ekim 1954.

6 Blick durch die Wirtschaft, 26.07.1973, HA Krupp, E II 22 d.

7 Meral Avcı, *Die türkisch-deutschen Wirtschaftsbeziehungen in den Jahren von 1923 bis 1945 unter Beachtung der politischen Entwicklungen*, Shaker Verlag, Aachen 2014, s. 162.

8 Avcı, *a.g.e.*, s.174.

Gör

Akademik
Bakış

124

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Almanya'dan mal ithali için kullanılabilecekti. Ancak bu krediden yararlanılıp yararlanılmadığı net olarak belli değildir. Esasında Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yer alan bir habere göre, Almanya'da meydana gelen hükümet değişikliği yüzünden söz konusu bu kredinin Türkiye'nin sanayileşmesi açısından pek bir önemi yoktu.⁹

Tablo 1: Krupp Firmasının Türkiye'deki Faaliyetleri 1954-1989

Yıl	Kurulmuş Olan Tesisler/Değer
1954	1-Mustang marka kamyonlar
1955	2-Mustang marka kamyonlar (çok sayıda)
1957	3-Karabük Demirçelik Fabrikası için yüksek fırın/1.200.000 DM 4-Boğaz Köprüsü'nün yapımına iştirak 5-Wolfram madenlerinin çıkarılması için ikinci bir demir çelik tesisinin kurulmasına iştirak 6-Altı adet çimento fabrikasının kuruluşuna iştirak
1958	7-Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın yıllık üretim kapasitesinin 0,25 milyon tondan 0,60 milyon tona çıkarılması 8-Başka bir yüksek fırın yapımı (günlük 1.000 ton kapasiteli)
1967	9-Tarsusta yağlı tohumlardan ve meyvelerden yemek yağı çıkarmak için iki adet solvent ekstraksiyon tesisi kurulması/2.800.000 DM
1969	10-Köyceğiz ve Dalaman adlı iki yük gemisi siparişinin alınması
1973	11-İki adet çekiçli kırıcı (Tunçbilek Termik Santrali) 12-DMT-tesisi (yıllık 60.000-120.000 ton kapasiteli)/9.000.000 DM
1974	13-Bandırma Limanı'na bor ihracı için depolama ve sevk tesisleri yapımı
1976	14- Divriği Demir Madenleri için demir cevheri hazırlama ve depolama tesisleri yapımı/58.000.000 DM
1981	15- Soma Termik Santrali için kömür taşıma ve ardiye araç-gereçleri/23.000.000 DM
1983	16- Gümüşköy'de gümüş çıkarma tesisleri kurulması ve mühendislik hizmetleri/50.000.000 DM
1985	17- Soma Kömür İşletmelerine kömür sevkiyatı için 8,5 kilometrelik bir yürüyen bant sisteminin kurulması
1986	18- Aliağa Çukurova Çelik Endüstrisine bağlı çelik fabrikasına UHP-ark fırınları gönderilmesi
1987	19- Soma Termik Santrali için kömür taşıma ve konveyör sistemi yapımı/70.000.000 DM 20- Bir çimento fırını hattının tadilatının yapımı/6.000.000 DM
1988	21- Küçük bir demir çelik tesisinin yapımı (üretim kapasitesi yıllık 450.000 ton)/33.000.000 DM
1989	22- Soma Termik Santrali'nin üçüncü genişleme aşaması için kömür taşıma, çıkarma ve işleme tesisleri yapımı

9 Avcı, a.g.e., s. 173-174.

Gazi

Akademik
Bakış
125
Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Kaynak: Historischer Archive der Firma Krupp, Türkiye, D.22, Ruhrnachrichten, 1. Juni 1957, HA Krupp FAH V H 5, Ruhrnachrichten, 19 August 1967, HA Krupp D.22.

Silah Ticareti

1923 sonrasında Krupp Firması Versay Anlaşması'nın getirdiği kısıtlamalar yüzünden her ne kadar ilkin Türkiye'ye silah ihraç edememiş ise de, Almanya'da Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra tekrar askeri teçhizat ve tesis yapımına yöneldiğinden bir süre sonra Türkiye'ye savaş araç-gereci satışı yeniden başlamıştır. Krupp Firması 1936-1937 döneminde Türkiye'ye 91.000.000 RM değerinde 15 santimetrelilik top, topçu malzemesi, römork ve denizaltı sevk etmiştir. Bunun haricinde 1939'da Gölcük Askeri Limanı'nın yapımını üstlenen konsorsiyuma iştirak eden bu firma, gene aynı yıl Türkiye'ye Döneberg/Hamburg Dinamit Anonim Şirketi ile birlikte 50.000 adet kovan (7,5/42'lik) ve 50 atımlık sevk barutu ihraç etmiştir. Daha sonra Krupp Firmasına verilen siparişler [üç adet denizaltı, 20 adet Krupp topu (15 cm) ve on iki adet Skoda topu (21 cm'lik)] 1939 yılında Adolf Hitler'in emri gereğince durdurulmuştur. 20 adet Krupp topundan sadece üç tanesi Türkiye'ye sevk edilmiştir.¹⁰

Ayrıca Krupp Firmasına bağlı Germania Tersanesi'nde 1939 yılında Saldıray ve Batıray adlı denizaltılar kızaktan indirilmiştir. Hatta son anılan denizaltının hizmete sokulma törenine Türkiye Konsolosu Hamdi Arpag da katılmıştır.¹¹ Ancak bu bağlamda Cumhuriyet döneminde Türkiye ve Krupp Firması arasındaki silah ticareti alanındaki ilişkilerin gerek yoğunluğu gerekse devlet açısından önemi bakımından 1914 öncesiyile karşılaştırılmaktan oldukça uzak olduğu söylenebilir.

Demiryolu Yatırımları

Krupp Firmasının Türkiye'de erken Cumhuriyet döneminde yaptığı yatırımlar dikkate alındığında, bunların esas itibarıyla demiryolu yapımı etrafında kümeleniği görülmektedir. Türkiye'de demiryolu köprüleri inşa eden Alman firmaları arasında yer alan Krupp, demiryolu yatırımları konusunda Otto Wolff ve Philip-Holzmann gibi şirketlerle rekabete girmiştir.¹² Firma bir yandan Türkiye'de demiryolu köprüleri inşa etmiş diğer yandan da bu ülkeye vagon, lokomotif ve lokomotif malzemesi ihracatı gerçekleştirmiştir.

Krupp Firması ilk olarak 1930 yılında diğer Alman firmalarının da katılımıyla oluşturulan bir konsorsiyumda yer alarak Türkiye'deki demiryolu yapımı çalışmalarına katkıda bulunmaya başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye,

10 Fahri Türk, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1923-1945", *Belleten*, LXXIX/ 285, 2015, s. 766-767.

11 HA Krupp, D.22.

12 Yavuz Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 53-54.

6 Ağustos 1930 tarihinde “Krupp konsorsiyumu”¹³ olarak adlandırılan Alman firmalarından demiryolu malzemesi satın almak üzere bir kredi anlaşması imzalamıştır. 40-50.000.000 DM (yaklaşık 20-25.000.000 TL) değerindeki demiryolu malzemesinin 1934 yılına kadar Türkiye’ye sevk edilmesini öngören bu anlaşma, Bayındırlık Bakanı Recep Peker ile Krupp Firmasının Müdürü Bamberg arasında imzalanmıştır. Sevkiyatın üçte birini yapı malzemeleri oluştururken; lokomotifler, vagonlar, platformlar, köprüler, atölyeler ve fabrikalar için makineler ve çeşitli yedek parçalar da Türkiye’ye sevk edilecek malzemeler arasında yer almıştır. Krupp Firmasının söz konusu sevkiyatta payına düşen ise 70.000 ton ray ile 13 lokomotifin teslim edilmesi olmuştur. Anlaşma, Türk hükümetinin kredi borcunu 1936 yılı sonuna kadar ödemesini öngörürken talep edilmesi halinde bu sürenin üç yıla kadar uzatılması hususu da kayıt altına alınmıştır.¹⁴

Krupp Firması (Henschel-Krupp), yük trenleri için ürettiği ağır kızgın buharlı lokomotifleri 1933 yılında Türkiye’ye teslim etmiştir. Söz konusu buharlı lokomotiflerden biri olan ve Maraş deposuna bağlı olarak çalışan 34061 numaralı lokomotif Ankara Açık Hava Buharlı Lokomotif Müzesi’nde¹⁵ sergilenmektedir.¹⁶ Bunun yanı sıra Türkiye 1935 yılında demiryollarının elektrifikasyonu için Krupp Firmasından 11.000.000 TL tutarında malzeme sipariş etmiştir.¹⁷ İlerleyen yıllarda Türkiye’ye lokomotif satmaya devam eden Krupp Firmasının krom ticareti konusundaki çıkarları bu konuda da belirleyici olmaya başlamıştır. Örneğin, Krupp Firması 1943 yılında aylık 15.000 ton krom karşılığında 71 lokomotif ve 1.000 adet vagonu Türkiye’ye göndereceğini açıklamıştır. Türkiye bu vagonların ve lokomotiflerin bir kısmını Almanya’ya krom sevk etmek için Guleman-Haydarpaşa ve Guleman-Zonguldak demiryolu hatlarında kullanırken diğer kısmını da İngiltere’ye ve Amerika’ya krom sevk eden limanlara yönlendirmiştir.¹⁸

13 Söz konusu konsorsiyumu oluşturan firmalar arasında; Krupp, Henschel, Schichau, Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg, Otto Wolf, Linke-Hoffmann-Dusch Werke, Gutehoffnungshütte ve Vereinigte Stahlwerke gibi firmalar yer almaktadır (Bkz. Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939): İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 59).

14 Koçak, *a.g.e.*, s. 59-60.

15 Ankara Açık hava Buharlı Müzesi 5 Aralık 2013 tarihinde TCDD Behiç Bey İşletmeleri’nin bulunduğu yere taşınmıştır [Bkz. Ümit Sarıaslan, “Kara Tren Gelmez M’ola...TCDD Açık hava Buharlı Lokomotif Müzesi Taşındı”, *Kent ve Demiryolu*, 24 Şubat 2014, <http://kentvedemiryolu.com/icerik.php?id=1030>, (17.03.2016)].

16 “Türkiye ve ThyssenKrupp- 145 Yıllık Başarılı Ortaklık”, *ThyssenKrupp Encasa*, <http://www.tk-encasa.com.tr/turkiye-ve-thyssenkrupp-145-yillik-basarili-ortaklik>, (18.12.2015). Ayrıca söz konusu lokomotif hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. TCDD 34061 Nolu Buharlı Lokomotifi, TCDD Personel Sitesi, <http://tcdd.net/tcdd-34061-nolu-buharli-lokomotifi>, (18.12.2015).

17 Yücel Güçlü, “Turkish-German Relations from Montreux to the Second World War”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. XXIX, 1999, s. 51. Bu konuda ayrıca bkz. HA Krupp D 22.

18 Murat Önsöy, “1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar”, *H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXX/1, 2012, s. 112.

Demir-Çelik Sanayisi

Türkiye’de demir-çelik sanayisinin kurulmasında da önemli katkıları olan Krupp Firması, bu kapsamda Sümerbank’a 9.000.000 TL’lik kredi açmıştır. Kurulacak demir-çelik fabrikasının yerini tespit etmek amacıyla görevlendirilen teknik bir heyeti Türk hükümetinin emrine veren Krupp Firması, bu proje için Türkiye’ye sağladığı kredi karşılığında fabrika inşaatının kendisine verilmesini de şart olarak koşmamıştır.¹⁹ Firma 1937 yılında Karabük’te kurulması planlanan demir-çelik işletmelerinin yapım hakkını elde edebilmek için İngiliz firması H. A. Brassert ile yarışmış fakat bu ihaleden galip ayrılan İngilizler olmuşlardır.²⁰ Krupp Firmasının vermiş olduğu teklif yıllık 80.000 ton kapasitesinde iken, İngiliz Brassert Firması yıllık 150.000 ton kapasiteli bir proje önerisinde bulunmuştur. Ayrıca İngilizlerin bu proje için 2.500.000 sterlin tutarında bir kredi vermesi ihaleyi İngilizlerin almasıyla sonuçlanmıştır.²¹ Böylece 1930 yılında planları Krupp Firması tarafından yapılan Karabük Demir-Çelik Fabrikası 1937-1939 yılları arasında İngilizler tarafından yapılmıştır. Karabük Demir-Çelik Fabrikasının yapımı için Brassert Firmasıyla 29 Eylül 1936 tarihinde kesin anlaşmaya varılmış, fabrikanın temelleri İsmet İnönü ve İngiliz Büyükelçisi Sir P. Loraine’in de katılımlarıyla 3 Nisan 1937’de atılmıştır.²²

Krupp Firması Karabük Demir-Çelik Fabrikasının inşasını üstlenememesine rağmen ilerleyen yıllarda bu fabrikanın gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. 21 Haziran 1956’da Karabük Demir-Çelik Fabrikalarının tevsi edilmesi (genişletilmesi) için diğer yabancı firmalarla girdiği rekabeti kazanan Krupp Firması, fabrikanın yıllık ham çelik üretim kapasitesinin 1959 yılına kadar 180.000 tondan 400.000 tona çıkarılacağını bildirmiştir.²³ 24 Mayıs 1957’de Karabük Demir-çelik Fabrikasını ziyaret eden Cumhurbaşkanı Celal Bayar da fabrikanın genişletilmesi ile ilgili proje kapsamında Krupp Firmasına sipariş edilen üçüncü yüksek fırın inşasının 1958 yılında tamamlanacağını duyurmuştur. Bayar ayrıca, gene aynı yıl sonuçlandırılacak olan bu projeye birlikte yıllık 120.000 ton olan ham demir üretiminin 700.000 tona çıkarılacağını, hadde üretiminin ise 500.000 tona ulaşacağını bildirmiştir.²⁴ Krupp Firması 1958 yılında Karabük tesislerindeki haddehanenin üretim kapasitesinin % 200 artırılması için çalışmalar yapmış, bu kapsamda firma tarafından altı adet SM fırın tedarik edilmiş ve ilave fırınlar inşa edilmiştir.²⁵

19 Özgüldür, *a.g.e.*, s. 88.

20 Önsoy, *a.g.m.*, s. 100.

21 Mahmut Kiper, “Fabrikalar Kuran Fabrika Kardemir ile Türkiye Demir-Çelik Sektörünün Öyküsü”, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Metalurji Mühendisleri Odası, s. 21, http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi165/d165_1825.pdf, (28.02.2016).

22 Koçak, *a.g.e.*, s. 205.

23 “Krupp Fabrikası Karabük’ü Tevsi Edecek”, *Milliyet*, 21 Haziran 1956.

24 “Demir ve Çelik İstihsalı Büyük Ölçüde Artıyor”, *Milliyet*, 25 Mayıs 1957.

25 “Türkiye ve ThyssenKrupp- 145 Yıllık Başarılı Ortaklık”, ThyssenKrupp Encasa, <http://www.tk-encasa.com.tr/turkiye-ve-thyssenkrupp-145-yillik-basarili-ortaklik>, (18.12.2015).

Krupp Firmasının Türkiye'deki demir-çelik sanayisine ilgisi sadece Karabük Demir-Çelik Fabrikaları ile sınırlı kalmamıştır. 27 Temmuz 1955 tarihinde Türkiye'de Karabük Demir-çelik Fabrikalarından sonra ikinci ağır sanayi merkezinin kurulması için gerekli hazırlıkları ve araştırmaları yapmak üzere Alman Krupp Firması ve dört milli bankanın (Sümerbank, Etibank, İş Bankası, Emlak ve Kredi Bankası) katılımıyla "Maden Arama ve Etüd A.Ş." adında bir şirket kurulmuştur.²⁶ Bakanlar Kurulu, 1956 ve 1957 yıllarında aldığı kararlarla söz konusu şirketin kuracağı yeni işletme için Türkiye'ye ithali talep edilen 300.000 marklık aynı sermayenin ve 160.000 mark tutarındaki fikri hak ve sermayenin 6.224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'ndan faydalandırılmasını uygun görmüştür.²⁷ Selahattin Sarıbaşıoğlu'nun hazırladığı rapora²⁸ göre, Ereğli'de 1958'de yılda 470.000 ton yassı demir üretmeyi hedefleyen bir demir-çelik fabrikasının yapımına başlanmış ve bu işletme 1965 yılında hizmete alınmıştır. Fakat Krupp Firmasının hammadde durumunu yeterli bulmayarak söz konusu ortaklıktan ayrılması üzerine "Koppers Assoc." isimli konsorsiyum (%21) ile "Chase Int. Investment Co." Firması (%8,25) yabancı ortaklar olarak bu entegre tesisin kuruluşunda önemli rol oynamışlardır.²⁹

Krupp Firmasının demir-çelik sanayisiyle ilgili girişimleri ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Bu firma ile Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri 1976 yılında Divriği'de demir cevheri hazırlama ve depolama tesisleri kurmak amacıyla anlaşmaya varmıştır. Buna göre tesislerin yapımı için Krupp Firmasına yaklaşık 38.600.000 DM tutarında ödeme yapılması öngörülmüştür.³⁰

- 26 Söz konusu şirket üç yıllığına ve 1.000.000 lira araştırma sermayesi ile kurulmuştur. Gerekli araştırmaların tamamlanmasından sonra aynı hissedarlar tarafından 400.000.000 lira sermayeli bir ağır sanayi işletmesinin kuruluş hazırlıklarına başlanması planlanmıştır ("İkinci Ağır Sanayi Merkezi Kuruluyor", *Milliyet*, 28 Temmuz 1955).
- 27 24 Ağustos 1956 tarihli Bakanlar Kurulu karamamesi Türkiye'ye ithal edilecek olan sondaj makineleri, bağgarlar, martopikörler, ateşleme makinası ve nakil vasıtalarının ithali ile ilgiliyken (BCA 030.18.01.02.144.71.16), 12 Nisan 1957 tarihli kararname ise Krupp Firmasının maden sahalarında yapacağı jeolojik tetkik ve etütler, mikroskopik determinasyon ve komple tahliller, laboratuvar tecrübeleri ve madenlerin rasyonel istihsali için yapacağı etütleri ve projeleri kapsamaktadır (BCA 030.18.01.146.20.14). Fikri hak ve hizmetlerle ilgili 12 Nisan 1957 tarihli kararname, 7 Haziran 1957 tarihinde iptal edilmiştir (BCA 030.18.01.146.29.12).
- 28 Daha önce Maden Hurdacılığı Şirketi'nin Genel Müdürü olan Sarıbaşıoğlu; söz konusu raporunda ikinci entegre demir-çelik tesisinin Ereğli, Edremit Körfezi ya da İskenderun'da kurulmasını önermiştir. Mahmut Kiper, "Paydossuz Bir Yaşam: Selahattin Şarıbaşıoğlu", *Metalurji Dergisi*, TMMO Metalurji Mühendisleri Odası, Sayı 163, 2012, http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi163/d163_1826.pdf, (24.12.2015), s. 21.
- 29 Mahmut Kiper, "Fabrikalar Kuran Fabrika' Kardemir ile Türkiye Demir-Çelik Sektörünün Öyküsü", *Metalurji Dergisi*, TMMO Metalurji Mühendisleri Odası, Sayı 165, Mayıs 2013, http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi165/d165_1825.pdf, (17.12.2015), s. 23.
- 30 Bu tutar, Divriği'de yapımı planlanan tesisler için ödenecek olan toplam 58.000.000 DM'nin üçte ikisine karşılık gelmektedir. Kalan tutarın da çeşitli firmalara ödeneceği ifade edilmiştir. "Krupp, Demir Depolama Tesisi Kuruyor", *Milliyet*, 21 Ağustos 1976.

Gazi

Akademik
Bakış

129

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Madencilik

Krupp Firmasının Türkiye'deki en önemli faaliyet alanlarından bir diğeri de krom ticareti olmuştur. Örneğin, 14 Mayıs 1936 tarihinde Elazığ kromları üzerine "ilk kazma darbesinin" vurulmasından sonra aynı yıl çıkarılan 30.000 ton roş kromitin Krupp Firmasına satıldığı belirtilmektedir.³¹ Yukarıda ifade edildiği gibi, Krupp Firması için demiryolu yatırımlarında belirleyici olan krom ticareti, gemi inşası alanında da önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, 1948 yılında hükümetin çalışmayan krom madenlerinin tekrar işletmeye alınmasına yönelik kararından sonra Fethiye Karakaklık Krom Madeninin işletmesini alan Sıtkı Davut Koçman, 1949 yılında krom ihracatını daha sağlıklı bir biçimde yapabilmek için gemi satın almak amacıyla Krupp Firması ile bir anlaşma imzalamıştır. Krupp Firması bu anlaşmayla İran'dan ithal ettiği madenlerin tamamını Türkiye'den almayı ve karşılığında Koçman için nakliye gemileri inşa etmeyi kabul etmiştir. Firmanın gemileri teslim etmesi sonrasında ise 1952 yılında Koçtuğ Denizcilik ve Ticaret A. Ş. kurulmuştur.³²

Krupp Firmasının adı Türkiye'nin ferrokrom üretme kapasitesinin artırılması yönündeki girişimlerde anılmasına rağmen firmanın bu konuda olumlu bir katkısından söz etmek mümkün değildir. Zira Elazığ'da bir ferrokrom fabrikası kurulması için öncelikle Krupp Firmasından teklif alınmasına rağmen bu teklifin Batı Almanya'nın Ankara Büyükelçisi tarafından böyle bir girişimin Türkiye'nin Almanya'ya krom cevheri ihraç etmesini engelleyeceği ve iki ülke arasında rekabete neden olarak dostluklarına gölge düşüreceği gerekçesiyle reddedilmiştir.³³ Daha sonra 1972 yılında yapımına başlanan ferrokrom tesisleri, 1977 yılında faaliyete geçmiştir.³⁴ Elazığ Ferrokrom Tesisleri, Almanya'nın baskılarına rağmen, Japonya'dan temin edilen kredi ve teknoloji ile kurulmuştur.³⁵

Krupp Firmasının Türkiye'de madencilik sektöründe faaliyet gösterdiği bir diğer alan gümüş madenciliğidir. 1970'li yıllarda Kütahya'nın Merkez ilçesine bağlı Gümüşköy-Aktepe'de gümüş madeni arama ve çıkarma çalışmalarına başlayan Etibank, bölgede bulunan gümüş rezervinin değerlendirilmesi ve teknoloji transferi için Krupp Firması ile 21 Haziran 1977 tarihinde bir

- 31 M. Mustafa Çinkı, "Krom; IMF, WFO ve WB Kısacasında Özelleştirmeye Kadar Uzanan Kanlı Bir Öykü", *Metalurji Dergisi*, Sayı 128, 2002, http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi128/d128_2831.pdf, (15.03.2016), s. 5.
- 32 Sıtkı Koçman Vakfı, <http://www.xn--stkkomanvakf-odb54hcak.org.tr/Sayfa.aspx?Dil=TR&Sayfa=10&Tip=S>, (22.12.2015).
- 33 Burhan Ulutan, *Etibank 1935-1985*, Ankara 1987, s. 228'den aktaran Yalçın Bayer, "Osmanlı Petrolü Fark Edemedi, Bizler de 'Krom'u Anlayamıyoruz", *Hürriyet*, 11 Mart 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/osmanli-petrolu-fark-edemedi-bizler-de-krom-u-anlayamiyoruz-22790817>, (18.12.2015).
- 34 "Eti Krom A. Ş. Genel Müdürlüğü'nün Tarihçesi", *T. C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı*, <http://www.oib.gov.tr/portfoy/etikrom.htm>, (18.12.2015).
- 35 Çinkı, *a.g.m.*, s. 8.

anlaşma imzalamıştır.³⁶ Gümüşköy'de 1975 yılında faaliyete geçirilen ve Eti Gümüş A.Ş.'ye ait olan maden ocakları ve tesisleri, daha sonra 1987 yılında Krupp Firması tarafından işletilmeye başlanmıştır.³⁷ 27 Ağustos 1987 tarihinde Başbakan Turgut Özal'ın da katıldığı bir törenle açılışı yapılan Yüzüncü Yıl Gümüş Tesisleri, Türkiye açısından beklenen toplumsal ve ekonomik faydayı sağlayamamıştır. Yılda 122.000 kilogram gümüş çıkarmak umuduyla Almanya'dan 300.000.000 marklık gümüş çıkarma makinesi satın alınmasına rağmen üç yılda ancak 70.000 kilogram gümüş çıkarılabildiği ve bu arada dünya piyasalarında gümüşün fiyatının düşmesi bu girişimin ciddi şekilde eleştirilmesine neden olmuştur.³⁸ Etibank, hedeflenen üretim kapasitesine ulaşılamaması üzerine yanlış teknoloji getirmekle suçladığı Krupp Firmasını bu durumdan sorumlu tutmuş ve firma aleyhine tazminat davası açmıştır. Dava sonucunda Krupp Firmasının 6.500.000 mark tazminat ödemesine karar verilmiştir.³⁹ Eti Gümüş A.Ş. nihayetinde 2004 yılında yapılan özelleştirme kapsamında Yıldızlar SSS Holding bünyesine katılmıştır.⁴⁰

Krupp Firmasının açtığı siyanürlü gümüş madeninin 100 metre yakınında bulunan Dulkadir Köyü'nde 1990-1995 yılları arasında 22 kişinin kanserden, on iki kişinin de diğer hastalıklardan öldüğü, ölüm nedenlerinin belirlenmesi için hazırlanan raporun ise iki yıl kamuoyundan gizlendiğine dair iddialar ortaya atılmıştır. Daha sonra basına sızan rapora göre ölüm nedenleri "siyanürün toprağa sızmasıyla faal hale gelen arseniğin içme suyuna karışması" olarak tespit edilmiştir.⁴¹ Kütahya'da gümüş madeninde kullanılan siyanürün bölgede kanser olaylarının artmasına neden olması, Balıkesir Havran'da siyanür kullanılarak çıkarılması düşünülen altın madeniyle ilgili tartışmalarda da gündeme getirilmiştir. Bölgedeki vatandaşların avukatlığını üstlenen Semih Özay yabancı şirketlerin Türkiye'de faaliyet göstermesi kapsamında Alman kökenli çok uluslu şirketlerin altın çıkarmalarına izin verildiğini ifade ederken; Tüprag Genel Müdürü Dr. G. Lange ise basında yer alan iddiaların "politik nedenlerle ya da Türkiye'deki yabancı yatırımcıları yermek amacıyla" ortaya atıldığını savunmuştur.⁴² Bu durum, madencilik alanında yabancı yatırımcıların çıkarları ile çevre konusundaki hassasiyetin karşı karşıya gelebildiğini gözler önüne sermektedir.

Diğer Yatırım Alanları

Krupp Firması yukarıda bahsedildiği üzere Türkiye'de temel olarak demiryolu yatırımları, demir-çelik sanayisinin kurulması ve geliştirilmesi, krom ticareti ve

36 "Kütahya İl Çevre Durum Raporu", T. C. Kütahya Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2011, [http://www.csb.gov.tr/db/ced/editedosya/kutahya_icdr2011\(1\).pdf](http://www.csb.gov.tr/db/ced/editedosya/kutahya_icdr2011(1).pdf), (18.01.2016), s. 46.

37 "Tarihçe", *Eti Gümüş A.Ş.*, <http://www.etigumus.com.tr/>, (24.12.2015).

38 Necati Doğru, "Bir Gümüş Hikayesi", *Milliyet*, 14 Mayıs 1991.

39 "Etibank, Alman Krupp'tan Tazminat Alacak", *Milliyet*, 27 Aralık 1991.

40 "Tarihçe", *ETİ Gümüş A.Ş.*, <http://www.etigumus.com.tr/>, (10.02.2016).

41 "Siyanürlü Ölüm Raporu Gizlendi", *Milliyet*, 2 Kasım 1995.

42 "Kanser, Siyanürle Geliyor", *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1993.

gazi

Akademik
Bakış

131

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

gümüş madenciliği ile ilgilenmiştir. Fakat Krupp Firmasının Türk sanayisinin ve dış ticaretinin gelişmesinde oynadığı rol bu alanlarla sınırlı kalmamıştır. Firma bunların dışında farklı sanayi kolları ve yatırım alanlarına da eğilmiştir. Özellikle 1927-1932 ve 1933-1939 yıllarını kapsayan dönemlerde Türkiye’de yaptığı demiryolu yatırımları ile adından söz ettiren Krupp Firması, 1934 yılından itibaren diğer alanlarda da faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır.⁴³ Örneğin, Krupp Firması, Erzincan Şeker Fabrikasının kuruluş aşamasında görev alan on iki yabancı firmadan biri olarak fabrikanın bina ve çelik aksamalarının yapımının sorumluluğunu üstlenmiştir.⁴⁴ İhalesi 27 Şubat 1954 tarihinde yapılan söz konusu fabrika, 30 Eylül 1956’da işletmeye alınmıştır.⁴⁵ Krupp Firması ayrıca bütün yağ bitkilerinden yağ çıkarılabilecek bir pamuk yağı fabrikasını Ağustos 1967’de Tarsus’ta kurmuştur. Proje tutarı 6.300.000 TL olan bu tesisler günde 65-80 ton civarında pamuk özü işleme kapasitesine sahip bulunuyordu. Gene aynı firma tarafından Çukurova bölgesinde bunun haricinde toplam değeri 2.800.000 DM olan iki atölyenin kuruluşu daha gerçekleştirilmiştir.⁴⁶

Krupp Firması Türkiye’nin bor ihracatında da yer almıştır. Bandırma Limanı’ndaki rıhtımlardan birinin işletmesini alan Etibank Genel Müdürlüğü; bu proje için 400.000.000 lira harcanacağını ve Bandırma, Kırka ve Emet’te üretilen bor cevherini ihraç etmek için kendisine tahsis edilen rıhtıma paketeleme, depolama ve manipülasyon tesisleri yapacağını duyurmuştur. Ayrıca tesislerin proje ve detaylı mühendislik işlerinin Krupp Firmasına yaptırılacağı açıklanmıştır.⁴⁷

Alfred Krupp Türkiye’de turizm sektörü ile de yakından ilgilenmiştir. 31 Ağustos 1962 tarihinde Süha Fazlı Taylan’ın Dr. Alfred Krupp von Bohlen- Halbach ile kuracakları “Turizm ve Otelcilik Limited Şirketi” vasıtasıyla inşa edecekleri turistik otel için Türkiye’ye ithali istenen 6.200.000 lira hakkında 6224 sayılı kanunun hükümlerinin uygulanması uygun görülmüştür.⁴⁸

Krupp Firması çeşitli çimento fabrikalarının kuruluşlarına iştirak ederek Türkiye’de çimento sanayisinin gelişimine de katkı yapmıştır. Örneğin, Elazığ Altınova Çimento Fabrikası 12 Nisan 1954 tarihinde Türkiye Çimento Sanayi TAŞ, Türkiye Emlak Kredi Bankası, Krupp Firması ve özel girişimcilerin ortaklığı ile kurulmuştur. Bu tesisler 1959 yılında faaliyete sokulmuştur.⁴⁹ Fabrikayı

43 Özgüldür, *a.g.e.*, s. 88.

44 Deniz Akpınar-Vedat Karadeniz, “Erzincan Şeker Fabrikasının Kuruluşu, Gelişimi ve Geleceği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII/39, Ağustos 2015, s. 238.

45 Akpınar-Karadeniz, *a.g.m.*, s. 237.

46 Ruhr Nachrichten, 19.08.1967, HA Krupp D 22.

47 “Bandırma’da Etibank Yeni Tesisler Yaptırıyor”, *Milliyet*, 28.01.1975.

48 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, BCA 030.18.01.166.40.6.

49 Bilal Çoban, “Elazığ Altınova Çimento Fabrikası Durum Analiz Raporu ve Öneriler”, *Hazar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, <http://www.hazarsam.com/doc/oku/251/projelerimiz/cimento-fabrikasii-yer-degisikligi-kampanyasi/>, (13.03.2016).

Görüş

kuran şirketin toplam 5.000.000 liralık sermayesinin üçte birinin Elazığlılara, geri kalanının ise Türkiye Çimento Sanayi Anonim Şirketi ve Krupp Firmasına ait olduğu belirtilmektedir.⁵⁰ Krupp Firması ayrıca Niğde Çimento Sanayisi TAŞ. (toplam sermayenin %7,96'sına tekabül eden 398.000 TL sermaye ile) ve Trakya Çimento Sanayisi TAŞ'nin (toplam sermayenin %2,36'sına tekabül eden 377.000 TL sermaye:) kurucu ortakları arasında yer almıştır.⁵¹

Krupp firmasının Türkiye'de faaliyet gösterdiği alanlardan biri de gemi yapımıdır. Firma (Seebeck-Werft) 1970 yılında Koçtuğ Denizcilik işletmesi için MS Köyceğiz ve MS Dalaman adlı gemileri inşa etmiştir.⁵² Daha önceki dönemlerde de Krupp Firmasının -krom ticaretinden bağımsız olarak- Türkiye için gemi inşa etmesi söz konusu olmuştu. Fakat Krupp, 1937 yılında Hamburg'ta bulunan gemi yapım tezgâhlarına Mersin ve Karadeniz hatlarında çalıştırılmak üzere sipariş edilen on bir yolcu gemisinin inşasını önce Neptun Werft şirketine devretmiş, söz konusu şirketin de taahhütlerini yerine getirememesi üzerine sipariş Blumn und Foss şirketine verilmiştir.⁵³ Bunlara ilâveten Krupp Firması ayrıca üç adet VI tipi ticaret gemisinin Neptun Werft'te inşa edilerek Türkiye'ye teslim edilmesi konusunda 23 Ekim 1937 tarihinde İktisat Vekâleti ile bir sözleşme imzalamıştır. Fakat söz konusu gemilerin teslimatının toplam olarak 19 ay geciktirilmesini talep eden Krupp ve Neptun Werft firmaları, gemilerin yapımının bu süre içerisinde de tamamlanamayacağını anlaşılması üzerine, 1.000.000 DM tazminat ödeyerek gemilerin yapımından vazgeçebileceklerini bildirmişlerdir.⁵⁴ Krupp Firmasının gemi yapımı konusunda başarılı bir girişimi ise, Trak ve Sus adlı gemilerin yapımlarının tamamlanarak 1938 yılında Türkiye'ye teslim edilmesidir. Almanya'da Krupp tezgâhlarında yaptırılan 1.414 gros tonluk Trak gemisi, 16 Mayıs 1938 tarihinde İstanbul'a ulaştırılmıştır. Geminin 22 Mayıs'ta Mudanya'ya ilk seferini gerçekleştireceği açıklanmış ve ayrıca Bandırma hattında kullanılmak üzere Krupp tersanelerinde inşa edilen Sus vapurunun da 7 Haziran 1938 tarihinde teslim alındıktan sonra 22 Haziran'da İstanbul'a getirileceği bildirilmiştir.⁵⁵

Krupp Firmasının Türkiye'de gerçekleştirmek isteyip de gerçekleştiremediği projeler de bulunmaktadır. Bunların başında Boğaziçi Köprüsü'nün yapımına

50 "Genç-Muş Demiryolu Bugün Törenle Açılıyor", *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1955.

51 T. C. Resmi Gazete, 5 Ağustos 1960, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10570.pdf>, (13.03.2016).

52 "Türkiye ve ThyssenKrupp- 145 Yıllık Başarılı Ortaklık", ThyssenKrupp Encasa, <http://www.tk-encasa.com.tr/turkiye-ve-thyssenkrupp-145-yillik-basarili-ortaklik>, (22.12.2015).

53 Özgüldür, *a.g.e.*, s. 90. Cemil Koçak'ın ifade ettiğine göre, Türkiye'nin 17 Şubat 1937 tarihinde imzalanan ön antlaşma uyarınca Krupp'un Germania Tersanesine yedi adet gemi sipariş etmesinin ve imzalanan başka bir protokolle de yine bu firmadan dört adet gemi ısmarlamasının nedeni Türkiye'nin 1936 yılı itibarıyla Almanya'dan 45.000.000 TL (91.000.000 DM) tutarındaki alacağını tahsil etmek istemesidir (Bkz. Koçak, *a.g.e.*, s. 206).

54 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, BCA 030.168.172.5.

55 "Sus Vapuru 22 Haziran'da Limanımıza Gelecektir", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1938.

Genç

Akademik
Bakış

133

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

İştirak edememesi gelmektedir. Şöyle ki Krupp Firması, 1951 yılında, İstanbul Teknik Üniversitesi öğretim üyelerinden Alman mimar Prof. Dr. Paul Bonatz ile birlikte yürütülen bir çalışmaya dayanarak Ortaköy ile Beylerbeyi arasında bir köprü yapılmasını teklif etmiştir.⁵⁶ Bu tarihten itibaren çeşitli defalar Boğaz'ın iki yakasını birleştirecek bir köprünün kısa süre içinde yapımına başlanacağına dair iddialar ortaya atıldıysa da⁵⁷ bu proje uzun süre hayata geçirilememiştir. Daha sonra köprünün yapımının İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na dâhil edilmesiyle proje ancak 1967 yılında yeniden gündeme gelmiştir.⁵⁸ Krupp Firması söz konusu köprünün yapım ihalesine beş Alman, iki İngiliz ve üç Fransız firmasının oluşturduğu bir konsorsiyumla katılmasına rağmen ihaleyi bir Alman ve bir İngiliz firmasının dâhil olduğu Hochtief Grubu kazanmıştır.⁵⁹ Buna benzer diğer bir örnek ise, Krupp Firmasının İzmit Kağıt Fabrikasının demir-çelik aksamalarının yapımı için teklif veren on yabancı firma arasında yer almasına rağmen ihaleyi kazanamamasıdır. Bu fabrikanın ihalesi (283.500 RM = 142.000 TL) bir başka Alman firması olan "Gutehoffnungshütte" adlı işletme tarafından alınmıştır.⁶⁰

Krupp Yetkililerinin Türkiye Ziyaretleri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Villa Hügel'den Türkiye'ye önemli ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Bunların zirvesini ise Alfred Krupp von Bohlen-Halbach'ın 15-31 Mayıs 1957 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmesi oluşturmaktadır. Hiç kuşkusuz bu ziyaretler Krupp Firmasını Türkiye'nin sanayileşmesi çerçevesindeki projelerde diğer rakiplerine karşı bir adım daha öne çıkarmıştır. Bu bağlamda ilk olarak Alfred Krupp'un Türkiye'ye yaptığı ziyaretler ele alınacaktır. Söz konusu ziyaretlerin özellikle 1957 yılında yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Bu kapsamda Bakanlar Kurulu tarafından Alfred Krupp ve maiyetinin 15-31 Mayıs 1957 tarihleri arasında özel uçaklarıyla Çanakkale, Erzurum, İzmir ve Kars şehirlerinde uçuşa yasak bölgeler üzerinde uçmalarına ve hava meydanlarına

Gör

Akademik
Bakış
134
Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

- 56 Rainer Hermann, *Where is Turkey Headed? Culture Battles in Turkey*, Blue Dome Press, New York 2014; Yaşar Durukan, "Debates, Hassles on Decades Old Bridge", *Hürriyet*, 17 Kasım 2008, <http://www.hurriyet.com.tr/debates-hassles-on-decades-old-bridge-10373034>, (12.03.2016).
- 57 Boğaziçi Köprüsü'nün yapımının kısa zamanda tamamlanacağını iddia eden haberler için bkz. "Asma Köprü İşleri Son Safhaya Girmiş Bulunuyor", *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1953; "Asma Köprü'nün İnşaatına 3 Ay İçinde Başlanıyor", *Milliyet*, 13 Eylül 1957; "Boğaziçi Köprüsü 3 Yılda Bitecek", *Milliyet*, 09 Mayıs 1958.
- 58 Ahmet Topçu, "Boğaziçi Köprüsü (1. Köprü) ve Diğerleri: 500 Yıllık Rüya", http://mmf2.ogu.edu.tr/atopcu/index_dosyalar/Tarih/BoBridge.pdf, (12.03.2016).
- 59 "Boğaziçi Köprüsü Proje Bilgileri", *Karayolları Genel Müdürlüğü*, <http://www.kgm.gov.tr/Site-Collection/Documents/KGMdocuments/Bolgeler/1Bolge/BogaziciKoprusuProjeBilgileri.pdf>, (12.03.2016).
- 60 İzmit Kağıt Fabrikasının ihalesi 1934 yılında 1.500.000 RM (yaklaşık 750.000 TL) bedelle bir diğer Alman firması Voith'e verilmiştir. Fabrikaya güç santrali ve elektrik tesisatı kurma ihalesi ise 360.000 DM (180.000 TL) bedelle Siemens-Schuckwerke adlı Aman firmasına tevdi edilmiştir. (Bu konuda ayrıntılı olarak bkz. Uygur Kocabaşoğlu vd., *SEKA Tarihi: Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi*, SEKA Genel Müdürlüğü Yayınları, İzmit 1996, s. 73-76).

inmelerine izin verilmiştir.⁶¹ 15 Mayıs'ta Ankara'ya gelen Alfred Krupp, kendisini karşılayan gazetecilere ziyareti ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: "Devlet ricalinizin Almanya'yı ziyaretlerinde beni lütfen aramış olmalarına can-ı gönülden bir mukabelede bulunmak ve memleketinizdeki gelişmeleri yakından görmek üzere gelmiş bulunuyorum. Muhtelif bölgelerde tetkikler yapacağım, 10-15 gün kadar Türkiye'de kalmayı tasavvur etmekteyim. Seyahatim hitama erince bir basın konferansı tertip edeceğim." Ayrıca Krupp'un Ankara'da kaldığı süre içerisinde Hariciye köşkünde ikamet edeceği bildirilmiştir. Alfred Krupp, 16 Mayıs 1957 tarihinde Ankara'da Başbakan Adnan Menderes tarafından kabul edilmiştir. Daha sonra Anıtkabir'i ziyaret eden Krupp, Ankara Belediye Başkanı ve bazı bakanlarla yaptığı görüşmelerin ardından Eskişehir ve Konya'da temaslarda bulunmuştur.⁶² Konya Çimento Fabrikasının makinelerini hazırlamakta olan Alfred Krupp, 17 Mayıs'ta Konya'da yaptığı açıklamada resmi makamların yanı sıra halkın da yakın ilgisiyle karşılaşmaktan memnun olduğunu ifade etmiş ve bu durumun ebedi Türk-Alman dostluğundan kaynaklandığının altını çizmiştir.⁶³

Alfred Krupp 19 Mayıs 1957 tarihinde İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu, General Kamil Ergut, Krupp Firması müdürlerinden von Maltzan ve bu işletmenin Türkiye mümessili Süha Fazlı Taylan ile birlikte Karabük'ü ziyaret etmiştir. Burada von Maltzan ve Karabük İşletmeleri Umum Müdürü Ali Çimen Karabük tesislerinin kapasitesini 750.000 tona çıkaran yeni tesislere ait üçüncü yüksek fırının ihale protokolünü imzalamıştır. İmzaların atılmasının ardından üçüncü yüksek fırının kurulacağı yerde bir temel atma töreni yapılmıştır. Bu törene Seyhan milletvekili Ahmet Topaloğlu ve Karabük Belediye Başkanı da katılmıştır. Aynı günün akşamı (Ankara'da) Marmara köşkünde İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu tarafından Alfred Krupp şerefine resmi bir kabul verilmiş ve bu kabule Başbakan Adnan Menderes de katılmıştır. Alfred Krupp aynı tarihte Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından da kabul edilmiştir.⁶⁴ Alfred Krupp 25 Mayıs 1957 tarihinde Bergama'ya yaptığı ziyarette Bergama Kalesi, Bazilika, Askilapyon, Etnografya Müzesi ve diğer tarihi eserleri incelemiş; Bergama'da devam etmekte olan kermes etkinliği kapsamında düzenlenen oyunlardan Bergama efelerinin ve Kozak zeybeklerinin kılıç kalkan oyunu oynayarak yaptıkları yürüyüş ve geçit resmini izlemiştir.⁶⁵ Daha sonra 27 Mayıs 1957 tarihinde Adana'daki çimento fabrikasının açılışına katılan Alfred Krupp,⁶⁶ bu açılıştan bir gün sonra Bursa'ya yaptığı ziyarette Uludağ'daki

61 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, BCA 030.18.01.146.26.4.

62 "Başvekil Menderes Dün Krupp'la Görüştü", *Milliyet*, 17 Mayıs 1957.

63 Ayın Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/RKfXZ/date/1957-05-16>, (10.02.2015).

64 Ayın Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/RKfXZ/date/1957-05-16>, (10.02.2015).

65 Ayın Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/RKfXZ/date/1957-05-16>, (10.02.2015).

66 "Krupp İstanbul'a Dün İki Defa Geldi", *Milliyet*, 27 Mayıs 1957.

Gazi

Akademik
Bakış

135

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

volfram madenlerini ortaklaşa çalıştırmak konusunda yetkililerle bir prensip anlaşmasına varıldığını açıklamıştır. Böylece Krupp Firmasının Cari Yabancı Sermaye Yatırım Kanunu gereğince volfram madenleri için yatırım yapacağını duyuran Krupp, söz konusu ziyarette ayrıca suni elyaf sanayisiyle de yakından ilgilendiğini ve bu konuda da Bursalı girişimcilerle temas halinde olduklarını belirtmiştir.⁶⁷ Aynı yıl Haziran ayında yapılan bir haberde Krupp Firmasının linyit madenlerini işletmek üzere incelemeler yapmak için Türkiye'ye yeni uzmanlar göndereceği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Krupp ailesinin Essen'de bulunan malikânesi Villa Hügel'de Hitit Sanat Sergisi açılması için de Ankara ve İstanbul'a uzmanlar gönderileceği duyurulmuştur.⁶⁸

Alfred Krupp, 31 Mayıs 1957 tarihinde düzenlediği basın toplantısında, Karabük Demir-çelik Fabrikasının geliştirilmesi için bir sözleşme imzalandığını ve ikinci bir demir-çelik fabrikasının kurulmasıyla ilgili projeyi incelediğini belirtmiştir. Krupp, Türkiye'de yeni demiryolu hatları kurmayı planladığını, batan "İzmir" gemisinden daha büyük ve modern bir gemiyi Türkiye'ye teslim edeceğini, karayolu taşımacılığı için gerekli kamyon satışının yapılacağını, Türkiye'deki kömür, krom ve volfram madenleriyle ilgilendiğini, ayrıca petrol tasfiyhaneleri kurmayı ve Boğaziçi köprüsünün yapımına katılmayı düşündüğünü açıklamıştır.⁶⁹

Türk Devlet Adamlarının Essen'i Ziyareti

Türk devlet adamları ve yetkilileri de her fırsatta Krupp Firmasını ziyaret etmişlerdir. Esasında bu durum, Türk devlet adamlarının ülkelerinin sanayileşmesinde söz konusu firmaya ne kadar önem verdiklerini ortaya koyması açısından büyük önem taşımaktadır. Tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi cumhuriyet yıllarında da Essen şehrini ziyaret eden Türk yetkililerinin ve devlet adamlarının ilk durağı Villa Hügel olmuştur.⁷⁰ Bu çerçevede Essen Taylan kardeşler (1936), Türk Büyükelçisi Hamdi Arpag (1936) ve bir Türk komisyonu (1942) tarafından ziyaret edilmiştir.⁷¹ Diğer yandan Türk yetkililer 1945 sonrasında da Krupp Firmasına başbakan, bakanlar, iş adamları ve çeşitli meslek grupları düzeyinde çeşitli ziyaretlerde bulunmuşlardır. Örneğin, 3 Ekim 1954'te başladığı Almanya gezisinin üçüncü gününü Alman sanayisini incelemeye ve Alman sanayicileriyle görüşmeye ayıran Başbakan

67 "Krupp Bursa'da Volfram Madenlerini İşletecek", *Milliyet*, 29 Mayıs 1957.

68 "Krupp Yatırım İçin Hazırlık Yapıyor", *Milliyet*, 15 Haziran 1957.

69 "Krupp, Yapacağı İşleri Dün Açıkladı", *Milliyet*, 1 Haziran 1957.

70 Krupp Firması Osmanlı Devleti döneminde birçok paşa, asker, devlet adamı ve hanedan mensubu tarafından ziyaret edilmiştir. Krupp tesisleri cumhuriyetin kuruluşuna kadar takriben 115 kadar Türk devlet adamını ağırlamıştır. Hatta Essen 1917 yılında Vahdettin Efendi ve Mustafa Kemal tarafından da ziyaret edilmiştir. (Bu konuda ayrıntılı olarak bkz. Türk, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti*, s. 239-240 ve 268-269).

71 Daten über die Beziehungen der Firma Krupp zur Türkei, Anlage: Bl. I.6, Historischer Archive der Firma Krupp, Türkei D2.

Adnan Menderes, 5 Ekim'de beraberindeki heyetle birlikte Alfred Krupp'u ziyaret etmiştir. Almanya ile daha sıkı ve kapsamlı ilişkiler geliştirmeyi arzu ettiklerini ifade eden Menderes, Alman Şansölyesi Konrad Adenauer'in Türkiye ziyaretinden sonra iki ülke arasındaki ilişkilerin hızlı bir şekilde geliştiğini ve kendisinin bu ziyaretinin ilişkilerin gelişimi açısından yeni bir aşamaya işaret ettiğini vurgulamıştır. Menderes Almanya ile geliştirdikleri ticari ilişkilerin önemini aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir: "Türkiye giriştiği ve girişeceği iktisadi münasebetlerde kendi menfaatini korumayı düşündüğü nispette beraber iş gördüklerinin de menfaatlerini düşünen bir memleketidir."⁷² Krupp Firması 1950'li yıllarda Menderes'ten başka, İstanbul'dan on Türk gazeteci (1957) ve Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes (1958), Türkiye'nin Bonn Konsolosu Ziya Müezzinoğlu (1966), yüksek subaylar ve memurlardan oluşan 30 kişilik bir delegasyon (1967) ve Ulaştırma Bakanı Sadettin Bilgiç (1967) tarafından ziyaret edilmiştir.⁷³ Milli Savunma Bakanı E. Menderes 1958 yılında Mannesman Dökümhanesini ziyaretinden sonra Alfred Krupp'un özel davetlisi olarak Essen'de bulunmuş ve ev sahibi Alfred Krupp, E. Menderes'e Türkiye ziyaretinde misafirperver şekilde karşılandığı için teşekkürlerini dile getirmiştir.⁷⁴

Alman kültür heyetinin daveti üzerine 12 Ocak 1962'de İstanbul'dan Almanya'ya hareket eden Makine Mühendisleri Odası temsilcileri, Alman endüstri tesislerine yapılan inceleme gezisi kapsamında Essen'de bulunan Krupp fabrikalarının lokomotif ve motorlu taşıtlarla ilgili kısımlarını inceleme fırsatı bulmuşlardır. Söz konusu geziye dair hazırlanan raporda, Krupp fabrikalarında üretilen (dizel ve elektrikli) lokomotifler ve kamyonların incelenmesinden sonra fabrika müzesinin de ziyaret edildiği bildirilmiştir.⁷⁵

Essen'e ziyarette bulunarak Krupp fabrikalarını gezen bir diğer meslek grubu ise gazetecilerden oluşmaktadır. Örneğin; Federal Almanya Basın Dairesi'nin daveti üzerine 2 Haziran 1957 tarihinde Doğu Berlin'e hareket eden sekiz kişilik bir Türk gazeteci grubunun, gezilerinin bir bölümünde Krupp, Bayer ve Volkswagen gibi büyük fabrikaları gezecekleri açıklanmıştır.⁷⁶ Söz konusu gazeteci grubu, 14 Haziran'da Essen'de bulunan Krupp fabrikasını ziyaret etmiş ve fabrikanın ihracat müdürü ile görüşmüştür. Bu görüşmede volfram ve linyit konuları üzerine inceleme yapacak olan bir uzmanlar heyetinin 12 Haziran'da Türkiye'ye gittiği ve Krupp Firmasının Türkiye'ye –bir kısmı Krupp'un kontrolü altındaki başka firmalardan temin edilmek üzere- 100.000.000 Marklık malzeme

72 "Türk-Alman Görüşmeleri Bonn'da Devam Ediyor", Milliyet, 6 Ekim 1954.

73 Daten über die Beziehungen der Firma Krupp zur Türkei, Anlage: Bl. I.7, Historischer Archive der Firma Krupp, Türkei D2.

74 WAZ, 1 Ekim 1958, HA Krupp, E II 22 h.

75 Cemal Üner, "Rapor: Alman Kültür Heyetinin Daveti Üzerine Alman Endüstri Tesislerinde Yapılan Tetkik Gezisine Aittir", *Mühendis ve Makina*, VI/60, Temmuz 1962, <http://arsiv.mmo.org.tr/pdf/0000029E.pdf>, (18.12.2015), s. 25.

76 "Türk Gazetecileri Rus İdaresinde Bulunan Doğu Berlin'i Gezecekler", *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1957.

Gazi

Akademik
Bakış

137

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

satacağı bildirilmiştir. ⁷⁷ Krupp Firmasını ziyaret eden bir diğer gazeteci ise Abidin Daver'dir. 1935 yılında Almanya gezisi kapsamında Krupp fabrikalarına yaptığı ziyarette edindiği izlenimleri Cumhuriyet gazetesinde kamuoyu ile paylaşan Abidin Daver, Krupp Firmasından sitayiş dolu sözlerle bahsetmiştir. Daha önce küçük bir kasaba olan Essen'i 600.000'den fazla nüfusa sahip kocaman bir şehir haline getirenin Krupp fabrikaları olduğuna dikkat çeken Daver, Krupp Firmasının Essen'e de sığmayarak civar şehirlere taşıdığı ve adeta bir "Krupp Vilayeti" meydana getirdiğini ifade etmiştir. Daver söz konusu makalesine aşağıdaki ifadelerle son vermiştir: "[Krupp] işneden lokomotife ve paslanmaz çatal bıçaktan vapura varıncaya kadar, esası demir ve çelik olan her şeyi yapıyor. Krupp bir fabrika değil, bir âlemdir. Ateşten hayat çıkararak bir cehennemler âlemi...]"⁷⁸

Sonuç

Krupp Firmasının Türkiye'de gerçekleştirdiği faaliyetler, Türk-Alman ilişkilerinin gelişim çizgisindeki önemli aşamaları yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu durum söz konusu firmanın hem Osmanlı Devleti hem de Cumhuriyet döneminde ikili ilişkilerde sıradışı bir aktör olarak karşımıza çıkmasına neden olmuştur. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni sivil ve askeri sanayisi için uygun bir pazar ve hammadde tedarikçisi olarak gördüğü dönemlerde Alman silahlarının İstanbul'a ihraç edilmesinde önemli bir rol oynayan firma, Cumhuriyet döneminde ise Türkiye'ye ihraç ettiği sanayi malzemeleri ve dolayısıyla Türk sanayisinin kuruluşuna yaptığı katkılarla ön plana çıkmayı başarmıştır. Bu çerçevede Krupp Firmasının söz konusu dönemde Türkiye'de demiryolu yapımı, krom ticareti, madencilik, gemi yapımı, demir-çelik sanayisi ve turizm gibi birçok alanda yatırım yaptığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Krupp yetkilileri ve Türk devlet adamlarının karşılıklı ziyaretleri de firmanın Türkiye'deki faaliyetlerinin dal budak sarmasında önemli katkılar yapmıştır.

Bu çalışmada Krupp Firmasının Cumhuriyet döneminde Türk sanayisinin gelişmesinde oynadığı önemli rol ortaya konmuştur. Zira söz konusu firma bu dönemde çeşitli fabrikaların kuruluşu için yapılan hazırlık çalışmalarında yer almış ve ihtiyaç duyulan makineler ve malzemeler bu işletmeden tedarik edilmiştir. Krupp Firması bu dönemde özellikle Türkiye'nin sanayileşmesi için ihtiyaç duyduğu teknoloji transferini sağlayabileceği önemli bir aktör olarak sivrilmıştır. Daha önce de vurgulandığı üzere Karabük Demir-çelik Fabrikaları ve Erzincan Şeker Fabrikasının yanı sıra Kütahya'da işletmeye açılan gümüş tesislerinin kuruluşunda Krupp Firmasının önemli katkıları olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin ilk entegre demir-çelik fabrikası olma özelliğini taşıyan Karabük demir-çelik fabrikalarının çok sayıda sanayi tesisinin kuruluşunda önemli roller üstlenmesi dolayısıyla "fabrikalar yapan fabrika" olarak anıldığının altını çizmek gerekmektedir. Erzincan Şeker Fabrikası ise 1950'li yıllarda açılan

77 "Krupp Bize 100 Milyon Marklık Malzeme Satacak", *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1957.

78 Abidin Daver, "Almanya İntibaları: Krupp Fabrikasında", *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1935.

Görüş

ve Türkiye'yi şeker ihraç edebilecek konuma getirerek şekerde dışa bağımlı olmaktan kurtaran on bir fabrikadan biri olarak öne çıkmaktadır.

Yine de Krupp Firmasının Türkiye'nin sanayileşmesini koşulsuz bir biçimde destekleyen bir kurum olmadığı, bilâkis Essen yetkililerinin firma çıkarları doğrultusunda hareket ettiğinin altını çizmek gerekmektedir. Zira Türk-Alman ilişkilerinin zaman zaman Krupp Firmasının Türkiye'de yürüttüğü faaliyetler açısından kısıtlayıcı bir unsur haline geldiği tarihi bir vakiâ'dır. Krupp Firması hiç kuşkusuz Cumhuriyet döneminde Türkiye'de yürütmüş olduğu ekonomik temelli faaliyetlerle Türk Alman ilişkilerinin gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Ancak Elazığ'da kurulan Ferrokrom Tesisleri örneğinde görüldüğü gibi, sanayileşme ve kalkınma hamleleri tamamıyla dış politik mülâhazalardan arınmış değildir. Krupp Firması Türkiye'nin sanayileşmesine önemli katkılar yapmış olsa da ne yazık ki, bu girişimler Türkiye'nin kendi bağımsız sanayisini kurmasıyla sonuçlan(a)mamıştır. Diğer bir ifadeyle söylenecek olursa ithal edilen teknoloji Türkiye'nin sanayileşmesinde istenen etkiyi yap(a)mamıştır. Esasında Cumhuriyet döneminde gene bir Alman firması olan Junkers tarafından Kayseri'de uçak fabrikası ve Nuri Demirağ tarafından ise İstanbul'da bir havacılık okulu ve uçak fabrikası kurulması girişimlerinin çeşitli nedenlerden dolayı akim kaldığı düşünülecek olursa Türkiye'nin dışarıdan ithal ettiği teknolojiyi geliştirerek ulusal girişimcileri vasıtasıyla bu durumu bir başarı hikâyesine çeviremediği görülmektedir.

Kaynaklar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA 030.18.01.02.144.71.16, 24 Ağustos 1956.

BCA 030.18.01.146.20.14, 12 Nisan 1957.

BCA 030.18.01.146.29.12, 7 Haziran 1957.

BCA 030.168.172.5, 2 Ocak 1938.

BCA 030.18.01.166.40.6, 31 Ağustos 1962.

BCA 030.18.01.146.26.4, 14 Mayıs 1957.

Krupp Firması Tarih Arşivi (Historisches Archiv Krupp)

HA-BE II 22 d.

HA-FAH V H 5.

HA-D.22.

HA-E II 22 h.

HA-WA XVIz 125.

Gazete Arşivleri

"Asma Köprü İşi Son Safhaya Girmiş Bulunuyor", *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1953.

"Asma Köprü'nün İnşaatına 3 Ay İçinde Başlanıyor", *Milliyet*, 13 Eylül 1957.

Gazi

Akademik
Bakış

139

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

- "Bandırma'da Etibank Yeni Tesisler Yaptırıyor", *Milliyet*, 28 Ocak 1975.
- "Başvekil Menderes Dün Krupp'la Görüştü", *Milliyet*, 17 Mayıs 1957.
- "Boğaziçi Köprüsü 3 Yılda Bitecek", *Milliyet*, 09 Mayıs 1958.
- Daver, Abidin, "Almanya İntibaları: Krupp Fabrikasında", *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1935.
- "Demir ve Çelik İstihali Büyük Ölçüde Artıyor", *Milliyet*, 25 Mayıs 1957.
- Doğru, Necati, "Bir Gümüş Hikayesi", *Milliyet*, 14 Mayıs 1991.
- "Etibank, Alman Krupp'tan Tazminat Alacak", *Milliyet*, 27 Aralık 1991.
- "Genç-Muş Demiryolu Bugün Törenle Açılıyor", *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1955.
- "İkinci Ağır Sanayi Merkezi Kuruluyor", *Milliyet*, 28 Temmuz 1955.
- "Kanser, Siyanürle Geliyor", *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1993.
- "Krupp Bize 100 Milyon Marklık Malzeme Satacak", *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1957.
- "Krupp Bursa'da Volfram Madenlerini İşletecek", *Milliyet*, 29 Mayıs 1957.
- "Krupp, Demir Depolama Tesisi Kuruyor", *Milliyet*, 21 Ağustos 1976.
- "Krupp Fabrikası Karabük'ü Tevsi Edecek", *Milliyet*, 21 Haziran 1956.
- "Krupp İstanbul'a Dün İki Defa Geldi", *Milliyet*, 27 Mayıs 1957.
- "Krupp, Yapacağı İşleri Dün Açıkladı", *Milliyet*, 1 Haziran 1957.
- "Krupp Yatırım İçin Hazırlık Yapıyor", *Milliyet*, 15 Haziran 1957.
- "Siyanürlü Ölüm Raporu Gizlendi", *Milliyet*, 2 Kasım 1995.
- "Sus Vapuru 22 Haziranda Limanımıza Gelecektir", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1938.
- "Türk-Alman Görüşmeleri Bonn'da Devam Ediyor", *Milliyet*, 6 Ekim 1954.
- "Türk Gazetecileri Rus İdaresinde Bulunan Doğu Berlin'i Gezecekler", *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1957.

Diğer Kaynaklar

AKPINAR Deniz-KARADENİZ Vedat, "Erzincan Şeker Fabrikasının Kuruluşu, Gelişimi ve Geleceği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 39, Ağustos 2015, s. 233-243.

AVCI Meral, *Die türkisch-deutschen Wirtschaftsbeziehungen in den Jahren von 1923 bis 1945 unter Beachtung der politischen Entwicklungen*, Shaker Verlag, Aachen 2014.

Aydın Tarihi, *T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü*, <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/RKfXZ/date/1957-05-16>, (10.02.2015).

BAYER Yalçın, "Osmanlı Petrolü Fark Edemedi, Bizlerde 'Krom'u Anlayamıyoruz", *Hürriyet*, 11 Mart 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/osmanli-petrolu-fark-edemedi-bizler-de-krom-u-anlayamiyoruz-22790817>, (18.12.2015).

Boğaziçi Köprüsü Proje Bilgileri, *Karayolları Genel Müdürlüğü*, <http://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Bolge/1Bolge/BogaziciKoprusuProjeBilgileri.pdf>, (12.03.2016).

Görüş

ÇINKI Mustafa M., "Krom; IMF, WFO ve WB Kısacında Özelleştirmeye Kadar Uzanan Kanlı Bir Öykü", *Metalurji Dergisi*, 128. Sayı, 2002, http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi128/d128_2831.pdf, (15.03.2016).

ÇOBAN Bilal, "Elazığ Altınova Çimento Fabrikası Durum Analiz Raporu ve Öneriler", *Hazar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, <http://www.hazarsam.com/doc/oku/251/projelerimiz/cimento-fabrikasii-yer-degisikligi-kampanyasi/>, (13.03.2016).

DURUKAN Yaşar, "Debates, Hassles on Decades Old Bridge", *Hürriyet*, 17 Kasım 2008, <http://www.hurriyet.com.tr/debates-hassles-on-decades-old-bridge-10373034>, (12.03.2016).

"Eti Krom A. Ş. Genel Müdürlüğü'nün Tarihçesi", *T. C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı* <http://www.oib.gov.tr/portfoy/etikrom.htm>, (18.12.2015).

GÜÇLÜ Yücel, "Turkish-German Relations from Montreux to the Second World War", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. XXIX, 1999, s. 49-82.

HERMANN Rainer, *Where is Turkey Headed? Culture Battles in Turkey*, Blue Dome Press, New York 2014.

KİPER Mahmut, "Fabrikalar Kuran Fabrika' Kardemir ile Türkiye Demir-Çelik Sektörünün Öyküsü", *Metalurji Dergisi*, TMMOB Metalurji Mühendisleri Odası, Sayı 165, Mayıs 2013, http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi165/d165_1825.pdf, (17.12.2015).

KİPER Mahmut, "Paydossuz Bir Yaşam: Selahattin Şanbaşıoğlu", *Metalurji Dergisi*, TMMOB Metalurji Mühendisleri Odası, Sayı 163, 2012, http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi163/d163_1826.pdf, (24.12.2015).

KİPER Mahmut, "Fabrikalar Kuran Fabrika Kardemir ile Türkiye Demir-Çelik Sektörünün Öyküsü", *Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Metalurji Mühendisleri Odası*, s. 21, http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi165/d165_1825.pdf, (28.02.2016).

KOCABAŞOĞLU Uygur vd., *SEKA Tarihi: Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikalarının Tarih-sel Gelişimi*, SEKA Genel Müdürlüğü Yayınları, İzmit 1996.

KOÇAK Cemil, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939): İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

"Kütahya İl Çevre Durum Raporu", *T. C. Kütahya Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü*, 2011, [http://www.csb.gov.tr/db/ced/editordosya/kutahya_icdr2011\(1\).pdf](http://www.csb.gov.tr/db/ced/editordosya/kutahya_icdr2011(1).pdf), (18.01.2016).

ÖNSOY Murat, "1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar", *H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, 2012, s. 93-120.

ÖZGÜLDÜR Yavuz, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

Gazi

Akademik Bakış

141

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

SARIASLAN Ümit, "Kara Tren Gelmez M'ola...TCDD Açık hava Buharlı Lokomotif Müzesi Taşındı", *Kent ve Demiryolu*, 24 Şubat 2014, <http://kentvedemiryolu.com/icerik.php?id=1030>, (17.03.2016).

Sıtkı Koçman Vakfı, <http://www.xn--stkkomanvakf-odb54hcak.org.tr/Sayfa.aspx?Dil=TR&Sayfa=10&Tip=S>, (22.12.2015).

"Tarihçe", *Eti Gümüş A.Ş.*, <http://www.etigumus.com.tr/>, (24.12.2015).

TCDD 34061 Nolu Buharlı Lokomotifi, *TCDD Personel Sitesi*, <http://tcdd.net/tcdd-34061-nolu-buharli-lokomotifi>, (18.12.2015).

T. C. Resmi Gazete, 5 Ağustos 1960, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10570.pdf>, (13.03.2016).

TOPÇU Ahmet, "Boğaziçi Köprüsü (1. Köprü) ve Diğerleri: 500 Yıllık Rüya", http://mmf2.ogu.edu.tr/atopcu/index_dosyalar/Tarih/BoBridge.pdf, (12.03.2016).

TÜRK Fahri, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1923-1945", *Belleten*, LXXIX/ 285, 2015, s. 761-782.

TÜRK Fahri, Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914, Krupp Firması, Mauser Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları, IQ Yayınları, İstanbul 2012.

"Türkiye ve ThyssenKrupp- 145 Yıllık Başarılı Ortaklık", *ThyssenKrupp Encasa*, <http://www.tk-encasa.com.tr/turkiye-ve-thyssenkrupp-145-yillik-basarili-ortaklik>, (18.12.2015).

ÜNER Cemal, "Rapor: Alman Kültür Heyetinin Daveti Üzerine Alman Endüstri Tesislerinde Yapılan Tetkik Gezisine Aittir", *Mühendis ve Makina*, Yıl 6, Sayı 60, Temmuz 1962, <http://arsiv.mmo.org.tr/pdf/0000029E.pdf>, (18.12.2015).

Extended Abstract

Krupp company emerged as an important actor in Turkish-German relations as a result of its activities particularly in the field of arms trade after the second half of the 19th century. Krupp company's relations with the Ottoman Empire flourished considerably through the export of arms and ammunition in the era of Abdulhamid the Second. In the aftermath of the First World War, in accordance with the Treaty of Versailles in 1920 banning the arms production, Germany prioritized the sale of civilian trade materials to Turkey. Despite Krupp company sold arms and ammunition to Turkey during the Second World War, the commercial relations between Ankara and the Villa Hügel were not limited only to the trade of military equipment. Parallel to this development, the company's effectiveness in various sectors and industrial branches in the Republican era drew attention to its activities in civilian areas. Krupp's trade with Turkey then concentrated on iron and steel products and factories. Within this context, it emerged as a fact that Krupp's investments and export of industrial materials contributed to the development of Turkish industry. The Krupp

company came into prominence as a contributor to the establishment of iron and steel industry of Turkey. Accordingly, this study aims to demonstrate how and to what extent Krupp company contributed to the development of Turkish industry from 1923 to 1990. In this respect, the firm's investments in the fields such as railway construction, chrome trade, shipbuilding, mining, iron and steel industry and tourism as well as the mutual visits of company officials and Turkish statesmen were examined in this study.

It is concluded that the activities of Krupp company in Turkey reflect the significant stages in the development of Turkish-German relations in the Republican era as in the second half of the 19th century. As this study focused on the Republican era, it demonstrated how Krupp company became an actor that contributed to the industrialization of Turkey. Although Krupp, as a German firm, did not support the industrialization of Turkey unconditionally, it played an important role in the transfer of required technology and equipment to Turkey. The iron and steel factory in Karabük, the sugar factory in Erzincan and the silver plant in Kütahya were demonstrated as the prominent examples of Krupp company's contribution to the industrialization of Turkey.

Gazi

Akademik
Bakış

143

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Petrol Arama Politikaları (1923-1950)*

Petroleum Exploration Policies in Turkey During The Republic Period (1923-1950)

Nadir YURTOĞLU**

Öz

Bu araştırmada Cumhuriyetin ilanından itibaren 1950 yılına kadar olan 27 yıllık süreçte Türkiye’de petrol arama konusunda hükümetlerin izlediği politikalar ile bu politikaların ekonomiye olan yansımaları ele alınmıştır. Konu takip eden ana başlıklar; Cumhuriyet döneminde yapılan petrol arama çalışmaları (1923-1935); Türkiye’de Maden Tetkik Arama Enstitüsünün kuruluşu ve akabinde yapılan petrol arama faaliyetleri (1935-1950); Türkiye’de artan petrol ihtiyacı ile birlikte ithalatın yükselmesi (1935-1950); adı altında incelemiştir. Petrol arama politikalarının ekonomiye sağladığı katkılar incelenirken sayısal veriler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırmanın konusu hakkında literatürde yer alan boşluklar birincil kaynaklardan yararlanılması yoluyla doldurulmuştur. Konu incelenirken dönemin Türkiye’si ile Dünyanın petrol alanında yaşanan gelişmeleri göz önüne getirilerek bu gelişmeler ışığında gerekli değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuç şudur: Cumhuriyet hükümetlerinin desteğiyle yabancı petrol uzmanlarına raporlar hazırlanmış, 792 Sayılı Petrol Kanunu, 2189 Sayılı Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri Teşkiline Dair Kanun ve 2804 Sayılı Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kanunlarının yürürlüğe girmesi ile petrol arama faaliyetleri daha profesyonel hale getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Petrol, Petrol Politikaları, MTA, Raman, Sondaj, Rafineri

Abstract

This study deals with the petroleum exploration policies adopted by the Turkish governments from the proclamation of the Republic until 1950, covering a period of 27 years and the effects of these policies on economy. The subject was handled under the following titles: petroleum exploration works during the Republic period (1923-1935); establishment of the General Directorate of Mineral Research and Exploration and petroleum exploration works conducted in its aftermath (1935-1950); and the rise of import due to increasing demand in Turkey (1935-1950). The evaluations are based on numerical data while analyzing the contributions of petroleum exploration policies to economy. With this study, the gaps in the literature regarding the subject of the study are filled based on the use of primary sources. To make the relevant evaluations, the condition of Turkey and the developments in the field of petroleum across the world in the above-mentioned period are taken into account. The findings indicate that reports were prepared by foreign petroleum experts with the support of the governments, and petroleum exploration works became more professional following the enactment of the Petroleum Law no 792, Law no 2189 concerning the Establishment of Gold and Oil Exploration and Operation Management, and Law no 2804 on the General Directorate of Mineral Research and Exploration.

Key Words: Petroleum, Petroleum policies, General Directorate of Mineral Research and Exploration, Raman, Drilling, Refinery

* Makalenin Geliş Tarihi: 09.08.2016, Kabul Tarihi: 30.03.2017

** Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, E-Posta: nyurtoglu@kastamonu.edu.tr

GİRİŞ

Bu çalışmada Cumhuriyetin ilanından başlayarak 1950 yılına kadar olan 27 yıllık süreçte Türkiye’de petrol arama konusunda hükümetlerin izlediği politikalar ile bu politikaların ekonomiye olan katkıları incelenmiştir.

Osmanlı devletinin son dönemlerden itibaren Türkiye’nin sınırlarını çevreleyen Irak, İran, Suriye, Romanya gibi komşu ve civar ülkelerin topraklarını petrol üretimine açması petrol varlığının Türk topraklarında da bulunacağı ümidini her geçen yıl artırır.¹ Bu dönemin başlıca petrol faaliyetleri, başta üst düzey devlet görevlileri olmak üzere hatırı sayılır şahıslara taltif edilmeleri maksadıyla verilen petrol arama imtiyazlarının sonradan yabancı şirketlere satılmasından ibaret kalır.²

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde petrol aramalarına ilk sahne olan yer İskenderun yakınlarında bulunan Çengen Köyü muhitidir. Bu havalinin imtiyazı 1887 yılında yayınlanan bir fermanla dönemin sadrazamlarından Kamil Paşaya verilir. Aynı yıl içerisinde Ahmet Necati Bey isminde birine devredilen bu imtiyazın, 1889 tarihinde Hasan Tahsin adında başka bir şahsa daha devredildiği bilinir. Ancak Çengen ’de görülen petrol tezahürlerinin analizinin yapılması çalışmalarının daha önceki yıllara rastladığı düşünülür.³ Bu havalide İngiliz-Alman ortaklığı tarafından gerçekleştirilen 10 adet küçük sondaj çalışması, kuvvetli gaz emarelerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanır.⁴

Petrol arama çalışmalarına sahne olan ikinci mahal Trakya bölgesi içerisinde yer alan Mürefte ve Gaziköy (Ganos) dolaylarıdır. 1892 yılında bu bölgede petrol emarelerine rastlayan Cavit Bey adında bir şahıs elinde su sondaj aleti bulunan bir Rum ve Seferyan isimli bir Ermeni ile anlaşarak şirket kurmuşsa da, çalışmalardan randıman alınamadığı için ortaklık sürdürülemez.⁵

1897 yılına gelindiğinde ise Mürefte dolaylarında 1360 hektarlık bir arazinin imtiyazının II. Abdülhamit tarafından bir ferman ile sadrazam Halil Rıfat Paşaya verilir. 1898 yılında Romanya’dan getirilen işçi ve ustaların yardımıyla Gaziköy civarında 108 metre derinliğe kadar inen bir petrol arama çalışması ya-

Görüş

Akademik
Bakış

146

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

- 1 MTA, "Türkiye’de Petrol", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 249, Yıl: 11, 21 Mayıs 1950, s. 10; Halûk Cillov, *Türkiye Ekonomisi Bünyesi*, Özel İktisadi ve Ticari İlimler Yüksekokulu Yayınları, İstanbul 1967, s. 235; Cillov, *Türkiye Ekonomisi*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1966, s. 340; Petrolün oluşumu ve yeryüzüne çıkarılışı ile ilgili bilgi almak için bkz.: MTA Enstitüsü, *MTA Enstitüsünce Bilinen Yeraltı Kaynakları Envanteri*, Ankara 1977, s. 346.
- 2 Cevat Eyüb Taşman, "Türkiye ve Petrol", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 3, Yıl: 2, Temmuz 1937, s. 10; MTA, *a.g.m.*, s. 10.
- 3 Kemal Lokman, "Memleketimizde Petrol Araştırmaları", *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni* Cilt: 06, Sayı: 2, Yıl: Şubat 1958, s. 91.
- 4 Ekrem Göksu, *Türkiye’de Petrol*, İstanbul 1966, s. 71; MTA, *a.g.m.*, s. 10; Lokman, *a.g.m.*, s. 91.
- 5 Cevat Eyüb Taşman, "Petrolün Türkiye’de Tarihçesi", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 39, Yıl: 14, Ekim 1949, s. 15; Göksu, *a.g.e.*, s. 71; Lokman, *a.g.m.*, s. 92.

pılırsa da önemsiz petrol ve gaz emarelerine rastlanır.⁶ Aynı tarihlerde Şarköy, İsterne ve Mürefte civarında Osmanlı Bankası ile bir Fransız firması tarafından fazla derinliğe sahip olmayan birkaç kuyu daha açılmış ise de bunlardan Şarköy kuyusunda 82 metrede, Mürefte kuyusunda 74 metrede ekonomik değeri olmayan petrol emarelerine rastlanır.⁷

1899 yılından itibaren önemli petrol kuruluşlarından olan *European Petroleum Company* Londra'dan Adyasevinç adında bir jeoloğu getirerek, Trakya petrol bölgesi içerisinde yer alan bazı sahalarda inceleme yaptırır. İncelemeler neticesinde 1900 yılı içerisinde Hora Derede 92,5 metre derinlikte açılan bir kuyuda günde 2 ton kadar elde edilen verimin 1901 yılı sonuna kadar toplamda 47 tonu bulması, üretim yetersizliği gerekçe gösterilerek bu kuyunun üretim faaliyetinin durdurulmasına neden olur. Aynı şirket Hora Dere, Mürefte ve Şarköy dolaylarında 1906 yılına kadar 11 adedi sığ, bir adedi de 443 metre derinlikte daha derin sondaj çalışmaları olmak üzere 12 adet sondaj çalışmasında bulunmuşsa da randımanın yeterli düzeyde sağlanamaması nedeniyle kuyulardaki üretim faaliyeti durdurulur.⁸ 1914 yılında *Stardart Oil Kumpanyası* tarafından gönderilen jeolog Mr. White, Mürefte ve Hoşköy çevresinin etüt çalışmasını yapmasının yanı sıra aynı yıl içerisinde, Orman ve Maadin Nezareti tarafından L. Thomas adında Amerikan uyruklu bir şahsa petrol arama ruhsatı verilmişse de I. Dünya Savaşı'nın başlaması bu teşebbüsü yarıda bırakır.⁹

Petrol aramalarına sahne olmuş üçüncü mıntıka Musul bölgesidir. Bu bölgede petrol kaynakları, ilk zamanlarda arazi sahipleri tarafından ilkel el sondajı aletlerinin kullanılması yoluyla açılan kuyularda iltizam usulüyle işletilir. Petrol kaynaklarının II. Abdülhamit'in Hassa Hazinesine bağlandıktan sonra da iltizam usulüyle işletilmesine devam edildiği görülür. Ancak 1909 yılında Abdülhamit'in tahtan indirilmesinden sonra bu hakların meşrutiyet hükümetlerine devredildiği bilinir.¹⁰ 1911 yılının Ocak ayında Londra'da kurulmuş Turkish Petroleum Company Ltd'ye Temmuz 1912'de Almanlar da katılır. Böylece şirket hisselerinin %25'i Deutsche Bank'ın, %20'si National Bank of Turkey'in, %15'i Ernest Cassel'in, %15'i Gulbenkian'ın, %25'i ise Royal Dutch'ın olur. 1914 yılında ise İngiltere Hükümeti'nin yardımı ve Sir E. Cassel ve Gulbenkian'ın gayretleriyle Anglo-Persiyen'da Turkish Petroleum Co.ye hissedar olur. Böy-

6 Lokman, a.g.m., s. 92; Göksu, a.g.e., s. 71; Taşman, "Türkiye ve Petrol,...", s. 10.

7 Göksu, a.g.e., s. 71; Lokman, a.g.m., s. 92.

8 Milli İktisat Tasarruf Cemiyeti, *1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Kararlar, Zabıtlar*, Yayına Hazırlayan: M. Derviş Kılınçkaya, Cilt: 1, Bildiren Yayıncılık, 2. Basım, Ankara 2003, ss. 459-460; Lokman, a.g.m., s. 92; Göksu, a.g.e., ss. 71-72; MTA, a.g.m., s. 10; Türkiye'nin Siirt İli dışındaki muhtelif yerlerinde yapılan petrol arama çalışmaları ve bu yerlerin isimleri için bkz.: Aslan Tufan Yazman, "Türk Petrolü", *İktisadi Yürüyüş*, Sayı: 11, Yıl: 1, 15 Mayıs 1940, s. 1.

9 Lokman, a.g.m., ss. 92-93; Göksu, a.g.e., s. 72.

10 Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *Petrolün Tarihiçesi ve Türkiye'de Açılan Petrol Kuyuları*, Hazırlayan, Özkan Gümüş, Yalçın Altay, Ankara 1995, s. 6.

Gazi

Akademik
Bakış

147

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

lelikle Birinci Dünya Savaşı öncesinde Turkish Petroleum Co. şu şekilde yapılanı: *Deutsche Bank (Anatolian Railway)* %25, *Royal Dutch-Shell (Anglo-Saxson)* % 25, *Anglo-Persian Oil Co.* % 50. Neticede, bu oluşumda Almanlar %25, İngilizler ise %75 paya sahip olurken Türklerin hiçbir payı yoktur. Turkish Petroleum Company, Osmanlı Meşrutiyet hükümetinden Musul petrollerinin araştırılması konusunda muvafakat alacağı sıralarda I. Dünya Savaşı'nın başlaması bu teşebbüsü sonuçsuz bırakır.¹¹ Petrol aramalarına sahne olmuş dördüncü mahal Erzurum ve Van bölgeleridir. 1916-1917 yıllarında Rus işgali altında bulunan Doğu Anadolu Bölgesi'nin Kürzot, Hasankale, Tercan ve Katranlı dolaylarında Rus jeologları tarafından yapılan petrol arama çalışmalarında Hasankale, Katranlı, ve Kürzot'ta bir miktar petrol elde edilirse de gerek petrolün ekonomik değerinin düşük olması gerekse 1917 yılında Rusya'da Bolşevik ihtilalinin baş göstermesi çalışmaları yürütülemez hale getirir.¹²

I. Dünya Savaşı sonunda müttefikler arasında yapılan San Remo Konferansı (19-26 Nisan 1920) gereğince *Türkish Petroleum Company* adlı Musul petroleri ile ilgilenen şirketin sermaye dağılımı oranı şu şekilde ortaya çıkar: Anglo Persian % 23.75, Royal Deutch % 23.75, Fransız Petrol Şirketi % 23.75, Standart Oil Co. N.J. % 11.875, Socony Vacum Oil % 11.875 ve Gulbenkian % 5'dir. *Türkish Petroleum Company* adlı şirketin adı sonradan *Irak Petroleum Kumpanyası*-na dönüştürülür. Bu Kumpanyanın imtiyaz alanı başlangıçta Dicle'nin doğusu iken sonradan bu alanı genişleterek Dicle'nin batısını da içine alması Irak petrollerinin tamamının bu şirketin eline geçmesine yol açar.¹³ Milli Mücadele döneminde Mürefte çevresinin Yunan işgali altında bulunduğu sıralarda 1919 yılında *Standart Oil Kumpanyası* bu çevrede jeolojik incelemelerde bulunur.¹⁴

I. Cumhuriyet Döneminde Yapılan Petrol Arama Çalışmaları (1923-1935)

Cumhuriyetin ilanından sonra ülkedeki petrol varlığının tespitinin bu dönemin hükümetleri tarafından yegâne hedef olarak görülmesi, yabancı bir uzmanın Türkiye'ye davet edilerek sözleşmeli olarak çalıştırılmaya başlanmasının önünü açmıştır.¹⁵ Bir süre Rusya'da çalışmış olan Dr. M. Lucius adlı Lüksemburglu jeolog, 1925 yılında Şarköy-Mürefte-Hora, Finike- Çıralı, Muskaryayla, Elmalı,

- 11 Bige Sükan Yavuz, "1922 Yılında Orta Doğu'da Uluslararası Petrol Rekabeti", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 12, Yıl: 1, Eylül 2003, s. 113.
- 12 Göksu, *a.g.e.*, s. 72; Taşman, "Türkiye ve Petrol", ..., s. 10; Van Gölü çevresinde bulunan Kürzot'ta Rusların 1916-1917 yılları arasında yaptığı petrol arama çalışmaları hakkında bilgi almak için bkz.: Cevat Eyüb Taşman, "Van Gölü Civarında Korzot Petrolü", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 5, Yıl: 29 I Teşrin 1936, ss. 41-42.
- 13 Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 7; MTA, *a.g.m.*, ss. 10-11; Petrolün Tarihi hakkında bilgi almak için bkz.: Cevat Eyüb Taşman, "Petrolün Tarihi", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 39, Yıl: 14, Ekim 1949, ss. 9-13.
- 14 Kemal Lokman, "Türkiye'de Petrol Arama Amacıyla Yapılan Jeolojik Etütler", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 72, Yıl: Nisan 1969, s. 222; Taşman, "Petrolün Türkiye'de Tarihiçesi", ..., s. 17; Taşman, "Türkiye ve Petrol", ..., s. 10; MTA, *a.g.m.*, s. 11.
- 15 Taşman, "Türkiye ve Petrol", ..., s. 10.

Görüş

Akademik
Bakış

148

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Urla, Boyabat, Katranlı, Bahçecik-Nüzhetiye, İnegöl, Pulk (Tercan), Hasankale, Naftik, Boyabat mıntıkları gibi ülkenin tanınmış petrol emarelerine sahip değişik yerlerini gezerek hazırladığı raporları İktisat Vekâleti Maden Umum Müdürlüğüne teslim etmiştir. Bu raporların müteakip etütlerin öncüleri olması bakımından ayrı bir önemi vardır.¹⁶

1926 yılında Mürefte civarındaki bir kısım arazi üzerinde biri Türk Ticaret ve Sanayi Bankasına diğeri de Hasan Mustafa adında Azeri kökenli bir şahsa ait olmak üzere iki adet petrol arama ruhsatı verilmişse de ikincisine verilen arazi üzerinde arama hazırlıkları tamamlanmasına rağmen sondaj yapılmasına hükümet tarafından müsaade edilmemesi çalışmaların tatil edilmesine yol açmıştır.¹⁷ Yine aynı yıl içerisinde kabul edilen ve Türkiye petrol tarihinde ayrı bir öneme sahip olan 24 Mart 1926 tarih ve 792 Sayılı *Petrol Kanunu* ile Türkiye sınırları içerisinde zengin doğal yakıt maddeleri ile petrol türü ürünlerin arama ve işletme hakkı maden kanunu hükümlerine göre hükümete verilmiştir.¹⁸ 792 Sayılı bu Kanun Romanya’nın 1924’te petrollerini millileştirmek amacıyla çıkardığı bir kanundan esinlenerek hazırlanmıştır.¹⁹

1927 yılında Emil Mayen adlı bir Fransız sermayedarının arama imtiyazına sahip bulunduğu Van Gölü civarında bulunan Kürzot’ta, Sorbon Üniversitesi Jeoloji Profosörü L. Bertrand ve ekibi incelemelerde bulunmuş ise de, olumlu bir sonuç alınamamıştır.²⁰ 1928’de Stardart Oil Kumpanyası hesabına Shirley Mason adlı bir petrol jeoloğu Mürefte, Boyabat ve Mardin-Cizre bölgeleri üzerinde esaslı incelemelerde bulunmuş ve gezdiği alanların stratigrafik (yer kabuğu katmanları) noktalarını vermiştir. 1929’da M. Lucius ve Hadi Galip Yener tarafından Cizre bölgesi, Hükümet adına yeniden incelenerek Harbol asfaltı hakkında bir tahmin yapılmıştır. 1930’da Mürefte civarında ve Güney Doğu Bölgesinde jeolojik etütlere devam edilmiştir.²¹ 1932 yılında Petenekoff

16 Lokman, “Türkiye’de Petrol Arama Amacıyla Yapılan Jeolojik Etütler”, ..., s. 222; Taşman, “Petrolün Türkiye’de Tarihçesi”, ..., s. 17; Göksu, *a.g.e.*, ss. 72-73; MTA, *a.g.m.*, s. 11; Taşman, “Türkiye ve Petrol”, ..., s. 11.

17 MTA, *a.g.m.*, s. 11; Taşman, “Türkiye ve Petrol”, ..., s. 11; Taşman, “Petrolün Türkiye’de Tarihçesi”, ..., s. 17.

18 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, Cilt: 4, 24.03.1926, s. 531; *Resmi Gazete*, Sayı No: 341, 6 Nisan 1926; 792 Sayılı Kanunun çıkarılmasından önce ülke içerisinde alım satımı tamamen serbest olmak üzere Türkiye’ye petrol ve benzin ithalatı 25 Ocak 1926 tarih ve 725 Sayılı *Petrol ve Benzin İnhisarı Hakkındaki Kanun* ile Hükümetin tekeline verilmiştir. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, Cilt: 4, 25.01.1926, s. 94; *Resmi Gazete*, Sayı No: 291, 7 Şubat 1926; 741 Sayılı *Şeker, Petrol ve Benzin İnhisarna Ait İptidâi Sermaye Hakkında Kanun* için ayrıca bkz.: TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, Cilt: 4, 15.02.1926, s. 119; *Resmi Gazete*, Sayı No: 306, 24 Şubat 1926.

19 Göksu, *a.g.e.*, s. 73.

20 Emil Mayen’in petrol arama imtiyazının feshedilmesiyle ilgili Bakanlar Kurulu Karara için bkz.: *BCA*, Fon No: 30 18 I 2-Kutu No: 33-Dosya No: 3-Sıra No: 17.

21 MTA, *a.g.m.*, s. 11; Taşman, “Türkiye ve Petrol”, ..., s. 11; Göksu, *a.g.e.*, s. 73; Taşman, “Petrolün Türkiye’de Tarihçesi”, ..., s. 18; Lokman, “Türkiye’de Petrol Arama Amacıyla Yapılan Jeolojik Etütler”, ..., ss. 226-227.

adında bir Sırp mühendisin Nizamettin Şevki adına Pulk (Tercan)'da 1933 te de Ekinveren (Boyabat) de incelemeler yaptığı 1934 ve 1935'te galeriler açtırarak bir miktar petrol elde ettiği bilinir.²² 1933 yılında Dr. Lucius, Hadi Yener ve Kemal Lokman'dan müteşekkil bir uzman heyeti, Ankara İli dâhilinde Çorba-Pazar Bucağı civarındaki petrol sızıntısını incelemelerine rağmen menfi netice almıştır.²³

Devletin petrol arama görevini doğrudan üstlenmesi 20 Mayıs 1933 tarihinde yürürlüğe giren 2189 Sayılı *Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri Teşkiline Dair Kanun* ile gerçekleşir.²⁴ Bu Kanun'un birinci maddesine göre: Türkiye içerisinde petrol, altın ve diğer maden arama ve işletilmesinde İktisat Vekâleti bünyesinde yer alan *Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri* yetkili kılınmıştır.²⁵ Bu kuruluş getirdiği 2 Amerikalı jeolog, bir İsviçreli paleontolog (canlıların kökeni incelen bilim adamı) ile petrol ihtimali bulunan tüm bölgelerin etüdünü yeniden yaptırmıştır. Bu etütler sonucu ülkede ilk defa petrol arama amacıyla derin bir kuyu açılmasına karar verilmiştir. ABD'den getirilen sondaj makinesi ve personeli ile 13 Ekim 1934 tarihinde Mardin İline bağlı Midyat İlçesi'nin Basbirin Bucağında yapılan ilk sondaj çalışmasına VI İnönü Hükümetinde 10 Kasım 1932'den 1 Mart 1935'e II. Ekonomi Bakanı; VII İnönü Hükümetinde 1 Mart 1935'den 1 Kasım 1937 tarihine kadar görev yapmış I. Ekonomi Bakanı olan Celal Bayar, Profesör Granigg ve Yüksek Mühendis Abdullah Hüsrev iştirak etmiştir. Ancak 1351 metrede suya rastlanması 15 Haziran 1936 tarihinde bu kuyuda yapılan çalışmaların tatil edilmesine yol açmıştır.²⁶

II. Türkiye'de Maden Tetkik Arama Enstitüsünün (MTA) Kuruluşu ve Petrol Arama Faaliyetleri (1935-1950)

A. Türkiye'nin Farklı Yörelerinde Yapılan Petrol Arama Faaliyetleri (1935-1950)

1935 yılı içerisinde yaşanan en önemli gelişmelerden biri de işletmeye uygun maden ocağı alanlarını belirleyerek bunların daha faydalı surette işletilmesini temin etmek, bu iş için gerekli arama etkinliği, teknik ve ilmî faaliyetler ile uğraşmak, maden sektöründe çalışacak mühendis, fen memuru, uzman işçi

22 Taşman, "Petrolün Türkiye'de Tarihçesi",..., s. 19.

23 Lokman, "Türkiye'de Petrol Arama Amacıyla Yapılan Jeolojik Etütler", ..., s. 229.

24 Petrol Arama ve İşletme İdaresi Müdürlüğüne ayda 800 lira maaşla 29 Mayıs 1933 tarih ve 14479 Sayılı Kararname ile Jeolog Cevat Eyüp Taşman atanmıştır. *BCA*, Fon No:30 18 1 2-Kutu No: 36-Dosya No: 40-Sıra No: 20.

25 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, Cilt: 12, 20.05.1933, s. 322; *Resmi Gazete*, Sayı No: 2411, 27 Mayıs 1933; Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdarelerinin Teşkiline dair Bakanlar Kurulu'nun 1 Nisan 1933 tarih ve 14105 Sayılı Kararnamesi için bkz.: *BCA*, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 35-Dosya No: 22-Sıra No: 8.

26 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Petrol Kanunu Lâyihası Geçici ve Geçici Komisyon Raporu, S. Sayısı: 106, Dönem: 9, Toplantı: 4, Cilt: 29, s. 2; Cevat Eyüp Taşman, "Petrol Aramaları 1923'den Evvel ve Sonra", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 4, Yıl: 3, Birinci Teşrin 1938, s. 69; Taşman, "Petrolün Türkiye'de Tarihçesi",..., s. 19; Göksu, *a.g.e.*, s. 73; Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *Petrolün Tarihçesi ve Türkiye'de Açılan Petrol Kuyuları*, s. 8.

yetiştirmek maksadıyla, 14 Haziran 1935 tarih ve 2804 Kanun ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünün kuruluşu olmuştur.²⁷ 2804 Sayılı Kanununun 24. maddesi uyarınca Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdarelerinin bütün hakları, borçları ve mevcutları MTA Enstitüsüne geçmiştir.²⁸

Kurumun tesisi ile birlikte petrol arama çalışmalarının sistemli hale gelmesi somut emareler olmasa dahi ülkede petrol elde etme ümidini her geçen gün biraz daha artırmıştır. Celal Bayar, 8 Kasım 1937 tarihli TBMM'de açıkladığı I. Hükümet Programında Türkiye'de petrol arama çalışmalarının neticeye ulaşmamasına rağmen, petrol bakımından güçlü emarelere rastlandığını, sondaj yapılan alanların dışında Mardin, Adana, Van ve Trakya dolaylarında 10 kadar uygun strüktürlerin (tabakalanma) varlığının tespit edildiğini bu yerlerde esaslı sondaj çalışmaları yapılmadıkça önemli petrol rezervlerinin belirlenmesi hakkında fikir yürütmenin imkânsız olduğunu söylemiştir.²⁹

MTA Enstitüsünün tesisi ile birlikte petrol arama çalışmalarının başlatıldığı ilk mevki Trakya Bölgesi olmuştur. 1935 yılında Mürefte yakınlarında Hoşköy çevresinde toplam derinliği 355 metreye ulaşan dört adet test kuyusu açılmıştır. Bu kuyularda petrol belirtilerine rastlanması üzerine 1936-1937 yıllarında Mürefte çevresinde dokuz adet sığ kuyu daha açılmıştır. 1 numaralı kuyuda kuvvetli ve sürekli, 3 numaralı kuyuda ise 18 saat süreyle doğalgaz akışı olmuştur. Diğer kuyularda ise önemsiz petrol izlerine rastlanmıştır. 1 numaralı kuyuda rastlanan doğalgaz ilk günde 85.000 metreküp ve 5 atmosfer basıncı değerine sahip iken sonraları bu miktar 17.000 metreküpe kadar gerileyerek 2 ay içerisinde tamamen kesilmiştir. Ayrıca Hayrabolu ilçesi yakınlarında bulunan Kabahöyük mevkiinde 1938 yılında 371 metre derinliği kadar inen bir sondaj çalışması daha yapılmışsa da petrol emarelerine rastlanmadığı için çalışmalar tatil edilmiştir.³⁰

MTA Enstitüsünün petrol arama çalışmalarında bulunduğu ikinci bölge Güney Doğu Anadolu Bölgesi'dir. Midyat'ın kuzeyinde Hermis strüktüründe açılan arama kuyusunun 354. metresinde 17 Nisan 1937 tarihinde oldukça güçlü gaz tezahürüne rastlanmasına rağmen kuyunun yeterince verimli olmaması 941 metreye inildikten sonra terk edilmesine neden olmuştur. Bu kuyunun 400

27 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, Cilt: 15, 14.06.1935, ss. 672-676; *Resmi Gazete*, Sayı No: 3035, 22 Haziran 1935; MTA, "MTA'nın Çıkış Amacı", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 1, Yıl: Mart 1936, s. 14; Cemal Kıpçak, "Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü", *Zaman*, 6 Temmuz 1950, Sayı No: 431; İsmail İşmen, "Petrol Meselesi ve Biz", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 129, Yıl: 12, Mart 1954, s. 89; Selahaddin Babüroğlu "Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Teşebbüsleri", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 157.

28 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, Cilt: 15, 14.06.1935, ss. 672-676; *Resmi Gazete*, Sayı No: 3035, 22 Haziran 1935; Reşat Aktan, *Türkiye İktisadi, Ayyıldız Matbaası*, Ankara 1968, s. 67.

29 TBMM, *Zabıt Ceridesi*. Dönem: 5, Toplantı: 3, Cilt: 20, 3. Birleşim, 08.11.1937, s. 27; İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 96.

30 Taşman, "Petrolün Türkiye'de Tarihi", ..., s. 22; Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 9.

metre kuzeyinde açılan diğer bir kuyuda da bir miktar petrol emarelerine rastlanmıştır. 29 Ekim 1938 yılında Kerbent'te başlayan başka bir sondaj çalışmasında da 20 Nisan 1939'da 1031 metre derinliğe ulaşılmışna rağmen burada daha ziyade asfalt tezahürlerine ve 938 metre derinlikte de kükürlü suya rastlanmıştır. 13 Ağustos 1939 tarihinde bölgenin stratigrafik seksiyonu (tabaka bölümü) hakkında bilgi edinmek gayesiyle Gercüş'te bir kuyu daha açılmışsa da 27 Şubat 1940 tarihinde sondaj makinesinin kapasitesinin son noktaya eriştiği 639 metrede kuyuda çalışmalara son verilmiştir. Bu kuyudan alınan numuneler birkaç seviyede devamlı surette bütün emareleri göstermiştir.³¹

MTA Enstitüsünün petrol arama çalışmalarında bulunduğu üçüncü mahal Van bölgesi olmuştur. Van İlinin Muradiye İlçesine bağlı Kürzot Köyü civarında 1938 yılında sondaj ve galeri yöntemi (tünel yöntemi) ile yapılan petrol arama çalışmalarına ara verilmiştir. Galeri yöntemi ve aralıklarla petrol elde edilmesi için çaba sarf edilmişse de bir netice alınamamıştır.³² MTA Enstitüsü faaliyete geçtikten sonra petrol aramalarında bulunulan dördüncü mevki Adana Bölgesi'dir. Adana'nın 12 km. güneydoğusunda jeolojik ve sismik (deprem dalgası) etütleri yapılan Hocalı Köyü çevresinde 99, 318 ve 161 metrede üçü test, biri de 456 metrede derin olmak üzere yapılan dört sondaj çalışmasında doğalgaz belirtilerine rastlanmıştır.³³

Petrol aramalarına sahne olan beşinci mevki İskenderun Bölgesidir. Bu bölgede jeolojik ve jeofizik etütler yapıldıktan sonra 1940 yılında Arsuş İlçesi sınırları içerisinde bulunan Ekver Köyü yakınlarında 430 ve 361 metre derinlikte iki kuyu açılmıştır. 1944-1945 yıllarında Çengen'de 116'şar metre derinlikte 3 adet ve 600 metre derinlikte 1 adet strüktür sondajı ile 1008 metreye varan derin bir sondaj açılmasına rağmen, strüktür sondajlarından biri petrol emarelere göstermiş büyük sondajda ise bir miktar havagazı elde edilmiştir.³⁴

Türkiye'nin bütün bu petrol arama çalışmalarında yaptığı masraf, kullandığı teçhizat ve makine sayısında İtalya, Fransa gibi ülkelerin yanı sıra Musul'da petrol arayan Irak Petroleum Şirketine göre bir hayli geri kalmıştır. Yabancı ülkeler bir bölgeyi 10-15 sondaj kuyusu ile araştırırken aynı genişlikteki alanı MTA Enstitüsünün tek bir sondajla araştırması, arama süresini uzattığı

Gör

31 Kemal Lokman, "Raman Dağı Petrolü", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 2, Sayı: 18, Yıl: 1, 5 Eylül 1940, s. 10; Taşman, "Petrolün Türkiye'de Tarihçesi",..., s. 20; Mürefte ve Hoşköy civarında 1935 yılında yapılan petrol arama çalışmalarının ayrıntıları için bkz.: Cevat Eyüb Taşman, "Mürefte'de Petrol Aramaları", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 3, Yıl: Temmuz 1936, ss. 18-19.

32 Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, ss. 9-10.

33 Taşman, "Petrolün Türkiye'de Tarihçesi",..., s. 22; Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 10.

34 Taşman, "Petrolün Türkiye'de Tarihçesi",..., s. 22; Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 9; MTA Enstitüsünün petrol arama grubuna ait sondaj makinesi için istenilen 1000 dolarlık serbest dövizin adı geçen idareye 14.07.1941 tarih ve 20512 Sayı ile verildiğine dair Maliye Bakanlığından bildirilen yazı için bkz.: BCA, Fon No: 30 10 00-Kutu No: 182-Dosya No: 257-Sıra No: 11.

gibi petrol bulma ihtimalini de bir hayli zayıflatmıştır.³⁵

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, TBMM'nin 1 Kasım 1941 tarihli 3. Toplanma Yılı'nın açılış konuşmasında verdiği bilgide ülkenin çeşitli bölgelerinde yapılan etütlerin Urfa, Egridir ve Boyabat yörelerinin petrol bakımından esaslı incelenmeye değer bulunduğunu ifade etmiştir.³⁶

Petrol arama çalışmalarına sonraki yıllarda da devam edilmiştir. ABD'den getirilmiş olan iki büyük sondaj makinesi 1949 yılının Eylül ayında Adana Hocalı ve Kozan Ağzıkara mevkiilerine taşınarak sondaj çalışmalarına başlanmıştır.³⁷

Tablo 1'de 1935 ile 1950 yılları arasında MTA Enstitüsü tarafından Türkiye'nin farklı yörelerinde yapılan sondaj çalışması gösterilmiştir.

Tablo: 1. Türkiye'nin Farklı Yörelerinde MTA Enstitüsü Tarafından Yapılan Sondaj Çalışmaları (1935-1950)

Kuyunun Adı	Bölge	Başlama Tarihi	Bitirme Tarihi	Derinlik (m)	Alınan Sonuç
Basbirin-1	Siirt	13.10.1934	15.06.1936	1351	Az petrollü-su
Hoşküy-1	Trakya	02.06.1935	31.07.1935	111	Petrol emaresi
Hoşküy-2	Trakya	02.08.1935	30.08.1935	136	Bir miktar petrol
Hoşküy-3	Trakya	14.09.1935	30.09.1935	55	Petrol emaresi
Hoşküy-4	Trakya	08.10.1935	24.10.1935	53	Petrol emaresi
Mürefte-1	Trakya	01.04.1936	02.07.1936	156	Az petrol ve gaz
Mürefte-2	Trakya	03.07.1936	10.09.1936	331	Bir miktar petrol
Mürefte-3	Trakya	11.09.1936	10.10.1936	193	Petrol emaresi
Mürefte-4	Trakya	11.10.1936	07.11.1936	183	Petrol emaresi
Mürefte-5	Trakya	22.11.1936	13.12.1936	177	Petrol emaresi
Mürefte-6	Trakya	14.12.1936	11.03.1937	97	Petrol emaresi
Hermiş-1	Siirt	14.01.1937	21.07.1938	942	Kükürtlü gaz
Mürefte-7	Trakya	12.03.1937	11.06.1937	152	Petrol emaresi
Mürefte-8	Trakya	12.04.1937	27.07.1937	257	Petrol emaresi
Mürefte-9	Trakya	20.07.1937	31.07.1937	29	Petrol emaresi
Kürzot-1	Van	28.06.1938	01.08.1938	122	Petrol sızıntısı
Kabahöyük	Trakya	23.07.1938	07.01.1939	371	Petrolsüz

35 Lokman, a.g.m., ss. 7,10.

36 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6 Toplantı: 3, Cilt: 2, 1. Birleşim, 01.11.1941, s. 5.

37 Tataç, "Olaylara Bakış, Ekim 1951, Sanayi Ekonomisi", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 101, Yıl: 9, Kasım 1951, s. 348.

Gas

Akademik
Bakış

153

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Kürzot-2	Van	02.08.1938	17.09.1938	148	Petrol sızıntısı
Hermiş-2	Siirt	17.09.1938	31.05.1939	632	Kükürtlü gaz
Kerbent	Siirt	29.10.1938	20.04.1939	1031	Hafif petrol emaresi
Gercüş	Siirt	13.08.1939	27.02.1940	638	Petrol emaresi
Hocalı (RI)	Adana	22.11.1939	09.04.1940	456.50	Terk
Ekver-1	Hatay	05.04.1940	11.12.1940	430	Petrolsüz
Ekver-2	Hatay	16.12.1940	25.03.1941	361	Petrolsüz
Garzan-1	Siirt	01.12.1944	09.03.1947	1510	Kaza, çalışma tatil
Polatlı	Ankara	21.03.1945	31.07.1945	302	Petrolsüz
Gaziantep	Gaziantep	01.11.1946	01.05.1947	464	Kükürtlü gaz
Ağzıkara-1	Adana	20.12.1949	25.11.1950	1899	Terk
Hocalı-1	Adana	12.02.1950	21.12.1950	935	Terk

Kaynak: Kemal Lokman, "Petrol Arama Amacıyla Türkiye'de Yapılan Sondajlar ve Bu Hususta MTA Enstitüsünün Yararlı ve Başarılı Rolü", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 61, Yıl: Ekim 1963, ss. 65-67; Ekrem Göksu, *Türkiye'de Petrol*, İstanbul 1966, ss. 80-81; Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *Petrolün Tarihçesi ve Türkiye'de Açılan Petrol Kuyuları*, Hazırlayan, Özkan Gümüş, Yalçın Altay, Ankara 1995, ss. 22-24.

Tablo 1'de 1935 ile 1950 yılları arasında MTA Enstitüsü tarafından Türkiye'nin farklı yörelerinde yapılan sondaj çalışması ile alınan sonuçlar gösterilmiştir. 13 Ekim 1934 tarihinde MTA Enstitüsünün faaliyete geçmesinden önce başlanan sondaj çalışmaları MTA'nın kurulmasıyla hız kazanarak 21 Aralık 1950'de tamamlanmıştır. Toplam 29 kuyuda 29 ile 189 metre arasında değişen derinliklerde yapılan bu sondaj çalışmalarında Hoşköy-1, Hoşköy-3, Hoşköy-4, Mürefte-3, Mürefte-4, Mürefte-5, Mürefte-6, Mürefte-7, Mürefte-8, Mürefte-9 ve Gercüş kuyularında petrol emarelerine; Kerbent kuyusunda hafif petrol emaresine; Hoşköy-2, Mürefte-2, kuyularında bir miktar petrole; Kürzot-1, Kürzot-2 kuyularında petrol sızıntılarına; Hermiş-1, Hermiş-2, Gaziantep kuyularında kükürtlü gaza; Basbirin-1 kuyusunda az petrolü suya; Mürefte-1 kuyusunda az petrol ve gaza, rastlanmıştır. Kalan kuyulardan Garzan-1 kuyusunda kaza nedeniyle çalışmalar sonlandırılmış, diğer kuyular petROLSÜZLÜK ve çeşitli nedenlerle terk edilmiştir.

B. Raman Dağı Bölgesinde Yapılan Petrol Arama Faaliyetleri (1935-1950)

Raman petrol alanı, ismini taşıdığı Raman Dağı silsilesi üzerinde yer almıştır. Bu dağ, Siirt İli sınırları içerisinde bulunan Beşiri İlçesi'ne bağlı İluh bucağı civarındadır. Raman Dağı Bölgesi ülkede tespiti yapılmış ilk petrol alanı olma niteliğini taşıması bakımından önemlidir.³⁸

38 MTA, "Raman Petrol Sahası", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 91, Yıl: 9, Ocak 1951, s. 8; Niyazi Acun, *Toprakaltı Servetlerimiz*, MTA Enstitüsü Çalışmaları-1, Sinan Basımevi, İstanbul 1942, ss. 60-61.

Raman petrol alanı, Suudi Arabistan'dan başlayarak Bahreyn, Kuveyt, Irak ve Güney İran petrol sahalarını içine alan Kenar İltivalar (kenar kıvrımları) jeolojik formasyon birliğinin Türkiye'de Cizre'den Kilis'e kadar uzanan kısmını teşkil eder. Satıhta 60 km. uzunluk ve 15 km genişlik gösteren her tarafı kapalı büyük bir antiklinalden (kıvrılmış bir tabakanın kubbe teşkil eden üst kısmı) ibaret olan Raman strüktürünün (yapı) varlığı 1934 yazında öğrenilmiş, alan üzerinde ilk jeolojik incelemeler ise 1937 ve 1938 yıllarının ilkbahar ve yaz aylarında yapılmıştır. Bu strüktürün ortalarına yakın batı kısmında yer alan *Maymune Boğazı* adlı bir vadi içerisinde 24 Temmuz 1939 tarihinde Enstitü tarafından 1 numaralı sondaj kuyusunun açılmasıyla 20 Nisan 1940'da 1048 metre derinlikte ülkede ilk petrole rastlanması üzerine 3 Haziran 1940 tarihinde 1052 metrede sondaj çalışması tamamlanarak pompa ile üretime başlanmıştır. Raman Dağı'nda petrolün bulunuşu Hükümet yetkililerinin dikkatini çekerek 3 Nisan 1939 tarihinde kurulmuş II. Saydam Hükümetinin Başbakanı Refik Saydam ile aynı Hükümetin 31 Temmuz 1941 tarihine kadar görevini sürdürmüş I. İktisat Vekili Hüsnü Çakır ve bir kısım devlet erkânından oluşan bir heyetin çalışmaları yerinde izlemek üzere 1 Mayıs 1940 tarihinde 1 numaralı kuyuya bir ziyaret gerçekleştirmelerine neden olmuştur. Önceleri bu kuyudan günde 11 ton petrol üretilmişse de birkaç metre daha derinliğe inildiğinde petrolün su ile hareketli bir hale dönüştüğü ve veriminin bir hayli azaldığı gözlenmiştir. Kuyu üzerinde üretim deneyimlerinin yıllarca sürmesine rağmen su miktarının % 98 oranına ulaşması 1944 yılında bu kuyuda yapılan faaliyetlerin tatil edilmesine neden olmuştur.³⁹

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1941 tarihinde TBMM'nin 6. Dönem 3. Toplanma yılının açılış konuşmasındaki ifadelerinde 1940 yılında 1 numaralı kuyuda yapılan petrol aramalarında alınan ilk müspet neticenin Raman Dağı Bölgesinde sondaj faaliyetlerini teşvik edici bir mahiyette sürdürdüğüne işaret etmiştir.⁴⁰

Bu bölgede durumun tespiti için yapılan sondaj çalışmalarına devam edilerek 1 numaralı kuyunun etrafında 2,3,5,6 numaralı sondaj kuyuları da açılmıştır. Bu kuyulardan 2 numaralı olanın sondajı 1186 metrede tamamlanırken, 3 numaralı kuyu 1353 metrede, 5 numaralı kuyu 1092 metrede ve 6 numaralı kuyu ise 1429 metrede tamamlanmıştır. Aramaların tamamlanması neticesinde 2 ve 3 numaralı kuyulardan petrol elde edilemezken 5 numaralı kuyudan

39 Necdet Egeran, "Raman Petrolü", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 39, Yıl: 14, Ekim 1949, s. 7; Göksu, *a.g.e.*, s. 73; Taşman, "Petrolün Türkiye'de Tarihçesi",..., ss. 20-21; Lokman, *a.g.m.*, s. 7; MTA, "Türkiye'de Petrol",..., s. 11; MTA, "Raman Petrol Sahası",..., s. 8; Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 10; Raman Dağında ilk petrolün bulunuşu ile ilgili Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1 Kasım 1940 tarihinde TBMM'nin 6. Dönem 2. Toplanma Yılıının açılış konuşmasında verdiği bilgiler için bkz.: TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: 2, Cilt: 14, 1. Birleşim, 01.11.1940, s. 6.

40 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: 3, Cilt: 2, 1. Birleşim, 01.11.1941, s. 5.

Gazi

Akademik
Bakış

155

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

günde 1 ton kadar petrol üretimi sağlanmış, asitleme ve dinamitleme çalışmaları sonucunda verim iki tona çıkarılmış ise de üretimin düşmesi üzerine 1944'te bu kuyu da faaliyet durdurulmuştur. Raman'da 6 numaralı kuyunun petrol tezahürünün yetersiz olması nedeniyle bölgenin terkedilmesi düşünülmüşse de müteakip tetkikler sonucunda zirveye yakın bin noktada 8 numaralı kuyunun açılmasına karar verilmiştir. 31 Ocak 1945 tarihinde sondajı yapılan kuyuda 1361 metreye gelindiğinde günde 28 ton kadar bir ham petrol verimi elde edilmiştir. Sonradan bu miktar azalarak bir yıl süreyle günde 4-5 ton verime kadar inmişse de 1948 yılında yapılan asitleme çalışmaları sonucunda verim günde 60-70 tona yükselmiştir.⁴¹ Garzan strüktürü üzerinde 1 Aralık 1944 tarihinde açılan başka bir kuyuda ise önceleri bir takım arızalarla karşılaşıldıktan ve müessif bir kaza geçirildikten sonra petrol tezahürünün yetersizliği ve boru indirilememesi nedeniyle 9 Mart 1947 tarihinde 1510 metrede çalışmalar tatil edilmiştir.⁴²

MTA Enstitüsü, 1 Kasım 1947 tarihinde 9 numaralı kuyuda 1338 metre derinliğe kadar inilerek yapılan sondaj çalışmalarını Drilexco adlı bir Amerikan firmasına vererek sürdürdüğü Raman Dağında petrol arama girişimlerini 1948 yılının Şubat ayında 1338 metrede tamamlamıştır. Cumhurbaşkanı İnönü'nün 3 Mart 1948 tarihinde maiyeti ile birlikte ziyareti münasebetiyle İnönü Kuyusu da adı verilen bu 9 numaralı kuyudan günde ortalama 40-50 ton ham petrol elde edilmesi üzerine verimin daha da artırılmasına yönelik aynı yılın yaz aylarında yapılan asitleme çalışmaları sonucunda kuyunun veriminin 60-70 tona yükseldiği görülmüştür.⁴³

İnönü TBMM'nin 1 Kasım 1948 tarihli 3. Toplanma Yılı'nın açılış konuşmasında, 9 numaralı kuyudan elde edilen verimi gündeme şu ifadelerle taşımıştır: "...Raman'daki petrol arama çalışmalarımızdan bu yıl müspet ve ümit verici neticeler aldık. Bir yandan arama işlerine ve petrol rezervlerimizin tespitine devam edilirken, bir yandan da Raman'da bir işletmeye geçme imkânları üzerinde şimdiden çalışılmaya başlanmıştır..."⁴⁴

Bu açıklamalarla İnönü, Raman'da yapılan petrol arama faaliyetlerinin ümit veri-

Gör

- 41 Göksu, a.g.e., s. 74; Egeran, a.g.m., s. 7; MTA, "Türkiye'de Petrol", ..., s. 11; Taşman, "Petrolün Türkiye'de Tarihçesi", ..., s. 21; MTA, "Raman Petrol Sahası", ..., ss. 8-9; Raman Dağı bölgesinde petrol sahalarının faaliyete geçirilmesinde yollar, binalar ve su hatları tesis edilerek alt yapı çalışmaları da yapılmıştır. Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 31, Yıl: 4, Ocak 1946, s. 27.
- 42 Taşman, "Petrolün Türkiye'de Tarihçesi", ..., s. 21; Lokman, "Türkiye'de Petrol Arama Amacıyla Yapılan Jeolojik Etütler", ..., s. 245.
- 43 Müfit İltter, "Dünya Petrol Vaziyeti ve Memleketimizde Petrol", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 9, Sayı: 200, yıl: 9, 20 Mayıs 1948, s. 5; *Ayın Tarihi*, Sayı No: 172, Yıl: Mart 1948, s. 3; Egeran, a.g.m., ss. 7-8; MTA, "Türkiye'de Petrol", ..., s. 11 ; MTA, "Raman Petrol Sahası", ..., ss. 8-9; Taşman, "Petrolün Türkiye'de Tarihçesi", ..., s. 21; Petrol aramalarında 1948 yılının önceki yıllara göre daha verimli olduğu tespit edilmiştir. Bekir Sıtkı Oransoy, "Ekonomi Bakanlığı ve Sanayi Madencilik ve Enerji Alanındaki Planlı Çalışmalar", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 10, Sayı: 217, Yıl: 10, 20 Ocak 1949, s. 16.
- 44 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 3, Cilt: 13, 1. Birleşim 01.11.1948, s. 5.

ci sonuçlarından memnun olurken rezervlerin belirlenmesi ve petrol üretiminin yapılması konularında çalışmaların sürdürüğünü belirtmiştir.

8 ve 9 numaralı kuyulardan alınan müspet neticeler Raman dağıının değerli bir petrol kaynağı olduğu hususunda şüpheleri ortadan kaldırmıştır. 1948 yılında Drilexco tarafından açılan 11 numaralı kuyu ise 1949 yılında petrol horizonuna (toprak katmanlarının yandan görünüşü) vardıktan sonra teknik arıza nedeniyle terk edilmiş, aynı yıl içinde 10 ve 12 numaralı kuyular başarıyla tamamlanarak üretime açılmıştır. Ancak 10 numaralı kuyuda 50 metre kalınlıkta bir petrol tabakası kestikten sonra suya rastlanmıştır. Özellikle 12 numaralı kuyunun günde 100 ton verim kapasitesine sahip olması Raman Dağı alanı üzerinde yapılan petrol arama ümitlerini fazlasıyla güçlendirmiştir. Asitleme sonucu 10 numaralı kuyudan günde 100 ton 12 numaralı kuyudan ise 150 ton civarında bir randıman elde edilmiştir.⁴⁵

Öte yandan daha derinlerde büyük sondaj makinesiyle petrol arama teşebbüsü Raman’ın 14 numaralı kuyusunda gerçekleşmiş, ilk petrol horizonunu 1388 metreden itibaren 100 metre kalınlıkta bir petrol tabakası kestikten sonra 1949 yılında devam edilen sondaj çalışmalarıyla birinci horizontan 80 metre altta 12 metre kalınlıkta ikinci petrollü bir horizona geçilmiştir. Daha derinlerde çok az petrol emaresi taşıyan tabakalar bulunmuş olmasına rağmen iyi kalitede petrol belirtisine rastlanması üzerine çalışmalar sürdürülmüşse de 2362 metrede arama cihazında meydana gelen arıza nedeniyle sondaj sürdürülememiştir.⁴⁶

1949 yılında 7 ve 18 numaralı sondajlara ayrıca devam edilmiştir. 7 numaralı kuyuda 1420 metrede petrole 1444 metrede ise tuzlu suya rastlanmıştır. 18 numaralı kuyuda ise bazı petrol emaresine müteakip suya girildiğinden 1555 metrede sondaja son verilmiştir.⁴⁷ İcra edilen bu sondaj faaliyetlerinin neticesine göre Raman strüktürünün bilinen birinci petrol horizonu sahası 15 km. uzunlukta ve 2 km. genişlikte bir sınır oluşturmuştur. 14 numaralı kuyu dışında yapılan bütün sondaj çalışmalarıyla bu alan içerisinde tespit edilen toplam ham petrol rezerv miktarı 18 milyon ton iken muhtemel rezerv miktarı 80 milyon ton olarak hesaplanmıştır.⁴⁸

1949 yılının ilk yarısı itibarıyla Raman petrol rezervlerinin ihtiyaca cevap verecek şekilde işletilmesi için hazırlanan proje esaslarına göre 20 milyon

45 Egeran, a.g.m., ss. 7-8; MTA, “Türkiye’de Petrol”,..., s. 11; MTA, “Raman Petrol Sahası”,..., s. 9; Taşman, “Petrolün Türkiye’de Tarihçesi”,..., ss. 21-22.

46 Ziya Tataç, “Olaylara Bakış, Haziran 1949, Sanayi Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 74, Yıl: 7, Ağustos 1949, s. 182; MTA, “Raman Petrol Sahası”,..., s. 9; Egeran, a.g.m., s. 8; MTA, “Türkiye’de Petrol”,..., s. 11.

47 Kemal Lokman, “Petrol Arama Amacıyla Türkiye’de Yapılan Sondajlar ve Bu Hususta MTA Enstitüsünün Yararlı ve Başarılı Rolü”, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 61, Yıl: Ekim 1963, s. 65; MTA, “Raman Petrol Sahası”,..., s. 9.

48 Egeran, a.g.m., s. 8.

Gazi

Akademik
Bakış

157

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

liralık bir ödeneğe ihtiyaç vardır.⁴⁹ Hükümet bu yüzden bütçenin açık vermesi ve mali düzenin dengede olmaması nedeniyle çok masraflı olan petrol arama faaliyetlerini İngiliz ve Amerikan petrol firmalarıyla ortak yapma eğilimdedir.⁵⁰

Petrol arama faaliyetlerinde gerek tesadüfi sondaj çalışmalarının engellenerek petrolün daha kısa sürede elde edilmesinin sağlanması gerekse bulunan petrolün borularla İskenderun limanına akıtılması için ihtiyaç duyulan 1/ 25.000 ölçekli haritaların yapılamaması bu dönem arama çalışmalarının en büyük sorunlarından birini teşkil etmiştir.⁵¹

MTA Enstitüsü, Raman Dağında üretilen ham petrolü mazot kullanılan lokomotiflerde değerlendirmek için Devlet Demiryollarıyla işbirliğine giderek deneme çalışmalarına başlamıştır. 13 adet mazot yakan lokomotif bulunan Devlet Demiryollarının tecrübe çalışmalarından müspet sonuçlar alınmıştır.⁵² Bu gelişmeyi TBMM'nin 1 Kasım 1949 tarihli 4. Toplanma Yılı'nın açılış konuşmasında gündeme getiren Cumhurbaşkanı İnönü, bir rafineri kuruluncaya kadar ham petrolün iç piyasada kullanılması için çalışmalar başlatıldığını, Devlet Demiryollarının lokomotiflerinde ham petrol yakma deneyimlerinin olumlu sonuçlar verdiğini memnuniyetle ifade etmiştir.⁵³

Tablo: 2'de MTA Enstitüsü tarafından 1935 yılı ile 1950 yılı arasında Raman Dağında yapılan petrol arama faaliyetleri ile alınan sonuçlar gösterilmiştir.

Tablo: 2. Raman Dağında MTA Enstitüsü Tarafından Yapılan Sondaj Çalışmaları (1935-1950)

Kuyunun Adı	Başlama Tarihi	Bitirme Tarihi	Derinlik (m)	Alınan Sonuç
Raman-1	24.07.1939	03.06.1940	1052	Petrollü su
Raman-2	18.07.1940	23.03.1941	1186	Petrol emaresi, su
Raman-3	02.10.1940	12.11.1941	1353	Petrol emaresi, su
Raman-5	07.05.1941	31.12.1941	1092	Petrollü su
Raman-6	27.08.1941	04.12.1943	1429.55	Teknik arıza, terk
Raman-8	31.01.1945	20.12.1945	1364	Petrollü
Raman-9	03.11.1947	05.02.1948	1338	Petrollü

49 Tataç, a.g.m., s. 182.

50 "Türkiye'de Endüstri", Çev. Hakkı Toklu, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 241, Yıl: 11, 21 Ocak 1950, s. 2.

51 Aslan Tufan Yazman, "İktisadi Kalkınmamızda Haritanın Büyük Rolü", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 250, Yıl: 11, 31 Mayıs 1950, s. 7.

52 Tataç, "Olaylara Bakış, Ağustos 1949, Sanayi Ekonomisi", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 76, Yıl: 7, Ekim 1949, s. 237.

53 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 4, Cilt: 21, Birinci Birleşim, 01.11.1949, s. 5; 1949 yılı itibarıyla Türkiye'de ham petrol üretim miktarı 16.015 tonudur. "Umumi Maden Durumumuz", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 97, Yıl: 9, Temmuz 1951, ss. 207-208.

Raman-11	21.05.1948	13.04.1949	1292	Teknik arıza, terk
Raman-14	19.10.1948	03.04.1950	2362	Petrollü
Raman-12	16.11.1948	05.07.1949	1395	Petrollü
Raman-10	01.05.1949	30.06.1949	1497	Pet. geçildi su çıktı
Raman-18	07.07.1949	14.03.1950	1555	Pet. geçildi su çıktı
Raman-7	19.08.1949	24.10.1949	1496	1420'de petrol, su
Raman-23	07.09.1949	04.10.1950	1364	Petrollü
Raman-19	29.11.1949	29.03.1950	1496	Emare ve su

Kaynak: Kemal Lokman, "Petrol Arama Amacıyla Türkiye'de Yapılan Sondajlar ve Bu Hususta MTA Enstitüsünün Yararlı ve Başarılı Rolü", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 61, Yıl: Ekim 1963, s. 65; Ekrem Göksu, *Türkiye'de Petrol*, İstanbul 1966, ss. 80-81; Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *Petrolün Tarihçesi ve Türkiye'de Açılan Petrol Kuyuları*, Hazırlayan, Özkan Gümüş, Yalçın Altay, Ankara 1995, ss. 23-24.

Tablo 2'de Raman Dağı'nda 1935 ile 1950 yılları arasında MTA Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen petrol arama çalışmaları ile alınan sonuçlar verilmiştir. 24 Temmuz 1939 tarihi ile 29 Mart 1950 tarihleri arasında toplam 15 kuyuda 1052 ile 1555 metre arasında değişen derinliklerde yapılan sondaj çalışmalarında sırayla 8, 9, 12, 14 ve 23 numaralı 5 kuyudan petrol elde edilmiştir. Diğer kuyulardan 8'inde petrolle birlikte suya rastlanmış 2'sinde ise teknik arıza ve çeşitli nedenlerle çalışmalar durdurulmuştur. Açılan toplam 15 kuyudan 5'inden petrol elde edilmesi MTA'nın sondaj çalışmalarında verimini önemli ölçüde artırmıştır.

C. Raman Dağı'nda İlk Rafineri Tesisi Çalışmaları

Raman Dağı'nda 1 numaralı kuyudan elde edilen petrolden yararlanmak için harekete geçen yetkililer 1941 yılı içerisinde günlük arıtma kapasitesi 3 tonu bulan *Maymune Boğazı Rafinerisi* adıyla bilinen küçük ilkel bir deneme rafinerisini kurmuştur. 8 numaralı kuyunun üretime açılması üzerine daha geniş ölçekte deneme çalışmalarını yapmak ve kampın akaryakıt ihtiyacını karşılamak amacıyla genişletilen bu deneme rafinerisi 1947 yılında günde ortalama 9 ton ham petrol işleyebilecek kapasiteye çıkarılmıştır. Bu arada yürütülen sondaj çalışmaları sayesinde 9 numaralı petrol kuyusundan yüksek verim elde edilmesiyle ihtiyaca cevap veremeyeceği düşünülen 9 tonluk bu rafinerinin yerine zamanında İstanbul Beykoz Umuryeri'nde bulunan ve 1940 yılında MTA Enstitüsü tarafından satın alınarak Diyarbakır'a getirilen hurda bir rafinerinin parçalarından istifade edilerek Batman'da 200 ton kapasiteli yeni bir rafinerinin kurulmasına karar verilmiştir.⁵⁴ 1948 yılının Temmuz ayında başlanan tesis çalışmaları aynı yılın Kasım ayı içerisinde Maymune Boğazı'ndaki rafinerinin

54 İstanbul Umuryeri'nde bulunan hurda rafinerinin MTA'ya devri hakkında yapılan yazışmalar için bkz.: BCA, Fon No: 30 10 00-Kutu No: 171-Dosya No: 187-Sıra No: 40.

Gazi

Akademik
Bakış

159

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

de tasfiye edilerek parçalarından istifade edilmesiyle tamamlanarak Batman demiryolu üzerinde faaliyete geçmiştir.⁵⁵

Raman Dağı Bölgesinde elde edilen ham petrolün faaliyete geçen rafineri de artırılması üretilen türevlerin % 10 benzin, % 18 gazyağı, % 22 motorin ve % 50'si asfaltlı ağır maddelerden oluşmuştur. Aynı petrolün daha ileri bir teknoloji olan Cracking yöntemiyle yapılacak modern bir rafineride yüksek oranda akaryakıt verebileceği tespit edilmiştir.⁵⁶ Rafineriden üretilen petrol türevlerinin taşınmasında ihtiyaç duyulan varillerin tedarik edilmesi için 1949 yılında başlatılan çalışmalarda ayda 42 galon hacminde 25.000 adet varil ile 5 galon hacminde akaryakıt bidonu imal edebilecek kapasitede bulunan Sümerbank'tan satın alınan varil fabrikası Batman'da işletmeye açılmıştır.⁵⁷

Ham petrol üretiminin artmaya başlaması ve petrolün işlenmesiyle birlikte petrol ana ürünlerinden olan benzin, mazot, gazyağı, fueloil, motorin de de artışlar meydana gelmiştir. Bu ürünlerin aydınlatma, ulaşım, yol yapım çalışmaları ve enerji alanlarında kullanılması petrolü vazgeçilmez bir değer haline getirmiştir. Benzin ve motorinin bilhassa kara ulaşım araçlarından otomobil, kamyon ve trenlerde; hava ulaşım araçlarından uçaklarda; deniz ulaşım araçlarından gemilerde kullanılması sayesinde insanlar yüzlerce hatta binlerce kilometre öteye yük ve eşyaları ile birlikte kendilerini de hızla taşıyabilme imkânına kavuşabilmişlerdir. Böylece yolculuğa katılanlar zamandan tasarruf edebildikleri gibi rahat bir şekilde yolculuk yapma imkânı da elde edebilmişlerdir. Ayrıca elektriğin olmadığı bilhassa küçük yerleşim birimleri arasında bulunan köy ve kasabalardaki konutlarda gaz yağının lambalarda aydınlatma amaçlı kullanıldığı bilinir. Petrol ürünlerinden olan asfaltın yol yapım çalışmalarında kullanılması sayesinde kara ulaşım araçlarının taşımacılığı ve yolculuğu rahat ve konforlu bir biçimde gerçekleştirebilme imkânı kazanmıştır.

III. Türkiye'de Artan Petrol İhtiyacı İle Birlikte İthalatın Yükselmesi (1935-1950)

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye'de ulaşım, ısı, aydınlatma araçlarının sayılarının her geçen yıl artması ve sanayinin giderek gelişmesiyle birlikte petrole olan ihtiyaç da gittikçe artmıştır. II. Dünya Savaşı öncesine kadar devam eden bu sürecin savaşın başlaması ile birlikte daha sıkıntılı bir hale dönüştüğü görülür. Savaş öncesi dönemde ülkenin petrol ihtiyacının olağan koşullarda yapılan ithalatla temin edilip ani ihtiyacı giderebilecek daimi stoklar meydana getirilemeyeceği ülkede askeri stoklar dışında iki aylık ihtiyacı bile karşılayamayacak petrol sıkıntısının doğmasına ve ülkenin savaşa ihtiyatsız yakanmasına neden olmuştur. Bunda benzin, gaz ve motorin fiyatlarının tespit ve kontrolü ile petrol politikalarının ana hatlarını tespit edecek herhangi bir

55 MTA, "Raman Petrol Sahası",..., s. 9; Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, a.g.e., s. 11; Petrol rafinerisinin faydaları hakkında bilgi almak için bkz.: İktisat Vekaleti, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, İkinci Basım TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 227.

56 MTA, "Raman Petrol Sahası",..., ss. 9-10.

57 MTA, "Raman Petrol Sahası",..., s. 10.

programın olmayışının da etkili olduğu görülmüştür.⁵⁸

II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılının Eylül ayından itibaren petrol ve türevlerinin Türkiye'ye ithali iç pazardaki tüketimin asgari ihtiyaçlarını ancak karşılayabilecek düzeydedir. 1943 yılına kadar ülkenin akaryakıt ihtiyacını temin eden başlıca ülkeler ABD, Romanya, Rusya ve Filistin'dir. Bu ülkelerden Romanya savaşın başladığı tarihten önceki son 10 yılda Türkiye'nin petrol ihtiyacını karşılayan en önemli ülke konumunda yer almıştır.⁵⁹

Bu dönemde dış ülkelerden ithal edilen petrolün memleket içerisinde dağıtım ve ticaretinde teneke ambalajlar ile depoların önemli bir rol oynadığı görülmür. Bir kısım petrol sevkiyatı yılda 2 milyon civarında teneke kutular içerisinde yapılırken bir kısmı ise sarnıçlı vagonlar (tanker) ve fiçilerle gerçekleştirilmiştir. Ülkede akaryakıt koymaya tahsis edilen ayrıca 8 bin ton kapasiteye sahip depolar ile 10-12 bin ton kapasiteye sahip sabit tanklar ticari amaç gözetilerek İstanbul, İskenderun ve İzmir gibi liman şehirlerinde teçhiz edilmiştir. Bu şehirlerden İstanbul Boğaziçi'nde Sokoni, Shell, Petrol Ofisi ve İstanbul Belediyesi'ne ait depolar bulunur. Steaua Romana şirketine ait depolar ise Kartal'dadır. Bu depoların toplam kapasitesi 50.000 tondur. Yine İskenderun'da Sokoni ve Petrol Ofisi'ne ait 26.000 ton kapasiteli depolar mevcuttur. İzmir'de Sokoni ve Steaua Romana'ya ait 10.800 ton kapasiteli farklı türde akaryakıt alabilecek başka depolar da vardır.⁶⁰ Bu depo sahibi şirketlerin adı geçen üç şehirde teneke kutu imal eden fabrikaları da mevcuttur. Tam kapasite ile çalıştıkları takdirde günlük 35.000 teneke kutu imal edebilecek bu fabrikaların teneke levhaları İngiltere'den ithal edilmesine rağmen 1943 yılı içerisinde İngiltere teneke levhaları ihracatını durdurmuştur. Şirketlere ait ülke içi petrol taşımacılığında kullanılan 34 sarnıçlı vagon, 6 sarnıçlı kamyon, 14 adi kamyon, 5 adet dökme mal koyacak motor veya mavna, 10 adet irili ufaklı tenekeli mal taşıyacak motorları da vardır. Ayrıca Devlet Demiryollarına şehirlerarası nakliye için 80-90 sarnıçlı vagon da tahsis edilmiştir.⁶¹

II. Dünya Savaşı'nın başlaması (1939-1945) ve savaş koşullarının kendini hissettirmesi 1940 yılının ilk yarısından itibaren dünyada petrole olan yoğun talebi artırarak tüketimin 149,8 milyon tona yükselmesini sağlamıştır. Hâlbuki 1939 yılının aynı döneminde petrol tüketim miktarı 138,4 milyon ton iken 1938 yılında bu miktar 135,4 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de

58 Nejat Aytaman, "Türkiye'de Petrol Sıkıntısı Nasıl Önlenebilir?-III", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 7, Sayı: 78, Yıl: 4, 16 Mart 1943, s. 6.

59 Nejat Aytaman, "Türkiye'de Petrol Sıkıntısı Nasıl Önlenebilir-I?", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 7, Sayı: 76, Yıl: 4, 16 Şubat 1943, ss. 6, 21.

60 Nejat Aytaman, "Türkiye'de Petrol Sıkıntısı Nasıl Önlenebilir?-II", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 7, Sayı: 77, Yıl: 4, 1 Mart 1943, s. 4.

61 Aytaman, a.g.m., s. 22; Bu dönemde Mısır'ın İskenderiye, Kahire ve İsmailiye şehirlerinden Petrol Ofisi adına teneke ve varil fabrikaları satın alınmıştır. BCA, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 171-Dosya No: 189-Sıra No: 24.

Gazi

Akademik
Bakış

161

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

ise 145.000 ton yıllık petrol tüketim miktarının 60.000 tonu benzin, 50.000 tonu petrol, 35.000 tonu ise motorindir.⁶²

Tablo 3'te 1935 ile 1950 yılları arasında Türkiye'nin dış ülkelere satın aldığı petrol miktarı ton cinsinden gösterilmiştir.

TABLO: 3. Türkiye'nin Petrol İthalatı (1935-1950)*

Yıllar	ABD	Rusya	Romanya	Filistin	İran	Mısır	Diğer	Toplam
1935	17.573	13.346	25.001	-	-	-	567	56.487
1936	14.571	12.849	30.227	-	-	-	715	58.322
1937	32.058	13.379	32.021	-	-	-	304	77.762
1938	58.986	17.999	18.320	-	-	-	1.040	96.345
1939	58.378	15.726	20.516	-	-	-	6.689	101.309
1940	15.567	478	64.511	-	18	-	5.030	85.604
1941	-	-	56.694	23.293	3.021	3.117	7.920	94.045
1942	1.034	6.120	545	33.780	483	1.052	2.740	45.754
1943	1.527	506	1.353	53.089	196	1.249	8.126	66.046
1944	3.234	-	3.471	75.178	29	2.233	4.497	85.408
1945	1.264	-	375	78.191	11	1.525	34	81.400
1946	10.250	-	-	84.183	-	10.670	7.093	112.196
1947	27.652	-	-	62.813	-	10.099	59.557	160.121
1948	10.036	-	3.788	49.842	39.564	6.344	112.612	222.186
1949	25.341	-	-	100	57.840	6	221.052	304.339
1950	32.175	-	-	-	52.486	-	235.926	320.587

*Dış ülkelere satın alınan benzin ve gazyağı miktarları toplamı ithal petrol miktarı olarak verilmiştir. Kaynak: İGM, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Yayın No: 142, Ankara 1939, s. 275; İGM, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Yayın No: 159, Ankara 1940, s. 309; İGM, *İstatistik Yıllığı 1948*, Yayın No: 285, Ankara 1948, s. 414; İGM, *İstatistik Yıllığı 1949*, Yayın No: 303, Ankara 1949, ss. 309-310; İGM, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1950*, Yayın No: 328, Ankara 1950, ss. 311-312; İGM, *İstatistik Yıllığı 1951*, Yayın No: 332, Ankara 1951, ss. 387-388.

Tablo 3'te 1935 ile 1950 yılları arasında Türkiye'nin ABD, Rusya, Romanya, Filistin, İran, Mısır ve diğer bazı ülkelere satın aldığı petrol miktarları verilmiştir. II. Dünya Savaşı boyunca 263.531 tonla en fazla petrol satın alınan ülkeden ilki Filistin, ikincisi ise 126.949 ton ile Romanya olmuştur. 1935-1945 yılları arasındaki 11 yıllık süreçte Türkiye'nin toplam petrol ithalat miktarı 848.482 ton iken savaş sonrası 1946 ile 1950 yılları arasındaki toplam 5 yıllık dönemde bu miktarın 1.119.429 ton olarak gerçekleştirilmesi Türkiye'nin petrol

62 Faik Güneri, "Petrol Kaynakları ve Biz", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 3, Sayı: 27, Yıl: 2, 16 İkinci kânun 1941, s. 14.

ithalatında rekor düzeye ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca tablodaki verilere göre ABD'nin 1935 yılından 1950 yılına kadar olan 15 yıllık süreçte 1941 yılı hariç Türkiye'ye her yıl düzenli olarak petrol satışı gerçekleştirmesi bu ülkenin petrol ithalatında en istikrarlı ülke konumuna yükseltmiştir.

Türkiye'nin petrol ithal ettiği ülkelerin dünyadaki petrol potansiyeline gelince: II. Dünya savaşının başladığı 1939 yılı rakamlarına göre 5 milyar ton olarak tahmin edilen dünyadaki petrol rezervinin % 40'ı ABD, % 30 ise Rusya topraklarında yer alır. Gelişen şartlara göre tüketimi hızla artan petrolün 1939 yılındaki üretimi ise 300 milyon tona yaklaşır. Bu üretimin % 60'sı ABD, % 10'u Rusya, % 10'u Venezuela'ya ait iken kalanı ise Meksika, Romanya, Irak, İran, Hollanda ve Hindistan ülkeleri arasında pay edilir.

Sonuç

Savaştan çıkmış, yorgun düşmüş ve yıkımı uğramış bir ülkenin yaralarını sararak kalkınması ve bayındır hale gelmesi için ülke kaynaklarının tespit edilerek verimli bir şekilde kullanılması ihtiyacı hâsıl olunca, Cumhuriyet Hükümetleri madenler ve petrol konusuna el atarak bu konu ili ilgili politikalar ortaya koymuşlardır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hükümetlerin meydana getirdiği petrol politikalarından ilki petrol varlığının tespiti ve bunun açığa çıkarılması çabası olmuştur. Bu nedenle ülkede petrol kaynaklarının belirlenmesi için yapılan ilk hamle ile çeşitli ülkelerin yabancı jeolog ve uzmanlarından yararlanarak petrol araştırma ve inceleme faaliyetlerinin yürütülmesi sağlanırken, ikinci hamle ile de çıkarılan petrol kanunları sayesinde zengin petrol ürünlerini arama ve işletme hakkının devlete intikal ettirilmesi olmuştur. Bu çerçevede, 2804 Sayılı Kanunun devreye sokulması ile petrol arama konusunda Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü yetkili kılınmıştır. Kurum, aldığı bu yetkiyle harekete geçerek Trakya, Güneydoğu Anadolu, Van, Adana ve İskenderun Bölgelerinde petrol arama çalışmalarını başlatmışsa da bu çalışmalardan olumlu bir sonuç alınamamıştır.

Ancak, Raman Dağı Bölgesinde yer alan Maymune Boğazının 1 nolu kuyusunda gerçekleştirilen sondaj çalışmalarında ilk petrole rastlanması ile petrol aramaları konusunda yapılan çalışmalar ilk meyvelerini vermeye başlamış, 8,9,10,12 numaralı kuyulardan da sonradan petrol çıkarılmıştır. Çıkarılan petrolerin işlenerek rafine haline gelmesi amacıyla üç tonluk bir deneme rafinerisinin kapasitesi 9 tona çıkarılmış, daha sonra ise 200 tonluk bir rafineriye dönüştürülerek petrol damıtma işlevini yürüten bir sanayinin de ilk temelleri atılmıştır. Gerek üretilen bu petrolün ülke gereksinimi giderememesi, gerekse II. Dünya Savaşı'na Türkiye'nin petrol bakımından ihtiyatsız yakalanması başta Filistin ve Romanya olmak üzere ABD, Mısır, İran ve Rusya gibi birçok ülkeden petrol ithalatının yapılmasını ve oluşan açığın kapatılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Gazi

Akademik
Bakış

163

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Savaştan sonra ham petrol üretiminin artması ve petrolün işlenmesiyle birlikte petrol ürünlerinden birçok alanda istifade edilmiştir. Özellikle benzin ve motorinin hemen bütün kara ulaşım vasıtalarında yakıt olarak kullanılması ile insanların yüzlerce kilometre öteye yük ve eşyalarını hızla ve güvenli bir biçimde taşıyabilme imkânı elde edilebilmiştir. Bu sayede zamandan tasarruf etme ve rahat yolculuk yapma kazanımına da erişilebilmiştir. Ayrıca kasaba ve köylerdeki evlerde petrol ürünlerinden olan gaz yağının aydınlatma amaçlı olarak kullanıldığı da bilinir. Diğer bir petrol ürünü olan asfaltın yol yapım çalışmalarında değerlendirilmesi birlikte yolculuk keyifli bir hale dönüşmüştür.

Özetle, petrol ve ürünlerinin aydınlatma alanında kullanılması ile gaz lambası ve aydınlatma sektörüne, ulaşım alanında yakıt olarak kullanılmasıyla motorlu taşıtlar ve enerji sektörüne; yol yapım çalışmalarında kullanılmasıyla da ulaşım sektörüne hizmet edilmiştir. Sonuç itibariyle, Türkiye’de ilk petrolün bulunması ve bundan yararlanılması ile birlikte dış ülkelerden ithal edilen petrol miktarında azalmalar kaydedilmiş, bu sayede petrol temin edilen ülkelere gidecek dövizin Türkiye’nin milli ekonomisinin hemen her alanına kaynak oluşturması ve yapılan yatırımlarına destek temin edilmesi sağlanmıştır.

Kaynaklar

I. ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA)

- BCA, Fon No: 30 10 00-Kutu No: 171-Dosya No: 189-Sıra No: 24.
BCA, Fon No: 30 10 00-Kutu No: 171-Dosya No: 187-Sıra No: 40.
BCA, Fon No: 30 10 00-Kutu No: 182-Dosya No: 257-Sıra No: 11.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 33-Dosya No: 3-Sıra No: 17.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 35-Dosya No: 22-Sıra No: 8.
BCA, Fon No:30 18 1 2-Kutu No: 36-Dosya No: 40-Sıra No: 20.

II. RESMİ YAYINLAR

A. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi, Zabıt Ceridesi ve Tutanak Dergisi

- TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, Cilt: 4, 25.01.1926, s. 94.
TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, Cilt: 4, 24.03.1926, s. 531.
TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, Cilt: 12, 20.05.1933, s. 322.
TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, Cilt: 15, 14.06.1935, ss. 672-676.
TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: 2, Cilt: 14, 1. Birleşim, 01.11.1940, s. 6.
TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: 3, Cilt: 2, 1. Birleşim, 01.11.1941, s. 5.
TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 3, Cilt: 13, 1. Birleşim 01.11.1948, s. 5.
TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 4, Cilt: 21, Birinci Birleşim, 01.11.1949, s. 5

Görüş

Akademik
Bakış

164

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Petrol Kanunu Lâyihası Geçici ve Geçici Komisyon Raporu, S. Sayısı: 106, Dönem: 9, Toplantı: 4, Cilt: 29, s. 2.

TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 3, Cilt: 20, 3. Birleşim, 08.11.1937, s. 27.

B. Resmi Gazete

Resmi Gazete, Sayı No: 291, 7 Şubat 1926.

Resmi Gazete, Sayı No: 306, 24 Şubat 1926.

Resmi Gazete, Sayı No: 341, 6 Nisan 1926.

Resmi Gazete, Sayı No: 2411, 27 Mayıs 1933.

Resmi Gazete, Sayı No: 3035, 22 Haziran 1935.

C. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM), Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Yayınları

İGM, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Yayın No: 142, Ankara 1939, s. 275.

İGM, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Yayın No: 159, Ankara 1940, s. 309.

İGM, *İstatistik Yıllığı 1948*, Yayın No: 285, Ankara 1948, s. 414.

İGM, *İstatistik Yıllığı 1949*, Yayın No: 303, Ankara 1949, ss. 309-310.

İGM, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1950*, Yayın No: 328, Ankara 1950, ss. 311-312.

İGM, *İstatistik Yıllığı 1951*, Yayın No: 332, Ankara 1951, ss. 387-388.

D. Ayın Tarihi (Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü)

Ayın Tarihi, Sayı No: 172, Yıl: Mart 1948, s. 3.

III. ARAŞTIRMA ESERLERİ: KİTAPLAR

ACUN, Niyazi, *Toprakaltı Servetlerimiz, MTA Enstitüsü Çalışmaları-1*, Sinan Basımevi, İstanbul 1942

AKTAN, Reşat, *Türkiye İktisadı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968

ARAR, İsmail, *Hükümet Programları, 1920-1965*, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968

CİLLOV, Halûk, *Türkiye Ekonomisi*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1966.

CİLLOV, Halûk *Türkiye Ekonomisi Bünyesi*, Özel İktisadi ve Ticari İlimler Yüksekokulu Yayınları, İstanbul 1967.

GÖKSU, Ekrem, *Türkiye'de Petrol*, İstanbul 1966.

MİLLİ İKTİSAT TASARRUF CEMİYETİ, *1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Kararlar, Zabıtlar*, Yayına Hazırlayan: M. Derviş Kılınçkaya, Cilt: 1, Bildiren Yayıncılık, 2. Basım, Ankara 2003.

İKTİSAT VEKÂLETİ, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, İkinci Basım TTK Yayınları, Ankara 1989.

MTA Enstitüsü, *MTA Enstitüsünce Bilinen Yeraltı Kaynakları Envanteri*", Ankara 1977.

PETROL İŞLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, *Petrolün Tarihçesi ve Türkiye'de Açılan Petrol Kuyuları*, Hazırlayan, Özkan Gümüş, Yalçın Altay, Ankara 1995.

Gazi

Akademik
Bakış

165

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

IV. ARAŞTIRMA ESERLERİ: MAKALELER

AYTAMAN, Nejat, "Türkiye'de Petrol Sıkıntısı Nasıl Önlenebilir-I?", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 7, Sayı: 76, Yıl: 4, 16 Şubat 1943, ss. 6, 21.

AYTAMAN, Nejat, "Türkiye'de Petrol Sıkıntısı Nasıl Önlenebilir?-II", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 7, Sayı: 77, Yıl: 4, 1 Mart 1943, ss. 4, 22.

AYTAMAN, Nejat, "Türkiye'de Petrol Sıkıntısı Nasıl Önlenebilir?-III", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 7, Sayı: 78, Yıl: 4, 16 Mart 1943, ss. 6, 22.

BABÜROĞLU, Selahaddin, "Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Teşebbüsleri", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, ss. 151-183.

EGERAN, Necdet, "Raman Petrolü", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 39, Yıl: 14, Ekim 1949, ss. 7-8.

GÜNERİ, "Faik Petrol Kaynakları ve Biz", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 3, Sayı: 27, Yıl: 2, 16 İkinci kânun 1941, s. 14.

İLTER, Müfit, "Dünya Petrol Vaziyeti ve Memleketimizde Petrol", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 9, Sayı: 200, Yıl: 9, 20 Mayıs 1948, ss. 5, 20.

İŞMEN, İsmail, "Petrol Meselesi ve Biz", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 129, Yıl: 12, Mart 1954, ss. 88-89.

KIPÇAK, "Cemal Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü", *Zaman*, 6 Temmuz 1950, Sayı No: 431.

LOKMAN, Kemal, "Raman Dağı Petrolü", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 2, Sayı: 18, Yıl: 1, 5 Eylül 1940, ss. 7,10.

LOKMAN, Kemal, "Memleketimizde Petrol Araştırmaları", *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni* Cilt: 06, Sayı: 2, Yıl: Şubat 1958, ss. 91-114.

LOKMAN, Kemal, "Petrol Arama Amacıyla Türkiye'de Yapılan Sondajlar ve Bu Hususta MTA Enstitüsünün Yararlı ve Başarılı Rolü", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 61, Yıl: Ekim 1963, ss. 62-74.

LOKMAN, Kemal, "Türkiye'de Petrol Arama Amacıyla Yapılan Jeolojik Etütler", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 72, Yıl: Nisan 1969, ss. 219-246.

MTA, "MTA'nın Çıkış Amacı", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 1, Yıl: Mart 1936, s. 14.

MTA, "Türkiye'de Petrol", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 249, Yıl: 11, 21 Mayıs 1950, ss. 10-11, 22.

MTA, "Raman Petrol Sahası", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 91, Yıl: 9, Ocak 1951, ss. 8-10.

ORANSOY Bekir Sıtkı, "Ekonomi Bakanlığı ve Sanayi Madencilik ve Enerji Alanındaki Planlı Çalışmalar", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 10, Sayı: 217, Yıl: 10, 20 Ocak 1949, ss. 9,11,16.

TAŞMAN, Cevat Eyüb, "Mürefte'de Petrol Aramaları", *Maden Tetkik ve Arama Ens-*

Görüş

- titüsü Mecmuası*, Sayı: 3, Yıl: Temmuz 1936, ss. 17-19.
- TAŞMAN, Cevat Eyüb, "Van Gölü Civarında Korzot Petrolü", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 5, Yıl: 29 1 Teşrin 1936, ss. 41-42.
- TAŞMAN, Cevat Eyüb, "Türkiye ve Petrol", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 3, Yıl: 2, Temmuz 1937, ss. 9-12.
- TAŞMAN, Cevat Eyüb, "Petrol Aramaları" "1923'den Evvel ve Sonra", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 4, Yıl: 3, Birinci Teşrin 1938, ss. 69-72.
- TAŞMAN, Cevat Eyüb, "Petrolün Türkiye'de Tarihçesi", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 39, Yıl: 14, Ekim 1949, ss. 14-22.
- TAŞMAN, Cevat Eyüb, "Petrolün Tarihi", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 39, Yıl: 14, Ekim 1949, ss. 9-13.
- TATAÇ, Ziya, "Olaylara Bakış", *Sanayi Ekonomisi, Türk Ekonomisi*, Sayı: 31, Yıl: 4, Ocak 1946, ss. 26-29.
- TATAÇ, Ziya, "Olaylara Bakış, Haziran 1949, Sanayi Ekonomisi", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 74, Yıl: 7, Ağustos 1949, ss. 181-185.
- TATAÇ, Ziya, "Olaylara Bakış, Ağustos 1949, Sanayi Ekonomisi", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 76, Yıl: 7, Ekim 1949, ss. 234-239.
- TATAÇ, Ziya, "Olaylara Bakış, Ekim 1951, Sanayi Ekonomisi", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 101, Yıl: 9, Kasım 1951, ss. 346-351.
- "Türkiye'de Endüstri", Çev. Hakkı Toklu, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 241, Yıl: 11, 21 Ocak 1950, ss. 2,3,24.
- "Umumi Maden Durumumuz", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 97, Yıl: 9, Temmuz 1951, ss. 204-209.
- YAVUZ, Bige Sükan, "1922 Yılında Orta Doğu'da Uluslararası Petrol Rekabeti", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 12, Yıl: 1, Eylül 2003, s. 111-128.
- YAZMAN, Aslan Tufan, "Türk Petrolü", *İktisadi Yürüyüş*, Sayı: 11, Yıl: 1, 15 Mayıs 1940, s. 1.
- YAZMAN, Aslan Tufan, "İktisadî Kalkınmamızda Haritanın Büyük Rolü", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 250, Yıl: 11, 31 Mayıs 1950, s. 7.

Extended Abstract

Though petroleum exploration works were launched in various regions of the country in the late periods of the Ottoman Empire, no result was obtained from such attempts. Petroleum exploration works became more conscious as of the early years of the Republic because of the support provided by governments. The main exploration policies of the period included the governments' benefiting from foreign geologists and experts in investigating and determining the existence of petroleum and the assignation of the right to explore and process rich petroleum products within the borders of the Republic of Turkey to the state pursuant to the *Petroleum Law* no. 792. However, the state did not

gazi

Akademik
Bakış

167

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

directly undertake the task of petroleum exploration until the introduction of the *Law on the Establishment of Gold and Petroleum Exploration and Processing Administrations* no. 2189, which entered into force on 20 May 1933.

One of the most important developments in the field of petroleum and mining in Turkey was the foundation of the General Directorate of Mineral Research and Exploration (MTA) with the Law no. 2804 dated 14 June 1935. Thanks to this institution, mining sites suitable for operation were determined, and their efficient operation was ensured. In addition, engineers, cadaster technicians, and skilled laborers were raised for the mining sector through exploration, technical, and scientific activities. In accordance with the 24th article of the Law no. 2804, all rights, liabilities, and assets of gold and petroleum exploration and processing administrations were transferred to MTA. Although MTA launched petroleum exploration works in Thrace, Southern Anatolia, Van, Adana, and Iskenderun regions just after its foundation, no positive result was obtained from such efforts.

The most important development in the field of petroleum exploration was the discovery of the first petroleum with a depth of 1,048 meters on 20 April 1940 during the drilling work performed in the well no 1 on Maymune Pass in the area of Raman Mountain. The discovery of petroleum in the wells no 8, 9, 10, and 12 after that eliminated doubts about the existence of petroleum on Raman Mountain. The capacity of the three-ton pilot refinery that was established in 1941 to process the crude petroleum taken out of the wells was increased to nine tons in 1947. In the late 1948, it was turned into a 200-ton refinery.

Although the World War II caught Turkey off its guard in the matter of petroleum, it tried to close its petroleum deficit through imports from other countries such as Palestine, Romania, USA, Egypt, Iran, and Russia.

As crude petroleum production and processing increased following the war, petroleum products started to be used in the fields of illumination, transportation, road construction, and energy. The use of gasoline and diesel fuel in almost all land transport vehicles allowed fast, comfortable, safe, and time-saving transportation of people and their belongings to distances of hundreds or thousands of kilometers. Gas oil, which is a petroleum product, was used for illumination purposes in the dwellings located in towns and villages, which are small units of settlement. With the use of asphalt, which is another petroleum product, in road construction works, transportation and travelling became more comfortable.

Görsel

Akademik
Bakış

168

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Küresel Fay Hatları ve Türkiye'nin Bölgesel Bütünleşme Politikaları: Siyasi Ekonomik Model Önerisi*

Global Fault Lines and Turkey's Regional Integration Policies: A Political-Economic Model Suggestion

Serhan OKSAY** - Emre İŞERİ*** - Nihat ÇELİK****

Öz

Bu çalışmanın temel amacı siyasi ekonomik fay hatlarıyla örülü yakın coğrafyasında Türkiye'nin çeşitli bölgeselleşme arayışlarındaki başarı ihtimallerini niteliksel ölçebilmek ve hangi aşamalara kadar ulaşabileceğini öngörmektir. Bunun için farklı bölgeselleşmeleri karşılaştırmaya imkân veren etkileşim halindeki iki ayaklı – siyasi ayakta (istikrarlı barış ortamının tesisi) ekonomik ayakta ise (karşılıklı bağımlılık) – bir bölgeselleşme/bütünleşme modeli benimsenmiştir. İlgili model yoluyla Türkiye'nin bölgeselleşme ve bölgeselleşmeye yönelik işbirliği hamleleri – AB, Ekonomik İşbirliği Örgütü (E/Ö) ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KE/Ö) – karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Sonuçta ise bölgede “kalıcı barışın” sağlayacağı siyasi zemin olmadan Türkiye'nin girişeceği hiçbir bölgeselleşme çabasının ileri aşamalara ulaşma imkânı olmadığı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Ekonomi, Bölgeselleşme, Bütünleşme, Avrasya, Ortadoğu, Türkiye

Abstract

The main objective of this study is to measure prospects for Turkey's regionalization efforts in its immediate geography with various political economic fault lines. For this purpose, it has proposed an interacting two-legged – political (establishment of “stable peace”) and economic (interdependence) – regionalization/integration model. In the framework of our model, it comparatively analyzes Turkey's regionalization moves such as the EU, the Economic Cooperation Organization (ECO), and the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) countries. Considering levels of political-economic relations with those groupings, it concludes that without presence of solid political ground of regional “stable peace”, none of Turkey's regionalization moves do have any prospects to reach advanced stages of integration/regionalization.

Key Words: Political Economy, Regionalization, Integration, Middle East, Eurasia, Turkey

1. Giriş

Soğuk Savaş'ın sonra ermesiyle, George H. W. Bush'un isabetli ama eksik bir tespitinde vurguladığı gibi “yeni bir dünya düzeni” ortaya çıkmıştır. Bush, devletlerarası ve devletler içi çatışmaların yönetilmesi için yeni bir uluslararası işbirliği ortamını önermekle beraber, ufkunu pek geniş tutamamıştır. 1970'lerden beri Çin ve Hindistan gibi Batı-dışı “diğerlerinin” yükselişe geçtiği, tarihsel

* Makalenin Geliş Tarihi: 18.08.2016, Kabul Tarihi: 30.03.2017

** Prof. Dr., Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: serhan@serhanoksay.org

*** Doç. Dr., Yaşar Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: emre.iseri@yasar.edu.tr

**** Arş. Gör., Kadir Has Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: nihatt.celik@khas.edu.tr

olarak eşi pek görülmemiş küresel sorunları (finansal krizler, toplumsal ayaklanmalar, uluslararası terör, göç, enerji/çevre sorunları, vs.) tetikleyen “küresel fay hatlarının”¹ bölgelere olan farklı düzeydeki etkilerini göz ardı etmiştir. Bush, bu bağlamda, tek bir dünya düzeni yerine birçok “yeni bölgesel düzenlerinin”² ortaya çıkmakta olduğunu öngörememişti.

Söz konusu yeni süreçlere ivme katan gelişme “süper güç örtüsünün” (*superpower overlay*)³ ortadan kalkması olmuştur. Bölgesel arayışlar yoluyla, irili ufaklı birçok devlet kendilerini uluslararası sistemdeki değişime uydurmaya çalışmıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği’nin (SB) dağılmasının yarattığı değişim dalgalarından en çok etkilenen devletlerden biri olmuş, kendisini fırsatlar ve risklerle dolu yepyeni bir dış politika ortamının içerisinde bulmuştur. Haliyle bu durum Türkiye’yi yeni bölgesel ittifak arayışları içerisine itmiş, böylece yakın coğrafyalara yönelik etkin ama temkinli bir dış politika izlemeye girişmiştir.⁴ Soğuk Savaş yıllarında pek ilişki kur(a)mamış olduğu Ortadoğu, Orta Asya, Kafkaslar ve Balkanlar bölgelerine yönelik yeni bir dizi politika izlemeye başlamış, hatta Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün (KEİÖ) kuruluşuna ön ayak olmuştur. Aynı dönemde Türkiye, Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinde Gümrük Birliği aşamasına kadar gelmiş, 1999 Helsinki Zirvesi’nin ardından aday ülke statüsüne kavuştuğu gibi, 2005 yılında ise aday ülke olarak katılım müzakerelerine başlamıştır. Türkiye’nin AB üyelik süreci bu tarihten sonra çeşitli nedenlerden dolayı pek ilerleme kaydedememiş, hatta dış politikasında “yumuşak Avrasyacılık” diye tabir edilen bir döneme girmiştir.⁵ Özellikle AB

- 1 “Küresel fay hatları” kavramı, post-Hegelci/post-Marksist bir yaklaşımla, zaman ile mekânın bütünsel bir şekilde ele alınması gerekliliği noktasından hareketle, yapısal ve tarihsel olarak olguların (siyasi, ekonomik, kültürel, düşünsel, toplumsal, jeopolitik, coğrafi, çevreyle ilgili) birbirleriyle içi içe geçmiş olduklarını var saymaktadır. Aynı Dünya’nın yer kabuğundaki hareketlenmelerin yüzeye olan etkisi gibi, sosyal hayatın yüzeyinin derinliklerinde yıllardır meydana gelen değişimler de uluslararası sistemin yapısında kaymalara neden olmaktadır. Akut krizler sırasında daha görünür olan sosyal hayatın yüzeyinin derinliklerindeki hareketlenmeler, “küresel fay hatlarını” oluşturmaktadırlar. “Küresel fay hatları” kavramı, Leo Trotsky’nin “eşitsiz ve birlikte büyüme” kavramının Avrupa merkezli yaklaşımının ötesine geçerek, eski coğrafyalardaki üretimin, dağılımın ve tüketimin sürekli olarak nasıl sekteye uğradığını ve yeni coğrafyalar oluşturmakta olduğunu açıklama iddiasındadır. Bu bağlamda, hegemonik gücün kudretinin ancak diğer güçlerin siyasi ekonomik durumlarıyla göreceli olarak ölçülebileceğini savunmaktadır. Bkz. Vassilis K. Fouskas - Bülent Gökay, *The Fall of The US Empire: Global Fault-Lines and the Shifting Imperial Order*, Pluto Press, London 2012.
- 2 David A. Lake - Patrick M. Morgan, “The New Regionalism in Security Affairs” içinde David A. Lake - Patrick M. Morgan (ed.), *Regional Orders: Building Security in a New World*, The Pennsylvania University Press, Pennsylvania 1997; Barry Buzan - Ole Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- 3 Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap De Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Colorado 1998, s.65.
- 4 Sabri Sayari, “Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism”, *Journal of International Affairs*, LIV/1, Sonbahar 2000, s.169.
- 5 Ziya Öniş - Şuhnaz Yılmaz, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era”, *Turkish Studies*, X/1, 2009, s.7-24.

Göz

finansal kriziyle beraber Türkiye'nin alternatif bölgeselleşme arayışları giderek hız kazanmıştır.⁶

Yukarıda temas edilen gelişmeler ışığında, bu çalışmanın temel amacı Türkiye'nin bölgeselleşme arayışlarının başarı ihtimâlini niteliksel olarak ölçmektir. Bunun için farklı bölgeselleşmeleri karşılaştırmaya imkân veren etkileşim halindeki iki ayaklı – siyasi ayakta (istikrarlı barış ortamının tesisi), ekonomik ayakta ise (karşılıklı bağımlılık) - bir bölgeselleşme/bütünleşme modeli benimsenmiştir. Anılan bütünleşme modeli çerçevesinde Türkiye'nin anlamlı alternatif bölgeselleşmeler içinde yer alabilmesinin ön koşulu olarak bölgesel devletlerle güçlü siyasi birliktelikler oluşturacağı varsayılmaktadır. Ancak siyasi ortamın kalıcı-barışçıl olması halinde, ticari ilişkilerin artarak ekonomik birleşme süreçlerini ileri aşamalara taşıyabileceği varsayılmıştır.

Çalışmada öncelikle bölgeselleşmenin siyasi-ekonomisi üzerinde durulacaktır. Her hangi bir bölgeselleşmenin başarısının ön koşulunun üyeler arasındaki siyasi eşgüdüm olduğundan hareketle, ekonomik karşılıklı bağımlılıkların, ancak bu koşulun sağlanması durumunda, süreci diğer aşamalara taşıyabileceği tezi işlenecektir. İkinci kısımda ise anılan model çerçevesinde Türkiye'nin bölgeselleşme ve bölgeselleşmeye yönelik işbirliği hamleleri – AB, Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) ve KEİÖ karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Sonuç kısmında ise mevcut ticari ilişkiler göz önüne alındığında, Türkiye'nin bölgeselleşme arayışlarının nihai aşamalara ulaşmasının mümkün olup olmadığı, hatta bazı seçeneklerin –Ortadoğu'daki devletleri kapsayanların- gelişme potansiyeli irdelenecek ve Türkiye'nin “kalıcı barış” tesis etmeden girişeceği hiçbir bölgeselleşme çabasının ileri aşamalara ulaşma imkânı olmadığı hükümüne varılacaktır.

2. Çatışma Bölgesinden Barış Bölgesine Geçişin Aşamaları

Siyasi zemini sağlam olmadan girişilecek bütünleşme/bölgeselleşme girişimlerinin başarılı olmasının mümkün olmadığı –aşağıda KEİÖ özelinde değinileceği gibi-, ticari bütünleşmeyle taçlandırılmamış siyasi birlik girişimlerinin de ileri aşamalarına ulaşması da - EİÖ özelinde tartışılacağı gibi- mümkün değildir. Bu bakımdan bölgeselleşme girişimlerinin başarısını ölçebilmek için hem

6 Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin bölgeselleşme girişimlerini 1990'lar ve 2000'ler olmak üzere iki dönemde irdelemek mümkündür. İki kutuplu sistemin sınırlamalarının ortadan kalkmış olduğu 1990'lı yıllarda Türkiye, yeniden tanımlanmış/genişletilmiş dış politika ajandası için alanlar yaratma çabası içine girmiştir. İlgili dönemde Türkiye siyasi hedeflerini tam olarak tespit edememiştir. Bu durum ise kendisini, “muğlak bölgeselleşme” (*vague regionalism*) çabalarının bir uzantısı olarak eski SB üyesi olan Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinde, Türkiye'nin girişimi olan KEİ ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin uluslararası barışı koruma görevlerinde göstermiştir. 2000'li yıllardaki bölgeselleşme arayışlarında ise - 1990'lı yıllardaki *status-quo* yöneliminden farklı olarak- Türkiye kendisini bölgede “düzen sağlayıcı”, “merkez devlet” olarak konumlandırmıştır. Bu minvalde bir karşılaştırma için bkz.; Alper Kaliber, “The Post-Cold War Regionalism of Turkey”, *Journal of Regional Security*, VIII/1, 2013, s.25-48.

Gazi

Akademik
Bakış

171

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

siyasi hem de ekonomik unsurları bir araya getirecek olan siyasi-ekonomik bir modele ihtiyaç vardır (Tablo1).

Tablo 1: Bütünleşmenin Siyasi Ekonomisi

İlk Durum: (Realist)	2.Adım: (Realizm'den taviz)	3.Adım (Yarı-Liberal)	4.Adım (Liberal)	Son Durum (Liberal)
Tam bağımsızlık	Esnek bütünleşmenin başlangıcı	Bütünleşmenin geliştirilmesi	Bütünleşmenin tamamlanması	Tam karşılıklı bağımlılık yaratılması
Siyasal Statü:				
Tam bağımsız ulus-devletler	Bağımsız ulus-devletler	Kısmen-bağımlı ulus-devletler	Karşılıklı-bağımlı ulus-devletler	Birleşik (Federe) devletler
Ekonomik Statü:				
Bağımsız dış ticaret politikaları	Serbest ticaret alanı üyesi	Gümrük birliği/ortak pazar üyesi	Ekonomik birlik üyesi	Tamamlanmış ekonomik bütünleşme
Gereken:				
Fazla veren cari işlemler dengesi, değerli ulusal para birimi	Bir kısım veya tüm malların ticaretinde dış tarifelerin, kotaların vd. engellerin kaldırılması	Üçüncü ülkelere karşı ortak tarife uygulanması için egemenlik haklarından taviz: Bağımsız dış ticaret politikalarından vazgeçilmesi	1. Mal/hizmet, emek/sermaye hareketlerinde tüm engellerin kaldırılması 2. Ortak mali politikaların uygulanması için egemenlik haklarından taviz: Ulusal para birimi terk edilerek ortak para birimine geçilmesi	Tüm ekonomik ve siyasi politikaların uyumlaştırılması, ortak yasalar yapılması, ortak savunma gücü yaratılması
Hükümetler arası antlaşmaların imzalanması	Tercihli ticaret antlaşmaları ve serbest ticaret bölgesi antlaşmaları	Gümrük birliği ve daha sonra ortak pazar antlaşmalarının imzalanması	Ekonomik birlik antlaşmasının imzalanması, ortak savunma antlaşmalarının imzalanması	Uluslar-üstü ortak Meclis'in oluşturulması ve tüm üyeleri bağlayacak siyasi kararlar alınması

Kaynak: Bela Balassa, *The Theory of Economic Integration*, Routledge, Oxon 2011. Bütünleşme Teorisi temel alınarak yazarlar tarafından geliştirilmiştir.

2.1. Gerçekçi (Realist⁷/İngiliz Okulu⁸) Durumun Bütünleşmeye Etkisi

Her hangi bir bölgeselleşme girişiminin başarısının ön koşulu ilgili bölgede jeopolitik rekabetin son bulduğu, düşmanların dosta dönüşüp karşılıklı güvenin tesis edildiği “kalıcı barış bölgesinin” (*zone of stable peace*) oluşturulmasıdır. “Kalıcı barış bölgesi” jeopolitik etkileşim içerisindeki stratejik yakınlığa sahip (*strategic proximate*) devletlerin oluşturduğu ve kendi aralarında savaşın ihtimal dışı olduğu gruplaşma manasına gelmektedir. “Kalıcı barış bölgesinin” mensupları ilişkilerini askerden arındırmayı başarmışlardır⁹, böylece kendi aralarındaki ilişkilerde silahlı kuvvet kullanımını meşru araç olmaktan çıkarmışlardır.¹⁰ Bu noktada belirtmelidir ki ekonomik karşılıklı bağımlılıklar ve/veya bütünleşme hareketleri –aşağıda AB bölgeselleşmesi örneğinde tartışılacağı gibi- bölgesel barışın kalıcı olmasına katkı sağlayabilecektir. Bir diğer ifadeyle, “barışa güven” duyulmadan girişilen ekonomik ilişkilerin bölgesel barışa yapacağı katkı – en iyi ihtimalle - sınırlı olacaktır.¹¹

Kalıcı barışın, derinlik/olgunluk düzeylerine¹² göre sırasıyla, üç türü vardır: Uzlaşma (*rapprochement*), Güvenlik Topluluğu (*security community*) ve Birlik

7 Gerçekçilik kuramı, uluslararası sistemin anarşik ortamında devletlerin politikalarını açıkladığı iddiasını taşımaktadır. Farklı yorumları olmakla birlikte, tüm gerçekçi Uluslararası İlişkiler kuramcılarının dört temel varsayımı/fikri olduğu söylenebilir: 1) İnsan doğasının kötümserliği 2) Ulusal güvenlik ve devlet bekâsına verilen önem 3) Uluslararası ilişkilerin temel olarak çatışma içerdiği ve bunların savaşla çözümlendiği 4) İç politika-dış Politika ayrımı; bkz.: Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler*, I/1, Bahar 2004, s. 33-60.

8 İngiliz Okulu veya Uluslararası Toplum kuramı, gerçekçilik (*realism*), akılcılık (*rationalism*) ve devrimcilik (*revolutionism*) geleneklerini sentezleyerek, meselenin hem analitik hem de normatif taraflarını çözümlene iddiası taşımaktadır. Bkz. Balkan Devlen - Özgür Özdamar, “Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları”, *Uluslararası İlişkiler*, VII/25, Bahar 2010, s. 43-68.

9 Çekişmeli alanlardan/sınırlardan askerlerin çekilmesi, birbirlerine karşı savaş planı yapılmaması, taraflardan birinin silahlanması halinde diğerlerinin bu gelişmeyi tarafsız veya olumlu algılaması, ortak siyasi kurumlar oluşturulmuş olması, seçkinlerin/halkın savaşa pek ihtimal vermemesi.

10 Charles A. Kupchan, *How Enemies Become Friends: The Sources of Stable Peace*, Princeton University Press, Princeton, 2010, s.29-30.

11 Bu iddiayı destekleyen en çarpıcı örneklerden biri, dönemin büyük güçleri arasındaki yüksek karşılıklı iktisadi bağımlılık düzeyine rağmen, Birinci Dünya Savaşı'nın 1914 yılında patlak vermiş olmasıdır. Norman Angel, ilk basımı savaştan sadece beş yıl önce 1909 yılında yapılan, Büyük Hayaller (*the Great Illusion*) isimli çalışmasında savaşı gereksiz (*futile*) olarak nitelendirmiştir. Bkz. Norman Angel, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power to National Advantage*, William Heinemann [Obscure Press], London 1912 (Tekrar Basım 2008).

12 Barışın derinlik/olgunluk düzeyinin belirlenmesi için ilgili devletler arasındaki ilişkileri şekillendiren egemen mantığın hangi düşünce geleneğinin (Hobbes, Locke, Deutch ve/veya Weber) yansıması olduğuna bakılır. Barışın en kırılgan olduğu yapı Hobbes'un çatışmacı mantığının egemen olduğu “uluslararası politika” ortamıdır. Barışın en olgun ve kalıcı olduğu yapı ise Weber düşünce geleneğinin egemen olduğu “ulusal politika” ortamıdır. Bu iki uç arasında kalan kategori ise Locke ile Deutch'un önderliğindeki düşünce geleneklerinin izlerini taşıyan “uluslararası toplum” yapısıdır. Kupchan, *a.g.e.*, s.16-21.

Gazi

Akademik
Bakış

173

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

(*union*). Söz konusu üç barış türünde ortak nokta şudur: En az iki devletin oluşturduğu gruplaşmada güç dengesi mantığından uzaklaşmış ve jeopolitik rekabet - bütünüyle olmasa bile büyük oranda- son bulmuştur.¹³ Bu çalışmada ikiden çok egemen devletin bölgeselleşmesine odaklandığı için, kalıcı barışın ikinci düzeyi olan “güvenlik topluluğu” ışığında konuya yaklaşılabilecektir.¹⁴

Kalıcı barışın en sığ düzeyi olan “uzlaşma” durumunda olduğu gibi, ikinci düzeyi olan “güvenlik topluluğunda” da üyeler birbirlerini iyi niyetli (*benign*) olarak tanımlamakta, böylece aralarında jeopolitik rekabet meydana gelmemektedir. Bu benzerliklerine rağmen iki husustan dolayı “güvenlik topluluğu” daha derin bir “kalıcı barış” türü olarak “uzlaşmadan” ayrılmaktadır. İlk olarak, “güvenlik topluluğu” üyeleri barışçıl birlikteliğin ötesine geçmiş, ilişkilerini yönetmek/ihtilafları çözmek/grup uyumunu bozacak güç eşitsizliğine mani olmak için çeşitli kurallar ve kurumlar oluşturmuşlardır. Buna rağmen “güvenlik topluluğunun” üye devletleri, egemenliklerinin büyük kısmını ellerinde tutmakta ve topluluğun dışında kalan devletlerle olan ilişkilerinde özerk hareket etmektedirler. “Güvenlik topluluğunu” bir düzey öteye taşıyan ikinci husus ise, üyeler arasında “biz olma (*we-ness*) ideali” veya ortak kimlik yaratma çabası olmasıdır. Düzenleyici ve kurucu normlar yoluyla güvenlik toplulukları ayrırcı sosyal karakter kazanmaktadır. Böylece, üyeler kendi aralarındaki ilişkileri öngörülebilir bir şablon içerisinde yürütmekte, programlı işbirlikleri (*programmatic cooperations*) oluşturulmaktadır. Ayrıca, ben/öteki ayrımı gittikçe belirsizleşmekte, çıkarlar, bireysel değil, müşterek tanımlanmaktadır.¹⁵

Düşmanın dosta dönüşmüş olduğu “kalıcı barışın” oluşması için ilgili devletlerarasında üç ön koşulun yerine gelmiş olması gerekmektedir: kurumsal kısıtlama (*institutional restraint*), toplumsal düzen uyumluluğu (*compatible social order*) ve kültürel müştereklik (*cultural communality*). Kurumsal kısıtlamalar, sürece katkı yapsa dahi olmazsa olmaz koşul değildir. Hâlbuki uyumlu toplumsal düzen ve kültürel müştereklik koşulları “kalıcı barış” için ön koşul konumundadır.¹⁶ Bunların yanında sürecin tetiklenmesine yardımcı olabilecek çeşitli şart-

13 Kupchan, *a.g.e.*, s.31.

14 Güvenlik topluluğu konusundaki akademik yazın 1950’li yıllarda Karl W.Deutch’un önderliğinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Deutch’un alandaki öncü eseri ise 1957 tarihli *Political Community and the North Atlantic Area* isimli eseri olmuştur. Deutch’un işbirlikçi güvenlik konusundaki araştırma gündemi Soğuk Savaş yıllarının çatışma/caydırıcılık ortamında akademik dünyada pek ilgi uyandırmamıştır. Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonraki dönemde Emanuel Adler ve Michael Barnett’in 1998 tarihli *Security Communities* isimli çalışması Deutch’in araştırma gündemine – özellikle inşacılık boyutunu işlemek suretiyle – katkıda bulunmuştur. Bkz. Karl W.Deutch, *Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton University Press, Princeton, 1957; Emanuel Adler -Michael Barnett (eds.), *Security Communities*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998. Alana Türkçe bir katkı için bkz. Beril Dedeoğlu, “Yeni-den Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Faklılıkların Birlikteliğine”, *Uluslararası İlişkiler*, 1/4, Kış 2004, s. 1-21.

15 Kupchan, *a.g.e.*, s.31.

16 *Ibid*, s.52-67.

lar vardır: Jeopolitik gereklilik (ortak düşman vs.), güvenli alanın oluşmasını tesis edecek hâkim devletin varlığı, siyasi karar alıcıların iradelerini ortaya koyup barış yönünde teşebbüsleri. Özetle, herhangi bir bölgeselleşme/bütünleşme sürecinin hangi aşamaya varacağıнын belirleyicisi birlikteliğin siyasi zeminin ne oranda sağlam olduğudur. Bir diğer ifadeyle, devletlerin kendi aralarında ilk safhada “güvenlik topluluğu” oluşturmayı başarmaları durumunda bölgeselleşme hareketi sağlam bir temel üzerine oturur, daha sonrasında ise karşılıklı ekonomik bağımlılıkların yaratılmasıyla güçlenir. Çalışmanın bundan sonraki kısmı bölgeselleşmenin ikinci aşaması olan ekonomik bütünleşme sürecini liberal/işlevselci (*functionalist*) yaklaşımla irdeleyecektir.

2.2. Liberal Düşüncenin Bütünleşmeye Etkileri

Jacob Viner'in öncülleri Adam Smith ve D. Ricardo paralel biçimde iki devlet arasında mal ve hizmet ticaretindeki engellerin kaldırılması ile ortaya çıkacak olan avantajları ortaya koydu. Viner'e göre tarifelerin kaldırılması, bir yandan bunu yapan ülkeler arasında ticaret hacmini arttıracak, diğer taraftan da ticaretin yönünü bu serbestleşmeyi başaran ülkeler lehine değiştirecekti. Viner'in tezleri ekonomik bütünleşme teorisinin temelini oluşturdu ve “Avrupa Birliği fikri”¹⁷ için aranan akılcı temel saptanmış oldu.¹⁸ 1960 yılında Macar ekonomist Bela Balassa ticaretin serbestleştirilmesinden başlayarak, faktör hareketlerine serbestlik tanınması, ekonomik politikaların uyumlulaştırılması ve nihayet siyasi birliğe giden sürecin aşamalarını tarif ettiği çalışmasıyla ekonomik bütünleşme teorisine son şeklini verdi. Balassa'ya göre bölgesel ekonomik bütünleşmeler en gevşek biçim olan serbest ticaret alanı ile başlar, gümrük birliği, ortak pazar aşamalarını geçerek daha sıkı bir doğası olan ekonomik ve parasal birlikle sürer ve nihayet siyasal birlik ile sonuçlanır.¹⁹

Bütünleşme sürecine giren ülkeler, ilk aşamada aralarında mal hareketliliğinin önündeki engelleri (tarife ve kotalar) karşılıklı olarak kaldırır.

- 17 Avrupa'nın Birliği fikri, Kutsal Roma İmparatorluğu dönemine uzanan tarihi için bkz.: Kevin Wilson -Jan van der Dussen (ed.), *The History of the Idea of Europe*, Routledge, London, 1993; Anthony Pagden (ed.), *Avrupa Fikri*, (Çev.): R.Öğdül -M.Varlık, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.
- 18 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın tekrar benzer bir yıkıma sürüklenmesini önlemenin yolu olarak, bağımsız ulus devletler yerine, uyum içinde birlikte çalışan “karşılıklı bağımlı devletler” yaratılması fikri Jean Monnet önderliğinde ağırlık kazanmış, David Mitraný'nin “işlevselcilik” (*functionalism*) yaklaşımı ise bu fikre kuramsal zemini sağlamıştır. Bu girişim bir yandan yeni savaşları önleyecek, diğer yandan da çok eskilere dayanan AB idealinin yeniden canlanmasına yol açabilecektir. Bu noktadaki en önemli sorun, karşılıklı bağımlılığın nasıl yaratılacağıdır. Bu girişimin başarılı olabilmesi için geçmişte olduğu gibi din veya ideolojik temelden ziyade, akılcı bir teorik altyapı geliştirilmesi gerekiyordu. Bu yeni girişim “ortak ekonomik çıkar” temeli üzerine inşa edilmeliydi zira ekonomik işbirliği içinde kazançlı çıktıklarını gören ülkeler, bir kez daha kitlesel bir savaşa gitme riskini göze almazlardı. Bkz, Ümit Kurt, “Europe of Monnet, Schumann and Mitraný: A Historical Glance to the EU from the Functionalist Perspective”, *EJEPs*, II/2,2009, s. 41-60.
- 19 Bela Balassa, *The Theory of Economic Integration*, Routledge, Oxon 2011.

Gazi

Akademik
Bakış

175

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Bölgesel ekonomik bütünleşme; ulus devletin çizdiği sınırların, kişiler, mallar, hizmetler ve üretim faktörleri (emek, sermaye hareketliliği) üzerindeki kısıtlamaları kaldırarak, bölgesel ulus devletlerin piyasalarının bütünleştirilmesi ve giderek siyasal politikalarının uyumlulaştırılması süreci olarak tanımlanabilir. Anılan sürecin başarılı olabilmesi için bütünleşmeye katılacak devletler arasında güçlü ticari bağların mevcut olması, ekonomik sistemlerinin birbirine benzemesi, ekonomik gelişmişlik düzeyleri arasında derin farklılıklar bulunmaması, coğrafi olarak birbirine yakın konumlanmış olmaları ve kültürel farkların en az düzeyde olması gerekir.

Çalışmanın sonraki bölümleri, yukarıda bölgeselleşmeye yönelik sunulan model ve kavramsal tartışmalar ışığında, Türkiye'nin bölgeselleşme çabalarının başarı imkânlarının yanı sıra bazı teşebbüslerinin başarısızlıkla neticelenmesinin ardında yatan sebepleri irdeleyecektir.

3. Türkiye'nin Bölgeselleşme Geçmişi

2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) tetiklediği küresel finansal krizle beraber, uluslararası sistemin siyasi-ekonomik olarak yeniden yapılandırılması gerektiği yönündeki tartışmalar ortaya çıkmıştır.²⁰ Bu ortamda, ABD'nin küresel önceliklerinde –Ortadoğu'dan Asya-Pasifik bölgesine doğru- farklılıklar ortaya çıkmaya başlanmış, AB ise enerjisini finansal sorunlarını çözmeye yoğunlaştırmıştır. Son dönemde ise, Avro-Atlantik bloğu - Türkiye'yi dışarıda bırakacak olan - Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTYO) yoluyla ticaret serbestleşmesine gitmektedir.²¹ Bütün bu gelişmeler, bölgesel güç olma çabasındaki Türkiye'nin bölgesel ilişkilerini yeniden gözden geçirmesini gerektirmektedir. Belirsizliğin ve öngörülemezliğin yoğunlaştığı kriz ortamlarında, aktörler arasında finansal-politik rekabetin kızışması Avro-Atlantik ülkeleri için ağır bir yük oluşturmaktadır. Mevcut yapının sağladığı nispi istikrardan büyümelerinin devamı hususunda fayda sağlamakta olan [Türkiye gibi] diğer güçlerin [temelleri II. Dünya Savaşı yıllarında Amerika egemenliğinde oluşturulmuş olan siyasi-ekonomik] sistemin işleyişine muhtaç olmaları, çok aktörlü kararsız bir dengeyi işaret etmektedir.²² Zaten kriz öncesinde de – çeşitli iç siyasi ve ekonomik gelişmelerinin yanında AB pazarının yüksek rekabet ve düşük kâr payları sebebiyle Türk iş adamlarını tatmin etmemesi gibi nedenlerden - yakın bölgesine yönelik ticaret hacmini kademeli olarak arttırmakta olan Türkiye²³, krizle beraber AB'ye alternatif bölgeselleşme arayışlarına hız vermiş-

- 20 Gökhan Özkan, "Uluslararası Güç Dengeleri Bağlamında Uluslararası Finans Sisteminin Yeniden Yapılandırılması: Disiplinlerarası Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler*, VII/27, 2010, s. 3-26.
- 21 Kemal Kirişçi, *Turkey and the Transatlantic Trade and Investment Partnership*, Turkey Project Policy Paper, Brookings Institute, No.2, Eylül 2013.
- 22 Mert Bilgin, "Küresel Finansal Kriz ve Türk Dış Politikası" içinde Faruk Sönmezoglu vd. (ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2012, s.249-272.
- 23 Kemal Kirişçi - Neslihan Kaptanoğlu, "The Politics of Trade and Turkish Foreign Policy", *Middle Eastern Studies*, XLVII/5, 2011, s. 705-724.

Görüş

tir. Bu arayışların neden başladığını anlayabilmek için ilk aşamada Türkiye'nin AB'yle bütünleşmesinin hangi aşamalardan geçip, nerede tıkanıldığını ve diğer bölgeselleşme girişimlerini irdelemekte yarar vardır.

Tablo 2: Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Başlıca Bölgeselleşme Hareketleri

Ekonomik Bütünleşme	Ekonomik İşbirliği	Askerî İşbirliği
Avrupa Birliği (AB)	Ekonomik İşbirliği Örgütü (EKO)	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO)
	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)	

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

3.1. Türkiye'nin Avrupa'yla Bütünleşme Sürecinin Analizi

Osmanlı İmparatorluğunun vârisi olarak ortaya çıkan yeni Türkiye Cumhuriyeti, iki büyük savaş arası döneme tekabül eden kuruluş yıllarında tarafsız bir politika izlemiştir.²⁴ İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında karşılaşılan Sovyet tehdidi üzerine, Soğuk Savaş'ın iki bloklu yapısında tercihini Amerika önderliğindeki Batı'dan yana kullanan Türkiye, yeni kurulmakta olan Trans-Atlantik/Avrupa örgütlerine üyelik başvurularında bulunmuştur. Türkiye'nin 1948'de OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü), 1949'da Avrupa Konseyi ve 1952'de NATO üyeliklerine olan başvuruları kabul edilmiştir. Temmuz 1959 tarihine gelindiğinde ise Türkiye - "Avrupa'nın Birliği" ve "karşılıklı bağımlılık yaratma" ideallerinden habersiz olarak - Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) ortak üyelik başvurusunda bulunmuştur. Türkiye'yi AET üyeliğine başvurmayaya iten sebepler şu şekilde özetlenebilir²⁵: 1) Türkiye'nin Batı'ya yönelişinin sonuca ulaşması;²⁶ 2) Türk ihracat mallarının Avrupa pazarına girişini sağlamak; 3) İktisadi büyüme için bir uyarıcı bulmak; 4) Yunanistan ile rekabet.²⁷

24 Bkz. Faruk Sönmezoglu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 2011.

25 Meltem Müftüler Baç, *Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.25-26.

26 Türkiye'nin genelde Batı, özelde ise Avrupa'yla bütünleşme çabası kendi modernleşme hareketinin uzantısıdır. Bu tartışmayı tarihsel/kurumsal bir yaklaşımla ele alan bir çalışma için bkz.: İsa Camyar - Halit Mustafa Tağma, "Why Does Turkey Seek European Union Membership? A Historical Institutional Approach", *Turkish Studies*, XI/3, 2010, s.371-386.

27 Soğuk Savaş yıllarından beri genel hatlarıyla Türkiye -sağlam temeli olmayan eksen kayması tartışmalarını bir yana koyacak olursak - Batı'yla paralel dış politika izlemiştir. Bunun en belirgin istisnası Batı Bloğu ülkesi olan Yunanistan'la halen süren Ege ve Kıbrıs konusundaki gerginliklerdir. Bu minvalde bir akademik çalışma için bkz.; Işıl Kazan, "Cyprus and the Eastern Mediterranean: Seen from Turkey" içinde Thomas Diez (ed.), *The European Union and the Cyprus Conflict: Modern Conflict, Post-Modern Union*, Manchester University Press, Manchester, 2002, s.54-72. Doğu Akdeniz'de keşfedilen enerji kaynakları sebebiyle Kıbrıs özelinde Türkiye'nin Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesimiyle ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır, bkz. Volkan Ş. Ediger vd., "Levant'ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz'in Enerji Jeopolitiği", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, IX/33, 2012, s. 73-92; Emre İşeri - Panagiotis Andrikopoulos, "Energy Geopolitics

Gazi

Akademik
Bakış

177

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

AET Bakanlar Konseyi, Türkiye'nin yapmış olduğu başvuruyu kabul etmekle birlikte, üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar (Topluluğu kuran Antlaşma'dan doğan yükümlülüklerin tümünün Türkiye tarafından üstlenilebileceği gösterildiğinde) geçerli olacak bir ortaklık antlaşması imzalanmasını önermiş, bunun üzerine Türkiye ile AB ilişkilerinin hukuki temelini oluşturan Ankara Antlaşması 1963 yılında imzalanmıştır.

Avrupa'da yaşanan ticarete serbestleşmenin aksine, Türkiye'de koruma duvarlarının daha da kalın örülerek AET'nin temel ideolojisine ters yönde ilerleniyor olması, aslında AET projesinin içselleştirilmeyerek, ona salt siyasal bir Batılılaşma projesi olarak bakıldığı tezini güçlendirmektedir. Dönemin uygulamalarına bakıldığında Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na girme iradesi göstermiş olmakla birlikte, bunun için samimi bir ekonomik yönelim gösterdiğini söylemek mümkün değildir. Türkiye'nin bu tavrı, döneme egemen olan "devletçi/realist" ideolojinin doğası ile açıklanabilir. Ekonomik alanda korumacılıkla kendini gösteren bu yaklaşım, doğal olarak AET'nin benimsediği ekonomik liberalizm ilkeleri ile taban tabana zıttır.

AET ile ilişkilerde 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ile birlikte, Ankara Antlaşması'nda öngörülen "hazırlık dönemi" sona ermiş ve "geçiş dönemi"ne ilişkin koşullar- taraflar arasında sanayi ürünleri, tarım ürünleri ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanması- öngörülmüştür. Katma Protokol çerçevesinde, AET, bazı petrol ve tekstil ürünleri dışında Türkiye'den ithal ettiği tüm sanayi mallarına uyguladığı tarifeler ve kotaları (miktar kısıtlamaları) tek taraflı olarak sınırlamıştır. Buna karşılık, Türkiye'nin AET kaynaklı sanayi ürünlerinde gümrük vergilerini aşamalı olarak kaldırması planlanmış ve böylece Gümrük Birliği'nin fiilen yürürlüğe girmesi için 22 yıllık bir süre tanınmıştır.

Türkiye için 1970'li yıllar AET ile ilişkiler açısından istikrarsızlıklarla dolu bir dönem sayılabilir. Bu yıllarda iktidara gelen koalisyon veya azınlık hükümetleri AET ile ilişkilerin geliştirilmesine sıcak bakmamışlar hatta komşu ülke Yunanistan'ın²⁸ bu süreç içinde AET'ye yaptığı tam üyelik başvurusu karşısında dahi kayıtsız kalmışlardır. İthal ikameci politikaların Türkiye'de iktidara gelen tüm siyasal partiler tarafından benimsenmiş olması bu istikrarsızlığın temel nedeni olarak görülebilir. Siyasal istikrarsızlık içinde bocalayan Türkiye 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından AET ile ilişkileri resmen askıya almıştır.

of the Eastern Mediterranean: Will Aphrodite's Lure Fuel Peace in Cyprus?", *Orta Doğu Analiz*, V/51, 2013, s.37-46.

- 28 İktisadi gelişmişlik açısından Türkiye ile benzerlikler taşıyan komşu ülke Yunanistan ile siyaseten de paralellikler görülmüş, 1967 yılında bir askeri darbe gerçekleşmiş, demokrasiye geçiş ancak 1974 yılında sağlanabilmişti. Avrupa Topluluğu ile üyelik müzakerelerine 1975 yılında başlayan Yunanistan, 1980 yılında Türkiye'de bir başka darbenin yaşanıp üyeliğini askıya almasının hemen ardından, 1981 yılı başında AB'ye katılmayı başarmıştır. 1999 yılında ortak para birimi olan "Euro" bölgesinin yaratılmasından sonra, Yunanistan Euro bölgesine de 2001 yılında katıldı.

Görüş

Bu yaklaşım askerlerin en azından AET konusunda kapatmış oldukları siyasal partiler ile benzer görüş içinde olduklarını teyit etmektedir.

Türkiye, 1983 yılında demokratik düzene dönülmesi ile birlikte ithal ikameci politikaları hızla terk etmiştir. Türkiye'nin bu ekonomik dönüşümünün temelleri Turgut Özal'ın 24 Ocak 1980 tarihli ülkenin dışı açılması kararlarıyla atılmış ve böylece ülkede – Anglo-Amerikan dünyadaki dönüşüme paralel olarak – neo-liberal politikalara geçiş yönünde de-regülasyon ve re-regülasyon süreçleri başlamıştır.²⁹ 1986 yılına gelindiğinde Turgut Özal Hükümeti dış ticaret politikalarının merkezine Topluluğa üyeliği yerleştirmişti. Hükümetin uyguladığı ekonomik liberalleşme programı sayesinde 1988 yılında Türkiye gümrük birliğine giden süreçteki taahhütlerini (Katma Protokol'ün on iki ve yirmi iki yıllık listelerindeki ürünlerde %10'luk indirim) yerine getirebilmiştir.³⁰ Toplulukla ilişkilerin nispeten rayına girmeye başlamış olduğu 1987 yılında ise Türkiye, Ankara Antlaşması'nda öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden, Topluluğa üyelik başvurusunda bulunmuştur. Komisyon, 1989'da kendi iç bütünleşmesini tamamlamadan Topluluğun yeni bir üyeyi kabul edemeyeceği yanıtını vermiş, diğer taraftan Türkiye'nin, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda gelişmesi gerektiğini ifade etmiştir. 1995 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında alınan karar uyarınca Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye-AB ilişkilerinin dönüm noktası, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'dir. Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığı resmen onaylanmıştır. Türkiye'nin üyeliğini tamamlamak için hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) 2001 yılında AB Konseyi tarafından onaylanmıştır. KOB, AB tarafından, 2003, 2005, 2006 ve 2008 yıllarında gözden geçirilmiştir. Ulusal Program ise, 2003, 2005 ve 2008 yıllarında güncelleştirilmiştir. Bu çerçevede, 2002-2004 yılları arasında sekiz Uyum Paketi, 2001 ve 2004 yıllarında da iki Anayasa Paketi Meclisten geçirilmiştir. 2004 yılında gerçekleştirilen Brüksel Zirvesi'nde, Türkiye'nin siyasi kriterleri yeteri ölçüde karşıladığı belirtilmiş ve bir yıl sonra Lüksemburg'da yapılan Hükümetlerarası Konferans ile Türkiye resmen AB'ye katılım müzakerelerine başlamıştır.³¹

İrlanda ve ardından Yunanistan'ın Avrupa bütünleşmesine dâhil edilmesiyle süren (1973-81-86) genişleme adımlarını, AB bütünleşmesinin siyasallaşmaya başladığı birer eşik olarak düşünmek mümkündür. Zira İrlanda ve Yunanistan'ın üyeliklerinin gerçekleştiği dönemde bu ülkeler teorik olarak bütünleşmede başarılı olacak niteliklere sahip değillerdi: ekonomik gelişmişlik açısından diğer üye ülke ortalamalarının gerisinde bulunuyorlardı. Örneğin

29 Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s.263-274.

30 Müftüler, *a.g.e.*, s.38.

31 "Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihiçesi", Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2016. <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=111&l=1>

Gazetesi

Akademik
Bakış

179

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

kişi başına düşen gelir AB ortalamasında 14.000 dolar civarındayken İrlanda 6.800 dolar Yunanistan ise 8.800 dolar seviyelerindeydiler. Bütünleşmede siyasallaşma süreci 1986 yılında benzer durumlarda olan Portekiz ve İspanya'nın Birliğe alınmasıyla sürmüştür. Nitekim Yunanistan'ın ticari ve parasal bütünleşmenin kuramsal şartlarına uyup uymadığı incelenmeden alelacele, salt siyasi yaklaşımlarla Topluluğa kabul edilmesi ülkeyi iflase sürüklemiştir. Bu bakımdan AB'de krizden en çok etkilenen ülkelerin başında Yunanistan'ın gelmesi elbette rastlantı değildir.³²

Türkiye'nin 1973-81-86 genişlemelerine dâhil edilmemiş olması ekonomi kuramları açısından bakıldığında olumlu algılanabilir zira Türkiye'de tıpkı Yunanistan ve diğer gelişmekte olan ekonomiler gibi, ekonomik gelişmişlik açısından Birlik ortalamasının altında bir performansa sahip olması nedeniyle, kuramsal olarak bu bütünleşmede başarılı olabilecek bir konumda sayılamazdı. Konuya böyle yaklaşıldığında, aynı dönemde Türkiye'nin Topluluğa kabul edilmemiş olması bir kayıptan çok avantaj olarak değerlendirilebilir.

2008 yılı sonbaharında, ABD'nin büyük yatırım bankalarından Lehman Brothers'ın iflas etmesiyle ortaya çıkan finansal şok kısa sürede küresel çapta bir mali ve reel sektör krizine dönüştü. Krizin olumsuz etkileri AB'ye sıçrayarak 2009 yılında Euro bölgesinin % 4,1 oranında küçülmesine yol açtı. Özellikle Yunanistan, İrlanda ve Portekiz gibi ekonomik olarak görece zayıf AB ülkelelerinde kamu açıkları ve borç stokları ciddi boyutlarda arttı, Yunanistan iflasını eşliğine geldi, kamu borçlarının GSYİH'ya oranı %143'e ve faiz oranları %10'lara ulaştı³³. 1 Mart 2001 tarihinde 340,75 Drahmi'yi 1 Euro'ya eşdeğer kılan sisteme katılan ülkeye, aradan on bir yıl geçmişken, 2012 yılı Mart'ında Alman Ekonomi Bakanı Wolfgang Schauble Euro'dan çıkıp Drahmi'ye dönmesini salık verdi ve bu tavsiyesini çok defa tekrarladı³⁴. Almanya Başbakanı Angela Merkel ise

³² Bütünleşme teorisi açısından ele alındığında, ekonomisi zayıf olan Yunanistan'ın bütünleşmek istediği Avrupa ülkeleriyle aynı piyasada rekabet etme imkânı yoktu. Hâlbuki Komisyon 1989 yılında Türkiye'ye ekonomik açıdan hazır olmadığını bildirirken, 1981 yılında Yunanistan'daki ekonomik geri kalmışlığı açıkça görmezden gelmiştir. Yunanistan'ın Topluluk ile ticari bütünleşmesine yeşil ışık yakıldıktan sonra 2001 yılında Euro bölgesine kabul edilmesi de benzer şekilde siyasal bir karar sayılabilir zira Yunanistan'daki enflasyon ve faiz oranları kuramlarda öngörülen parasal alanda başarı şartlarına uymuyor, Topluluk ortalamalarının çok üzerinde seyrediyordu. 1998 yılında henüz Yunanistan Euro bölgesine girmemişken, Rıdvan Karluk'un şu tespiti dikkat çekicidir: "Ancak Yunanistan'ın Avrupa ile olan tarihi bağları ve stratejik konumu göz önüne alındığında, bu ülkeye gerekli kolaylığın ve yardımın sağlanacağını tahmin etmek güç değildir" Karluk, elbette geleceği okuyan bir falcı değildi, çıkarımları yukarıda değindiğimiz bütünleşme kuramlarına dayanıyordu. Bkz. Rıdvan Karluk - Özgür Tonus, "Avrupa Para Birliği, Euro ve Geleceği", *Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi*, XIV/1, 1998, s:261-293.

³³ "General Government Gross Debt", Eurostat Internet Sitesi, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2016. <http://ec.europa.eu/eurostat/web/government-finance-statistics/statistics-illustrated>

³⁴ "Germany's Wolfgang Schauble puts Grexit back on the agenda", *The Financial Times*, 16 Haziran 2015, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2016. <http://www.ft.com/cms/s/0/4bb34e4e-2bcf-11e5-8613-e7aedbb7bdb7.html#axzz465YauTj9>.

Görüş

Akademik
Bakış

180

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Yunanistan'ın Euro Alanı'na alınmasının büyük bir hata olduğunu itiraf etti.³⁵ David Currie, 1998 yılında yazdığı "Euro İşleyecek mi" adlı raporda belirlediği ilk senaryoda Euro'nun kur sorunları nedeniyle ölü doğmuş sayılabileceğini ve bunun sonucu doğacak istikrarsızlığın Avrupa ekonomisi ile birlikte dünya ekonomisinin bütününe olumsuz etkileyeceğini belirtmişti.³⁶ Nitekim ABD'den başlamış görünen mali krizle birlikte ekonomisi kırılgan olan AB üyesi ülkelerde kamu açıkları ve borç stokları ciddi boyutlarda artmış ve kamu maliyesinin sürdürülebilirliği tehlikeye girmiştir. Kamu maliyesinde yaşanan bozulmanın yanı sıra kriz yönetim sürecinin oldukça yavaş gerçekleşmesi, borç krizinin yayılarak Euro Alanı'nın istikrarını ve geleceğini tehdit etmekle kalmamış³⁷ AB'nin siyasal birlik idealine ağır bir darbe indirmiştir. AB'nin genişlemesi ile ilgili konular gündemden düşmüş, Birliğin nasıl ayakta tutulabileceği tartışılır olmuştur. Böylece, Türkiye'nin AB ile üyelik müzakerelerine başladığı 2005 yılından beri, iki taraflı siyasi nedenlerden ağır aksak ilerleyen Türkiye'nin AB'yle bütünleşme süreci, durma noktasına gelmiştir.³⁸ Böylece Türkiye'nin en ilerlemiş ve başarılı sayılabilecek bölgeselleşme girişimi bütünleşmenin üçüncü adımı olan gümrük birliği aşamasında tıkanmış sayılabilir (Tablo 1).

Ekonomik bütünleşme teorisinin, bütünleşmenin başarısı için üye olacak ülkelerin ekonomik yapılarının birbirine uygunluğu ve ekonomik gelişmişlik seviyelerinin yakın olması ilkeleri, 1973-81-86 genişlemelerinde göz ardı edilmiştir. Yine ekonomik bütünleşme teorisi kapsamında, Türkiye'nin Avrupa kültürü ile ortak paydalar taşımadığı konusunda Avrupalı politika yapıcılarının sahip olduğu güçlü yargı ve söylemler süreci olumsuz etkilemektedir. Söz konusu yaklaşım Türkiye'de AB'nin bir Hristiyan Kulübü olduğuna dair politik iddiaları güçlendirmiş ve bu da AB'ye tam üyelik konusundaki ilgi ve arzunun azalmasına ve Türkiye'nin üçüncü adımın ötesine geçirilmeyeceği yönünde kaygıla-

35 Mark Thompson, "Greece joining Euro was a mistake: Merkel", CNN, 28 Ağustos 2013, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2016. <http://money.cnn.com/2013/08/28/news/economy/merkel-greece-euro/>.

36 David Currie, *Will the Euro Work?* (Research report / Economist Intelligence Unit), 1998.

37 *Avrupa Birliği'nde Küresel Finansal Krize Karşı Alınan Önlemler ve Birliğin Rekabet Gücünün Arttırılmasına Yönelik Girişimler: Euro Rekabet Paketi*, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Mayıs 2011, Ankara, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2016, s.3. www.abgs.gov.tr/files/EMPB/euro_plus_pact.pdf

38 2005 yılında başlayan üyelik müzakereleri sonrasında sadece on üç başlık açılabilmiş, bunlardan bir tanesi tamamlanabilmiştir. Bu olumsuz tablonun hem Birlik hem de Türkiye tarafından kaynaklanan siyasi sebepleri vardır. Birlik tarafından bakıldığında 2005 yılının ardından - özellikle Almanya ve Fransa'da - AB'nin bütünleşme ve genişleme siyasetine yönelik olumsuz bir yaklaşım egemen olmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin tanımadığı Kıbrıs Cumhuriyeti'ne - Katma Protokolün öngördüğü - gümrük indirimlerini sağlamıyor olması, bir kez daha Kıbrıs meselesinin Türkiye-AB ilişkilerini tıkayan bir soruna dönüşmesine neden olmuştur. Türkiye tarafından yaklaşıldığında ise kamuoyunun AB'ye olan olumsuz bakış açısına paralel olarak, AK Parti Hükümeti'nin de Birliğe olan yaklaşımında farklılık gözlenmeye başlamıştır. Bkz.: Nilgün Arısan Eralp - Atilla Eralp, "What went wrong in the Turkey-EU relationship?" içinde Kerem Öktem vd. (ed.), *Another Empire ? A Decade of Turkey's Foreign Policy under the Justice and Development Party*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 163-184.

rın güçlü biçimde yerleşmesine yol açmıştır. 2016 Haziran'ında İngiltere'nin AB'den ayrılma (*Brexit*) yönündeki kararının ardından Türkiye, Birlik içerisindeki önemli bir tam üyelik destekçisini yitirmiştir.³⁹

3.2. Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ-ECO)'nin Analizi

Günümüzdeki faaliyet alanı ve amacı bütünüyle farklı olsa da, EİÖ'nün kökleri Soğuk Savaş'ın en sıcak olduğu günlerde SB'ni çevreleme amacıyla oluşturulan "Kuzey Kuşak İttifak" ilişkilerine dayanmaktadır. Bu bağlamda Amerika'nın desteğiyle 1955 yılında bölgesel siyasi/askeri örgütlenme olarak Bağdat Pakti kurulmuş,⁴⁰ fakat paktın ömrü - 1958 yılında Bağdat'taki Batı yanlısı Haşimî Hanedanı'nın devrilmesi nedeniyle - sadece üç sene olmuştur. Paktın yerine ise Merkezi Antlaşma Örgütü (*Central Treaty Organization - CENTO*) kurulmuştur. 1964 yılında ise CENTO'ya paralel bir örgüt olan ve üyeleri (Türkiye, İran ve Pakistan) arasındaki ortak siyasi eksene ekonomik boyut katmayı amaçlayan Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (*Regional Cooperation for Development - RCD*) kurulmuştur.⁴¹ Bu iki örgüt de, 1979 yılında İran İslam Devrimi'nin ardından Humeyni'nin iktidara gelmesi ve Irak-İran Savaşı ile beraber işlevlerini yitirerek dağılmıştır. Fakat bu olumsuz gelişmeler, üç ülkenin - CENTO'dan ziyade RCD'nin işlevini sürdüreceği olan- 1985 yılında Tahran merkezli Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü (*Economic Cooperation Organization - ECO*) kurmasına engel teşkil etmemiştir. Kuruluşunun ilk aşamalarında pek gelişme yaşanmasa dahi, Soğuk Savaş'ın ardından Afganistan'la birlikte yeni bağımsızlıklarını elde eden devletlerin üyelikleriyle⁴² örgüt güç kazanmıştır.⁴³

EİÖ'nün temel amacı üyeleri arasında ticaretin serbestleşmesi olmuş, bu istikamette kurucuları arasında 1991'de Tercihli Ticaret Protokolü imzalanmış, 2003 yılında ise ticarete tarife engellerinin kaldırılmasına yönelik Ticaret Anlaşması (*ECOTA*) imzalanmıştır. 2005 yılında Astana'da gerçekleştirilen 15'inci Bakanlar Konseyi Toplantısında 2015 yılı için "EİÖ Vizyonu" kabul edilmiş, o tarihe kadar ortak pazar oluşturulması hedeflenmiştir. 2005 yılında ayrıca Ticaret ve Kalkınma Bankası (*ECO Trade and Development Bank*) kurulmuş ve Banka 2008 yılında 465 milyon Amerikan doları sermayeyle İstanbul'da faaliyetlerine başlamıştır. 2009 yılında ise ticareti destekleme örgütü (*Trade Promotion Organization - TPO*) forumu oluşturulmuştur.⁴⁴

39 Brexit'in Türkiye'nin AB'yle olan ilişkilerine muhtemel etkilerine yönelik bir tartışma için bkz. Tarık Oğuzlu, *Brexit and Turkey*, Bilgesam Analysis, Sayı:1334, İstanbul 7 Temmuz 2016.

40 Paktın üyeleri şunlardır: Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere.

41 William Hale - Julian Bharier, "CENTO, RCD and the Northern Tier: a Political and Economic Appraisal", *Middle Eastern Studies*, VIII/2, 1972, s.217-219.

42 Örgüt Üyeleri: Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan. KKTC ise ortak üye statüsündedir.

43 Richard Pomfret, "The Economic Cooperation Organization: Current Status and Future Prospects", *Europe-Asia Studies*, XLIX/4, 1997, s.657-9.

44 "Brief Introduction", Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 17 Nisan 2016. <http://www.ecosecretariat.org/in2.htm>

Bütünleşme yönündeki bu olumlu gelişmelere rağmen, dönemin Başbakanı Erdoğan'ın 2012 Ekim ayında Bakü toplantısında belirttiği gibi EİÖ serbest piyasa olmanın çok uzağında kalmıştır. Başbakan konuşmasında ayrıca ECOTA'nın tam anlamıyla uygulanması durumunda ortak ticaretin sekiz kat artacağını belirtmiştir.⁴⁵ Peki, bu önemli sayılan potansiyeline rağmen EİÖ bölgeselleşmesi neden ekonomik bütünleşme sürecine girememektedir?

Yukarıda irdelediğimiz modelimizin ışığında bu soruya verilebilecek ilk cevap, EİÖ üyesi ülkeler – özellikle ticaret hacmi potansiyeli en fazla olan İran ve Türkiye – arasında “güvenlik topluluğu” oluşturulamamış olduğu gerçeğidir. Hakikaten de Örgüt'e yönelik en temel eleştirilerden birisi, üyelerin siyasi önceliklerle hareket ederek, ekonomik yaklaşımları ikinci plana atmakta olduğudur.⁴⁶

Tablo 3. Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) Üye Ülkelerinin Türkiye ile Toplam Ticaret Hacmi (Bin \$)

EİÖ	Toplam Ticaret Hacmi (Bin \$)				
	1996	2000	2005	2010	2015
Afganistan	2 368	8 550	121 342	264 889	173 523
Azerbaycan	279 072	325 990	736 401	1 803 004	2 131 091
İran	1 103 856	1 051 515	4 382 646	10 689 185	9 760 470
Kazakistan	264 663	465 077	1 018 846	2 211 428	1 859 989
Kırgızistan	52 979	22 922	103 642	160 102	371 560
Özbekistan	288 609	168 441	412 537	1 144 039	1 200 209
Pakistan	161 387	135 089	503 017	998 078	599 698
Tacikistan	7 230	20 978	94 026	427 579	366 543
Türkmenistan	165 973	218 033	341 379	1 526 167	2 415 320
Toplam	2 326 137	2 416 595	7 713 836	19 224 471	18 878 403

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri kullanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Potansiyelin çok altında olsa da son yıllarda artış gösteren karşılıklı ticaret hacmine rağmen (Tablo 3), bu durum en açık halini bölgenin önde gelen iki rakip gücü olan Türkiye ve İran arasındaki istikrarsız siyasi ilişkilerinde gözlen-

45 “Serbest Ticaret Anlaşmasını Herkes İmzalasın Ticaretimiz 8 Kat Artsın”, *Zaman*, 17 Ekim 2012.

46 William Hale, “Türkiye-Hazar Bölgesi Ekonomik İşbirliği”, *Hazar Raporu*, Sayı:2, Ocak-Mart 2013,s.18.

mektedir.⁴⁷ Arap ayaklanmalarının İran'ın müttefiki Suriye'deki Esad rejiminin geleceğini tehdit etmesiyle beraber, İran-Türkiye ilişkileri –özellikle Ankara'nın Tahran'ın güvenlik kaygılarını göz ardı ederek NATO füze radar sistemini topraklarına yerleştirmesiyle⁴⁸- kötüye gitmiştir. Türk-İran ilişkileri, Türkiye'nin Kürdistan Bölgesel Yönetimiyle (KBY) ilişkilerini, Şiiilerin egemen olduğu merkezî Bağdat hükümeti aleyhine, geliştiriyor olması nedeniyle Irak'ta da gerilmiştir.⁴⁹ Aynı sebepten dolayı Türkiye'nin – bölgedeki önde gelen ticaret ortağı olduğu – Irak'la da ticari ilişkilerinin olumsuz etkileneceği beklenebilir.

3.3.Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİÖ) Analizi

1992 yılında Boğaziçi Deklarasyonu'nun Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Romanya, Gürcistan, Yunanistan, Moldova, Rusya Federasyonu ve Ukrayna'dan oluşan on bir ülke tarafından imzalanmasıyla genişletilmiş Karadeniz havzasında bir işbirliği örgütü kurulmuş ve Türkiye buna öncülük etmişti. Soğuk Savaş döneminde ayrı kutuplarda yer alan ülkelerin birlikte yer aldığı ilginç bir girişim olmakla birlikte süreç boyunca KEİÖ bölgesel siyaset ve güvenlik sorunlarının çözümüne ilişkin bir zemin sağlayamamış, sınırlı bir ekonomik işbirliği çerçevesi olarak kalmıştır.⁵⁰ Örgüt üyesi ülkeler arasındaki ticareti inceleyen istatistiksel bir çalışmada, ortak tarih, ortak sınırlara sahip olunması, yaşam tarzları ve tercihler konusundaki benzerliğin, ticaret üzerinde olumlu bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Fakat aynı çalışma, üye ülkeler arasındaki coğrafi uzaklığın ulaşım maliyetleri ve süreleri üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu da ortaya çıkarmıştır.⁵¹ Bu olumsuz faktörün ulaştırma alanında yapılacak yatırımlarla etkisinin azaltılabilmesi mümkündür ve bu faktöre rağmen büyük bir ticaret potansiyeli bulunmaktadır. Her ne kadar bölge içi ticaret 1992'den bu yana büyük artışlar göstermişse de, ülkelerin dış ticaret politikala-

- 47 Bkz. John Calabrese, "Turkey and Iran: Limits of a Stable Relationship", *British Journal of Middle Eastern Studies*, XXV/1, 1998, s. 75-94; Anoushiravan Ehteshami - Süleyman Elik, "Turkey's Growing Relations with Iran and Arab Middle East", *Turkish Studies*, XII/4, 2011, s. 643-662; Sean Kane, *The Coming Turkish-Iranian Competition in Iraq*, The United States Institute of Peace, 2011; Henri J. Barkey, "Turkish-Iranian Competition after the Arab Spring", *Survival*, LIV/6, 2012, s.139-162; F. Stephen Larrabee - Alireza Nader, *Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East*, Santa Monica, RAND Corporation, 2013.
- 48 "İran, kürecik füze radarına karşı 'arm'ı geliştirdi", *Radikal*, 2 Temmuz 2012, Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2014. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1092914>
- 49 Emre İşeri - Oğuz Dilek, "The Nexus Of Turkey's Energy And Foreign Policy With Iraqi Kurdish Oil: The Iranian Connection" *Ortadoğu Analiz*, V/5, 2013, ss.25-32.
- 50 FarukSönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, DerYayınları, İstanbul, 2016, s.737. Karadeniz bölgeselleşmesinin önündeki bölge dışı, bölgesel ve bölge altı engellere kuramsal bir çerçeveye kapsamlı ele alan bir çalışma için bkz.; Pelin Musabay, "The Process of Regionalization in the Black Sea Area: 1991-2010", Middle East Technical University, Eurasian Studies, Ankara 2010 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- 51 Murat Can Genç vd., "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinde Ticaret Akımlarının Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, XXV/2, 2011, s.219.

Görüş

Akademik
Bakış

184

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

rında ticareti daha da artırabilecek reforma gitmemesi, uygunsuz yatırım iklimi gibi nedenlerle KEİÖ beklenen etkinliğe ulaşamamıştır.⁵² Oysa Tablo 4'de yer alan ticaret rakamları bu ülkeler arasında gerçek bir bütünleşme potansiyeli olabileceğini ortaya koymaktadır.

Tablo 4: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Üyesi Ülkelerin (AB Üyesi olanlar hariç) Türkiye ile Toplam Ticaret Hacimleri (Bin \$)

KEİÖ	Toplam Ticaret Hacmi (Bin \$)				
	1996	2000	2005	2010	2015
Arnavutluk	63 071	64 100	207 377	327 925	336 953
Azerbaycan	279 072	325 990	736 401	1 803 004	2 131 091
Ermenistan	0	0	392	2 642	988
Gürcistan	142 821	287 086	561 362	1 059 996	1 331 870
Moldova	28 865	33 279	112 555	258 941	418 533
Sırbistan*	52 361	146 090	354 598	415 639	730 787
Ukrayna	1 029 196	1 239 681	3 472 051	5 093 167	4 569 517
Rusya	3 431 144	4 530 486	15 282 670	26 228 794	23 988 463
Toplam	5 026 530	6 626 712	20 727 406	35 190 108	33 508 202

*2006 senesinde yapılan referandum sonrasında Karadağ bağımsızlığını ilan ettiğinden, bu tarihten önceki veriler Sırbistan-Karadağ (Serbia and Montenegro) içindir.
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) dış ticaret verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Askeri işbirliği alanında, Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkelerin deniz güçlerinin katılımıyla Karadeniz'de arama-kurtarma, insani yardım ve mayın temizleme gibi faaliyetlerde bulunmak amacıyla, Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) 2001 yılında kurulmuştur. 2004 yılında BLACKSEAFOR görev yönergesi değiştirilerek terör ve organize suçlarla mücadele de faaliyet alanı olarak kabul edilmiştir. Bu kararın arkasında, NATO ve Rusya ile Karadeniz üzerinde yaşanan gerilim yer almıştır. Bulgaristan ve Romanya gibi NATO'ya yeni katılan ülkeler, Karadeniz'de Rusya'yı dengelemek için ABD ve NATO'nun devriye görevleri icra etmesini istemişlerdir. Bu bağlamda NATO'nun Akdeniz'deki Etkin Çaba Harekâtı'nı (*Operation Active Endeavour*) Karadeniz'i de kapsayacak şekilde genişletmesini sağlamaya çalışmışlardır. Ancak Montreaux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi'ne bağlılığını titizlikle sürdüren Türkiye, bu gelişmenin ilgili sözleşme hükümlerini ihlal edeceği ve Rusya

52 Mustafa Aydın, "Contending Agendas for the Black Sea Region, A regional alternative", *Demokratizatsiya*, XXI/1 2013, s.53.

ile ilişkilerde soruna yol açacağına bilincinde olarak, NATO'nun Karadeniz'e yönelik genişlemesine sıcak bakmamıştır.⁵³

Bölgedeki gelişmelerin –Gürcistan, Ukrayna-Kırım krizlerinde en somut halini aldığı gibi- önde gelen belirleyicisi olan Rusya, Karadeniz havzasını ulusal güvenliğinin ayrılmaz bir parçası olarak gördüğünden, ABD, NATO ve Batılı güvenlik örgüt ve üyelerinin bölgede güç kazanmasını engellemek istemektedir.⁵⁴ 2008 yılının Ağustos ayında Abhazya ve Osetya sorunları sebebiyle Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan savaşta, ABD ve NATO'ya bağlı deniz gücü unsurlarının Karadeniz'e sokulması teşebbüsleri karşısında Türkiye Montreaux hükümleri konusundaki titizliğini sürdürmüş ve antlaşmada Karadeniz'e kıyası olmayan ülkeler için geçerli olan tüm sınırlamaları uygulamıştır. Türkiye ve Rusya Karadeniz'in yabancı güçlere kapalı tutulması ve var olan durumun korunması konusunda zımnî bir uyum içinde hareket etmişlerdir. Bu durum ise Batı'da Türkiye'nin NATO üyeliğinin sorgulanmasına yol açmıştır.⁵⁵ Rusya, bu nedenlerle içinde Batılı unsurların bulunduğu bir girişime temkinli yaklaşarak, bölgede bir bütünleşme oluşması için gereken siyasal iradenin oluşması konusunda en önemli engellerden birini oluşturmaktadır.

Üyeleri arasında her an tırmanmaya hazır çeşitli çözülmemiş çatışmaların, toprak taleplerinin ve bağımsızlık iddialarının (Dağlık Karabağ, Kırım, Abhazya, Osetya vd.) varlığı bölgesel bütünleşmenin önündeki diğer engeller arasındadır. Diğer yandan üyelerinin bazılarının AB üyesi olması (Bulgaristan, Romanya vd.) veya AB üyeliği beklentisinde olması (Arnavutluk, Sırbistan vd.) ve bunun sonucunda ticaretlerini büyük oranda AB üyesi ülkelerle yapmaları da KEİÖ'nün AB'nin gölgesinde kalması sonucunu doğurmaktadır. Her ne kadar Türkiye bu sorunu aşmaya yönelik bir politika izleyerek kısmen bir "güvenlik topluluğu" inşa etmeye başlayabilecek olsa da, Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna'ya müdahaleleri sonrası oluşan bölgenin yeni jeopolitiğinde, bu bağlamda oldukça zorlu bir sürece girildiği söylenebilir.

Gazi

4. Türkiye'nin Bölgeselleşme Vizyonu Nasıl Olabilir?

Türkiye için yeni bölgeselleşme vizyonlarına ilişkin çıkarımlarımızı son yıllarda Türkiye'nin ticari ilişkilerinin yoğunlaştığı ülkeler temelinde yapmakta yarar vardır. Buradan güvenlik topluluğu ilkesinin göz ardı edildiği sonucu çıkarıl-

- 53 Gökhan Koçer, "Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye", *Gazi Akademik Bakış*, I/1, 2007, s.212.
- 54 Mitat Çelikpala, "Escalating rivalries and diverging interests: prospects for stability and security in the Black Sea Region", *Southeast European and Black Sea Studies*, X/3, 2010, s.295. Türkiye'nin NATO ile Rusya arasında kalmışlığını, enerji meseleleri özelinde irdeleyen akademik bir çalışma için bkz.: Emre İşeri - Oğuz Dilek, "Yeni Enerji Jeopolitiğinde NATO'nun Enerji Güvenliğinde Tamamlayıcı Rolü ve Türkiye'nin Potansiyel Katkıları." *Gazi Akademik Bakış*, X/5, 2012, s. 229-248.
- 55 Mehmet Seyfettin Erol – Sertif Demir, "Amerika'nın Karadeniz Politikasını Yeniden Değerlendirmek", *Gazi Akademik Bakış*, VI/11, 2012, s.28.

mamalıdır. Bu girişim salt ekonomik hareketleri belirledikten sonra güvenlik topluluğunun bu yönde inşa edilip edilemeyeceğini ortaya koyacaktır. Tablo 5, AB ülkeleri hariç olmak üzere 2013,2014 ve 2015 yıllarında ticaretimizin yoğunlaştığı ülkeleri göstermektedir.

Bölgeselleşme potansiyelini tespit etmek üzere Tablo 5'de görülen ülkeleri kendi aralarında sınıflandıracak olursak ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: Elbette Asya bölgesinin birinci sırada çıkmasının nedeni -tek bir ülke- Çin ile olan ticari ilişkilerin giderek büyüyen hacmidir. Asya bölgesi gerek tek bir ülkeye (Çin) aşırı derecede bağımlı olması, gerek Çin ile sürekli olarak aleyhimize gelişen ticaret haddi ve gerekse coğrafi olarak uzak olması nedenleriyle, ekonomik bütünleşmenin başarılı olması açısından gerekli şartları taşımamaktadır.

İkinci sırada bulunan Avrasya bölgesinin bu sıraya yerleşmesinin nedeni elbette Türki Cumhuriyetler ile olan ticari hareketlilik değil, bizim Rusya Federasyonu'nu bu kümeye yerleştirmiş olmamızdır. Tıpkı Asya bölgesinde olduğu gibi burada da tek bir ülke, Rusya ile olan ve giderek artan ticaret hacmimizin büyük etkisi vardır. Rusya ile Türki Cumhuriyetlerin bir arada konuşlandırılmasının nedeni, SB geçmişinden gelen Rusya ile Türki Cumhuriyetler arasındaki tarihsel, kültürel ve ekonomik bağlardır. Rusya'yı dışarıda bırakarak salt Türki Cumhuriyetler ile ilerlemek bütünleşme teorisi açısından mantıklı değildir. 1991 sonrasında Türkiye'nin Orta Asya siyasetinde aşırı duygusallık hâkim olmuş ve akılcılık arka plana itilmiştir ki, tüm çabalara ve iyi niyetli teşebbüslere rağmen, bu bölgede istenilen başarı düzeyine ulaşılamamasının arkasında yatan önemli sebeplerden biri budur.⁵⁶ Türkiye son dönemde bölgesel ölçekli projelerin geliştirilmesiyle bütünleşmenin sağlanabileceğini düşünerek işbirliğini arttırmaya yönelik adımlar atmışsa da, bütünleşme teşebbüslerinin önünde bazı engeller bulunmaktadır.⁵⁷ En başta söz konusu ülkeler ile aramızda başarılı bir bütünleşme kurmaya yetecek oranda bir ticaret hacmi bulunmamaktadır. SB döneminde Türki cumhuriyetlere büyük oranda Rus nüfus ihracının yapıldığı da anımsanacak olursa, bu ülkeleri bir arada değerlendirmek daha akılcı olacaktır.

Rusya ile ortaya çıkan ve KEİ başlığı altında da değinilen siyasal uyumsuzluklara (Suriye, Kırım ve Kafkasya politikaları gibi) rağmen; bu ülke Türkiye'nin dış ticaretinde en önemli ortaklarından biri haline gelmiştir. Somutlaştırmak gerekirse, Rusya'nın Türkiye'nin toplam ticaret hacmindeki payı %8,2'ye kadar çıkmıştır. Bu durum Rusya'nın Türkiye'nin ticaret ortakları arasında yıllardır birinci sırada olan (son verilere göre %9,8) Almanya'ya yaklaşmış olduğuna işaret etmektedir (Tablo 5). Soğuk Savaş'ın iki çatışan tarafı olan Rusya ve Türkiye, kısa vadede bölgesel siyasal çıkarları açısından farklı

56 Ertan Efeğil, "Rationality Question of Turkey's Central Asia Policy", *Bilgi*, XIX/2, 2009, s.72-92.
57 Ertan Efeğil, "Turkish AK Party's Central Asia and Caucasus Policies: Critiques and Suggestions", *Caucasian Review of International Affairs*, II/3, 2008, s.166-172.

Gazi

Akademik
Bakış

187

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

yaklaşımlar sergilemelerine rağmen⁵⁸- Amerika'nın egemenliğindeki küresel siyasi-ekonomik sisteme olan ortak rahatsızlığın giderek arttığı finansal kriz sonrası dönemde- orta/ uzun vadede ekonomik ilişkilerini (özellikle enerji alanında) geliştireceklerdir.⁵⁹ Bu durumun en somut göstergesi Türkiye'nin ülkede kurulacak ilk nükleer santralin yapımını ve işletmesini Rus devlet şirketi Atomstroyexport'a emanet etmiş olmasıdır.⁶⁰ İki ülke arasındaki enerji işbirliğine yönelik daha güncel bir gelişme, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Aralık 2014'teki Türkiye ziyaretinde öne çıkan bir madde olarak Rus doğal gazının Avrupa'ya Bulgaristan (Güney Akım) yerine Türkiye üzerinden taşınmasına yönelik Türk Akımı projesidir.⁶¹ Suriye'de izlenen farklı politikalar ve Rusya'nın Esad rejimine desteği sebebiyle soğuyan ilişkilerde 24 Kasım 2015 tarihinde Türk Hava Kuvvetleri tarafından bir Rus SU-24 tipi savaş uçağının sınır ihlali gerekçesiyle düşürülmesi⁶² sonrasında gerilim had safhaya ulaşmıştır. Tüm bunlara rağmen; iki ülke, gerek siyasi gerekse de ekonomik menfaatleri bakımından birbirleriyle uzlaşma zorunluluğunu hissetmiştir. Yakınlaşmanın ilk sinyalleri, 29 Haziran 2016 tarihindeki uçak krizi sonrasındaki ilk temas olan telefon görüşmesinde verilmiştir.⁶³ Bu gerilim ve sonrasındaki yumuşama dönemi, ikili ilişkilerdeki karşılıklı bağımlılığın, her ne kadar Türkiye aleyhine asimmetrik bir yapıda olsa dahi, iki ülke arasındaki ilişkilerin seviyesini ve bölgesel bütünleşmede Rusya'nın önemini göstermesi açısından mühimdir. Karşılıklı yaptırımlar sonrasında 2016 yılının yaz aylarında taraflar arasında uzlaşma süreci başlamıştır ve bilhassa Türkiye'nin turizm sektörünün çok ihtiyaç duyduğu Rus turistler Temmuz ayından itibaren Türkiye'ye gelmeye başlamıştır.⁶⁴

- 58 Türkiye-Rusya arasındaki siyasi görüş farklılığı, son dönem Suriye krizinde ve Türkiye'ye NATO füze sistemi yerleştirilme kararıyla kendini net bir şekilde göstermiştir. Bkz.:Emre Erşen, "Emerging Problems in the Ankara-Moscow Axis: The Syrian Crisis and NATO Missile Defence", *Ortaadoğu Analiz*, V/60, 2013, s. 44-51.
- 59 Emre İşeri, "Eurasian Geopolitics and Financial Crisis: Transforming Russian-Turkish Relations from Geopolitical Rivalry to Strategic Cooperation", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, XII/2, 2010, s.173-186; Fatih Özbay, "The Relations between Turkey and Russia in the 2000s", *Perceptions*, XVI/3, 2011, s.69-92; Emre Erşen, "Turkish-Russian Relations in the New Century" içinde Özden Zeynep Oktav (ed.), *Turkey in the 21st Century: Quest for a New Foreign Policy*, Ashgate, Surrey,2011, s. 95-114.
- 60 "Akkuyu nükleer santral kontratı imzalandı", *Rusya'nın Sesi*, 21 Şubat 2013, Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2014. http://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2013_02_21/Akkuyu-nukleer-santral/
- 61 "Rusya-Türkiye: Doğalgaz hatlarıyla gelen ortaklık", *BBC Türkçe*, 2 Aralık 2014, Erişim Tarihi: 26 Nisan 2016. http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2014/12/141202_rusya_turkiye_dogalgaz. İki ülke arasında yoğunlaşan enerji temelli ekonomik ilişkilerin siyasi düzlemde etkisinin sınırlı kalacağına yönelik bir analiz için bakınız, Volkan Özdemir, "Moscow gets ready to woo Ankara with gas", *Russia Direct*, 1 Aralık 2014, Erişim Tarihi: 26 Nisan 2016., <http://www.russia-direct.org/opinion/moscow-gets-ready-woo-ankara-gas>.
- 62 "Rus savaş uçağı sınırı ihlal etti, Türk F-16'lar düşürdü", *NTV*, 24 Kasım 2015, Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016. http://www.ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-siniri-ihlal-etti-turk-f-16lar-dusurdu,_mP74HrTmEe3cc8qXB1qrA
- 63 "Erdoğan-Putin görüşmesinde ilişkileri canlandırma kararlılığı", *BBC Türkçe*, 29 Haziran 2016, Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160629_erdogan_putin
- 64 "İlk Rus turist kafesi geldi", *Al Jazeera Türk*, 9 Temmuz 2016, Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016.

Görüş

Tablo 5: AB Haricinde En Fazla Ticaret Yaptığımız Ülkeler

Toplam Ticaret Hacmi (Bin \$)						
	2013		2014		2015	
1	Rusya F.	25 064 214	Rusya F.	28 677 120	Çin	27 288 247
2	Çin	24 685 885	Çin	25 232 445	Rusya F.	23 990 412
3	ABD	12 596 170	ABD	17 252 610	ABD	17 537 363
4	Irak	12 094 589	İran	12 538 198	İran	12 192 508
5	İran	10 383 217	Irak	11 156 369	Irak	8 846 803
6	Ukrayna	6 705 577	BAE	7 265 496	G. Kore	7 626 058
7	Hindistan	6 367 791	G. Kore	7 250 548	BAE	6 689 967
8	G. Kore	6 088 318	Hindistan	6 830 069	Hindistan	6 263 888
9	BAE	5 384 468	Ukrayna	5 971 905	S. Arabistan	5 589 853
10	Japonya	3 453 190	İsrail	5 358 412	Ukrayna	4 569 517
11	İsrail	2 417 955	S. Arabistan	4 907 617	İsrail	4 370 642
12	S. Arabistan	2 014 870	Mısır	4 299 760	Mısır	4 340 873
13	Endonezya	1 989 683	Japonya	3 158 839	Japonya	3 474 871
14	Tayvan	1 947 111	Azerbaycan	2 837 036	Cezayir	2 546 534
15	Kazakistan	1 760 115	Cezayir	2 732 490	Türkmenistan	2 415 207
16	Vietnam	1 666 812	Türkmenistan	2 620 745	Brezilya	2 250 608
17	Mısır	1 628 868	Brezilya	2 288 345	Azerbaycan	2 130 919
18	G. Afrika C.	1 479 338	Libya	2 120 052	Tayvan	2 101 625
19	Brezilya	1 408 806	Endonezya	2 072 563	Fas	2 048 190
20	Kanada	1 356 565	Kazakistan	2 063 690	Vietnam	1 911 711

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Üçüncü sırada bulunan Ortadoğu ülkeleri arasında ticari ilişkilerimizde en baskın ülke İran'dır (Tablo 5). Bölgeyi Kuzey Afrika ile birlikte değerlendirdiğimizde %26'ya ulaşan bir ticari potansiyel mevcuttur. Yaptığımız tahminlere göre önümüzdeki yıllarda AB dışı ticaret hacmimizin en büyük bölümü bu guruptaki ülkelerle gerçekleştirilecektir. Ancak bu bölgedeki bütünleşme hareketlerini engelleyecek olan en önemli unsur, kalıcı barış ortamından ve ya-

kın gelecekte bu hedefe gerçekleştirmeye yönelecek güçlü bir siyasal iradeden mahrumiyettir. Yukarıdaki EİÖ analizi kapsamında tartıştığımız İran ile gelişen ve adeta Ortadoğu üzerinde bir üstünlük mücadelesine dönüşen siyasal rekabet göz önünde bulundurulduğunda, bu bölgede muhtemel bir bütünleşmesinin oluşturulmasının son derece zor olduğu sonucuna varılabilir.

5.Sonuç

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye yakın komşularına yönelik biri 1990'lı, diğeri ise 2000'li yıllarda olmak üzere çeşitli bölgeselleşme girişimlerinde bulunmuş ancak söz konusu girişimler AB'ye alternatif olabilecek gelişmelerle sonuçlanmamıştır. Türkiye'nin bu girişimlerinde neden ilerleme kaydedemediğinin yanıtı aslında bütünleşme teorilerinde yer almaktadır. Öncelikle Türkiye'nin girişimlerinin hiçbirisinde, bölgeselleşme/bütünleşmenin siyasi aşaması olan "kalıcı barışın" ve "güvenlik topluluğunun" tesis edilemediği görülmektedir. Kısacası Türkiye AB'ye alternatif bölgeselleşme girişimlerinde bulunurken siyasal hedefler açısından uyumu gözetmemiş, siyasal çıkarları çok farklı olan ülkeleri bir araya getirmeye çalışarak stratejik bir hata yapmıştır. Burada öne sürülen model uyarınca siyasal boyutta asgari uzlaşmalar sağlanmadan bütünleşme hareketlerinin ekonomik boyutuna geçilmesi mümkün olmamakta, geçilebilse bile zaman içinde krizler yaşanmakta, geri adımlar atılmaktadır.

Türkiye'nin ticari ilişkilerinin mevcut durumuna ve ileriye dönük tahminlere bakarak AB dışındaki en önemli bölgeselleşme alternatifinin, mevcut siyasal sorunlara rağmen Rusya'nın içinde bulunacağı bir Avrasya modeli olacağı söylenebilir. Bu model elbette başta ABD olmak üzere Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin hoşuna gitmeyecek ve dolaylı veya doğrudan direnişlere maruz kalabilecektir. Diğer taraftan Türkiye siyasetini etkileme potansiyeli olan Azeri, Tatar, Çerkes gibi unsurların hedef ve talepleri, Rusya'nın politika ve uygulamalarıyla çatışabilecektir. Ancak yine de Türkiye'nin komşuları arasında güvenlik topluluğu yaratmaya en yakın, ticari potansiyeli en yüksek ülke Rusya olarak görülmektedir. Daha çok yakın bir tarihte 2. Dünya Savaşı'nda birbirlerinin şehirlerini ve insanlarını yok eden Avrupa ülkelerinin güvenlik toplumu yaratmayı başarabildikleri hatırlanırsa, en son savaşını 1917 yılında 1. Dünya Savaşı'nda yaşamış olan Türkiye ve Rusya'nın bunu başarması daha kolay olacaktır. Rusya açısından bakıldığında da bölgeselleşme konusunda en kolay anlaşabileceği ülke Türkiye olacaktır. SB uygulamalarının din konusundaki radikalleşmeyi ortadan kaldırmış olmasının da bu alanda AB benzeri bir din çatışmasına yol açmayacağı beklenmelidir. Buradaki değerlendirmede iki ülke arasında ticaret dışı, turizm ve sermaye hareketleri gibi giderek gelişen ekonomik veriler kapsamı dışı tutulmuştur. Bunlar da hesaba katıldığında potansiyelin ne kadar güçlü olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Türkiye Soğuk Savaş dönemi politikalarını süratle geride bırakarak, kuzeyinde yer alan güçlü komşusuyla iyi ilişkiler tesis edecek politikaları hemen başlatmalıdır.

Görüş

Bu çalışmadaki modelin öngörüsü, Türkiye'nin "kalıcı barış" tesis etmeden girişeceği hiçbir bölgeselleşme çabasının ileri aşamalara ulaşma imkânı olmadığı yönündedir ki, bu aşama tamamlanmadan yapılacak girişimlerin bölgesel jeopolitikten kaynaklanacak krizler sonucunda kesintiye uğraması kuvvetle muhtemeldir.

Kaynakça

- ADLER Emanuel - Michael Barnett (eds.), *Security Communities*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- ANGEL Norman, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power to National Advantage*, William Heinemann [Obscure Press], London, 1912 (Tekrar Basım 2008).
- AYDIN Mustafa, "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, I/1, 2004, s. 33-60.
- AYDIN Mustafa, "Contending Agendas for the Black Sea Region, A regional alternative", *Demokratizatsiya*, XXI/1, 2013, pp. 47-61.
- BAÇ Meltem Müftüler, *Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- BALASSA Bela, *The Theory of Economic Integration*, Routledge, Oxon, 2011.
- BARKEY Henri J., "Turkish-Iranian Competition after the Arab Spring", *Survival*, LIV/6, 2012, s. 139-162.
- BİLGİN Mert, "Küresel Finansal Kriz ve Türk Dış Politikası" içinde Faruk Sönmez-çoğlu vd. (ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2012, s.249-272.
- BUZAN Barry - Ole Waever, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- BUZAN Barry vd., *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Colorado, 1998, s.65.
- CALABRESE John, "Turkey and Iran: Limits of a Stable Relationship", *British Journal of Middle Eastern Studies*, XXV/1, pp. 75-94.
- CAMYAR İsa - Halit Mustafa Tağma, "Why Does Turkey Seek European Union Membership? A Historical Institutional Approach", *Turkish Studies*, XI/3, 2010, pp.371-386.
- ÇELİKPALA Mitat, "Escalating rivalries and diverging interests: prospects for stability and security in the Black Sea Region", *Southeast European and Black Sea Studies*, X/3, 2010, pp. 287-302.
- CURRIE David, *Will the Euro Work?* (Research report / Economist Intelligence Unit), 1998.
- DEDEOĞLU Beril, "Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Faklılıkların Birlikteliğine", *Uluslararası İlişkiler*, I/4, Kış 2004, s. 1-21.
- DEUTCH Karl W., *Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton University Press, Princeton, 1957.

Gazi

Akademik
Bakış

191

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

DEVLEN Balkan - Özgür Özdamar, "Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları", *Uluslararası İlişkiler*, VII/25, Bahar 2010, s. 43-68.

EDİGER Volkan Ş. vd., "Levant'ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz'in Enerji Jeopolitiği", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, IX/33, 2012, pp. 73-92.

EFEGİL Ertan, "Turkish AK Party's Central Asia and Caucasus Policies: Critiques and Suggestions", *Caucasian Review of International Affairs*, II/3, 2008, pp.166-172.

EFEGİL Ertan, "Rationality Question of Turkey's Central Asia Policy", *Bilgi*, XIX/2, 2009, pp.72-92.

EHTESHAMI Anoushiravan - Süleyman Elik, "Turkey's Growing Relations with Iran and Arab Middle East", *Turkish Studies*, XII/4, 2011, pp. 643-662.

ERALP Nilgün Arısan - Atilla Eralp, "What went wrong in the Turkey-EU relationship?" içinde Kerem Öktem vd. (ed.), *Another Empire ? A Decade of Turkey's Foreign Policy under the Justice and Development Party*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, pp. 163-184.

EROL Mehmet Seyfettin – Sertif Demir, "Amerika'nın Karadeniz Politikasını Yeniden Değerlendirmek", *Gazi Akademik Bakış*, VI/11, 2012, s.17-33.

ERŞEN Emre, "Emerging Problems in the Ankara-Moscow Axis: The Syrian Crisis and NATO Missile Defence", *Ortadoğu Analiz*, V/60, 2013, pp. 44-51.

ERŞEN Emre, "Turkish-Russian Relations in the New Century", içinde Özden Zeynep Oktav (ed.), *Turkey in the 21st Century: Quest for a New Foreign Policy*, Ashgate, Surrey, 2011, pp. 95-114.

FOUSKAS Vassilis K. - Bülent Gökay, *The Fall of The US Empire: Global Fault-Lines and the Shifting Imperial Order*, Pluto Press, London, 2012.

GENÇ Murat Can vd., "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinde Ticaret Akımlarının Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, XXV/2 2011, s.207-224.

HALE William, "Türkiye-Hazar Bölgesi Ekonomik İşbirliği", *Hazar Raporu*, I/2, Ocak-Mart 2013, s.16-21.

HALE William - Julian Bharier, "CENTO,RCD and the Northern Tier: a Political and Economic Appraisal", *Middle Eastern Studies*, VIII/2, 1972, pp.217-226.

İŞERİ Emre, "Eurasian Geopolitics and Financial Crisis: Transforming Russian-Turkish Relations from Geopolitical Rivalry to Strategic Cooperation", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, XII/2, 2010, pp.173-186.

İŞERİ Emre - Oğuz Dilek. "The Nexus Of Turkey's Energy And Foreign Policy With Iraqi Kurdish Oil: The Iranian Connection" *Ortadoğu Analiz*, V/5, 2013, s.25-32.

İŞERİ Emre - Panagiotis Andrikopoulos, "Energy Geopolitics of the Eastern Mediterranean: Will Aphrodite's Lure Fuel Peace in Cyprus?", *Ortadoğu Analiz*, V/51, 2013, s.37-46.

Görüş

Akademik
Bakış

192

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

- İŞERİ Emre - Oğuz Dilek, "Yeni Enerji Jeopolitiğinde NATO'nun Enerji Güvenliğinde Tamamlayıcı Rolü ve Türkiye'nin Potansiyel Katkıları", *Gazi Akademik Bakış*, X/5, 2012, s. 229-248.
- KALİBER Alper, "The Post-Cold War Regionalism of Turkey", *Journal of Regional Security*, VIII/1, 2013, pp.25-48.
- KANE Sean, *The Coming Turkish-Iranian Competition in Iraq*, The United States Institute of Peace, 2011.
- KARLUK Rıdvan - Özgür Tonus, "Avrupa Para Birliği, Euro ve Geleceği", *Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi*, XIV/1, 1998, s:261-293.
- KAZAN Işıl, "Cyprus and the Eastern Mediterranean: Seen from Turkey" içinde Thomas Diez (ed.), *The European Union and the Cyprus Conflict: Modern Conflict, Post-Modern Union*, Manchester University Press, Manchester, 2002, pp.54-72.
- KİRİŞÇİ Kemal, *Turkey and the Transatlantic Trade and Investment Partnership*, Turkey Project Policy Paper, Brookings Institute, No.2, Eylül 2013.
- KİRİŞÇİ Kemal - Neslihan Kaptanoğlu, "The Politics of Trade and Turkish Foreign Policy", *Middle Eastern Studies*, XLVII/5, 2011, pp. 705-724.
- KOÇER Gökhan, "Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye", *Gazi Akademik Bakış*, I/1, 2007, s.195-217.
- KUPCHAN Charles A., *How Enemies Become Friends: The Sources of Stable Peace*, Princeton University Press, Princeton, 2010.
- KURT Ümit, "Europe of Monnet, Schumann and Mitrany: A Historical Glance to the EU from the Functionalist Perspective", *EJEPS*, II/2,2009, pp. 41-60.
- LAKE David A. - Patrick M. Morgan, "The New Regionalism in Security Affairs", içinde David A.Lake - Patrick M.Morgan (ed.), *Regional Orders: Building Security in a New World*, The Pennsylvania University Press, Pennsylvania, 1997.
- LARRABEE F. Stephen - Alireza Nader, *Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East*, Santa Monica, RAND Corporation, 2013.
- MUSABAY Pelin, "The Process of Regionalization in the Black Sea Area: 1991-2010", Middle East Technical University, Eurasian Studies, Ankara 2010 (unpublished MA Thesis).
- OĞUZLU Tank, *Brexit and Turkey*, Bilgesam Analysis, No.1334, İstanbul, 7 Temmuz 2016.
- ÖNİŞ Ziya - Şuhnaz Yılmaz, "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", *Turkish Studies*, X/1, 2009, pp.7-24.
- ÖZBAY Fatih, "The Relations between Turkey and Russia in the 2000s", *Perceptions*, XVI/3, 2011, pp.69-92.
- ÖZDEMİR Volkan, "Moscow gets ready to woo Ankara with gas", *Russia Direct*, 1 Aralık 2014, Erişim Tarihi: 26 Nisan 2016. <http://www.russia-direct.org/opinion/moscow-gets-ready-woo-ankara-gas>.

Gazi

ÖZKAN Gökhan, "Uluslararası Güç Dengeleri Bağlamında Uluslararası Finans Sisteminin Yeniden Yapılandırılması: Disiplinlerarası Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler*, VII/27, 2010, s. 3-26.

PAGDEN Anthony (ed.), *Avrupa Fikri*, (Çev.): R.Öğdül - M.Varlık, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.

PAMUK Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.

POMFRET Richard, "The Economic Cooperation Organization: Current Status and Future Prospects", *Europe-Asia Studies*, XLIX/4, 1997, pp.657-667.

SAYARI Sabri, "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism", *Journal of International Affairs*, LIV/1, Fall 2000, pp.169-182.

SÖNMEZOĞLU Faruk, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2011.

SÖNMEZOĞLU Faruk, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, Der Yayınları, İstanbul, 2016.

THOMPSON Mark, "Greece joining Euro was a mistake: Merkel", CNN, 28 Ağustos 2013, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2016. <http://money.cnn.com/2013/08/28/news/economy/merkel-greece-euro/>.

WILSON Kevin - Jan van der Dussen (ed.), *The History of the Idea of Europe*, Routledge, London, 1993.

"Akkuyu nükleer santral kontratı imzalandı", *Rusya'nın Sesi*, 21 Şubat 2013, Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2014.

http://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2013_02_21/Akkuyu-nukleer-santral/
Avrupa Birliği'nde Küresel Finansal Krize Karşı Alınan Önlemler ve Birliğin Rekabet Gücünün Arttırılmasına Yönelik Girişimler: Euro Rekabet Paketi, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Mayıs 2011, Ankara, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2016. www.abgs.gov.tr/files/EMPB/euro_plus_pact.pdf

"Brief Introduction", Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 17 Nisan 2016. <http://www.ecosecretariat.org/in2.htm>

"Erdoğan-Putin görüşmesinde ilişkileri canlandırma kararlılığı", *BBC Türkçe*, 29 Haziran 2016, Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016.

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160629_erdogan_putin

"General Government Gross Debt", Eurostat İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2016. <http://ec.europa.eu/eurostat/web/government-finance-statistics/statistics-illustrated>.

"Germany's Wolfgang Schauble puts Grexit back on the agenda", *The Financial Times*, 16 Haziran 2015, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2016.

<http://www.ft.com/cms/s/0/4bb34e4e-2bcf-11e5-8613-e7aedbb7bdb7.html#axzz465YauTj9>.

Gör

"İlk Rus turist kafilesi geldi", *Al Jazeera Türk*, 9 Temmuz 2016, Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ilk-rus-turist-kafilesi-geldi>

"İran, kürecik füze radarına karşı 'arm'ı geliştirdi", *Radikal*, 2 Temmuz 2012, Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2014. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1092914>.

"Rus savaş uçağı sınırı ihlal etti, Türk F-16'lar düşürdü", *NTV*, 24 Kasım 2015, Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2016. http://www.ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-siniri-ihlal-etti-turk-f-16lar-dusurdu,_mP74HrTmEe3cc8qXB1qrA

"Rusya-Türkiye: Doğalgaz hatlarıyla gelen ortaklık", *BBC Türkçe*, 2 Aralık 2014, Erişim Tarihi: 26 Nisan 2016. http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2014/12/141202_rusya_turkiye_dogalgaz.

"Serbest Ticaret Anlaşmasını Herkes İmzalasın Ticaretimiz 8 Kat Artsın", *Zaman*, 17 Ekim 2012.

"Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında bir Ortaklık Yaratan Anlaşma (Ankara Anlaşması)-12 Eylül 1963", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2016.

http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ile-avrupa-ekonomik-toplulugu-arasinda-bir-ortaklik-yaratan-anlasma-_ankara-anlasmasi_-12-eylul-1963-.tr.mfa

"Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi", Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2016. <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=111&l=1>.

Extended Abstract

In the immediate aftermath of the Cold War, American President George Bush heralded a "new world order" in an accurate but incomplete manner. While acknowledging potential for international cooperation to manage both inter/intra-state conflicts in the new era, Bush neglected two underlying inter-related developments that would shake the globe: 1) Historically unprecedented complex globalization triggering "global fault lines" (i.e. financial crises, resource depletion, and environmental degradation) 2) The rise of non-Western "others", particularly China and India. Certainly, this process has gained momentum with the elimination of "superpower overlay" in the post-Cold War period. President Bush, in this context, could not foresee the emergence of many "new (regional) orders", instead of a single "new world order". Through regional searches, many large and small states have tried to adapt themselves to those profound changes in the international system. As one of most affected states from those changes, "middle-power" Turkey has found itself in a new foreign policy environment fraught with risks and opportunities in its immediate neighborhood. Through an active, but cautious foreign policy conduct, Turkey has begun to look for new alliances in neighboring regions that it had neglected throughout the Cold War years. In this light, Turkey has

Gazi

Akademik
Bakış

195

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

commenced a new set of policy towards the Middle East, Central Asia, the Caucasus, and the Balkans, and even initiated the Black Sea Economic Cooperation Organization (BSEC). Meanwhile, Turkey has taken major steps in its accession process to the European Union (EU) by joining the Customs Union state in 1996, gaining official candidacy status in the 1999 Helsinki Summit, and commencing accession negotiations in 2005 as a candidate country. Since then, due to variety of reasons, Turkey's EU membership process has stalled and its foreign policy has entered into a so-called period of "soft-Eurasianism". Particularly following Eurozone financial crisis, Turkey has accelerated its search for alternative regionalizations.

Against this backdrop, the main objective of this study is to qualitatively measure prospects for Turkey's regionalization efforts. For this purpose, it has adopted an interacting two-legged - political (establishment of "stable peace") and economic (interdependence) - regionalization/integration model. In the framework of the aforementioned model, it has been assumed that a strengthened political relation with regional states is the pre-requisite, but not sufficient though, for Turkey to materialize its alternative regional integrations/regionalizations. Only when "stable peace" has been achieved in political relations, it would be expected that improved trade relations would prompt Turkey's regional efforts to reach advanced stages of integration/regionalization process.

The article's outline is as follows: By focusing on the political economy of integrations/regionalization, the first part will postulate that political coordination among states is a prerequisite for any regionalization effort to succeed. To put different, in the absence of sound political basis, economic interdependencies would not suffice to carry out the process to advanced levels. In the framework of the proposed two-legged model, the second part will comparatively analyze Turkey's regionalization efforts such as the EU, the Economic Cooperation Organization (ECO), and the BSEC countries. Considering the level of political-economic relations with those groupings, it concludes that due to absence of "stable peace", none of Turkey's regionalization moves do have any prospects to reach advanced stages.

Türk Dış Politikası Araştırmalarında İsveç Arşivlerinin (RIKSARKIVET VE KRIGARKIVET) Önemi*

The Importance of Sweden Archives (Riksarkivet and Krigsarkivet) in Turkish Foreign Policy Researches

Evren KÜÇÜK**

Öz

Tarih ve uluslararası ilişkiler açısından önemli tanıklar olan arşivler, "devlet varlığının hafızası" olarak stratejik önem taşımaları yanında; devletin ve kişilerin haklarını, diplomatik ilişkilerin belgelerini koruyarak bir konuyu aydınlatıp yeniden düzenlemeyi sağlarlar. 19.yüzyıldan itibaren savaşlara girmeyen İsveç, izlenmiş olduğu tarafsızlık politikası çerçevesinde Osmanlı Devleti ile ilişkilerini diplomatik ve ekonomik alanda geliştirmiştir. İsveç, XII. Charles ten itibaren İstanbul'da kalıcı bir temsilcilik açarak Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri yakından takip etmiştir. İsveçli diplomatların gönderdiği raporlar ve Osmanlı ülkesini ziyaret eden diplomat ve seyyahların anıları, Türk dış politikası çalışmalarında önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Türk tarihinin yazılması ve öğrenilmesinde büyük önem taşıyan bu kaynaklar İsveç Devlet Arşivi (Riksarkivet) ve İsveç Askeri Arşivi'nde (Krigsarkivet) bulunmaktadır. Malesefe Türk dış politikası araştırmalarında İsveç arşivlerinden yeterince istifade edilememiştir. Hâlbuki İsveç arşivlerinde 17.yüzyıldan itibaren Osmanlı-İsveç ilişkileri, Osmanlı idaresi, siyasi, ekonomik ve kültürel konulara dair çok sayıda belge bulmak mümkündür. XII. Charles'ın Osmanlı'da uzun bir süre kalması ve Şark kültürü ile tanışması İsveç üzerinde günümüze kadar önemli izler bırakmasına neden olmuştur. İsveçli diplomatların yazmış oldukları anılar ve Türkiye'den götürmüş oldukları eserler de Türk diplomasi tarihi açısından önemli kaynaklar teşkil etmektedir. İsveç, gerek Balkan Savaşlarında gerekse I. Dünya Savaşı'nda tarafsız bir politika izlediği için diplomatları da olayları yakından takip etme fırsatı elde etmişti.

Söz konusu çalışmanın amacı, Türk dış politikası araştırmalarında önemli bir yer teşkil edecek olan İsveç Arşivlerinde bulunan Türkiye fonlarını tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: Arşiv, İsveç, Krigsarkivet, Osmanlı, Riksarkivet.

Abstract

Archives which are important witnesses from view of history and International relations together with being strategic important such as "the memory of state assets" provide illumination of themes and their corrections through protecting state and personal rights as well as documents of the diplomatic relations. Sweden which was not involved in any war since 19 century improved relations with Ottoman Empire in diplomatic and economic areas within the neutral policy. Sweden kept a check on changes of Ottoman Empire through opening representative office in Istanbul since the period of Charles XII. The reports which were sent by Sweden diplomats and memory of diplomats visiting the Ottoman State are the main resources of Turkish Foreign Affairs researches. These resources play a significant role in writing and learning Turkish history and are situated in Sweden State Archive and Sweden Military Archive.

* Makalenin Geliş Tarihi: 28.09.2016, Kabul Tarihi: 30.03.2017

** Yrd.Doç.Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kastamonu/Türkiye. E-mail: kucukevren@gmail.com

Gazi

Akademik
Bakış

197

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Unfortunately, these Sweden archives were not used enough during the researching of Turkish Foreign Affairs. However, it is possible to find many documents related to the Ottoman and Sweden relations, Ottoman administration and economic, cultural and political themes since XII century. The residence of Charles XII in Ottoman State for long period and his acquaintance with Oriental culture left important traces in Sweden which are considerable nowadays. The memories which were written by Sweden diplomats and poems taken from Turkey represent a significant resource from view of Turkish diplomatic history. Because of Sweden neutral policy in Balkan Wars and World War I, they had an opportunity to closely follow the events. The aim of the article is to introduce the funds of Turkey which will constitute an important place in the Turkish foreign policy researches that are available in Swedish archives.

Key words: Archive, Krigsarkivet, Sweden, Ottoman, Riksarkivet.

GİRİŞ

Tarihin temel kaynaklarından biri olan arşivler, toplum hayatıyla ilgili siyasi, idari, hukuki, askeri, biyografik, teknik, kültürel konuları ve devletlerin uluslararası ilişkilerinden doğan haklarının tespiti için her türlü yazılı malzemeyi oluşturmaktadır. Arşiv malzemeleri, dış politika çalışmalarında birincil elden kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Arşiv belgeleri kullanılmadan dış politika alanında özgün bir çalışma ortaya koymak güçtür. Dış politika çalışmalarında belgelerin çeşitliliği eserin özgünlüğünü daha da artıracaktır. Sadece bir devletin belgelerine dayanılarak yazılan eser tek bir bakış açısını yansıtacaktır.

Batı arşivlerinde bulunan dokümanların Türk tarihi açısından önemi ve yeri fevkalade dikkate değerdir. Avrupa ve Balkan devletleri kendi tarihlerini yazmak için nasıl Osmanlı arşivlerine gereksinim duyuyorsa aynı şekilde Türk tarihini yazmak için de Avrupa arşivlerine başvurmak gerekir. Çünkü üç kıtaya yayılmış olan bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti, hemen hemen bütün Avrupalı devletlerle siyasi, ekonomik, kültürel ilişkiler kurmuştu. Bu da ilgili devletlerin arşivlerinde Osmanlı ile ilgili belgelerin oluşmasını sağlamıştı. Bazen Türk arşivlerinde bulunmayan bilgileri, Avrupa arşivlerinde bulmak mümkündür. Belgelerin çoğunluğu diplomatik olsa da söz konusu arşivler, Osmanlı toplumu, yönetimi ve kurumlarıyla ilgili oldukça önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Türk tarihine ait belgeleri ihtiva eden ülkelerden biri de İsveç Krallığı'dır.

İsveç arşivlerinde bulunan belgeler gayet okunaklı olduğu gibi iyi bir şekilde (yıl yıl ve konu olarak) tasnifleri de yapılmıştır. 19.yüzyıldan itibaren İsveçli diplomatlar (veya kâtipler) daktilo kullanmaya başlamıştı. Bu da Osmanlı topraklarından Stockholm'e gönderilen evrakların –özellikle 20.yüzyılda—daktiloyla yazılıp gönderilmesini sağlamıştı. Fakat 20.yüzyılda Stockholm'e gönderilen belgelerin tümü daktiloyla yazılmamış, zaman zaman el yazısı belgelere rastlamak mümkündür. Ayrıca telgraflar da arşiv belgeleri içinde önemli bir yer kaydetmektedir. Fakat bazen kullanılan kâğıtların kaliteli olmaması belgelerin okunmasını güçleştirmektedir. Benzer durumu hem Riksarkivet¹ hem

1 İsveç Devlet Arşivi resmi web sitesi için bkz. <https://riksarkivet.se/>, İletişim adresi: Riksarkivet Box 12541 102 29 Stockholm. Fotoğraf için bkz. Ek:1-2.

de Krigsarkivet'te² görmek mümkündür. Türk dış politikası çalışmaları için önemli bir kaynak yeri de İsveç Kraliyet Kütüphanesi (Kungliga Biblioteket) ve Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi (Carolina Redtiva)'dir. Söz konusu kütüphanelerde Osmanlı diplomatlarına ait eserleri, Osmanlı topraklarını ziyaret eden İsveçli seyyah ve askerlerin eserleri ve raporları muhafaza edilmektedir. İsveç ulusal arşivleri şunlardır: Riksarkivet, Krigsarkivet, Arninge i Stockholm, MKC i Fränsta, SVAR i Ramsele, Malmö Stadsarkiv, Stockholms Stadsarkiv, Värmlandsarkiv. Bölgesel arşivler ise şunlardır: Landsarkivet i Göteborg, Landsarkivet i Härnösand, Landsarkivet i Lund, Landsarkivet i Uppsala, Landsarkivet i Vadstena, Landsarkivet i Visby, Landsarkivet i Östersund. Bu arşivler içinde Riksarkivet ve Krigsarkivet'te çalışmalarda bulunduğumuz için bu çalışmada sadece söz konusu iki arşive değinilecektir.

Riksarkivet (Ulusal Arşiv)

Riksarkivet'teki belgelerin geçmişi Ortaçağ'a kadar uzanmaktadır. Raf uzunluğu 300 km'dir. Arşivdeki en eski belge, 11.yüzyıla ait İngiltere'de parşömen üzerine yazılmış bir dua kitabının yaprağıdır. Söz konusu belge, Norveç'te misyonerlik faaliyetlerinde bulunan İngiliz misyonerlerinin faaliyetleri sonucunda İsveç'e gelmişti.

16.yüzyılda Gustav Vasa (1523-1560), tahta çıkınca kilise ve manastırlara ait çok sayıda eşyaya el koymuştu. Bu da arşiv için önemli bir malzeme oluşturmuştu. Gustav Vasa ile birlikte büyüyen İsveç İmparatorluğu, sınırlarını genişletince imparatorluğun dört bir tarafından belgeler de gelmeye başlamıştı. Bu da arşivdeki belge çeşitliliğinin artmasını sağlamıştı. 1840'lerden 1980'lere kadar çeşitli bakanlıkların, hükümetlerin kararları ve faaliyetlerine dair belgeler araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Riksarkivet'te 1697'den 1993 yılına kadar İsveç devletine ait yaklaşık yüz bin harita ve çizim bulunmaktadır. Riksarkivet ve Krigsarkivet'te İsveç'e ait tarihsel, yabancı topografi ve elle çizilmiş çok sayıda harita bulunmaktadır. 1766 yılında çıkarılan basın kanunu (Press Act) ile İsveç'te yaşayan her vatandaş arşivlerden yararlanabilmektedir. Arşiv salonunda 56 çalışma yeri ve 18 küçük çalışma odası bulunmaktadır. Aile öykülerini araştırmak için araştırmacılara akşam kursları da verilmektedir. 7 Mayıs 1697 tarihinde çıkan yangında ulusal arşiv kötü bir şekilde etkilenmiş ve bazı belgeler zarar görmüştü. Riddarholmen Adası'ndaki ulusal arşiv, 1891 yılında faaliyete geçmiş ve 1968 yılında da şuanda mevcut olan Marieberg'deki yerine taşınmıştı. Riksarkivet'te Ortaçağ dönemine ait yaklaşık 20,000 parşömen belge ve 30,000 mühürlü belge bulunmaktadır.³

Riksarkivet'te çalışmak için öncelikle bir form doldurularak izin almak gerekmekte ve herhangi bir ücret ödenmemektedir. Çalışma saatleri zaman za-

2 İsveç Askeri Arşivi resmi web sitesi için bkz. <https://riksarkivet.se/krigsarkivet>, İletişim adresi: Banérgatan 64, 115 88 Stockholm.

3 The Swedish National Archives Broşürü, 2012, s.2-13.

Gazi

Akademik
Bakış

199

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

man değişse de, genelde şu şekilde bir zaman dilimi (2017 yılı için) takip edilmektedir: Pazartesi-Salı: 08:00-16:00, Çarşamba: 08:00-12.00, Perşembe-Cuma: 08:00-16:00, hafta sonu kapalıdır.

Riksarkivet'te bulunan belgelerin büyük çoğunluğu İsveççe olduğu için arşivde ortalama günlük 10-20 kişi (örneğin bulunduğumuz 2013 yılında) çalışmaktadır. Arşivdeki belgelere ulaşmak için ya yazılı ya da dijital kataloğu taramak gerekir. Hızlı ve kolay olduğu için özellikle dijital katalog tercih edilmektedir. Anahtar kelime ile arama yapıldıktan sonra araştırmacılar için oluşturulan "Lånesedel" adı verilen kayıt belgesine kişisel bilgiler ve çalışılan masanın numarası girildikten sonra istenen belgenin numarası ve fonu yazılarak bankoya verilmektedir. İstenilen belgeler kısa bir süre içinde (yaklaşık yarım saat içinde) araştırmacıya gelmektedir.

Söz konusu arşivde araştırmacılar, herhangi bir ücret ödmeden kendi fotoğraf makinesiyle belgeleri çekebilemekte veya ücret karşılığında arşivin fotoğraf stüdyosundan kopyasını alabilmektedir. Araştırmacı kendi fotoğraf makinesi ile belgeleri çekmek isterse arşiv görevlisinden izin alması ve mavi bölümde oturması gerekmektedir. Çünkü tüm belgelerin çekimine izin verilmemektedir. Fakat çok cüzi bir miktar belgede çekim sınırlandırması bulunmaktadır. Arşiv görevlisi, istenen belgeleri araştırma salonu içinde bulunan bölüme yani araştırmacıya ait kısma bırakır. Araştırmacı, buradan istediği dosyayı alıp çalışma masasında inceleyebilir, fakat salona sadece bir dosya getirip inceleyebilir. Ayrıca belgeleri incelerken araştırmacının eldiven takması zorunludur. Arşiv salonunda bulunan 56 çalışma masasının sadece dördünde fotoğraf çekmek için çekim masası (makineyi sabitleme ve yüksekliğini ayarlama aparatı bulunan özel masa) bulunmaktadır.

İsveç belgelerinde, Türk dış politika aktörlerinin geçmişi ve Türkiye'nin önde gelen kişilerine dair bilgiler bulmak mümkündür. Bu belgelerde sokak dedikodularından devlet büyükleriyle görüşmelere, ajanlardan toplanan bilgilerden diplomatların şahsi değerlendirmelerine kadar geniş yelpazede çok ayrıntılı bilgilere rastlamak mümkündür. Arşiv belgeleri okunurken çok titiz davranmak gerekir. Çünkü bir iddianın yazılı olarak bulunması onun doğru olduğu anlamına gelmez. Bu bağlamda diğer arşivlerde olduğu gibi İsveç belgelerini de değerlendirirken buna dikkat etmek gerekir. Geçmişte yazılmış olan bir belgeyi bugünün bakış açısı ile değerlendirmek de doğru değildir.

İsveç Krallığı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk resmi ilişki 1587 yılında başlamıştı. Bu ilişki, İsveç Kralı III. Johann Sigismund'un, III. Murad'a kendisinin Lehistan (Polonya) tahtına adaylığının desteklenmesi talebi ile gerçekleşmişti. Osmanlı Devleti de İsveç Kralı'nın bu isteğine kayıtsız kalmamış ve Sigismund'un Lehistan tahtına geçmesine yardımcı olmuştu. 1630 yılında İsveç Kralı II. Gustav Adolf, Habsburglar'a karşı savaştan önce diplomatik

Görüş

bir misyonla Paul Strassburg' u (İsveç'in İstanbul'a giden ilk elçisi) İstanbul'a göndermişti.⁴ Böylece 17.yüzyıldan itibaren Osmanlı kayıtlarında İsveç Krallığı ile ilgili belgeler oluşmaya başlamıştı. Aynı şekilde İsveç arşiv ve müzelerinde de Osmanlı ile ilgili belge ve malzemeler görmek mümkündür.

Riksarkivet'te Osmanlı padişahları, sadrazamları ve Kırım Hanı'ndan gelen çok sayıda belge bulunmaktadır. Söz konusu belgelerin büyük bir kısmı, İsveç Kralı'na, İsveç Başbakanlarına gönderilen mektuplardır. Ayrıca Osmanlı-İsveç arasında yapılan ittifak ve ticaret antlaşmalarına dair belgeler de önemli bir yekûn oluşturmaktadır. Prof. Dr. A. N. Kurat'ın tespit ettiğine göre Riksarkivet'te Kırım Hanlığı ile ilgili en eski belge Temmuz 1637 tarihine ait Kırım'dan, İsveç Kraliçesi Christina (Kristina)'ya hitaben yazılmış olan (105,5 x 39 cm boyutunda) namedir. Osmanlı tarihi bakımından en eski belgeleri ise İsveç Kralı II. Gustav Adolf'un 1631 yılında görevlendirdiği Paul Strassburg'un, gönderdiği mektuplar ve rapordur. Söz konusu mektuplar ve rapor Riksarkivet'te muhafaza edilmektedir.⁵

Riksarkivet'te Elçi Baron Claes Brorsson Rålamb'ın İstanbul ziyareti ve faaliyetleri ile ilgili belgeler, 17.yüzyıl Osmanlı-İsveç diplomatik ilişkileri için dikkate değer bilgiler ihtiva etmektedir. 17.yüzyıla ait en dikkat çekici malzemelerden biri de Elçi Baron Claes Brorsson Rålamb'ın yaptırmış olduğu resimler ve yazmış olduğu hatıratır. Osmanlı Devleti ile İsveç Krallığı arasında bir ittifak kurmak için İsveç Kralı X. Charles, 22 Şubat 1657 tarihinde Baron Claes Brorsson Rålamb'ı İstanbul'a göndermişti. Mayıs 1657 tarihinde İstanbul'a ulaşan Rålamb, İsveç Kralı'nın mektubunu Osmanlı Sultanı IV. Mehmed'e sunmuştu. Rålamb'ın görevi: Osmanlı Padişahına ve Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'ya İsveç'in Doğu Avrupa siyasetiyle ilgili olarak Lehistan, Erdel ve Rusya'ya ilişkin niyet ve stratejilerini bildirip X. Charles'ın Osmanlı Devletine olan dostluk duygularını vurgulayarak Rusya'ya karşı ortak çıkarlarına dikkat çekmekti. Fakat Rålamb'ın Erdel Beyi II. George Rakoczi ile olan ilişkileri ve üstlendiği görev Osmanlı Devlet adamları tarafından kuşkuyla karşılanmıştı. Bu arada İsveç Kralı X. Charles, gönderdiği ikinci Elçi Gotthard Welling'in de İstanbul'a gelişi kuşku ve güvensizliği daha da artırmıştı. İsveç Kralının niyeti ve gönderilen elçilerin görevleri konusundaki belirsizlik, Osmanlı Devleti ile ilişkileri geliştirmemişti.⁶ İsveç Kralı'nın göndermiş olduğu iki Elçi: Rålamb ve

4 Sture Theolin, *The Swedish Palace in Istanbul, İstanbul'da Bir İsveç Sarayı*, çev. Sevin Okay, YKY, İstanbul, 2001, s.185-186.

5 Akdes Nimet Kurat, "Avrupa Arşivleri ve Kütüphanelerinde Tarihimizi İlgilendiren Bazı Vesikalar ve Kaynaklar", III. Türk Tarihi Kongresi Tebliğler, TTK Basımevi, Ankara, 1948, s.666-667.

6 Söz konusu elçilik heyeti ve resimler için bkz. Claes Rålamb, *İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658*, çev. Ayda Arel, Kitap yay., İstanbul, 2013.s.7-8; Ed. Karin Ådahl, *Alay-ı Hümayun, İsveç Elçisi Rålamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri 1657-1658*, çev. Ali Özdamar, Kitap yay., İstanbul, 2006.s.9-18; Evren Küçük, *Türkiye-İsveç İlişkileri (1918-1938)*, Doktora tezi, A.Ü, TİTE, Ankara, 2016, s. 1-2.

Gazi

Akademik
Bakış

201

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Welling, İstanbul'da herhangi bir sonuç alamadan İsveç'e dönmek zorunda kalmıştı. Fakat Rålamb'ın İstanbul'da iken yaptırmış olduğu resimler her ne kadar sanatsal olarak çok değerli eserler olmazsa da, 17.yüzyıl Osmanlı tasvirlerini görmek bakımından oldukça değerlidir.⁷ Rålamb'ın hatıratı gerek Osmanlı-İsveç diplomatik ilişkileri gerekse dönemin payitahtı İstanbul'u değerlendirmek için önemli bir kaynaktır. Osmanlı-İsveç ilişkileri, 17. yüzyılda İsveç-Kırım-Osmanlı üçgeninde gelişme göstermişti. Örneğin Kırım Hanı 1637 yılında Arslan Ağa'yı tam yetkili elçi olarak Stockholm'e göndermişti. Arslan Ağa'ya dair belgeler Riksarkivet'te bulunmaktadır. Söz konusu belgeler bir araya getirilerek bir kitapçık haline getirilmiştir. Fakat el yazısı ile kaleme alındığı için bazı yerlerinde okumakta güçlük çekilmektedir.⁸

Osmanlı-İsveç ilişkileri çatışmadan uzak bir şekilde devam ederken XII. Charles'ın (Demirbaş Şarl) Osmanlı'ya sığınmasıyla ilişkilerde bir hareketlilik yaşanmasını sağlamıştı. XII. Charles ile birlikte İstanbul'da bir İsveç kalıcı temsil misyonunun da oluşmasını sağlamıştı. 1709'da Poltava'da XII. Charles yenilerek yaralı halde Osmanlı Devletine sığınmak zorunda kalmıştı. Charles, Temmuz 1710'dan Ağustos 1714 tarihine kadar Osmanlı ülkesinde (Bender ve Dimetoka'da) kalmıştı. Bu süre içerisinde İsveç Kralı, Osmanlı misafiri olarak kabul edilmiş ve tüm ihtiyaçları giderilmişti. Ancak Charles'ın ülkesine dönmek istememesi ve Osmanlı'yı Rusya'yı karşı savaşa sürükleme arzusuyla hareket etmesi Osmanlı devlet adamlarını rahatsız etmişti. Kral Charles, ülkesine dönmeyince, görevlendirilen Osmanlı kuvvetleri ile XII. Charles'ın kuvvetleri arasında çatışma çıkmış her iki taraftan da zayıf verilmmişti. İsveç kaynaklarında bu çatışma olayı "kalabalık" diye adlandırılmaktadır.⁹ Sonunda Ağustos 1714'te kral, kendi isteğiyle ülkesine dönme kararı almıştı. XII. Charles İsveç'e döndükten sonra dolma, buzlu şerbet ve kahve İsveç kültürü içinde yerini almaya başlamıştı. "Kalabalık, sofa, yıldırım, yaramaz, köşk, divan" gibi kelimeler de İsveççeye geçmişti. Osmanlı-İsveç diplomatik ve siyasi ilişkileri, 18. ve 19. yüzyılda XII. Charles'ın borçlarının tahsili çerçevesinde gelişmişti. Borçların ödenmesi için muhtelif zamanlarda İstanbul'dan Stockholm'e diplomatik temsilciler gönderilmişti. Örneğin bu borçların tahsili için Osmanlı Devleti, Elçi olarak Kozbekçi Mustafa Ağa'yı İsveç'e göndermişti. Kozbekçi Mustafa Ağa ile ilgili ilk ve en kapsamlı çalışma İsveç'te yapılmıştır. Mustafa Ağa Stockholm'e varır varmaz takip edilmiş ve gözetim altında tutulmuştu.¹⁰ Söz konusu eser İsveç Kraliyet Kütüphanesinde bulunmaktadır.

7 Resimler için bkz. Ek-14-16.

8 Belgeler için bkz. *RA, Turcica*, Arslan Agas brev, 1667, vol.4.

9 Türkçeden İsveççeye geçen "Kalabalık" kelimesi "kayıma veya kavga" anlamına gelmektedir. *Svensk-Turkiskt Lexikon*, Översattning: Durusoy Yazan, Skolverk, Sweden, 2002.s.316.

10 Bkz. Theodor Westerlin, *Ett år i Stockholm. Samtida anteckningar om turkiska sändebudet Mustafa agas vistelse i Sverige 1727-1728*, Centraltryckeriet, Stockholm, 1904. İsveç arşiv ve kütüphanelerinde bulunan Türkçe belgelerin bir kısmını, Karl Vilhelm Zetterstéen ve Akdes Nimet Kurat birlikte *Türkische Urkunden*, Uppsala, 1938, adlı eserde transkript ve tasnifleri bulunmaktadır.

XII. Charles'tan sonra Osmanlı-İsveç ilişkileri ekonomik ve siyasi alanda gelişme göstermiş, bu da beraberinde Rusya'ya karşı ittifak yapılmasını sağlamıştı. İsveç Krallığı, XII. Charles'tan kalan borçlarını uzun yıllar ödeyememiş bu da karşılıklı olarak diplomatik heyetlerin ziyaretlerini beraberinde getirmişti. Bu ziyaretlere ait belgeler Riksarkivet'te bulunmaktadır. Ayrıca İsveç'i ziyaret eden Osmanlı heyetlerinin çeşitli resimleri de yapılmıştır. Örneğin Kozbekçi Mustafa Ağa ve Yirmisekizçelebizade Mehmed Said Efendi'nin heyetleri, Georg Engelhard Schröder (1684 –1750) tarafından resmedilmiştir. (Bkz. Ek.9-10)

Her ne kadar İsveç, İstanbul'da XII. Charles'ten itibaren kalıcı bir temsilcilik buldurmuşsa da Osmanlı Devleti, Stockholm'deki ilk kalıcı temsilciliğini oldukça geç bir tarihte 1877 yılında Murat Efendi'nin atanması ile açmıştı. Murat Efendi'den önce Osmanlı Devleti, geçici olarak Kozbekçi Mustafa Ağa'yı (1727-1728), ardından da Yirmisekizçelebizade Mehmet Sait Efendi'yi (1733) İsveç'e göndermişti. Osmanlı'nın İsveç'teki ilk kalıcı temsilcisi Murat Efendiye dair belgeler Riksarkivet'te bulunmaktadır.¹¹ Söz konusu belgeler İsveççe ve Türkçe (Osmanlıca)'dır. Ayrıca aynı dosya içerisinde diğer Osmanlı diplomatlarına (Prens Jan Karaca Paşa, Şerif Paşa vd. diplomatik görevlilere) dair belgeler de mevcuttur.

Osmanlı Devleti ve İsveç Krallığı arasındaki yazışmalar genelde Fransızca yapıldığı için belgelerin önemli bir kısmı Fransızca'dır. Fakat Türk-İsveç ilişkilerine dair Riksarkivet'teki belgeleri bir sıralamaya tabi tutarsak birinci sırada (yani oransal olarak) İsveççe, ikinci sırada Fransızca, üçüncü sırada ise Türkçe (Osmanlıca) belgeler yer alır. İsveç arşiv belgelerinde Türkiye (veya Osmanlı Devleti) İsveççe olarak *Turkiet* (kısaltması *Et*) veya *Asiatiska Turkiet* (kısaltması *Etx*) şeklinde yazılmaktadır.¹²

İsveç'te Osmanlı'yı temsil eden konsolosluklar şunlardı: Göteborg, Kristiania (Oslo), Lysekil, Malmö ve Stockholm idi.¹³

İsveç arşivlerinde bulunan Türkçe (Osmanlıca), Kırım Türkçesi (Tatarca) ve Farsça belgelerin tasnifi, K.V. Zetterstéen tarafından gerçekleştirilmişti.¹⁴ Riksarkivet'teki söz konusu tasnif Zetterstéen'in ismi ile anılmaktadır. Bu tasnifte tanıtılan bazı belgeler şunlardır:

Turcica I, N 1: III. Murat tarafından Sadrazam Mehmet Paşa'ya Zeytin Köyünün zeamet olarak verildiğine dair temlikname. 1 Rebiülevvel 988 (11 Mart 1587)

11 Murat Efendi ve diğer diplomatlara dair belgeler için bkz. *RA, Utrikesdepartementet*, 1902 års dossiersystem, vol.998. Resimler için bkz. Ek:9-10.

12 Bkz. Ek:6-7.

13 Konsolosluklara dair belgeler (1886-1916) için bkz. *RA, Utrikesdepartementet* 1902 års dossiersystem, vol.1032.

14 Zetterstéen'in gerçekleştirdiği tasnif için bkz. K.V. Zetterstéen, *Türkische, Tatarische und Persische Urkunden, Im Schwedischen Reichsarchiv*, Almqvist&Wiksell's Boktryckeri AB, Uppsala, 1945.

Gazi

Akademik
Bakış

203

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Turcica I, N 2: IV. Mehmet'ten Lehistan Kralı II. Jan Kazimierz Waza'ya. Ramazan 1065/Temmuz 1655.

Turcica I, N 10: I. Mahmut'tan İsveç Kral Fredrik'e. Ramazan 1149/Ocak 1737.

Turcica, Almkvist N 4 a: Osmanlı ile İsveç arasında akdedilen tedafüi (savunma) ittifak.¹⁵

Riksarkivet'te özel arşivler de bulunmaktadır; kişilere, ailelere ve kurumlara (kilise kayıtları gibi) ait belgeleri burada bulmak mümkündür. Söz konusu belgeler araştırmacılara açık ve katalogları dijital ortamda da bulunmaktadır.¹⁶ Ayrıca Riksarkivet'in bir yayını olarak hazırlanan "Svenskt biografiskt lexikon" (İsveç Ulusal Biyografi Sözlüğü)¹⁷ 2013 yılında 33 cilt olarak yayımlanmıştı. Her cilt ortalama 800 sayfa olup 9000'den fazla kişi ve aile biyografyasına yer verilmiştir. Söz konusu çalışma İskandinav ülkelerinde yapılan en büyük biyografi çalışmalarından birini teşkil etmektedir. Ayrıca bu çalışma dijital ortama aktararak çevrimiçi erişime de açılmıştır. Yaklaşık 25 000 sayfa olan biyografyada hemen hemen her kesimden insanın yaşamına ve faaliyetlerine fotoğraflarıyla beraber yer verilmesine rağmen az da olsa eksiklikler bulunmaktadır. Örneğin daha sonra Osmanlı vatandaşı olacak olan İsveçli Gustav Noring'in (Ali Nuri Dilmeç) hayatına dair bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁸ Söz konusu biyografya sözlüğünde yer verilen bilgilerin tümü İsveççe olarak hazırlanmıştır. Türkiye'de görev yapmış olan diplomatların özgeçmişlerine bahsi geçen sözlükte ulaşmak mümkündür. Böylece sözlük, Türk-İsveç diplomatik ilişkileri için de önemli bir katkı sağlamıştır.

İsveç'teki kamusal arşiv belgelerin tamamı Riksarkivet'te toplanmamıştır. Bu arşivde İsveç Kraliyetine ve hükümet organlarına (ayrıca özel kuruluşlara) ait belgeler bulunmaktadır. Diğer arşivlere ait belgelerin tüm kopyaları Riksarkivet'te bulunmamaktadır fakat arşivin dijital kataloğunda herhangi bir anahtar kelime ile araştırma yapıldığında, o konuya dair belgelerin fon bilgilerine ulaşmak mümkündür. Oluşturulan bu ortak veri tabanı sayesinde Riksarkivet, Krigsarkivet ve diğer bölgesel arşivlerde aynı anda arama yapılabilmektedir. Böylece herhangi bir arşivde tarama yapıldığında araştırma yapılan konuya dair tüm belgelerin yerleri ve fonları tespit edilebilmektedir. Söz konusu arşivlerin yazılı formları da birbirinden farklılık arz etmektedir. Örneğin Riksarkivet'in belge isteme fişinde belgenin fonu yazılırken gizli olup olmadığına dair bir ibare bulunmazken, Krigsarkivet fişinde gizlilik durumuna

15 Kurat, agm, s.666.

16 Türkiye'de görev yapmış olan Gustaf Oscar Wallenberg'a ait belgeler için bkz. RA, SE/SSHM/SME_197-1, vol.4. Söz konusu belgeler Wallenberg, Gustaf Oscar Arkiv olarak adlandırılmaktadır.

17 Web-sitesi için bkz: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx>. Söz konusu web sitesi, beş dilde hazırlanmıştır: İsveççe, İngilizce, Almanca, Fransızca ve Fince.

18 Noring için yapılan iki önemli çalışma için bkz. Jarring, Gunnar; "Ali Nouri- alias Gustaf Noring en Viking i frack", *Studie kamratan*, 64/1982; Jarring, Gunnar; "Bibliofilen Ali Nouris pa Upprättandet av ett Turkiskt Nationalbibliotek", Svenska Forskningsinsitutet i Istanbul *Maddelanden*, İstanbul 7/1982.

da yer verilmiştir. Her iki arşivde bulunan belge isteme fişleri İsveççe olarak 3 nüsha olarak hazırlanmıştır. Osmanlı ve Türkiye dış politikasıyla ilgili en önemli belgeler, Riksarkivet Utrikesdepartementet (Dışişleri) fonlarında bulunmaktadır. Bu belgelerde Türk-İsveç ekonomik, siyasi, diplomatik ilişkileri ve diğer devletlerle olan ilişkilere dair çok sayıda belgeye ulaşmak mümkündür. Osmanlı Devleti'nin ekonomisini, savaşlardaki durumunu, İsveç Kızılhaçı'nın faaliyetlerini, I. Dünya Savaşı sırasında İsveç Dışişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan B-Bölümü'nün yazışmalarını ve Türk dış politikasına dair belgeleri Riksarkivet'te görmek mümkündür. Dışişleri B-Bölümü'nün belgelerinde I. Dünya Savaşı sırasında İsveç üzerinden mübadele edilen Türk esirleri ile ilgili ve Türk diplomatlarının İsveç makamlarıyla yaptığı yazışmalar da bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti 19.yüzyıldan itibaren eski gücünü kaybetmiş ve Fransız İhtilali'nin etkisiyle hâkimiyetinde yaşayan milletler, isyan etmeye başlamıştı. Bu da çeşitli savaşları beraberinde getirmişti. İsveç ise Napolyon Savaşları'ndan itibaren tarafsızlığını koruyarak barışçıl bir politika izlemekteydi. I. Balkan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine İsveç, savaşan taraflar arasında ayırım gözetmeden, Kızılhaçı aracılığıyla, Sırbistan, Yunanistan ve Osmanlı Devleti'ne tam donanımlı üç ambulans göndererek, insani yardım konusunda uluslararası alanda etkili olmaya çalışmıştı. İsveç Kızılhaç yetkilileri, Balkan Savaşları'nda gördükleri olayları ya raporlarında ya da anılarında yer vermişti. Benzer bir durumu I. Dünya Savaşı sırasında da görmek mümkündür. İsveç Kızılhaçı, I. Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşen 428 malul Türk askerinin, İsveç üzerinden mübadelesini gerçekleştirmişti. Buna dair belgeleri gerek Riksarkivet gerek Krigsarkivet'te gerekse Kungliga Biblioteket'te (Kraliyet Kütüphanesi) bulmak mümkündür.¹⁹

Osmanlı Devleti'nden sonra bazı örnek olaylara değinirsek; Türkiye, Lozan görüşmelerinde Musul üzerindeki haklarından vazgeçmemiş bu da sorunun Milletler Cemiyeti'ne (MC) intikal edilmesine neden olmuştu. Sorunun çözümü için MC bölgeye bir inceleme heyeti göndermeye karar vermiş ve söz konusu heyetin başkanlığına da İsveçli diplomat Carl Einar Thure af Wirsén, atanmıştı. Heyetin yaptığı çalışmalar, görüştüğü kişiler, hazırladıkları rapor, yazışmalar ve Musul'la ilgili haritalar Riksarkivet'te bulunmaktadır.²⁰ Türk dış politikasında önemli bir yer teşkil etmiş olan Musul sorunuyla ilgili bazı harita ve raporlar Türk arşivlerinde bulunmazken, bu dokümanları İsveç arşivlerinde muhafaza edilmektedir.

19 Örneğin Türkiye ve Balkan savaşlarına dair fonlardan biri için bkz. RA, Utrikesdepartementet med föregångare, Turkiet och Balkan, SE/RA/221/2210.02/21/1188. Söz konusu arşiv kullanılarak hazırlanan önemli bir çalışma için bkz. Tülin Uygur, *I. Dünya Savaşı'nda Esir Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul, 2015.

20 RA, Utrikesdepartementet, NF-byrån, vol.5, 208; RA, Utrikesdepartementet, 1920 års dossier system, HP 1479, 1480. Haritalar için bkz. Ekler.

Gazi

Akademik
Bakış

205

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Cumhuriyet sonrasında Türk-İsveç ilişkilerinde önemli bir yer teşkil eden olaylardan biri de 1953 yılında Çanakkale Boğazı Nara Burnu açıklarında İsveç Orient Line'ya ait yük gemisi M/S Naboland'ın, Türk denizaltısı Dumlupınar ile çarpışmasıdır. Söz konusu deniz kazasında Dumlupınar Denizaltısı batmış ve 81 kişi hayatını kaybetmişti. Bu olaya dair İsveç arşivlerinde tasnifi yapılan gizli (hemlig) belgeler (iki büyük dosya) araştırmacılara açıktır.²¹ Bu çalışmada Riksarkivet'te Türkiye ile ilgili belgelerin sadece bir kısmına değinilmiştir. Söz konusu arşivde Ericsson'un Türkiye'deki faaliyetleri, Kıbrıs meselesi, Lozan, İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Bofors Şirketi'nin Türkiye'ye silah satışı ve Türkiye'nin dış politikası gibi birçok konuya dair belge araştırmacılara açıktır.

Krigsarkivet (Askeri Arşiv)

1805 yılında kurulan arşiv, 16.yüzyıldan günümüze kadar İsveç askeri tarihiyle ilgili en önemli belgeleri ihtiva etmektedir. Askeri arşivdeki belgelerin üzerinden kırk yıl geçtikten sonra araştırmacılara açık hale getirilmektedir. Krigsarkivet 80,000 metrekare üzerine kurulmuştur. Arşivde yaklaşık 1.000.000 milyon harita bulunmakta olup söz konusu haritalar ülkenin dört bir tarafından gelen ve 16.yüzyıla kadar uzanan bir koleksiyondan oluşmaktadır. Bu arşivde Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ait çeşitli haritalar bulunmaktadır. Özellikle İstanbul (Constantinople) ve Boğazlarla ilgili birçok harita tespit etmek mümkündür. Arşivde çok sayıda fotoğraf ve resim bulunurken, kataloglar da genellikle askeri personelin isimlerine göre hazırlanmıştır. Türkiye ve İran ile ilgili bazı fonlar şunlardır:

- Krigsarkivet, Axel Hultkrantz Arkiv. (Bu fonda Balkan savaşlarıyla ilgili önemli belgeler mevcut olup ayrıca Atina Müzesiyle ilgili çeşitli fotoğraflar da bulunmaktadır. Bu fondaki belgeler İsveççe, Fransızca ve Türkçe'dir.)
- Krigsarkivet, Fale Burmans Arkiv. (İsveçli seyyah ve kaşif Sven Hedin ve İran ile ilgili İsveççe belgeler mevcuttur.)
- Krigsarkivet, Crusebjörn-Unanderska Arkivet. (iki ciltten oluşan bu belgelerin önemli bir kısmı Fransızcadır)
- Krigsarkivet, Generalstaben Utrikesavdelningen, Serie E Ia, Inkomna skrivelser Turkiet, vol.1-2. (Bu fondaki belgelerin önemli bir kısmı 1915-1916 yıllarına ait İsveç Askeri Ataşesi E.Af Wirsén'in göndermiş olduğu rapor ve haritalardan oluşmaktadır. Belgelerin önemli bir kısmı İsveççedir. İkinci cilt ise 1917-1920, 1923-1924, 1933 yıllarına aittir)
- Krigsarkivet, Hjalmar Pravitz Arkiv. (Bu fonda İran'da görev yapmış olan H.Pravitz'in biyografisi, kaleme aldığı çeşitli notlar ve fotoğraflar bulunmaktadır. Belgeler İsveççedir.)²²

21 M/S Naboland-Dumlupınar belgeleri için bkz. RA, *Kommerskollegium Huvudarkivet*, Sekretessbe-lagda dossierserien rörande sjöfart, 1953-1954, F I bb:34a-b. Fotoğraf için bkz. Ek-11.

22 Pravitz'in anıları için bkz. Hjalmar Pravitz, *Från Persien i stiltje och storm*, Stockholm, Dahlberg, 1918.

- Krigsarkivet, Eric Fricks Arkiv vol.1-4 (Bu fondaki belgelerin ilk üç cildi fotoğraf dördüncü cildi ise gazete kupürlerinden oluşmaktadır.)

Krigsarkivet'te sadece Türkiye ile değil, İran ile ilgili de önemli belgeler bulunmaktadır. I. Dünya Savaşı öncesinde Ortadoğu'da önemli nüfuz alanlarından biri de İran idi. İngiltere ve Çarlık Rusya arasında nüfuz bölgesi olarak kullanılmak istenen İran, askeri birliklerini ıslah etmek için 1911 yılında İsveç askeri uzmanları ülkesine davet etmişti. 1924 yılına kadar bölgede kalan uzmanlar İran coğrafyası hakkında önemli bilgileri İsveç'e raporlar şeklinde göndermiş ve ülkenin dört bir tarafını fotoğraflamışlardı. Söz konusu belgeler arasında Osmanlı İttihat ve Terakki yöneticilerinden Enver Paşa ve Cemal Paşa'nın da fotoğrafları bulunmaktadır.²³ Askeri arşivde yer alan fotoğraflar gerek I. Dünya Savaşı öncesi gerekse savaş sırasında önemli görsel malzeme sunmaktadır. Örneğin Ortadoğu coğrafyasında önemli şehirler olan Beyrut, Şam, Tahran, Şiraz, Kum, İsfahan gibi kentlere dair birçok kare bulunmaktadır. Ayrıca arşivde: Cemal Paşa'nın Şam ziyareti ve karşılanması, Faysal ile görüşmesi, Arap Şeyhleri, Enver Paşa'nın Alman askerleri ile birlikte görüntüleri, Alman subayları, İran Şahı ve İstanbul ile ilgili fotoğraflar da yer almaktadır.

Krigsarkivet'te Osmanlı ülkesiyle ilgili önemli belgelerden biri de Çanakkale Savaşı sırasında Osmanlı'yı ziyaret eden İsveçli askeri yetkililerin hazırladıkları raporlardır. Çanakkale Savaşı'nı takip eden, Deniz Kuvvetleri'ne mensup İsveçli Yüzbaşı Th. Fevrell, Haziran-Temmuz 1915 tarihleri arasında Türkiye'de yaptığı çeşitli incelemelerden sonra Çanakkale Savaşı hakkında İsveç Kralı'na takdim edilmek üzere 180 sayfalık bir rapor hazırlamıştı. On üç bölümden oluşan raporda şu bilgilere yer verilmektedir: Çanakkale'de savaş muhabiri olarak gitmek için F.G.T. Eklund'un çabaları, Sadrazam Said Halim Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'dan bahsettikten sonra Alman subayları hakkında bilgilere yer vermektedir. İstanbul'daki Alman Elçisi ve çeşitli görüşmelerden sonra Fevrell, Çanakkale'ye ilk ziyaretini 23 Haziran'da yaptığını ifade etmektedir. Fevrell, Çanakkale'de görevli olan Liman von Sanders, Esad Paşa ve Cevad Paşa'dan bahsettikten sonra Seddülbahir'deki incelemelerini ayrıntılı bir şekilde raporunda anlatmaktadır.²⁴

Krigsarkivet, İsveç ulusal arşivinden (Riksarkivet) sonra önemli arşivlerden biri olup Türk tarihi için çeşitli belgeleri ihtiva etmektedir. Özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra Rumeli'deki askeri ıslahat düzenlemelerinde İsveç uzmanlar kullanılmış ve bunların yazdıkları raporlar bu askeri arşivde yer almaktadır. Ayrıca Türk dış politikasında önemli iki konu olan Boğazlar ve Musul meselesiyle ilgili belgeler ve haritalar da söz konusu arşivde bulunmaktadır.

23 Krigsarkivet, Eric Fricks Arkiv vol.1-4

24 Krigsarkivet, Fredrik Fevrells Arkiv, vol.574, Haziran-Temmuz 1915; Küçük, a.g.t., s.70-74.

Gazi

Akademik
Bakış

207

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

SONUÇ

Arşivler, sadece dış politika çalışmalarında değil, siyasi, ekonomik, kültürel ve diplomatik konuların aydınlatılmasında da önemli bilgiler sağlamaktadır. Türk tarihinin aydınlatılmasında önemli merkezlerden biri de Stockholm'dur. Çünkü uzun yıllar tarafsızlık politikası takip eden İsveç'e, Türkiye'de görev yapmış olan İsveçli diplomatlar, gözlemedikleri olayları ve yaşananları çeşitli aralıklarla bildirmişti. Bu da Türk tarihine dair önemli bir miktar belgenin oluşmasını sağlamıştır. İsveç arşivlerini geniş bir şekilde kullanan, bilindiği kadarıyla Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat'tır. Kurat gerek bireysel olarak gerekse de İsveçli Prof. K.V. Zetterstéen ile birlikte Riksarkivet'ten yararlanarak çeşitli çalışmalar yapmıştır. Maalesef Kurat'tan sonra (Türk vatandaşlarından) bir iki araştırmacı dışında İsveç arşivlerinden geniş bir şekilde yararlanan olmamıştır. Bunun belli başlı sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Türkiye'de İsveççe bilen tarihçinin neredeyse yok derecesinde olması ve bunun da İsveç arşivlerinde çalışmayı zorlaştırması
- İsveç arşivlerinde bulunan belgelerin öneminin Türk araştırmacılar tarafından henüz değerlendirilmemiş olması (söz konusu durum İsveçli araştırmacılar için de Türk arşivleri geçerlidir)
- İsveç'in pahalı bir ülke olması (Türkiye'ye göre) ve araştırmacıları bu durumdan alıkoyması
- Türkiye'de İskandinavya ve Baltık araştırmalarının ihmal edilmiş olması
- İsveç ve diğer İskandinav ülkelerine ait Türkçe bilimsel kaynaklarının son derece sınırlı olması ve bunun da araştırmacı ve öğrencilerin ilgisizliğine yol açması
- İskandinavya coğrafyasının çatışma bölgeleri içerisinde olmaması araştırmacıların ilgisini ikinci plana atması
- Gerek Türkiye'de gerekse İsveç'teki araştırmacı ve öğrencilerin birbirlerine karşı "uzak" ve "mesafeli" yaklaşımları da çalışmalarını etkilemektedir.

Türk arşivlerinde araştırma yapılmadan XII. Charles dönemi, Poltava Savaşı, İsveç-Rusya ilişkileri hakkında yazılacak eserler önemli eksiklikler barındıracaktır. Benzer şekilde İsveç arşivleri de kullanılmadan Osmanlı-İsveç İttifakı (1740), Prut Savaşı, İsveç'in Ortadoğu politikası, Rusya'nın sıcak denizlere inme ve Baltık politikası, Musul meselesi gibi konuları değerlendirmek güç olacaktır.

Bir imparatorluk geleneğine sahip ve İskandinavya ülkeleri içinde önemli bir konumda olan İsveç, Napolyon Savaşları'ndan itibaren tarafsız bir politika izlemiş ve dış politikasında ticari ilişkileri ön planda tutmayı tercih etmişti. Böylece savaşımlardan dolayı ülkesinde bulunan arşiv malzemesinin yok olması, zarar görmesi veya kaybolması gibi bir durumla karşılaşmamıştı. Bu da gerek İsveç tarihi gerekse Türk tarihi ile ilgili belgelerin günümüze kadar ulaşmasını

Görüş

sağlamıştı. İskandinavya ülkeleri içerisinde Türk tarihi ile ilgili en zengin arşiv malzemesine İsveç arşivleri sahiptir. Özellikle Osmanlı padişahlarının renkli kaligrafiyle hazırlanmış olan name-i hümayunları, beratları ve sadrazamların göndermiş oldukları mektuplar görsel malzeme açısından eşsiz bir örnek teşkil etmektedir. Hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti döneminde İstanbul ve İzmir limanları İsveç ticaretinde önemli bir yere sahip olmuş ve söz konusu şehirlerde zamanla bir İsveç kolonisinin oluşmasını sağlamıştı. Hem ticari ilişkiler hem de koloniden dolayı İsveç Krallığı, İzmir ve İstanbul'da birer konsolosluk açmış buradaki konsoloslar, buldukları yerlerdeki gelişmeleri raporlar halinde İsveç'e bildirmişti. Osmanlı siyasi, ekonomik ve idari yapısına dair önemli bilgiler ihtiva eden belge ve raporlar Riksarkivet'te bulunmaktadır.

İsveçli Elçiler, subaylar, sağlık görevlileri ve diplomatlar, Osmanlı Devleti için yaptıkları hizmetlerden dolayı çeşitli madalyalar ve beratlarla takdir edilmişti. Söz konusu madalya ve beratlar ailelerin mülkiyetinde muhafaza edilmektedir. Fakat bunlar kişisel arşivlerde yer aldığı için belirlenmesi ve tarihsel doküman olarak kullanılması oldukça güçtür. İsveç arşivlerinde bulunan belgeler, diğer yabancı arşivlerde olduğu gibi Türk arşivleri ile birlikte kullanıldığında gerek Türk dış politikası konuları gerekse de diğer konuların anlaşılması hususunda önemli bilgiler sağlayacaktır. Ayrıca İsveç arşivlerinde yer alan belgeler, Osmanlı Devleti veya Türkiye Cumhuriyeti merkezli bakış açısına alternatif bir yaklaşım sunacaktır.

Kaynaklar

a) Arşivler

Krigsarkivet, Eric Fricks Arkiv vol.1-4

Krigsarkivet, Fredrik Fevrells Arkiv, vol.574.

Riksarkivet (RA), Kommerskollegium Huvudarkivet, Sekretessbelagda dossierserien rörande sjöfart, 1953-1954, F I bb:34a-b.

RA, SE/SSHM/SME_197-1, vol.4.

RA, Turcica, Arslan Agas brev, 1667, vol.4.

RA, Utrikesdepartementet 1902 års dossiersystem, vol.1032.

RA, Utrikesdepartementet med föregångare, Turkiet och Balkan, SE/RA/221/2210.02/21/1188.

RA, Utrikesdepartementet, 1920 års dossier system, HP 1479, 1480.

RA, Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem, vol.998.

RA, Utrikesdepartementet, NF-byrån, vol.5, 208.

b) Telif Eserler ve İnternet kaynakları

ÅDAHL, Karin; Ed. *Alay-ı Hümayun, İsveç Elçisi Râlam b'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri 1657-1658*, çev. Ali Özdamar, Kitap yay., İstanbul, 2006.

Gazi

Akademik
Bakış

209

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

JARRING, Gunnar; "Ali Nouri- alias Gustaf Noring en Viking i frack", *Studie kamratan*, 64/1982. s.9-11.

JARRING, Gunnar; "Bibliofilen Ali Nouris pa Upprattandet av ett Turkiskt Nationalbibliotek", Svenska Forskningsinsitutet i Istanbul *Maddelanden*, İstanbul 7/1982.s.26-40.

KURAT, Akdes Nimet; "Avrupa Arşivleri ve Kütüphanelerinde Tarihimizi İlgilendiren Bazı Vesikalar ve Kaynaklar", *III. Türk Tarihi Kongresi Tebliğler*, TTK Basımevi, Ankara, 1948.

KÜÇÜK, Evren; *Türkiye-İsveç İlişkileri (1918-1938)*, Yayınlanmamış Doktora tezi, A.Ü, TİTE, Ankara, 2016.

RÅLAMB, Claes; *İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658*, çev. Ayda Arel, Kitap yay., İstanbul, 2013.

Svensk-Turkiskt Lexikon, Översattning: Durusoy Yazan, Skolverk, Sweden, 2002.

The Swedish National Archives Broşürü, 2012.

THEOLIN, Sture; *The Swedish Palace in Istanbul, İstanbul'da Bir İsveç Sarayı*, çev. Sevin Okay, YKY, İstanbul, 2001.

UYGUR, Tülin; *I. Dünya Savaşı'nda Esir Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul, 2015.

PRAVITZ, Hjalmar; *Från Persien i stiltje och storm*, Stockholm, Dahlberg, 1918.

WESTERIN, Theodor; *Ett år i Stockholm. Samtida anteckningar om turkiska sändebudet Mustafa agas vistelse i Sverige 1727-1728*, Centraltryckeriet, Stockholm, 1904.

ZETTERSTÉEN, K.V.; *Türkische, Tatarische und Persische Urkunden, Im Schwedischen Reichsarchiv*, Almqvist&Wiksell's Boktryckeri AB, Uppsala, 1945.

<https://riksarkivet.se/>, Erişim Tarihi: 2.7.2016

<https://riksarkivet.se/krigsarkivet>, Erişim Tarihi: 2.7.2016

<https://sok.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx>, Erişim Tarihi: 2.7.2016

<http://blog.peramuzesi.org.tr/sergiler/kozbekci-mustafa-aga/> Erişim Tarihi: 2.7.2016

<http://blog.peramuzesi.org.tr/haftanin-eseri/mehmed-said-efendi/> Erişim Tarihi: 2.7.2016

Gör

EKLER

Ek-1 Riksarkivet (İsveç Ulusal Arşivi) Dış Görünüşü.²⁵

Ek-2 Riksarkivet (İsveç Ulusal Arşivi) İç Görünüşü²⁶

Gazi

Akademik
Bakış

211

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

25 Fotoğraf: Evren Küçük

26 Fotoğraf: Evren Küçük

Ek-5 İsveç'in yabancı devletlerle imzalamış olduğu antlaşmaların toplandığı katalog.²⁹

Gos
Akademik
Bakış
214
Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Ek-6 Riksarkivet'te bulunan yazılı kataloglarda İsveççe olarak Türkiye'nin yazılışı: Turkiet (Et)³⁰

Es	Jugoslavien	Xmo	Mongoliet
Et	Turkiet	Xn	Nepal
EtA	Asiatiska Turkiet	Xp	Iran
Eu	Ungern	Xpa	Israel (Palestina)
Euk	Ukraina	Xs	Thailand
ES	Östersjöländerna (Baltica), allm	Xt	Jordanien
FN	Förenta Nationerna	Xy	Syrien
NF	Nationernas Förbund	Ya	Afrika, allm
Us	USA	Yab	Etiopien
Uk	USA:s territorier m m	Yb	Burundi
Va	Amerika, allm	Ye	Egypten
Var	Argentina	Yel	Elfenbenskusten
Vb	Brasilien	Yl	Liberia
ybo	Bolivia	Yli	Libyen
Vc	Costa Rica, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nicaragua, Panama	Ym	Marocko (Tanger)
Vch	Chile	Yse	Senegal
Vco	Colombia	Ysy	Sydafrika
Vcu	Cuba	Yt	Tunisien
Vd	Dominikanska republiken		
Ve	Ecuador		
Vh	Haiti		
Vm	Mexico		
Vpa	Paraguay		
Vpe	Peru		
Vu	Uruguay		
Vv	Venezuela		
Xa	Asien, allm		
Xaf	Afganistan		
Xb	Burma		
Xf	Filippinerna		
Xh	Saudiarabien, Jemen, Oman, Kuwait m m		
Xi	Indonesien		
Xir	Irak		
Xj	Japan		
Xk	Kina		
Xka	Kaukasien		
Xko	Korea		
Xl	Libanon, Syrien		
Xm	Manchukuo		

Gazi

Akademik
Bakış

215

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

30 Fotoğraf: Evren Küçük

Ek-7 İsveç Dışişleri Belgelerinde Türkiye ile yapılan ticarete dair bazı fon numaraları³¹

År	Sida	Titel	Fondnummer
1920-1924			
1921-1926			
1927-1930			
1930-1934			
1935-1939			
1939-1944			
1944-1947			
1948-1950			
1950-1952			
1920-1925			
1920-1925			
1925-1929			
1930-1934			
1934-1939			
1939-1943			
1944-1949			
1949-1951			
1951-1952			
1920-1922			
1922-1926			
1926-1929			
1929-1933			
1933-1939			
1939-1943			
1943-1946			
1946-1949			

Ek-8 İsveç'te görevli Osmanlı Diplomatlarını gösteren fon numaraları.³²

År	Titel	Fondnummer
1911-1912		
1912-1913		
1913-1914		
1914-1915		
1915-1916		
1916-1917		
1917-1918		
1918-1919		
1919-1920		
1920-1921		
1921-1922		
1922-1923		
1923-1924		
1924-1925		
1925-1926		
1926-1927		
1927-1928		
1928-1929		
1929-1930		
1930-1931		
1931-1932		
1932-1933		
1933-1934		
1934-1935		
1935-1936		
1936-1937		
1937-1938		
1938-1939		
1939-1940		
1940-1941		
1941-1942		
1942-1943		
1943-1944		
1944-1945		
1945-1946		
1946-1947		
1947-1948		
1948-1949		
1949-1950		
1950-1951		
1951-1952		

31 Fotoğraf: Evren Küçük

32 Fotoğraf: Evren Küçük

Ek-9 Kozbekçi Mustafa Ağa ve Maiyeti (1727-1728?), George Engelhardt Schröder. Tuval Üstüne Yağlıboya²

Ek-10 "Mehmed Said Efendi ve Maiyeti" (1733?), George Engelhardt Schröder. Tuval Üstüne Yağlıboya, (113 X 142 Cm)³

Ek-11 Türk denizaltısı Dumlupınar'ı batıran İsveç M/S Naboland gemisi.³³

33 RA, Kommerskollegium Huvudarkivet, Sekretessbelagda dossierserien rörande sjöfart, 1953-

Gazi

Akademik
Bakış

217

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Ek-12 MC Komisyonu Musul Haritaları³⁴

Ek-13 Râlab'ın yaptırdığı, Alay-ı hümayun resimleri.³⁵

1954, F I bb:34a.

34 RA, Utrikesdepartementet, NF-byrån, vol.5, 208; Fotoğraf: E. Küçük.

35 Ådahl, age., s. 129, 131.

Ek-14 Krigsarkivet (Askeri Arşiv)³⁶

Extended Abstract

Archives, as important witnesses of history and international affairs, function as the memories of states and bear strategic significance as well as enlighten some topics, help reforms and protect human and states' rights and documents of diplomatic relations. Sweden, which has not taken place in battles since 19th century, developed diplomatic and economic relations with Ottoman State in convenience with its neutrality policy. Archives can provide important data for not only the works on foreign policies but also enlightening political, economic, cultural and diplomatic matters. Stockholm is among the most important centres to enlighten Turkish history because Swedish diplomats missioning in Turkey reported periodically their observations and affairs they witnessed to their country, which was neutral for years. This situation caused the accumulation of significant amount of documents related to Turkish history. Sweden fol-

Gazi

Akademik
Bakış

219

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

36 Fotoğraf: Evren Küçük

lowed the developments in Ottoman State beginning from the reign of Charles XII by opening a permanent representative in Istanbul. Works to be prepared without researching Turkish archives will absolutely be inefficient in terms of Charles XII period, Poltava Battle and Sweden – Russia relations. In the same way, it will again be faulty to evaluate some affairs like Ottoman – Sweden Ally (1740), Prut War, Middle East policy of Sweden, Russia's policy of going down to warm seas and its Baltic policy and Mosul matter without using information in Swedish archives. Being an important Scandinavian country with an emperorship tradition, Sweden adopted a neutrality policy after Napoleon wars and prioritized commercial partnerships in its foreign policy. Therefore, archives storing works and documents over long periods did not get harm, lost or destroyed from the deteriorating effects of wars. This situation helped documents related to Swedish and Turkish history reach to date. Among the Scandinavian countries, Sweden shelters the richest archive related to Turkish history because either Ottoman State or Turkish Republic had the densest relations with Sweden Kingdom among Scandinavian countries. Reports Swedish diplomats sent and memories / logs of travellers or diplomats visiting Ottoman State served as an important resource for the works on Turkish foreign policy. These important resources for recording and learning Turkish history are stored in Sweden State Archive (Riksarkivet) and Sweden Military Archive (Krigsarkivet). However, unfortunately, Swedish archives cannot be benefitted efficiently in the preparation of works on Turkish foreign policy. It is a fortune that it is possible to find a great number of documents in Swedish archives from the beginning of 17th century related to Ottoman – Sweden relations, Ottoman public administration, political, economic and cultural matters. The fact that Charles XII stayed in Ottoman territory for long and had chance to know oriental culture left some traces in Sweden surviving even today. Written memories of Swedish diplomats and the pieces of works they brought to their country from Turkey constitute an important resource for Turkish diplomacy history. Since the Sweden adopted a neutrality policy during Balkan and First World War periods, its diplomats had the opportunities to follow the affairs on those days. Documents in Swedish archives can provide significant information to understand the matters related to Turkish foreign policy and others subjects when they are considered together with Turkish archives. In addition, documents stored in Swedish archives can present an alternative view to Ottoman State or Turkish Republic – centred opinions. The aim of present study is to promote Turkish funds conserved in Sweden archives, which are vitally important for the works on Turkish foreign policy.

Dengeleme mi Peşine Takılmak mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek* Balancing vs. Bandwagoning?: Rethinking Foreign Policy Strategies

Erdem ÖZLÜK**

Öz

Devletlerin dış politika amaçlarını nasıl gerçekleştirecekleri konusu Uluslararası İlişkiler’de oldukça köklü bir tartışmadır. Devletler, bazı durumlarda, temel amaçları arasında bir öncelik sıralaması yapmak zorunda kalarak bazen gücü, bazen güvenliği bazen de refahı tercih ederler. Bu çalışma devletlerin bu tercihler arasında nasıl bir öncelik sıralaması yaptıklarını ve birini elde etmek için hangisinden vazgeçmeyi göze aldıklarını sorgulamaktadır. Çünkü devletlerin amaçlarına ulaşmak için kullandıkları stratejiler birbirinden farklılaşabilir. Bununla birlikte Realist dış politika analizi çalışmalarında devletin temel arayışı kapasitesini maksimize etmek; bu amaca ulaşmak için kullanılan temel strateji ise “dengeleme” olarak kabul edilmiştir. Ancak son çeyrek asırda pratikte yaşanan değişimlerle birlikte dengeleme dışındaki yeni stratejilere duyulan ihtiyaç artmıştır. Bu çalışma dengeleme stratejisinin dışında da alternatif stratejilerin olduğu ve bunların devletlerin davranışlarını analiz etmek açısından bir değer taşıdığını ileri sürmektedir. Bu nedenle çalışma, “dengeleme” stratejisi dışında en çok referans verilenlerden biri olan “peşine takılmak” stratejisini de ele almaktadır. Bu iki stratejinin nasıl tanımlandığı, kendi içinde hangi türlere ayrıldığı ve stratejilerin devlet davranışları açısından doğurduğu etkilerin neler olduğu tartışılmıştır. Devletlerin bu iki stratejiden hangisini daha sık kullandıkları, bir seçim durumunda hangi gerekçelere bağlı olarak tercihlerini yaptıklarını anlamaya yönelik sorulara da yanıt aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dengeleme, Peşine Takılmak, Dış Politika Analizi, Dış Politika Stratejileri

Abstract

How do states achieve their main goals in foreign policy is one of the basic debates in the IR discipline. In some cases, states are obliged to make a decision between searching for more power, more security or more wealth. The primary question this study seeks to answer is: how states prioritize among these options. Because strategies that states use to achieve their foreign policy goals can be differentiated. However, in the Realist-oriented foreign policy analysis literature it is widely accepted that states seek to maximize their own power and capacity, and balancing is the basic strategy for state security. This study argues that especially after the end of the Cold War, new strategies are used and those strategies are valuable for analyzing and understanding state behaviors. Therefore, recently bandwagoning which is one of the most referred strategies like balancing should be discussed. This study deals with how we can define, classify and evaluate both strategies in terms of understanding state behaviors. This study also tries to answer that why and how states employ balancing or bandwagoning if they have to choose one of them? How do states make a choice between these two strategies?

Keywords: Balancing, Bandwagoning, Foreign Policy Analysis, Foreign Policy Strategies

* Makalenin Geliş Tarihi: 12.10.2016. Kabul Tarihi: 30. 03. 2017

** Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, eozluk@selcuk.edu.tr

gazi

Akademik
Bakış

221

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

GİRİŞ

Joseph S. Nye, 1995 yılında Doğu Asya'daki güvenlik sorunlarını kaleme aldığı çalışmasında, siyasal düzenin ekonomik gelişme için ne kadar hayati değer taşıdığını ilginç bir benzetmeyle ortaya koymuştur. Ona göre, "güvenlik oksijen gibidir, tükenmeye başlayana kadar değerini anlayamazsınız, ancak tükenmeye başladığında da onun dışında başka hiçbir şey düşünemezsiniz".¹ Nye'in Doğu Asya özelindeki bu benzetmesi, dünya politikasındaki son çeyrek yüzyılda yaşanan gelişmelere bakıldığında tüm dünya için geçerli bir tespite dönüşmüş durumdadır. Devletlerin en temel arayışlarından biri olarak güvenlik, 21. yüzyılda elde edilmesi çok "pahalı" ve fakat kaybedilmesi çok "ucuz" bir şey haline gelmiştir.

Devletlerin dünya politikasında ne istediği konusunda sorgulamadan kabul edilen "daha çok güç, daha fazla güvenlik, daha iyi bir ekonomi gibi" pek çok soyut tercih vardır. Bu tercihler, dünya politikasında birçok açıdan anlamlı olacak şekilde, Nye'in yaptığı benzetmede olduğu gibi, operasyonel hale de getirilir. Ancak tüm bu tercihlerin ve özellikle daha fazla güvenlik arayışının anlamlı olabilmesi için bazı noktaların açığa kavuşturulması gerekmektedir. Her şeyden önce, devletler bu tercihler arasında nasıl seçim yaparlar? Bu tercihleri nasıl öncelerler? Ya da bu tercihlerden birini elde etmek için hangisinden vazgeçmeyi göze alabilirler? gibi sorulara yanıt verilmelidir. Örneğin Waltz, gücün çok kullanışlı bir araç olduğunu bu nedenle de pek çok devlet adamının yeteri düzeyde güce sahip olmak istediğini belirtir. Ancak ona göre, bazı durumlarda devletin öncelikli kaygısı güce sahip olmak değil, güvenliği elde etmektir.² Yine bazı devletler için silahlı saldırılardan kurtulmak temel dış politika amacı olabilirken bazı devletlerin hiçbir şekilde bu tür kaygıları olmayabilir.³ Oksijen hayatta kalmak için herkese gereklidir ancak bu oksijen metaforunu sadece güvenlik arayışıyla ilişkilendirmek, bu arayışı evrensel bir niteliğe de dönüştürmektedir. Bu nedenle geleneksel dış politika yazınında tüm devletler için geçerli olan, evrensel, genel ve sorgulamadan kabul edilen dış politika amaçlarına dair varsayımların yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın temel ereklerinden biri bu gözden geçirme sürecine katkı vermektir.

Devletlerin amaçları, temel dış politika arayışları, öncelikleri ve tüm bunları elde etmek için kullandıkları stratejiler/araçlar birbirinden farklılaşabilir. Ancak Realist bakışın egemen olduğu dış politika analizi çalışmalarında temel arayış gücü maksimize etmek; temel strateji ise güç dengesini tesis etmek olarak algılanmıştır. Thucydides'in "güçlüler güçleriyle istediklerini yaparlar;

- 1 Joseph S. Nye, "East Asian Security: The Case for Deep Engagement," *Foreign Affairs*, Temmuz/Ağustos 1995, s. 91.
- 2 Kenneth N. Waltz, "The Origins of War in Neorealist Theory", *The Journal of Interdisciplinary History*, VIII/4, 1987, s. 616.
- 3 David A. Welch, *Painful Choices: A Theory of Foreign Policy Change*, Princeton University Press, Princeton 2005, s. 25.

Görüş

Akademik
Bakış

222

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

zayıflar katlanmak zorunda oldukları şeye katlanırlar"⁴ şeklindeki meşhur sloganı, devletlerin dünya politikasındaki temel arayışını anlamaya yönelik çalışmalarda sıklıkla kullanılan bir motto olarak benimsenmiştir. Edward H. Carr'ın, "gücü herhangi bir politik durumda ihmal etmenin en hafif tabiriyle bir ütopya olduğu ve her ne kadar ahlaki/moral meseleler olsa da gücün moral olarak dile getirilemeyeceği"⁵ konusundaki "keskin" vurgusu da disiplinde büyük bir iz bırakmıştır. Yine Hans J. Morgenthau çok ses getiren çalışmasında, dünya politikasını kabaca bir "güç mücadelesi" (*struggle for power*)⁶ olarak betimlemiştir. Uluslararası ilişkiler çalışmalarında en çok atıf alan çalışmanın sahibi Kenneth N. Waltz ise "eğer uluslararası politikanın ayırıcı bir teorisi varsa bunun, güç dengesi teorisi"⁷ olduğunu ileri sürmüştür.

Realizm'in disiplindeki bir asırlık yolculuğunda ve bu bakışın farklı zaman dilimindeki öne çıkan temsilcilerinin çalışmalarında güç, başta güvenlik olmak üzere devletin bütün temel arayışları için merkezi bir yer işgal etmektedir. Özellikle Klasik Realist bakışın gücü merkeze alarak yaptığı analizler, doğal olarak güç dengesinin/dengelemenin temel dış politika stratejisi olarak benimsenmesi sonucunu doğurmaktadır. Thucydides Peleponesyza Savaşı, Carr iki savaş arası dönem, Morgenthau İkinci Dünya Savaşı, Waltz ise Soğuk Savaş esnasında/hemen sonrasında dünya politikalarını anlamaya çalışmıştır. Her ne kadar Uluslararası İlişkiler disiplini değişime direnç konusunda oldukça "başarılı" bir performans sergilese de 21. yüzyılda uluslararası ilişkileri anlamaya yönelik bütün çalışmalarda yeni stratejilere, yeni arayışlara ve tercihlere ihtiyaç duyduğumuz açıktır. Bu çalışma güç dengesi teorisinin ve dengeleme stratejisinin dışında da alternatif araçların/yaklaşımların ve stratejilerin olduğunu ve bu araçların devletlerin dünya politikasındaki davranışlarını analiz etmek açısından işlevsel bir değer taşıdığını ileri sürmektedir.

Uluslararası ilişkilerin hala temel aktörü konumunda bulunan devletlerin dış politikadaki güç, güvenlik, refah gibi temel arayışlarını nasıl elde edebilecekleri konusunda (Realizm'in etkisiyle) yaygın şekilde benimsenmiş "dengeleme" (*balancing*) stratejisine yönelik eleştiriler, özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte artmaya başlamıştır. Her ne kadar ilk dönem alternatif stratejilerin geliştirilmesinde yine yoğun bir Realizm etkisi hissediliyor⁸ olsa da diğer alternatif-

4 Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, çev. Charles F. Smith, Harvard University Press, Cambridge 1958.

5 Edward H. Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Macmillan, London 2001, s. 216.

6 Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, McGraw Hill, 7. Baskı, Boston 2006.

7 Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Random House, New York 1979, s. 117.

8 Bu noktada Vasquez'in tespiti oldukça yerindedir. Ona göre tüm bu stratejilere yönelik tartışmalar yürütülürken neredeyse tamamı Realist çizginin temsilcisi olan Walt, Schweller, Christensen, Snyder ve Schroeder dengeleme konusunda Walt'a; peşine takılmak stratejisinde Walt'a; sorumluluğu başkasına devretmek stratejisindeyse Christensen ve Snyder'a referans

Gazi

Akademik
Bakış

223

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

lerin de tartışılmasıyla dış politika analizinde devletlerin tercihleri konusundaki literatür zenginlik kazanmıştır. Bu çalışma “dengeleme” stratejisiyle çıkılan yolda bugün oldukça geniş bir yelpazeye kavuşmuş alternatif stratejilerden en çok referans verilenlerden biri olan “peşine takılmak”⁹ (*bandwagoning*) stratejisini de ele almaktadır. Bu iki stratejinin ne olduğu, nasıl tanımlandığı, kendi içinde hangi türlere ayrıldığı ve devlet davranışları açısından doğurduğu etkilerin/sonuçların neler olduğu tartışılmıştır. Devletlerin bu iki stratejiden hangisini daha yaygın eğilim olarak kullandıkları, bir seçim durumunda hangi gerekçelere bağlı olarak tercihlerini yaptıklarını anlamaya yönelik sorulara da yanıt aranmıştır. Ayrıca bu iki stratejinin teorik bir çerçeve içinde anlam ifade ettiği gerçeğinden hareketle bu iki stratejiye yönelik hem karşılıklı cephelerden hem de genel olarak yöneltilelen eleştirilere de yer verilmiştir.

Dengeleme ve peşine takılmak stratejileri dışında kalan literatürdeki diğer stratejilerin tamamını burada ele almak çalışmanın hacmini çok genişleteceği için önem derecesine göre bir sınırlama yapılmış ve “dengeleme (*balancing*) ve peşine takılmak (*bandwagoning*)” stratejileri üzerinde durulmuştur. Bu stratejilerin her birinin kendi içinde de ayrımlar olduğu göz önüne alındığında, “sorumluluğu başkasına devretmek (*buck-passing*), korunmak (*hedging*), bağlamak (*tethering*), saklanmak (*hiding*), yatıştırmak (*accommodating/appeasing*), bedavacılık (*free-riding*), ötesine geçmek (*transcending*), prangalanmak (*chain-ganging*), tasmayı gevşetmek (*leash-slipping*), bağlamak (*binding*)” gibi diğer alternatiflere değinilememiştir.¹⁰ Bunun dışında, çalışma, yalnızca devletleri merkeze alarak, diğer aktörleri dışarıda bırakarak dış politika stratejileri üzerinde durmaktadır. İki temel stratejinin sadece güç, güvenlik, refah arayışla sınırlı olmadığını, konunun doğrudan ittifak teorisiyle ilişkili olduğunu da not etmek gerekmektedir. Bu nedenle -ayrı bir başlık altında olmasa da- ittifak teorisi ve stratejiler arasındaki ilişki de ele alınmıştır. Son olarak çalışma Türkçe literatürde yeterince üzerinde durulmamış bir konuyu ele aldığı ve bundan sonraki çalışmalar için bir rehber niteliğinde olma iddiası nedeniyle deskriptif bir niteliktedir. Ancak çalışmanın sonuç bölümünde her iki stratejinin karşılaştırmalı olarak Uluslararası İlişkiler ve daha özelden dış politika analizi çalışmaları ve devlet davranışlarının analiz edilmesi açısından ifade ettiği anlam tartışılmıştır.

1. DENGELEME, GÜÇ DENGESİ, GÜÇ DENGESİ TEORİSİ

1. 1. Kavramsal Karmaşa: Sorunlar

1955 yılında güç dengesi konusundaki ilk kapsamlı çalışmayı yapan Ernst B. Hass¹¹ ve 1979 yılındaki meşhur çalışmasını kaleme almadan yaklaşık on yıl

vermektedir. John A. Vasquez, “The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs: An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz’s Balancing Proposition”, *The American Political Science Review*, XCI/4, 1997, s. 903.

9 Bandwagoning, Türkçe’ye “takip etmek, eklemelenmek ya da suyuna gitmek” olarak da çevrilebilir. Ancak çalışma içinde “peşine takılmak” olarak Türkçeleştirmeyi tercih ettik.

10 Diğer stratejiler, şu an taslak aşamasında olan, ayrı bir çalışmada ele alınacaktır.

11 Ernst B. Haas, “The Balance of Power: Prescription, Concept, or Propaganda”, *World Politics*,

Görüş

Akademik
Bakış

224

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

önce Waltz, güç dengesinin uluslararası ilişkilerdeki en eski kavramlardan biri olduğunu,¹² 2005 yılında Levy ve Thompson, güç dengesi kavramının uluslararası ilişkilerdeki “mukaddes” (*venerable*) kavramlardan biri olduğunu,¹³ 2007 yılında Wohlforth ise güç dengesinin uluslararası ilişkilerdeki en etkili yaklaşım (*idea*) olduğunu ileri sürmüştür. Waltz “eğer uluslararası politikanın ayırıcı bir teorisi varsa bunun güç dengesi teorisi”,¹⁴ Schweller her ne kadar tartışmalı bir kavram olsa da dengelemenin en sık kullanılan kavram olduğunu,¹⁵ Wohlforth ise hiçbir teorik kavramın disiplinde güç dengesi kadar ne akademik dünyada ne de karar alıcıların ve uygulayıcıların dilinde bu kadar etki yaratmadığını belirtmiştir.¹⁶ Hatta pek çok açıdan Realistleri eleştiren Hedley Bull bile, güç dengesi teorisinin modern uluslararası sistemin gelişiminde evrensel ölçekte bir hegemonun kurulmasına mani olan, bölgesel ölçekte devletlerin otonomisini koruyan ve diplomasi, savaş ve uluslararası hukuk gibi kurumların gelişmesi için uygun ortam hazırlayan bir işlev icra ettiğini kabul etmiştir.¹⁷ Benzer vurguları ve disiplinin öne çıkan temsilcilerinin aşağı yukarı aynı nitelikteki referanslarını artırmak mümkündür. Ancak hem disiplindeki teorik tartışmalar açısından hem de daha özelden dış politika analizindeki merkezi önemine rağmen güç, güç dengesi, güç dengesi teorisi ve dengeleme gibi kavramların sanki birbirinin aynısıymış gibi kullanılması teknik ve epistemik anlamda bazı sorunlar doğurmaktadır.

Her şeyden önce bu kavramlar, bizzat kavrama ayrıcalıklı statü kazandıran isimlerin de kabul ettiği üzere, belirsiz bir doğaya sahiptir ve bu belirsizlik kavramların aynı zamanda tartışma ve eleştirilerin merkezinde yer almasına yol açmaktadır. Örneğin Haas’a göre, güç dengesinin; güç dağılımı, güç eşitliği, hegemonya, istikrar ve barış, istikrarsızlık ve savaş, güç politikaları, tarihin evrensel yasası ve politika yapımındaki sistem ya da rehber olmak üzere toplam sekiz farklı anlamı ya da göstergesi vardır.¹⁸ Kavramı belirsiz doğasından sıyırtıp, akademisyenler ve uygulayıcılar için daha operasyonel hale getirmek için çizilen bu çerçeve oldukça geniştir. Nitekim savaştan barışa, güç ilişkilerinden

V/4, 1953, s. 442.

- 12 Kenneth N. Waltz, “International Structure, National Force, and the Balance of World Power”, *Journal of International Affairs*, XXI/2, 1967, s. 215.
- 13 Jack S. Levy, William R. Thompson, “Hegemonic Threats and Great-Power Balancing in Europe, 1495-1999”, *Security Studies*, XIV/1, 2005, s. 1.
- 14 Waltz, *Theory of...*, s. 117.
- 15 Randall L. Schweller, “Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing”, *International Security*, XXIX/2, 2004, s. 166.
- 16 William C. Wohlforth, et al., “Introduction: Balance and Hierarchy in International Systems”, Stuart J. Kaufman (der.), *The Balance of Power in World History*, Palgrave Macmillian, New York 2007, s. 1.
- 17 Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Routledge, London 2002, s. 102.
- 18 Haas, “The Balance of Power...”, s. 447-452. Haas gibi Martin Wight da kavramın dokuz farklı şekilde tanımlandığını vurgulamaktadır. Martin Wight, *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, G. Allen&Unwin Ltd, London 1966.

Gazi

Akademik
Bakış

225

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

tarihin “evrensel” yasalarına kadar geniş bir yelpazeye referans vermektedir. Bu nedenle de güç dengesi, çoğu zaman birbiriyle örtüşmeyecek kadar farklı ve hatta birbiriyle çelişen anlamlara sahip olacak şekilde kullanılmaktadır.¹⁹ Güç dengesi yaklaşımının Aydınlanma’dan beri²⁰ Uluslararası İlişkiler çalışmalarında çok merkezi bir konumda yer aldığını vurgulayan Wohlforth vd., buna rağmen bu yaklaşımın Avrupa²¹ dışındaki alanlarda sistematik olarak test edilmediğini iddia etmektedir. Güç dengesinin belirsiz doğasını ortadan kaldırmak ve bu yaklaşımı diğer bölgelerde de test etmek için dokuz akademisyenin kaleme aldığı oldukça çarpıcı bir çalışmaya imza atmışlardır.²² Wohlforth vd., kavramın tartışmalı olduğunu ve birbirinden çok farklı şekillerde tanımlandığını kabul etseler de bir öze sahip olduğunu dile getirmişlerdir. Onlara göre güç dengesi yaklaşımı, çok kutuplu sistemlerde hegemonyanın inşa edilemeyeceğini çünkü sistem içinde yer alan diğer büyük güçlerin hegemonyanın oluşumundan tehdit algıladıkları için onu dengelemeye çalışacakları özüne dayanmaktadır.²³ Wohlforth vd., aynı zamanda çok kutuplu sistemlerde yaygın eğilim ve hatta “evrensel” olduğunu iddia ettikleri bu dengeleme eğiliminin “kolektif eylem sorunu, güçlü olanı taklit etme sorunu ve tehdidin kimden geleceği tam olarak bilinemediği için doğan belirsizlik sorunu” olmak üzere üç faktör nedeniyle sınırlanabileceğini de eklemiştirler.²⁴

Wohlforth vd.’nin güç dengesini tanımlamaya, ona ait çetin bir öz oluşturmaya, onun evrensel iddialarını ortaya koymaya ve bu yaklaşımı Avrupa dışında da test etmeye ve onu sınırlandıran bozucu faktörleri belirlemeye yönelik kapsamlı çalışması, pek çok çevre tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştiriler içinde en çarpıcı olanı, aynı derginin sayfalarından yanıt vermeye çalışan Mette E. Sangiovanni’nin eleştirileridir.²⁵ Sangiovanni, Wohlforth vd.’nin ortaya koyduğu çerçevenin, i- kavramın tanımından, ii- ampirik olarak güç dengesi yaklaşımını test etmeye yönelik girişimin verimsizliğinden ve son olarak da iii- kullanılan tarihsel verilerin yetersizliğinden kaynaklanan üç zafiyetinin

Görüş

Akademik
Bakış
226
Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

- 19 Steve Chan, “An Odd Thing Happened on the Way to Balancing: East Asian States’ Reactions to China’s Rise”, *International Studies Review*, XII/3, 2010, s. 388.
- 20 Buradaki Aydınlanma vurgusuyla güç dengesi konusunda 1742 yılında ilk sistematik çalışmayı yapan David Hume’a gönderme yapılmıştır. David Hume, “Of the Balance of Power”, Eugene F. Miller (der.), *Essays, Moral, Political, and Literary*, Liberty Fund, Inc., Indianapolis 1987, (orijinali 1742).
- 21 Avrupa’yı merkeze alarak yaklaşık beş asırlık Avrupa’daki güç dengesi politikalarını sistematik olarak analiz eden çalışma için bakınız. Levy, Thompson, “Hegemonic Threats...”, s. 1-33.
- 22 William C. Wohlforth, et al., “Testing Balance-of-Power Theory in World History”, *European Journal of International Relations*, XIII/2, 2007, s. 155-185.
- 23 *A.g.m.*, s. 156. Benzer bir tespit için bakınız. Robert Jervis, “Balance of Power: Political”, James D. Wright (der.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Elsevier, Oxford 2015, s. 1040.
- 24 Wohlforth, et al., “Testing Balance...”, s. 159.
- 25 Mette E. Sangiovanni, “The End of Balance-of-Power Theory? A Comment on Wohlforth et al.’s ‘Testing Balance-of-Power Theory in World History’”, *European Journal of International Relations*, XV/2, 2009, s. 347-380.

olduğunu belirtmektedir.²⁶ Bu üç sütun üzerinden eleştirilerini detaylandıran Sangiovanni'ye göre, asıl mesele Wohlforth vd.'nin açıklamaya çalıştığı gibi güç dengesinin 2.000 yıllık geçmişi olan farklı sistemleri ve o sistemdeki birimlerin eylemlerini açıklamak değil, güç dengesi yaklaşımının modern uluslararası sistemi açıklama kapasitesinin olup olmadığını anlamaktır.²⁷

İkinci olarak, güç dengesi her ne kadar en yaygın yaklaşımlardan biri olsa da hala pek çok açıdan belirsiz ve analiz açısından kontrol edilemeyen (*intractable*) bir karaktere sahiptir.²⁸ Bu durum büyük oranda güç kavramının doğasının tartışmalı olmasından kaynaklanmaktadır. Soğuk Savaş döneminde büyük oranda askeri kapasiteye dayanan materyal/maddi unsurlar üzerinden tanımlanan güç, bugün pek çok farklı göstergeyle tanımlanmaya başlamıştır. Gücün doğası, tanımı ve göstergelerine ilişkin değişim, geleneksel güç dengesi tartışmalarının da sorgulanmasına yol açmıştır. Güç dengesi konusundaki çalışmaların yeterince ampirik olarak desteklenmiş çalışmalarla sistematik şekilde yürütülmemesi de önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim pek çok ittifak davranışı ya da devletlerin yaptığı askeri yığınak diğer bir devleti dengelemeye yönelik girişim olarak yorumlanmakta ve fakat hangi devlet, hangi sistemde, neden, hangi güce ya da tehdide karşılık dengeleme girişiminde bulunur soruları yeterince yanıtlanamamaktadır.²⁹ Tüm bunlara ek olarak güç dengesi konusunda yürütülen tartışmaların yalnızca büyük güçler üzerine odaklanması, diğer güçleri ihmal etmesi³⁰ ve (ister inşa edilsin isterse de gerçek durumu yansıtsın) büyük güçler arasında yalnızca askeri güç eşitliğini teminine yönelik bir çerçeve içermesi de³¹ Soğuk Savaş sonrası dönemde pek çok açıdan eleştirilmiştir.

Üçüncü olarak, bir önceki noktaya doğrudan ilişkili olacak şekilde, güç dengesine dair tartışmaların genelde Realist çizgi içine hapsedilmesi³² alternatif bakışlarla konuyu zenginleştirme ihtimalini düşürmüştür. Realist paradigmanın çetin özünü temsil eden varsayımlarında "gücün dünya politikasının temel niteliği olması,³³ materyal kapasitenin öncelenmesi ve devlet tercihle-

26 *A.g.m.*, s. 347.

27 *A.g.m.*, s. 371.

28 Jack S. Levy, "What Do Great Powers Balance Against and When?", T. V. Paul, et al., (der.), *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Stanford University Press, Stanford 2004, s. 29.

29 Jack S. Levy, "Balances and Balancing: Concepts, Propositions, and Research Design", John A. Vasquez, Colin Elman (der.), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, New York 2003, s. 128-130.

30 Doğu Asya ve ikincil güçler örneği üzerinden bu konudaki eleştiriler için bakınız. Robert S. Ross, "Balance of Power Politics and the Rise of China: Accommodation and Balancing in East Asia", *Security Studies*, XV/3, 2006, s. 355-395.

31 Kevin Sweeney, Paul Fritz, "Jumping on the Bandwagon: An Interest-Based Explanation for Great Power Alliances", *The Journal of Politics*, LXVI/2, 2004, s. 429.

32 Colin Elman, Michael A. Jensen, "Introduction", Colin Elman, Michael A. Jensen (der.), *Realism Reader*, Routledge, London 2014, s. 4.

33 Randall L. Schweller, David Priess, "A Tale of Two Realisms: Expanding the Institutions De-

Gazi

Akademik
Bakış

227

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

rinin çok sınırlı bir alanda sabitlenmiş olması (dengeleme)³⁴ gibi nedenlerle güç dengesi konusundaki tartışmalar son döneme kadar hep belirli ön kabuller üzerinden yürütülmüştür. Zaten Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte geleneksel güç dengesi teorisi de birçok açıdan sorgulanmaya başlamıştır. Özellikle Soğuk Savaş'taki iki kutuplu yapının sona ermesi, güç dengesi konusundaki tartışmaların ve daha genelde Realist bakışın araştırma gündeminin yoğun şekilde eleştirilmesine yol açmıştır. Örneğin 1990'lı yılların hemen başında pek çok akademisyen iki kutuplu yapının yerini yeni bir "çok kutuplu" güç dağılımına bırakacağını dile getirerek,³⁵ evrensel bir kural gibi sunulan dengelemenin artık geçerli olamayacağını ileri sürmüştür. Yine, sadece güç dengesinin değil aynı şekilde dengelemenin de tek kutuplu yapılarda açıklayıcı bir gücü olduğu çünkü tek kutuplu yapı içindeki diğer devletlerin hegemon gücü her şekilde dengelemeye çalıştığı yaygın şekilde kabul edilmiştir. Örneğin C. Layne'e göre devletler dengelemeye eğilimlidir. Çünkü onlar uluslararası sistemdeki güç dağılımındaki kendi pozisyonları konusunda hassastır. Yaşanacak muhtemel bir değişimin güvenlik göstergeleri sistem içinde kendini hemen belli etmektedir.³⁶ Soğuk Savaş'ın sonuyla dengelemenin en iyi açıklama gücüne sahip olduğu ileri sürülen görece bir tek kutuplu yapı ortaya çıkmış olsa da bu yapı kısa süre içinde başka formlara bürünmeye başlamıştır. Soğuk Savaş'ın sonuyla birlikte ortaya çıkan tek kutuplu yapıda yani ABD'nin gücünün zirvesinde olduğu dönemde bile, A. P. Liff'e göre, ABD'yi dengelemeye yönelik herhangi bir girişim olmamıştır. Liff, sadece bu durum nedeniyle değil son dönemde dünya politikasında yaşanan pek çok gelişme nedeniyle de 1980 ve 1990'larda çok büyük ilgi gören dengeleme teorisinin "zor zamanlar" geçirmeye başladığını iddia etmektedir.³⁷

Dördüncü olarak, girişte de belirtildiği üzere, geleneksel güç dengesi-ne yönelik ilk eleştiriler yine Realist çizginin türevleri tarafından formüle edilmiştir. "Dengeleme ve onun karşıtı gibi algılanan hegemonya" karşıtlığı gibi Realizm'in çetin özünü korumakla birlikte, devletin tercihleri ve tercihlerin nasıl karşılanacağı konusundaki ayrımlar Realizm içinde (Saldırgan Realizm ve Savunmacı Realizm) bölünmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Askeri yayılmayı temel norm olarak önceleyen Saldırgan çizginin aksine büyük güçlerin yayılma-

bate", *Mershon International Studies Review*, XLI/1, 1997, s. 6.

- 34 Jeffery Legro, Andrew Moravcsik, "Is Anybody Still a Realist?", *International Security*, XXIV/2, 1999, s. 5-55.
- 35 Daniel H. Nexon, "The Balance of Power in the Balance", *World Politics*, LXI/2, 2009, s. 345.
- 36 Christopher Layne, "The Unipolar Illusion: Why New Great Powers Will Rise", *International Security*, XVII/4, 1993, s. 11-12.
- 37 Adam P. Liff, "Whither the Balancers? The Case for a Methodological Reset", *Security Studies*, XXV/3, 2016, s. 424-425. Ancak Liff, "her ne kadar güç dengesi teorisinde Neorealist çerçeve içinde pek çok sorunlu nokta olsa da, son dönemde yaşanan gelişmeler göstermiştir ki hem teorik hem de pratik olarak güç dengesini "iskartaya çıkartmak" hatalı ve oldukça kusurlu bir yaklaşım olacaktır" vurgusunu da eklemektedir.

Görüş

sını önlemeye yönelik dengelemeyi önceleyen Savunmacı çizgi devlet davranışları konusunda birbirinden ayrılmaktadır. Bu nedenle Soğuk Savaş sonrası dönemde güç, güç dengesi ve dengelemeye yönelik tartışmaların sağlıklı şekilde değerlendirilebilmesi için tartışmanın hangi kanal ya da kanat üzerinden yürüdüğü'nün de bilinmesi gerekmektedir. Dengelemenin en azından Waltz'un iddia ettiği gibi evrensel bir kural ya da uygulama olmadığı ve alternatif stratejilerin olabileceği Realist çizginin yeni türevleri tarafından kabul edilmiştir.³⁸ Tüm bu tartışmaları okuyabilmek adına dengelemenin nasıl bir evrim geçirdiği ve bu evrimin paralel olarak Realist çizgideki değişimle nasıl değerlendirilmesi gerektiği de analiz edilmelidir.

Son olarak, güç, güç dengesi ve dengeleme konusundaki tartışmalarda yaşanan teknik ve epistemik sorunlardan biri de konunun ittifak teorisiyle olan bağlantısıyla ilgilidir. Aynı bağlantıya işaret eden Wilkins'e göre uluslararası ilişkilerde çok yoğun şekilde devlet davranışları ve ittifaklar konusunda çalışmalar yürütülmüş olsa da hala disiplinde güvenilir bir tasnif ya da genel bir teorik bakış geliştirilememiştir.³⁹ Disiplinin ittifak teorisi ya da daha özelden ittifak davranışları konusundaki bu zafiyeti de doğal olarak güç dengesine ilişkin tartışmaları olumsuz açıdan etkilemektedir. Nitekim, teorik perspektifin yokluğundan dolayı Waltz'un formüle ettiği haliyle güç dengesi teorisi aslında yapısal bir analizde ve uluslararası sistemi merkeze alacak şekilde yapılan analizlerde hayat bulsa da yoğunlukla ikili ilişkilere ampirik olarak uyarlanmaya çalışılmıştır.⁴⁰

Tüm bu sorunlara rağmen, güç dengesi ve dengeleme, özellikle onu formüle eden güçlü isimlerin katkıları ve Realist çizginin kullanıcıları ve uygulayıcıları için "basit ve açıklayıcı" vurgularıyla devlet davranışları ve tercihleri konusundaki etkili düşünce/yaklaşımlardan biri olma özelliğini sürdürmüştür. Soğuk Savaş içinde ete kemiğe bürünmüş bu yaklaşıma Soğuk Savaş sonrasında da yaygın şekilde başvuruluyor olması da dikkat çekicidir.

1. 2. Dengelemeyi Tanımlamak

Dengeleme, Waltz'un kullandığı en basit haliyle tanımlandığında, hegemon durumda olmaya yönelik girişimde bulunan güce karşı zayıf tarafı desteklemek demektir.⁴¹ Özünde uluslararası sistemin devlet davranışları üzerindeki (sınırlayıcı, zorlayıcı ya da kimi davranışları ödüllendiren) etkilerini açıklamaya ça-

38 Stuart J. Kaufman, "Conclusion: Theoretical Insights from the Study of World History", Stuart J. Kaufman (der.), *The Balance of Power in World History*, Palgrave Macmillan, New York 2007, s. 229-237.

39 Thomas S. Wilkins, "Alignment, not Alliance- The Shifting Paradigm of International Security Cooperation: Toward a Conceptual Taxonomy of Alignment", *Review of International Studies*, XXXVIII/1, 2012, s. 54.

40 Vesna Danilovic, *When the Stakes Are High: Deterrence and Conflict among Major Powers*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 2005, s. 75.

41 Waltz, *Theory of...*, s. 126.

Gazi

Akademik
Bakış

229

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

İşan Neorealist teori⁴² içinde ayrıcalıklı bir yer tutan dengeleme, evrensel bir kural gibi algılanmıştır.⁴³ Sadece Neorealistler değil Morgenthau gibi Klasik Realistler için de dengeleme, devlet davranışlarını açıklamak açısından bir değer ifade etmektedir. Morgenthau'ya göre dengeleme, bir devletin sahip olduğu kapasiteyi (gücü) diğer devletin gücüne en azından onun üzerinde olmasa bile eşit olacak noktaya taşıma girişimidir.⁴⁴ Yine başka bir çalışmasında Morgenthau, özellikle küçük devletlerin egemenliklerini korumak için güç dengesine ihtiyaç duyduklarını ya da başka bir devletin korumasına muhtaç olduklarını belirtmiştir.⁴⁵ Realist çizginin iki önemli temsilcisi de dengelemeyi salt materyal kapasitenin artırılması ve bu sayede devlet güvenliğinin garanti altına alınmasının bir aracı olarak değerlendirmektedir. Yine aynı şekilde Robert J. Art da dengelemeyi bir devlet için diğer devlet ya da devlet koalisyonları karşısında kendisi adına en iyi çıktığı elde edebilecek bir seçenek olarak tanımlamaktadır. Ona göre devlet, kendi güç değerlerine yenilerini ekleyerek ya da rakip devlet/devlet koalisyonlarının sahip olduğu avantajları azaltarak dengeleme yapar.⁴⁶

Dengelemenin bu genel ve görece soyut tanımlarının yeterince işlevsel olmadığını ileri süren Randall L. Schweller, "daha somut" bir dengeleme tanımına başvurmaktadır. Ona göre dengeleme bir devletin diğer bir devlet ya da koalisyona karşı askeri gücünü içsel mobilizasyon ya da ittifaklar tesis ederek artırması ve böylece diğer devlet/lerin siyasi ya da askeri dominasyonunu, toprak işgalini önlemeye ya da bunu ertelemeye çalışmasıdır. Bu nedenle dengeleme, Waltz'un iddia ettiği gibi, sürekli devam eden bir pratik değil daha çok devletin siyasal veya askeri anlamda hayati çıkarlarının tehlikede olduğunu düşündüğü ya da doğrudan bir işgalle karşılaşma ihtimalinin yüksek olduğunu düşündüğü süreçte devletlerin başvurduğu bir stratejidir. Hatta ona göre dengeleme devletlerin birbirlerinin askeri varlıklarına yönelik somut bir tehdidin olduğunda ve/ya potansiyel bir savaş durumunda anlamlı bir hal almaktadır.⁴⁷ Başka bir çalışmasında da Schweller, dengeleme/güç dengesinin üç temel ilkesinin olduğunu belirtmektedir. i. Bölgesel hegemon konumundaki güçler, rakiplerinin muhtemel yükselişinin önüne geçmeye çalışır. ii. Hegemon durumda olmayan bütün güçler mümkün olduğu kadar kapasitelerini artırır, kapasitelerindeki görece artışın onlara sağlayacağı avantajı kullanmaya çalışır. iii. Devletler özellikle kendileri açısından tehlike yaratacak şekilde diğer dev-

42 Schweller, Priess, "A Tale of Two Realisms...", s. 8.

43 Jack S. Levy, William R. Thompson, "Balancing on Land and at Sea: Do States Ally against the Leading Global Power?", *International Security*, XXXV/1, 2010, s. 40.

44 Hans. J. Morgenthau, Kenneth W. Thompson (der.), *Principles and Problems of International Politics: Selected Readings*, Alfred A. Knopf, New York 1950, s. 103.

45 Morgenthau, *Politics Among Nations...*, s. 196.

46 Robert J. Art, "Correspondence: Striking the Balance", *International Security*, XXX/3, 2005, s. 183.

47 Randall L. Schweller, *Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power*, Princeton University Press, Princeton 2006, s. 9.

letlerin güç kapasitelerini artırmaları durumunda ittifaklar tesis ederek ya da askeri kapasitelerini artırarak onları dengelemeye çalışır.⁴⁸

Waltz ve Schweller'in dengelemenin tanımına yönelik yaklaşımları arasındaki farklılık aslında temsil ettikleri teorik perspektiften kaynaklanmakta ve bu ayrım tanım meselesinin çok ötesine geçmektedir. Realist çizginin disiplininin inşasından beri geçirdiği evrimin önemli duraklarından biri de Neorealist paradigma içinde yaşanan "mezhepsel" bölünmedir. Waltz bu bölünmede Savunmacı Realizm'in temsilcisiyken; Schweller ise Saldırgan Realizm'in öne çıkan isimlerinden biridir. İki "mezhep" arasındaki ayrım noktalarını belirlerken kullanılabilecek iki temel fay hattı vardır. Birincisi, devletin dünya politikasındaki temel arayışlarından güç ve güvenlik tercihleri arasındaki öncelik meselesidir. "Daha fazla güce sahip olmak doğal olarak daha fazla güvenlik getirir" şeklindeki Klasik Realizm'deki anlayışı sorgulayan Waltz, hegemon ya da tek kutuplu yapı yerine iki kutuplu sistemin daha istikrarlı olduğunu çünkü kutup liderlerinin istikrardan yana seçim yaptıklarını ve en azından bu pozisyonlarını korumak istediklerini ileri sürmektedir.⁴⁹ Saldırgan Realistler ise devletin kapasitesi ne olursa olsun bölgesel ya da küresel ölçekte bir hegemonya tesis etmeye çalıştığını ve Waltz'un çizdiği çerçevenin statükocu bir yan içerdiğini savunmaktadır.⁵⁰ İkincisi ve daha önemlisi, devletlerin (ister daha çok güç isterse daha çok güvenlik arayışı temelli olsun) hayatta kalma mücadelelerini hangi stratejiye bağlı olarak yürüttükleri konusundaki ayrımdır. Saldırgan Realistler, Savunmacıların iddia ettiği gibi dengeleme stratejisinin yaygın bir strateji olmadığını,⁵¹ dünya politikasında devletlerin asıl seçiminin dengeleme (*balancing*) ve sorumluluğu devretmek (*buck passing*) arasında olduğunu ileri sürmektedir. Saldırgan Realizm'in en ünlü temsilcisi John J. Mearsheimer'a göre özellikle tehdit altındaki devlet dengelemeyi tercih etmek yerine sorumluluğu başkasına devretme stratejisini tercih etmektedir.⁵²

Mearsheimer, Waltz özelinde Savunmacı Realizm'e yönelik eleştirilerini teorik çerçeve üzerinden yoğunlaştırmaktadır. Ona göre Waltz'un yaklaşımının en temel varsayımlarından biri devletlerin anarşik uluslararası sistemdeki en temel aktörler olduğu iddiasıdır. İkincisiyse devletlerin bu anarşik ortamdaki en temel motivasyonu hayatta kalmak yani kendi egemenliklerini garanti altına almaktır. Waltz, bu iki varsayımı çıkış noktası olarak benimsediği için devletlerin kendi pozisyonlarını yalnızca güç dengesi içinde koruyabileceği çıkarımını

48 Randall L. Schweller, "Missed Opportunities and Unanswered Threats: Domestic Constraints on the Balance of Power", <http://www.yale.edu/irspeakers/SchwellerFall02.pdf> (erişim tarihi: 09.09.2016).

49 Waltz, "International Structure...", s. 230.

50 John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton, New York 2001, s. 20.

51 Eric J. Hamilton, Brian C. Rathbun "Scarce Differences: Toward a Material and Systemic Foundation for Offensive and Defensive Realism", *Security Studies*, XXII/3, 2013, s. 444.

52 Mearsheimer, *The Tragedy...*, s. 140.

Gazi

Akademik
Bakış

231

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

yapmaktadır. Daha açık bir ifadeyle devletler, hayatta kalma süreçlerini garanti altına almak adına rakiplerinden bir şekilde daha güçlü olmayı hedefleyeceklerdir. Oysaki Mearsheimer'a göre, eğer Waltz haklıysa, devletler dünya politikasındaki güçlerini maksimize etmeye girişmemelidir çünkü diğer büyük güçler, sistem içindeki bu tür girişimleri dengeleyecek şekilde karşı adımlar atacaktır. Waltz'un devlet gücünü maksimize etmek yerine, sistem içindeki pozisyonunu sürdürmelidir tespitini de eleştiren Mearsheimer, Waltz'un bu yaklaşımı nedeniyle dengelemeye ayrıcalıklı yer verdiğini ileri sürmektedir.⁵³

Aslında öz olarak Avrupa merkezli modern uluslararası sistemi bizzat o sistemin nevi şahsına münhasır dinamikleri üzerinden açıklamak için geliştirilmiş olan güç dengesi teorisi, Mearsheimer'a göre devlet davranışları konusunda iki temel varsayıma sahiptir.⁵⁴ Birincisi, devletin dengeleme ya da sorumluluğu devretmek konusundaki seçimleri büyük oranda devletin coğrafyasına bağlıdır. Potansiyel hegemon devletin komşuları coğrafi olarak uzak durumda olan devletlere nazaran daha çok dengeleme çabası içine girerler çünkü coğrafi yakınlık, maliyetleri düşürürken dengelemeden kaynaklanan faydaları artırır. İkincisi, daha zayıf ya da küçük olan devletler dengelemeden ziyade potansiyel hegemonun peşine takılmayı (*bandwagoning*) tercih ederler. Çünkü devletin görece gücü (potansiyel hegemonu dengeleme kapasitesi) ne kadar büyükse, dengeleme yapma ihtimali de o kadar büyüktür. Wohlforth, Mearsheimer'ın çizdiği bu çerçeveye devletin algıladığı tehdit düzeyini de ekleyerek, sadece coğrafi yakınlığın değil aynı zamanda tehdit düzeyinin yüksek olmasıyla devletin dengeleme stratejisine başvurması arasında da doğrudan bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁵

İster Waltz'un öncelediği güç, isterse Mearsheimer'ın tanımladığı coğrafi yakınlık ya da tehdit temelli olsun dengeleme, daha güçlü ve/ya tehlikeli bir şeye karşı geliştirilen bir stratejidir. Nitekim tek kutuplu yapı içindeki hegemon güç, tanım olarak, dengelemeye ihtiyaç duymaz. Ancak aynı yapı içindeki daha küçük güçler, hegemon gücü dengeleyecek şekilde strateji geliştirirler. "Belirsizlik, hayatın kendisidir ve hiçbir alanda uluslararası politikada olduğundan daha belirgin değildir" diyen Waltz'a göre, bu belirsiz doğaya sahip dünya politikasında barış bazen hegemonyanın varlığıyla bazense farklı güçler arasındaki dengelemeyle ilintilenir. Ona göre hangisinin doğru olduğunu sorgulamak, meselenin özünü tam olarak kavrayamamak demektir. Hegemon güç olmak peşinde koşan ve onu dengelemeye çalışan başka güçler vardır. Kısacası hegemonya dengeyi doğurur. Bunu tarihsel olarak görmek ve teorik olarak anlamak, Waltz'a göre, kolaydır.⁵⁶

53 John J. Mearsheimer, "Reckless States and Realism", *International Relations*, XXIII/2, 2009, s. 242-243.

54 Mearsheimer, *The Tragedy...*

55 Wohlforth, et al., "Introduction: Balance...", s. 5-18.

56 Kenneth N. Waltz, "The Emerging Structure of International Politics", *International Security*,

Dengeleme nasıl gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin maliyeti yüksek bir seçenektir ve bu stratejiye başvuran devletin başarısız olma ihtimali de oldukça yüksektir. Bu nedenle Mowle ve Sacko'ya göre tek kutuplu yapı içinde peşine takılmak stratejisi dengeleme stratejisinden daha ödüllendirici olabilir. İleride de tartışıldığı üzere, peşine takılmak stratejisi dengelemenin mefhumu muhalifi değildir ve hatta bazı durumlarda bu iki strateji eş zamanlı kullanılacak şekilde işlevsel olabilir ve bu tür koşullarda hangisinin daha baskın olduğu anlaşılamayabilir. Örneğin Soğuk Savaş'ta NATO'nun parçası olan Avrupalı güçler, eş zamanlı olarak ABD ile ilişkilerini peşine takılmak stratejisine uygun şekilde yürütürken, SSCB'yi de dengelemeye çalışmışlardır.⁵⁷ Özellikle Soğuk Savaş boyunca Avrupalı devletlerin ABD ile olan ittifakları “daha az savunma harcamasıyla daha fazla güvenlik” elde etmeye yönelik bir çizgide yürümüştür. Bu ilişki hem güç dengesi perspektifinden hem de tehdit dengesi teorisi (*balance of threat theory*) üzerinden Avrupalı güçlerin neden ABD'yi dengelemeye çalışmadığını ve hatta böyle bir gereksinime neden hiç ihtiyaç duymadıklarını anlamak açısından önemlidir. Soğuk Savaş döneminde geçerli olan bu anlayış, özellikle Soğuk Savaş'ın hemen ardından ABD'nin görece tek kutuplu bir dünya inşa etme girişimleriyle birlikte değişim geçirmiştir. Bu süreçte, Anders Wivel'e göre, Avrupalılar siyasal entegrasyonu derinleştirerek, tek kutuplu yapıdan kaynaklanan “tehdidi” dengelemeye çalışmışlardır.⁵⁸ Transatlantik ilişkilerinin Soğuk Savaş'tan günümüze geçirdiği evrim bile, aslında dengeleme dışında da alternatif stratejilerin olduğu ve dengeleme stratejisinin kendi içinde farklı türlerinin olduğunu görmek noktasında iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Dengelemenin, bütün eleştirilere ve formüle edildiği, anlam kazandığı Soğuk Savaş sona ermiş olmasına rağmen, hala akademik ve pratik olarak cazibesini koruyor olması onu inşa eden ya da eleştiren isimlerin şöhretiyle sınırlı değildir. Daha çok Metternich, Castlereagh ya da Bismarck gibi politikacıların elinde anlam ifade eden güç dengesi pratiğiyle çıkılan yolda, tablo 1'de de gösterildiği üzere, bugün tam dokuz farklı dengeleme türünden bahsedilmektedir. Dünya politikasında özellikle 21. yüzyılda yaşanan bazı gelişmelerin ve daha özelde devlet davranışlarının ve ittifak teorisinin daha iyi anlaşılması açısından dengelemenin bu farklı türlerini de değerlendirmek gerekmektedir.

Tablo 1: Dengelemenin Türleri

İç Dengeleme – Internal Balancing	Dış Dengeleme – External Balancing
Sert Dengeleme – Hard Balancing	Yumuşak Dengeleme – Soft Balancing

XVIII/2, 1993, s. 72.

57 Thomas S. Mowle, David H. Sacko, *The Unipolar World: An Unbalanced Future*, Palgrave Macmillan, New York 2007, s. 67-69.

58 Anders Wivel, “Balancing Against Threats or Bandwagoning with Power? Europe and the Transatlantic Relationship after the Cold War”, *Cambridge Review of International Affairs*, XXI/3, 2008, s. 301-302.

Gazi

Akademik
Bakış

233

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Negatif Dengeleme – Negative Balancing	Pozitif Dengeleme – Positive Balancing
Uzak Dengeleme- Offshore Balancing	Yakın Dengeleme- Onshore Balancing
Her Yerde Dengeleme- Omnibalancing	

1. 3. Dengelemenin Türleri

Waltz'un kullandığı anlamda basitçe, daha güçlü bir devlet ya da koalisyonla karşı zayıf tarafı desteklemek şeklinde tanımlanan dengeleme stratejisinde özellikle üç noktanın altını çizmek gerekir. Birincisi dengelemenin bir şeye (diğer devlet/ler) karşı olduğu, ikincisi bu eylemin/stratejinin bir amaç için yapıldığı, üçüncüsüyse amacı elde etmek için hangi yöntem/araçların kullanılacağı meselesidir. Dengelemenin aşağıda tek tek tartışılan dokuz türü arasındaki farklılaşma daha çok üçüncü faktörle ilişkilidir. Öz olarak dengelemenin bütün türleri, Waltz'un tanımındaki daha güçlü konumdaki devlete karşı hayatta kalmak (bu bazen gücü maksimize etmek bazen de güvenliği garanti altına almak şeklinde tezahür edebilir) amacıyla kullanılmakta ve bu yönüyle bütün türler aynı özü paylaşmaktadır. Sadece başvurulan yöntem konusunda bir farklılık vardır. Nitekim Waltz'un kendisi bile dengelemenin "iç ve dış dengeleme" olmak üzere iki türü olduğunu 1979'daki çalışmasında ortaya koymuştur.

i- İç Dengeleme-Dış Dengeleme

Eğer bir devlet kendisine yöneltilen tehditleri yine kendi imkânlarını kullanarak minimize etmeye çalışıyorsa iç dengelemeye başvurmuş demektir. Devlet, eğer yüzleşmek zorunda kaldığı korku ya da tehdidin üstesinden gelmek adına diğer devlet/lerle işbirliği yapıyorsa dış dengeleme stratejisini kullanıyor demektir. Waltz'a göre, devletin ittifak içinde olduğu diğer devletlerin kapasitesinden çok kendi kapasitesine dayanarak iç dengeleme yapması dış dengelemeye oranla daha güvenilir ve tercih edilir bir seçenektir.⁵⁹ Waltz'un genel yaklaşımı ve Neorealizm'in özellikle anaşsi, öz-yardım (*self-help*), aldatma ve belirsizlik konusundaki tespitleri göz önüne alındığında Waltz'un bu iki dengeleme türü arasındaki önceliği daha anlaşılır olacaktır.

ii- Negatif Dengeleme-Pozitif Dengeleme

Dengeleme stratejisinde devletlerin kendi kapasitelerini artırma ve böylelikle tehdidin üstesinden gelme şekillerine göre yapılan iç ve dış dengeleme ayrılarından farklı olarak, dengelemenin bir diğer türü de negatif ve pozitif dengelemedir. Bu dengeleme türünde devletler, ilkinden farklı olarak kendi kapasitelerinden çok diğer devlet/lerin kapasitelerini zayıflatmaya yönelik girişimlerle dengeleme yapmaya çalışırlar. Devletlerin ister iç isterse dış dengelemeyle sahip olduğu kapasiteyle diğer devlet/lerin kapasitesini zayıflatmaya çalışması

59 Waltz, *Theory of...*, s. 168.

negatif dengeleme olarak tanımlanmaktadır.⁶⁰ Daha çok askeri kapasite üzerinden tanımlanan negatif dengeleme, aynı zamanda ekonomik ve diplomatik olarak da diğer devleti zayıflatma girişimlerini kapsamaktadır. Örneğin Suriye iç savaşında Rusya ve Türkiye arasında yaşanan uçak krizinden sonra Rusya, Türkiye'nin Suriye'deki etkinliğini ciddi ölçüde zayıflatacak şekilde askeri, diplomatik ve ekonomik araçları kullanarak negatif dengeleme stratejisine başvurmuştur. Devletin dünya politikasında kendi kapasitesini artırmaya yönelik çabaları (bu çabalar hem iç hem de dış kaynaklı olabilir) ise pozitif dengeleme olarak tanımlanmaktadır. Kai He'ye göre devletin dengeleme stratejisi ve bu iki türden hangisini önceleyeceği onun algıladığı tehdit düzeyiyle doğrudan ilişkilidir. Ona göre devlet, potansiyel rakibinden ne kadar çok tehdit algılırsa pozitif dengeleme yapma ihtimali de o kadar yüksek olur.⁶¹ Aynı örnekle devam etmek gerekirse, uçak krizi sonrasında Türkiye'nin hem iç hem de dış dengeleme yoluyla (askeri mobilizasyon, NATO, İsrail ile ilişkilerin normalleşmesi vb. gibi) Rusya'dan algıladığı tehdit ve Suriye politikasına yönelik pozisyonu güçlendirmek nedenleriyle kendi kapasitesini artırmaya yönelik girişimleri pozitif dengeleme stratejisine başvurduğunun bir göstergesidir.

iii- Sert Dengeleme-Yumuşak Dengeleme

Dengeleme stratejisi ve türleri konusundaki literatürün en zengin olduğu alanlardan biri de sert ve yumuşak dengeleme ayrımıdır. Sert ve yumuşak dengelemenin, diğer dengeleme türlerine oranla, son dönemde daha çok tartışılıyor olmasının iki temel gerekçesi vardır. Birincisi gücün doğasına ilişkin olarak yürütülen tartışmaların (sert güç, yumuşak güç ayrımı gibi) disiplinde son çeyrek asırda yoğunlaşmasıdır. İkincisi geleneksel olarak daha çok militer ve materyal araçlarla tanımlanan dengeleme stratejilerinin kapsamının genişlemiş olmasıdır. Özellikle ikinci nokta disiplinin genel görünümündeki değişim ve materyal olmayan unsurların da bir analiz parametresi olarak yaygın şekilde kullanılmasıyla bağlantılıdır.⁶² Nitekim büyük oranda askeri araçlar ve askeri tehdit üzerinden tanımlanan sert dengeleme, Soğuk Savaş sonrası dönemle birlikte yeni şekillenen uluslararası ortamın dinamikleriyle bazı açılardan uyumsuzluk göstermeye başlamıştır.⁶³ M. Fortman'a göre, dengelemenin en eski türlerinden biri olarak sert dengeleme, bugünün dünya politikasında i- devletler güvenliklerine yönelik yoğun bir askeri tehditle yüzleştiklerinde, ii- potansiyel

60 Reuben Steff, Nicholas Khoo, "Hard Balancing in the Age of American Unipolarity: The Russian Response to US Ballistic Missile Defense during the Bush Administration (2001-2008)", *Journal of Strategic Studies*, XXXVII/2, 2014, s. 227-228.

61 Kai He, "Undermining Adversaries: Unipolarity, Threat Perception, and Negative Balancing Strategies after the Cold War", *Security Studies*, XXI/2, 2012, s. 157.

62 Martha Finnemore, "Legitimacy, Hypocrisy, and the Social Structure of Unipolarity: Why Being a Unipole Isn't All It's Cracked Up to Be", *World Politics*, LXI/1, 2009, s. 83.

63 G. John Ikenberry, "Introduction", G. John Ikenberry (der.), *America Unrivaled: The Future of the Balance of Power*, Cornell University Press, Ithaca 2002, s. 25.

Gazi

Akademik
Bakış

235

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

rakip devletin gücü diğer devleti neredeyse yok edecek noktaya kadar yükseldiğinde, iii- rakip devletler arasında çatışma yoğunlaştığı zaman gerçekleşir.⁶⁴ Bu nedenle 21. yüzyılda sert dengeleme, Soğuk Savaş atmosferinde ifade ettiği değeri büyük oranda yitirmiştir. Bugün daha çok tartışılan strateji yumuşak dengelemedir.

Yumuşak dengeleme hem yoğunluk bakımından hem de bünyesinde barındırdığı araçlar açısından sert dengelemeden ayrılmaktadır. Daha çok askeri kapasitenin artırılması veya savunma/güvenlik ittifaklarıyla güçlü olana karşı geliştirilen sert dengelemeden farklı olarak, yumuşak dengeleme daha sınırlı askeri kapasite artırımını ve hepsinden daha önemlisi resmi ve/ya gayri resmi güvenlik ağlarına başvurmayı ve bölgesel ve uluslararası örgütlerle daha yakın çalışmayı içermektedir.⁶⁵ Yumuşak dengeleme konusunda 2005 yılında en önemli çalışmaya imza atan Robert A. Pape, ABD ve diğer güçler arasındaki ilişki üzerinden yumuşak dengelemeye dair bir analiz yapmaktadır. Ona göre yakın gelecekte, ABD'yi dengelemek adına Çin, Japonya, Almanya, Fransa, Rusya gibi güçler ve diğer bölgesel güçlerin geleneksel sert dengeleme yöntemlerine (askeri yığınak yapmak, savaşa yönelik koalisyon kurmak, askeri teknolojiyi ABD'nin düşmanlarına transfer etmek gibi) başvurmaları çok ihtimal dâhilinde değildir. ABD hegemonyasını tek başına dengelemeye çalışmak çok maliyetli diğer devletlerle işbirliği yaparak dengelemekse, koalisyonun her anlamda birlik içinde hareket edeceğine emin olmaksızın, çok risklidir. Pape'e göre bu güçler, geleneksel sert dengelemeden ziyade yumuşak dengeleme yöntemlerine başvurmaktadır. Pape, yumuşak dengelemeyi; askeri olmayan araçları kullanarak, doğrudan ABD'nin askeri üstünlüğünü hedef almayan ve fakat onun askeri üstünlüğünü ya da tek taraflı askeri politikalarını zayıflatan, bozan ya da erteleyen eylemler olarak tanımlamaktadır. Yumuşak dengeleme, uluslararası kurumları, ekonomik araçları, diplomatik düzenlemeleri kullanmayı ve üstün konumunda olan gücün içinde yer aldığı bir savaşta tarafsız kaldığını beyan etmeyi ve bu tarafsızlığı sert şekilde yorumlayarak uygulamayı içermektedir ki ona göre zaten çalışmayı kaleme aldığı dönemde ABD'nin Irak'ta yürüttüğü savaşa karşı diğer güçler bu araç ve eylemlere hali hazırda başvurmuştur.⁶⁶ Pape, ayrıca yumuşak dengelemenin eğer ABD tek taraflı güvenlik ve askeri politikalarını sürdürmeye devam ederse giderek yoğunluk kazanacağını da öngörmektedir. Hatta yumuşak dengelemenin yoğunlaşması, uzun dönemde sert dengeleme de yapabilecek şekilde daha sıkı işbirliğine dayalı bir ittifakın

Görüş

Akademik
Bakış
236
Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

- 64 Michel Fortmann, et al., "Conclusions: Balance of Power at the Turn of the New Century", T. V. Paul, et al., (der.), *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Stanford University Press, Stanford 2004, s. 362-365.
- 65 T. V. Paul, "The Enduring Axioms of Balance of Power Theory," T. V. Paul, et al., (der.), *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Stanford University Press, Stanford 2004, s. 3.
- 66 Robert A. Pape, "Soft Balancing against the United States", *International Security*, XXX/1, 2005, s. 9-10.

doğuşuna zemin hazırlayabilir. Çünkü ona göre dengelemenin mantığında hegemon durumda olan devlete karşı kolektif eylem yapabilecek bir dizi ikincil gücün işbirliği yatmaktadır.⁶⁷

Pape'in bu çalışmayı kaleme aldığı *International Security* dergisinin aynı sayısında T. V. Paul da ABD üstünlüğünü merkeze alarak, benzer analizler yapmaktadır. Ona göre yumuşak dengeleme, ikincil güçlerin sahip olduğu bir motivasyon olarak tanımlanmakta ve bu motivasyon tek kutuplu yapıda yer alan hegemonun dünya politikasındaki etkisini/kapasitesini kullanmasını zorlaştıran unsurları kapsamaktadır. Ancak Paul, yumuşak dengelemenin anlam ifade edebilmesi için üç temel şartın karşılanması gerektiğini ileri sürmektedir. Birincisi, baskın/dominant güç pozisyonu ve bu gücün askeri eylemlerinin ikincil devletler üzerinde giderek bir endişe yaratması ve fakat doğrudan onların egemenliklerine yönelik ciddi bir tehdit oluşturmaması gerekir. Zira böyle bir ciddi tehdidin varlığında ikincil devletler sert dengelemeyi tercih edeceklerdir. İkincisi, dominant devletin dünya politikasındaki güvenlik ve ekonomi alanlarındaki temel sorunlara çözüm üretme kapasitesi ve temel hizmetleri sunması (*public goods*) ve onun bu niteliğinin kolayca değiştirilebilir olmaması gerekir. Üçüncüsü, dominant durumda olan devletin kendisine yönelik yumuşak dengeleme girişimlerine karşı anlık misilleme yapmaması gerekir çünkü ikincil devletlerin dengeleme girişimleri doğrudan dominant gücün pozisyonuna meydan okuyacak askeri araçları içermemektedir.⁶⁸

Pape ve Paul'un formüle ettiği yumuşak dengeleme kısa sürede akademik olarak pek çok tartışmaya yol açmıştır. Yumuşak dengelemeyi özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde görece ABD hegemonyasının yaşandığı süreçte dünya politikasını anlamak açısından daha işlevsel bulan çevreler, neredeyse ikincil devletlerin tüm eylem ya da önlemlerini bu sınıfa sokmaya çalışmıştır. Yumuşak dengelemeyi daha dar bir çerçevede tanımlayan kesimlerse hegemon güçten kaynaklanan "tehditlerle" baş etmeye yönelik koordineli girişimleri dikate almışlardır. Bu ikisi arasında bir yerde durarak yumuşak dengelemeyi aynen Pape gibi tanımlayan B. E. Whitaker'a göre yumuşak dengeleme, hegemon gücün tek taraflı politikalarını sekteye uğratmaya yönelik girişimleri kapsamaktadır. Ancak Whitaker, yumuşak dengelemenin tanımı ya da bu yaklaşımın teorik değerinden çok, bu yaklaşımın örneğin bir grup Afrika ülkesi tarafından kullanılıp kullanılmayacağını sorgulamaktadır. Ona göre yumuşak dengeleme konusunda yürütülen bütün tartışmalar yalnızca Fransa, Almanya, Rusya, Çin, Hindistan gibi ikincil güçler üzerinde yoğunlaşmış ve daha zayıf güçlerin hegemonu dengeleme kapasitesi olmadığı ön kabulü nedeniyle zayıf devletlere hiç yer verilmemiştir. Genel kabule uygun şekilde zayıf devletlerin yalnızca peşine takılmak stratejisi izleyeceği algısının değişmesi gerektiğini ileri süren

67 A.g.m., s. 17.

68 T. V. Paul, "Soft Balancing in the Age of U.S. Primacy", *International Security*, XXX/1, 2005, s. 59.

Gazi

Akademik
Bakış

237

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Whitaker'a göre yumuşak dengeleme, sert dengelemeden farklı özellikleri nedeniyle zayıf devletlerin de davranışlarını açıklayacak bir karaktere sahiptir.⁶⁹

Whitaker'ın yumuşak dengeleme tartışmalarında zayıf devletlerin ihmal edildiğine yönelik bu eleştirisinin dışında, bu yaklaşımın teorik değeri konusunda da ciddi bazı eleştiriler dile getirilmiştir. Örneğin Brooks ve Wohlforth, yumuşak dengeleme kavramının gelişimini aslında geleneksel güç dengesi teorisindeki gibi karşılıklı olarak birbirini dengelemeye çalışan büyük güçlerin olmadığı yeni uluslararası sisteme uyarlama girişimi olarak değerlendirmektedir. Onlara göre bu girişimlerde iki temel yanlışlık yapılmaktadır. Birincisi yumuşak dengeleme, ABD'nin eylem ve politikalarını sınırlandırmaya yönelik diğer devletlerin eylemlerini açıklayacak alternatif bir yaklaşımdan yoksundur. İkincisi yumuşak dengelemenin ampirik olarak gerçekten bir değer ifade edip etmediği konusunda da sorunlar bulunmaktadır.⁷⁰

Ilai Z. Saltzman tarafından da benzer eleştiriler yöneltilmektedir. Ona göre de yumuşak dengeleme konusunda son dönemde giderek zenginleşen bir literatür olmasına rağmen, bu tartışmalarda hala iki noktada eksiklik görülmektedir. İlk olarak yumuşak dengelemenin, geleneksel güç dengesi yaklaşımı mantığının dışında en azından o yaklaşımın çetin özünden farklılaştırılmış ve üzerinde büyük oranda anlaşılabilir bir tanımlı yoktur. Nitekim mevcut tanımlar, hala güçlü olan devletin zayıflatılmasına yönelik girişimlere referans vermektedir. Bu anlamda da öz olarak askeri olmayan önlemleri içerdiği ileri sürülen yumuşak dengelemenin geleneksel/sert dengelemeye alternatif sunabilecek bir şekilde formüle edilmesi gerekmektedir. İkinci olarak, yumuşak dengeleme konusunda daha önceden yapılan çalışmalar sadece belirli bir tarihsel döneme yoğunlaşmış durumdadır. Örneğin Soğuk Savaş öncesi dönemi açıklayacak şekilde yeterli bir analiz gücüne sahip olmadığı anlaşılan yumuşak dengeleme, daha çok ad-hoc durumlar için uyarlanabilecek bir bakış açısı gibi algılanmaktadır.⁷¹ Bu eleştirileri sıraladıktan sonra Saltzman, yumuşak dengelemenin basitçe devleti tehdit eden diğer devletin zayıflatılması olarak tanımlanamayacağını not etmektedir. Ona göre yumuşak dengeleme, devlet davranışları konusundaki bir dış politika teorisidir ve bu teori dünya politikasındaki kapasite dağılımı değişimlerine karşı devletlerin neden ve nasıl davranması gerektiğini açıklayacak bir niteliği haizdir. Başka bir ifadeyle bu yaklaşım sistemik bir çıktıdan ziyade bir stratejik seçim yaklaşımıdır. Ek olarak yumuşak dengeleme, ne bir diplomatik ihtilaf (*diplomatic friction*) ne de bir sıradan devletler arası diplomatik girişimdir. Son olarak geleneksel güç dengesi yaklaşımından farklı olarak

69 Beth Elise Whitaker, "Soft Balancing Among Weak States? Evidence from Africa", *International Affairs*, LXXXVI/5, 2010, s. 1110.

70 Stephen G. Brooks, William C. Wohlforth, "Hard Times for Soft Balancing", *International Security*, XXX/1, 2005, s. 72.

71 Ilai Z. Saltzman, "Soft Balancing as Foreign Policy: Assessing American Strategy toward Japan in the Interwar Period", *Foreign Policy Analysis*, VIII/2, 2012, s. 132.

yumuşak dengeleme, askeri olmayan araçları kullanarak, yükselen gücün ya da tehditlerin manevra kabiliyetini sınırlandırma ya da engelleme temeline dayanmaktadır.⁷²

Yumuşak dengeleme konusundaki tartışmaları ABD ve Çin ilişkileri üzerinden değerlendiren Kai He ve Huiyun Feng, devletlerin hangi dengeleme türünü seçtiklerini belirleyen asıl unsurun güç paritesindeki değişim ve ekonomik bağımlılık olduğunu ileri sürmektedir. Eğer devletler arasındaki güç parite farkı ve ekonomik bağımlılık ne kadar yüksekse devletin yumuşak dengeleme stratejisini seçme ihtimali de o kadar yüksektir. Soğuk Savaş sonrası ABD'nin Çin'e yönelik politikası onların bu iddiasını test etmek açısından hayati bir önem taşımaktadır. Onlara göre, iki devlet arasındaki büyük güç farkı ve iki ülke arasında giderek artan ekonomik karşılıklı bağımlılık ABD'nin Çin'i sert dengelemeden ziyade yumuşak dengeleme yöntemlerine başvurarak dengelemesine yol açmıştır.⁷³ Yumuşak dengeleme konusundaki eleştirilere de yer veren He ve Feng'e göre, özelde yumuşak dengeleme genelde tüm dengeleme stratejileri tek kutuplu yapının geçerli olduğu sistemde pek bir anlam ifade etmemektedir. Yine yumuşak dengeleme davranışları aslında olağan tek kutuplu politikalarından çok fazla ayırt edilebilecek bir öze sahip değildir. Üçüncüsü yumuşak dengeleme yaklaşımı yanlışlanabilir değildir (*not falsifiable*). Tüm bu eksiklerine ve eleştirilere rağmen yumuşak dengeleme entelektüel olarak bir değer ifade etmektedir. He ve Feng, yumuşak dengeleme konusundaki tartışmalara katkı vermek adına sert ve yumuşak dengelemeyi de kendi içinde ikiye ayırarak tasnif etmektedir.⁷⁴

Tablo 2: Sert ve Yumuşak Dengeleme Çeşitleri

Tanım	Askeri	Askeri Olmayan
<i>Sert Dengeleme:</i> Devletin rakibine oranla kendi gücünü artırması.	Askeri Sert Dengeleme <ul style="list-style-type: none"> • İç askeri dengeleme: silahlanma yarışı, askeri mobilizasyon • Dış askeri dengeleme: ittifak kurmak 	Askeri Olmayan Sert Dengeleme: <ul style="list-style-type: none"> • Müttefiklerine stratejik teknoloji transferi • Müttefiklerine ekonomik yardım yapmak
<i>Yumuşak Dengeleme:</i> Devletin rakibinin görece gücünü zayıflatması ve kendi güvenliğini artırması.	Askeri Yumuşak Dengeleme: <ul style="list-style-type: none"> • Düşmanının düşmanına silah satışı • Düşman devleti hedef alarak silah kontrolü/sınırlandırılması 	Askeri Olmayan Yumuşak Dengeleme: <ul style="list-style-type: none"> • Ekonomik yaptırım ve ambargo • Stratejik işbirliği yapmamak

72 Saltzman, "Soft Balancing as Foreign Policy...", s. 133.

73 Kai He, Huiyun Feng, "If Not Soft Balancing, Then What? Reconsidering Soft Balancing and U.S. Policy Toward China", *Security Studies*, XVII/2, 2008, s. 365.

74 *A.g.m.*, s. 365.

Gazi

Akademik Bakış

239

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Kaynak: Kai He, Huiyun Feng, "If Not Soft Balancing, Then What? Reconsidering Soft Balancing and U.S. Policy Toward China", *Security Studies*, XVII/2, 2008, s. 373.

Kai He, başka bir çalışmasında, Güneydoğu Asya'daki dengeleme girişimleri üzerinden yaptığı analizde, yumuşak dengeleme olarak da değerlendirilebilecek yeni bir kavramsallaştırma yapmaktadır. Onun "kurumsal dengeleme" (*institutional balancing*) olarak tanımladığı dengeleme türü aslında Neorealizm'in güç dengesi teorisi ve Neoliberalizm'in karşılıklı bağımlılık yaklaşımının bir melezidir. Ona göre bu strateji, anarşik uluslararası sistemde güvenliği sağlamaya çalışan devletlerin karşılaştıkları baskı ve tehditlere karşı genellikle Realist çizginin ihmal ettiği bölgesel ve uluslararası örgütleri kullanmalarını içermektedir. Kurumsal dengeleme, geleneksel sert dengeleme ve onun araçlarının giderek artan karşılıklı ekonomik bağımlılık ortamında daha az işlevsel olması nedeniyle yeni bir strateji olarak tercih edilmektedir. Ayrıca bölgesel düzeyde (onun yaptığı analizde Güneydoğu Asya'yı kastetmektedir) güç kapasitesindeki dağılım devletlerin kurumsal dengeleme stratejilerini de şekillendirmektedir.⁷⁵

Yumuşak dengeleme, geleneksel dengeleme ve daha genelde Neorealizm'e yönelik eleştirilerin artmasıyla dengeleme konusundaki literatürün en cazip alanlarından biri olmuştur. Her ne kadar tanımı, teorik değeri ve daha çok büyük güçler arasındaki ilişkileri anlamaya yönelik formüle edildiği konusunda eleştirilere maruz kalsa da yumuşak dengeleme gücün doğasına ilişkin değişimi de karşılayacak analiz açısından bir değer ifade etmektedir. Realist çizginin güç dengesi, güç ve güvenlik arasında kurguladığı ilişkiye "sadık kalmakla" birlikte, zorlayıcı ve askeri önlemlere daha az başvurulmasına referans vermesi ve bölgesel ve uluslararası örgütlere de analizde bir yer açması nedenleriyle yumuşak dengeleme 21. yüzyılda dünya politikasındaki devlet davranışlarının anlaşılması noktasında kullanışlı bir rehber olabilir.

iv- Offshore Dengeleme-Onshore Dengeleme

Son dönemde dengeleme konusundaki tartışmalarda yumuşak dengeleme kadar önem kazanan türlerden biri de offshore dengelemedir.⁷⁶ Daha çok Neorealizm içindeki mezhepsel bölünmede Saldırgan kesimde yer alan Walt, Mearsheimer, Posen ve Layne gibi isimler tarafından geliştirilen offshore dengeleme, ABD'nin küresel çıkarlarını nasıl gözetmesi gerektiği konusundaki tartışmalardan beslenmektedir. Nitekim bu konuda ilk çalışmayı yapan isimlerden biri

75 Kai He, "Institutional Balancing and International Relations Theory: Economic Interdependence and Balance of Power Strategies in Southeast Asia", *European Journal of International Relations*, XIV/3, 2008, s. 492.

76 Offshore kavramını "kıyı" ya da "uzak" olarak Türkçeleştirmek mümkündür. Ancak dengelemeyle birlikte kullanıldığında uyumsuzluk yaratacağı düşüncesiyle metin içinde offshore dengeleme olarak kullanılmıştır.

Görüş

Akademik
Bakış

240

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

olan Christopher Layne, offshore dengelemenin iki temel amacının olduğunu not etmektedir. Birincisi gelecekte yaşanması muhtemel büyük çaplı savaşlarda ABD'nin savaşa dâhil olma riskini mümkün olduğu kadar minimize etmek ve ikincisi de uluslararası sistemde ABD'nin görece gücünü artırmak. Layne'e göre offshore dengeleme, hegemonyaya bir alternatif de teşkil etmektedir.⁷⁷ Çünkü Soğuk Savaş sonrası dönemde şekillenmeye başlayan çok kutuplu dünyada ABD'nin üstünlüğüyle dünyadaki düzeni kontrol etmek hem çok zor hem de daha maliyetli olmaya başlamıştır.⁷⁸ Layne, başka bir çalışmasında, ABD hegemonyasını destekleyen kesimlerin iddia ettiği gibi uluslararası sistemin çok kutuplu bir hal almasının ABD'ye zarar vereceği yolundaki endişelerin de yerinde olmadığını iddia etmektedir. Ona göre bu çok kutuplu yapı, offshore dengelemeyi (ki bu dengeleme de aynen hegemonya gibi Realist gelenekten beslenmektedir) temel strateji olarak benimseyecek ABD için stratejik bir fırsat niteliğindedir. Çünkü offshore dengeleme, ABD hegemonyasının diğer devletleri bu hegemonyaya karşı harekete geçme yolunda provoke edeceği için ABD hegemonyasının kendi kendine çürümesine yol açacağı ilkesine dayanmaktadır. Offshore dengeleme aynı zamanda ABD'nin yeni büyük güçlerin yükselmesine engel olamayacağını da kabul etmektedir. Bu nedenle maliyetleri daha çok paylaşabileceği şekilde bir strateji geliştirilmelidir.⁷⁹ ABD'nin deniz aşırı güçlerinde ve ittifaklar üzerinden parçası olduğu angajmanlarda bir indirime/tasarufa gitmesini içeren bu strateji, H. Brands'a göre, daha az maliyetle daha çok güvenlik elde etmek amacıyla yürütülmelidir.⁸⁰

Offshore dengelemeyi özellikle ABD'yi odağa yerleştirerek formüle eden isimlerin ABD'nin Irak Savaşı esnasındaki politikalarının yarattığı etkiyi göz önünde bulundurdıkları anlaşılmaktadır. Örneğin Irak Savaşı'na karşı çıkan isimlerden biri olan Walt, offshore dengelemeyi ABD'nin hem politikalarına bir özgürlük alanı tanıyacağı hem de Anti-Amerikanizmi pek çok bölgede azaltacağı bir strateji olarak değerlendirmektedir. Walt, offshore dengelemeyi, deniz aşırı geniş kapsamlı askeri sevkiyattan ya da Irak ve Afganistan'da olduğu üzere ulus inşa etmek gibi uzun soluklu girişimlerden kaçınmak olarak tanımlamaktadır. ABD'nin tarihsel ve kültürel anlamda çok farklı dinamiklere sahip ülkelerdeki girişimlerinin çok başarılı sonuçlar üretmediğini ve üstelik de bu girişimlerin ne gerekli ne de akıllıca olmadığını not etmektedir. Bu nedenle ABD kendi jeopolitik pozisyonun avantajını kullanarak, offshore dengeleme vasıtasıyla dünyanın güç merkezlerinden ve sorunlu bölgelerinden en az hasarla

77 Christopher Layne, "The "Poster Child for Offensive Realism": America as a Global Hege-
mon", *Security Studies*, XII/2, 2002, s. 132.

78 Christopher Layne, "From Preponderance to Offshore Balancing: America's Future Grand
Strategy", *International Security*, XXII/1, 1997, s. 87 ve 112.

79 Christopher Layne, "Offshore Balancing Revisited", *The Washington Quarterly*, XXV/2, 2002, s. 245.

80 Hal Brands, "Fools Rush Out? The Flawed Logic of Offshore Balancing", *The Washington Quar-
terly*, XXXVIII/2, 2015, s. 7-8.

Gaz

Akademik
Bakış

241

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

konumunu sürdürebilir. Walt, offshore dengelemenin bir izolasyonizm olarak anlaşılması gerektiğini çünkü ABD'nin dünyanın bütün bölgeleriyle olan angajmanını sürdürdüğünü ve eğer güç dengesi bozulacak olursa da müdahalede bulunabileceğini ileri sürmektedir. ABD, oldukça maliyetli ve bir ülkeyi hatta bölgeyi köklü şekilde dönüştürmeye yönelik onshore dengeleme (yakın dengeleme) yapmak yerine uzun dönemde ABD'nin çıkarına ve refahına daha çok hizmet edecek offshore dengelemeyi tercih etmelidir.⁸¹

Benzer şekilde Layne de, basitçe maliyetlerin azaltılması olarak gördüğü offshore dengelemenin aslında ABD için uzun dönemli bir büyük strateji (*grand strategy*) olduğunu ileri sürmektedir. Offshore dengelemenin bazı temel stratejik ilkelerini sıralayan Layne'e göre öncelikle, ABD'nin ekonomik sorunları onu bazı stratejik öncelikler belirlemeye itmektir. Bu nedenle ABD, Avrupa ve Ortadoğu'daki askeri varlıklarını azaltmalı ve daha çok Doğu Asya bölgesine ağırlık vermelidir.⁸² İkinci olarak, ABD'nin görece stratejik avantajları sadece kara güçlerini Avro-Asya (*Eurasia*) bölgesine göndermesi ve orada çatışmasına bağlı olmaktan çok hava ve deniz gücüne dayanmaktadır. Bu nedenle ABD, Mackinder'in iddia ettiği gibi bir kara gücü olmak yerine Mahan'ın dile getirdiği gibi bir deniz (ve hava) gücü olmaya öncelik vermelidir. Üçüncü olarak, offshore dengeleme bir yükün/maliyetin paylaşılması stratejisi değil daha çok maliyetin devredilmesi stratejisidir. Diğer devletlerin kendi güvenlikleri için daha çok şey yapmaları ve böylelikle de ABD'nin daha az şey yapması ilkesine dayanmaktadır. Dördüncü olarak, ABD'nin Ortadoğu'daki jeopolitik ve askeri varlığını azaltması demek, o bölgeden kaynaklanan terör tehdidinin de azalmasını doğuracaktır. ABD'nin en hayati çıkarlarından biri olan Basra Körfezi bölgesindeki petrol akışının kontrol edilmesi ABD'nin deniz ve hava gücüyle karşılanabilecek bir noktadır. Son olarak, ABD gelecekte Irak ve Afganistan örneklerinde olduğu üzere, geniş kapsamlı ulus inşası girişimlerinden ve herhangi bir ülkedeki rejimi değiştirmek adına savaşa girmekten de kaçınmalıdır.⁸³

Layne'in sıraladığı bu stratejik ilkelere Walt da birkaç ekleme yapmaktadır. Ona göre de ABD, Batı Yarımküredeki "bölgesel hegemon" konumunu sürdürmeye devam etmelidir. Avrupa, Asya ve Basra Körfezi bölgesindeki güç dengesinin devamını temin etmeli ve mümkün olduğu kadar bölgesel mütte-

81 Stephen M. Walt, "Offshore Balancing: An Idea Whose Time Has Come," *Foreign Policy*, 2 Kasım 2011, <http://foreignpolicy.com/2011/11/02/offshore-balancing-an-idea-whose-time-has-come/> (erişim tarihi: 29 Ağustos 2016).

82 Mearsheimer da offshore dengelemenin bir izolasyonizm olmadığını ve Batı Yarımküresi dışında askeri varlık bulundurma'nın anlamsız olduğunu düşünen izolasyonistlerden farklı bir çerçevesi olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre özellikle üç bölge (Avrupa, Basra Körfezi ve Doğu Asya) ABD'nin başka bir hegemonun dominasyonuna bırakılamaz. Robert D. Kaplan, "Why John J. Mearsheimer is Right (About Some Things)", *The Atlantic*, Ocak-Şubat 2012.

83 Christopher Layne, "The (Almost) Triumph of Offshore Balancing", *The National Interest*, 27 Ocak 2012, <http://nationalinterest.org/commentary/almost-triumph-offshore-balancing-6405>. (erişim tarihi: 29 Ağustos 2016).

fiklerine sorumluluğu devretmelidir. Güç dengesi ABD'nin aleyhine sonuç doğuracak şekilde değişmediği sürece geniş çaplı müdahalelerden kaçınılmalıdır.⁸⁴ Bu ilkeleri sıraladıktan sonra offshore dengelemenin ABD için stratejik olarak bir değer ifade edebilmesi ya da uygun bir seçenek olması için rakip devletlerin temel stratejik bölgelerdeki ABD müttefiklerini tehdit etmemesi gerektiğini de not etmektedir. Walt da aynen Layne gibi, offshore dengelemenin ne izolasyonizm ne de silahsızlanma olarak anlaşılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.⁸⁵

Offshore dengeleme konusundaki tartışmaları yine ABD'ye odaklanarak ele alan Mearsheimer da ABD'nin özellikle hava kuvvetleri başta olmak üzere Ortadoğu'daki askeri varlığını koruması gerektiğini ve fakat bu güçlerini Ortadoğu'nun merkezinde konuşlandırılmaması gerektiğini belirtmektedir. Zaten ona göre bu stratejinin offshore olarak adlandırılmasının nedeni de budur. Meselenin dengeleme kısmıysa İran, Irak ve Suudi Arabistan gibi bölgesel güçler arasındaki güç dengesini gözetmeyi içermektedir. ABD diplomatik olarak angajmanını sürdürmeli ve muhtemel bir çatışmada zayıf olanı desteklemelidir. 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgalinde olduğu gibi beklenmedik tehditlere anında cevap verebilecek şekilde bölgede deniz ve hava gücü bulundurmaya sürdürmelidir. Ancak ona göre en hayati nokta, daha önce Walt ve Layne'nin de altını çizdiği üzere, sadece güç dengesi ciddi şekilde bozulduğu zaman müdahale etmektir. Bunun dışında yapılacak müdahaleler, Irak Savaşı'nda olduğu gibi, çok maliyetli ve yoğun çatışmayı içeren müdahalelere dönüşebilir.⁸⁶

Diğer dengeleme türlerinden farklı olarak, offshore dengeleme büyük oranda ABD dış politikası özelinde tartışılmış ve teorik boyutundan çok pratik değeri esas alınarak ABD dış politikası için bir büyük strateji arayışının ürünü gibi yansıtılmıştır.⁸⁷ Ancak ABD pratiğinden sınırlanabilirse ikincil ve hatta küçük güçler için dahi, analizde kullanılacak bir strateji olarak değerlendirilebilir. Bu noktada Nexon'un "vekâleten dengeleme" (*proxy balancing*) olarak adlandırdığı strateji de bir offshore dengeleme türü gibi yorumlanabilir. Nexon'un, bir ülkenin, bölgesel güç dengesinde bir değişim yaratmak ya da onu gözetmek veya bir devletin kapasitesini zayıflatmak adına üçüncü taraf/lara kaynak trans-

84 Stephen M. Walt, "Rethinking US Grand Strategy: The Case for Offshore Balancing", https://portals.jhuapl.edu/media/RethinkingSeminars/081709/walt_brief.pdf (erişim tarihi: 29 Ağustos 2016).

85 Stephen M. Walt, "A Bandwagon for Offshore Balancing?", *Foreign Policy*, 1 Aralık 2011, <http://foreignpolicy.com/2011/12/01/a-bandwagon-for-offshore-balancing/> (erişim tarihi: 27 Ağustos 2016).

86 John J. Mearsheimer, "A Return to Offshore Balancing", *Newsweek*, 31 Aralık 2008, <http://europe.newsweek.com/return-offshore-balancing-82925?rm=eu> (erişim tarihi: 27 Ağustos 2016).

87 Daha çok Soğuk Savaş ve hatta Irak Savaşı (2003) sonrası yoğunlukla tartışılmaya başlanan offshore dengelemenin aslında ABD dış politika geleneğinin bir parçası olduğu ve Başkan Hoover döneminde bu stratejinin başarılı sonuçlar üretecek şekilde uygulandığı konusundaki tespitler için bakınız. Colin Dueck, "Hoover and Offshore Foreign Policy, 1921-1933", *Orbis*, LX/1, 2016, s. 4-21.

Gazi

Akademik
Bakış

243

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

feri, silah yardımı gibi araçlarla destek olması şeklinde tanımladığı vekâleten dengeleme⁸⁸ bugün dünya politikasındaki bazı gelişmeleri anlamak açısından ufuk açıcı olabilir. Özellikle “vekâleten savaş” (*proxy war*) söyleminin yaygınlaştığı dönemde pratikte uygulama alanı da bulabilecek bir niteliğe sahiptir. Yine Suriye’deki durum üzerinden örnek vermek gerekirse, hem ABD gibi küresel güçler hem de İran ve Suudi Arabistan gibi bölgesel güçler “vekâleten savaş ve dengeleme” stratejilerini eş zamanlı olarak yürütmeye çalışmaktadır. İşin şimdiye kadar ihmal edilmiş dengeleme boyutu, uluslararası nitelik kazanmış bu iç savaşın anlaşılması açısından analitik bir değer de ifade edebilir.

v- Her Yerde Dengeleme

Dengelemenin bütün türlerinde olduğu gibi offshore dengelemede de genellikle büyük güçler merkeze alınarak bir değerlendirme yapmak alışkanlık halini almıştır. Bu eksikliğin farkında olan Steven R. David, Üçüncü Dünya ülkeleri üzerinden yaptığı analizle yeni bir dengeleme türüyle bizi tanıştırmıştır. David, mevcut dengeleme stratejilerinin Üçüncü Dünya’nın tanımlayıcı karakteristiklerini ihmal ettiğini ve Üçüncü Dünya’daki ittifakları açıklama noktasında yetersiz olduğunu iddia ederek “her yerde dengeleme” (*omnibalancing*) adını verdiği yeni bir dengeleme türü geliştirmiştir. Ona göre her yerde dengeleme, örneğin tehdide karşı direnme gibi geleneksel güç dengesinin mantığını büyük oranda özüksese de Üçüncü Dünya ve benzeri ülkelerin analizine duyulan ihtiyacı karşılayacak bir niteliktedir.⁸⁹ Geleneksel güç dengesinden farklı olarak her yerde dengeleme, Üçüncü Dünya’daki ittifak ilişkilerinin aynı zamanda bu ülkelerdeki liderlerin her türlü tehdide karşı direnme arayışlarının bir ürünü olarak da şekillendiği ilkesini dikkate almaktadır. Bu yüzden diğer dengeleme türleri daha çok devletin diğer devletlerden algıladığı tehditlerle ilgilenirken, her yerde dengeleme o ülkelerdeki lidere/iktidara yönelik içsel ve dışsal bütün tehditlere odaklanmaktadır. Böylelikle hem bu ülkelerin ittifak ilişkileri hem de neden bu şekilde davrandıkları daha net bir şekilde anlaşılabilir. Ayrıca güç dengesi teorisinde, devletin içsel dinamikleriyle mevcut ittifak ilişkileri arasında ilişki kurgulanmazken, her yerde dengeleme stratejisi içsel faktörleri de analize dâhil etmektedir. David’e göre, Üçüncü Dünya’daki liderlerin en temel rasyonel arayışı kendi iktidarlarını korumak ve bu durumu tehdit edebilecek bütün faktörleri ortadan kaldırmaya çalışmaktır. Hatta ona göre, bu ülkelerdeki bazı liderler kendi kişisel çıkar ve iktidarlarını devletin hayati çıkarlarına göre önceleyecek şekilde politika üretebilirler. Zaten Üçüncü Dünya ülkelerindeki siyasal atmosferin istikrarsız ve çatışmaya açık olmasının nedenlerinden biri de bu arayıştır. Her yerde dengeleme, mevcut dengeleme stratejilerine oranla, bu ülkelerdeki ittifak ilişkilerini daha iyi açıklayabilecek bir perspektif sunmaktadır.⁹⁰

88 Nexon, “The Balance of Power ...”, s. 345-346.

89 Steven R. David, “Explaining Third World Alignment”, *World Politics*, XLIII/2, 1991, s. 235.

90 *A.g.m.*, s. 235-236.

Tüm bu tespitleri yaptıktan sonra David, Realist çizginin sadece devletin güvenliğine yönelik dışsal tehditlere değil aynı zamanda devletin içsel dinamiklerini de dikkate alacak ve bazı durumlarda devletin değil liderin kendisinin de bir analiz birimi olarak kullanacak şekilde bakış açısını genişletmesi gerektiğini önermektedir.⁹¹ Zira bu strateji, Üçüncü Dünya ülkeleri üzerinden iç ve dış politikayı şekillendiren dinamikler arasında bir köprü vazifesi kurarak, dış politika davranışlarını açıklayacak bir model önermektedir.⁹² Her yerde dengeleme stratejisinde devlet, uluslararası eylem ve işlemlerinin eş zamanlı olarak içsel yansımalarını da dikkate almakta ve mümkün olan bütün cephelerde (iç ve dış) dengeleme yaparak sorunlarına çözüm üretmeye çalışmaktadır.⁹³ Görece meşruiyeti zayıf liderlerin iktidar olduğu bu ülkeler, içsel ya da dışsal olarak maruz kaldıkları tehditlerle baş etmek üzere ittifak ilişkileri tesis ederler.⁹⁴ Her ne kadar doğrudan bir ilişki kurgulamak biraz abartılı olsa da her yerde dengeleme stratejisi en azından devletin içsel faktörlerini de analize dâhil ederek ve liderlerin dünya politikasındaki değişimi/gelişmeleri nasıl algıladıklarının da önemli olduğunu belirterek Neo-Klasik Realist çizgiye daha yakın bir noktada durmaktadır. Bu niteliğiyle de birlikte düşünüldüğünde diğer dengeleme türlerinin yoğunlaştığı alan ve devletler dışında kalan devletlerin de dış politika davranışlarını analiz etmek açısından her yerde dengeleme dış politika analizi çalışmalarında kullanışlı bir strateji olarak dikkate alınmalıdır.

2. PEŞİNE TAKILMAK STRATEJİSİ (BANDWAGONING)

2. 1. Tanımlar, Tartışmalar

Teorik altyapısı büyük oranda Waltz tarafından formüle edilen dengeleme stratejisi hem dengelemenin yeni türlerinin geliştirilmesi hem de Soğuk Savaş döneminin pratik şartlarından aşırı etkilendiği konusunda ciddi eleştirilerle karşılaşmıştır. Bu eleştiriler arasında en dikkat çekici olanlardan biri dengelemenin bir dış politika stratejisi olarak önceliğine yöneliktir. Daha önce de belirtildiği üzere dengeleme, anarşik uluslararası sistemde devlet davranışlarını şekillendiren evrensel bir kural ya da motivasyon gibi sunulmuştur. Waltz, bunun dışında kalan stratejileri yanlış ve dünya politikasını açıklayacak nitelikten yoksun olarak değerlendirmiştir. Ancak Neorealizm'in içindeki bölünme sadece "ne kadar güç" sorusuna verilen farklı cevaplarla değil aynı zamanda dış politika stratejileri ve bunların önceliği/değerine yönelik farklılaşmayla da ilişkilidir. Başka bir ifadeyle Waltz'un temsil ettiği Savunmacı çizgi dengeleme, Mearsheimer'in temsil ettiği Saldırgan çizgiyse peşine takılmak stratejisinin daha yaygın olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca taraflar, dengeleme ya da pe-

91 A.g.m., s. 236.

92 Neil Quilliam, *Syria and the New World Order*, Ithaca Press, Reading 1999, s. 181.

93 Elisheva Rosman-Stollman, "Balancing Acts: The Gulf States and Israel", *Middle Eastern Studies*, XL/4, 2004, s. 186.

94 Kirill Nourzhanov, "Omnibalancing in Tajikistan's Foreign Policy: Security-Driven Discourses of Alignment with Iran", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, XIV/3, 2012, s. 365.

Gazi

Akademik
Bakış

245

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

şine takılmak stratejilerinden hangisi olursa olsun devlet davranışlarını belirleyen yegâne faktörün güç olmadığı bununla birlikte tehdidin de önemli bir parametre olup olmadığı konusunda da birbirinden ayrılmaktadır.

Uluslararası İlişkiler çalışmalarında peşine takılmak stratejisi ilk kez 1942 yılında Quincy Wright tarafından kullanılmıştır. Bu stratejiyi güçlü olanın yanında yer almak olarak tanımlayan Wright, peşine takılmak stratejisini küçük devletler tarafından tercih edilen bir strateji olduğu için “mazlum politikası” (*underdog policy*) olarak betimlemiştir.⁹⁵ Ancak Wright, Waltz’dan ve Neorealistlerden farklı olarak bazı durumlarda peşine takılmak stratejisinin güç dengesinin korunmasına hizmet edeceğini de eklemiştir.⁹⁶ Her ne kadar kavram ilk kez Wright tarafından kullanılsa da dengeleme ve peşine takılmak stratejileri arasındaki “keskin” karşıtlığı ve bu anlamda tartışmayı başlatan aslında Waltz’dur. Waltz’a göre dengeleme, peşine takılmak stratejisinin karşıtıdır. Her iki strateji de güvenlik arayışında olan devletin kendi durumlarına (devletlerin sahip olduğu kapasiteye gönderme yapıyor) uygun olarak ürettiği bir davranış şeklidir.⁹⁷ Onun tanımıyla dengeleme zayıf olan tarafı desteklemek, peşine takılmak ise hegemonya tesis edebilecek kapasiteye sahip güçlü olan tarafla ittifak kurmaktır. Ancak Waltz’a göre peşine takılmak stratejisi, anarşik uluslararası sistemde en temel amaç olan hayatta kalmak amacını tehlikeye soktuğu için yanlış kurgulanmıştır.⁹⁸

Walt’a göre ise özellikle saldırgan devlete yönelik dengeleme stratejisinin başarısız olduğu durumlarda devletler, bu tehdide karşı farklı şekillerde karşılık verebilirler. Kısaca daha güçlü tarafta yer almak olarak tanımlanan (ve bu nedenle de peşine takılmak şeklinde adlandırılan) stratejiyle devletler kendilerini korumayı tercih edebilirler. Walt’un tanımında devletin stratejisini belirleyen temel etken tehdittir. Bununla birlikte Walt, devletlerin bu stratejiyi tercihlerinde tehdidin dışında önemli bir unsurun daha belirleyici olduğunu da eklemektedir. Ona göre devletler bazı durumlarda daha fazla kazanç elde etmek için de bu stratejiye başvurmaktadır. Walt bu iki etkeni referans olarak peşine takılmak stratejisini de kendi içinde savunmacı ve saldırgan peşine takılmak üzere ikiye ayırarak tanımlamaktadır. Saldırgandan kastettiği şey devletin tehlike algıladığı devletle ittifak tesis etmesi ya da işbirliği yapması, savunmacı peşine takılmaksa devletin bir çeşit yatıştırma stratejisiyle saldırıya uğramaktan kurtulmaya çalışmasıdır.⁹⁹ Peşine takılmak stratejisine başvuru

95 Quincy Wright, *A Study of War*, University of Chicago, Chicago 1942, s. 136.

96 Randall L. Schweller, “New Realist Research on Alliances: Refining, Not Refuting, Waltz’s Balancing Proposition”, *The American Political Science Review*, XCI/4, 1997, s. 928.

97 Kenneth N. Waltz, “Evaluating Theories”, *The American Political Science Review*, XCI/4, 1997, s. 915.

98 Waltz, *Theory of...*, s. 126.

99 Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, New York 1987, s. 21-22. Walt’un geliştirdiği tehdit dengesi yaklaşımı konusundaki bir değerlendirme için bakınız. John A. Vasquez, *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism*, Cambridge

Görüş

Akademik
Bakış

246

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

ran devletin önünde, daha güçlü olan tarafla işbirliğine gitmek ve güçlü olan tarafın güç kullanımının yaratacağı bozucu etkilere karşı önlemler almak gibi sınırlı sayıda seçenek mevcuttur.¹⁰⁰ Walt gibi bu tartışmanın önemli isimlerinden biri olan Randall L. Schweller de devlet motivasyonlarını belirleyen ana unsurun tehdit olduğunu ve onun tanımıyla peşine takılmak stratejisinin “tehdit kaynağıyla ittifak kurmak” olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰¹ Ancak Schweller, başka bir çalışmasında, devlet davranışlarını yönlendiren yegâne faktörün güç ya da tehdit olmadığını özellikle peşine takılmak stratejisi konusundaki literatürde yapılan yeni formülasyonla çıkarın, değerlerin, ideolojinin ve stratejik inançların pek çok olayda güç/tehdit dengesinden daha önemli olduğunu ve bu faktörlerin devletlerin hangi tarafı seçecekleri ve neden savaşa gireceklerini belirlediğini ileri sürmektedir.¹⁰²

Waltz’un 1979’da başlattığı tartışmayı 1987 yılındaki *The Origins of Alliances* adlı çalışmasıyla başka bir boyuta taşıyan Walt’a en önemli destek Mearsheimer’den gelmiştir. Ona göre peşine takılmak stratejisi, eğer bir devlet rakibi/düşmanı tarafından ciddi şekilde silahsızlandırıldıysa o devlete karşı direnmenin hiçbir anlamı yoktur çünkü rakip devlet sahip olduğu güçle istediğini zaten elde edebilecektir. Ancak Mearsheimer’a göre peşine takılmak stratejisi “büyük güçlerin oynayacağı bir oyun” değildir, daha çok zayıf güçlerin başvurabileceği bir stratejidir.¹⁰³ Özellikle ikincil güçler, hem savunmacı hem de saldırgan anlamda peşine takılmak stratejisini kullanarak basitçe güçlü olanla ya da tehdit kaynağıyla işbirliği yapmaktan ziyade kendi otonomilerini artırmanın yollarını ararlar.¹⁰⁴ Nitekim küçük devletlerin, sadece Neorealistlerin değil Keohane gibi Neoliberallerin de kabul ettiği üzere, uluslararası sistemin temel dinamiklerini etkileyebilecek kadar kapasiteleri yoktur. Sistem dinamiklerini belirleyen ya da sistemi etkileyen (*system-determining*) rolleri icra edenler yalnızca büyük güçlerdir.¹⁰⁵

Devletlerin peşine takılmak stratejisine başvurmaları aslında devletin kendisinden çok uluslararası ya da bölgesel sistemdeki kapasite dağılımıyla ilişkilidir. Pek çok kişinin de kabul ettiği üzere küçük güçlerin dengeleme yapabilme kapasiteleri sınırlıdır ve hatta tek bir dominant gücün olduğu sis-

University Press, Cambridge 2004, s. 256.

100 Mowle, Sacko, *The Unipolar World...*, s. 72.

101 Randall L. Schweller, “Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In”, *International Security*, XIX/1, 1994, s. 81.

102 Randall L. Schweller, “Neorealism’s Status-quo Bias: What Security Dilemma?”, *Security Studies*, V/3, 1996, s. 108.

103 John Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton and Company, New York 2001, s. 161-163.

104 Richard J. Harknett, Hasan B. Yalcin, “The Struggle for Autonomy: A Realist Structural Theory of International Relations”, *International Studies Review*, XIV/4, 2012, s. 516.

105 Robert O. Keohane, “Review: Lilliputians’ Dilemmas: Small States in International Politics”, *International Organization*, XXIII/2, 1969, s. 295-296.

Gazi

Akademik
Bakış

247

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

temlerde diğer büyük güçler bile dengeleme yapamazlar.¹⁰⁶ Çünkü tek kutuplu sistemlerde yaygın eğilim dengeleme değil peşine takılmak stratejisidir. Bu nedenle Realistler için dengelemenin gerçekleşemediği yerde peşine takılmak stratejisi en iyi alternatif olarak değerlendirilmektedir. Bu stratejiyle devlet büyük güçlerle işbirliği imkânlarını geliştirerek güvenliğini garanti altına almaya, ekonomik ve siyasal olarak çeşitli kazançlar elde etmeye ve kendi dış politika amaçlarını yerine getirmeye çalışmaktadır.¹⁰⁷

Dengeleme ve peşine takılmak stratejileri arasında Waltz gibi zıtlık kurgulayan kesimleri eleştiren Mearsheimer'a göre peşine takılmak stratejisi, tehdide maruz kalan devletin, onu tehdit eden devletle birlikte hareket etmesini içerir. Bununla birlikte bu strateji, tehdit eden ve edilenin (bu anlamda birbirine rakip olan tarafların) potansiyel kazançtan paylarına düşecek kısım konusunda aralarında bir güç farkının oluşmasını da doğurabilir. Başka bir ifadeyle Realistlerin kesinlikle kabul edemeyeceği şekilde bu durum tehdit eden devletin güç dengesindeki pozisyonunu görece güçlendirmesi anlamına gelmekte ve tehdit edilen devletin hayatta kalma mücadelesini riske atmak demektir. Zaten Waltz'a göre sistemin asıl itici motivasyonunun peşine takılmak değil dengeleme olmasının nedeni de budur.¹⁰⁸

2. 2. Dengelemek mi? Peşine Takılmak Stratejisi mi?

Peşine takılmak stratejisi, kendi başına değer ifade eden bir durum olmaktan çok genelde dengelemenin başarısız olduğu koşullarda başvurulan bir strateji olarak algılanmaktadır. Örneğin Rosecrance'ye göre, devletlerin dengeleme yapmamalarının bazı nedenleri vardır. Eğer devlet potansiyel olarak saldırgan tarafla işbirliğini yapmayı tercih ediyorsa peşine takılmak stratejisi daha muhtemeldir. Ona göre tarihsel olarak bu stratejinin işlevsel şekilde kullanıldığı pek çok örnek mevcuttur. Metternich 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya'ya karşı; İngiltere ve Rusya ise 1871'den sonra Bismarck öncülüğündeki Alman "hırslarını" sınırlandırabilmek adına bu stratejiye başvurmuştur.¹⁰⁹ Yine Soğuk Savaş sonrası süreçte Avrupa ve ABD arasındaki ilişkileri değerlendiren pek çok çalışmada dengelemenin hem daha zor hem de düşünülenenden daha maliyetli olması sebepleriyle Avrupalılar tarafından tercih edilmesi gerektiği vurgusu iş-

106 David C. Kang, "Hierarchy, Balancing, and Empirical Puzzles in Asian International Relations", *International Security*, XXVIII/3, 2003/2004, s. 172.

107 Nigel R. Thalakada, *Unipolarity and the Evolution of America's Cold War Alliances*, Palgrave Macmillan, London 2012, s. 12.

108 Mearsheimer, "Reckless States...", s. 243.

109 Richard Rosecrance, Chih-Cheng Lo, "Balancing, Stability, and War: The Mysterious Case of the Napoleonic International System", *International Studies Quarterly*, XL/4, 1996, s. 480. Birinci Dünya Savaşı öncesi Balkanlardaki güç politikaları örneği üzerinden yapılmış bir çalışma için bakınız: Burak Samih Gulboy, "Bandwagoning vs Chain Ganging: the Failure of Great Power Diplomacy in the Balkans before the First World War", *International Journal of Turcologia*, IX, Bahar 2014, s. 7-36.

Görüş

lenmiştir. Jean Haine'e göre peşine takılmak stratejisinin Avrupalılar açısından dengelemeden farklı olarak bazı avantajları vardır. Öncelikle ABD'nin sağladığı güvenlik kalkanı Maastricht'te Birlik tesis edilirken Birliğin diğer alanlardaki entegrasyonu derinleştirmesine imkân sağlamıştır. Birlik üyeleri ABD'nin mevcut pozisyonunu ve "dünya jandarması" olmanın sorumluluklarını kabul ederek, böyle bir rol oynamaya dair ne bir hırs göstermişler ne de bu yönde bir kurumsal mekanizma tesis etmişlerdir. Bununla birlikte Haine, peşine takılmak stratejisi takip eden devletlerin iki farklı açmazla da yüzleşmek zorunda kaldığını not etmektedir. Tuzağa düşmek (*entrapment*) adını verdiği ilk açmazda hegemon devlet, diğerlerinden o devletlerin hiçbir güvenlik endişesi taşımadığı ya da çıkarlarının olmadığı bir çatışmaya dâhil olmalarını talep edebilir. Böyle bir durumda bu devletler daha fazla güvenlik elde edebilmek adına istemedikleri halde çatışmanın içinde yer almak zorunda kalabilirler. Yüz üstü bırakılma (*abandonment*) adını verdiği ikinci açmazda, ilkinden farklı olarak, Avrupalılar için hayati çıkarların söz konusu olduğu durumda ABD bu çıkarları görmezden gelerek krize ya da çatışmaya dâhil olmak konusunda herhangi bir girişimde bulunmayabilir.¹¹⁰

Peşine takılmak ve dengeleme stratejilerinin değeri ve hangisinin daha yaygın eğilim olduğu ve devletlerin hangi durumlarda bu stratejiler arasında öncelik sıralaması yaptığı konusunda Waltz ile başlayan tartışma, Walt ve Schweller arasında diğer isimlerin de katkılarıyla boyut değiştirerek zenginleşmiştir. Peşine takılmak stratejisinin hem bir yaklaşım hem de politika yapımındaki rasyonel bir araç olarak yetersiz olduğunu ileri sürenler,¹¹¹ bu stratejiyi daha çok zayıf/küçük devletlerle ilişkilendirmektedir.¹¹² Özellikle devletin dış politika motivasyonunu tehdidin belirlediği durumlarda, zayıf devletlerin dengelemeden çok peşine takılmak stratejisine yatkın olduğu kabul edilmektedir.¹¹³ Ancak tam tersine Sweeney ve Fritz, ampirik verilerle destekledikleri araştırma sonucunda büyük güçler arasındaki peşine takılmak stratejisinin zannedilenin aksine dengelemeden daha yaygın olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü onlara göre devletler arasındaki ittifak bağlarını belirleyen ana etmen güç dağılımı değil çıkardır ve büyük güçler ittifak oluştururken işbirliği yapacağı partner ne kadar güçlü/büyük olursa olsun ortak çıkarları paylaşıp paylaşmadığını dikkate alır. Bununla birlikte onlar da aynen Walt gibi tehdidin devletlerin ittifak formasyonunu belirleyen önemli değişkenlerden biri olduğunu kabul

110 Jean-Yves Haine, "A New Gaullist Moment? European Bandwagoning and International Polarity", *International Affairs*, XC1/5, 2015, s. 997-999.

111 Mark Beeson, "Declining Theoretical and Practical Utility of 'Bandwagoning': American Hegemony in the Age of Terror", *The British Journal of Politics & International Relations*, IX/4, 2007, s. 620.

112 Ronald R. Krebs, "The Worst of Enemies, the Best of Allies", *International Studies Review*, VI/3, 2004, s. 496-497.

113 Stephen M. Walt, "Alliances: Balancing and Bandwagoning", Robert J. Art, Robert Jervis (der.), *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues*, Longman, Boston 2005, s. 110-114.

Gazi

Akademik
Bakış

249

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

etmektedirler.¹¹⁴ Benzer şekilde Paul Schroeder de, daha fazla korunmak ve kazanç elde etmek için daha güçlü olan ile birlikte hareket etmek şeklinde tanımladığı ve bazı durumlarda devlet egemenliğinden tavizler vermeyi gerektiren bir strateji gibi gördüğü peşine takılmak stratejisinin tarihsel olarak küçük güçler arasında dengelemeye oranla daha yaygın olduğunu ileri sürmektedir.¹¹⁵ Soğuk Savaş sonrası süreçte Transatlantik ilişkilerini değerlendiren Cladi ve Locatelli de dengelemenin Soğuk Savaş sonrası dönemde de önemini yitmediği konusundaki Neorealist tespitler yerine peşine takılmak stratejisine ağırlık verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Onlara göre bu strateji ittifak içi ilişkileri anlamak için değil, ittifak formasyonunun analizi açısından dikkate alınmalı ve NATO özelinde örgütün Avrupalı üyelerinin ABD'yi dengelemek yerine peşine takılmak stratejisini benimsediğini not etmektedir.¹¹⁶

Dengeleme ve peşine takılmak stratejilerinin hangisinin yaygın eğilim olduğu konusunda Walt, daha genel bir çerçeve çizerek, tartışmaya ışık tutmaya çalışmaktadır. Ona göre ittifaklar, genellikle bir tehdide karşı yanıt vermek için tesis edilir ancak bu yanıtın nasıl olması gerektiği konusunda keskin bir ayırım yapılmaktadır. Devletler ittifak tesis ederken ya dengeleme ya da peşine takılmak stratejisinden birini tercih ederler.¹¹⁷ Bu ayırımıda “peşine takılmak stratejisini tercih eden devletin ana motivasyonu nedir” diye soran Walt’a göre, devlet peşine takılmak stratejisini bir çeşit yatıştırma formu olarak kullanmaktadır. Başka bir ifadeyle potansiyel saldırgan devletten gelecek saldırıları bu stratejiyle önlemeye çalışmaktadır. İkincisi özellikle bir savaş durumunda devlet dominant olan tarafla ittifak kurarak, elde edilecek kazançtan pay almak adına bu stratejiye başvurmaktadır.¹¹⁸ Walt yine aynı çalışmasında devletlerin bazı durumlarda neden peşine takılmak stratejisi yerine dengelemeyi tercih ettikleri sorusuna da yanıt aramaktadır. Dengeleme, anarşik uluslararası sistemde devlete daha çok özgürlük alanı tanıdığı ve diğer devletlerin niyetleri değişebileceği ve kendi algılarımız her zaman güvenilir olmadığı için tercih edilmektedir. Ancak üç faktör devletlerin dengelemeye oranla daha az yaygın olan peşine takılmak stratejisine başvurma eğilimlerini artırabilir. Birincisi, farklı çalışmalarında da tekrar ettiği üzere, zayıf devletler bu stratejiyi daha çok kullanırlar çünkü dengeleme yapacak kapasiteleri yoktur ve baskıya karşı daha kırılabilir bir karaktere sahiptirler. Bu nedenle de nihai çıktıyı belirleme imkânları kısıtlı olduğu için kazananın yanında yer almayı seçerler.¹¹⁹ İkinci-

114 Sweeney, Fritz, “Jumping on the Bandwagon...”, s. 429.

115 Paul Schroeder, “Historical Reality vs. Neo-Realist Theory”, *International Security*, XIX/1, 1994, s. 117.

116 Lorenzo Cladi, Andrea Locatelli, “Bandwagoning, Not Balancing: Why Europe Confounds Realism”, *Contemporary Security Policy*, XXXIII/2, 2012, s. 281.

117 Stephen M. Walt, “Alliance Formation and the Balance of World Power”, *International Security*, IX/4, 1985, s. 2.

118 *A.g.m.*, s. 7-8.

119 Bu konudaki benzer tespitler ve zayıf devletlerin davranışlarını belirleyen ve onları dengelemeden ziyade peşine takılmak stratejisine bir anlamda zorlayan sistem düzeyindeki koşullar

Görüş

si zayıf devletler için peşine takılmak stratejisi, bir ittifak tesis etmek imkânı olmadığı durumlarda daha tercih edilir bir stratejidir. Üçüncüsü devletlerin coğrafi yakınlığı ve aralarındaki kapasite farkıyla ilişkilidir. Ona göre güçlü olan komşu devlet dengeleme yaparken, büyük güce coğrafi olarak yakın olan daha zayıf devletler peşine takılmak stratejisini tercih ederler. Çünkü muhtemel bir saldırıda hedefte ilk olarak yer alacak devletler bu zayıf devletler olacaktır.¹²⁰ Walt'un bu tespitini Doğu Asya üzerinden test eden David C. Kang da Çin'in komşularının onu dengelemekten ziyade peşine takılmak stratejisini tercih ettikleri sonucuna ulaşmaktadır.¹²¹

Yine başka bir çalışmasında Walt dışsal bir tehditle karşılaşan devletin ya dengeleme ya da peşine takılmak stratejisini tercih edeceğini belirterek hangi eğilimin yaygın olduğunu sorgulamaktadır. Güç dengesi yaklaşımına göre anarşik yapıdaki belirsizlik devletlerin dengeleme stratejisine başvurma ihtimalini güçlendirmektedir. Peşine takılmak stratejisi diğer devlete güven esasına dayandığı için (ve Harrison'un ilavesiyle, güçlü olanın zayıf olanı sömürme ihtimali nedeniyle¹²²) oldukça risklidir.¹²³ Ona göre güç dengesi yaklaşımında hem dengeleme hem de peşine takılmak stratejisi yalnızca kapasite üzerinden tanımlanmıştır. Her ne kadar kapasite dağılımı oldukça önemli bir değişken olsa da bazı sınırlılıkları vardır. Devletler, eğer daha zayıf olan taraf çeşitli nedenler yüzünden daha tehlikeliyse, daha güçlü olan devletle ittifak tesis ederek dengeleme yaparlar. Waltz'un yaptığı gibi¹²⁴ yalnızca kapasite dağılımına yoğunlaşmış tespitler yaparak güç dengesi yaklaşımı, ittifak tesis etmede belirleyici olan diğer faktörleri görmezden gelmektedir. Başka bir ifadeyle bu yaklaşım ittifakın neden oluştuğunu açıklayabilir ancak benzer durumlarda neden ittifakın başarısız olduğunu açıklama gücünden yoksundur. Bu nedenle güç dengesi yaklaşımındaki kapasite/güç yerine tehdidin daha belirleyici olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Walt, Ortadoğu'daki ittifak bağları örneği üzerinden sadece büyük güç olan komşu ülkelerin değil, küçük güçlerin de bir tehdit unsuru olabileceğini göstermeye çalışmaktadır.¹²⁵

2. 3. Eleştiriler

Walt'un güç dengesi yaklaşımına yönelik eleştirileri ve büyük devletlerin dengeleme, küçük devletlerin ise peşine takılmak stratejisini yaygın eğilim olarak uyguladığı konusundaki tespitleri karşı yönde eleştirilere maruz kalmaktadır.

için bakınız. Eric J. Labs, "Do Weak States Bandwagon?", *Security Studies*, I/3, 1992, s. 406.

120 Walt, "Alliance Formation...", s. 15-18.

121 David C. Kang, "Getting Asia Wrong: The Need for New Analytical Frameworks", *International Security*, XXVII/4, 2003, s. 70-71.

122 Ewan Harrison, *The Post-Cold War International System: Strategies, Institutions and Reflexivity*, Routledge, London 2004, s. 15.

123 Stephen M. Walt, "Alliances in a Unipolar World", *World Politics*, LXI/1, 2009, s. 109.

124 Waltz, "Evaluating Theories...", s. 915.

125 Stephen M. Walt, "Testing Theories of Alliance Formation: The Case of Southwest Asia", *International Organization*, XLII/2, 1988, s. 279-281.

Gazi

Akademik
Bakış

251

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Örneğin Deborah Larson, Walt'un bakış açısının aşağı yukarı benzer koşullardaki devletlerin neden farklı davranışlar ürettiğini yani bazen büyük güçlerin peşine takılmak küçük güçlerinse dengeleme yaptığını açıklamak noktasında yetersiz olduğunu ileri sürmektedir. Bir anomali olarak gördüğü bu hususu açıklamak adına Larson "kurumsal yaklaşım" adını verdiği bir bakış açısı önermektedir. Ona göre bu yaklaşımla devletin gücü, devlet ve toplum arasındaki ilişkinin doğası üzerinden ölçülmelidir. Nitekim zayıf devletlerdeki elitler genellikle mevcut durumlarını güçlendirmeye yönelik bir tutum sergiler. Peşine takılmak stratejisi izleyen zayıf devletlerde bu strateji mevcut rejimin iktidarını pekiştirecek bir strateji olarak da kullanılmaktadır.¹²⁶ Larson'un aksine Robert G. Kaufman ise demokratik rejimlerin peşine takılmak stratejisine başvurmak konusunda daha eğilimli olduklarını çünkü bu rejimlerin tehdit dengesinin çizdiği çerçevede etkili bir dengeleme yapamadıklarını ileri sürmektedir.¹²⁷ Benzer şekilde Wade L. Huntley de, Kant'a referans vererek, demokratik devletlerin peşine takılmak stratejisini dengelemeye oranla daha çok tercih ettiklerini vurgulamaktadır.¹²⁸

Devlet ister demokratik isterse anti demokratik olsun, ister büyük güçler isterse küçük güçler tarafından tehdit edilsin, bir tehditle karşılaştığı zaman devletin dengelemeye daha eğilimli olduğunu ileri süren C. Sprecher'a göre, devlet statükonun değişiminden kazanç elde etmek için peşine takılmak stratejisini, statüko durumundaysa güvenliğine yönelik tehditle baş etmek için dengelemeyi tercih etmektedir.¹²⁹ Benzer şekilde S. E. Lobell de zayıf devletlerin "otomatik" olarak peşine takılmak stratejisine başvurduğuna yönelik tespitlerin doğru olmadığını iddia etmektedir. Ona göre zayıf devletlerin hangi durumlarda hangi stratejiyi seçeceğini belirleyen unsurlar, uluslararası ya da bölgesel yapının sınırlandırıcı ve ödüllendirici mekanizmalarıyla doğrudan ilişkilidir. Küresel hegemonun zayıf devletin olduğu bölgeye yönelik angajmanları, o bölgede ne kadar yükselen güç olduğu ve bölgesel olarak devletlerin kapasitelerinin ne kadar arttığı ya da azaldığı gibi faktörler, zayıf devletlerin hangi stratejiyi seçeceklerini belirlemektedir.¹³⁰

Görüş

- 126 Deborah W. Larson, "Bandwagoning Images in American Foreign Policy: Myth or Reality", Robert Jervis, Jack Snyder, (der.), *Dominoes and Bandwagons: Strategic Beliefs and Great Power Competition in the Eurasian Rimland*, Oxford University Press, New York 1991, s. 103.
- 127 Robert G. Kaufman, "To Balance or To Bandwagon? Alignment Decisions in 1930s Europe", *Security Studies*, 1/3, 1992, s. 423.
- 128 Wade L. Huntley, "Kant's Third Image: Systemic Sources of the Liberal Peace", *International Studies Quarterly*, XL/1, 1996, s. 70.
- 129 Christopher Sprecher, "Alliances, Armed Conflict, and Cooperation: Theoretical Approaches and Empirical Evidence", *Journal of Peace Research*, XLIII/4, 2006, s. 364.
- 130 Steven E. Lobell, et al., "Why Do Secondary States Choose to Support, Follow or Challenge?", *International Politics*, LII/2, 2015, s. 146. Lobell, çalışmasında ortaya koyduğu modelin, zayıf devletlerin hangi dış politika stratejisini seçeceğini açıklama noktasında bir iddia taşımadığını çünkü böyle bir sonuca ulaşmak için o devletin devlet ve birey/lider düzeyindeki değişkenlerinin de bilinmesi gerektiğini eklemektedir.

Devletin dengeleme mi yoksa peşine takılmak stratejisi arasında birini diğerine öncelikle uyguladığı konusundaki tartışmayı gereksiz bulan Schweller'a göre tarihsel olarak devletler her iki stratejiyi de kullanmaktadır. Örneğin 1939 yılında Nazi-Sovyet Paktı, SSCB'nin hem Almanya tehdidini bastırmak hem de ona karşı oluştuğunu düşündüğü bloğu dengelemek adına tesis edilmiştir. Üstelik de SSCB ne coğrafi ne de diğer güç parametreleri açısından küçük olarak sınıflandırılmayacak kadar büyük güçlerden biridir.¹³¹ Schweller'a göre asıl önemli olan hangi koşullar altında ve hangi motivasyonlarla devletlerin bu iki stratejiden birini seçtiğini anlamaya çalışmaktır. Bu iki stratejiyi Walt ve Waltz'un yaptığı gibi birbirinin karşısı şeklinde konumlandırmak doğru değildir.¹³² Çünkü ona göre, devletin peşine takılmak stratejisine başvurmasını gerektiren motivasyonlarla dengeleme için gerekli faktörler birbirinden farklıdır. Peşine takılmak stratejisi genelde kazanç elde etmek; dengelemeye güvenlik için tercih edilir. Peşine takılmak stratejisi, devletin sahip olmadığı ve arzu ettiği kazançları elde etmek için kullanılırken; dengeleme devletin hali hazırda sahip olduğu şeyleri korumak ve kayıplardan kaçınmak için kullanılır ve bu nedenle de dengelemenin her zaman bir maliyeti vardır. Çok az maliyet gerektiren peşine takılmak stratejisi, yine Walt ve Waltz'un tespitinin aksine, dengelemeden daha yaygın bir eğilimdir.¹³³

Walt'un peşine takılmak stratejisi tanımını da eleştiren ve bu stratejinin oldukça dar bir çerçeve içinde tanımlandığını ileri süren Schweller'a göre, Walt'un tehdit merkezli tanımında üç temel sorun vardır. Birincisi, Walt peşine takılmak stratejisiyle stratejik boyun eğme kavramlarını birbirine karıştırmaktadır. İkincisi, onun tanımı peşine takılmak stratejisinin yaygın kullanımı ve geleneksel anlamıyla da örtüşmemektedir. Üçüncüsü, peşine takılmak stratejisini yalnızca tehdit üzerinden tanımlamak Schweller'a göre asıl belirleyici etmen

131 Buradaki örnek için bakınız: Eric A. Miller, *To Balance or Not to Balance: Alignment Theory and the Commonwealth of Independent States*, Ashgate, Hampshire GU 2006, s. 13.

132 Schweller, "Bandwagoning for Profit...", s. 106.

133 *A.g.m.*, s. 93-98. Schweller, tehdit edildiği ya da edilmediği bütün durumları kapsayacak şekilde devletlerin peşine takılmak stratejisine başvurmalarını dört faktör üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Çakal (*jackal bandwagoning*) metaforu üzerinden, özellikle revizyonist devletlerin daha güçlü diğer revizyonist devletlerle işbirliği yaparak kazançtan pay almaya çalıştıklarını ileri sürmektedir. Ona göre bu tip peşine takılmak stratejisi sistemdeki istikrarı bozabilecek sonuçlar da doğurabilir. Kümelenme (*pling on bandwagoning*) peşine takılmak stratejisi adını verdiği diğer türdeyse genelde savaşın sonucu belli olduğu zaman kazananın yanında yer almak amacı güdülmektedir. Geleceğin trendi (*wave of the future*) adını verdiği üçüncü tür peşine takılmak stratejisinde devletler güçlü olan tarafın "geleceğin trendi" olacağına inanç besleyerek onun yanında yer almayı tercih ederler. Örneğin Soğuk Savaş döneminde pek çok ülke Sovyet Bloğu'na bu Bloğun kazanan taraf olacağına inanç besledikleri için zorla değil, gönüllü olarak dâhil olmuştur. Dördüncü ve son türe ise yayılma ya da domino etkisi (*contagion or domino effect*) tarzı peşine takılmak stratejisi adını vermiştir. Yine Soğuk Savaş döneminde ABD'nin izlediği çevreleme politikasının etkisini artırmak adına sıklıkla kullanılan domino etkisi üzerinden geliştirilen bu stratejiye göre bir tehde karşı "safları sık tutarak" devrimin ya da savaşın yayılmasını önlemeye çalışmak amaçlanmaktadır.

Gazi

Akademik
Bakış

253

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

olan kazanç elde etme motivasyonunu ihmal etmek sonucunu doğurmaktadır. Özellikle tehdit merkezli bir yaklaşımda peşine takılmak stratejisi, tehdit etmeyen devletlerle yapılan ittifak ya da işbirliğini açıklamak noktasında da yetersiz kalmaktadır.¹³⁴

Waltz'un dengeleme ve peşine takılmak stratejisi arasında kurguladığı karşıtlık, onu takip eden Realist çizginin diğer temsilcileri tarafından da büyük oranda benimsenmiş ve peşine takılmak stratejisi genelde dengelemenin başarısız olduğu durumlarda başvurulan bir strateji gibi algılanmıştır. Ancak peşine takılmak stratejisinin “en iyi alternatif” olma niteliği, bu konuda giderek genişleyen literatürle birlikte sorgulanmaya başlamıştır. Sadece gücü/kapasiteyi merkeze alarak yapılan analizlere, önce tehdit daha sonra da kazanç gibi yeni parametreler eklenmiştir. Her ne kadar, ister Waltz'un kullandığı isterse Walt ve Schweller'in kullandığı anlamda olsun, pek çok açıdan eleştirilse de peşine takılmak stratejisi, “büyük güçlerin oynadığı oyunun”¹³⁵ dışında kalan devletlerin dış politika davranışlarını analiz etmek açısından dikkate değer bir çerçeve sunmaktadır.

Sonuç

Güç, Uluslararası İlişkiler çalışmalarındaki en güçlü kavramlardan biridir. Thucydides'ten beri siyasal birimlerin uluslararası ilişkilerdeki temel arayışlarının sonuçlandırılması için bir “araç” hatta bazı durumlarda bir “amaç” gibi algılanmıştır. Devletlerin yaptıkları stratejik seçimleri anlamak ya da devlet davranışları konusunda öngörülerde bulunmak için güç, güç dengesi ya da dengeleme bir araç gibi kullanılmıştır.¹³⁶ Bir amaç olarak değerlendirildiğinde ise güç, devletin hayatta kalma mücadelesiyle eş değer görülmüştür. Bir amaç ya da araç olarak güç, güç dengesi ve dengeleme özellikle disiplindeki baskın Realist geleneğin tüm türevlerinde de sıklıkla referans verilen bir parametredir. Daha çok Soğuk Savaş döneminde devlet davranışları, ittifak davranışı (*alliance behaviour*) ve dış politika analizi çalışmalarında karakteristik bir ilke gibi değerlendirilen bu parametre, Soğuk Savaş sonrası dönemde de “gücünü” yitirmeden hala hem akademik dünyada hem de pratisyenlerin elinde işlevsel bir değer ifade etmektedir.

Soğuk Savaş sonrası gücün doğası, nitelikleri, bileşenleri ve göstergeleri pek çok açıdan değişim geçirmiş olsa da ve yumuşak güç, akıllı güç gibi yeni güç türleri teorik ve pratik olarak kullanılsa da devlet davranışlarını analiz etmek açısından güç dengesi teorisi ve dengeleme stratejisi disiplinde “geçer akçe” olmaya devam etmektedir. Disiplinin en güçlü isimlerinden biri olan

134 Schweller, “New Realist Research...”, s. 928.

135 Mearsheimer, *The Tragedy...*, s. 161-163.

136 Thomas J. Christensen, Jack Snyder, “Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity”, *International Organization*, XLIV/2, 1990, s. 138.

Waltz'un dengeleme stratejisini "evrensel bir kural" gibi yansıtması ve ondan sonra gelen çizginin de dengelemenin bu niteliğini eleştirirken bile onu pekiştirmeleri bu tablonun şekillenmesinde çok belirleyici olmuştur. Waltz'un güç dengesi teorisini (*balance of power theory*), Walt tehdit dengesi teorisini (*balance of threat theory*), Schweller çıkar dengesi teorisini (*balance of interest theory*) olarak yeniden formüle etmişler ve devlet davranışlarını açıklamaya çalışırken hangi motivasyonun daha belirleyici olduğunu sorgularken aslında "özde aynı" olmanın ötesine geçememişlerdir. Çünkü hepsi de Realist geleneğin çetin özünden beslenmekte ve güç, anarşi, belirsizlik, hayatta kalmak, öz-yardım gibi ön kabullerle dünya politikasını anlamaya çalışmaktadırlar. Bununla birlikte özellikle dengelemenin geleneksel yorumunun Soğuk Savaş'ın sona ermesi, teknolojik gelişmeler, gücün doğasında yaşanan değişimle birlikte yerini yeni dengeleme türlerine bırakması en azından disiplinin öğrencileri açısından önemli bir yenilik olarak değerlendirilebilir.

Büyük oranda militer araçlarla tanımlanan ve materyal unsurlarla da ölçülmeye çalışılan geleneksel/sert dengelemeden, yumuşak dengeleme ya da offshore dengeleme gibi yeni türlere doğru literatürün zenginleşmesi, dış politika analizi çalışmalarında ve 21. yüzyılda devlet davranışlarının analizinde daha geniş bir yelpazeye tanışmamıza vesile olmuştur. Özellikle "yumuşak dengeleme", pek çok devletin dış politikasının analizi noktasında açıklayıcı bir parametre olarak kullanılabilir niteliklere sahiptir. Yine daha çok merkezinde "büyük güçlerin parçası olduğu oyunları" anlamak kaygısı taşıyan geleneksel dengeleme yerine, Üçüncü Dünya ülkelerinin dış politika davranışlarını değerlendirmek için "her yerde dengeleme" stratejisi işlevsel olarak kullanılmaktadır. Yumuşak dengeleme ve her yerde dengeleme stratejisi konusundaki çalışmaların yoğunlaşması ve bu dengeleme türlerinin sistematik olarak çeşitli devlet/bölgelerdeki dış politika analizi çalışmalarında kullanılması, Realizm'in çetin özüyle yoğrulmuş dengeleme stratejisinin kabuk değiştirmesi açısından da önem arz etmektedir.

Dengeleme stratejisi, sadece evrensel bir kural olarak değil aynı zamanda "rasyonel" devletlerin başvuracağı yegâne strateji olarak kabul görmüştür. Onun dışında kalan tüm stratejilerle bir karşıtlık ilişkisi kurgulayan ve diğerlerini kurgusal olarak eksik bulan Waltz gibi akademisyenlerin bu kabulü, diğer stratejilerin alternatif gibi algılanmasına yol açmıştır. Ancak dünya politikası bugün yalnızca büyük güçlerin yer aldığı ve kabaca güç mücadelesi olarak tanımlanacak bir alanın çok ötesine geçmiştir. Bu nedenle Waltzcu anlamdaki karşıtlığın aşılması ve dengelemenin evrensel bir kural olmadığına anlaşılması açısından peşine takılmak stratejisinin de sadece "dengelemenin olmadığı durumlarda başvurulan en iyi alternatif" niteliğinin değişmesi gerekmektedir. Ek olarak peşine takılmak stratejisini bir çeşit yatıştırma (*appeasement*) formu olarak küçük devletlerle ilişkilendirmekten ziyade bu stratejinin pek çok ittifak

Gazi

Akademik
Bakış

255

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

davranışının anlaşılması açısından kullanılacak bir analiz parametresi olduğu da dikkate alınmalıdır. Bu süreçte, çalışmada da ele alındığı üzere, konuyla ilgili literatürde en sık sorulan sorulardan biri olan “dengeleme mi yoksa peşine takılmak stratejisi mi daha yaygın eğilimdir” sorusunu devletlerin özel durumlarına, kimliklerine ve devlete ilişkin materyal olmayan diğer parametrelere bakmaksızın yanıtlamaya çalışmak alışkanlığından da vazgeçmek gerekmektedir. Aksi takdirde dengeleme ya da benzeri tüm stratejilerin evrensel bir kural olmadığını sorgulamaya çalışırken yeni evrensel kurallar inşa etmek sonucuyla karşılaşabiliriz.

Kaynaklar

ART Robert J., “Correspondence: Striking the Balance”, *International Security*, XXX/3, 2005.

BEESON Mark, “Declining Theoretical and Practical Utility of ‘Bandwagoning’: American Hegemony in the Age of Terror”, *The British Journal of Politics & International Relations*, IX/4, 2007.

BRANDS Hal, “Fools Rush Out? The Flawed Logic of Offshore Balancing”, *The Washington Quarterly*, XXXVIII/2, 2015.

BROOKS Stephen G., William C. Wohlforth, “Hard Times for Soft Balancing”, *International Security*, XXX/1, 2005.

BULL Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Routledge, London 2002.

CARR Edward H., *The Twenty Years’ Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Macmillan, London 2001.

CHAN Steve, “An Odd Thing Happened on the Way to Balancing: East Asian States’ Reactions to China’s Rise”, *International Studies Review*, XII/3, 2010.

CHRISTENSEN Thomas J., Jack Snyder, “Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity”, *International Organization*, XLIV/2, 1990.

CLADI Lorenzo, Andrea Locatelli, “Bandwagoning, Not Balancing: Why Europe Confounds Realism”, *Contemporary Security Policy*, XXXIII/2, 2012.

DANILOVIC Vesna, *When the Stakes Are High: Deterrence and Conflict among Major Powers*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 2005.

DAVID Steven R., “Explaining Third World Alignment”, *World Politics*, XLIII/2, 1991.

DUECK Colin, “Hoover and Offshore Foreign Policy, 1921-1933”, *Orbis*, LX/1, 2016.

ELMAN Colin, Michael A. Jensen, “Introduction”, Colin Elman, Michael A. Jensen (der.), *Realism Reader*, Routledge, London 2014.

FINNEMORE Martha, “Legitimacy, Hypocrisy, and the Social Structure of Unipolarity: Why Being a Unipole Isn’t All It’s Cracked Up to Be”, *World Politics*, LXI/1, 2009.

FORTMANN Michel, et al., "Conclusions: Balance of Power at the Turn of the New Century", T. V. Paul, et al., (der.), *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Stanford University Press, Stanford 2004.

GULBOY Burak Samih, "Bandwagoning vs Chain Ganging: the Failure of Great Power Diplomacy in the Balkans before the First World War", *International Journal of Turcologia*, IX, Bahar 2014.

HAAS Ernst B., "The Balance of Power: Prescription, Concept, or Propaganda", *World Politics*, VI/4, 1953.

HAINÉ Jean-Yves, "A New Gaullist Moment? European Bandwagoning and International Polarity", *International Affairs*, XCI/5, 2015.

HAMILTON Eric J., Brian C. Rathbun "Scarce Differences: Toward a Material and Systemic Foundation for Offensive and Defensive Realism", *Security Studies*, XXII/3, 2013.

HARKNETT Richard J., Hasan B. Yalcin, "The Struggle for Autonomy: A Realist Structural Theory of International Relations", *International Studies Review*, XIV/4, 2012.

HARRISON Ewan, *The Post-Cold War International System: Strategies, Institutions and Reflexivity*, Routledge, London 2004.

HE Kai, "Institutional Balancing and International Relations Theory: Economic Interdependence and Balance of Power Strategies in Southeast Asia", *European Journal of International Relations*, XIV/3, 2008.

HE Kai, "Undermining Adversaries: Unipolarity, Threat Perception, and Negative Balancing Strategies after the Cold War", *Security Studies*, XXI/2, 2012.

HE Kai, Huiyun Feng, "If Not Soft Balancing, Then What? Reconsidering Soft Balancing and U.S. Policy Toward China", *Security Studies*, XVII/2, 2008.

HUME David, "Of the Balance of Power", Eugene F. Miller (der.), *Essays, Moral, Political, and Literary*, Liberty Fund, Inc., Indianapolis 1987.

HUNTLEY Wade L., "Kant's Third Image: Systemic Sources of the Liberal Peace", *International Studies Quarterly*, XL/1, 1996.

IKENBERRY G. John, "Introduction", G. John Ikenberry (der.), *America Unrivaled: The Future of the Balance of Power*, Cornell University Press, Ithaca 2002.

JERVIS Robert, "Balance of Power: Political", James D. Wright (der.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Elsevier, Oxford 2015.

KANG David C., "Getting Asia Wrong: The Need for New Analytical Frameworks", *International Security*, XXVII/4, 2003.

KANG David C., "Hierarchy, Balancing, and Empirical Puzzles in Asian International Relations", *International Security*, XXVIII/3, 2003/2004.

KAPLAN Robert D., "Why John J. Mearsheimer is Right (About Some Things)", *The Atlantic*, Ocak-Şubat 2012.

gazi

Akademik
Bakış

257

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

KAUFMAN Robert G., "To Balance or To Bandwagon? Alignment Decisions in 1930s Europe", *Security Studies*, I/3, 1992.

KAUFMAN Stuart J., "Conclusion: Theoretical Insights from the Study of World History", Stuart J. Kaufman (der.), *The Balance of Power in World History*, Palgrave Macmillian, New York 2007.

KEOHANE Robert O., "Review: Lilliputians' Dilemmas: Small States in International Politics", *International Organization*, XXIII/2, 1969.

KREBS Ronald R., "The Worst of Enemies, the Best of Allies", *International Studies Review*, VI/3, 2004.

LABS Eric J., "Do Weak States Bandwagon?", *Security Studies*, I/3, 1992.

LARSON Deborah W., "Bandwagoning Images in American Foreign Policy: Myth or Reality", Robert Jervis, Jack Snyder, (der.), *Dominoes and Bandwagons: Strategic Beliefs and Great Power Competition in the Eurasian Rimland*, Oxford University Press, New York 1991.

LAYNE Christopher, "From Preponderance to Offshore Balancing: America's Future Grand Strategy", *International Security*, XXII/1, 1997.

LAYNE Christopher, "Offshore Balancing Revisited", *The Washington Quarterly*, XXV/2, 2002.

LAYNE Christopher, "The (Almost) Triumph of Offshore Balancing", *The National Interest*, 27 Ocak 2012, <http://nationalinterest.org/commentary/almost-triumph-offshore-balancing-6405>

LAYNE Christopher, "The "Poster Child for Offensive Realism": America as a Global Hegemon", *Security Studies*, XII/2, 2002.

LAYNE Christopher, "The Unipolar Illusion: Why New Great Powers Will Rise", *International Security*, XVII/4, 1993.

LEGRO Jeffery, Andrew Moravcsik, "Is Anybody Still a Realist?", *International Security*, XXIV/2, 1999.

LEVY Jack S., "Balances and Balancing: Concepts, Propositions, and Research Design", John A. Vasquez, Colin Elman (der.), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, New York 2003.

LEVY Jack S., "What Do Great Powers Balance Against and When?", T. V. Paul, et al., (der.), *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Stanford University Press, Stanford 2004.

LEVY Jack S., William R. Thompson, "Balancing on Land and at Sea: Do States Ally against the Leading Global Power?", *International Security*, XXXV/1, 2010.

LEVY Jack S., William R. Thompson, "Hegemonic Threats and Great-Power Balancing in Europe, 1495-1999", *Security Studies*, XIV/1, 2005.

LIFF Adam P., "Whither the Balancers? The Case for a Methodological Reset", *Security Studies*, XXV/3, 2016.

Goş

Akademik
Bakış

258

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

LOBELL Steven E., et al., "Why Do Secondary States Choose to Support, Follow or Challenge?", *International Politics*, LII/2, 2015.

MEARSHEIMER John J., "A Return to Offshore Balancing", *Newsweek*, 31 Aralık 2008, <http://europe.newsweek.com/return-offshore-balancing-82925?rm=eu>

MEARSHEIMER John J., "Reckless States and Realism", *International Relations*, XXIII/2, 2009.

MEARSHEIMER John J., *The Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton, New York 2001.

MILLER Eric A., *To Balance or Not to Balance: Alignment Theory and the Commonwealth of Independent States*, Ashgate, Hampshire GU 2006.

MORGENTHAU Hans J., *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, McGraw Hill, 7. Baskı, Boston 2006.

MORGENTHAU Hans J., Kenneth W. Thompson (der.), *Principles and Problems of International Politics: Selected Readings*, Alfred A. Knopf, New York 1950.

MOWLE Thomas S., David H. Sacko, *The Unipolar World: An Unbalanced Future*, Palgrave Macmillian, New York 2007.

NEXON Daniel H., "The Balance of Power in the Balance", *World Politics*, LXI/2, 2009.

NOURZHANOV Kirill, "Omnibalancing in Tajikistan's Foreign Policy: Security-Driven Discourses of Alignment with Iran", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, XIV/3, 2012.

NYE Joseph S., "East Asian Security: The Case for Deep Engagement," *Foreign Affairs*, Temmuz/Ağustos 1995.

PAPE Robert A., "Soft Balancing against the United States", *International Security*, XXX/1, 2005.

PAUL T. V., "Soft Balancing in the Age of U.S. Primacy", *International Security*, XXX/1, 2005.

PAUL T. V., "The Enduring Axioms of Balance of Power Theory," T. V. Paul, et al., (der.), *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Stanford University Press, Stanford 2004.

QUILLIAM Neil, *Syria and the New World Order*, Ithaca Press, Reading 1999.

ROSECRANCE Richard, Chih-Cheng Lo, "Balancing, Stability, and War: The Mysterious Case of the Napoleonic International System", *International Studies Quarterly*, XL/4, 1996.

ROSMAN-Stollman Elisheva, "Balancing Acts: The Gulf States and Israel", *Middle Eastern Studies*, XL/4, 2004.

ROSS Robert S., "Balance of Power Politics and the Rise of China: Accommodation and Balancing in East Asia", *Security Studies*, XV/3, 2006.

SALTZMAN Ilai Z., "Soft Balancing as Foreign Policy: Assessing American Strategy toward Japan in the Interwar Period", *Foreign Policy Analysis*, VIII/2, 2012.

Gazi

Akademik
Bakış

259

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

SANGIOVANNI Mette E., "The End of Balance-of-Power Theory? A Comment on Wohlforth et al.'s 'Testing Balance-of-Power Theory in World History'", *European Journal of International Relations*, XV/2, 2009.

SCHROEDER Paul, "Historical Reality vs. Neo-Realist Theory", *International Security*, XIX/1, 1994.

SCHWELLER Randall L., "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In", *International Security*, XIX/1, 1994.

SCHWELLER Randall L., "Missed Opportunities and Unanswered Threats: Domestic Constraints on the Balance of Power", <http://www.yale.edu/irspeakers/SchwellerFall02.pdf>

SCHWELLER Randall L., "Neorealism's Status-quo Bias: What Security Dilemma?", *Security Studies*, V/3, 1996.

SCHWELLER Randall L., "New Realist Research on Alliances: Refining, Not Refuting, Waltz's Balancing Proposition", *The American Political Science Review*, XCI/4, 1997.

SCHWELLER Randall L., "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing", *International Security*, XXIX/2, 2004.

SCHWELLER Randall L., David Priess, "A Tale of Two Realisms: Expanding the Institutions Debate", *Mershon International Studies Review*, XLI/1, 1997.

SCHWELLER Randall L., *Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power*, Princeton University Press, Princeton 2006.

SPRECHER Christopher, "Alliances, Armed Conflict, and Cooperation: Theoretical Approaches and Empirical Evidence", *Journal of Peace Research*, XLIII/4, 2006.

STEFF Reuben, Nicholas Khoo, "Hard Balancing in the Age of American Unipolarity: The Russian Response to US Ballistic Missile Defense during the Bush Administration (2001-2008)", *Journal of Strategic Studies*, XXXVII/2, 2014.

SWEENEY Kevin, Paul Fritz, "Jumping on the Bandwagon: An Interest-Based Explanation for Great Power Alliances", *The Journal of Politics*, LXVI/2, 2004.

THALAKADA Nigel R., *Unipolarity and the Evolution of America's Cold War Alliances*, Palgrave Macmillan, London 2012.

THUCYDIDES, *History of the Peloponnesian War*, çev. Charles F. Smith, Harvard University Press, Cambridge 1958.

VASQUEZ John A., "The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs: An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz's Balancing Proposition", *The American Political Science Review*, XCI/4, 1997.

VASQUEZ John A., *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.

- WALT Stephen M., "A Bandwagon for Offshore Balancing?", *Foreign Policy*, 1 Aralık 2011, <http://foreignpolicy.com/2011/12/01/a-bandwagon-for-offshore-balancing/>
- WALT Stephen M., "Alliance Formation and the Balance of World Power", *International Security*, IX/4, 1985.
- WALT Stephen M., "Alliances in a Unipolar World", *World Politics*, LXI/1, 2009.
- WALT Stephen M., "Alliances: Balancing and Bandwagoning", Robert J. Art, Robert Jervis (der.), *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues*, Longman, Boston 2005.
- WALT Stephen M., "Offshore Balancing: An Idea Whose Time Has Come," *Foreign Policy*, 2 Kasım 2011, <http://foreignpolicy.com/2011/11/02/offshore-balancing-an-idea-whose-time-has-come/>
- WALT Stephen M., "Rethinking US Grand Strategy: The Case for Offshore Balancing", https://portals.jhuapl.edu/media/RethinkingSeminar/081709/walt_brief.pdf
- WALT Stephen M., "Testing Theories of Alliance Formation: The Case of South-west Asia", *International Organization*, XLII/2, 1988.
- WALT Stephen M., *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, New York 1987.
- WALTZ Kenneth N., "Evaluating Theories", *The American Political Science Review*, XCI/4, 1997.
- WALTZ Kenneth N., "International Structure, National Force, and the Balance of World Power", *Journal of International Affairs*, XXI/2, 1967.
- WALTZ Kenneth N., "The Emerging Structure of International Politics", *International Security*, XVIII/2, 1993.
- WALTZ Kenneth N., "The Origins of War in Neorealist Theory", *The Journal of Interdisciplinary History*, VIII/4, 1987.
- WALTZ Kenneth N., *Theory of International Politics*, Random House, New York 1979.
- WELCH David A., *Painful Choices: A Theory of Foreign Policy Change*, Princeton University Press, Princeton 2005.
- WHITAKER Beth Elise, "Soft Balancing Among Weak States? Evidence from Africa", *International Affairs*, LXXXVI/5, 2010.
- WIGHT Martin, *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, G. Allen&Unwin Ltd, London 1966.
- WILKINS Thomas S., "Alignment', not 'Alliance' The Shifting Paradigm of International Security Cooperation: Toward a Conceptual Taxonomy of Alignment", *Review of International Studies*, XXXVIII/1, 2012.
- WIVEL Anders, "Balancing Against Threats or Bandwagoning with Power? Europe and the Transatlantic Relationship after the Cold War", *Cambridge Review of International Affairs*, XXI/3, 2008.
- WOHLFORTH William C., et al., "Introduction: Balance and Hierarchy in International Systems", Stuart J. Kaufman (der.), *The Balance of Power in World History*, Palgrave Macmillian, New York 2007.

Gazi

Akademik
Bakış

261

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

WOHLFORTH William C., et al., "Testing Balance-of-Power Theory in World History", *European Journal of International Relations*, XIII/2, 2007.

WRIGHT Quincy, *A Study of War*, University of Chicago, Chicago 1942.

Extended Abstract

In foreign policy analysis literature after the end of the Cold War, a number of important debates are underway on what are the strategies that states use to achieve their basic foreign policy objectives. Alternative foreign policy strategies such as buck-passing, hedging, tethering, hiding, accommodating, appeasing, free-rider, transcending, chain-ganging, binding, leash-slipping are more and more referenced for the last quarter century. Among these strategies, especially balancing and bandwagoning are more popular than others. Therefore, this article focuses on two strategies to understand how states achieve their main goals in foreign policy. In some cases, states are obliged to make a decision between searching for more power, more security or more wealth.

The primary question this study seeks to answer is: how states prioritize among these options. Because strategies that states use to achieve their foreign policy goals can be differentiated. However, in the Realist-oriented foreign policy analysis literature, it is widely accepted that states seek to maximize their own power and capacity, and balancing is the basic strategy for state security. This study argues that especially after the end of the Cold War, new strategies are used and those strategies are valuable for analyzing and understanding state behaviors. Therefore, recently bandwagoning which is one of the most referred strategies like balancing should be discussed. This study deals with how we can define, classify and evaluate both strategies in terms of understanding state behaviors. This study also tries to answer that why and how states employ balancing or bandwagoning if they have to choose one of them? How do states make a choice between these two strategies?

In the first chapter, this study discusses what does balancing strategy stands for the foreign policy analysis. Varieties of the balancing strategy such as internal balancing, external balancing, hard balancing, soft balancing, negative balancing, positive balancing, offshore balancing, onshore balancing, omnibalancing are also explained in detail. In the second chapter, bandwagoning strategy is defined. The differences between bandwagoning strategy and balancing are also discussed. In the final chapter, we deal with which strategy is used more widely while making choices about formation of the states' foreign policy. The effects of the two strategies on state behavior are also analyzed.

Traditionally, balancing strategy in foreign policy analysis literature has been regarded as the universal rule for attaining foreign policy goals and the only "rational" strategy to be applied by "rational" states. This perspective, which excludes other strategies besides balancing and finds them fictitiously

Gos

Akademik
Bakış

262

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

incomplete, has led other strategies to be perceived just as an alternative or secondary strategy. World politics, however, today goes far beyond an area where only great powers are involved and which is roughly defined as the struggle for power. Therefore, in order to overcome this dichotomy and to understand that balancing is not a universal rule, the nature of bandwagoning strategy should be changed only as “the best alternative” applied in cases where balancing is not possible. In addition, it should be taken into account that this strategy has analytical value for understanding the behavior of many alliances, rather than associating the bandwagoning strategy with small states as a form of appeasement. To sum up it is also necessary to give up the habit of trying to answer the question “whether balancing or bandwagoning strategy is more prevalent”, regardless of the nature of the states, their identities and other non-material parameters related to the state, as discussed in the study.

Gazi

Akademik
Bakış

263

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya Devleti Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defteri (1862)*

The Customs Tariff Records About the Trade Between the Ottoman Empire and Germany (1862)

Murat FİDAN**

Öz

Osmanlı Devleti Almanya ile imzaladığı 1840 ticaret anlaşmasıyla birlikte uygulamaya koyduğu gümrük tarifesi ni değiştirmek istemiştir. Bu değişimde iki önemli etken dikkat çekmektedir. Birinci etken ürün fiyatlarındaki artış ile alınan gümrük vergisinin azalması olacaktır. İkinci etken ise dünya konjonktüründeki gelişmelere bağlı olarak kadim iktisadî anlayışını değiştirme girişimleri olacaktır. Osmanlı Devleti, Almanya ile gümrük tarifesi ni 20 Mart 1862 ticaret anlaşması sonrası yenilemiştir. Tarife Osmanlı Türkçesi olarak hazırlanmıştır. Latin alfabesine çevirisi yapılırken orijinal ifadelerle sadık kalınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Almanya, Gümrük Tarifesi, İthalat, İhracat

Abstract

The Ottoman State wanted to change the customs tariff that it had put into practice with the 1840 trade agreement it signed with Germany. Two important factors in this change attract attention. The first factor will be an increase in product prices and a decrease in customs duties. The second factor will be attempts to change the economic concept of the economy depending on the developments in the world conjuncture. The Ottoman State renewed the customs tariff with Germany after the 20 March 1862 trade agreement. Tariff was prepared as Ottoman Turkish. When translating to the Latin alphabet, the original statements were true.

Key Words: Ottoman State, Germany, Customs Tariff, Import, Export

GİRİŞ

Avrupa XIX. yüzyıl içinde siyasî, iktisadî ve askerî yönden olabildiğince derin ve kalıcı izlerin bırakılacağı gelişmeleri yaşamıştır. Aslında Avrupa'yı derinden etkileyecek bu gelişmelerin Amerika kıtasında Fransız-İngiliz iktisadî rekabeti ve buna bağlı olarak ortaya çıkan Fransız İhtilali olduğu gözlenmektedir. İhtilal sonrası Prusya Devleti genel olarak gelişmeleri izleme durumunda olmayı tercih etmiştir¹.

* Makalenin Geliş Tarihi: 12.11.2016, Kabul Tarihi: 30.03.2017

** Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, E-posta: fidanm51@yandex.com

1 Hermann Pinnow, *Almanya Tarihi*, C.II, Çev. Fehmi Baldaş, İstanbul 1940, s. 370-390

Gaz

Akademik
Bakış

265

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Almanya Şansölyesi Bismarck önceliğini Avrupa barışının devamını temin etmeye vermiştir². Zira Bismarck'ı buna zorlayan sebeplerin çokluğu dikkat çekmektedir. Öncelikli olarak bu zorlanmada Fransa'nın Avrupa'daki yayılmacı girişimleri etken olacaktır³. Fransa'ya karşı Almanya'nın direnişi ile başlayan süreçte 1870-1871 Alman-Fransız savaşı Almanya Şansölyesi Bismarck'ı oldukça zorlayan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Alman-Rus gerginliği de buna eklenecektir. Bir diğer etkili sebebin ise Almanya içinde Protestan-Katolik mezhepleri arasındaki mücadeleler olduğu görülmektedir⁴.

Almanya, milli birliğini sağlama girişimleri ile eş zamanlı olarak hızlı büyüyen bir nüfusa sahip olmaya başlamıştır. Alman nüfusunun hızla artması Almanya'nın bir tarım ülkesinden bir ticaret ve sanayi ülkesine dönüşmesini tetiklemiştir. Bir taraftan milli birliğini koruma çabası içinde olan Almanya, diğer taraftan ise kapitalizmin getirmiş olduğu gücün de dışında kalmak istememektedir. Büyük bir hızla sanayileşen Alman endüstrisinin pazar ve hammadde ihtiyacını karşılama isteği, devletin dışarıya açılarak yayılmacı faaliyetler içerisine girme düşüncesi giderek ön plana çıkartmıştır⁵. XIX. yüzyılın sonlarında İngiltere ve Fransa gibi sanayileşmiş ülkeler dünya genelinde önemli yerleri sömürgeleri altına aldıkları için, geç sanayileşen ancak dünya pazarlarına da girmek isteyen Almanya'nın sömürge bulma çabaları uluslararası dengeleri bozan bir unsur olmuştur. İlk önceleri Afrika'da ve Pasifik'te daha az sorunlu olan bölgelerde arayış içerisine giren Almanya'nın, dağılmanın eşliğinde bulunan Osmanlı Devleti ile siyasi, askeri, ticari olarak her alanda kurmaya başladığı yoğun ilişkiler bu dengelerin bozulmasını da beraberinde getirecektir⁶.

Bütün bu gelişmeler çerçevesinde Almanya Şansölyesi Bismarck'ın Osmanlı Devleti ile ikili ilişkilere ve özellikle de iktisadî ilişkilere zaman ayıracak vakti olmayacaktır. Ancak Osmanlı Devleti ile Almanya arasında iktisadî ilişkilerin öteden beri devam ettiği de görülmektedir. İki devlet arasında ilk dostluk ve ticaret anlaşması 22 Mart 1761 tarihinde imzalanmıştır⁷. 31 Ocak 1790 tarihinde ise bu anlaşma elli yıl uzatılmıştır⁸. Bu anlaşma gereğince Fransız tüccarların sahip oldukları imtiyazlar artık Prusya tüccarlarına da bahşedilmiştir. Anlaşma çerçevesinde ithalat ve ihracat için gümrük oranı % 3 olarak belirlenmiştir⁹.

2 Rifat ÖNSOY, *Türk-Alman İktisadî Münasebetleri (1871-1914)*, İstanbul 1982, s. 13-14

3 Fransa'yı buna iten sebeplerin başında ise Amerika'da İngiltere'yi yenmesine rağmen Amerikalılardan bağımsızlıkları sonrasında özellikle iktisadî beklentilerine karşılık bulamayış gelecektir.

4 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, TTK, Ankara 1999, s.334-380

5 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yay., s. 15-19

6 Ortaylı, a.g.e., 68-74

7 *Muâhedât Mecmûası*, TTK, c. 1, Ankara 2008, s. 83

8 *Muâhedât Mecmûası*, TTK, c. 1, Ankara 2008, s. 90

9 *Muâhedât Mecmûası*, TTK, c. 1, Ankara 2008, s. 86

Prusya 1834'de kurulan Zollverein'e¹⁰ mensup devletler adına Osmanlı Devleti ile 10 Ekim 1840 tarihinde yeni bir ticaret anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma 1838 tarihli Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşmasını esas almaktaydı. 1790 anlaşmasının aksine bu anlaşmada ithalat gümrüğü % 5'e ihracat gümrüğü ise % 12'ye yükseltilmiştir¹¹. Bâbîâli 1860'lara doğru yerli üretimi dış rekabetten korumak amacıyla 1838'den itibaren çeşitli devletler ile yapmış olduğu ticaret anlaşmalarını değiştirme yoluna gitmeye başlamıştır. Bu bağlamda Prusya'nın Zollverein'e mensup devletler adına Osmanlı Devleti ile imzaladığı anlaşması yenilenmiştir. Yeni anlaşmaya göre ithalattan alınan gümrük vergisi % 5'ten % 8'e yükseltilmiştir. İhracattan alınan gümrük vergisi ise % 12'den % 8'e indirilmiştir. Ancak ihracat gümrüğü, müteakip yıllarda her yıl % 1 indirilmek suretiyle 8 yıl sonra % 1'e düşürülecekti¹².

Gümrük Tarife Defterlerinin Hazırlanma Öncesindeki Durum

XVII. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nin genelinde, diğer devlet tüccarlarının yapacakları ticaretler ahidnameler aracılığı ile düzenlenmekteydi. Buna göre yabancı tüccarların vermeleri gereken ticaret vergisi, oranı belirtilmeden sadece *"âdet ve kanun üzere"* belirli olan *"mutâd rûsûm"* olarak alınmaktaydı¹³. Osmanlı Devleti bu uygulamayı, kendinden önceki diğer Türk devletleri döneminde % 2 ile % 5 oranında uygulandığı şekliyle¹⁴ değil de, kendi belirlediği esaslar dâhilinde, tebaa tüccarının vermekte olduğu ticaret vergilerini esas alarak uygulamıştır. Bu oran, yabancı devlet mahsulü ürünlerin ithalinden % 2 ile % 9, ihracattan ise % 4 ile % 9 olmuştur¹⁵.

10 **Zollverein:** 1815 Viyana Kongresi sonrasında Avrupa haritası büyük güçlerin çıkarlarına uygun bir şekilde yeniden düzenlenmişti. Oldukça karışık bir görünüme sahip bu yeni yapıda, uluslar parçalanmış hatta bazı yerlerde ise çeşitli ulusal topluluklar haline dönüştürülmüştü. O dönemde Almanya da 38 küçük devletçik ya da prensliğe bölünmüştü. Almanya'daki bu bölünmüşlükten dolayı gelişme imkanları oldukça kısıtlanmış kapalı ekonomiler ortaya çıkmıştı. Bu durumdan kurtulmak için, bir "Gümrük Birliği"ne gereksinim vardı. Alman Gümrük Birliği (**Zollverein**) düşüncesi, Friedrich List tarafından "*Ekonomik birlik ve siyasal birleşme, iki kardeş gibidirler, biri dünyaya gelmeden öteki doğuşa hazır olamaz*" şeklinde dile getirilmiştir. List gümrük birliğinin sınırlarını bütün Avrupa kıtasını kapsayacak şekilde düşünmüş ise de bu fikri reddedilmişti. Daha sonra Zollverein 1834'de Prusya Maliye Bakanı Motz tarafından gerçekleştirilmiştir. Hermann Pinnow, a.g.e., s. 379-382; Florian Ploeckl, "The Zollverein and the formation of a Customs Union", University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History, Londra 2010, 84, s. 1-4; Karl Kunze-Karl Wolf, *Grundwissen Geschichte*, Ernst Klett Verlag, Stuttgart 1964, s. 54; İbrahim S. Canbolat, *Uluslarüstü Sistem Avrupa Birliği*, Alfa Yayınları, İstanbul 1998, s. 70.

11 *Muâhedât Mecmûası*, TTK, c. 1, Ankara 2008, s. 94

12 BOA, A.DVN.MKL, Dosya No: 3, Gömlek No: 13, s. 12

13 I. Murat zamanında Cenevizlilere verilen Haziran 1387 tarihli ahidnamede, Yıldırım Bayezid'in Mart 1390 tarihli mektubu ile Kanuni Sultan Süleyman'ın Ekim 1540 tarihinde Venediklilere verdikleri ahidnamelerde bu hususların belirtildiğine dair bkz. Şerafettin Turan, "Osmanlı İmparatorluğu İle İki Sicilya Krallığı Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defterleri", *TTK Belgeler Dergisi*, c. IV, sayı 2-8, Ankara 1969., s. 79

14 Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1997, s. 259-260

15 Şerafettin Turan, a.g.m., s. 80-81

Gazi

Akademik
Bakış

267

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Osmanlı Devleti bu uygulama ile, Avrupalı tüccarları Doğu Akdeniz'de tutmaya çalışarak, gerçekleşen ticaretten elde edilen gümrük vergileri ile hazineye gelir sağlamayı amaçlamıştır. Bunun yanı sıra kendisinden önce Avrupalı devletlere uygulanmakta olan ticari imtiyazları kaldırarak, konjonktüre ve kendi stratejisine uygun devletlere imtiyazlar vererek, bu devletleri birbirine karşı da kullanacaktır¹⁶.

Osmanlı Devleti'nde gerek yabancı devletlerden getirilen-götürülen gerekse de kara ve deniz yoluyla bir yerden bir yere nakledilen ürünler, şer'î ve örfî hukuka göre vergilendirilirdi¹⁷. Bu vergiler; çoğu kez düzensiz bir şekilde limanlarda, şehir ve kasaba girişlerinde, geçitlerde amediye, reftiye, mürûriye, bâc, ihtisâbiye, kalemiye, ruhsatiye, kantariye gibi değişik adlarla, bazı yerlerde yük ve denk, bazı yerlerde ise değer esaslı üzerinden alınmaktaydı¹⁸.

Avrupalı tüccarlar ile gerçekleştirilen ticaretin farklı mekânlarda yapıyor olması, alınacak gümrük vergilerinin çeşitliliklerini de beraberinde getirmekteydi. Bu çeşitliliğin ortaya çıkmasında mahalli gereksinimler ve halkın alışkanlıkları etkili olmaktadır. Ticaretin farklı mekânlarda gerçekleşmesi ve yerel unsurların alışkanlıkları, benzer bir üründe bölgeden bölgeye farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır¹⁹. Avrupalı tüccarların Osmanlı bürokratlarının fazla gümrük vergisi aldığı yönündeki şikâyetlerinin çoğalmasından dolayı bu itirazları gidermek, gümrüklerdeki farklılıkları ortadan kaldırmak, gümrüklerde birlikteliği ve uygulamalarda kolaylıklar sağlamak amacıyla, önce harici gümrüklerde tarife defterleri hazırlanmıştır²⁰. Ahidnamelerle gümrük vergisi oranı devlet gelirinin azalması pahasına % 3'e düşürülerek gümrüklerde birliktelik sağlanmaya çalışılmıştır²¹. Ancak Osmanlı bürokratlarının Avrupalı

- 16 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, c. 1, İstanbul 2000, s. 236
- 17 Osmanlı Devleti şer'î hukuk gereği İslam'da pazara getirilen üründen alınan % 10 oranındaki uygulamayı zekat-ı âşir adı altında Müslüman ve ecnebi tüccarlara gümrük resmini % 5 olarak uygulamıştır. Ancak zaman zaman resm miktarlarının artırılması ve satış bedelinden devletin hisse alması bu verginin şer'î değil örfî olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Abdurrahman Vefik, *Tekalif Kavaidi*, c. I, İstanbul 1330, s. 53-54; Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, İstanbul 1997, s. 258
- 18 Zafer Toprak, *Türkiye Tarihi*, c. 3, İstanbul 1997, s. 227; Sevda Özkaya, Süveyş Kanalı: 19. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Bir Rekabet Unsuru (Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre), Bilge-Kültür Sant Yay., İstanbul 2015, s. 448-55; XVI. yüzyılda ithalat ve ihracatta Osmanlı Devleti'nin aldığı vergilerin listesi için bkz. Şerafettin Turan, *a.g.m.*, s. 166-169
- 19 Halil Sahillioğlu, "1763'te İzmir Limanı ve Ticaret Limanı ve İhracat Gümrüğü ve Tarifesi", *BTTD*, sayı 8, İstanbul 1968, s. 53-57
- 20 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838) I*, Ankara 1974, s. 63
- 21 Gümrük vergisinin, Fransa ile yapılan Haziran 1673 tarihli ahidnamesi ile ilk defa % 3'e indirildiği kabul edilmişse de aslında bundan daha evvel, 1666 da Cenevizlilerin Osmanlı Devleti ile yaptıkları uzun müzakereler sonucu almağa muvaffak oldukları ahidnamede, Cenova tebasının Osmanlı dahilinde verecekleri gümrük resmi % 3 olarak tespit edilmiş, ayrıca iç ticaret vergilerinin de ödenmesi kararlaştırılmıştı. Bu antlaşmayı Venedik, Fransa İngiltere ve diğer Avrupa devletlerine verilen ahidnameler takip etmiştir. Şerafettin Turan, *a.g.m.*, s. 81; Mübahat Kütükoğlu gümrük resmi oranının % 3'e düşürülmesinin ilk defa İngilizlere verilen ahidname ile gerçekleştiğini, 1740 Fransız ahitnamesinden sonra ise bütün yabancı devlet

Görüş

tüccarlardan % 3'den fazla gümrük talepleri devam etmiştir. Bu durumun devamı üzerine Osmanlı Devleti tarafından ticaret yapılan gümrüklere gönderilen emirler ile "bu uygulamaların yanlışlığı ve % 3 üzerinden gümrük alınması" isteği bile durumun düzeltilmesine çare olmayacaktır²². Osmanlı Devleti problemleri, gümrük tarife defterleriyle çözüme yoluna gidecektir.

Osmanlı-Alman Ticarî İlişkilerinde 1862 Tarihli Gümrük Tarife Defteri

1- 1862 Tarihli Gümrük Tarife Defterinin Hazırlanma Süreci

Osmanlı Devleti baştan beri tebaasının iâşesini olabildiğince ucuz, kaliteli ve bol olarak sağlamayı amaçlanmıştır²³. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı Devleti kendi memleketlerinde tüketilen zaruri ihtiyaç maddeleri ve stratejik öneme haiz maddelerin yabancı devlet tüccarı aracılığıyla ihracına kısıtlamalar getirmişti²⁴. Ancak özellikle Avrupa'da ortaya çıkan gelişmeler Osmanlı Devleti'nin iktisadî politikalarında etkilerini hissettirmeye başlayacaktır. Yerli üretimin korunmasına yönelik tedbirler alma ihtiyacı hisseden Osmanlı Devleti, 1840 tarihli ticaret anlaşmaları ile dış ticaretinde gerilemeye sebep olan yönleri gidermeye çalışılacaktır. Bunun bir yansıması olarak Prusya ile 1840 tarihinde yapılan ticaret anlaşması da güncellenecektir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Osmanlı Devleti, Avrupalı devletler karşısında kadîm iktisadî politikaları ile mücadelede zorlanacaktır. Bunun bir sonucu olarak Osmanlı Devleti, "müsaadeye mazhar devletler" ile yapmış olduğu ticaret anlaşmalarını yenileme yoluna gidecektir. 1862 tarihinde Almanya ile imzalanan ticaret anlaşması bu mücadelenin bir yansıması niteliğindedir. Diğer devletler ile yapıldığı gibi Almanya ile de gümrük tarife defterleri yenilenecektir.

tüccarlarının ayna hakka kavuştuğunu belirtmektedir. Mübahat Kütükoğlu, Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Tarifeleri, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 4-5'den ayrı basım, İstanbul 1974, s. 335

- 22 Osmanlı Devleti'nde ithal ve ihraç ürünler ulaşacağı yere kadar çeşitli gümrüklerden geçmekteydi. Ancak bu ürünlerden sadece bir defaya mahsus bir yerde gümrük vergisi alınırdı. İlk gümrükte ödenen vergi sonrası verilen eda tezkeresi, daha sonraki gümrüklerde gösterilerek fazla gümrük vergisinin alınması önlenmeye çalışılmıştır. Ancak tüccarların ticarete ödediği % 3 gümrük vergisinin fazla alınmasından dolayı sıkıntılar yaşamaktaydı. BOA, A.DVNS. DVE.d, *Rusya Ahkâm Defteri*, 84/2, s. 26/95, 36/126, 36/142, 36/143, 36/144; Serhat Kuzucu, "Rusya Ahidname Defterine Göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticarî İlişkilerinin Seyri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 59, Ankara 2016, s. 72
- 23 Osmanlı Devleti iâşe temininde herhangi bir sıkıntı yaşanmaması için, malın üretiminden tüketimine kadar her aşamada piyasaya müdahale etmiştir. Ayrıca iç piyasa talebinin karşılanması için ihracatta yasaklamalar, kısıtlamalar ve inhisarlar uygulamıştır. Bir başka deyişle iç piyasa talebini karşılamak için ihracatı zorlaştırıcı, ithalatı ise kolaylaştırıcı ve teşvik edici davranıyordu. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Yay., İstanbul 2000, s. 53-59; İ. Wallerstein- Reşat Kasaba, "Incorporation Into The World Economy: Change In The Structur of The Ottoman Empire 1750-1839", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, c. VIII/1-2, Ankara 1981, s. 548
- 24 İhracı yasak ürünler arasında buğday, güherçile, demir, donyağı, kereste gibi ürünler bulunmaktaydı. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisap Müessesesi*, İstanbul 1987, s. 214; Ömer C. Sarc, "Tanzimat ve Sanayimiz", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 443

Gazi

Akademik
Bakış

269

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Yenilenen bu tarife defteri, Osmanlı Devletinin kadim iktisadî anlayışındaki değişimi de yansıtmaktadır. Bâbîâli'nin yapmaya çalıştığı aslında himayeci gümrük anlayışına geçme çabasıdır²⁵. Zira tarife defterinde yer alan 608 adet üründen 130 adedinin rayice bırakılması bunun bir göstergesi durumundadır. Ürünlerin rayice bırakılmasında öncelikle ürünün gümrük vergisine esas olacak kıymetinin hesaplanmasındaki ihtilafların giderilmesi düşüncesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan ürün fiyatındaki iniş ve çıkışlardan hazinenin zararını azaltmak üzere ürünler rayice bırakılarak, güncel değerleri üzerinden gümrük vergisi alınmak istenmiştir²⁶.

Tarife defterinin hazırlanma gerekçesi olarak *"her nev i emti'a ve eşya üzerine edâsı lazım gelen gümrük rüsûmâtıçün ... ol vaktin rayicine göre tanzim olunmuş olan"* ve *"1847 senesi Mart ayı ile 1855 senesi 13 Mart'a kadar"* geçerli olan tarifenin *"müddeti münkaziyye olmuş"* olması gösterilmiştir. Diğer bir ifade ile süresi sona eren tarifenin yenilenmesi istenmektedir. Bu çerçevede *"tarafeyn tâlib bulunduğuuna binâen"* denilerek iki Devletin istemesi sonrasında *"taraf-ı devlet-i âliyyeden ve Purusya sefâreti canibinden"* görevliler yeni tarife defterini hazırlamışlardır²⁷.

2- 1862 Tarihli Gümrük Tarife Defterinin Muhtevası

Tarife defteri *"zü-nasrâyin ta bir olunur Cermanya"* ifadesi ile başlamaktadır²⁸. Bu defterin hazırlanma gerekçeleri sıralandıktan sonra üç ayrı liste hazırlanmıştır. Birinci listede Cermanya tüccarının satın alacağı *"Memalik-i Mahrûsa-i Şâhâne Mahsûlâtı"* olarak ifade edilen Osmanlı Devleti mahsulü olan ürünler, kıymetleri ve gümrük vergisi miktarları liste halinde verilmiştir. *"Memalik-i Mahrûsa-i Şâhâne Mahsûlâtı"* ifadesi ile geniş bir coğrafyada bulunan Osmanlı şehirlerindeki ürünlerinin ifade edildiği düşünülmektedir. Bu listede 383 adet ürün yer almaktadır. Osmanlı Devleti mahsulü olan 61 adet ürün rayice bırakılmıştır²⁹.

İkinci listede *"Asitâne Mahsûlâtı"* olarak ifade edilen İstanbul mahsulü ürünler, kıymetleri ve gümrük vergisi miktarları liste halinde verilmiştir³⁰. *"Asitâne Mahsûlâtı"* ifadesi ile İstanbulda üretilen veya İstanbula getirilerek burada satılan ürünlerin ifade edildiği düşünülmektedir. Asitâne Mahsûlâtı olan 76 ürün listede yer almıştır. Bu ürünlerden 4 adedi rayice bırakılmıştır.

Üçüncü listede ise *"Zü-nasrâyin ta bir olunur Cermanya'nın memâlik-i mün-fıkası mahsûlâtı"* olarak ifade edilen Cermanya mahsulü ürünler, kıymetleri ve

25 Emine Kıray, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yay., İstanbul 1995, s. 75-80; Rifat Önsoy, a.g.e., s. 36-38

26 Önsoy, a.g.e., s. 36

27 BOA, A. DVN. MKL., Dosya No: 3, Gömlek No: 13, s. 1

28 Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya *"zü-nasrâyin ta bir olunur Cermanya"* ifadesi ile hitap etmesinin sebebinin Almanya'nın siyasi birlikteliğini sağlamak için Katolik-Protestan mezheplerini bir arada tutma mücadelesinden olduğu düşünülmektedir.

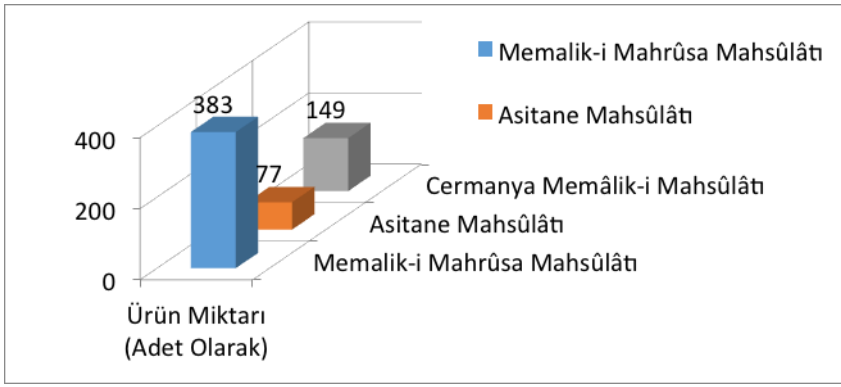
29 BOA, A. DVN. MKL., Dosya No: 3, Gömlek No: 13, s. 1-12

30 BOA, A. DVN. MKL., Dosya No: 3, Gömlek No: 13, s. 12-14

gümrük vergisi miktarları liste halinde verilmiştir. Bu listede 149 adet ürün yer almaktadır. Bu ürünlerden 65 adedi rayice bırakılmıştır.

Tarife defterinde yukarıda ifade edilen üç listede toplam 608 ürün liste halinde verilmiştir. Yine bu listelerde yer alan 130 adet ürün ise rayice bırakılmıştır. Tarifede yeralan Almanya'ya ihraç edilen mallar arasında kurutulmuş gıdalar, palamut, yağlı tohumlar, pamuk ve pamuklu ürünler, yün ve yünlü ürünler, hububat, deri ve boya hammaddeleri dikkat çekmektedir. Almanya'dan ithal edilen ürünler arasında ise pamuklu ve yünlü dokumalar, iplikler, hazır kıyafetler, ayakkabılar, süs eşyaları ve oyuncaklar, kağıt, işlenmiş deri ve çanta, hırdavat, esnaflar için alet ve edevatlar yer almaktadır. (bkz. Ek 1)

Tablo-I Osmanlı ve Almanya Ürünleri

Anlaşma gereği Almanya tüccarının kendi memleketine ait "Cermanya'nın ... mahsûlât-ı arzıyye ve harsiyye ve sanâ iyyesinden" olan hububat gibi topraktan elde edilecek ürünleri, yöresel ürünleri ve sanayi ürünlerini Osmanlı Devleti'ne getirebilecekleri; Osmanlı Devleti'nin "ğayr-ı ez memnû'ât" ilan etmediği yasaklanmamış "memâlik-i mahrûsa-i şâhâne mahsûlât-ı arzıyye ve harsiyye ve sanâ iyyesinden" olan emtia ve eşyayı satın alarak ister kendi memleketlerine isterse de "diyâr-ı âhara" yani başka memleketlere yenilenen ticaret anlaşması gereğince % 8 gümrük vergisi ödeyerek götürebilecekleri ifade edilmiştir.

Tüccarların aldıkları ve sattıkları ürünler "mu'ahede-i cedide iktizasınca" iskele kıymetinden olması "meşrûat bulunmuş olduğundan" yani şarta bağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde kullanılan yüzlük mecidiye altını yüz guruş olarak kabul edilerek ürün "kıymetlerini iskele kıymetlerine indirmek" ve ürünün kıymetinden "yüzde onu tenzil olunduktan sonra" ürünün "sâfi kıymetleri üzerinden resm gümrükleri ta yin ve ta rif" olması sağlanacak ve gümrük vergisi hesaplanarak alınmış olacaktır. Osmanlı Devleti gümrük tarife defterinde "ihrâcat için" % 8 sekiz olarak belirlediği gümrük vergisi oranının bu tarife defterinin "yalnız birinci senesi" için geçerli olduğunu ifade etmiştir. "İkinci sene ibtidâsında" yani ikinci sene başında % 8

oranından % 1 lik bir indirimle % 7'ye "kezâlik" bir sene sonra % 6'ya indirilerek "sekizinci senede"% 1'e "ininceye değin her sene"% 1'i "tenzîl idilerek" yani indirilecektir. Sekizinci sene ve ondan sonraki seneler % 1 oranı ile gümrük vergileri hesaplanarak "gümrüklerde bu vechle icrâ kılınacaktır" yani gümrük vergisi alınacaktır.

İhracat ürünlerinden olup tarifede ismi olmayan, olsa bile "behâsı ta'ÿin olunmayarak râyice birağılmış" olan "emti'a ve eşya râyic ve kıymetine" göre "râyic vakt üzere" kıymetinden % 10'u indirildikten "tenzîl olunduktan" sonra geriye kalacak "behâsından" yukarıda belirlendiği gibi her sene % 1 indrimi ve sekizinci ve sonrasında ise % 1 oranında gümrük vergisi alınacaktır. "Zü-Nasârin" yani Almanya mahsülü olup Osmanlı Devleti'ne ithal edilen ürünlerden daima % 8 gümrük vergisi alınacaktır. İsmi tarife defterinde yazılmayan, yazılsa bile kıymeti râyice bırakılan Almanya "emti'a ve eşyasından" ise "kıymetinden yüzde on tenzîl" olunduktan sonra % 8 oranında gümrük vergisi alınacaktır. Almanyalı tüccarların ödemesi gereken gümrük vergisi miktarı ürünün kuruş değeri üzerinden hesaplanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti, Almanyalı tüccarlardan ödemelerini mecdiye altını üzerinden yapmalarını istemiştir. Buna göre tüccarlardan "işbu idhâlat ve ihrâcatdan alınacak" gümrük vergisi altın ve gümüş para olarak "tahsîl" olunacaktır. Osmanlı Devleti bu çerçevede Alman tüccarlara birtakım kolaylıklar getirmiştir:

- 1- Yüzlük mecdiye altını" ve onun kısmı olan "altun ve gümüş" para 100 kuruş;
- 2- "Beş aded gümüş mecdiye" ise "bir altun mecdiyyeye bedelle" yine 100 kuruş;
- 3- Tüccar 1 altın mecdiye 100 kuruş olarak "bir altun mecdiyyeye bedelle yüz guruş hesabıyla" mecdiye altını "darb-hâne fiyatı" esas alınarak gümrük vergisi "peşinen" alınacaktır.
- 4- Almanyalı tüccar 1 altın mecdiye 100 kuruş olmak şartıyla "borsada" parasının "en ziyâde yüksek" fiyatı üzerinden gümrük vergisini ödeyebilecektir. Bu son durum yalnızca İstanbul gümrüklerinde geçerli olacak diğer gümrüklerde ise "işbu kaimenin suret-i te'diyesi me'alesi şimdilik mevkuף" yani sonraya bırakılacaktır. Gerekli görülür ise "Bâb-ı âlî ile devlet-i meşâr-ı ileyhâ" sefirleri aralarında müzakere yaparak karara bağlayacaklardı.

Taşra gümrüklerinde Almanya tüccarı yukarıda belirtilen şartlara göre gümrük vergisini ödeyecektir.

Bu tarifenin süresi "bin ikiyüz seksenbeş senesinde vâki 'olacak Martın sekizinci ve bin sekizyüz altmış dokuz senesi alafıranga Martın yirminci gününe" kadar yani 20 Mart 1869 senesine kadar geçerli olacaktır. Bu sürenin sona ereceği sene gerek Osmanlı Devleti gerekse Almanya tarifeyi yenileme talabinde bulunmaz ise süresi "yedi sene dahâ" devam edecektir.

Tarifenin hazırlanması iki devlet adına kurulan komisyon tarafından hazırlanmıştır. Komisyonunda Prusya adına Baron Th. Deresta, Osmanlı Devleti adına ise İsmail Paşa başkanlık etmiştir.

Gos

SONUÇ

Almanya milli birliğini oluşturma gayretleri içinde olduğu bu tarihlerde, Osmanlı Devleti ile iktisadî ilişkilerine diğer devletler kadar önem vermemekteydi. Ancak iki devlet arasında hiç de azınsanmayacak bir ticari potansiyelin varlığı dikkat çekmektedir. Tarifede yer alan ürünler incelendiğinde Osmanlı Devleti'nden Almanya'ya gönderilecek ürünlerin fazlalığı göze çarpmaktadır. Almanya'dan Osmanlı'ya getirilen ürün miktarı ise daha az miktardadır.

Osmanlı Devleti'nden Almanya'ya gönderilen ihraç ürünleri arasında Anadolu'dan elde edilen 460 kalem ürün bulunmaktadır. Bu ürünler arasında boya hammaddeleri, yaş/kuru meyve ve sebzeler, giyim üretiminde kullanılacağı düşünülen pamuk, keten gibi hammaddelerin yanı sıra işlenmemiş deri, Anadolu'da üretilen giyim ve ayakkabı çeşitleri dikkat çekmektedir. İhraç edilen bu ürünler, Osmanlı Devleti'nin sanayileşme çaba ve gayretlerine rağmen Almanya'ya daha ziyade hammadde ağırlıklı bir ürün çeşitliliğini ihraç ettiğini göstermektedir.

Almanya'dan Osmanlı Devleti'ne ithal ürünleri arasında 149 kalem ürün bulunmaktadır. Almanya mahsülü ürünler, Osmanlı mahsülü ürünlere göre daha fazla işlenmiş ürün içermektedir. Bu ürünler arasında iğne, çatal, kaşık, tırpan, orak, ustura gibi çelik ve demirden elde edilen ürünler bulunmaktadır. İşlenmiş ağaç ürünleri, fincan ve mücevherat da dikkat çeken ürünler arasında bulunmaktadır. Ayrıca işlenmemiş çelik Osmanlı Devleti tarafından ithal edilen ürünler arasında bulunmaktadır. Alman mahsülü olan dokuma kumaş ve ayakkabı çeşitlerinin yanısıra kağıt, şab ve içki çeşitleri de bulunmaktadır. Bu durum ise bize Almanya'nın milli birliğini sağlama mücadelesi verirken karşılaştığı zorluklara rağmen sanayileşme ve seri üretim çalışmalarını devam ettirdiğini göstermektedir.

Bu tarifede, basit bir şekilde ihraç ve ithal ürünlerinin her birinin kantar, kıyye, zira', top, çift, deste, miskal, kutu, sandık gibi ticaretle kullanılan birimleri üzerinden değerleri ve alınacak gümrüğü gösterilmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin bütününde uygulanan gümrük tarifesinde birliklilik sağlanmaya çalışılmıştır. Bazı ürünler ise değer ve kıymet olarak ifade edilmemiş ve rayice bırakılmıştır. Rayice bırakılan ürünler günlük değerleri üzerinden belirlenen üsül ve miktarlara göre vergilendirilmiştir. Himayeci bir gümrük anlayışına göre tanzim edilen 1862 tarihli tarife defteri ile Alman tüccarlarının Osmanlı Devleti'ne getirdikleri ürünler için % 8 gümrük vergisi belirlenmiştir. Alman tüccarların Osmanlı Devleti'nden alıp götürdükleri ürün için ise % 8 olarak belirlenen rakam kademeli olarak her yıl % 1 düşürülerek 8 yılın sonunda % 1 olarak vergilendirilecektir.

Gümrük resminin ödenmesinde, 1 mecdiye altını 100 kuruş üzerinden işlem göreceği belirtilmiştir. Alman tüccarlara Osmanlı Devleti'nin değişik yer-

Gazi

Akademik
Bakış

273

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

lerinde yapacakları ticaret sonrası ödemeleri gereken gümrük vergisi için ödeme kolaylıkları da sağlanmıştır.

1862 tarifesinde ürünün nevi ve cinsine göre itinalı bir sıralama bulunmamaktadır. Ancak bu ürünleri kendi içinde meşrubat ve müskirat, baharatlar, taze ve yaş meyveler, maden ve madeni aletler, hayvani maddeler, kürk ve deriler, iplik ve kumaşlar şeklinde sınıflandırmamız mümkündür. Tarifenin başında tarifenin hazırlanma sebepleri ifade edilmiştir. Tarifenin sonunda ise tarife ile ilgili açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır. (Bkz. Ek I)

KAYNAKLAR

- BOA, A. DVN. MKL., Dosya No: 3, Gömlek No: 13
BOA, A.DVNS.DVE. d, Rusya Ahkam Defteri, 84/2
ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, TTK, Ankara 1999
CANBOLAT, İbrahim S., *Uluslararası Sistem Avrupa Birliği*, Alfa Yayınları, İstanbul 1998
GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2000
İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, c. 1, İstanbul 2000
KAZICI, Ziya, *Osmanlılarda İhtisap Müessesesi*, İstanbul 1987
KIRAY, Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yay., İstanbul 1995
KUNZE, Karl - WOLF, Karl, *Grundwissen Geschichte*, Ernst Klett Verlag, Stuttgart 1964
KUZUCU, Serhat, "Rusya Ahidname Defterine Göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticari İlişkilerinin Seyri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 59, Ankara 2016, s. 63-83
KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838) I*, Ankara 1974
-----, Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Tarifeleri, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 4-5'den ayrı basım, İstanbul 1974, s. 335
MUÂHEDÂT MECMÛASI, TTK, c. 1, Ankara 2008
ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yay, İstanbul 1983
ÖNSOY, Rifat, *Türk-Alman İktisadî Münasebetleri (1871-1914)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982
ÖZKAYA, Sevda, Süveyş Kanalı: 19. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Bir Rekabet Unsuru (Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre), Bilge-Kültür Sant Yay., İstanbul 2015
PINNOW, Hermann, *Almanya Tarihi*, C.II, Çev. Fehmi Baldaş, İstanbul 1940
PLOECKL, Florian, "The Zollverein and the formation of a Customs Union", *University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History*, Londra 2010, 84, s. 1-44

SAHİLLİOĞLU, Halil, "1763'te İzmir Limanı ve Ticaret Limanı ve İhracat Gümrüğü ve Tarifesi", BTDD, sayı 8, İstanbul 1968

SARC, Ömer C., "Tanzimat ve Sanayimiz", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 443

TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1997

TOPRAK, Zafer, *Türkiye Tarihi*, c. 3, İstanbul 1997

TURAN, Şerafettin, "Osmanlı İmparatorluğu İle İki Sicilya Krallığı Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defterleri", *TTK Belgeler Dergisi*, c. IV, sayı 2-8, Ankara 1969

VEFİK, Abdurahman, *Tekalif Kavaidi*, c. I, İstanbul 1330

WALLERSTEİN, İ. – KASABA, Reşat, "Incorporation Into The World Economy: Change In The Structur of The Ottoman Empire 1750-1839", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, c. VIII/1-2, Ankara 1981, s. 548

EK 1 - Osmanlı Devleti ile Almanya Devleti Arasında İmzalanan 1862 Gümrük Tarife Defteri

Zü-nasrâyin ta'bir olunur Cermanya'nın memâlik-i münfikası mahsûlât-ı arzıyye ve harsıyye ve sanâ'ıyyesinden olarak memâlik-i mezkûre tüccâr ve teb'asının ğayr-ı ez memnû'ât memalik-i mahrûsa-i şâhâneye getürdükleri ve memâlik-i mahrûsa-i şâhâne mahsûlât-ı arzıyye ve hırsıyye ve sanâ'ıyyesinden bi'l-mübâya'a kendü memleketlerine ve-yâhûd diyâr-ı âhara nakl için teb'a-i merkûmenin ve gerek vekillerinin memalik-i şâhânenin her bir mahallinden mübâya'a ittikleri her nev' emti'a ve eşya üzerine edâsı lazım gelen gümrük rûsûmâtıçün bin sekiz yüz kırk yedi sene-i milâdiyesi teşrin-i evvelinden bin sekiz yüz elli beş senesi martının on üçüncü gününe kadar ol vaktin rayicine göre tanzim olunmuş olan ta'rifinin müddeti münkaziyye olmuş ise de ba'zı esbâb-ı mâni'a haylûletiyile tecdîdi te'hîr eylemiş olduğuna ve ber-müceb mu'âhede tecdîd ta'rifeye tarafeyn tâlib bulunduğuna binâen taraf-ı devlet-i 'aliyyeden ve Purusya sefâreti cânibinden ta'yin kılınan me'murlar bi'd-def'ât ictima' iden bir kıt'a ta'rifeye defteri tanzim olunmuş olmağla memâlik-i mahrûsa ile zü-nasrâyin memâlik-i mahsûlât ve emti'asının ber-vechi âti ta'rifelerine ibtidâr olunur

Memalik-i Mahrûsa-i Şâhâne Mahsûlâtı

	ÜRÜN CİNSİ	KIYMETİ	GÜM. MİKTARI
1	Ala Cehre ⁴ Ankara ve Kaysariya ve Tokad ve İskilib A'lâ	Kıyye I G 4 P 20 ⁵	Güm. G 0 P 33
2	Ala Cehre ve İskilib ve Kaysariya ve Tâğ-ı Cerbi-yi Anadolu ve ednâ	Kıyye I G 2 P 90	Güm. G 0 P 23
3	Ala Cehre Rum İli bi'l-cümle	Kıyye I G 1 P 30	Güm. G 0 P 10
4	Afyonkarahisar ve Geyve ve Amasya ve Ankara bi'l-cümle	Kıyye I G 200 P 0	Güm. G 16 P 0
5	Üzüm Kara Bürde Çekirdeksiz	Kantar I G 231 P 40	Güm. G 18 P 51

Gazi

Akademik
Bakış

275

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

6	Urla ve Çeşme ve Aydın ve Manisa ve Kara Oğlak ve Tire Üzüm Rezzâki	Kantar 1 G 160 P 70	Güm. G 12 P 85
7	Urla ve Çeşme ve Yerlü mahsuli Çekirdeksiz Üzüm Rezzâki	Kantar 1 G 176 P 40	Güm. G 14 P 91
8	Karaburun ve Sekune Üzüm Rezzâki	Kantar 1 G 193 P 0	Güm. G 15 P 44
9	Üzüm Beğlerce	Kantar 1 G 70 P 70	Güm. G 5 P 65
10	Üzüm Kuş	Kantar 1 G 160 P 70	Güm. G 12 P 85
11	Siyah Üzüm Aydın ve Tire	Kantar 1 G 45 P 0	Güm. G 3 P 60
12	Üzüm İstanköy Rezzâkisi	Kantar 1 G 168 P 50	Güm. G 10 P 28
13	Üzüm Mândalyân ve Sisam	Kantar 1 G 64 P 30	Güm. G 5 P 14
14	Alaca-i Manisa	Denk 1 Top 100 G 385 P 70	Güm. G 30 P 85
15	Alaca-i Haleb	Top 1 G 38 P 50	Güm. G 3 P 8
16	Alaca-i Tire ve Burd	Top 1 G 5 P 20	Güm. G 0 P 41
17	Alaca-i Şam döknâbi ve Cenâri	Top 1 G 70 P 70	Güm. G 5 P 65
18	İbrahimiye	Top 1 G 57 P 90	Güm. G 4 P 63
19	Penbe-i hâm Anadolu Kıbrıs ve Boğaz	Kantar 1 G 270 P 0	Güm. G 21 P 60
20	Penbe-i hâm Rumili	Kantar 1 G 257 P 20	Güm. G 20 P 57
21	Palamut Ayvacık ve Ezine ve Midillü ve Kemer ve fevme-i Sultaniye	Kantar 1 G 51 P 40	Güm. G 4 P 11
22	Palamut Aydın ve Uşâk ve Gördes ve-sair İzmir iskelesine tenzil olunan	Kantar 1 G 45 P 0	Güm. G 3 P 60
23	Boğasi-i sahye ve Denizli elvane ve alacası	Kıyye 1 G 14 P 20	Güm. G 1 P 13
24	Balya-i Bilecik	Çift 1 G 38 P 50	Güm. G 3 P 8
25	Döşeme balya-i Bilecik	Çift 1 G 57 P 90	Güm. G 4 P 63
26	Döşeme balya-i Üsküdar		Rayicinden
27	Telli balya-i Bilecik	Çift 1 G 209 P 0	Güm. G 16 P 72
28	Tiftik ve fenk-i Ankara ve Konya ve Kastamonı ve Gerede ve Beğbazârı	Kıyye 1 G 20 P 50	Güm. G 1 P 64
29	Paladon ta'bir olunur bi'l-cümle ve herim		Rayicinden
30	Tutkal	Kıyye 1 G 2 P 50	Güm. G 0 P 20
31	Sa'leb Anadolu	Kıyye 1 G 19 P 30	Güm. G 1 P 54
32	Sa'leb Rumili	Kıyye 1 G 12 P 90	Güm. G 1 P 3
33	Cild-i tavşan Anadolu	Aded 100 G 157 P 30	Güm. G 12 P 58
34	Cild-i tavşan Rumili	Aded 100 G 94 P 40	Güm. G 55 P 7
35	Bi'l-cümle çemşir Anadolu ve Rumili	Kantar 1 G 12 P 60	Güm. G 1 P 0

Gos

36	Cild-i koyun ve keçi	Aded 1 G 6 P 30	Güm. G 0 P 50
37	Cild-i kuzu ve sağır keçi	Aded 1 G 3 P 10	Güm. G 0 P 24
38	Cebne-i Kastomoni ve yorgan yüzi	Denk 1 Tob 60 G 566 P 50	Güm. G 45 P 32
39	Cebne yorgan yüzi Tokad ve elvân-ı boğasi	Tob 1 G 6 P 30	Güm. G 0 P 50
40	Çorab Burunkaya	Kıyye 1 G 18 P 90	Güm. G 1 P 51
41	Çorab Derâme ve Selanik	Kıyye 1 G 62 P 90	Güm. G 5 P 3
42	Çorab Edirne ve Zağra	Kıyye 1 G 37 P 80	Güm. G 3 P 2
43	Çorab Filibe ve Pazarcık	Kıyye 1 G 94 P 40	Güm. G 7 P 55
44	Çorab ve Falcene-i ğanus	Kıyye 1 G 88 P 10	Güm. G 7 P 4
45	Elvan Çorab ve Falcene-i ğanus		Rayicinden
46	Hamlane Tire ta'bir olunur ketân ipliği	Kıyye 1 G 31 P 50	Güm. G 2 P 52
47	Halı-yı Uşak	Kıyye 1 G 25 P 20	Güm. G 2 P 1
48	Zernih	Kıyye 1 G 3 P 20	Güm. G 0 P 25
49	Zamh-ı arabi	Kıyye 1 G 5 P 20	Güm. G 0 P 41
50	Rişte-i Ankara tiftik bi'l-cümle	Kıyye 1 G 25 P 90	Güm. G 2 P 7
51	Rişte-i penbe İzmir beyaz ve elvan	Kıyye 1 G 13 P 0	Güm. G 1 P 4
52	Rişte-i penbe Erğaci ve Boğasi	Kıyye 1 G 9 P 70	Güm. G 0 P 77
53	Rişte-i ketan Anadolu	Kıyye 1 G 13 P 0	Güm. G 1 P 4
54	Rişte-i ketan tora	Kıyye 1 G 16 P 20	Güm. G 1 P 29
55	Rişte-i ketan markule	Kıyye 1 G 8 P 40	Güm. G 0 P 67
56	Rişte-i geleb ve sürmene	Kıyye 1 G 16 P 20	Güm. G 1 P 29
57	Rişte-i karacalar	Kıyye 1 G 19 P 40	Güm. G 1 P 55
58	Rişte-i Beğbazarı	Kıyye 1 G 16 P 20	Güm. G 1 P 29
59	Rişte-i Kastamonu ve Geyve Alaiyye	Kıyye 1 G 9 P 70	Güm. G 1 P 77
60	Rişte-i Manastır		Rayicinden
61	Keçe-i zeyli Uşak	Kıyye 1 G 19 P 40	Güm. G 1 P 55
62	Sinhayân-ı Kayseriye ve Eğin	Tura 1 Aded 5 G 86 P 50	Güm. G 6 P 92
63	Sinhayân-ı kırmızı Uşak ve Tosya	Tura 1 Aded 6 G 83 P 10	Güm. G 6 P 64
64	Siyah Sinhayân-ı Isparta ve Konya ve İzmir ve Uşak ve Şemnet	Aded 1 G 11 P 10	Güm. G 0 P 88
65	Sinhayân-ı İslimiye ve cerpan ve karlede ve memâlik-i saire siyah ve sarı	Aded 1 G 6 P 90	Güm. G 0 P 55

Gazi

Akademik
Bakış

277

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

66	Al Sinhayân-ı Rumili	Aded 1 G 13 P 90	Güm. G 1 P 11
67	Sinhayân-ı Erkeli ve Balikesiri	Aded 1 G 12 P 50	Güm. G 1 P 0
68	Şem-i asel külçe	Kıyye 1 G 18 P 40	Güm. G 1 P 47
69	Mazı bi'l-cümle a'lâ ve ednâ	Kantar 1 G 296 P 0	Güm. G 23 P 68
70	Memâlik-i mahrûse-i şâhânedede hâsıl olan işlenmiş a'lâ yaprak ta'bir olunur beyaz ketre	Kantar 1 G 24 P 0	Güm. G 1 P 84
71	Memâlik-i mahrûse-i şâhânedede hâsıl olan kayde ta'bir olunur orta ketre	Kantar 1 G 9 P 10	Güm. G 0 P 72
72	Memâlik-i mahrûse-i şâhânedede hâsıl olan ednâ mahluta ta'bir olunur ketre	Kantar 1 G 6 P 50	Güm. G 0 P 56
73	Mahmuze	Kantar 1 G 138 P 0	Güm. G 11 P 4
74	Fırın camus	Çift 100 G 262 P 80	Güm. G 21 P 6
75	Fırın bakar	Çift 100 G 240 P 0	Güm. G 18 P 40
76	Geyik boynuzu	Kantar 1 G 4 P 0	Güm. G 0 P 32
77	Dana mastaki	Kantar 1 G 98 P 50	Güm. G 7 P 77
78	Gül yağı	Menfeli 1 G 11 P 80	Güm. G 0 P 94
79	Harir Trablus kuşağı	Kıyye 1 G 262 P 80	Güm. G 21 P 2
80	Asfur Anadolu	Kantar 1 G 10 P 50	Güm. G 0 P 84
81	Kök Boya-i Anadolu	Kantar 1 G 197 P 0	Güm. G 15 P 76
82	Kaneki	Kantar 1 G 65 P 70	Güm. G 5 P 65
83	Muskili	Varil 1 Kıyye 30 G 3500 P 0	Güm. G 280 P 0
84	Kemik	Kantar 1 G 10 P 0	Güm. G 0 P 80
85	Kituni kebir a'lâ ve ednâ	Kağıd 1 Aded 4 G 113 P 30	Güm. G 9 P 6
86	Kituni sağır	Deste 1 Aded 12 G 113 P 30	Güm. G 9 P 6
87	Kituni mecidiyye ta'bir olunur	Kağıd 1 Aded 4 G 66 P 70	Güm. G 5 P 33
88	Sade futa-i hâm	Çift 1 G 46 P 70	Güm. G 4 P 73
89	Peştamal Bursa	Çift 1 G 16 P 70	Güm. G 1 P 33
90	Kuşak tunusi	Aded 1 G 46 P 70	Güm. G 3 P 73
91	Kıbrısı oda takımı		Rayicinden
92	Kıbrısı yorgan yüzü ve sofra	Aded 1 G 10 P 0	Güm. G 0 P 80
93	Kıbrısı döşek ve şilte	Aded 1 G 13 P 30	Güm. G 1 P 6
94	Kıbrısı kassale ve yasdık ve boğça	Aded 1 G 13 P 30	Güm. G 1 P 6

Gör

Akademik
Bakış

278

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

95	Kıbrısı seblecik	Aded 1 G 13 P 30	Güm. G 1 P 6
96	Fotani-i Şam	Tob 1 G 66 P 70	Güm. G 5 P 33
97	Fotani-i Haleb	Tob 1 G 53 P 30	Güm. G 4 P 26
98	Kök boya-i Kıbrısı ve beryene'ş-şam ve tarblusi-yi Arab	Kantar 1 G 133 P 30	Güm. G 10 P 66
99	Ketre-i Basra ednâ	Kıyye 1 G 1 P 40	Güm. G 0 P 11
100	Ketre-i Ba'dad ednâ	Kıyye 1 G 3 P 40	Güm. G 0 P 27
101	Tiftik Van	Kıyye 1 G 10 P 0	Güm. G 0 P 80
102	Sisam	Kıyye 1 G 1 P 50	Güm. G 0 P 16
103	Bi'l-cümle kereste		Rayicinden
104	Bi'l-cümle peksimed ve kalyata		Rayicinden
105	Bamya ve böğrölce ve fasulye ve mercimek ve nohud ve bezelye		Rayicinden
106	Basdırma ve sucuk ve yenâir ve sığır dili		Rayicinden
107	Onbeş kat yün astare ile dikilmiş aba-i İslimiye ve zağre a'la	Kıyye 1 G 40 P 0	Güm. G 3 P 20
108	Yedi katlı kazak abası	Kıyye 1 G 26 P 70	Güm. G 2 P 13
109	Harceli enli şalvarı	Kıyye 1 G 86 P 70	Güm. G 6 P 93
110	Bayağı şalvar ve yatur	Kıyye 1 G 40 P 0	Güm. G 3 P 20
111	Bir ve üç katlı timur koyarak ednâ 'aba	Kıyye 1 G 23 P 30	Güm. G 1 P 86
112	'Aba yağmurluk Filibe ve ğare	Kıyye 1 G 73 P 30	Güm. G 5 P 86
113	Asker için Balıkesir ve Pazarcık ve Filibe abası	Tob 1 Zira' 11 G 22 P 0	Güm. G 1 P 76
114	Sivari kaba ve kudi-yi yavuz ta'bir olunur 'abâ-i Filibe	Tob 1 Zira' 17 karar 19 G 43 P 30	Güm. G 3 P 46
115	Tiftik 'abai İslimiye	Tob 1 Zira' 11 G 53 P 30	Güm. G 4 P 26
116	Beyaz ve siyah 'aba-i Selanik	Tob 1 Zira' 12 karar 17 G 20 P 0	Güm. G 2 P 40
117	Aba terlik kebir	Deste 1 Çift 10 G 26 P 70	Güm. G 2 P 13
118	Aba terlik sağır	Deste 1 Çift 10 G 13 P 30	Güm. G 1 P 6
119	Tiftik abadan evsat timur koyarak	Kıyye 1 G 33 P 30	Güm. G 2 P 66

Gazi

Akademik Bakış

279

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

120	Aba kaycını	Deste 1 Çift 10 G 66 P 70	Güm. G 5 P 33
121	Aba üskufe	Deste 1 Kıyye 10 G 10 P 0	Güm. G 0 P 80
122	Kaycınlık aba-i İslimiye	Parça 1 Zira' 3 G 23 P 30	Güm. G 1 P 86
123	Tiftik abadan potur	Kıyye 1G 46 P 70	Güm. G 3 P 73
124	Siyah aba-i İslimiye	Tob 1 Zira' 9 Karar 11 G 34 P 70	Güm. G 2 P 94
125	Nafe ve cılkafa-i Erzurum	Tulum 1 G 150 P 0	Güm. G 12 P 0
126	Nafe ve cılkafa-i Anadolu	Tulum 1 G 83 P 30	Güm. G 6 P 66
127	Kasıklı göğsi Anadolu	Çift 1 G 21 P 30	Güm. G 1 P 70
128	Vaşak Erzurum	Kıyye 1 G 150 P 0	Güm. G 12 P 0
129	Zerdevâ-i Anadolu ve Rumili		Rayicinden
130	Dilku-yi Anadolu	Kıyye 1 G 8 P 0	Güm. G 0 P 64
131	Kunduz	Kıyye 1 G 30 P 0	Güm. G 6 P 40
132	Kurd Anadolu	Tulum 1 G 83 P 30	Güm. G 6 P 66
133	Çakal Anadolu	Kıyye 1 G 8 P 0	Güm. G 0 P 64
134	Gücen-i haredsi	Kıyye 1 G 20 P 0	Güm. G 1 P 60
135	Gücen		Rayicinden
136	Çakal Anadolu	Tulum 1 G 60 P 0	Güm. G 4 P 80
137	Kedi Anadolu	Tulum 1 G 33 P 30	Güm. G 2 P 66
138	Kedi pacası Anadolu	Tulum 1 G 36 P 30	Güm. G 6 P 93
139	Kurd Anadolu	Kıyye 1 G 14 P 70	Güm. G 1 P 17
140	Sansar Anadolu	Kıyye 1 G 33 P 30	Güm. G 6 P 66
141	Sarne Anadolu	Tulum 1 G 106 P 70	Güm. G 8 P 53
142	Kuzu-i Rumili	Tulum 1 G 46 P 70	Güm. G 3 P 73
143	Cılkafa-i Bosna	Tulum 1 G 266 P 70	Güm. G 21 P 33
144	Nafe-i Bosna	Tulum 1 G 240 P 0	Güm. G 19 P 20
145	Nafe-i Rumili	Tulum 1 G 166 P 70	Güm. G 13 P 33
146	Kedi-i Rumili	Tulum 1 G 6 P 30	Güm. G 0 P 53
147	Cılkafa-i Rumili	Tulum 1 G 233 P 30	Güm. G 18 P 66
148	Cılkafa-i Ozri	Tulum 1 G 400 P 0	Güm. G 32 P 0
149	Nafe-i Üsküb	Tulum 1 G 166 P 70	Güm. G 13 P 33
150	Nafe-i Ozri	Tulum 1 G 300 P 0	Güm. G 24 P 0
151	Nafe-i Kaluris	Tulum 1 G 100 P 0	Güm. G 8 P 0
152	Cılkafa-i Bosna Kaluris	Tulum 1 G 166 P 70	Güm. G 13 P 33

153	Nafe-i Rumili Kaluris	Tulum 1 G 90 P 0	Güm. G 7 P 20
154	Serne zağre-i Bosna ve Rumili Kaluris	Deste 1 Kıyye 20 G 46 P 70	Güm. G 3 P 73
155	Cılkafa-i Zağre	Deste 1 Kıyye 20 G 100 P 0	Güm. G 8 P 0
156	Dilgü kafası Bosna ve Rumili	Tulum 1 G 266 P 70	Güm. G 21 P 33
157	Dilgü paçası	Tulum 1 G 46 P 70	Güm. G 3 P 73
158	Saz kedisi	Tulum 1 G 46 P 70	Güm. G 3 P 73
159	Dilgü kafası Rumili evsat	Tulum 1 G 116 P 70	Güm. G 9 P 33
160	Dilgüvi Rumili	Kıyye 1 G 18 P 0	Güm. G 1 P 44
161	Dilgüvi Bosna	Kıyye 1 G 36 P 70	Güm. G 2 P 93
162	Boğaz zağre	Çift 1 G 80 P 0	Güm. G 6 P 40
163	Zerdeva nafesi		Rayicinden
164	Zerdeva paçası		Rayicinden
165	Zerdeva zardesi		Rayicinden
166	Sansar kafası Rumili	Tulum 1 G 233 P 30	Güm. G 18 P 66
167	Sansar paçası Rumili	Tulum 1 G 266 P 70	Güm. G 21 P 33
168	Sansar Rumili		Rayicinden
169	A'la Sansar paçası		Rayicinden
170	Sansar zardesi	Kıyye 1 G 150 P 0	Güm. G 12 P 0
171	Tüysüz Sansar	Kıyye 1 G 6 P 70	Güm. G 0P 53
172	Gucen pacası		Rayicinden
173	Keçi	Tulum 1 G 14 P 70	Güm. G 1 P 17
174	Kurd Rumili	Tulum 1 G 76 P 70	Güm. G 6 P 13
175	Siyah kedi Rumili	Tulum 1 G 183 P 30	Güm. G 14 P 66
176	Siyah kedi pacası	Tulum 1 G 80 P 0	Güm. G 6 P 40
177	Vaşak Rumili		Rayicinden
178	Fare		Rayicinden
179	Ağır sevâniy-i Haleb	Tob 1 G 295 P 60	Güm. G 23 P 64
180	Evsat sevâni-yi Haleb	Tob 1 G 197 P 10	Güm. G 15 P 76
181	Ednâ sevâni-yi Haleb	Tob 1 G 65 P 70	Güm. G 5 P 65
182	İpekli ketâni-yi Haleb ve Hama	Tob 1 G 29 P 50	Güm. G 6 P 36
183	Ahen rikâb	Çift 1 G 9P 90	Güm. G 0 P 79
184	Başlık ve dizgin ve gem ve kuskun ve zahme ve kulan	Deste 1 Kıyye 1 G 56 P 50	Güm. G 4 P 20
185	Ağaç kalnaf	Kıyye 1 G 4 P 0	Güm. G 0P 32
186	Kaba gömlek firniye	Kıyye 1 G 6 P 50	Güm. G 0P 56

Gazi

187	Kilim sâlyinhâne kebir	Kıyye 1 G 49 P 30	Güm. G 3 P 94
188	Kilim sâlyinhâne sağır	Kıyye 1 G 26 P 30	Güm. G 2 P 10
189	Asker batâklığı için kilim	Kıyye 1 G 13 P 10	Güm. G 1 P 4
190	Nuhâsi edâni-yi Tokad	Kıyye 1 G 19 P 30	Güm. G 1 P 58
191	Nuhâsi edâni-yi Tranzon	Kıyye 1 G 23 P 0	Güm. G 1 P 84
192	Al döşemelik asram ve yasduka	Kıyye 1 G 39 P 40	Güm. G 3 P 15
193	Kıyakiye-i zağre	Kıyye 1 G 9 P 90	Güm. G 0 P 79
194	Keçe-i Selanik	Kıyye 1 G 19 P 70	Güm. G 1 P 57
195	Hasır sübürgesi	Arabe 1 Kıyye 2000 G 1314 P 0	Güm. G 105 P 16
196	Haviye-i karafere	Kıyye 1 G 39 P 40	Güm. G 3 P 15
197	Peştamal Geyve	Çift 1 G 9 P 90	Güm. G 0 P 79
198	Meles Berdes	Top 41 Kıyye 22 G 72 P 30	Güm. G 5 P 78
199	Akbaş peştamal Geyve	Çift 1 G 7 P 90	Güm. G 0 P 63
200	Sade Kolan	Kıyye 1 G 26 P 30	Güm. G 2 P 10
201	Basma silecek Berdes	Çift 1 G 9 P 90	Güm. G 0 P 79
202	Çekne Bursa	Top 1 G 65 P 70	Güm. G 5 P 65
203	Meles Gömlek Bursa	Kıyye 1 G 26 P 30	Güm. G 6 P 10
204	Eğirme	Kıyye 1 G 78 P 90	Güm. G 6 P 31
205	Küllah Bursa	Kıyye 1 G 3 P 30	Güm. G 0 P 26
206	Nuhâsi-yi evâni Kastamonu ve Kahve ıbrığı	Kıyye 1 G 26 P 30	Güm. G 6 P 10
207	Cimşir kaşık beyaz ve siyah	Kıyye 1 G 4 P 90	Güm. G 0 P 39
208	Harfeli ve mercanlı kaşık	Deste 1 Kıyye 10 G 9 P 80	Güm. G 0 P 78
209	Ağaç kaşık bi'l-cümle	Kıyye 1 G 2 P 60	Güm. G 0 P 20
210	Cimşir tarak	Kaysara 1 Kıyye 5500 G 246 P 30	Güm. G 19 P 70
211	Ağaç tarak	Kaysara 1 Kıyye 5500 G 131 P 40	Güm. G 10 P 51
212	Fincan Kütahya	Küfe 1 G 98 P 50	Güm. G 7 P 77
213	Güllab	Kıyye 1 G 6P 0	Güm. G 0 P 16
214	Ağaç Kavi	Kıyye 1 G 26P 30	Güm. G 6 P 10
215	Mantar Kavi	Kıyye 1 G 6P 50	Güm. G 0 P 52
216	Tesbih kadesi	Kıyye 1 G 9P 80	Güm. G 0 P 78
217	Sepetçi çubuğu ta'bir olunur kârlık ve çocuk sepeti i'mâl olunur cubuk	Arabi 1 G 361P 30	Güm. G 28 P 90

218	Çakmak taşı Rumili	Tulum 1 Kıyye 160 Adet 20000 G 396 P 80	Güm. G 39 P 46
219	Kırmızı boya	Kıyye 1 G 4P 0	Güm. G 0 P 36
220	Hâre ve sarma tüfenk namlusu	Aded 1 G 46P 0	Güm. G 4 P 68
221	Beştü yezrak ve kalkan delen	Çift 1 G 29P 50	Güm. G 6 P 36
222	Nuslu deynek	Deynek 1 Kise 40 Aded 160 G 131 P 40	Güm. G 10 P 51
223	At mihı	Kıyye 1 G 19P 70	Güm. G 1 P 57
224	Mismar İzmir	Kıyye 1 G 5P 30	Güm. G 0 P 42
225	Câk	Kıyye 1 G 13 P 20	Güm. G 1 P 5
226	Ahen na'lece	Kıyye 1 G 6 P 50	Güm. G 0 P 52
227	Bıçak ve cakı ve makras ve keser ğaberde	Kantar 1 Kıyye 160 G 473 P 0	Güm. G 37 P 84
228	Kebe-i Zağre ince	Kıyye 1 G 26 P 30	Güm. G 2P 10
229	Kebe-i İslimiye	Kıyye 1 G 65 P 70	Güm. G 5 P 25
230	Tüfenk kebir	Kıyye 1 G 230 P 0	Güm. G 18 P 40
231	Kebe-i Bosna	Kıyye 1 G 26 P 30	Güm. G 2 P 10
232	Dağ Kebesi	Kıyye 1 G 29 P 50	Güm. G 2 P 36
233	Esbab kahve	Kıyye 1 G 16 P 40	Güm. G 1 P 31
234	Halhal	Kıyye 1000 G 49 P 30	Güm. G 3 P 94
235	Hassa kuşağı	Kıyye 1 G 39 P 40	Güm. G 3 P 15
236	Rişte-i surh	Kıyye 1 G 19 P 70	Güm. G 1 P 57
237	Rişte-i sakız	Kıyye 1 G 13 P 10	Güm. G 1 P 4
238	Aba ğaytanı Rumili	Kıyye 1 G 26 P 30	Güm. G 2 P 10
239	Aba ğaytanı ğalus	Kıyye 1 G 39 P 40	Güm. G 3 P 15
240	Şayaf	Zira' 1 G 3 P 30	Güm. G 0 P 26
241	Harir ğaytan ğalus	Kıyye 1 G 262 P 80	Güm. G 21 P 6
242	Kirpas-ı belne-i Merzifon	Tob 1 G 16 P 40	Güm. G 1 P 31
243	Ketan izmir	Kıyye 1 G 3P 30	Güm. G 0 P 26
244	Keçe-i İzmir	Kıyye 1 G 13 P 10	Güm. G 1 P 4
245	Keçe-i Kayseriye	Kıyye 1 G 16 P 40	Güm. G 1 P 31
246	Gezye-i Isparta ve Bursa	Tob 1 Zira' 26 G 118 P 30	Güm. G 9 P 46
247	Beraşul kebesi	Kıyye 1 G 98 P 50	Güm. G 7 P 88
248	Ekne-i Mudurnı	Kıyye 1 G 6P 50	Güm. G 0 P 56
249	Battaniye ve asram tonı beyaz ve el- van		Rayicinden

Gazi

Akademik
Bakış

283

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

250	Ayneson Kaysariye	Kıyye I G 2P 60	Güm. G 0 P 20
251	Ayneson Rumili	Kıyye I G 2P 30	Güm. G 0 P 18
252	Istar Kastamonı	Denk I Tob 60 G 450 P 0	Güm. G 36 P 0
253	Istar Taşköprü	Kıyye I G 3P 90	Güm. G 0 P 31
254	Istar Hamid	Denk I Tob 60 G 443 P 50	Güm. G 25 P 48
255	Bi'l-cümle incir		Rayicinden
256	Bi'l-cümle benâir ve pekmez ve helva ve bulaca ve asel ve şem'-i revgan		Rayicinden
257	Balık yumurtası		Rayicinden
258	Busta Ankara beyaz ve elvan		Rayicinden
259	Akbaş peştamal Bursa	Çift I G 9P 80	Güm. G 0 P 78
260	Beldiye-i Bursa	Çift I G 19 P 90	Güm. G 1 P 56
261	Beldiye-i Merzifon	Çift I G 26 P 10	Güm. G 2 P 8
262	Peştamal Selanik	Çift I G 16 P 30	Güm. G 1 P 30
263	Ceviz	Keyl I Kıyye 100 G 163 P 0	Güm. G 13 P 4
264	Ceriş	Kıyye I G 3P 90	Güm. G 0 P 31
265	Cükün	Kıyye I G 1P 90	Güm. G 0 P 15
266	Sülük	Kıyye I G 195 P 60	Güm. G 15 P 64
267	Sünger		Rayicinden
268	Halâli şal tevni	Kıyye I G 97 P 80	Güm. G 7 P 86
269	Donluk şal tevni	Kıyye I G 52 P 60	Güm. G 4 P 17
270	Beyaz şal tevni	Kıyye I G 26 P 10	Güm. G 2 P 8
271	Elvan şal tevni	Kıyye I G 32 P 60	Güm. G 2 P 60
272	Şal karacalar	Kıyye I G 13 P 0	Güm. G 1 P 4
273	Sarırlı şeryab kuşak	Kıyye I G 97 P 80	Güm. G 7 P 82
274	Müsyab ta'bir olunur nehbi ğarâr ve kızıl Rum ili ve Anadolu	Kıyye I G 7 P 80	Güm. G 0 P 62
275	Bi'l-cümle zımpar		Rayicinden
276	Şali-yi Ankara ve sof enli ve ensiz	Tob I Zira' 32 G 324 P 0	Güm. G 33 P 96
277	Beyaz ve elvan asram Rumili	Kıyye I G 22 P 50	Güm. G 1 P 80
278	Bamri kuşak	Kıyye I G 77 P 20	Güm. G 6 P 17
279	İplik şerbab kuşak	Kıyye I G 28 P 90	Güm. G 2 P 31
280	Zağzaran Anadolu ve Rumili		Rayicinden
281	Ruğa don ve çerviş ve sade		Rayicinden

282	Seccade-i kürsi ve kalıçe-i kürdüs ve izladi seccade ve seccade-i kula ve seccade-i saire		Rayicinden
283	Şali-yi Tosya ve tülle kuşak		Rayicinden
284	Sofra ve peşkir samatlı ve sade	Kıyye 1 G 257 P 20	Güm. G 20 P 57
285	Fota-i Bursa	Çift 1 G 32 P 20	Güm. G 2 P 57
286	Telli fota-i Hama	Çift 1 G 128 P 60	Güm. G 10 P 28
287	Bi'l-cümle tuzlu balık		Rayicinden
288	Sanderfe		Rayicinden
289	Kilim Türkman	Kıyye 1 G 128 P 60	Güm. G 10 P 28
290	Kimyon	Kıyye 1 G 2 P 0	Güm. G 0 P 16
291	Gülyab	Kıyye 1 G 2 P 0	Güm. G 0 P 16
292	Kirpas ketan Anadolu	Kıyye 1 G 12 P 80	Güm. G 1 P 2
293	A'lâ kirpas ketan Rize	Kıyye 1 G 64 P 30	Güm. G 5 P 14
294	Ednâ kirpas ketan Rize	Kıyye 1 G 25 P 70	Güm. G 2 P 5
295	Kavsele-i Aydın	Kıyye 1 G 25 P 70	Güm. G 2 P 5
296	Kavsele-i Gerede	Kıyye 1 G 32 P 20	Güm. G 2 P 57
297	Ağabâni-yi Bağdad	Kıyye 1 G 24 P 30	Güm. G 5 P 14
298	Çam sakızı sarı	Kantar 1 G 32 P 20	Güm. G 2 P 57
299	Çam sakızı beyaz	Kantar 1 G 57 P 80	Güm. G 4 P 62
300	Kosni	Kıyye 1 G 7 P 70	Güm. G 0 P 61
301	Sinameki		Rayicinden
302	Kanarya yemi	Künt-i Asitane 1 Kıyye 20 G 19 P 30	Güm. G 1 P 54
303	Peştumi kavsele-i mande ve kara sağır	Kıyye 1 G 48 P 20	Güm. G 2 P 85
304	Köfter	Kantar 1 G 160 P 70	Güm. G 16 P 85
305	Asma kilid Filibe	Deste 1 Kıyye 10 G 12 P 80	Güm. G 1 P 6
306	Gühercile ve lotardan Mısır		Rayicinden
307	Kurı ve tuzlu gön manda ve cild-i baka- kar sağır ve kebir		Rayicinden
308	Erez Mısır ve Filibe ve Trabzon		Rayicinden
309	Memâlik-i marûse-i şâhânedede kain bi'l-cümle maşinlerde hâsıl olan harir	Kıyye 1 G 217 P 30	Güm. G 17 P 38
310	Memâlik-i marûse-i şâhânedede kain bi'l-cümle manciliklerde hâsıl olan harir	Kıyye 1 G 155 P 0	Güm. G 12 P 40

Gazi

Akademik
Bakış

285

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

311	Kıbrıs ve Aydın ve Menteşe ve Sakız ve Girid ve Sayfeli ve Haleb ve Beyrut ve Sayda ve Şam hariri	Kıyye I G 107 P 50	Güm. G 8 P 68
312	Kamçı başı		Rayicinden
313	Revga-ı zeyd	Kantar I G 140 P 0	Güm. G 11 P 20
314	Sabun	Kantar I G 136 P 50	Güm. G 10 P 96
315	Asfur Mısır		Rayicinden
316	Nuhas köhne	Kıyye I G 9 P 30	Güm. G 0 P 74
317	Çekre ve ibrahiye ve kütâbi-yi dürzi dağı	Tob I Zira' 9 Kadar 10 G 41 P 20	Güm. G 4 P 29
318	Kendir Kastamonı	Kıyye I G 1 P 80	Güm. G 0 P 14
319	Kendir İzmir	Kıyye I G 2 P 40	Güm. G 0 P 19
320	Kemerlik ta'bir olunur kirpas Kastamonı	Tob I G 5 P 80	Güm. G 0 P 46
321	Pezmic devan		Rayicinden
322	Varil tahtası		Rayicinden
323	Elvan çarşab Manisa	Tob I G 5 P 80	Güm. G 0 P 46
324	Kirpas Gördes enli ve ensiz	Denk I Tob 50 Kadar 55 G 411 P 80	Güm. G 32P 94
325	Esvablık kirpas Gördes	Tob I G 7 P 0	Güm. G 0 P 56
326	Bartın necisi	Çift I G 14 P 70	Güm. G 1 P 17
327	Fes boyası		Rayicinden
328	Mor toyraf	Kıyye I G 4 P 70	Güm. G 0 P 37
329	Kebkeb ta'bir olunur kafesçi civiti		Rayicinden
330	Kudret helvası		Rayicinden
331	Ceviz ve tahin helvası		Rayicinden
332	Nardenk ve pekmez ve ceviz sucuğı		Rayicinden
333	Mahleb	Kıyye I G 4 P 10	Güm. G 0 P 32
334	Al meşin Anadolu ve Rumili	Kıyye I G 5 P 30	Güm. G 0 P 42
335	Meşin Anadolu ve Rumili	Kıyye I G 3 P 20	Güm. G 0 P 25
336	A'lâ peştu bezrin		Rayicinden
337	Mecer Tosya ve Payas	Tob I G 29 P 40	Güm. G 2 P 25
338	Mursafi	Kıyye I G 4 P 70	Güm. G 0 P 37
339	Kirpas Alaiyye enli	Tob I G 5 P 80	Güm. G 0 P 46
340	Kirpas Alaiyye ensiz	Tob I G 4 P 70	Güm. G 0 P 37
341	Kirpas Merzifon	Tob I G 5 P 80	Güm. G 0 P 46
342	Istar Kayseriye ve Sivas ve Gülyubi		Rayicinden

343	Aran mustaki	Kıyye I G 5 P 80	Güm. G 0 P 46
344	Aran Soma ta'bir olunur ceyreden hasıl olan	Kıyye I G 2 P 90	Güm. G 0 P 23
345	Hama kuşağı	Kıyye I G 15 P 40	Güm. G 1 P 23
346	Fota-i Bursa	Tob I G 83 P 20	Güm. G 6 P 65
347	Beyaz ve elvan karacalar kuşağı	Kıyye I G 10 P 50	Güm. G 0 P 84
348	Silecik ve havi-yi Bursa kebir ve sağır	Kıyye I G 33 P 90	Güm. G 2 P 71
349	Telli kulak enli ve ensiz	Deste I Kıyye 10 G 58 P 50	Güm. G 4 P 68
350	Elvan harir	Kıyye I G 246 P 60	Güm. G 19 P 72
351	Havi-yi Geyve	Kıyye I G 24 P 60	Güm. G 1 P 96
352	Zerdeva kafes		Rayicinden
353	Furşom-ı hâm		Rayicinden
354	Kirpas Menemen	Tob I G 9 P 20	Güm. G 0 P 73
355	Mısırdâ hasıl olan eşbatan kafesi		Rayicinden
356	Kıbrıs âdi şarabı dâhil olduğu halde bi'l-cümle memalik-i mahrûse şarabı	Kıyye I G 1 P 80	Güm. G 0 P 14
357	Kıbrısda hasıl olan Komanderiye ta'bir olunur şarab		Rayicinden
358	Keçe-i Karahisar beyaz ve elvan	Kıyye I G 12 P 30	Güm. G 0 P 98
359	Lüle-i estefe	Sandık I G 616 P 40	Güm. G 49 P 31
360	Kendir tohumu	Kıyye I G 0 P 80	Güm. G 0 P 6
361	Harnub		Rayicinden
362	Istar Geyve		Rayicinden
363	Balık ağı		Rayicinden
364	Hınta Asitane	Keyl I G 15 P 30	Güm. G 1 P 22
365	Şa'ir Asitane	Keyl I G 5 P 40	Güm. G 0 P 43
366	Kokoroz Asitane	Keyl I G 7 P 20	Güm. G 0 P 57
367	Çavdar Asitane	Keyl I G 6 P 30	Güm. G 0 P 50
368	Alaf Asitane	Keyl I G 4 P 10	Güm. G 0 P 32
369	Darı tavuk ve gögercin için Asitane	Keyl I G 4 P 50	Güm. G 0 P 36
370	Ketan tohumu Asitane	Keyl I G 18 P 0	Güm. G 1 P 44
371	Amasyadan mâ'ada bi'l-cümle kuru koza	Kıyye I G 74 P 50	Güm. G 5 P 96
372	Amasyanın koza		Rayicinden
373	Delikli koza		Rayicinden
374	Çifte koza		Rayicinden

Gazi

Akademik
Bakış

287

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

375	Dev büyük ve karyizun ta'bir olunur life		Rayicinden
376	Bi'l-cümle harir tohumu	Kıyye I G 450 P 0	Güm. G 36 P 0
377	Günlük		Rayicinden
378	Meyan balı		Rayicinden
379	Yapağı Anadolu ve Rumili ve Dersa'detin yıkanmış gürceli ve kirli yapağı	Kantar I G 192 P 0	Güm. G 15 P 36
380	Yapağı Anadolu ve Rumili ve Desa'adetin yıkanmış yapağı	Kantar I G 234 P 0	Güm. G 18 P 72
381	Nuhas külçe		Rayicinden
	Beryetü'-şam ve Trablusğarb ve Bağdad ve ol havalilerde hasula gelen yapağı		
382	Yıkanmamış ve gürceli	Kantar I G 134 P 50	Güm. G 10 P 76
383	Yıkanmış	Kantar I G 134 P 50	Güm. G 13 P 12

Asitane Mahsûlâtı

	ÜRÜN CİNSİ	KIYMETİ	GÜM. MİKTARI
1	Şali-yi Asitane	Tob I Zira' 27 G 178 P 70	Güm. G 14 P 29
2	Bindallı	Tob I G 99 P 30	Güm. G 7 P 94
3	Nuhfahâne	Tob I G 56 P 30	Güm. G 7 P 94
4	Cenari Asitane ve fotani ve hegbe	Tob I G 66 P 20	Güm. G 5 P 29
5	Alaca-i Vefa a'lâ	Tob I Zira' 9 Kadar 10 G 33 P 10	Güm. G 2 P 64
6	Alaca-i Vefa ednâ	Tob I Zira' 9 Kadar 10 G 16 P 50	Güm. G 1 P 32
7	Halat marka 'âdi	Kıyye I G 19 P 80	Güm. G 1 P 58
8	Sağır halat marka	Kıyye I G 9 P 90	Güm. G 0 P 79
9	Mulsi ve bermecik Asitane	Tob I G 66 P 20	Güm. G 5 P 29
10	Çit Asitane	Tob I G 16 P 50	Güm. G 1 P 32
11	Cehde bermecil	Kıyye I G 26 P 50	Güm. G 2 P 12
12	Peten	Tob I G 198 P 50	Güm. G 15 P 88
13	Altun baş taklidi kazib teryan	Kıyye I G 26 P 50	Güm. G 2 P 12
14	Ednâ kazib teryan	Kıyye I G 13 P 30	Güm. G 1 P 6
15	Nuhasi leğen ıbrık	Kıyye I G 82 P 70	Güm. G 6 P 61
16	Nuhasi evâni-yi Asitane	Kıyye I G 26 P 50	Güm. G 2 P 12
17	Tunç evâni	Kıyye I G 23 P 20	Güm. G 1 P 85
18	Kazib işleme hâvi	Kıyye I G 6 P 60	Güm. G 1 P 52

19	İpekli peştamal 'âdi	Çift I G 19 P 80	Güm. G 1 P 58
20	Çayraz kundura haffâf	Çift I G 7 P 90	Güm. G 0 P 23
21	Eşleme haffâf		Rayicinden
22	Terlik	Çift I G 4 P 0	Güm. G 0 P 32
23	Piric terazü dirhemi	Kıyye I G 19 P 80	Güm. G 1 P 58
24	Tunç terazu dirhemi	Kıyye I G 16 P 50	Güm. G 1 P 32
25	Cerhi mürekkeb	Kıyye I G 2 P 70	Güm. G 0 P 21
26	Kuru mürekkeb	Kıyye I G 9 P 90	Güm. G 0 P 79
27	Tombak zarf	Deste I Kıyye 10 G 19 P 80	Güm. G 1 P 58
28	Akbaş peştamal ve hâvi-yi Asitane	Çift I G 10 P 60	Güm. G 0 P 84
29	Çizme siyah ve kırmızı		Rayicinden
30	Sarı çizme	Çift I G 23 P 20	Güm. G 1 P 85
31	Üsnelik	Kıyye I G 2 P 0	Güm. G 0 P 16
32	Güllah Asitane	Kıyye I G 3 P 30	Güm. G 0 P 26
33	Meşin Asitane	Kıyye I G 3 P 30	Güm. G 0 P 26
34	Bende-i ğazaziye	Kıyye I G 52 P 80	Güm. G 4 P 23
35	Kiriş	Deste I G 15 P 20	Güm. G 1 P 21
36	Recel ve şirin şeker ma'mul	Kıyye I G 6 P 60	Güm. G 0 P 52
37	Kırık kalem ta'bir olunur ipekli peştamal Asitane	Çift I G 49 P 60	Güm. G 3 P 96
37	Ağabâni-yi Asitane	Kıyye I G 9 P 90	Güm. G 0 P 79
39	Espavli	Kıyye I G 9 P 90	Güm. G 0 P 79
40	Elkelik bermecik	Tob I G 52 P 90	Güm. G 4 P 23
41	Rişte-i benek elvan	Kıyye I G 19 P 80	Güm. G 1 P 58
42	Sirha sacak	Kıyye I G 33 P 10	Güm. G 2 P 64
43	Oya başı bermecik	Kıyye I G 7 P 90	Güm. G 0 P 63
44	Nirşe	Kıyye I G 3 P 30	Güm. G 0 P 26
45	Gülsüz	Tob I G 82 P 70	Güm. G 6 P 61
46	Cisni-yi harac	Kıyye I G 165 P 40	Güm. G 13 P 23
47	Sarma gön bükmesi sicimli zerc	Kıyye I G 99 P 30	Güm. G 7 P 94
48	Destar	Kıyye I G 9 P 90	Güm. G 0 P 79
49	Fenar meşmu'ası	Kıyye I G 2 P 0	Güm. G 0 P 16
50	Karavana dizlik	Kıyye I G 26 P 50	Güm. G 2 P 12
51	Boyama kaşık	Deste I Kıyye 1 G 6 P 60	Güm. G 0 P 52
52	Kirpas idâre	Tob I Zira' 12 G 49 P 60	Güm. G 3 P 96

Gazi

Akademik
Bakış

289

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

53	Kirpas Yanya	Tob 1 Zira' 12 G 13 P 30	Güm. G 1 P 6
54	Kirpas Yanya gömlek	Kıyye 1 G 9 P 90	Güm. G 0 P 79
55	Kirpas Yanya don	Kıyye 1 G 6 P 60	Güm. G 0 P 56
56	Kazib haşem	Kıyye 1000 G 66 P 20	Güm. G 5 P 29
57	Meles gömlek	Kıyye 1 G 29 P 0	Güm. G 2 P 38
58	Meles don	Kıyye 1 G 23 P 20	Güm. G 1 P 85
59	Marpic	Deste 1 G 59 P 60	Güm. G 4 P 76
60	Müsta'mel nuhas	Kıyye 1 G 16 P 50	Güm. G 1 P 32
61	Cerhi na'lebe	Çift 1 G 2 P 70	Güm. G 0 P 21
62	Yorgan yüzi ve basma silecek	Kıyye 1 G 6 P 60	Güm. G 0 P 52
63	Yün harc	Kıyye 1 G 49 P 60	Güm. G 3 P 96
64	Yular	Deste 1 G 16 P 50	Güm. G 1 P 32
65	Filidan Asitane	Miskâl 1 G 4 P 30	Güm. G 0 P 24
66	Altun varak Asitane	Tefe 1 G 92 P 50	Güm. G 7 P 40
67	Davluk kavsele-i Asitane	Kıyye 1 G 30 P 80	Güm. G 2 P 46
68	Kazali enek Asitane	Kıyye 1 G 24 P 70	Güm. G 1 P 97
69	Şerbet Asitane		Rayicinden
70	Kebir a'lâ kalemkâr yemeni Asitane	Kıyye 1 G 6 P 20	Güm. G 0 P 49
71	Vasat kalemkâr yemeni	Kıyye 1 G 4 P 60	Güm. G 0 P 36
72	Sağır ve ednâ kalemkâr yemeni	Kıyye 1 G 1 P 50	Güm. G 0 P 12
73	Fildişi tarak Asitane	Kıyye 1 G 123 P 30	Güm. G 9 P 86
74	Sarma ve sim tel Asitane		Rayicinden
75	Harir Ğaraziyye-i Asitane	Kıyye 1 G 308 P 20	Güm. G 24 P 65
76	Basma Hassa	Tob 1 Degirmi 20 G 12 P 30	Güm. G 0 P 98
77	Üsküdar yemenisi	Tob 1 G 27 P 80	Güm. G 2 P 22

**Komision reisi devletlü İsmail Paşa hazretlerine vekâlet Asâlete
Zü-nasrâyin ta'bir olunur Cermanya'nın memâlik-i münfikası mahsûlâtı**

	ÜRÜN CİNSİ	KIYMETİ	GÜM. MİKTARI
1	İğne-i ednâ	Püset 1 Aded 50.000 G 186 P 90	Güm. G 14 P 95
2	İğne-i evsat ve a'lâ		Rayicinden
3	Esfarac	Kantar 1 G 153 P 50	Güm. G 12 P 28
4	Bi'l-cümle eldivan		Rayicinden
5	Bi'l-cümle ustura		Rayicinden

6	Tahta ağaç kutu	Fuçı 1 G 761 P 55	Güm. G 60 P 96
7	Avanbot tabir olunur cizme öni	Çift 1 G 13 P 50	Güm. G 1 P 8
8	Bayağı çatal ve bıçak		Rayicinden
9	Şelaki	Zira' 1 G 7 P 40	Güm. G 0 P 59
10	Sağır ve kebir tırpan ve orak	Kıyye 1 G 5 P 15	Güm. G 0 P 41
Sarı teneke ve tel			
11	Tahta teneke ve tel	Kıyye 1 G 16 P 5	Güm. G 1 P 28
12	Burma tahta teneke	Kıyye 1 G 21 P 20	Güm. G 1 P 69
13	Adi çelik	Kantar 1 G 128 P 10	Güm. G 10 P 24
14	A'lâ çelik		Rayicinden
15	Enli ve ensiz marinoz		Rayicinden
16	Yapağı ve tire ve penbe ve ketan bi'l-cümle çorab ve fatalicete ve çocuk çorabı		Rayicinden
17	A'lâ çuka		Rayicinden
18	Bi'l-cümle çuka-i karnir		Rayicinden
19	Elyaf taklidi ve lapıska ve İngiliz ve-saye taklidi ve refet elyaf çuka	Zira' 1 G 32 P 40	Güm. G 2 P 59
20	Zefir kurineli ve kurinesiz ve dara dokur ve kopuzi ve seltani ve saksovine taklidi ve ma'hûd çuka	Zira' 1 G 24 P 65	Güm. G 1 P 97
21	Çuka-i ma'hûd saray	Zira' 1 G 17 P 75	Güm. G 1 P 42
22	Çuka-i enli refet	Zira' 1 G 16 P 20	Güm. G 1 P 29
23	Çuka-i ensiz refet	Zira' 1 G 8 P 90	Güm. G 0 P 71
24	Kavsele	Kıyye 1 G 21 P 0	Güm. G 1 P 68
25	Çizme koncı		Rayicinden
26	Timur bozan	Kantar 1 G 252 P 65	Güm. G 20 P 21
27	Elvan sinciyan	Deste 1 Kıyye 12 G 138 P 80	Güm. G 11 P 10
28	Beyaz ve siyah sinciyan deyrıl		Rayicinden
29	Sim evâni		Rayicinden
30	Şab frengi	Kantar 1 G 76 P 40	Güm. G 6 P 11
31	Kokulu kolonya suyu	Kantar 1 Şişe 6 G 33 P 0	Güm. G 2 P 64
32	Beyaz ve sarı tenekeden zarf		Rayicinden
33	Filanile	Tob 1 Zira' 55 G 273 P 90	Güm. G 21 P 91
34	Kundura		Rayicinden
35	Adi toprak fincan	Aded 100 G 58 P 85	Güm. G 4 P 70

Gaz

Akademik
Bakış

291

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

36	Aynalı teneke kutu	Deste 1 Aded 12 G 4 P 85	Güm. G 0 P 38
37	Kağıd la'ib	Deste 1 Takım 12 G 16 P 85	Güm. G 1 P 34
38	Bi'l-cümle kağıd posta		Rayicinden
39	Güher barham	Kantar 1 G 1215 P 0	Güm. G 97 P 20
40	Sarcı mum makarası	Deste 5 Aded 60 G 58 P 70	Güm. G 4 P 69
41	Kula ta'bir olunur bir nev' nişasta	Kıyye 1 G 4 P 35	Güm. G 0 P 34
42	Sarı teneke ve timur ve kurşun yüksek		Rayicinden
43	Al rişte	Kıyye 1 G 30 P 0	Güm. G 2 P 40
44	Kild nuhas ve pirinçden	Aded 100 G 152 P 20	Güm. G 12 P 17
45	Arak pelvan ipsened ta'bir olunur		Rayicinden
46	Yeşimden ma'mul hırdavat		Rayicinden
47	Bi'l-cümle timur sarf		Rayicinden
48	Bi'l-cümle kurdaliye		Rayicinden
49	Bi'l-cümle furça		Rayicinden
50	Kehribardan ma'mul tesbih ve sa'ir		Rayicinden
51	Tenkar		Rayicinden
52	Çivdic ta'bir olunur perdesiya maisi		Rayicinden
53	Arak	Kıyye 1 G 4 P 70	Güm. G 0 P 38
54	Arpa suyu fiçu ile gelen	Kıyye 1 G 3 P 30	Güm. G 0 P 26
55	Ruğan sade	Kıyye 1 G 16 P 40	Güm. G 1 P 31
56	Kitab basma için kağıd		Rayicinden
57	Kağıd eyeri		Rayicinden
58	Kurşun kalem		Rayicinden
59	Basma kitab		Rayicinden
60	Kulaklı ve kulaksız bi'l-cümle günlük		Rayicinden
61	Altun ve sim ve elmas kuyumcu ma'mulatu eşya		Rayicinden
62	Bi'l-cümle şerit		Rayicinden
63	Çikolata		Rayicinden
64	Kanakana		Rayicinden
65	Hamr şanpanya	Bevkal 1 G 13 P 40	Güm. G 1 P 7
66	Timur tel		Rayicinden
67	Bakır tel	Kıyye 1 G 27 P 0	Güm. G 2 P 16
68	Manğır büyük ve küçük a'lâ ve ednâ bi'l-cümle	Kıyye 1 G 49 P 10	Güm. G 4 P 92

69	Samanlı eğe	Deste 1 G 6 P 0	Güm. G 0 P 48
	Mismar karnice		
70	1 numaradan 11 numaraya kadar	Kıyye 1 G 5 P 10	Güm. G 0 P 40
71	On iki numaradan altmış numaraya kadar	Kıyye 1 G 2 P 60	Güm. G 0 P 20
72	Kuyumcu eğesi		Rayicinden
73	Ev tufengi ve ceb tabancası vezine eslecesi		Rayicinden
74	Envâ' olta eğesi		Rayicinden
75	Kağıd ile kilat eğe		Rayicinden
76	Enva' saçak		Rayicinden
77	Perçem tarağı		Rayicinden
78	Kalebdan leh	Kağıd 1 Dirhem 80 G 331 P 85	Güm. G 26 P 54
79	İki ve üç yıldızlı sarı ve beyaz ve elvan a'lâ ve evsat yalancı pul ve tarsil ve tel	Kıyye 1 G 211 P 30	Güm. G 16 P 90
80	Adi yalancı pul ve tarsil ve tel	Kıyye 1 G 62 P 60	Güm. G 5 P 0
81	Lastik kaluş		Rayicinden
82	Bi'l-cümle şabka		Rayicinden
83	Enva' mûsiki ve hendese ve cerrah alatları		Rayicinden
84	Roğanlı sahtiyan		Rayicinden
85	Siyah tutkal doğramacı için	Kıyye 1 G 8 P 25	Güm. G 0 P 66
86	Revęan bezer		Rayicinden
87	şem'-i esterif		Rayicinden
88	Silikon	Kantar 1 G 169 P 0	Güm. G 13 P 56
89	Bi'l-cümle şal boğça		Rayicinden
90	Sim pul ve tartil ve tel elvan ve boyahen	Mûskal 1 G 6 P 60	Güm. G 0 P 56
91	Bi'l-cümle oyuncak		Rayicinden
92	Düğme		Rayicinden
93	Zerdevân		Rayicinden
94	Yün ipliğinden ma'mûl gömlek ve don ve eşya-yı saire		Rayicinden
95	Bi'l-cümle meşin cevizden ve safare kisesi ve sair		Rayicinden
96	Döşeme için bi'l-cümle damk		Rayicinden
97	Üç belev ta'bir olunan sade harir kadife	Zira' 1 G 47 P 35	Güm. G 3 P 78

Gaz

98	Bir buçuk be iki belev ta'bir olunan sade harir ve ve penbe ile mahlut kadife	Zira' 1 G 26 P 5	Güm. G 2 P 8
99	Pamuk kadife	Mesared 1 G 3 P 95	Güm. G 0 P 31 Eni 24 inçden 26 inçe kadar
100	Yamuk kadife	Mesared 1 G 3 P 50	Güm. G 0 P 28 Eni onbeş inçden on yedi inceye kadar
101	Al debsa yamuk kadife		Rayicinden
102	Düz canfes ve atlas ve levantin ve serçi	Zira' 1 G 10 P 70	Güm. G 0 P 85 Eni altı rubu'dan bir endâzeye kadar
103	Sade canfes ve atlas ve levantin ve serçi	Zira' 1 G 21 P 30	Güm. G 1 P 70 Eni bir buçukdan iki endâzeye kadar
104	Eni bir buçuk endazeden aşağı ve bir endazeden yukarı olan dever ya'ni sade ve çiçeksiz canfes ve atlas ve levantin ve serçi	Zira' 1 G 15 P 80	Güm. G 1 P 26
105	Ak fûraze ta'bir olunan çiçeli canfes	Zira' 1 G 11 P 85	Güm. G 0 P 94 Eni altı rubu'dan bir endazeye kadar
106	Ğarvedir napalı ta'bir olunur bi'l-cümle harirden deymi dokuması		Rayicinden
107	Şeker kelle	Kantar 1 G 260 P 50	Güm. G 20 P 84
108	Şeker ğabar pirime ve dökme ve esmer	Kantar 1 G 209 P 65	Güm. G 16 P 74
109	Şeker hâm siyah ve sarı muskuhede ta'bir olur	Kantar 1 G 165 P 80	Güm. G 13 P 26
110	Çakı ve bıçak ve makras		Rayicinden
111	Dülger ve doğramacı ve kuyumcı ve tenekeci ve sair alâtları		Rayicinden
112	Hamr rino		Rayicinden
113	Enva' batfon ma'deni		Rayicinden
114	Hâm sencab	Kıyye 1000 G 1659 P 0	Güm. G 132 P 72
115	Sir secab siyah hâm	Kıyye 1000 G 3185 P 85	Güm. G 254 P 86
116	Secab terbiye olunmuş	Deste 1 Kıyye 10 G 31 P 85	Güm. G 2 P 54
117	Lazkiye	Sorak 1 Kıyye 40 G 111 P 50	Güm. G 8 P 1692

Görüş

118	Siyah sencab terbiye olunmuş	Deste 1 Kıyye 10 G 39 P 85	Güm. G 3 P 18
119	Kakum	Sorak 1 Kıyye 40 G 338 P 50	Güm. G 27 P 8
120	Ezak dilkisi		Rayicinden
121	Sir Sencab hâm	Kıyye 1000 G 4380 P 55	Güm. G 350 P 44
122	A'lâ kırmızı dilgüvi	Kıyye 1 G 79 P 65	Güm. G 6 P 37
123	Bayağı dilgüvi	Kıyye 1 G 27 P 90	Güm. G 6 P 23
124	Dilgüvi siyah	Çift 1 G 995 P 60	Güm. G 79 P 64
125	Beyaz dilgüvi	Kıyye 1 G 17 P 55	Güm. G 1 P 40
126	Dilgüvi hardesi beyaz		Rayicinden
127	Kurd	Kıyye 1 G 111 P 50	Güm. G 8 P 92
128	Beyaz ve kırmızı dilgüvi boğazi	Çift 1 G 14 P 35	Güm. G 1 P 14
129	Tavşan	Kıyye 100 G 438 P 0	Güm. G 35 P 4
130	Tavşan beyaz	Merne 1 G 47 P 80	Güm. G 3 P 82
131	Farsık	Kıyye 1 G 15 P 95	Güm. G 1 P 27
132	Siyah kedi	Kıyye 1 G 8 P 80	Güm. G 0 P 70
133	Zerdeva	Kıyye 1 G 43 P 80	Güm. G 3 P 50
134	Zerdeva hardesi	Kıyye 1 G 143 P 35	Güm. G 11 P 46
135	Ayu derisi	Kıyye 1 G 117 P 90	Güm. G 9 P 43
136	Vaşak	Kıyye 1 G 102 P 20	Güm. G 8 P 17
137	Sansar	Kıyye 1 G 35 P 40	Güm. G 2 P 84
138	Su samuru	Kıyye 1 G 15 P 75	Güm. G 1 P 26
139	Samur evnele ta'bir olunur evsat ve ednâ	Çift 1 G 235 P 80	Güm. G 18 P 86
140	Samur a'lâ	Çift 1 G 471 P 60	Güm. G 37 P 72
141	Samur nâfesi	Çift 1 G 70 P 75	Güm. G 5 P 66
142	Samur kuyruğı		Rayicinden
143	Samur paçası ve tırnak hardesi		Rayicinden
144	Gücen	Kıyye 1 G 4 P 0	Güm. G 0 P 32
145	Alaca gücen	Kıyye 1 G 4 P 0	Güm. G 0 P 32
146	Gücen ve dilkü hardesi		Rayicinden
147	Çiçekli ve taraklı ve dallı ve çabkalı ve sentaranceli vesair hâs ve kalib a'lâ ve evsat ve ednâ dimeh faton	Mesâred 1G 1 P 80	Güm. G 0 P 14 Eni 6,5 rub'dan 7 rub'a kadar
148	Erim balanis ta'bir olunur esleme-i kâti'a		Rayicinden
149	Çiçekli ve çebkalı ve taraklı ve dallı ve sair hâs ve kalib a'lâ ve evsat ve ednâ dimeh faton	Mesâred 1G 1 P 5	Güm. G 0 P 8 Eni 5 rub'dan 6 rub'a kadar

Gazi

Akademik
Bakış

295

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

zû-nasrâyin tüccarının ber-vechi bâlâ ğayr-ı ez memnû'ât memalik-i şâhâneye getürdikleri ve ondan alıb götürdükleri kâffe-i emti'a ve eşyanın ahz olacak resm ğümriği ber müceb mu'ahede-i cedide yüzde sekiz olarak ta'yin kılınmış ve alınacak resm-i ğüm. zikr olunan mu'ahede-i cedide iktizasınca iskele kıymetlerinden olması meşrût bulunmuş olduğundan işbu ta'rifede tüccâr-ı merkûmenin külliyyet üzere alub satdıkları fiyatlar üzerine yüzlük mecidiye altını yüz guruşa iğtibariyle tahkik olunan kıymetlerini iskele kıymetlerine indirmek için yüzde onu tenzil olunduktan sonra sâfi kıymetleri üzerinden resm ğüm. leri ta'yin ve ta'rif olunmağla ol vechle ahz ve tahsîl olunacaktır ihrâcat için yüzde sekiz hesâbıyla gösterilmiş olan resm-i ğüm. ta'rif-i mezkûrenin yalnız birinci senesi hakkında olduğundan ikinci sene ibtidâsında bundan bir semen tenziliyle yüzde yedi ve üçüncü sene kezâlik bir seb' tenziliyle yüzde altıya indirilerek ya'ni bu hesâb üzere resm-i mezkûr sekizinci senede yüzde bire ininceye değin her sene yüzde biri tenzîl idilerek ona göre istihsâl kılınub sekizinci sene ile ondan sonra gelecek senelerde yalnız yüzde bir hesâbıyla ve ğüm. masrafı mukâbilinde olarak ahz kılınması mu'ahede-i cedide iktizasından olmağla ğüm. lerde bu vechle icrâ kılınacaktır ta'rifede ismi mevcûd ve mukayyed olmayan veyahûd ismi mukayyed oluviren behâsi ta'yin olunmayarak râyice birağılmış olan emti'a ve eşya râyic ve kıymetine göre bi'l-hesâb ihrâcatdan ise ber-vechi muharrer râyic vakt üzere kıymetinden yüzde onu tenzîl olunduktan sonra giriye kalacak behâsından eşya-yı ma'rifede olacağı gibi hersene yüzde biri tenzîliyle resm-i ğüm. alınacaktır ve Zü-Nasârın memâlik mahsûlâtından olarak memalik-i mahrûseye idhâl olunan emti'a ve eşyadan mütemadiyen yüzde sekiz alınub eĝer ma'ruf olmayan veyahûd ta'rifede râyice birağılan eşya gelür ise kezâlik kıymetinden yüzde on tenzîliyle yüzde dâima sekiz alacaktır ve işbu idhâlat ve ihrâcatdan alınacak resm-i ğüm. heyet-i mîriye üzere altun ve ğümüş meskûkât-ı hâlisâ olarak tahsîl olunub resm-i mezkûre için virilecek yüzlük mecidiye altını yüz G hesâbıyla ve bunun aksamı olan altun ve ğümüş meskûkât-ı hâlisâ ona göre ve beş aded ğümüş mecidiye bir altun mecidiyeye bedelle yüz G iğtibâriyle ve meskûkât-ı ecnebiye bu tesbit üzere darb-hâne fiyatı vechle peşinen ahz olunacaktır der-saâdetde tüccâr altun mecidiyeye yine yüz G hesabıyla olmak üzere mezkûr mecidiye altını yerine borsada en ziyâde yüksek fiyatı üzerine kâime-i nakdiye virmek isterlerse câiz olacağından bunun için bir ğün evvel borsada mecidiye altını kâime iğtibâriyle her kaç guruşa idiyse beher ğün borsadan celeb ile ğüm. de alametü'n-nâs ta'lik kılınacak borsa pusulasından münderiç olan en yüksek fiyatı hesabıyla bir mecidiye altını bedeline kaç guruşluk kâime-i nakdiye virmeleri lâzım gelür ise ol hesâb üzere kâime-i mezkûre dahi kabul kılınacaktır ve bu vechle meskûkân-ı hâlide yerine mecidiye altını yüz G hesabıyla kâime-i nakdiyenin kabulü şimdiki halde yalnız Der-sa'adete mahsus münhasır olacaktır ve amma taşralarda dahi kaime-i nakdiye tedâvül idecek olduğ halde ora ğüm. lerinde dahi enfâi Der-saâdet ğüm. leri hakkında zikri geçdiği misüllü yüzlük mecidiye altını bedeline her

Çevre

Akademik
Bakış

296

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

kaç guruşluk kâime virilmek lazım gelir ise ol hesâb üzere kâime-i mezkûre kabûl olunacak ise de bunun suret-i nâidiyesi hakkında şimdiden bâkî kable'l-vukû' meçhul üzere bir kâidenin vaz' ve ta'yini mümkün olmayacağından taşra Güm. leri hakkında işbu kaimenin suret-i te'diyesi me'alesi şimdilik mevkûf bırağılarak icâb ider ise ba'de mâ görünecek usûl üzerine Bâb-ı 'âlî ile devlet-i meşâr-ı ileyhâ sefârânı arasında iktizasına bakılacak ve ol vakte kadar taşra Güm. lerinde resm-i Güm. bâlâda beyânı sebkât itdiği vechle yüzlük mecdiye altını yüz G hesabıyla ve bunun aksâmı olan altun ve gümüş meskûkât-ı hâssa ona göre ve beş aded gümüş mecdiye bir altun mecdiye bedeline yüz G i'tibârıyla ve meskûkât-ı ecnebiye bu nisbet üzere olan darbhâne fiyatı vechle ahz kılınacaktır ve ber vech-i muharrer ta'rifede olmayan emti'nın cen-i zuhurunda ve gerek ta'rifede râyic kıymetinden resm-i Güm. alınmak üzere mukayyed olan emti'a ve eşya hakkında fiyatı takdirinden dolayı Güm. me'mûrlarıyla tüccâr beyânında uyuşuyla meyubede münâzi'a zuhûr eylediği halde usûl-i kâimesi üzere rem-i gümrüğü aynen virilüb alınacaktır ve bin ikiyüz seksenbeş senesinde vâki' olacak Martın sekizinci ve bin sekizyüz altmış dokuz senesi alafıranga Martın yirminci gününe kadar gerek Der-sa'âdet gümrüğü ve gerek memalik-i mahrûse de kâin bi'l-cümle Güm. lerde hükmi cârî olmak ve müddet-i mezkûrenin inkizâsından bir sene evvel yani en sonraki sene zarfında ahad tarafeyn ta'rifinin ta'dil ve tecdidini talep itmeğe istihkâfî bulunmak ve müddet-i mezkûreyi bir sene murûr idüvire canibinden biri tecdid ta'rifeyi istid'â itmediği halde müddeti yedi sene dahâ muhted olmak üzere Devlet-i 'aliyye ile sefâret-i müşâr ileyhâ beyninde virilen karar resmî ve olbabda müte'allik buyrulan irâde-i seniyye mucebince işbu defter tanzâm ve terkâm ve imzâ olunmuşdur.

19 Ramazan sene 1278

**Komisyon Reisi Devletlü
İsmail Paşa Hazretlerine
Vekâlet**

Extended Abstract

Europe XIX. century, the political, economic and military aspects of the deep and lasting traces of the developments were left as possible. Indeed, it is observed that these developments, which will deeply affect Europe, are the French-British economic competition and the resulting French Revolution in relation to America. After the Revolution, the Prussian State generally preferred to be in a state of monitoring developments.

Germany Chancellor Bismarck has given priority to ensuring the continuation of European peace. Because the majority of the reasons that force Bismarck to do so draw attention. First of all, this will be the result of France's expansionist initiatives in Europe. The German-French war of 1870-1871, which

started with the resistance of Germany against France, emerged as a factor which forced the German Chancellor Bismarck to be a very difficult factor. German-Russian tension will be added to this. Another effective cause seems to be the struggles between Protestant-Catholic sects in Germany.

XVII. until the middle of the 19th century, the Ottoman Empire was in general regulated by tradesmen of other state traders through aids. According to this, the trade tax that foreign merchants should pay was taken as “mutadus rusum”, which is specified only in “customs and law” without specifying the rate. The Ottoman Empire practiced this practice not on the basis of 2% to 5% applied during the period of other Turkish states before it, but on the basis of its own principles, based on the trade taxes given by the subject merchant. This rate has been between 2% and 9% for imports of foreign government crop products and between 4% and 9% for exports. In the Ottoman Empire, the products which were taken from the foreign states or transferred from one place to another by land and sea were taxed according to the sherry and customary law. These taxes are; Often in irregular ways, in port, in city and town entrances, in municipalities in different ways such as municipality, refti, mururie, bâc, specialty, canteen, licensee, canteen, in some places in cargo and equivalent and in some places in value.

XIX. when it comes to the second half of the century, the Ottoman State will be struggling against European economic states with economic economic policies. As a result of this, the Ottoman State will go to renew the trade agreements it has made with “permissive states”. The trade agreement signed with Germany in 1862 is a reflection of this struggle. Customs tariff books will be renewed with Germany as well as with other states. This renewed tariff book also reflects the change in the Ottoman state’s cadastral economic understanding. The fact that Babylon tries to do it is in fact an effort to pass on to the understanding of customs. Because of the 608 items in the tariff book, the dropping of 130 persons is a sign of this. It is understood that the idea of eliminating the disputes in the calculation of the value which is the basis of the product’s customs tax is primarily effective in releasing the products. On the other hand, to reduce the damage of the treasure from the ups and downs of the product price, it is desired to leave the products in a raft and to get the customs tax on the current values.

The tariff book starts with the expression “zü-nasrâyin ta’bir olunur Cer-manyâ”. After listing the reasons for preparing this book, three separate lists were prepared. In the first list, the Ottoman State crops, goods, assets and customs tax amounts, which are referred to as “Memalik-i Mahrûsa-i Şahane Mahsûlâtî”, will be purchased by the Cer-manyâ merchant. It is thought that the expression “Memalik-i Mahrûsa-i Şahane Mahsûlâtî” means the products of Ottoman cities in a wide geographical region. There are 383 products listed on this list. 61 products of Ottoman State were left as raw.

Görsel

A History of “Who Speaks for Islam?” in Bosnia-Herzegovina: An Official Versus Popular Islam Debate

Bosna Hersek'te 'İslam Adına Kim Konuşuyor?'un tarihi: Bir Resmi İslam, Halk İslamı Tartışması*

Hüsrev TABAK**

Abstract

This paper examines the organisation of popular and official Islam during and after communism in Bosnia-Herzegovina. Through studying the interaction between the popular and the official forms of Islam in the historical context, this paper unfolds the debate on who speaks for Islam? That took place between official representatives and popular Islamic groups and movements in the former Yugoslavian republic. Such an enquiry revealed firstly that a close contact with the existing regime (regardless of its ideology) is essential for becoming and remaining as the official Islamic authority, as seen in the Islamic Community's pro-Titoist stance throughout in the former Yugoslavia. The findings of the enquiry secondly suggest that popular Islam and official Islam represent transitive positions; meaning that a popular Islamic movement can become the official Islam, vice versa. Accordingly, a former popular Islam front, the Mladi Muslimani (Young Muslims), in Yugoslavia evolved into an official Islamic authority after the dissolution of the country and by the Bosnia-Herzegovina's establishment, in the scope of which new popular Islamic groups bred.

Key Words: Official Islam, Popular Islam, Bosnia-Herzegovina, Young Muslims, The Islamic Community.

Öz

Bu makale Bosna Hersek'te komünist dönemde ve sonrasında halk İslamı ve resmi İslam'ın oluşumunu/şekillenmesini incelemektedir. Tarihsel bağlamda halk İslamı ve resmi İslam etkileşimini inceleyen makale eski Yugoslavya cumhuriyetinde resmi temsilciler ile halk İslamı grupları ve hareketleri arasında yaşanmış olan 'İslam adına kim konuşuyor?' tartışmasını ortaya koymaktadır. Bu sorgu ilk olarak eski Yugoslavya'da resmi otorite olan İslam Topluluğu'nun Titocu duruşunda da görüldüğü üzere resmi İslami otorite haline gelmek ya da öyle kalmak için (ideolojisinden bağımsız olarak) mevcut rejimle yakın bir ilişkinin önem arz ettiğini göstermektedir. Çalışmanın bulguları ikinci olarak, halk İslamı ve resmi İslam'ın geçişli durumlar olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, bir halk İslamı grubu resmi İslam haline gelebilirken bir resmi İslam yorumu halk İslamı'na dönüşebilir. Bu minvalde Yugoslavya örneği incelendiğinde görülmüştür ki, eski bir halk İslamı cephesi, Genç Müslümanlar, Yugoslavya dağıldıktan ve Bosna Hersek kurulduktan sonra resmi İslam otoritesi haline gelmiştir; bu süreçte ise yeni halk İslamı grupları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Resmi İslam, Halk İslamı, Bosna Hersek, Genç Müslümanlar, Müslüman Cemaat İslam Topluluğu.

* Makalenin geliş tarihi: 03.02.2017, Kabul Tarihi: 30. 03. 2017

** Assistant Professor at the Department of International Relations, Recep Tayyip Erdoğan University in Rize, Turkey. Email: husrev.tabak@erdogan.edu.tr

Genç

Akademik
Bakış

299

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Introduction

This paper elucidates the configuration of the organisation of popular and official Islam during and after communism in Bosnia-Herzegovina. Through studying the interaction between the popular and the official forms of Islam in the historical context, this paper unfolds the debate on *who speaks for Islam?* that took place between official representatives and popular Islamic groups and movements in the former Yugoslavian republic. During Yugoslav times, while the official Islam was represented by the Islamic Community, the popular Islam was, however, by the religio-political intellectuals (such as the members of *Mladi Muslimani/Young Muslims*), the local clerics, and Sufi orders¹. The main debate between these two sides was regarding the representation of Islam; accordingly, *who speaks for Islam?* was the most contested enquiry. Such a debate was dominant because popular Islamic groups were in general unhappy from the official religious authority's cooperation with the Yugoslav governments, which often severely reacted against increasing religious presence in public space in the country and demonised the grassroots demands for religious rights. Carrying out an enquiry on *who speaks for Islam?* in the former Yugoslavian religious space is important for mainly two reasons which are also the conclusions this paper draws: Firstly, a close contact with the existing regime (regardless of its ideology) is essential for becoming and remaining as the official Islamic authority, as seen in the Islamic Community's pro-Titoist stance throughout in the former Yugoslavia. Secondly, a former popular Islam front, *Young Muslims*, evolved into an official Islamic authority after the dissolution of Yugoslavia, in the scope of which new popular Islamic groups bred. Therefore, popular Islam and official Islam represent transitive positions; a popular Islamic movement can become the official Islam, vice versa.

This paper consists of three sections. In the first section, we briefly introduce the popular versus official religion debate regarding Islam and clarify the conceptual framework of this paper. In the second section, we discuss the communist era debate on *who speaks for Islam?* which is followed by the final section where we examine the post-communist era developments regarding official and popular Islam debate.

Popular versus Official Islam: Conceptual Clarification

In religious anthropology, traditionally speaking, the most classical explanations on *popular Islam* refer to the practices introduced as *bidah* (innovation in religious matters) in religion, which are considered to be misleading and caus-

¹ The Sufi orders have been relatively small in number in Bosnia-Herzegovina, so their participation to this debate has been relatively low in density. For this reason, in this paper, the Sufi orders' role is left out. With so doing, only the local clerics and intellectuals are considered as constituting the grassroots popular Islam.

Goş

Akademik
Bakış

300

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

ing misinterpretation of true Islam.² Mysticism, saint-worshipping, *mavluds* or putting mediators between believers and God are all the common practices or misconducts (as the critiques would argue) popular Islamic groups exercise, which are all considered as deviations and "borrowings from other religions".³ These practices have historically been denounced and wanted to be banned by the mainstream school of thoughts. In this regard, while the Sufi orders have been considered as a traditional form popular Islam, the official form has been associated with the religious authority embodying offices which are in charge of performing "religiously binding specific actions".⁴ This is, in particular, a juridical understanding and refers to the offices of *caliph*, *ulema*, *mufti*, and *qadi*. This traditional division between Sufi orders and official religious authority represents the initial phase of the official versus popular Islam debate.

When we look at the 20th-century forms of popular Islam, however, we see that along with the Sufi orders politico-cultural Islamist groups, intellectual movements or dissident clerics have been accepted as a form of popular Islam alike. This is because of the fact that they commonly represent an *underground* attempt alternating the official discourses and practices of Islam. Some contemporary forms of popular Islam have been conceived as also a challenge modernisation through champion nostalgia to a pure thus true form of Islam.⁵ It is even argued that popular Islam today is an ideological, social, political, and economic challenge to the 'entire international system'.⁶ In Yugoslavia case, the popular Islam front had been represented by Sufi orders, intellectuals, and clerical oppositions, while the official Islam by the Islamic Religious Community (*Islamska vjerska zajednica*).⁷ In this paper, however, due to the Sufi orders' presence in relatively low numbers in Bosnia-Herzegovina, the focus is constrained to intellectual and clerical forms of popular Islam.

Who did speak for Islam in the communist period?

The official Islam

The communist Yugoslavia was formed by the triumph of the Partisans in the World War II (WWII). As a result of the collaboration of some Muslims with the

- 2 Patrick D. Gaffney, "Popular Islam", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 524, 1992, p. 39.
- 3 Jacques D. Waardenburg, "Official and Popular Religion as a Problem in Islamic Studies", in Vrijhof and Waardenburg (eds.) *Official and Popular Religion – Analysis of a Theme for Religious Studies*, The Hague, Mouton Publishers, 1979, pp. 340-1.
- 4 Ibid, p. 349-53.
- 5 Ibid, p. 341-346.
- 6 Gaffney, *Popular Islam*, p. 39. Also see Michael Gilson, *Recognizing Islam: Religion and Society in the Modern Middle East*, London, I.B. Tauris, 2000.
- 7 For an account of official versus popular Islam debate in a wider context that scrutinises the debate between the Sufi orders of Kosovo and the Islamic Community of Bosnia-Herzegovina, see Ger Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, New York: Columbia University Press, 2000, (Chapter 5).

Gazi

Akademik
Bakış

301

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Partisans over the course of war, the communist ruling cadre allowed and recognised the reestablishment of the Islamic Religious Community (IC hereinafter) in Yugoslavia in 1947. The IC was the official representative of the religious unity of the Muslims in Yugoslavia and was in charge of organising the spiritual and material affairs of Muslims in the country.⁸ Institutionally, the IC was consisting of two assemblies (*Ulema Medžlis* and *Vakuf Medžlis*) but headed by the *Reis-ul Ulema* (the Reis). The Reis was elected by the *Ulema Medžlis* (Supreme Islamic Assembly) the members of which were granted their posts with the state approval.⁹ The *Vakuf Medžlis*, on the other hand, was in charge of running the estates and religious schools of the IC. In association with the decentralisation in intra-state affairs in the late 1950s (1957-8), the IC was reorganised as well and became compatible with the political decentralisation. In this respect, four regional Islamic Councils were established in Sarajevo, Pristine, Skopje, and Titograd.¹⁰ As a continuation of the political reformation in the country, in 1969 Islamic Religious Community's name was changed to Islamic Community (*Islamska zajednica*) by the Supreme Islamic Assembly.¹¹ Thinking with that the *Muslim* became the name of a nation and the word "Religious" was omitted from the Community's name, the Islamic Community's (the IC hereinafter) role became more than representing the religious affairs thus its representation capability was expanded. With the 1957 constitution, the Supreme Islamic Assembly was reorganised and the member profile expanded to include members from regional councils like *muftis* and directors of the religious schools.¹² Regional councils were in charge of the religious affairs in their respective regions and the *mufti* (the main *imam*) was holding the leader post. According to the official hierarchy, below the *mufti* there were the local committee¹³ and mosque committees¹⁴ in charge.¹⁵ Local committees called as *džemat* with the leadership of *imams* (and *bulla* or *muezzin*) in the mosques. To a certain share, the membership was subject to the possession of religious education; this was principally the case for the *muftis* and *imams*.¹⁶

Gos

Akademik
Bakış
302
Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

- 8 Stephen L. Burg, "The Political Integration of Yugoslavia's Muslims", *The Carl Beck Papers in REES - University of Pittsburgh*, Paper No. 203, 1983, p. 27.
- 9 Alexander Lopasic, "Bosnian Muslims: A Search for Identity", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, Vol. 8, No. 2, 1981, p. 122.
- 10 Gezim Krasniqi, *The forbidden fruit: Islam and politics of identity in Kosovo and Macedonia*, European Studies Centre, University of Oxford, 2010, p. 8.
- 11 Vjekoslav Perica, *Balkan Idols – Religion and Nationalism in Yugoslav States*, Oxford, Oxford University Press, 2002, p. 77. Sarajlić argues it was in 1961; see Eldar Sarajlić, *The Return of the Consuls: Islamic networks and foreign policy perspectives in Bosnia-Herzegovina*, European Studies Centre, University of Oxford, 2010, p. 17.
- 12 Burg, *The Political Integration of Yugoslavia's Muslims*, p. 26.
- 13 They were organising the performance of religious services.
- 14 They were cooperating with local committees in the maintenance of mosques and cemeteries.
- 15 Ibid, p. 23-27.
- 16 Dragan Novakovic, "Process of the Internal Organizational Consolidation of the Islam Religious Commu-

The IC was in privileged position during the communist period thus had a considerable freedom in its actions. The level of freedom owned was, however, due to their cooperative stance towards the regime. The top post-holders like Reis or the head of the regional councils were, as argued, "patriotic and progressive ... and [were part of] secular intelligentsia".¹⁷ The IC, accordingly, believed that it had to foster relations with the regime in order to be able to maintain a possible privileged position and to keep the religious service in operation. When we think that the "official pressures were eased [only] by 60s", it can be argued that the compromising posture of the IC was mostly pragmatic. As it was clear that "the Islamic Community was incapable of operating without a state supervision due to the financial dependency of Islamic Community to state"¹⁸ and that the monthly payment, pension, and insurance costs of the employees/cadres of the IC were covered by the government.¹⁹

Nevertheless, it should not be overlooked that under the communist rule, the IC was directly run by those who were the members of Partisan during WWII and who were loyal to the communist regime. Moreover, in due course of time, the official Islamic religious authority became more integrated with the League of Communists thus both the leading cadre and the majority of the clergy soon became pro-Titoist.²⁰ This hand in hand relation with the communist regime, however, gave a rise to severe criticism against the Islamic leadership coming from some local *imams* and religious intellectuals (like the *Young Muslims*), including the *madrasa* students in Sarajevo.²¹ In addition to this, the official authority's imposition of a *modernist* view of Islam was as well generating contention and rivalry.

The popular Islam

The local clerics and intellectuals opposing the IC were also opposing the communist regime due to its suppressive approach towards religion in public life in general. It was considered that the IC was acting as a traitor to the religion as it was cooperating with the regime that directly attacks to the *reproduction capability of the Muslim identity* in Yugoslavia. The following actions of the regime were considered as part of such oppressive *attacks*. The regime abolished the Shari'a courts (1946), banned Muslim women to wear veil (1950), took over the

nity in the Socialist Yugoslavia", in Dordevic et al. (eds) *Islam at the Balkans in the Past, Today, and in the Future*, YSSSR Annual-Year XIV, Nis, 2007.

- 17 Novakovic, *Process of the Internal Organizational Consolidation of the Islam Religious Community*, p. 24.
- 18 Perica, *Balkan Idols*, p. 75.
- 19 Francine Friedman, *The Bosnian Muslims-Denial of a Nation*, Oxford, Westview Press, 1996, p. 189.
- 20 Munevera Hadzisehovic, *A Muslim Woman in Tito's Yugoslavia*, Texas, A&M University Press, 2003; Alexandre Popovic, *Balkanlarda Islam*, Translation: L'Islam Balkanique, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.
- 21 Perica, *Balkan Idols*, p. 74-77; Aydın Babuna, *National identity, Islam and Politics in Post-communist Bosnia-Herzegovina*, East European Quarterly, Vol. 39, No. 4, 2006, p. 411.

Gazi

Akademik
Bakış

303

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

religious education, closed down the religious institutions, made it a criminal offense to give religious education in mosques, closed down Muslims' printing houses and did not allow Islamic textbooks to be issued until 1964, closed down the *Tekkes*, banned dervish orders, abolished Muslim cultural and educational associations (such as *Gajret*, *Narodna*, *Uzdanica*), did not allow Muslim background Communist officials to have their sons circumcised, harshly suppressed Muslim opposition as happened in *Young Muslims* or *Yücelciler*²² cases, imprisoned and even sentenced to death some of the members of these organizations, turned some of the *masjids* and mosques to official or public places, nationalized *vakuf* properties, turned "many Muslims graveyards... into parks, building sites etc"; and asked "the Muslims... to declare themselves Serbs or Croats"^{23, 24} Such policies towards religion triggered a culture of resistance among the Muslim intellectuals and local clerics, and escalated local unrests towards both the regime and the IC.

Opposition of Intellectuals

The roots of the diversion of intellectuals from the official Islamic authority can be traced back to the WWII times. As aforementioned, the cadre of the IC of Yugoslavia was on the Partisan's side during the war, while those whom we call as intellectual religious oppositions positioned themselves on the lines of the invaders (either Italian or German) during the war with an intention to secure the existence of Muslims on the Yugoslav territory. The *Young Muslims*²⁵ was on the front lines of this opposition. The leading cadre of the *Young Muslims* was neither the members of the Islamic Community of inter-war Yugoslavia nor was raised with *madrasa* education. They were coming from a grammar school and scientific education background.²⁶ Therefore, the *Young Muslims* were diverted from the Islamic Council also by the religious education background. The organisation was established in March 1941 in basically three cities; Sarajevo, Mostar, and Zagreb. In due course of time, they spread their network to the rest of the Yugoslavia.

- 22 While the *Young Muslims* owned the legacy of Yugoslav Muslim Organization (JMO) of Bosnia, the *Yücelciler* seemed to be following the legacy of the Cemiyet (Džemiyet) of Kosovo and Macedonia. For *Yücelciler* movement and trial see Mehmet Ardıcı, *Makedonya'da Müslüman Direnişi – Yücelciler 1947*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1991.
- 23 Lopasic, *Bosnian Muslims*, p. 122. The government gave up such a policy after recognising the phrase *Muslim* as a national identification.
- 24 Noel Malcolm, *Bosnia - A Short History*, London, Macmillan, 1996; Friedman, *The Bosnian Muslims*.
- 25 It should be stated that *Young Muslims* were not a political movement because, while coming from some leading families "such as Cengica, Sacirbegovica, Behmena, Bicakcica, Serdarevica etc... (they) resembled an ideological *clientelistic network* rather than political movement." Babuna, *Post-communist Bosnia-Herzegovina*, p. 428, 444, fn. 138. [Emphasis added].
- 26 Xavier Bougarel, "From *Young Muslims* to Party of Democratic Action-The Emergence of Pan-Islamist Trend in Bosnia-Herzegovina", *Islamic Studies*, Vol. 36, No. 2, 1997, p. 536.

Görüş

When the war was over and the communist regime started to reorganise the country from head to toe, the *Young Muslims* members kept their efforts for re-Islamisation of the Muslim people. As being accused of acting against the regime, in 1946 the official authorities started arresting the members of the *Young Muslims* and by 1949 the whole leading cadre had been arrested, some of them were even given a death penalty. During 1949 trials, the Islamic hierarchy denounced *Young Muslims* for being a terrorist organisation.²⁷ All these pushed the *Young Muslims* organisation underground whilst some of the members had to flee the country. However, this only initiated a new era for the debate between the intellectuals and the Islamic religious authority. While the IC kept silence or even declared opinion favouring some of the above-listed prohibitions on Islam's presence in public life, the intellectuals blamed the IC for being reformist and for reinterpreting the orthodox Islam for the regime's favour.²⁸ This opened up the ways to ignore the authority and representative position of the IC and Muslims started deviating from the sphere of influence of IC towards their "genuine religious leaders".²⁹ Through the late 1960s, for instance, the *Young Muslims'* influence was seen on the *madrasa* of Sarajevo in the form of student activism against both the IC and the school directory. Soon the Theology Faculty of Sarajevo students joined to the *Young Muslims'* intellectual front.³⁰ In the *madrasa*, for instance, the students were requesting courses including maths and science to be included to the curriculum, the theology faculty students were defending pan-Islamic concerns and involvements; so those participating in the *Young Muslims* were diverse yet highly educated. Among the members of the *Young Muslims* at the time Alija Izetbegovic, for example, in an influential and highly articulated publication known as the Islamic Declaration, was sophisticatedly challenging the IC's so-called *modernist* interpretations of Islam.³¹

27 Ibid, p. 540. Önder Çetin clearly shows how *Young Muslims* spent effort for post-conflict reconstruction and the peace building in Yugoslavia as opposed to the label of terrorist organization. See Önder Çetin, "1941 Resolutions of El-Hidaje in Bosnia-Herzegovina as a Case of Traditional Conflict Transformation", *European Journal of Economic and Political Studies*, Vol. 3, No. 2, 2010.

28 Bougarel, *From Young Muslims to Party of Democratic Action*, p. 541.

29 Perica, *Balkan Idols*, p. 75.

30 Bougarel, *From Young Muslims to Party of Democratic Action*, p. 543.

31 Indeed, the Islamic Declaration has been over-emphasized and attributed exaggerated political meanings by scholarly studies. The declaration, in reality, is nothing but an ordinary intellectual critique of modernism which can be seen in almost all intellectual accounts of the relationship between Islam and modernism. Equally important, unfortunately, the declaration has been commonly misinterpreted. It has been observed in our close reading of both the Declaration and the relevant scholarly literature that scholars try too much to see the marks of a possible radical Islamism and religious nationalism in it. For example, to explain the rivalry between the IC and the religious opposition, in her prominent book, Francine Friedman quotes a passage from the Declaration, which she presents as a *pseudo-proof* of the conflict between the religious opposition and the IC: "the class represented by hajjis and sheikhs who, in contrast to clear dictates on the non-existence of a clergy in Islam, have

Gazi

Akademik
Bakış

305

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

In the meantime, the recognition of Muslims' nationhood (1968) made the debate between the intellectuals and the IC gain a new character. When the Muslims retained a national name, while this opened more room for religious hierarchy in terms of the representation of the Muslims, they were not alone in this.³² Accordingly, the representation of the Muslim nation had three claimants at the time: the League of Communists of Yugoslavia, the IC, and the Muslim intellectuals. The communists argued that the capital 'M' in *Muslim* does not denote a religious affiliation but a national one which is expected to be secular in nature. On the other hand, the Muslim intellectuals were critical about the legitimacy of the IC's representation of the nation as well. It was believed that a secular and communist regime proponent Islamic authority and *ulema* was misrepresentative.³³ This was the position of all religiously opponent parties.

Opposition of the Local Imams

According to the hierarchical structure of the IC, the religious services in the local areas were performed by *imams* under the supervision of *muftis*. Whilst the state was paying a monthly salary to the *imams*, the maintenance of mosques and accommodation places were provided by the *džemat* in rural areas.³⁴ Local *imams* were officially responsible towards the Communist regime but were also endeavouring to maintain the religiosity of the local population. The attitudes of the regime towards religion and the IC's close contact with this regime were too often irritating the local *imams* and they were thus often

emerged as an organized class which has pre-empted the interpretation of Islam and set itself up as an intermediary between man and the Qur'an... [These theologians and priests are] narrow-minded and backward people, whose deathlike embrace has strangled the still living Islamic idea" Friedman, *The Bosnian Muslims*, p. 195. (Quoted from the Islamic Declaration, see Alija Izetbegovic, *Islamic Declaration – A Programme for the Islamisation of Muslims and the Muslim Peoples*, Sarajevo, 1990, p. 9. When we look at the Declaration, it, however, is clear that with this passage Izetbegovic was not criticising the official Islamic authority because of the fact that the leadership was not conservative (as this passage addresses conservatives) and were explicitly not *sheikhs*. The IC of Yugoslavia was rather often blamed for being secular, modernist or progressive. They have, accordingly, been blamed for re-interpreting Islam to make it compatible with the secular and atheist communist system. See Burg, *The Political Integration of Yugoslavia's Muslims*, p. 24. The only common feature of the IC and the conservatives is, as it was mentioned in the Declaration, that "both see Islam as only a religion" (Izetbegovic, *Islamic Declaration*, p. 8). Therefore, Friedman's quotation lacks the capability of explaining the rivalry and shows how the Declaration has been over-emphasised and misinterpreted.

- 32 Friedman, *The Bosnian Muslims*, p. 186; Francine Friedman, "The Muslim Slavs of Bosnia and Herzegovina (with reference to the Sandžak of Novi Pazar): Islam as a national identity", *Nationalities papers*, Vol. 28, No.1, 2000.
- 33 The debate between the IC and the *Young Muslims* was quite harsh despite the support the IC occasionally provided towards the *Young Muslims*. The IC, for instance, let some of the members of the *Young Muslims* to publish their works under aliases in its publishing organs. See Bougarel, *From Young Muslims to Party of Democratic Action*, p. 543-4.
- 34 William G. Lockwood, "Social Status and Cultural Change in Bosnian Moslem Village", *East European Quarterly*, Vol. 9, No. 2, 1968. Also see Popovic, *Balkanlarda Islam*, p. 246-58.

Gors

denouncing both of them. Moreover, within the IC, apart from the leading cadre, "not all clergy were pro-Titoist", many *imams* were against the regime from the beginning. This explains why "some local imams were involved in Young Muslim organization" (Perica, 2002:76). Consequently, the lower clergy versus higher clergy competition turned to a challenge to the Islamic hierarchy, particularly in terms of the representation of Islam and of the Muslim nationhood.

We can also talk about an intellectual transmission of religious opposition from centre to the periphery originated in the *schools* of Sarajevo and spread throughout the countryside by the teachers and/or *imams* who studied in those schools and took office in the countryside. Ger Duijzings points out a similar pattern occurred in terms of the transmission of nationalism. As he argues, the local history teachers who studied in the *centre* then moved to their hometowns and aimed to inspire local Muslims in favour of a Bosniak identity.³⁵ Meanwhile, some members of the *Young Muslims* were working as a lecturer in *madrasas* and the Theology Faculty. This gives us clues about why the religious opposition was a common attitude among the *madrasa* students in Sarajevo.³⁶

Nevertheless, there are not so many studies on the local clergy's position; this impedes the possibility of the comprehensive analysis of official versus popular Islam debate in Yugoslavia in this brief account. However, the protests lodged by *imams* in Tuzla of Bosnia-Herzegovina during late 1988 and early 1989 can be interpreted as the manifestation of the materialisation and open expression of the popular Islamist opposition. The protesters forced the head of the IC to resign. He was accused of being the "representative of the old [communist] regime".³⁷

Who does speak for Islam? The Post-Communist Period *The Official Islam*

By the breakup of Yugoslavia, the IC lost its authority among the former republics which formed their own nation states and the IC's (now the Riyaset of Bosnia-Herzegovina) sphere of influence decreased to the Slavic-speaking Muslim community of Bosnia-Herzegovina, Sandžak, Croatia and Slovenia.³⁸ This sphere of influence decreased by the decision made by the ruling party the Party of Democratic Action (SDA) of Bosnia-Herzegovina against the willingness of the *ulema* to maintain the authority over the former-Yugoslavia territory.³⁹ Bosnia-Herzegovina initiated to establish a national Islamic Communi-

35 Ger Duijzings, "Appendix IV: History and Reminders in East Bosnia", in Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, *Srebrenica: A 'Safe' Area*, Amsterdam, 2003, p. 60-61.

36 Perica, *Balkan Idols*, p. 77.

37 Ibid, p. 75; Babuna, *Post-communist Bosnia-Herzegovina*, p. 413.

38 Sarajlić, *The Return of the Consuls*, p. 7.

39 Xavier Bougarel, "Islam and Politics in the Post-Communist Balkans (1990-2000)", in Keridis and Perry (Eds.), *New Approaches to Balkan Studies*, Brassey's, 2003, pp. 345-360.

Gazi

Akademik
Bakış

307

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

ty (Riyaset) representing the Bosniak population of aforementioned territories in 1993. In line with this, the Islamic Religious Community of Macedonia, the Islamic Community of Serbia, and the Islamic Community of Montenegro were established in 1994 in Skopje, Niš, and Podgorica respectively. The supreme administrative body of the IC of Bosnia-Herzegovina (Riyaset) is located in Sarajevo, but local offices for *muftis* opened in Sarajevo, Travnik, Zenica, Bihaç, Mostar, Goražde, Tuzla, and Banja Luka. There are also autonomous offices (Mesihat) established in Zagreb, Ljubljana, and Novi Pazar.⁴⁰

The establishment of national Islamic Communities resulted in the nationalization of Islam. This was conceivably relevant to the war spread throughout the former Yugoslavian republics. Within their new borders, the new states had to form their own national religious authorities. These new authorities soon institutionally reorganised the delivery of religious services and established their own religious education institutions.⁴¹ In Bosnia-Herzegovina, the Riyaset soon became both a representative of national religion and a cement to unite the Bosniak Muslims. Accordingly, in association with the nationalisation of Islam and the born of ethnic religious hierarchies over the former Yugoslavia territory, the Riyaset “became one of the principal mobilization resources of Bosnian Muslim nationalism”.⁴² Within this scope, the new government in Bosnia-Herzegovina intervened into the affairs of Riyaset and the leader cadre of the communist period IC was forced to leave their posts; the authority of the communist period Islamic hierarchy was taken and handed over to the pro-SDA Muslim intellectuals (*Young Muslims*) to administrate “the religious affairs ... in accordance with the regimes discern of religious activity”.⁴³ This is understandable and a change in the official representative of the IC was already expected; as “8 out of 40 members of the SDA were the members of *Young Muslims*”.⁴⁴ The hand-in-hand work of Riyaset and the SDA was explicit during

40 Srdan Barisic, “Muslims in the Balkans: Problems of (Re)Institutionalization and Transformation of Identity”, in Dordevic et al. (eds) *Islam at the Balkans in the Past, Today, and in the Future*, YSSSR Annual-Year XIV, Nis, 2007, p. 32-3.

41 In this respect, a theological faculty was opened in Kondovo (a village near Skopje) in Macedonia. The Riyaset opened three more *madrasas* in Bosnia-Herzegovina and one in Sandžak to extend its religious education to the periphery (Bougarel, *Islam and Politics in the Post-Communist Balkans*; Barisic, *Muslims in the Balkans*, p. 32. While the Riyaset was extending its institutional presence, the newly established Islamic Community of Serbia opposed the Bosnian religious involvements in Serbia. Due to this the representational position of Riyaset (religious representative of Bosniaks) became contested. Sarajlić, *The Return of the Consuls*, p. 7.

42 Babuna, *Post-communist Bosnia-Herzegovina*, p. 427.

43 Perica, *Balkan Idols*, p. 74; Dino Abazovic, “Bosnian Muslims and Country in Transition”, in Dordevic et al. (eds) *Islam at the Balkans in the Past, Today, and in the Future*, YSSSR Annual-Year XIV, Nis, 2007.

44 Babuna, *Post-communist Bosnia-Herzegovina*, p. 428; Xavier Bougarel, “Bosnian Islam since 1990: Cultural Identity or Political Ideology?”, *Convention annuelle de l'Association for the Study of Nationalities (ASN)*, Apr 1999, New York, United States.

the war, particularly while organising a military resistance against the invading armies of the former republics (Serbia and Croatia).⁴⁵ Religious symbols and the Riyaset worked as a channel in military mobilisation and political support.

Nevertheless, despite a shift in the authority and representation, the Riyaset's role did not change. The IC was in close contact with the communist regime and was used for political goals, now with a new cadre the Riyaset is in close contact with the regime and is used for political goals. This shows that the Islamic Community (Riyaset) has been a highly politicised institution. In post-communist period, this politicisation even reached to an open support in the elections of Reis-ul Ulema in 2002; the SDA supported, one of its founders, Mustafa Cerić in the elections.⁴⁶

Popular Islam

From an anthropological point of view, the replacement of Islamic Community's leading cadre with the pro-Young Muslim intellectuals is a clear triumph of a popular religious movement against the official religious authority. By occupying new posts of the IC (now the Riyaset), the previous popular Islamic movement (*Young Muslims*) switched to the official Islam position. *Young Muslims* became the representative of Islam and the holder of the Islamic authority in Bosnia-Herzegovina. However, not only an intellectual shift occurred, the local *imams* of the previous opposition front of popular Islam, now started supporting the SDA, the ruling party. As the SDA initially gained support from the rural population, the local clergy had an undeniable role in this, as "hundreds of clerics formed an association with the SDA and took part in the party rallies, elections, and later in its armed branch, the Muslim Patriotic League".⁴⁷ This was the reconstitution of religious elites both in the centre and in the periphery.⁴⁸

The *imams'* movement of the late 1980s prepared the ground for a possible switch to the side of the new authority; as the *imams* had long protested the Islamic Community and blamed them of being the "representative of the old regime".⁴⁹ The former popular Islamic groups such as the Young Muslim easily became a representative voice for them. The side-changes of the local *imams* and intellectuals of the communist period was a clear triumph against the official Islam, however, it was not an end to the popular movements. Accordingly, new dissident religious functions emerged with questioning the autonomy and representative position of the new official Islam in both local

45 Bougarel, *Bosnian Islam since 1990*; Adil Zulfikarpasic, *The Bosniak - Adil Zulfikarpasic in Dialogue with Milovan Djilas and Nadezda Gace*, London, Hurst, 1996.

46 Babuna, *Post-communist Bosnia-Herzegovina*, p. 426.

47 Ibid, p. 428.

48 Ibid, p. 413.

49 Ibid, p. 413.

Gazi

Akademik
Bakış

309

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

and national level. They challenged the SDA-controlled authority of the new official Islam (of *Young Muslims*). In the local level, “the *muftis* of Mostar (Seid Smajkic) and Zenica (Halil Mehtic)”, for instance, gained considerable support and challenged the authority of the Riyaset.⁵⁰ This was the reason why these two *muftis* were quickly dismissed by the Riyaset.

In the national level, a novel popular Islamic front came into existence, challenging the Riyaset regarding the debate on *who speaks for Islam?* During the war, as part of a global jihadist solidarity, foreign religious groups, including the mujahidin fighters, came to Bosnia from different Muslim countries. When the war ended some of these transnational religious networks (such as the so-called Salafi networks, Iranian networks, or Turkish networks) started involving in the social, economic, and religious reconstruction of the country.⁵¹ These networks initiated the construction of new mosques, schools, and Islamic institutions. On the other hand, they started infusing their religious mentality/way of life into the Bosnian society. When their existence in the social life of the Bosnians became visible, there became a contestation between the Riyaset (official Islam) and these transnational religious organisations in terms of the representation of Islam.⁵²

In Lieu of Conclusion

In this paper, we examined the configuration of the grassroots organisation of popular Islam during and after communism in Bosnia-Herzegovina through studying the debate on *who speaks for Islam?* between the popular and the official Islamic groups. It is seen in our religious anthropological examination that a former popular Islamic front evolved into an official Islamic authority after the dissolution of Yugoslavia. Based on this, there would be drawn at least two conclusions regarding the popular versus official Islam debate.

Firstly, a close contact with the existing regime (regardless of its ideology) is essential for becoming and remaining as the official Islamic authority. Accordingly, religious actors cooperate with the governments regardless of their ideological affiliation to form official Islamic authorities. They could do it either for the sake of maintaining the delivery of religious services or as a true believer of the governing ideology. In the former Yugoslavia, we saw that majority of the members of the IC were pro-Titoists and had a belief in a compromise between Islam and communism, while the popular Islamist position was a challenge to the building of such a compromise. Secondly, the discussion above suggests that popular and official Islam represent transitive positions,

50 Bougarel, *Islam and Politics in the Post-Communist Balkans*.

51 Kerem Öktem, *New Islamic actors after the Wahhabi intermezzo: Turkey's return to the Muslim Balkans*, European Studies Centre, University of Oxford, 2010, p. 18.

52 Sarajlić, *The Return of the Consuls*, p. 9.

meaning that a popular Islamic movement can become the official Islam, vice versa. In the former Yugoslavia case, while the popular Islamic fronts such as the *Young Muslims*, was a challenge to the official authority, they soon and readily replace it after the war thus become the official voice. This, however, was not an end of popular Islam, new forms of popular movements breed.

As a final remark, the conclusion offered by this paper has some weak points, especially, on the role of the local clerics (*imams*) in the popular Islamic front. This is because of the absence of anthropological studies on the related issue. There are some blurred points like whether there is a continuation on the level of cooperation between intellectuals and local clerics in the post-communist Bosnia? or how the official versus popular Islam debate took/have been taking place in the periphery? As in the periphery, there are other forms of popular Islam and the local clerics were/are still the representative of the official authority on the eyes of them.

Bibliography

ABAZOVIC Dino, "Bosnian Muslims and Country in Transition", in Dordevic et al. (eds) *Islam at the Balkans in the Past, Today, and in the Future*, YSSSR Annual-Year XIV, Nis, 2007.

ARDICI Mehmet, *Makedonya'da Müslüman Direnişi – Yücelciler 1947*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1991.

BABUNA Aydın, *National identity, Islam and Politics in Post-communist Bosnia-Herzegovina*, East European Quarterly, Vol. 39, No. 4, 2006.

BARISIC Srdan, "Muslims in the Balkans: Problems of (Re)Institutionalization and Transformation of Identity", in Dordevic et al. (eds) *Islam at the Balkans in the Past, Today, and in the Future*, YSSSR Annual-Year XIV, Nis, 2007.

BOUGAREL Xavier, "Bosnian Islam since 1990: Cultural Identity or Political Ideology?", *Convention annuelle de l'Association for the Study of Nationalities (ASN)*, Apr 1999, New York, United States.

BOUGAREL Xavier, "From *Young Muslims* to Party of Democratic Action-The Emergence of Pan-Islamist Trend in Bosnia-Herzegovina", *Islamic Studies*, Vol. 36, No. 2, 1997.

BOUGAREL Xavier, "Islam and Politics in the Post-Communist Balkans (1990-2000)", in Keridis and Perry (eds.), *New Approaches to Balkan Studies*, Brassey's, 2003.

BURG L. Stephen, "The Political Integration of Yugoslavia's Muslims", *The Carl Beck Papers in REES - University of Pittsburgh*, Paper No. 203, 1983.

ÇETIN Önder, "1941 Resolutions of E I-Hidaje in Bosnia-Herzegovina as a Case of Traditional Conflict Transformation", *European Journal of Economic and Political Studies*, Vol. 3, No. 2, 2010.

DUIJZINGS Ger, "Appendix IV: History and Reminders in East Bosnia", in Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, *Srebrenica: A 'Safe' Area*, Amsterdam, 2003.

Gazi

Akademik
Bakış

311

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

DUIJZINGS Ger, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, New York: Columbia University Press, 2000.

FRIEDMAN Francine, "The Muslim Slavs of Bosnia and Herzegovina (with reference to the Sandžak of Novi Pazar): Islam as a national identity", *Nationalities papers*, Vol. 28, No.1, 2000.

FRIEDMAN Francine, *The Bosnian Muslims-Denial of a Nation*, Oxford, Westview Press, 1996.

GAFFNEY D. Patrick, "Popular Islam", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 524, 1992.

GILSENAN Michael, *Recognizing Islam: Religion and Society in the Modern Middle East*, London, I.B. Tauris, 2000.

HADZISEHOVIC Munevera, *A Muslim Woman in Tito's Yugoslavia*, Texas, A&M University Press, 2003.

IZETBEGOVIĆ Alija, *Islamic Declaration – A Programme for the Islamisation of Muslims and the Muslim Peoples*, Sarajevo, 1990.

KRASNIQI Gezim, *The forbidden fruit: Islam and politics of identity in Kosovo and Macedonia*, European Studies Centre, University of Oxford, 2010.

LOCKWOOD G. William, "Social Status and Cultural Change in Bosnian Moslem Village", *East European Quarterly*, Vol. 9, No. 2, 1968.

LOPASIC Alexander, "Bosnian Muslims: A Search for Identity", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, Vol. 8, No. 2, 1981.

MALCOLM Noel, *Bosnia - A Short History*, London, Macmillan, 1996.

NOVAKOVIĆ Dragan, "Process of the Internal Organizational Consolidation of the Islam Religious Community in the Socialist Yugoslavia", in Dordevic et al. (eds) *Islam at the Balkans in the Past, Today, and in the Future*, YSSSR Annual-Year XIV, Nis, 2007.

ÖKTEM Kerem, *New Islamic actors after the Wahhabi intermezzo: Turkey's return to the Muslim Balkans*, European Studies Centre, University of Oxford, 2010.

PERICA Vjekoslav, *Balkan Idols – Religion and Nationalism in Yugoslav States*, Oxford, Oxford University Press, 2002.

POPOVIĆ Alexandre, *Balkanlarda İslam*, Translation: L'İslam Balkanique, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.

SARAJLIĆ Eldar, *The Return of the Consuls: Islamic networks and foreign policy perspectives in Bosnia-Herzegovina*, European Studies Centre, University of Oxford, 2010.

WAARDENBURG D. Jacques, "Official and Popular Religion as a Problem in Islamic Studies", in Vrijhof and Waardenburg (eds.) *Official and Popular Religion – Analysis of a Theme for Religious Studies*, The Hague, Mouton Publishers, 1979.

ZULFIKARPASIĆ Adil, *The Bosniak - Adil Zulfikarpasić in Dialogue with Milovan Djilas and Nadezda Gace*, London, Hurst, 1996.

Goş

GAZİ AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

1. Yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir. Dergiye gönderilen yazıların redaksiyonunu Yazı Kurulu yapar. Yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. İmlâ Kılavuzu ve Türkçe sözlüğe, <http://www.tdk.gov.tr> adresinden de ulaşmak mümkündür.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özetler ve kaynakça dâhil yaklaşık 25 sayfadan fazla olmamalıdır.
3. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime bulunmalıdır. Türkçe makalelerin sonuna ise 500-600 kelimelik "Extended Abstract" başlığı altında uzun İngilizce özet eklenmelidir.
4. Yazar adı, ortaya, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 8 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.
5. Yazı karakteri Times New Roman, 10 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 8 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.
6. Gazi Akademik Bakış Dergisi Yayın İlkeleri'ne uygun olarak düzenlenmeyen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

B. Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

1. Paragraf yazısı, ilk satır 1. 25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.
2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 5 cm, alttan 5.5 cm, sol 4.5 cm, sağ 4.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 4,5 cm olmalıdır.
3. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır.
4. Sayfa numaraları altta sağda verilmelidir.
5. İlk sayfadan sonra, çift numaralı sayfalara yazar adı, tek numaralı sayfalara makale adı 9 punto karakterinde üst bilgi olarak eklenmelidir.

C. Dipnot Yazımında Kullanılacak Kaynakların Yazımı İle İlgili Esaslar

1. Göndermeler (referanslar), Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir. Atıflar, metin içinde (Örn. Karpaz, 2001: 101.) şeklinde gösterilmeyecektir.

Gazi

Akademik
Bakış
313
Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.

3. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı sayfa için Aynı yer kısaltmaları kullanılmalıdır.

Aşağıda Dipnotların yazım teknikleri gösterilmiştir:

a. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

Hale Şıvgın, *Trablus-garp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 2. Baskı, Ankara 2006, s.100.

- Kitap, İki Yazar:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (çev. Vedat Atilla), Chiviyazıları Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 100.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

Marian Kent vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 100-102.

- Çeviri Kitaplar:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 157.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet yayını, İstanbul 1985, s.50.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), C.1, Eren yayını, İstanbul 2000, s. 100.

b. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

Maria Todorova, "Balkanlardaki Osmanlı Mirası", L.Carol Brown, der., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (çev.Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.85.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Millî Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:147, Aralık 2003, s. 132-136.(varsa cilt numarası da yazılır.)

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, Mayıs 1990, Ankara s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 Ocak 2005, s. 16-18.

Görüş

Akademik
Bakış

314

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları, Ankara 1999, s.25.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayını, Ankara 1995.

- Bir Kurum, Firma ya da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1990, s. 33.

d. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1971, s.360-379.

e. TEZLER

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 52.

f. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen Mesajlar

Abdulvahap Kara, "Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları", (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971c-ca8fd7b.

g. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII.Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, 4-8 Ekim 1999, C.I, TTK yayını, Ankara 2002, s. 14.

h. BROŞÜR

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.7.

Gazi

Akademik
Bakış

315

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

i. RESMÎ YAYINLAR

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 1996, s. 25.

i. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Şanlıurfa Turizm Haritası, Harita, Şanlıurfa Valiliği Yayını, 1983.

j. BÜLTEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2000, s 15.

k. ARŞİV BELGELERİ

Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası ya da klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası ya da fihrist numarası.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

1. Kaynakçada yazar soyadı büyük ve başta; adı ise küçük harflerle yazılacak.
2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.
3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Aşağıda örnek bir kaynakça gösterilmiştir:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, *Kânünnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII/19, Kasım 1990, s.7-19.

KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci", İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YALÇIN, Durmuş vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

Görüş

E. Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak Esaslar

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.
2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7 gibi yazılmalı, ekler, KAYNAKÇA'dan sonra verilmelidir.

Bu eklere metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

Değerlendirme

1. Dergi Yayın Kurulu, biçim ve alanlar açısından uygun bulunduğu yazıları konunun uzmanı hakemlere (iki hakeme) gönderir, değerlendirmelerin ikisi de olumlu ise yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Yayınlanması için düzeltilmesine karar verilen yazıların, yazarları tarafından en geç 20 gün içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.
 2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının "yayımlanabilir" onayından sonra, Yayın Kurulu'nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştirisi, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar.
- Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.
3. Hakem oluru alan makaleler, Yayın Kurulu tarafından derginin konu içeriği esas olmak üzere, hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayınlanır.
 4. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
 5. Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; Gazi Akademik Bakış Dergisi'nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Gazi

Akademik
Bakış

317

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

GUIDELINE OF THE JOURNAL OF GAZI ACADEMIC VIEW

A. Instruction for Authors

1. Language of publication is Turkish. However works written in English may also be published. Reductions to papers submitted to the journal are made by Vice Editors and the Editorial Board. The most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution is taken into account for language use, punctuation and abbreviations. The texts submitted must be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression. The Spelling Guide and Turkish Dictionary are available at <http://www.tdk.gov.tr>.
2. The texts submitted to be published must be no longer than 25 pages including also the abstract and references.
3. The texts must be submitted together with the abstract no longer than 250 words in Turkish and English at the beginning of the paper, including also the Turkish and English headings for the paper, and with five key words in Turkish and in English. At the end of the articles in Turkish language, there will be a 500-600 word "Extended Abstract".
4. Name of the author must be placed at the center in bold italics, in 10 type size; his/her title, place of duty and e-mail address must be indicated in the footnote with (*) in 8 type size. footnotes for other explanations must be provided both in the text and down the page in numbers.
5. The type character must be Times New Roman, 10 type size, line spacing single, footnotes in 8 type size and with single line spacing.
6. Articles which are not prepared according to above requirements, will be ignored.

B. Page Layout

- 1 Indentation must be, for the first line, 1, 25; spacing before must be 3 pt, after must be 3 pt, justified, and line spacing must be 1.
2. Page layout must be normal, page setup must be 5 cm from top, 5,5 cm from bottom, 4,5 cm from left, 4,5 cm from right, gutter 0, header 1.25 cm, footer 4,5 cm.
3. Sub-headings must be within three characters from the preceding heading.
4. Page numbers must be placed bottom right.
5. Following the first page, name of author must be provided on even numbered pages, and name of paper must be provided on odd numbered pages in 9 type size as headers.

Gazi

Akademik
Bakış

319

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

C. Citations in Footnotes

a. BOOK

- Book, Single Author:

Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi publishing, 2. Press, Ankara 2006, p.100.

- Book, Two Authors:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (trans. Vedat Atilla), Chiviyazıları Publishing 2. Press, İstanbul 2004, p. 100.

- Book, More Than Three Authors:

Marian Kent et. al., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Publishing, 2. Press, İstanbul 1999, p. 100-102.

- Translated Books:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trans. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Press, Ankara 1991, p. 157.

- Books with More Than One Edition:

Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (trans. Nuran Yavuz), Pozitif Publishing, 5.Press, İstanbul 2007, p. 57.

- Books or Papers with Name of Author or Editor Non-Specified:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet Publishing, İstanbul 1985, p.50.

- Citation to Second Resource

Ziya Kaya, *title of the book*, Ankara Onur Publishing, 1995, p. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Volume 10, Number 3, June 2000, p. 44.

- Publications with More Than One Volume

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (trans. Halil Berktaş), V.1, Eren Publishing İstanbul 2000, p. 100.

b. PAPER

- Paper in Compilation Books

Maria Todorova, "*Balkanlardaki Osmanlı Mirası*", L.Carol Brown, compil., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (trans. Gül Çağalı Güven), İletişim Publishing, İstanbul 2003, p.85.

- Paper with Author Specified in Journals

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Number:147, December 2003, p 132-136.

Görüş

Akademik
Bakış

320

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

- Paper with Author Non-Specified in Journals

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, May 1990, Ankara p. 8.

- Papers from Daily Newspapers

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 January 2005, p.16-18.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, number:5, period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. REPORT

- Report with Author Specified

Fatma Gök, Öğretmen Profili Araştırma Raporu, *Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Publishing*, Ankara 1999, p.25.

- Report with Author Non-Specified

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Publishing Ankara 1995

Report Prepared by an Institution, Firm or Institute

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Publishing Ankara 1990, p. 33.

d. ENCYCLOPEDIA ARTICLE

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, V.3, İstanbul 1971, pp.360-379

e. THESIS

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamîyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", Unpublished Doctorate Thesis, İngilizce, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003.

f. INTERNET

- Web Pages of Public Institutions

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Number: 5, Period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, p. 100-101.

- Messages Sent to Discussion Boards, Forums etc by E-Mail

Abdulvahap Kara, "Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları", (Message: 25), 10 July 2007,

http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971c-ca8fd7b.

Gazi

Akademik
Bakış

321

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

g. DECLERATIONS TO CONFERENCES

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 4-8 October 1999, C.I, TTK publishing, Ankara 2002, p. 14.

h. BROCHURE

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Publishing, Ankara 2000, p.7.

i. OFFICIAL PUBLICATIONS

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Publishing, Ankara 1996

i. MAPS AND FIGURES

Şanlıurfa Turizm Haritası (English), Harita, Şanlıurfa Valiliği Publishing, 1983.

j. BULLETINS

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Publishing, Afyon 1999, p.8.

k. ARCHIVE DOCUMENTS

Archive name, collection name and code, file number or box number, document number.

BOA.Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lf):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Principles to Abide By in Presentation of References

1. Surname of the author shall be at the beginning with capital letters; name with small letters.

2. Resources shall be presented in alphabetical order.

3. Page numbers shall be fully indicated for papers.

An example references is presented below:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Publishing, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, November 1990, p.7-19.

KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Publishing, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

Gör

OLCOTT, Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Unpublished doctorate thesis).

YALÇIN, Durmuş et. al., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

E. Principles to Abide By in Using of Documents, Tables, Figures and Graphics

1. Attachments (documents), shall be presented at the end of the text and down below shall be a brief information as to the content of the document and proper citation in line with the relevant criteria.
2. Other attachments (Table, Figure and Graphics) shall be presented as Additional Table: 1, Additional Graphic: 3 and Additional Figure: 7 if indicators other than the text are too many in number; attachments shall be presented after the REFERENCES. References to these attachments in the text shall absolutely be made as Additional Table:1, Additional Graphic: 3 or Additional Figure: 7. If citation has been made for table, figure, graphic or picture, resource shall absolutely be indicated.

Evaluation

1. Publication Board of the Journal sends to referees of expertise in the field (three referees) the papers it has found relevant in terms of form and fields; the papers are accepted for publication with the approval of at least two referees out of the three. The papers which have been decided to be reviewed, shall be submitted by the author(s) within no later than 20 days. The revised text may be re-examined by the demanding referees if found necessary.
2. The papers submitted shall be published with the final decision of the Publication Board, following the "can be published" approval of the three experts in the field. Authors shall take into account criticism, assessment and revisions of the referees and the Publication Board. If the author has any points he/she does not agree with, he/she has the right to specify these issues in a separate page with the justifications thereof.
3. The papers, following the approval by the referees, are ordered by the Publication Board, based on dates of completion of referee reports and also based on the scope of the journal.
4. The papers submitted to the journal shall not be given back whether published or not.
5. The views in the papers published in Gazi Journal of Academic View are the personal views of the authors, and are no way the official view of the journal.

Gazi

Akademik
Bakış

323

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

